

http://www.turansam.com

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2023; Ay: Eylül; Cilt: 15/VAZ, Sayı: 59
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2023; Month: September; Volume: 15/SUMMER, Issue: 59
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041; WEB: http://www.TURANSAM.com

Main cover page for TURAN journal, featuring the title 'TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi' and 'Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi'. It includes instructions for authors in Turkish, Azerbaijani, and English, and a QR code.

Back cover page for TURAN journal, featuring the title 'TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi' and 'Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi'. It includes a list of authors and their affiliations, and various logos of partner organizations.

İÇİNDEKİLER

(1)

Prof. Dr. Yıldırım TORUN

**KUT VE TÖRE KAVRAMLARININ TÜRK DEVLET FELSEFESİNDEKİ
YERİ ve BİR ÜLKÜ OLARAK KIZILELMA
*THE PLACE OF KUT AND TÖRE CONCEPTS IN TURKISH STATE
PHILOSOPHY and KIZILELMA AS AN IDEAL***

SAYFA 11

(2)

Prof. Dr. Hasan TOSUN

**2022 YILI GİRİŞİMCİ ve YENİLİKÇİ ÜNİVERSİTE ENDEKSİ VERİLERİ
ÜZERİNE ALAN ve ÖLÇÜT BAZLI BİR DEĞERLENDİRME
*ASSESSMENT ON THE ENTREPRENEURIAL and INNOVATIVE UNIVERSITY
INDEX WITH RESPECT TO 2022 DATA***

SAYFA 23

(3)

Prof. Dr. Hasan LATİF

**İŞGÖREN SEÇİMİ UYGULAMALARI: İŞE ALIM UZMANLARI
ÖZGEÇMİŞİ NASIL ANALİZ EDER?
*EMPLOYEE SELECTION PRACTICES: HOW DO RECRUITERS ANALYZE
RESUMES?***

SAYFA 34

(4)

Prof. Dr. Sani HACIYEV

**ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN TARİH BİLİMİNDE TÜRKİYE TARİHİNİN
ARAŞTIRILMASI DERECEŚİ**

***LEVEL OF RESEARCH ISSUES IN THE HISTORY OF TURKIYE IN MODERN
HISTORIOGRAPHY OF AZERBAIJAN***

SAYFA 38

(5)

Prof. Dr. Akif ARSLAN; Uzman Cüneyt ÇELİK

AĞRI'DA ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN SON DURUMU

THE LATEST STATUS OF THE MİNSTRELSY TRADITION IN AGRI

SAYFA 45

(6)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ

YÜKSEKÖĞRETİMDE DİKEY GEÇİŞ FIRSATI

VERTICAL TRANSFER OPPORTUNITY IN HIGHER EDUCATION

SAYFA 57

(7)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ

**MESLEK YÜKSEKOKULLARININ İŞLEVSELLİĞİNİN ARTIRILMASI
INCREASING THE FUNCTIONALITY OF VOCATIONAL SCHOOLS**

SAYFA 61

(8)

Doç. Dr. Seher UÇKUN; Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN

**İŞLETMELERİN YÖNETİMİNDE MANTAR YÖNETİMİ YAKLAŞIMINA
BAKIŞ**

***A LOOK AT THE MUSHROOM MANAGEMENT APPROACH IN BUSINESSES
MANAGEMENT***

SAYFA 65

(9)

Doç. Dr. İlkin GULUSOY

**QUL ƏLİNİN “QİSSEYİ-YUSİF” POEMASININ DİLİNDƏ İŞLƏNMİŞ
BAĞLAYICI və QOŞMALAR HAQQINDA**

***ABOUT THE CONJUNCTIONS and PREPOSITIONS IN THE LANGUAGE OF
KUL ALI'S POEM “KISSA-I-YUSUF”***

SAYFA 70

(10)

Doç. Dr. Qədim RUFULLAYEV

**“ƏSLİ və KƏRƏM” DASTANININ TƏDQIQINDƏ SALMAN MÜMTAZIN
ROLU**

**THE ROLE OF SALMAN MUMTAZ IN THE STUDY OF “KEREM and ASLI”
EPIC**

SAYFA 77

(11)

Abdullah BOZKURT; Doç. Dr. Mustafa Hakkı AYDOĞDU
GIDA İSRAFI, ÖNEMİ ve KAYNAKLAR ÜZERİNE OLAN ETKİLERİNE
YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME
A GENERAL ASSESSMENT OF FOOD WASTE, ITS IMPORTANCE and ITS
IMPACT ON RESOURCES

SAYFA 83

(12)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAM
CUMHURİYETİN 100. YILINDA ASTSUBAYLAR: KAMU MALİ YÖNETİMİ
BAKIMINDAN BİR İNCELEME

THE NCOs IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE TURKISH REPUBLIC: A
REVIEW IN TERMS OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT

SAYFA 89

(13)

Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ŞAHİN KARADAL
RESİM BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN SANAT GİRİŞİMCİLİĞİ ALGILARI
ART ENTREPRENEURSHIP PERCEPTIONS OF PAINTING DEPARTMENT
STUDENTS

SAYFA 115

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYAR
STRATEJİK LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL MUHALEFETE ETKİSİ: ÖRGÜTSEL
İKLİMİN ARACILIK ROLÜ (GİRESUN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)
THE EFFECT OF STRATEGIC LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL
OPPOSITION: THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL CLIMATE
(GİRESUN UNIVERSITY EXAMPLE)

SAYFA 125

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Sabriye Hilal ARPACIOĞLU
TİMUR DEVRİ İSKENDER SULTAN DÖNEMİNE AİT BL ADD. 27261 ‘E
KAYITLI ANTOLOJİ’DE BULUNAN HAMSE-İ NİZAMİ

MİNYATÜRLERİNİN KOMPOZİSYON DÜZENLEMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE COMPOSITION ARRANGEMENTS IN THE MINIATURES OF HAMSE-I NIZAMI IN THE ANTHOLOGY REGISTERED TO BL ADD. 27261 BELONGING TO THE TIMUR PERIOD ISKANDAR SULTAN PERIOD

SAYFA 138

(16)

**Derya KAYA; Dr. Öğr. Üyesi Harun KAHVECİ
SEZAI KARAKOÇ PSİKOBIYOĞRAFİSİ
SEZAI KARAKOCH'S PSYCHOBIOGRAPHY**

SAYFA 150

(17)

**Hanım SOLMAZ; Dr. Öğr. Üyesi Ali AKDOĞAN
ORTAÖĞRETİM ALANINDA ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN
ALGILADIKLARI ÖRGÜTSEL DESTEK İLE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK
İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL
SUPPORT and ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP PERCEIVED BY
TEACHERS WORKING IN THE FIELD OF SECONDARY EDUCATION**

SAYFA 163

(18)

**Dr. Mehmet KOÇYİĞİT
1742-1800 YILLARI ARASINDA ERZURUM EYALATİNDE VAKIFLARA AİT
SORUNLAR (1, 3, 5, 7 ve 9 NUMARALI ERZURUM AHKÂM
DEFETERLERİNE GÖRE)
PROBLEMS OF FOUNDATIONS IN ERZURUM PROVINCE BETWEEN 1742-
1800 (ACCORDING TO ERZURUM JUDGMENT BOOKS NO. 1, 3, 5, 7 AND 9)**

SAYFA 171

(19)

**Dr. Nuranə ƏSƏDULLAYEVA
ELEŞTİRMEN ALİ NAZİM'İN 1920'LER-1930'LAR AZERBAJCAN'DAKİ
EDEBİ SÜRECE İLİŞKİN TEORİK GÖRÜŞLERİ
THEORETICAL VIEWS OF THE CRITIC ALI NAZİM ON LITERARY
PROCESS OF THE 1920-1930S IN AZERBAIJAN**

SAYFA 180

(20)

Dr. Songül ZEHİR; Aynura ALIYEVA

***THE EFFECT OF BRAND EXPERIENCE ON CONSUMER LOYALTY IN
GLOBAL BRANDS: BRAND RESEARCH***

**KÜRESEL MARKALARDA MARKA DENEYİMİNİN TÜKETİCİ
SADAKATİNE ETKİSİ: MARKA ARAşTIRMASI**

SAYFA 185

(21)

Dr. Ümit OĞUR

**İNTERNET FOLKLORU ve ARAşTIRMA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

A REVIEW ON INTERNET FOLKLORE AND RESEARCH METHODS

SAYFA 195

(22)

Dr. Yakup GELİR

**AYDIN UZKAN'IN *DİSTOPYA* ŞİİRİNE BİR BAKIŞ: DİSTOPIK UNSURLAR
ve İMGENİN KURULUMU**

***A LOOK AT AYDIN UZKAN'S DYSTOPIAN POETRY: DYSTOPIAN ELEMENTS
and THE CONSTRUCTION OF THE IMAGE***

SAYFA 204

(23)

Eli HANDJISKA; Zoran HANDJISKI; Metin DALIP; Mesut CERİT

***STRESS HORMONE LEVELS and ACTN3 GENOTYPE IN YOUNG SOCCER
PLAYERS***

**GENÇ FUTBOLCULARDA STRES HORMON DÜZEYLERİ ve ACTN3
GENOTİPİ**

SAYFA 214

(24)

Öğr. Gör. Yusuf YİĞİT; Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT

**GASTRONOMİ ALANINDA GIDA ATIK YÖNETİMİ ve TÜRKİYE
AÇISINDAN ÖNEMİ**

***FOOD WASTE MANAGEMENT IN GASTRONOMY and ITS IMPORTANCE
FOR TÜRKİYE***

SAYFA 223

(25)

Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT; Öğr. Gör. Yusuf YİĞİT

**YENİLEBİLİR YABANI ORMAN MEYVELERİNİN FAYDALARI ve
GASTRONOMİDE KULLANIMLARI**

***BENEFITS OF EDIBLE WILD FOREST FRUITS and THEIR USE IN
GASTRONOMY***

SAYFA 231

(26)

Öğr. Gör. Çağlasın YALDIZ

**ADİL YARGILANMA HAKKINA CEZA YARGILAMASI BAĞLAMINDA BİR
BAKIŞ**

***A PERSPECTIVE TO THE RIGHT TO A FAIR HEALTH IN THE CONTEXT OF
CRIMINAL PROCEEDINGS***

SAYFA 238

(27)

Öğr. Gör. Çağlasın YALDIZ

**YARGITAY KARAR İNCELEMESİ “İŞE DAİR GİZLİ BİLGİLERİN
PAYLAŞILDIĞI İDDİASI İLE YAPILAN SÖZLEŞME FESHİNİN İPTAL ve İŞE
İADE DAVASI”**

***JUDICIARY DECISION REVIEW "CASE OF CANCELLATION and
REEMPLOYMENT OF TERMINATION OF CONTRACT WITH ALLEGATIONS
OF SHARING CONFIDENTIAL INFORMATION ABOUT THE WORK"***

SAYFA 248

(28)

Demet EMEN; Arş. Gör. Baran GÜLÜM

**GÜZEL SANATLAR LİSESİ KEMAN DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI İLE
DERS KİTABINA İLİŞKİN İLİŞKİSEL BİR ANALİZ**

***A RELATIONAL ANALYSIS OF THE FINE ARTS HIGH SCHOOL VIOLIN
TEACHING PROGRAM and THE LESSON BOOK***

SAYFA 255

(29)

Arş. Gör. Ahmet BİNGÖL

**GAZÂLÎ'NİN VARLIK NAZARİYESİ
GAZALI'S THEORY OF EXISTENCE**

SAYFA 261

(30)

Ruhangiz SARASTAN ALIYEVA

**ULUSAL MARKAMIZI OLUŞTURMANIN GELİŞİM YÖNLERİ
DEVELOPMENT DIRECTIONS OF CREATING OUR NATIONAL BRAND**

SAYFA 270

(31)

Zakariya SAMEEN MOHAMMED MOHAMMED

**IRAK SAVAŞI, BİRLEŞİK KRALLIK VE ULUSLARARASI CEZA
MAHKEMESİ BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARINA KARŞI
TAMAMLAYICILIK**

***COMPLEMENTARY AGAINST HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF THE
IRAQ WAR, THE UNITED KINGDOM AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL
COURT***

SAYFA 274

(32)

Haticetül Kübra ESKİ

**YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDE EDEBİYATIN YERİ ve ÖNEMİ
*THE PLACE and IMPORTANCE OF LITERATURE IN FOREIGN LANGUAGE
LEARNING***

SAYFA 284

(33)

Ahamedsha AHAMED JAMSATH

***A SOCIOLOGICAL RESEARCH CONCERNING THE STATE OF PUTTALAM
IN SRI LANKA***

**SRI LANKA'DA PUTTALAM DURUMUNA İLİŞKİN SOSYOLOJİK BİR
ARAŞTIRMA**

SAYFA 290

(34)

Cafer KARDAŐ

**LİSE COĞRAFYA KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASININ İŞLENİŞİNİN
ANALİZİ
*ANALYSIS OF THE PROCESS OF THE TURKISH WORLD IN HIGH SCHOOL
GEOGRAPHY BOOKS***

SAYFA 298

(35)

Deniz DURMAZ

**HİLMİ ZİYA ÜLKEN DÜŐÜNÇESİNDE İNSAN-DEĞER ve EĞİTİM İLİŞKİSİ
*HUMAN-VALUE and EDUCATION RELATIONSHIP IN HİLMİ ZİYA ÜLKEN'S
THOUGHT***

SAYFA 304

(36)

Fatih AKKUŐ; Kadir KAPLAN

**MİLLİ TARİH DERSİNİN KALDIRILMASINDAKİ POLİTİK VE
İDEOLOJİK ETKİLER**

***POLITICAL AND IDEOLOGICAL EFFECTS OF ABOLISHING THE
"NATIONAL HISTORY" COURSE***

SAYFA 309

(37)

Kaisayr HUSEIN

***INVESTIGATING THE PROLONG ROHINGYA REFUGEE CRISIS IN
BANGLADESH and INDIA***

**BANGLADEŞ ve HİNDİSTAN'DAKİ PROLONG ROHINGYA MÜLTECİ
KRİZİNİN İNCELENMESİ**

SAYFA 315

(38)

Tuğba YAŞ

**TÜRK HUKUKU'NDA VE MUKAYESELİ HUKUKTA BOŞANMA DAVASI
DEVAM EDERKEN EŞLERDEN BİRİNİN ÖLMESİ HALİNDE SAĞ KALAN
EŞİN MİRASÇILIĞI**

***INHERITANCE OF THE SURVIVING SPOUSE IN CASE OF THE DEATH OF
ONE OF THE SPOUSES WHILE THE DIVORCE CASE IS ONGOING IN
TURKISH LAW AND COMPARATIVE LAW***

SAYFA 331

(39)

Doç. Dr. Seyit Ali AVCU; Yusuf MUBARAK

ANALYSIS OF MONTESQUIEU'S VIEWS ON DESPOTISM

MONTESQUIEU'NUN DESPOTİZME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ

SAYFA 337

(40)

Zeyd YILMAZ

**KINALİZÂDE ALİ ÇELEBİ'NİN HAŞİYE ALA DÜRERİ-L HÜKKAM ADLI
ESERİ BAĞLAMINDA FIKHİ KAYNAKLARI, GÖRÜŞLERİ ve METODU**

FIQH SOURCES, AN OPINIONS and METHODS OF KINALZADE ALI

CHELEBI'S HASHIYE ALA DURERI-L HUKKAM

SAYFA 341

(41)

Şəbnəm CƏFƏROVA

**YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDE KİŞİLİK MOTİVASYON KURAMLARININ
SINIFLANDIRILMASI**

***CLASSIFICATION OF MOTIVATION THEORIES OF PERSONALITY IN
FOREIGN LANGUAGE LEARNING***

SAYFA 348

(42)

Dr. Öğr. Üyesi Didem TÜRKÖĞLU

FİĞÜRATİF YARATICI HAREKET GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
A STUDY ON FIGURATIVE CREATIVE MOVEMENT DEVELOPMENT

SAYFA 353

(43)

Selçuk AYDOĞAN; Mustafa GÜVEN; Serpil AYDOĞAN; Orhan POLAT; Fatih BOZKUŐ

BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIFLARDA GÖREV YAPAN SINIF
ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİ YETERLİLİKLERİNİN
BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH TO DETERMINE THE CLASSROOM MANAGEMENT
COMPETENCIES OF CLASSROOM TEACHERS WORKING IN UNITED
CLASSES

SAYFA 362

(44)

Mustafa YURDAKUL; Ozan KANAATKAR; Erhan İRTEGÜN; Fuat ÇALBAY;
Raşit YILDIRIM

ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONLARINDA OKUL YÖNETİCİLERİNİN
ROLÜ

THE ROLE OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN TEACHERS' MOTIVATION
SAYFA 370

(45)

Parviz SHAKOURİ, Dr. Öğr. Üyesi Pınar YAPRAK
İRAN'DA ÇOCUKLAR, FİZİKSEL AKİİVİTE ve SPOR
CHILDREN IN IRAN, PHYSICAL ACTIVITY and SPORT

SAYFA 377

(1)

Prof. Dr. Yıldırım TORUN*

KUT VE TÖRE KAVRAMLARININ TÜRK DEVLET FELSEFESİNDEKİ YERİ ve BİR ÜLKÜ OLARAK KIZILELMA

THE PLACE OF KUT AND TÖRE CONCEPTS IN TURKISH STATE PHILOSOPHY and KIZILELMA AS AN IDEAL

ÖZ

Türk devlet felsefesi, öncelikle bir devlet yapısını oluşturmayı, daha sonra ise bu devletin teorik yapısını oluşturmayı amaçlayan bir felsefedir. Bu anlamda Türk devlet felsefesinin, Batı siyaset felsefelerinden farklı olduğu açıktır. Bu devlet felsefesinin temelinde ise, iki kavramın çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu kavramlar, “töre” ve “kut” kavramlarıdır. Bu kavramlar, devletin yapısı ve işleyişini de düzenleyen işlevleriyle ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Türk devlet felsefesinin, bir takım ülkü ve sembolleri de kullandığı bilinmektedir. Bu ülkü ve semboller, bu devlet felsefesi için hem amaç hem de araç olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Türk Devlet felsefesi, bu bağlamlarda iki farklı tarihsel süreçten oluşmaktadır. Bunlardan ilki İslam öncesi Türk devlet anlayışı iken, ikincisi, İslam sonrası Türk devlet anlayışı olarak sıralanabilir. İslam öncesi Türk devlet anlayışı, egemenlik anlayışı, töre kavramı ve onunla özdeşleşen hukuk düzeni ile şekillenmektedir. İslam sonrası Türk devlet anlayışı ise, İslam inancının temel nitelikleri ile Türk töresinin birleşmesinden müteşekkildir. Bu anlamda bu dönem Türk devlet anlayışının, İslam medeniyeti ile Türk medeniyetinin sentezine dayalı bir siyasal anlayışa dayandığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Töre, Kut, Egemenlik, Kızılma, Nizam-ı Alem.

ABSTRACT

Turkish state philosophy is a philosophy that aims to create a state structure first and then to create the theoretical structure of this state. In this sense, it is clear that Turkish state philosophy is different from Western political philosophies. On the basis of this state philosophy, two concepts have a very important place. These concepts are the concepts of "custom" and "kut". These concepts come to the fore with their functions that regulate the structure and functioning of the state. However, it is known that Turkish state philosophy also uses some ideals and symbols. These ideals and symbols were seen and used as both an end and a tool for this state philosophy. Turkish State philosophy consists of two different historical processes in these contexts. While the first of these is the pre-Islamic Turkish state understanding, the second can be listed as the post-Islamic Turkish state understanding. The pre-Islamic Turkish understanding of state is shaped by the understanding of sovereignty, the concept of custom and the legal order identified with it. The post-Islamic understanding of the Turkish state, on the other hand, consists of the combination of the basic characteristics of the Islamic faith and Turkish customs. In this sense, it can be stated that the Turkish state understanding of this period is based on a political understanding based on the synthesis of Islamic civilization and Turkish civilization.

Keywords: State, Tradition, Kut, Sovereignty, Kızılma, Nizam-ı Alem.

* Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, yildirim.torun@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3713-1058

GİRİŞ

Tanım itibariyle devlet felsefesi, siyaset felsefesinin bir dalı olarak bir yandan toplumsal yaşamın, diğere yandan devletin doğuşunu inceleyen, aynı zamanda devletin doğasını ele alarak onun anlamını araştırmayı amaçlayan ve son olarak insanlar ile siyasi örgütlenme arasındaki ilişkilerin analiz edilmesine odaklanan bir felsefi alt disiplindir. Bu felsefi inceleme bağlamında devlet, bazen Platon örneğinde olduğu gibi *doğal bir kurum ya da organizma* olarak, bazen Aristoteles örneğinde olduğu gibi bir *kurumlar ve hizmetler sistemi* olarak, bazen Hobbes, Locke ve Rousseau örneğinde görüldüğü gibi *yapma bir varlık ve araç* olarak, bazen Hegel örneğindeki gibi *cisimleşmiş bir kişi, ilahi bir düşünce, milli bir ruh* olarak ele alınmış bazen ise Marksist ideoloji örneğinde olduğu gibi eleştirel bir felsefi ruhla egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden bir yapı olarak değerlendirilmiştir. (Cevizci, 2002, 272) Dolayısıyla devlet felsefesine ilişkin çok sayıda felsefi görüş ve bu görüşlerden müteşekkil geniş bir literatürden bahsetmek mümkündür. Devlet felsefesinin, devletin doğuşu, doğası, amacı ve yapısıyla ilgili değerlendirmeleri ve rasyonel zeminde felsefi bir temel üzerine yapılan düşünceleri ihtiva etmesi, bu niteliklerle karakterize olan bir Türk devlet felsefesinin de imkanını sorgulamayı mümkün kılmaktadır. Zira Türk devlet felsefesi kavramsallaştırılmasının yapılabilmesini mümkün kılan, yani rasyonel, eleştirel, analitik ve sentetik yöntemleri içeren bir felsefeyi imkan dahiline sokan köklü ve geniş bir literatürün mevcut olduğu görülmektedir. Destanlardan kitabelere, yazıtlardan siyasetnamelere kadar birçok kaynak eserin, bu literatürü oluşturduğu söylenebilir. (Macit, 2022, 11)

Bununla birlikte devlet felsefesinin, iktidarın kaynağı, devletin ortaya çıkışı, taşıdığı anlam, ulaşmaya çalıştığı amaç, merkezinde yer alan ilkeler ile devlet ve millet arasındaki ilişkinin incelenmesi olarak tanımlanması, Türk devlet felsefesinin de bu çerçeve içerisinde ele alınarak incelenmesini gerektirecektir. (Macit, 2022, 16- 17) Ancak böyle geniş bir inceleme bu makalenin hacmini ve dahası yazım amacını aşan bir konu olacağından bu çalışmada Türk devlet felsefesinin bir takım temel kavramları ele alınacaktır. Bu temel kavramlardan ikisi ise Kut ve Töre kavramlarıdır. Nitekim ilk dönem Türk devletlerine bakıldığında gerek egemenliğin gerekse siyasal örgütlenmenin tesis edilmesi, iki unsur olarak “Töre” ve “Kut” öğeleri ile şekillenmektedir. Bu iki kavram, bir yandan yöneticilerin iktidara gelişini diğere yandan ise devlet düzeninin sürdürülmesini temin eden iki temel öge (Macit, 2022, 25) olması hasebiyle Türk devlet felsefesinin merkezi kavramları olarak tanımlanabilir. Bu sebeple bu çalışmada Türk devlet felsefesinin temel kavramları olarak Kut ve Töre kavramları ele alınacak ve daha sonra ise, bu iki temel ögeyi merkeze alan devlet geleneğinin bir hedef olarak belirlediği Kızılelma ülküsü bu makalenin bağlamının gerektirdiği sınırlar içerisinde ele alınacaktır. Zira Kızılelma ülküsü, Kut ve Töre kavramları ile şekillenen Türk devlet yapısının, gerek teorik gerekse pratik zeminde kendisi için belirlediği bir hedefi ifade etmektedir.

Bununla birlikte kut ve töre kavramlarının incelenmesi için Türk devlet geleneğinin iki dönem içerisinde incelenmesi elzemdir. Bunlar, İslam öncesi ve İslam sonrası (Türk İslam) Türk devlet gelenekleridir. Kut ve töre kavramlarının İslam öncesi Türk toplumlarında ortaya çıktığı ve teorik bir zemine oturarak devlet pratiğinin de özünü oluşturduğu, Türklerin İslam dini ile tanışmasının ardından ise, teşekkül eden Türk İslam devletlerinde İslami inanç esaslarıyla bir arada sürdürüldüğü görülmektedir. Bu sebeple ilk etapta İslam öncesi dönem Türk devlet geleneği açısından kut ve töre kavramları ele alınacak, daha sonra ise, Türk İslam devlet geleneğinde bu iki ögenin, İslami esaslarla oluşturduğu teorik düzlem ele alınarak incelenecektir.

1. Türk Devlet Geleneğinde Kut ve Töre

Devlet felsefesinin temel amaçlarından birisi de “egemenliğin kaynağı nedir?” sorusunun, rasyonel düzlemde felsefi olarak cevaplanmasıdır. İşte “kut” kavramı, Türk devlet geleneğinde, egemenliğin neşet ettiği kaynağa işaret eden bir öge olarak kaynak sorunsalının cevabı niteliğindedir. Türk kültüründe kut kavramının, siyasal iktidar anlamına geldiği (Ahmetbeyoğlu, 2020, 35) dikkate alındığında, bu kavramın, egemenlik, iktidar yetkisi ve salahiyeti gibi manalara tekabül ettiği açıktır. Zira bu kavramın, siyasal hakimiyet ve devleti idare eden gücün ifadesi olarak kağan ya da diğere ifadeyle hakanın bedeninde somutlaştığını dile getirmek mümkündür. Hakan ya da kağan gibi kavramların kut kavramı ile birlikte dile getirilmesi, göçebe Türk

yaşamında bir siyasal erk olarak iktidarın meşruiyetini destekleyen bir yapı olarak görülebilir. (Çeribaş, 2021, 1188- 1189) İslam öncesi Türk devlet geleneğinde, bir iktidar salahiyeti olarak “kut”un Tanrısal bir kaynaktan türediği inancı temel bir motiftir. Bu düşünce çerçevesinde, hakan ya da kağanların, Tanrı tarafından Türk kavmine gönderildiğine ilişkin inanç (İplikçi, 2018, 169) Türk devlet felsefesinin özüne malik bir değeri ihtiva etmektedir. Türk düşüncesinde, Tanrı'nın bir lütuf olarak yönetme hakkını hakanlara verdiği inancının hakimiyeti, (Ahmetbeyoğlu, 2020, 35) gökten kut alan hakan ya da kağanın egemenliğinin Tanrısal bir kaynağa dayandığını ve felsefi anlamda siyasal meşruiyetin buradan kaynaklandığını göstermesi hasebiyle önemlidir. Teorik manada esas kılınan bu argümanın, siyasal pratikte gerek Hun, gerekse Göktürk hakanlarının kullandıkları sıfatlarda da görülmesi, bunun en tipik örneklerindedir. Mete Han'ın M.Ö. 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kullandığı “*Gök tarafından tahta çıkarılmış*” şeklindeki ifadeler ile oğlunun “*Gök ile yer tarafından yaratılmış, ay ile güneş tarafından tahta çıkarılmış Hunların büyük hakani*” ifadeleri, (Koçak, 2019, 111) bu teorik hakikatin, Türk devlet pratiğine yansımalarının işaretleridir.

Bununla birlikte siyasal açıdan Tanrı kaynaklı egemenlik anlayışı, sadece Türk devlet felsefesine özgü bir yaklaşım değildir. İlkçağ ve Ortaçağlar boyunca gerek doğuda gerekse batıda bu anlayış, oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Ancak Türk devlet felsefesinin, Tanrı kaynaklı egemenlik düşüncesini benimseyen diğer bazı felsefelerden farklı olduğu da ifade edilmelidir. Zira Türk devlet felsefesinde siyasal erkin malikliğine delalet eden egemenlik, ilahi bir kaynağa dayanmasına rağmen, dini bir müessese niteliğinden azadedir. Yönetim erkinin, tek ve yegane sahibi olan hakanların, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilmesine rağmen Tanrısal bir varlık ya da figür olarak konumlandırılmamaları, bu siyasal teorinin, pratik işaretleridir. Hakanların, sadece siyasal erkin taşıyıcısı olmaları hasebiyle mükellef oldukları sorumluluklarını ifa edebilmeleri için Tanrı tarafından birtakım yeteneklerle donatılması, bu gerçeğin göstergesidir. (Ahmetbeyoğlu, 2020, 40) Bu inanış, yukarıda da ifade edildiği üzere, egemenliğin Tanrısal meşruiyetini izaha çalışan birtakım düşüncelerden farklıdır. Mesela, insanlık tarihinin en eski yazılı hukuk sistemlerinden ikisi olan Urukagina Yasaları ile Hammurabi Yasaları ve bunların yanı sıra Antik Mısır düşüncesinde ve Antik Yunan mitolojik destanlarında Tanrı merkezli bir egemenlik tasavvurunun örneklediği bilinmektedir.

Bu konuda verilebilecek belki de ilk örnek Sümer kent devletlerinden Lagaş'da iktidarı ele geçirmiş olan Urukagina'dır. Sosyal düzenin tesis edilmesi ve sarsılan adalet duygusunun yeniden inşa edilmesi amacıyla bir reform yaptığı düşünülen Urukagina'nın (Özer, 2008, 18) bu yasaları, birer tanrısal yasa olarak adlandırdığı bilinmektedir. Zira Urukagina yasalarını ele alan metinde, kralın, eski hüküm ve adetleri tekrar yürürlüğe koyduğundan ve böylece kendisinin de kralı olan tanrı Ningirsu'nun sözlerini, ülkede tekrar geçerli hale getirdiğinden bahsedilmektedir. (Bilgiç, 1963, 107- 108) Urukagina, kendi adını taşıyan metinde (Urukagina Yasaları), öncelikle tanrı ve tanrıçalar adına inşa ettirdiği tapınak, kanal ve sur gibi hizmetlerden bahsetmekte, ardından ise, yönetim erkini din adamlarından almasını ve dahası dini anlayışa dayalı yasama faaliyetini anlatmaktadır. Söz konusu metinde, Tanrı Ningirsu'nun, Lagaş krallığını kendisine verdiğini, kendisini 36 bin kişiden ayırarak onlara kral yaptığını ve kendisinin de tanrısal yasaları yeniden geçerli kıldığını ve uyguladığını ifade etmektedir. Urukagina, krallığı, kendisinden öncekilerden almasının bir gasp olmadığını anlatmak için, kendisini, tanrıların kral olarak atadığını ifade etmiş ve böylece kendi egemenliğini de tanrılara dayandırmaya çalışmıştır. Ayrıca tanrının kendisini 36 bin kişinin içinden seçtiğini söyleyerek, liyakat ilkesinin önemine vurgu yapmış ve tanrısallığa dayandırdığı krallığını, aynı zamanda liyakat sahibi olmasıyla da güçlendirmeye çalışmıştır. (Şenel, 1999, 70)

Bu konuda verilebilecek bir başka örnek Babil imparatoru Hammurabi'dir. Hammurabi, ortaya koyduğu yasaların tanrısal kaynaklı olduğunu ifade ederek, tanrısal hukuk anlayışına bir örnek teşkil etmektedir. Zira krallığın kendisine tanrı tarafından verildiğini ifade eden Hammurabi, yaptığı yasaların da adalet ve güneş tanrısı Şamaş tarafından gönderildiğini dile getirmiş ve dolayısıyla hukuka, din aracılığıyla bir yasallık ve meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. (Şenel, 1999, 73) Hammurabi, söz konusu metinde, övgülerde bulunduğu baştanrı Marduk ile adalet tanrısı Şamaş tarafından kral olarak seçildiğini dile getirerek (Genca, 2009, 30) siyasal egemenliğinin de meşruiyet ve yasallığına açıkça vurgu yapmaktadır. Bir yandan merkezi bir devlet, diğer yandan ise, merkezi bir din tesis etmiş olan Hammurabi (Özer, 2008, 30), kendisinin,

halkı yönetmek ve ülkeye yardımcı olmak amacıyla baştanrı Marduk tarafından gönderildiğini ve kendisinin de adaletin tesis edilmesi amacıyla kanunlar koyduğunu ifade etmektedir. (Şenel, 1999, 72- 73) Tanrı Marduk'un, Babil şehrini, tanrılara taktis ettirdiğini ve kendisini de bu ülkenin başına kral olarak gönderdiğini söyleyen Hammurabi, bir yandan kendi halkı için adaleti, diğer yandan da komşu ülkeler için barış ve refah getirdiğini dile getirmektedir. (Tosun, 1963, 129) Bu ifadeleriyle Hammurabi, iktidarın kendisine tanrı tarafından verildiğini ifade ederek, egemenliğine meşru bir temel sağlamaya çalışmıştır. (Şenel, 1999, 72- 73)

Eskiçağlar'da siyasal erkin tanrısal kaynaklı olduğunun kabul edilmesine bir başka örnek ise, Mısır'dır. Mısır kralı olan firavunlar, aynı zamanda birer tanrı olarak da kabul edilmektedirler. Mısır'da firavun, hayatta iken, ülkeye egemen olan topluluğun tanrılaştırılmış totemi olarak bilinen tanrı Horus ile özdeşleştirilirken, öldüğünde, tarım tanrısı olduğu sanılan Osiris ile özdeş kabul edilmektedir. Firavun, hayatta iken, baştanrı Ra'nın oğlu olarak kabul edilmekte olduğundan babası olan tanrı Ra'nın buyruklarını yerine getiren kraldır. Ölümünün ardından ise, özdeş olduğu kabul edilen tanrı Osirus olarak, soyluları öte dünyada yargılayan bir tanrı olarak kabul edilmektedir. Bu durum, yani firavunların, birer tanrı olarak kabul edilmesi, krallıklarının da yasal ve meşru olmasının en önemli dayanağıdır. Firavunların birer tanrı kral olarak kabul edilmesi, diğer tanrıların da onun yanında olacağına ve gerektiğinde ona yardımcı olacaklarına delalet etmektedir. Mısır'ın verimli topraklara sahip olmasının dahi tanrı kral tarafından yönetilmesine bağlayan bu düşünce, tüm ülkenin, firavunun mülkü olduğunu da ortaya koymaktadır. (Şenel, 1999, 74- 75)

Eskiçağ Yunan toplumunda da siyasal yapının yine dinsel (mitolojik) öğelerle temellendirildiği ifade edilebilir. Bu dönemde dinsel siyasal yapılanmanın varlığına ilişkin en önemli örneklerden birisi Homeros Destanlarıdır. Antikçağ'da yaşamış İyonyalı bir ozan olan Homeros'un "İlyada" ve "Odysseia" destanları, bu dönem siyasal düşüncesini anlatan önemli metinlerdir. Aristokratik siyasal yapı savunusunun yapıldığı İlyada destanında, feodal beyliklerden oluşan konfederasyonun başı olan Agamemnon'un, tanrı Zeus'un soyundan geldiği ifade edilmektedir. Agamemnon'un dışında, diğer feodal beylerin de yine kendi soylarını tanrılara dayandırdıkları ve bu kutsal soyla öğündükleri dile getirilmektedir. Tanrı soyundan geldiklerini iddia eden aristokratlar, bununla da yetinmeyip, egemenlik hak ve yetkisinin de kendilerine tanrılar tarafından verildiğini iddia ederek, siyasal erdemlerinin doğuştan gelen bir erdem olduğunu savunmaktadırlar. Bu teze göre, egemenlik yetkisini temsil eden asa, Zeus tarafından Atreus'a, Atreus tarafından da oğluna verilmiş ve egemenlik hak ve yetkisi, babadan oğula geçerek Agamemnon'a geçmiştir. (Şenel, 1999, 112) Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere Tanrı kaynaklı egemenlik anlayışı, birçok toplumda olduğu gibi İslam öncesi Türk toplumlarında da mevcuttur.

Diğer örneklerine benzer şekilde Türk devlet felsefesinde hakana özgü siyasal ve toplumsal otoritenin, Tanrısal iradeden neşet eden kut ögesine bağlı olduğu açıktır. Bu durum, Türk düşüncesindeki birtakım inanışlarda da açıkça görülmektedir. İlk Türk devletlerine bakıldığında devlet anlayışının, Türklerin evrene ilişkin görüşlerinin bir yansıması olduğu söylenebilir. "Gök" ve "Yer" olarak ikili bir sistem içerisinde izah edilen Türk kozmogonisinde, Gök, yaratıcı ve hükmedici olan gücü sembolize ederken, yer, kutsal olanı temsil etmesinin yanında yurt mefhumunu sembolize etmektedir. Bu bağlamda devlet, yaratıcı ve hükmedici gücü temsil eden Gök ile ilişkisi bağlamında ilk dönem Türk toplumlarında Tanrı tarafından inşa edilmiş olan politik örgütlenmenin ifadesidir. Bu düşüncede evreni ve insanı yaratmasının akabinde Tanrı'nın üstün kıldığı bir soya dünyayı yönetme erkini bahsettiği (Macit, 2022, 9) inancı, evren tasavvurundan türeyen bir toplumsal ve siyasal düzen inşasının doğuşunu anlatmaktadır. Bu yaklaşım, devletin bir suni yaratım olması esasına dayanan siyasal felsefelerin aksine onu, ilahi bir kaynak marifetiyle yaratılan ve kurulu evrenin doğal uzantısı olan gerekli bir otorite biçiminde resmetmektedir.

Türk düşüncesinde Tanrı'nın, önce göğü, sonra yeri, daha sonra ise, bu ikisi arasında insanları yarattığına inanılmaktadır. (Koçak, 2019, 110) Yaratılışa özgü olan ve kozmolojik yapının doğuşundaki düzeni anlatan bu sıralama, siyasal açıdan bakıldığında ise, kısmen de olsa değişmektedir. Zira Türk devlet felsefesi açısından hakan, gökten sonra gelir ve bu konumu itibarıyla insanlardan da yerden de üstte yer almaktadır. (Koçak, 2019, 111) Buna göre, en üstte gök, sonra hakan, daha sonra hakanın yönettiği insanlar ve en sonunda da üzerinde yaşanan yer bulunmaktadır. Bu, aynı zamanda hakanın siyasal erkten kaynaklanan otoritesini ihtiva eden bir açıklamadır. Hatta bu kozmolojik düşünce, Orhun kitabelerinde de "Üstte mavi gök

altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlumun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş.” şeklinde ifade edilmektedir. (Ergin, 2009, 33) Dolayısıyla Türk devlet anlayışında yönetim erkinin karizmatik ve hiyerarşik bir düşünce temelinde sistematize edildiği görülmektedir. Bu durum, Göktürk ve Uygurların, devlet yöneticisi için hükümdar manasına gelen “kagan” unvanını kullanmalarında da örneklenebilir. (Gömeç, 2022, 31- 32)

Türk devlet anlayışında hakanın kut menşei egemenlik hakkı, mutlak bir niteliği haiz olmayıp sınırlıdır ve bu sınır ise, töredir. Dolayısıyla hakan ya da kağan, iktidar erkini, Tanrı’dan almasına rağmen mutlak bir iktidar gücüne malik olmayıp iktidarı töre ile sınırlandırılmıştır. (Macit, 2022, 26) Bu durum, Türk devlet felsefesiyle ilgili iki hususa işaret etmektedir. Birincisi, hakan ya da kağanların, Tanrı’dan kut almalarından ötürü değerli ve kutsal kabul edilmeleri iken, ikincisi, kut sahibi hakanların bile töreye bağlılık noktasındaki mükellefiyetleridir. Bu durum gerek İslam öncesi Türk toplumlarında gerekse İslam sonrasındaki dönemlerde üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur. Mesela Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig adlı eserinde, “*beylik iyidir ama daha iyisi yasadır ve yasa doğru bir şekilde uygulanmalıdır*” (Hacib, 2019, 65) ifadesiyle törenin, egemen elitler üzerindeki bağlayıcılığına vurgu yapmaktadır. Bu prensip, siyasal iktidar eliyle, despotizmin toplumsal ve siyasal hayata sirayet edişinin engellenmesi maksadını taşımaktadır. Töreye uygun bir şekilde halkı yönetmesi şartıyla Tanrı’dan kut alan hakanlar, buna riayet etmemeleri durumunda kut’u yani yönetim yetkisini kaybetmiş sayılmaktadırlar. (Ahmetbeyoğlu, 2020, 39)

Bu anlamıyla Türk devlet felsefesindeki ikinci kavram “töre”dir. Bu kavram, tıpkı “kut” kavramı gibi, devlet felsefesindeki bir başka soruya, Türk devlet felsefesinin verdiği cevaptır. Bu soru, devletin kaynağı ve yapısının izahına yöneliktir. Töre, İslam öncesi Türk devlet geleneğinde toplumsal düzenin kurucusu ve garantörü olan hukuk kodunu çağrıştırırken aynı zamanda devlet yapısının da iskeletini oluşturmaktadır. (Uğurlu, Yılmaz, 2011, 950) Zira Orhun Abideleri’nde, töre kavramının onbir yerde geçtiği ve bunların altı tanesinin devlet kavramıyla birlikte zikredildiği dikkate alındığında, töre ile devlet yapısı arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğu anlaşılabilir. (Ahmetbeyoğlu, 2020, 38) Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânu Lugâti’t- Türk adlı eserinde, törü kelimesini, töre, gelenek şeklinde karşıladığı görülmektedir. (Mahmud, 2005, 587) Bu çerçeveden bakıldığında, “töre” kavramı, öncelikle sosyal norm kavramının hukuk sosyolojisindeki terminolojik tanımına uygun bir şekilde “yazılı olmayan hukuk kuralları”nı ama aynı zamanda sosyolojik bir realite olarak “gelenekleri” ifade etmektedir.

Nitekim Ziya Gökalp’in de ifade ettiği üzere töre kavramı, kanun kavramı ile sınırlı değildir. Yazılı yasaların dışında yazılı olmayan yasalar yani töreler mevcut olduğu gibi, dini ve ahlaki töreler de mevcuttur. Dolayısıyla Gökalp’in de ifade ettiği gibi, töre, en genel manasıyla Türklerin atalarından devraldığı bütün kaidelerin toplamı olarak tanımlanabilir. (Gökalp, 2020, 21) Dolayısıyla töre, hukuki, siyasi, ahlaki ve sosyal ilke ve müesseseleri ifade etmektedir.

Töre kavramının hem hukuki hem de ahlaki bir ilke olmasını izah edebilmek için bu noktada, hukuk felsefesinin kadim tartışmasına da konu olan hukuk ile ahlâk arasındaki farklılıkların ele alınması aydınlatıcı olacaktır. Hukuk kuralları, toplumsal düzenin sağlanması maksadıyla kişilerin eylemlerini, herkesin itaat ettiği yasama iradesiyle düzenleyen kurallarken, ahlâk, kişi vicdanından neşet eden değer içerikli prensiplerdir. Dolayısıyla hukuk, heteronom iken, ahlâk otonom bir yapıdadır. (Gözler, 2010, 38) Hukuk, temel itibariyle dışsal bir zorlama, ahlâk ise içsel bir buyruktur. Hukuk kuralları, yasama organı tarafından çıkarılan ve tüm vatandaşları yasal bir yükümlülük altına sokan ve ceza-i müeyyide aracılığıyla hukuki yaptırım içeren kurallardır. Ahlâk kuralları ise, dışsal bir zorlamaya sahip olabileceği gibi, esasen içsel bir buyruktur. Zira ahlâk kuralları, bir değer ifadesidir ve söz konusu değer yargılarının içselleştirildiği toplum ve kişilerin otonom emirleridir. Bu açıdan bakıldığında hukuk ile ahlâk arasında temel bir farklılığın mevcut olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan töre kavramının bir yandan heteronom içeriğiyle bir hukuk kodu olduğunu, diğer yandan da otonom niteliğiyle bir ahlâk kuralı olduğunu söylemek mümkündür. Zira töre, dışsal bir zorlamaya dayalı olması hasebiyle bir hukuk iken, aynı zamanda Türk toplumunda her kişinin kabul ettiği ve içselleştirdiği değerleri ifade etmesi hasebiyle ahlaki bir değer sistemidir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, “töre” kavramı, siyaset felsefesinde devletin kökeni ve yapısına ilişkin sorunun, Türk devlet felsefesindeki muhatap cevabıdır. Bu bağlamda töre ile devlet ilişkisine bakıldığında, töreden türeyen bir devlet anlayışının, Türk devlet felsefesinde yer aldığı görülmektedir. Zira devletin ortaya çıkışını ya da kuruluşunu sağlayan ve devlet gücünü meydana getiren unsur töredir. Töre, devletin siyasal bir organizasyon olarak varoluşunu sağladığı gibi, devamlılığını da temin eden unsurdur. (İplikçi, 2018, 168) Bununla birlikte töre, devletin sınırlarını ve devlet yöneticilerinin eylem ve yönetimlerinin belirleyicisi olan hukuk içerikli siyasal ilkelerdir. Türk devlet felsefesinde hakan ya da kağanların, töre ile sınırlandırılmış olmaları, sonsuz ve sınırsız iktidar tercihinin yerine hukuk merkezli siyasal iktidar modelinin esas kabul edildiğine delalet etmektedir. Bunu, günümüz siyasal düşüncesindeki kuvvetler ayrılığı ilkesinin erken bir örneği olarak gören (Ahmetbeyoğlu, 2020, 46) yorumcular olmakla birlikte, kanaatimizce bu düşüncenin, devletin ve devlet yöneticilerinin hukuki ilkelerle bağlı olması anlamında hukuk devleti ilkesinin erken dönemlerden itibaren Türk devlet felsefesinde yer alması olarak yorumlanması daha doğrudur.

Törenin kaynaklarını ise, genel olarak üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, teamüller şeklinde teşekkül eden kurallardır. Buna “*yusun*” adı verilmektedir. Bunlar, nesillerden nesillere öğrenilerek aktarılan ilkelerdir. İkinci olarak toy ya da kurultaylarda konulan kurallar, töreyi oluşturmaktadır. İlki, hakanın sarayında, ikincisi ilkbaharda, üçüncüsü ise, sonbaharda yapılan kurultaylarda, devlet işleri ve askeri işlerle ilgili kanunlar çıkarılmaktadır. Dolayısıyla törenin ikinci kaynağının, toy ya da kurultaylar olduğu ifade edilebilir. Törenin üçüncü kaynağı ise, hakanın buyruklarıdır. Ancak hakanların mevcut töreler ve kurultaylarda alınan kararlarla sınırlandırıldığı da ifade edilmelidir. (Ekinci, 2011, 91- 94) Bu bağlamda törenin, yüzyıllar içerisinde ortaya çıkan hayat tecrübelerine ve ortak değer ve inançlara dayanan bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Töre, düzenin tesis edilmesi adına ortaya çıkan ilahi bir yapıyı ifade etmektedir ve gerek yönetici için gerekse onun kadroları için bir rehber konumundadır. (Şehitoğlu, 2022, 73) Törenin, Türk devlet felsefesi açısından önemi, bu anlamda oldukça yüksektir. “*İl bırakılır, törü bırakılmaz*” atasözü, yani “*devlet ya da ülke terk edilebilir ancak töre terk edilemez*” sözü (Gökalp, 2020, 21), törenin Türk devlet felsefesindeki merkezi yerini göstermektedir. Bu yaklaşıma göre, devletin bekası ve toprağın bağımsızlığı, ancak töre ile sağlanabilir. Bununla birlikte istenmeyen bir sebeple devlet yıkılabilir ya da toprak kaybedilebilir, ancak töre muhafaza edildiği sürece yeni bir devlet inşa edilebileceği gibi, kaybedilen toprak geri kazanılabilir. Dolayısıyla değerli ve kutsal kabul edilen vatan ve devletin bile terk edilebileceği, ancak törenin terk edilemeyeceği düsturu, Türk devlet felsefesinde töreye atfedilen değer ve önemi göstermektedir. Orhun Abideleri’nde geçen, “*Türk, Oğuz Beyleri, milleti, iştin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol!*” (Ergin, 2009, 17) ifadesi, Türk devlet felsefesi açısından törenin, halk ve halkın siyasal örgütlenme biçimi olarak devlet için taşıdığı kıymeti gözler önüne sermektedir.

Töre kavramının önemi, adalet ilkesiyle olan ilişkisinde de görülmektedir. Divanu Lügatit Türk’de geçen, “*Zulüm kapıdan girince, töre (yasa ve adalet) bacadan (pencereden) çıkar.*” (Mahmud, 2005, 233) atasözü, adalet ilkesi ile yasa arasındaki ilişkinin doğallığını vurgulamaktadır. Hukuk felsefesinin kadim tartışmalarından biri olan yasa- adalet ilişkisinin zorunluluğuna dair felsefi soruşturma dikkate alındığında bu prensip, söz konusu ilişkinin doğal, rasyonel ve işlevselliğini dile getirmektedir. Bu durum aynı zamanda yasal adalet- yasaüstü adalet ayrımını içeren felsefi soruşturmanın özüne uygun bir şekilde yasa adalet ilişkisini yasaüstü adalet noktasından değerlendirmektedir. Hukuk felsefesi tartışmalarında yasal adalet, herhangi bir davranış, tutum ya da kararın, yasalara uygun olup olmadığı sorusunda ortaya çıkar. Eğer bu davranış, tutum ya da kararlar mevcut yasalara uygun ise, adaletlidir. Ancak, yasalara uygun olanın mutlaka adaletli olup olmayacağı sorusu, ikinci tür adalet anlayışının ortaya çıkışına sebep olur ki bu da yasa üstü adalettir. Buna göre, yasalara uygun bir şekilde ortaya çıkan davranış, tutum ya da kararlar, salt anlamda adaletli olmak zorunda değildir. Yasaların ortaya koyduğu davranış biçimleri, adaletten uzak bir görünüm sergileyebilir. İşte yasa üstü adalet bu noktada belirir. Buradaki adalet, bütün hukuk sistemlerine egemen olan objektif ve salt bir değer anlamında adalettir. (Aral, t.y., 127) Dolayısıyla yasaüstü adalet, felsefi argümantasyonu itibariyle yasaların yapılış sürecinde adalet ilkesinin temel bir değer olarak ele alınmasını ve bu suretle adil yasaların uygulanması yoluyla adil karar ve yargılamaların hayata geçirilmesini esas almaktadır. Bu anlamıyla

bakıldığında töre ile adalet ilişkisi, kanaatimizce yasa üstü adalet düşüncesinin felsefi temeline yatkındır ve bu felsefi yaklaşımın erken dönem örneğidir.

Bununla birlikte Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde anlattığı taht hikayesi, yine adalet ilkesinin önemini vurgulayan örneklerden birisidir. Üç ayaklı gümüş bir tahtın üzerinde oturan hakanın, veziri ile yaptığı sohbeti anlatan hikâyede, elinde bıçak olan hakanın bir yanında şeker, diğer yanında ise acı bir ot olduğu anlatılır. Bunların anlamını soran vezirine cevap veren hakan, elindeki bıçağın kesip biçen bir alet olduğunu ve kendisinin de işleri bıçak gibi kestğini, davacıların işini uzatmadığını dile getirir. Şekerin, güçlüklerle karşılaşan ve kendisine gelerek adalet bulanlar için olduğunu, zira adaletin tesis edilmesiyle sevinip yüzü gülen mazlumların, yanından şeker gibi tatlı ayrıldıklarına vurgu yapar. Acı otun ise, zorba kişiler için olduğunu, adaletin tesis edilmesiyle yanından acı ot içmiş gibi ayrıldıklarını ifade eder. Sert mizacının zorbalara için olduğunu ifade eden hakan, oğlu da yakını da yabancı da yolcu da olsa, yasayı uygularken ve karar verirken kimseye farklı muamele etmediğini, zira beyliğin temelinin doğruluk olduğunu ve beylerin, doğrulukla dirlik bulacağını vezirine ifade eder. (Hacib, 2019, 92- 93) Türk düşüncesindeki bu hikâyeye ve atasözlerinde karşılaşılan bu vurgular, adalet ilkesinin ve törenin önemine vurgu yapmaktadır.

Türklerin, İslam dinini kabul etmesinin ardından ise Türk devlet felsefesinin belirli bir değişim geçirdiğini söylemek mümkündür. Ancak bu değişimin, çok büyük ve derin bir farklılaşmayı içerdiğini söylemek doğru değildir. Bunun nedeni, İslam öncesi Türk devlet düşüncesinin, İslam dininin, siyasal bir organizasyon olarak devlete esas teşkil eden amir hükümleriyle çatışmaması olarak görülebilir. Bu bağlamda İslam dininin kabul edilmesinin ardından, mevcut Türk devlet felsefesinin, bir din olarak İslam'ın, devletin inşasında öngördüğü ilahi prensiplerle daha muhkem bir hal aldığı ifade edilebilir.

İslam öncesi dönemde köklü bir hukuk yapısına, geleneğe, teşkilat yapısına ve hakimiyet düsturuna malik olan Türk toplumlarının, İslam ile tanışmasının ardından sahip oldukları gelenekleri, devam ettirdikleri bilinmektedir. Zira bu durum, İslam dini tarafından da engellenmemiştir. İslam dini, toplumlara kendi düzen ve tarzını taşımasına rağmen milletlere has kültürel değer ve gelenekleri ortadan kaldıran bir anlayışa sahip değildir. (Göksu, 2022, 129)

Bu çerçeveden bakıldığında İslam dininin, Türk toplumlarına önemli ve güçlü bir birlik kazandırdığı ve İslam dininin getirdiği bu birliğin de güçlü bir devletin kurulmasına önemli bir katkı sağladığı ifade edilebilir. Bununla birlikte Türklerin de İslam dünyasındaki devlet anlayışına, Türk devlet geleneğini aktardıkları vurgulanmalıdır. Bunun en önemli örneklerinden birinin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu açıktır. Zira Osmanlı hukuk sisteminin, sadece şer'i hukukla sınırlı olmadığı bilinmektedir. Osmanlı padişahlarının, kanun koyma yetkisini haiz olmaları, İslam devlet anlayışından değil, Türk devlet geleneğinden ileri gelmektedir. (Özbek, 2020, 71) Dolayısıyla Türklerin İslam dinini kabul edişlerinin ardından Türk devlet felsefesinin, İslam dininin temel ilkeleri ile İslam öncesi dönemden beri mevcut olan Türk devlet anlayışının bir araya gelmesiyle oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu çerçeveden bakıldığında kut ve töre kavramlarının, Türk İslam devletlerinde İslami inanç esaslarının katkısıyla yeni bir eksen de vücut bulduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu ilişkiyi daha iyi izah edebilmek adına öncelikle İslam dininin Kur'an-ı Kerim'de ifade buyrulan emirlerine bakmak gerekmektedir.

Bu bağlamda ilk ele alınması gereken husus, devlet yönetimine ilişkin İslami emirlerdir. İslam dini, Kur'an-ı Kerim'de buyrulan ayetler çerçevesinde bakıldığında yöneticiye itaati emreden bir hüküm içermektedir. Nitekim Nisa suresinin 59. ayetinde mealen; **“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”** (Kur'an-ı Kerim Meali) buyrulmaktadır. Bu, devlet yöneticilerine itaatın bir gereklilik olduğu sonucunu göstermesi hasebiyle önemlidir. Bu ayette ifade edilen emirlerin, Türk devlet felsefesi açısından kut kavramı bağlamında hakanlara itaat geleneğini ciddi anlamda desteklediğini ve güçlendirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Zira İslam öncesi dönem Türk devlet geleneğinde, yukarıda da ifade edildiği gibi Tanrı'dan kut alması hasebiyle hakanlara itaatın temel bir değer olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla devlet yöneticisi olarak hakanlara karşı itaatın mevcudiyeti, bir din olarak

İslam'ın da bu yöndeki emirleriyle varlığını daha güçlü bir şekilde devam ettirmiştir. Bununla birlikte bu ayette geçen “sizden olan ulu'l-emr” ifadesinin, adaletle hükmeden bir yöneticiye itaati emrettiği şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Bu emrin de yine İslam öncesi Türk devlet felsefesindeki düşünceyi desteklediğini ifade etmek mümkündür. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere İslam öncesi Türk devlet geleneğinde, hakanların töreye uymakla mükellef oldukları, hatta uymayan hakanların “kut”u kaybettikleri ifade edilmişti. Dolayısıyla töreye uymak ve adaletli olmakla mükellef olan ve hakana itaatin bu şarta bağlı olduğu düşüncesi, İslam dininin bu emriyle daha güçlü bir hale gelmiştir denilebilir.

İslam dininin, devlet yönetimiyle ilgili belirlediği ilkelerden biri de şura, yani danışma ilkesidir. Şûrâ suresinin 36, 37, 38 ve 39. ayetlerinde geçen ifadeler ve özellikle 38. ayette geçen ifade, İslam dininin, şûrâ yani danışma ilkesine verdiği önemi göstermektedir. Ayette; **“(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıkta Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.”** denilmektedir. Burada geçen ve 38. ayet olarak bilinen kısımda, **“işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar”** ifadesi, bunu göstermektedir. Ayrıca Âl-i İmrân suresinin 159. ayetinde; **“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”** (Kur'an-ı Kerim Meali) ifadesiyle Hz. Muhammed'e de ashabıyla müşavere etmesinin önemi vurgulanmaktadır. Dolayısıyla devlet yönetiminde danışma ilkesinin ehemmiyetine vurgu yapan ilahi emirlerin, toplumsal ve politik karar alma süreçlerinin cumhuri niteliğine işaret ettiği açıktır. Bu emir, yine İslam öncesi Türk devlet düşüncesinde mevcut olan politik ve hukuki geleneği destekleyen ve güçlendiren bir emirdir. Zira İslam öncesi Türk toplumlarında var olan toy ya da kurultaylar, gerek yapısı gerekse üstlendiği toplumsal ve siyasal işlevler açısından istişari yönetim anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla Türk devlet felsefesinde mevcut olan istişari yapının, İslam dininin kabulünün ardından, Kur'an-ı Kerim'deki ilahi emirler ışığında sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Kanaatimizce tarihsel kökeniyle örfî teamüllerin, ilahi emirlerle sentezlenmesi, İslam öncesi dönemde zuhur etmiş olan hukuki ve siyasal boyutlarıyla bir devlet geleneğinin ve teşkilatlanmasının güçlenmesine olanak tanımıştır.

İslam dininin, devlet yönetimine ilişkin bu emirlerinin yanı sıra gerek devlet gerekse toplumsal ve bireysel ilişkilerde hâkim kılınması ve riayet edilmesi gereken birtakım ilkelerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu ilkelerin en önemlisi ise şüphesiz adalet ilkesidir. Kur'an-ı Kerim'de adaletin önemine işaret eden ve adil davranış ve muamelenin emredildiği ilahi hükümler mevcuttur. Mesela; Nahl suresinin 90. ayetinde; **“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”** (Kur'an-ı Kerim Meali) denilmektedir. A'râf suresinin 29. Ayetinde ise; **“De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O'na) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.”** (Kur'an-ı Kerim Meali) buyurulmaktadır. Mâide suresinin 8. Ayetinde ise, **“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”** (Kur'an-ı Kerim Meali) ifadesiyle adalet ilkesine vurgu yapılırken, Mümtehine suresinin 8. ayetinde; **“Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.”** (Kur'an-ı Kerim Meali) denilmektedir. Bu ilahi emirler, bir din olarak İslam'ın, adalet ilkesine verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından çarpıcıdır. İslam dininin bu ilahi emirleri, hukuki, ahlaki, siyasal ve sosyal ilke ve kaideler toplamı olarak törenin, ahlaki, hukuki ve siyasal bir değer ölçütü olarak adalet vurgusuyla ilişkisine paralel bir düşünce olduğu görülmektedir.

2. Bir Ülkü Olarak Kızılelma

Türk devlet geleneği, kut ve töre öğelerine dayalı devlet ve egemenlik anlayışını, birtakım ülküler çerçevesinde güçlendirmeye ve genişletmeye çalışmıştır ki bu ülkülerin ilk ve en önemlisi, “Kızılelma” ülküsüdür.

Eski çağlardan itibaren Türk cihan hakimiyeti mefkuresinin sembolik karşılığı olan Kızılelma kavramı, ulaşılmaya çalışılan bir ülkü ya da fethedilmesi hedeflenen muhayyel bir yer olarak anlaşılmaktadır. Kimilerine göre, kökleri, Uzakdoğu mitolojik dönemlerine kadar geri giden, kimilerine göre insanlık tarihi kadar eski olan ve dolayısıyla da Batı düşüncesinde de karşılaşılabilecek olan bu ülkü, kimilerine göre ise, ilk önce İslam öncesi Türk toplumlarında ortaya çıkmıştır. Zira Ergenekon destanında, Türklerin, Ergenekon’dan çıkararak kaybettikleri toprakları geri alma ideali şeklinde görülen Kızılelma ülküsü, daha sonra ulaşılmaya hedeflenen ülkü ve idealleri ve fethedilmesi amaçlanan yerleri sembolize etmeye başlamıştır. (Gökyay, 2002, 559) Kızılelma, bununla birlikte dünya üzerinde yaşayan Türklerin tümünün, bir araya gelerek inşa edecekleri ideal bir ülkeyi ve dolayısıyla idealize edilen Türk birliğini ifade eden bir ülkü olarak da tasavvur edilmiştir. Bu ülkü, bir fikir ya da muhayyel bir yere ulaşma hedefi olarak aynı zamanda siyasi bir amaca tekabül etmektedir. (Şentürk, 2019, 132) Zira kimi zaman bir zaferin göstergesi, kimi zaman bir hakimiyet tasavvuru, kimi zaman ise, fetih yoluyla elde edilmeye çalışılan bir toprak parçasını ifade eden Kızılelma ülküsünün, bu çerçeveden bakıldığında tüm ülküleri sembolize eden kümülatif niteliği haiz bir kavram olduğu söylenebilir. Her dönemde birbirinden ayrı manalar ihtiva etmesi, Kızılelma ülküsünün, Türk dünyasında kolektif bir bilinçle ülküleştirildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Kızılelma ülküsünün, Türk devlet anlayışında, cihan hakimiyeti mefkuresine de tekabül ettiği vurgulanmalıdır. Nitekim İslam öncesi dönem açısından bakıldığında, Kızılelma ülküsü, “*Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar olan toprakların fethedilmesi*” şeklinde belirlenmiştir. (Çetin, 2014, 61- 62) Bu, dünya coğrafyasındaki tüm topraklar üzerinde siyasi hakimiyet inşası pratiğinin, teorik alt yapısıdır. Orhun kitabelerinde geçen; “*Üstte mavi gök altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş.*” (Ergin, 2009, 33) şeklindeki ifadeler, kanaatimizce cihan hakimiyetinin, Tanrı tarafından Türklere emanet edildiğine yönelik dini- politik inanışın, reel politığe dönüştürülme hedefidir.

Töre ve Kut kavramlarının merkezi konumda yer aldığı Türk devlet geleneğinin benimsediği Kızılelma ülküsünün, Türk İslam devlet geleneğinde yeni birtakım ülkülerle desteklendiği ifade edilebilir. Bunlara verilebilecek en önemli örnekler ise, İ’lay-ı Kelimetullah ve Nizam-ı Alem mefkûresidir. Kızılelma ülküsü ile de ilişkilendirilebilecek olan bu ülküler, Türklerin İslam dinini kabul edişinin ardından İ’lay-ı Kelimetullah için mücadele ilkesi ve dünyaya düzen tesis etme idealinin ortaya çıkışını anlatmaktadır. (Çetin, 2014, 62) Özellikle Osmanlı İmparatorluğu dönemi için geçerli olduğu söylenebilecek olan İ’lay-ı Kelimetullah ve Nizam-ı Alem mefkûreleri, Türk devlet felsefesindeki mevcut Türk ideal ve ülkülerine İslami bir motif eklenmesiyle şekillenmiştir. Bu ülkülerin, İslami birer motif taşımasına rağmen, İslam toplumlarında sadece Türk düşüncesinde makes bulmuş olması (Coşkun, 2014, 36), bu mefkûrelerin, Türk düşüncesine özgü birer ülkü olduğunu göstermekte, aynı zamanda ise, kanaatimizce rasyonel temelli reel politığın, örfi ve dini ideallerin araçsallığında gerçekleştirilmesi hedefidir.

İ’lay-ı Kelimetullah, Allah’ın kelamının ve İslam dininin yüceliğinin yayılması olarak tanımlanmış ve bu bağlamda Allah’ın adının ve şanının yüceltilerek tüm insanlığa ilan edilmesi ve bu uğurda mücadele edilmesi şeklinde ülküleştirilmiştir. Bu noktada bu ülkünün, “*...Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir; hüküm ve hikmet sahibidir.*” mealindeki Tevbe suresi ve “*Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın...*” mealindeki Bakara suresi bağlamında, İslam dönemi Türk devlet felsefesinde milli bir strateji haline geldiği de ifade edilmektedir. (Erdem, 2014, 95, 98) Bu yaklaşım kut kavramının içerdiği mana ile doğrudan ilişkilidir. Zira İslam öncesi Türk toplumlarında Tanrı’dan kut alan hakanlara, cihan hakimiyetinin Tanrı tarafından verildiğine ilişkin inanışın, İslami motiflerle şekillenmiş farklı bir versiyonu olduğu söylenebilir.

İ’lay-ı Kelimetullah ülküsü ile ilişkisi bağlamında Nizam-ı Alem ülküsünün ise, siyasi anlamından bağımsız olarak ele alındığında, bir “dünya düzeni” olarak izah edilmesi mümkündür. Aynı zamanda bir kimlik düşüncesine de tekabül ettiği söylenebilecek olan Nizam-ı Alem ülküsü, sınırsız bir coğrafyada egemenlik

tesis etmeyi içeren evrensel bir devlet telakkisine yaslanmaktadır. (Mağat, 2020, 194) Nizam-ı Alem ülküsü, ilkesel olarak dünyaya nizam getirme ve bir dünya nizamı tesis ederek, barışı temin etme arzu ve ülküsü olarak açıklanmaktadır. Cihan hakimiyeti ülküsünün mihenk taşlarından biri olarak Nizam-ı Alem ülküsü, aynı zamanda devlette birlik ve dirliğin garanti altına alınması manasını da içermektedir. (Coşkun, 2014, 37) Bu anlamıyla İ'lay-ı Kelimetullah ve Nizam-ı Alem mefkurelerinin, bütüncül bir şekilde idrak edildiği söylenebilir. Nitekim Türk devlet düşüncesinde tüm insanlığın barış ve huzurunun temini olarak algılanan Nizam-ı Alem ülküsüne ulaşmanın en önemli aracının İ'lay-ı Kelimetullah ülküsü olarak algılandığı da vurgulanmalıdır. İslam dininin bir barış dini olarak anlaşıldığı Türk düşüncesinde, İslam yoluyla Nizam-ı Alem'in gerçekleşeceğine yönelik bir inanç söz konusudur. (Erdem, 2014, 99- 100) Nizam-ı Alem ülküsü, bu anlam bütünlüğü içerisinde dört merhaleden oluşacak şekilde izah edilmektedir. Bu merhaleler; (1) Nizam-ı Fert, (2) Nizam-ı Aile, (3) Nizam-ı Millet ve (4) Nizam-ı Alem merhaleleridir. Bu ülkeye göre, öncelikle Nizam-ı Fert merhalesinden başlamak gerekir. Buna göre, milleti oluşturan her bir ferdin, kendisine düzen getirmesi, yani İslam inancı ve Türk töresine göre yaşamayı şiar edinmesi gerekir. İkinci aşama olan Nizam-ı Aile merhalesi ise, bu ülkeye uygun bir şekilde yaşayan fertlerden müteşekkil ailenin nizamına tekabül eder. Buna göre, toplumun ve devletin temeli olarak kabul edilen ailenin, İslam inanç ve ahlâkına ve nesillerden nesillere aktarılan Türk töresine göre kurulması ve bunlara göre yaşaması gerekir. Üçüncü merhale olarak Nizam-ı Millet ise, Türklerin, bir millet olarak düzen ve yaşayışını ifade eder. Fertlerin ve ailenin bu ülkeye uygun bir şekilde şekillendirildiği bir milletin, diğer milletler için örnek teşkil edecek bir yapıya ulaşmasını hedef olarak belirlemek esastır. Fert ve aile için olduğu gibi, millet için de İslam inanç ve ahlâkının toplumun tüm yaşamına sirayet ettiği ve yine Türk töresinin tavizsiz bir şekilde canlı tutulduğu bir hayat tasavvuru, bu merhalenin özünü oluşturmaktadır. Tüm bu merhalelerin inşa edilmesinin akabinde Nizam-ı Alem merhalesinin ve dolayısıyla ülküsünün gerçekleşmesi yolunda önemli bir aşamanın geçileceğine inanılmaktadır. Bundan sonrası ise, tüm dünyada nizamın tesis edilmesi adına millet olarak verilecek olan mücadelenin başlayacağı süreçtir. Fert, aile ve millet olarak İslam inancı ile Türk töresi aracılığıyla dünyaya adalet, düzen ve barış getirileceğine inanılmaktadır ki bu Nizam-ı Alem ülküsünün gerçekleşmesi olarak kabul edilmektedir.

SONUÇ

Türk devlet felsefesi, yukarıda ortaya konulan özellikleri çerçevesinde değerlendirildiğinde Batı kaynaklı devlet felsefelerinden belirli konularda kopuşu temsil etmektedir. Pratikten teoriye giden bir devlet felsefesine sahip olması, töre, inanç, değer ve tarihsel süreçlerden beslenmesi gibi sebepler, Türk devlet felsefesinin nevi şahsına münhasır bir felsefe oluşturmasına neden olmuştur denilebilir. Bu durum, bir yandan Türk devlet felsefesinin, özellikle son yüzyıllar içerisinde Batı felsefesine nazaran daha az görünür olmasına ve daha az araştırılır olmasına neden olmuştur. Ancak Türk devlet felsefesine yönelik incelemeler, bu felsefenin daha fazla ele alınması ve incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Türk devlet felsefesinde, öncelikle devlet anlayışının, bir ihtiyaç olmanın yanında bir hedef ya da amaç olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu devlet ise, Batı siyaset felsefelerinde mevcut olan siyasal ideolojilerin devlet tasavvurlarından farklı bir içeriğe sahiptir. Türk devlet felsefesinin devlet telakkisi, liberal siyasal felsefenin öngördüğü sınırlı devlet anlayışından da faşist siyasal felsefenin baskıcı devlet anlayışından da farklıdır. Bu devlet felsefesi, sınırlı olmayıp etkin, hakimiyet sahibi ve güçlü bir devlet inancını taşıırken, baskıcı ve otoriteryan düşünceden de uzak olmayı esas almaktadır. Bu devlet tasavvuru, devletin, mutlak otoritesini, kurucu unsur olan millet lehine kullanması düşüncesine yaslanmaktadır. Adalet ilkesinin, temel bir değer olarak ön plana çıkarılması, etkin ve millet merkezli devlet anlayışının önemli vurgularından birisidir. Bununla birlikte özellikle töre kavramına ilişkin düşünceler, hukuk merkezli bir devlet anlayışının benimsendiğine ilişkin bir göstergedir ve bu anlayışın adalet ilkesiyle bir arada düşünülmesi, tasavvur edilen devlet anlayışının temel ilkelerini oluşturmaktadır.

Türk devlet felsefesinin, bu iki unsur bağlamında egemenlik tasavvuru, hukuk anlayışı ve devlette egemen olması gereken adalet ilkesiyle gerek teorik gerekse pratik manada bir devlet oluşumuna kaynaklık ettiği de söylenebilir. İslam dininin temel yönetim ilkelerinin, Türk devlet geleneğiyle birleşmesi, tarihsel

olarak Orta Asya döneminden getirilen yönetim anlayışının daha da pekiştirilmesine neden olmuştur. Bu durum, iki unsurun öngördüğü yönetim anlayışının çok temel ayrımlar taşımamasıyla da ilişkilidir.

Türk devlet felsefesi, bu bağlamda ortaya koyduğu devlet anlayışını bir takım ülkü ve semboller aracılığıyla da sürdürme yoluna gitmiştir. Bu ülkülerin Kızılelma, Nizam-ı Alem, İ'lay-ı Kelimetullah gibi temel değerleri içermesi, bu felsefenin, kendine özgü amaç ve hedefler çerçevesinde farklı bir devlet algısı oluşturmasına da yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Ahmetbeyoğlu, A. (2020), “Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hududları”, *Tarih Dergisi*, 71, 29- 50
2. Aral, V. (t.y.), *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: Filiz Kitabevi
3. Bilgiç, E. (1963), “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21 (3- 4), 103- 119
4. Cevizci, A. (2002), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Bursa: Paradigma Yayınları
5. Coşkun, R. (2014), “Kızılelma’dan Türk İslam Ülküsüne: Türklerin Küresel Düşleri”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 5 (25), 25- 54
6. Çeribaş, M. , (2021), “Türk Kültüründe Kut İnanıcı ve Kut Aktarma Yolları”, *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 14 (36), 1185- 1206
7. Çetin, İ. (2014), “Kızılelma”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 5 (25), 55- 84
8. Ekinci, E. B., (2011), *Hukukun Serüveni*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları
9. Erdem, M. (2014), “Türklerde İ’la-yı Kelimetullah Anlayışı”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 5 (25), 95- 100
10. Ergin, M. (2009), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
11. Genca, E. (2009), “Eski Mezopotamya’da Hukuk Hareketleri ve Düzenlemeler”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
12. Gökalp, Z. (2020), *Türk Töresi*, (Haz: Halil İbrahim Şahin), İstanbul: Ötüken Yayınları
13. Göksu, E. (2022), “Türk Hakimiyet Anlayışı Üzerine”, M. Hanifi Macit tarafından düzenlenen *Tarihsel Akıl Çerçevesinde Türk Devlet Felsefesi* ’nde, 117- 146, Ankara: TASAV
14. Gökyay, O. Ş. (2002), “Kızılelma”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
15. Gömeç, S. Y. (2022), “Türk Devletinde Kaganlık ve Katunluk Kurumu Hakkında”, M. Hanifi Macit tarafından düzenlenen *Tarihsel Akıl Çerçevesinde Türk Devlet Felsefesi* ’nde, 31- 66, Ankara: TASAV
16. Gözler, K. (2010), *Hukuka Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları
17. Hacib Y. H. (2019), *Kutatgu Bilig*, (çev: Muzaffer Tunçel), Ankara: Gençlik ve Spor Yayınları
18. İplikçi, A. (2018):, “Türk Töresinin Türk Devlet Felsefesine Etkisi Üzerine Bir İnceleme”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 47, 165- 183
19. Kâşgarlı M. (2005), *Divânü Lugâti ’t- Türk*, (çev: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yureser), İstanbul: Kocabalı Yayınevi
20. Koçak, K., Bakır, Ç. (2019), “Eski Türk Devlet Felsefesinin Kozmolojik ve Mitolojik Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 106- 120
21. *Kur’an-ı Kerim Meali*, (2011) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,
22. Macit, M. H. (2022), “Giriş”, M. Hanifi Macit tarafından düzenlenen *Tarihsel Akıl Çerçevesinde Türk Devlet Felsefesi* ’nde, 15- 30, Ankara: TASAV
23. Macit, M. H. (2022), “Türk Devlet Felsefesinin Teorik Arka Planı Üzerine”, M. Hanifi Macit tarafından düzenlenen *Tarihsel Akıl Çerçevesinde Türk Devlet Felsefesi* ’nde, 15- 30, Ankara: TASAV
24. Mağat, M. (2020), “Modernizmin Türk Devlet Algısına Etkisinde Bir Köken Tasavvuru Olarak Nizam-ı Alem Ülküsü”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 193- 202
25. Özbek, H. S. (2020), *Devlet Dini*, Ankara: Fol Yayınevi,

26. Özer, F. (2008), “Çivi Yazılı Hukuk Metinlerinde Suç ve Ceza”, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
27. Şehitoğlu, Y. (2022), “Türk Devlet Düşüncesinde Sınıf(sızlık), Yetki ve Liyakat”, M. Hanifi Macit tarafından düzenlenen *Tarihsel Akıl Çerçevesinde Türk Devlet Felsefesi*'nde, 107- 116, Ankara: TASAV
28. Şenel, A. (1999), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları
29. Şentürk, O. (2019), “Hâkimiyetin Sembölü: Kızıllema”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123 (242), 131- 140
30. Tosun, M. (1963), “Hammurabi'nin Toprak Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21 (3- 4), 127- 141
31. Uğurlu, S., Yılmaz, K. (2011), “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e Değişim”, *Turkish Studies*, 6 (2), 949- 971

(2)

Prof. Dr. Hasan TOSUN¹

**2022 YILI GİRİŞİMCİ ve YENİLİKÇİ ÜNİVERSİTE ENDEKSİ VERİLERİ ÜZERİNE ALAN ve
ÖLÇÜT BAZLI BİR DEĞERLENDİRME
ASSESSMENT ON THE ENTREPRENEURIAL and INNOVATIVE UNIVERSITY INDEX WITH
RESPECT TO 2022 DATA**

ÖZ

Ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarının performansını değerlendirmek üzere 2012 yılından itibaren Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı bazı birimlerden temin edilen veriler esasında 23 gösterge dikkate alınarak bir "Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi (GYÜE)" tanımlanmıştır. Bu endekste; üniversitelerin bilimsel ve teknolojik araştırma yetkinliğine, işbirliği ve etkileşim aktivitesine, fikri mülkiyet etkinliğine, girişimcilik ve yenilikçilik kültürüne ve ekonomik katkı ile ticarileşme potansiyeli alanlarına bağlı olarak değerlendirme yapılmaktadır. Bu yıl 2022 yılı verileri kullanılarak yapılan değerlendirme sonuçları açıklanmıştır. Bu sonuçlara göre; daha önceki yıllarda dereceye giren üniversitelerin yine listede olduğu ve sıralama da küçük değişiklikler bulunduğu görülmektedir. Ancak bazı Vakıf üniversiteleri (İstanbul Medipol, Bahçeşehir, Yeditepe, Yaşar, Atılım ve Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar gibi) önemli atılımlar yaparak ilk 50 üniversite içinde yer almışlardır. Bu makalede, ilgili endeksin parametreleri tanımlanarak, alan ve ölçüt esasında ilk elli sıra içinde yer alan üniversitelerin değerlendirmesi yapılmakta ve bazı üniversiteler için öneriler getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimci üniversite, Yenilikçi üniversite, GYÜE, Üniversite, Yükseköğretim.

ABSTRACT

Since 2012, an "Entrepreneurial and Innovative University Index (GYÜE)" has been defined by taking into account 23 indicators with the data obtained from the Scientific Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK), the Turkish Academy of Sciences (TÜBA), the Higher Education Council (YÖK) and some units of the Ministry of Science and Industry and Technology. This index evaluates universities based on their scientific and technological research competence, cooperation and interaction activity, intellectual property activity, culture of entrepreneurship and innovation, and potential for economic contribution and trade.

Currently, the results of the evaluation made using the data of 2022 are announced. According to these results, it is seen that the universities that ranked in the previous years are still on the list and the ranking is also found with minor changes. However, some foundation universities (such as Istanbul Medipol, Bahçeşehir, Yeditepe, Yaşar, Atılım and Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar) have made significant strides and have been among the top 50 universities. In this article, the parameters of the relevant index are defined, the evaluation of the universities in the first fifty ranks on the basis of field is made and suggestions are made for some universities.

Keywords: Entrepreneurial University, Innovative University, GYUE, University, Higher Education.

¹ Öğretim Üyesi, Mudanya Üniversitesi, Çağrışan, Mudanya, Bursa eposta: hasan.tosun@mudanya.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9481-7956

GİRİŞ

Son dönemde üniversitelerin görev alanları gelişmiş ve genişlemiştir. Üniversiteler meslek edindirmenin yanında bilgi üreten ve ürettiği bilgiyi toplumla paylaşan kurumlar haline dönüşmüştür. Gelişmiş ülkelerde yükseköğretim sistemine yapılan devlet desteklerinin, araştırma-geliştirme esasında gerçekleştiği ve özellikle toplumsal katkı sağlayan projeler bazında desteklerin yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu desteklerin topluma nasıl yansıdığı ciddi olarak takip edilmektedir. Ancak önemle belirtilmelidir ki; bu ülkelerde yükseköğretim kurumları sevk-idare sisteminde mutlak surette dikkate alınması gereken özgün değerler vardır ve bu kurumların bir şirket gibi yönetilmemesi gerektiği gerçeği önemle hayata geçirilmektedir.

Ülkemizde de son dönemde yükseköğretim kurumları için de belli esaslar dahilinde performans değerlendirilmesi gerçekleştirilmekte ve bu kurumlar arasında bir sınıflama yapılmaktadır. Bu değerlendirmede; esas itibarıyla öğretim kalitesi, öğretim yapısı, yayın verimi, proje üretimi, öğrenci memnuniyeti gibi faktörler dikkate alınmaktadır. Yazar bu esasta farklı zamanlarda çalışmalar yapmış ve özellikle finansman modeli esasında değerlendirmelerde bulunmuş ve belli üniversitelerle ilgili bu esasta araştırmalar yürütmüştür (Tosun, 2004; 2006; 2011; 2015; 2016; 2017; 2019a; 2019b; 2020g). Ayrıca yine yazar tarafından üniversite performansını etkileyen faktörler yönünden incelemeler yapılmış ve ülke için özgün modeller geliştirilmiş ve üniversite performansına etkiyen parametreler örnekleriyle değerlendirilmiştir (Tosun, 2020b; 2020c; 2020d; 2020e; 2020f).

Dünyada özellikle 1980’li yıllardan sonra “girişimci ve yenilikçi üniversite” kavramı öne çıkmıştır. Bu kapsamda “girişimci üniversite” alanında çok sayıda çalışma yapılmış ve bu üniversitelerin tipik karakteristikleri üzerinde durulmuştur (Clark, 1998 ve 2004; Audretsch, 2014; Etkowitz, 2013 ve 2016; Guerrero, 2016; Hayter, 2016; Gianiodis, 2020). Bu dönemde, TÜBİTAK öncülüğünde bir değerlendirme endeksi tanımlanmış ve yükseköğretim kurumları beş ayrı alanda tanımlanan parametreler esasında değerlendirilmeye başlanmıştır. 2012 yılından günümüze kadar bir önceki yılın performansını ortaya koyan bu endeks esasları ve üniversitemiz üzerindeki etkisi inceleme konusu haline gelmiştir (Erdoğan ve Esen, 2016; Er ve Yıldız, 2018; Koyuncuoğlu ve Tekin, 2019; Güngör, 2020; Karagöz vd., 2020; İlhan ve Yelkenci, 2021; Selamzade ve Özdemir, (2021; Çelik, 2022; Oskaloğlu ve Çatı, 2022; Uslu vd., 2020; Yıldırım ve Yıldırım, 2020). Yazar tarafından Girişimci-Yenilikçi Üniversite Endeksi esasında çok sayıda çalışma yapılmış, öğretim yapısı ve öğretim kalitesi ile bilimsel çalışma verimi konularında mukayeseli analizler gerçekleştirilmiştir (Tosun, 2020a 2021a; 2021b; 2021c; 2021d). Yazar, Marmara Bölgesi (İstanbul şehri hariç) Yükseköğretim kurumlarının bilimsel çalışma verimi ile performans göstergeleri ile ilgili detaylı çalışmalar yapmıştır (Tosun, 2022a ve 2022b).

Bu çalışma kapsamında 2012’den itibaren yayımlanmaya başlayan “Girişimci-Yenilikçi Üniversite Endeksi” esasında elde edilen veriler, 2022 yılı esasında değerlendirilmektedir. Üniversitelerin performans değerlendirilmelerinde genel yaklaşım, en az 10 yıllık geçmişi olan kurumsal yapıların dikkate alınmasıdır. Çalışmada başlangıçta 1984 ile 2011 yılları arasında kurulan 62 vakıf üniversitesinin değerlendirilmesi planlanmıştır. Bu esas doğrultusunda çalışma için 2011 yılı ve öncesi kurulan ve tamamı tablo 1’de kuruluş yılına göre sıralanan üniversiteler değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın, 2012 ile 2018 yılları arasındaki 7 yıla ait olduğu ve bütünüyle GYUE esasında TÜBİTAK tarafından 5 ayrı alanda sunulan verilere dayandığı belirtilmelidir.

MALZEME ve YÖNTEM

Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi, 5 alanda ve 23 parametre dikkate alınarak sunulmuştur. Bu endeksin tanımında başlangıçta beş alan bulunmaktaydı. Ancak 2018 yılında yapılan bir düzenleme ile bu alanlar dörde indirildi. Bunlar; (1) Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Yetkinliği, (2) Fikri Mülkiyet Havuzu, (3) İşbirliği ve Etkileşim, (4) Ekonomik ve Toplumsal Katkı.

Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Yetkinliği; bilimsel yayın sayısına, atıf sayısına, proje sayısına, projeden elde edilen fon tutarına, ulusal ve uluslararası bilim ödülü sayısına ve doktoralı mezun öğrenci sayısına dayanmaktadır. Toplam içinde % 20 ağırlık oranına sahip bu alan için kullanılan parametreler;

TÜBİTAK, Bilim-Sanayi-Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu gibi kurum, kuruluş ve kurullardan temin edilmektedir.

Fikri Mülkiyet Havuzunda; ulusal patent belge sayısı, ulusal faydalı model belge sayısı ve uluslararası patent başvuru sayısı değerlendirilmektedir. Bu alanın toplam puan üzerindeki etkisi % 15'dir.

Endeks hesabında üçüncü ve en önemli bölümünden birini oluşturan **İşbirliği ve Etkileşim** alanında ise üniversite-sanayi işbirliğinde yapılan proje sayıları ve fonları ile uluslararası işbirliği ile gerçekleştirilen proje sayısı ve proje bedelleri değerlendirilmektedir. Bu alanın toplam puan üzerinde etkisi, % 25 olarak dikkate alınmıştır.

Ekonomik ve Toplumsal Katkı alanında ise, akademisyen firma sayısı, öğrenci/mezun firma sayısı, akademisyen firmaların net satış geliri, öğrenci/mezun firmaların net satış geliri, lisanslanan patent-faydalı model-endüstriyel tasarım sayısı, Tekno-girişim Sermayesi Desteği Programı (BİGG) ile kurulan firma sayısı ve TÜBİTAK 4004 (Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı) ile TÜBİTAK 4005 (Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Destekleme Programı) kapsamında desteklenen proje sayısı dikkate alınmaktadır. Bu alanın toplam puan üzerinde etkisi, % 40 olarak tanımlanmıştır. Her bir parametre için tahsis edilen puan değerleri ile detaylı bilgi, TÜBİTAK kaynaklarından elde edilebilir (TÜBİTAK, 2022)

Onbir yıldır uygulanan bu endeks, müracaat eden tüm üniversitelerin tamamı için uygulanmakta ve ilk 50 sırada yer alan Üniversiteler açıklanmaktadır. Son yılda 192 üniversite için uygulanan bu endekste, ilk on sırada yer alan üniversiteler için de ayrı değerlendirmeler sunulmaktadır.

ANALİZ ve TARTIŞMA

Bu endekste üniversitelerin 23 ayrı parametreye bağlı 5 ayrı alandaki performansları değerlendirmekte ve her bir alan için bir sıralama yapılmakta ve bu sıralamaya göre üniversitelerin her alandan aldığı puan belirlenmekte ve bu puanların aritmetiksel toplamı da üniversitenin aldığı toplam puanı oluşturmaktadır. Her yıl yenilen bu çalışmalarda üniversitelerin her bir alan için aldığı puanlar ile toplam puan hesaplanmaktadır. 2022 yılı verilerine dayalı oluşturulan analizlerin sonuçları toplu olarak Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablodaki veriler esasında her bir alan için değerlendirme yapılacaktır. Toplam ile dört alana ait puanlara ait istatistiksel veriler ile ilgili alanların etki değerleri Tablo 2'de sunulmaktadır. İlk on üniversitenin boyut bazlı değerleri de, Şekil 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. 2022 yılı GYUE endeksi esasında ilk 50 içinde yer alan yükseköğretim kurumlarının alan ve toplam puanları (TÜBİTAK, 2022)

Sıra No	Universite Adı	GYUE Alanları ve Puanları*				Toplam Puan
		BTAY	FMH	İE	ETK	
1	ORTA DOĞU TEKNİK	12,25	14,80	22,17	34,40	83,61
2	SABANCI	11,57	13,75	23,54	29,03	77,89
3	İSTANBUL TEKNİK	11,35	12,08	20,91	29,81	74,15
4	YILDIZ TEKNİK	9,63	13,12	17,85	33,29	73,88
5	İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT	11,31	12,51	19,87	26,16	69,85
6	KOÇ	12,20	11,73	18,29	25,52	67,74
7	BOĞAZİÇİ	9,47	9,19	19,55	27,72	65,93
8	GEBZE TEKNİK	9,54	10,77	17,57	26,97	64,85
9	ÖZYEĞİN	6,60	17,28	16,46	22,85	63,18
10	İZMİR YÜKSEK TEKNOLOJİ	9,45	11,23	19,61	21,74	62,02
11	HACETTEPE	11,38	7,36	16,87	24,22	59,82
12	EGE ÜNİVERSİTESİ	9,45	9,28	17,91	22,20	58,85
13	ERCİYES	8,89	7,35	14,17	26,08	56,49
14	ANKARA	10,40	4,96	16,51	23,24	55,11
15	İSTANBUL	9,76	8,59	14,13	21,32	53,80
16	GAZİ	9,53	7,87	13,76	22,28	53,45
17	İSTANBUL CERRAHPAŞA	9,04	11,48	10,82	19,71	51,05
18	İSTANBUL MEDİPOL	6,25	15,93	13,28	15,03	50,49
19	TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ	6,31	8,93	12,67	22,39	50,30
20	BURSA ULUDAĞ	6,85	6,53	15,95	20,83	50,16
21	MARMARA	8,29	5,73	16,00	20,14	50,15
22	ESKİŞEHİR TEKNİK	6,40	11,44	13,54	18,34	49,72
23	DOKUZ EYLÜL	8,13	7,39	15,38	18,60	49,51
24	BAHÇEŞEHİR	5,88	7,60	12,59	22,66	48,73
25	YEDİTEPE	5,98	11,70	14,60	16,38	48,66
26	YAŞAR	5,29	10,76	12,22	20,24	48,52
27	KARADENİZ TEKNİK	7,67	8,06	13,93	18,86	48,51
28	ATILIM	5,76	7,60	12,97	20,95	47,28
29	ÇUKUROVA	7,36	7,46	14,63	17,79	47,24
30	AKDENİZ	7,39	7,04	12,46	19,87	46,75
31	KOCAELİ	6,38	3,84	13,47	21,23	44,92
32	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ	7,20	5,01	14,51	17,89	44,60
33	FIRAT	8,40	5,77	8,44	21,12	43,73
34	SAKARYA	7,18	3,49	10,64	22,32	43,64
35	ONDOKUZ MAYIS	7,37	5,16	10,96	19,35	42,84
36	ACIBADEM MEHMET ALİ AYDINLAR	5,94	6,00	16,24	14,07	42,25
37	ATATÜRK	8,02	7,09	10,48	16,26	41,86
38	KADİR HAS	6,12	1,82	15,79	17,74	41,48
39	SÜLEYMAN DEMİREL	6,66	3,63	11,75	18,67	40,71
40	ABDULLAH GÜL	7,87	8,40	12,04	12,25	40,56
41	SELÇUK	7,59	5,17	11,94	15,32	40,03
42	İZMİR EKONOMİ	5,16	6,11	13,10	15,61	39,98
43	KONYA TEKNİK	6,29	2,77	13,73	16,96	39,75
44	BURSA TEKNİK	5,61	9,03	16,06	8,79	39,50
45	ANKARA YILDIRIM BEYAZIT	6,48	2,28	9,98	19,19	37,93
46	ÇANKAYA	6,94	7,24	8,39	15,29	37,87
47	PAMUKKALE	5,65	2,99	9,56	19,64	37,83
48	İSTANBUL OKAN	4,34	3,48	11,39	18,40	37,61
49	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART	5,39	4,06	8,97	18,02	36,43
50	HASAN KALYONCU	5,34	4,80	0,19	25,94	36,27

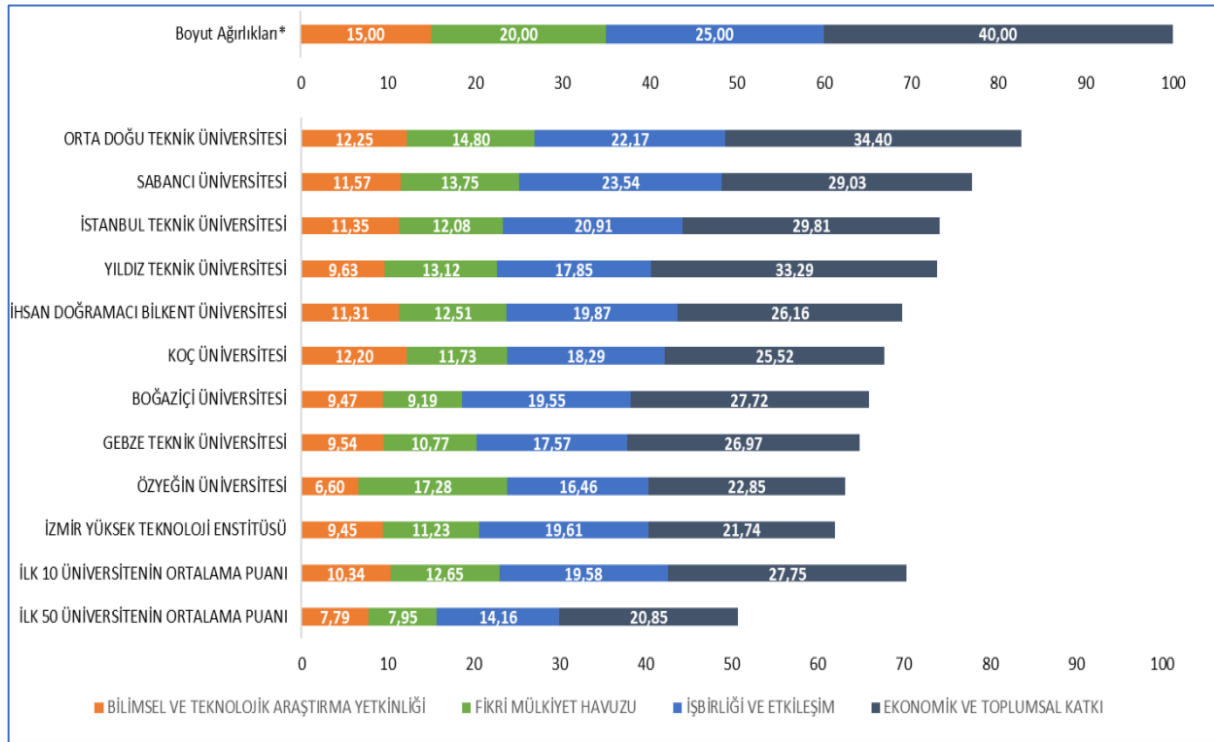
(*) BTAY= Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Yetkinliği
 FMH= Fikri Mülkiyet Havuzu

İE= İşbirliği ve Etkileşim

ETK= Ekonomik ve Toplumsal Katkı

Tablo 2. Toplam ile dört alana ait puanlara ait istatistiksel veriler ile ilgili alanların etki değerleri (TÜBİTAK, 2022)

Alan	Alan Etki Değeri (%)	192 Üniversite Ortalama Puanı	İlk 50 Üniversite Ortalama Puanı	İlk 10 Üniversite Ortalama Puanı
Bilimsel ve Teknolojik Araşt. Yetkinliği	20	33,01	51,90	68,90
Fikri Mülkiyet Havuzu	15	18,02	39,77	63,23
İşbirliği ve Etkileşim	25	28,04	56,62	78,32
Ekonomik ve Toplumsal Katkı	40	25,92	52,13	69,37
Toplam Puan	100	25,93	50,75	70,31

Şekil 1. İlk on üniversitenin boyut bazlı değerleri (TÜBİTAK, 2022)

Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Yetkinliği: Bu alanda altı ayrı ölçüt (bilimsel yayın sayısı, atıf sayısı, projelerden elde edilen fon tutarı, ulusal ve uluslararası bilim ödülü sayısı, doktora mezun sayısı) dikkate alınmaktadır. Bu alanda en yüksek puan (12,25) sıralamanın başında yer alan Ortadoğu Teknik Üniversitesine ve en düşük puan (4,34) ise İstanbul Okan Üniversitesine aittir. İki uç değer arasında 2,82 kat fark bulunmakta olup ilgili puanların standart sapması yüksektir. Bu alanda ilk on üniversite grubu içinde yer alan yükseköğretim kurumları, dört üniversite (Boğaziçi, Gebze Teknik, İzmir Yüksek Teknoloji ve Özyeğin) hariç, benzer puanlar elde etmiştir. Özellikle Özyeğin Üniversitesinin bu alandaki puanı, sıralamanın en altındaki üniversiteler seviyesindedir. Bu üniversitenin ilk on içinde yer alan yükseköğretim kurumlarına göre, yayın

ve atıf sayısı ile ulusal ve uluslararası bilim ödülü sayısı puanı çok düşüktür. Benzer durum, Boğaziçi Üniversitesi için de geçerlidir. Bu alanda Fırat Üniversitesinin de çarpıcı bir başarısı mevcuttur. GYÜE toplam puanında 33. sırada yer bu üniversite, üzerinde yer alan onaltı (16) yükseköğretim kurumdan daha yüksek puana sahiptir. Genel tasnifin 46. sırasında yer alan Çankaya Üniversitesinin bilimsel yayın sayısı ve atıf sayısı ilk on (10) içinde olan üniversitelerden çoğundan yüksektir ve sıralamanın başında yer alan üniversite ile eşdeğer puana sahiptir. Ancak bu üniversitenin ulusal ve uluslararası bilim ödülü sayısı puanı sıfırdır (0). Buna rağmen, diğer alanlardan yüksek puana sahip olması nedeniyle genel sıralama içinde yer bulabilmiştir. Aslında bu durumda, onbeş (15) üniversite (Bursa Uludağ, Eskişehir Teknik, Bahçeşehir, Atılım, Çukurova, Kocaeli, Eskişehir Osmangazi, Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar, Selçuk, Konya Teknik, Bursa Teknik, İstanbul Okan, Çanakkale Onsekiz Mart ve Hasan Kalyoncu) mevcuttur. Çankaya Üniversitesi ile birlikte bu onaltı üniversitenin altısı vakıf, diğerleri devlet üniversitesidir. Sıralamada olan son nesil teknik üniversitelerin (devlet) tamamı da bu ölçüt esasında puan sahibi değildir.

Fikri Mülkiyet Havuzu: Bu alanda dört (4) ölçüt (ulusal patent belge sayısı, ulusal faydalı model belge sayısı, uluslararası patent başvuru belge sayısı, uluslararası patent belge sayısı) dikkate alınmaktadır. Bu alanda sıralamada yer alan ilk elli (50) üniversitenin puanları çok geniş bir aralıkta (1,82-17,28) değişmektedir. En yüksek puan Özyeğin Üniversitesine, en düşük puan ise Kadir Has Üniversitesine aittir. Sıralama 18. sırada yer alan İstanbul Medipol Üniversitesi oldukça yüksek bir puana (15,93) sahip olup tüm üniversiteler arasında ikinci sıradadır. İlk on (10) içinde yer alan Boğaziçi Üniversitesi de bu alanda nispi olarak düşük bir puana sahiptir. Genel sıralamada alt sıralarda yer alan Abdullah Gül ile Bursa Teknik Üniversitesinin de nispi olarak yüksek puanlara sahip olduğu belirtilmelidir.

Ulusal patent sayısı ölçütü yönünden Özyeğin ve İstanbul-Cerrahpaşa Üniversiteleri ve ulusal faydalı model belge sayısı yönünden İstanbul Medipol ve İstanbul Cerrahpaşa Üniversiteleri öne çıkmaktadır. Ulusal faydalı model belge sayısı ölçütü yönünden, ilk 10 sırada yer alan Sabancı ve Boğaziçi Üniversiteleri ile üst sıralarda yer alan Hacettepe ve Erciyes Üniversiteleri, diğer bazı üniversitelerle (TOBB Ekonomi ve Teknoloji, Bursa Uludağ, Marmara, Sakarya, Kadir Has, Süleyman Demirel, Abdullah Gül, İzmir Ekonomi ve İstanbul Okan) birlikte puana sahip değildir. Uluslararası patent başvuru sayısı ve uluslararası patent belge sayısı ölçütleri yönünden, Sabancı ve Özyeğin Üniversitelerinin en yüksek puanları aldığı görülmektedir. Uluslararası patent başvuru sayısı ölçütü yönünden Süleyman Demirel ve Uluslararası patent sayısı ölçütü yönünden de dört (4) üniversitenin (Konya Teknik, Çankaya, Pamukkale ve Hasan Kalyoncu) puanı mevcut değildir.

İşbirliği ve Etkileşim alanı: Bu alanda altı (6) ölçüt (sanayi işbirliği ile yapılan proje sayısı, sanayi işbirliği ile yapılan projelerden elde edilen fon tutarı, uluslararası işbirliğiyle yapılan proje sayısı, uluslararası işbirliği ile yapılan projelerden elde edilen fon tutarı, dolaşımdaki öğretim üyesi/öğrenci sayısı, sanayi doktora programına kayıtlı öğrenci sayısı) dikkate alınmaktadır. Bu alanda puanların dağılımı (bir değer hariç), genel sıralama ile uyumludur ve puanların standart sapması düşüktür. En yüksek değer (23,54) Sabancı Üniversitesine, en düşük değer (0,19) de genel sıralamada en son sırada yer alan Hasan Kalyoncu Üniversitesine aittir. Bu alanda, İstanbul Okan Üniversitesi yukarıda değerlendirilen iki alandan farklı olarak nispi bir başarıya sahiptir.

Ölçütler bazında yer yer farklı dağılımlar gözlenmektedir. Sanayi işbirliği ile yapılan proje sayısı ölçütü esasında tam puanla Ortadoğu ve İstanbul Teknik Üniversiteleri birinci sırada yer almaktadır. Genel sıralamada alt sıralarda yer alan Bursa Teknik Üniversitesinin bu ölçüt esasında nispi bir başarısı mevcuttur. Bu ölçüt esasında ilgili üniversite, genel sıralamada kendi üzerinde yer alan otuzdokuz (39) üniversiteden daha yüksek bir puana sahiptir. Bursa Teknik Üniversitesi, sanayi işbirliği ile yapılan projelerden elde edilen fon esasında da benzer bir başarıya sahiptir. Bu ölçüt esasında Sabancı ve İhsan Doğramacı Bilkent Üniversiteleri en yüksek puanları elde etmiştir. Uluslararası işbirliği ile yapılan proje sayısı ölçütü esasında Ortadoğu ve Sabancı Üniversiteleri ilk iki konumu paylaşmaktadır. Uluslararası işbirliği ile yapılan projelerden elde edilen fon tutarı yönünden Boğaziçi Üniversitesi tam puan ile birinci sırada yer almakta ve bu yükseköğretim

kurumunu eşit puan ile Ortadoğu Teknik, Sabancı ve Özyeğin Üniversiteleri takip etmektedir. İlginçtir ki; genel sıralamada kırksekizinci (48) sırada yer alan İstanbul Okan Üniversitesi de bu üniversitelerden sonra gelmektedir. Dolaşımdaki öğretim elemanı/öğrenci sayısı ölçütü esasında Boğaziçi Üniversitesi tam puan ile diğer yükseköğretim kurumlarının açık ara önündedir. Sanayi doktora programına kayıtlı öğrenci sayısı ölçütü esasında Sabancı Üniversitesi ilk sırada yer almakta ve Bursa Teknik Üniversitesi de yakın bir puanla bu yükseköğretim kurumunu takip etmektedir.

Ekonomik ve Toplumsal Katkı alanı: Bu alanda dikkate alınan yedi (7) ölçüt (akademisyen firma sayısı, öğrenci/mezun firma sayısı, akademisyen firmaların net geliri, öğrenci/mezun firmaların net satış geliri, lisanslanan patent/faydalı model/ endüstriyel tasarım sayısı, BİGG firma sayısı ve 4004-4005 proje sayısı) bulunmaktadır. Bu alanda en büyük puan, Ortadoğu Teknik ve Yıldız Teknik Üniversitelerine aittir. Genel sıralamanın en son sırasında yer alan Hasan Kalyoncu Üniversitesi ise, ilk alanın tersine bu alanda çok yüksek bir puan (25,94) elde etmiştir. Bu puan ilk elli (50) üniversite arasında sekizinci (8.) sırada yer almaktadır. Bu alanda en düşük puan (8,79) ise Yıldırım Beyazıt Üniversitesine aittir.

Akademik firma sayısı ölçütü yönünden, İstanbul Teknik ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri açık ara öndedir. Bu esasta Yeditepe, Yaşar ve Selçuk Üniversiteleri oldukça düşük puana sahiptir. Öğrenci/mezun firma sayısı ölçütü esasında Ortadoğu Teknik ve Yıldız Teknik Üniversiteleri ilk iki konumda yer almaktadır. Bu ölçüt esasında Abdullah Gül ve Bursa Teknik Üniversitelerinin puanı mevcut değildir. Akademisyen firmaların net geliri ölçütü esasında ilginç bir sonuçla karşılaşmıştır. Genel sıralamada son sırada yer alan Hasan Kalyoncu Üniversitesi ile bu üniversitenin iki sıra üzerinde yer alan İstanbul Okan Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ile birlikte en yüksek puanları almıştır. Öğrenci/mezun firmaların net satış gelirleri ölçütü esasında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi tam puanla birinci sıradadır. Arkasından Ortadoğu Teknik Üniversitesi gelmektedir. Bu ölçüt esasında iki yükseköğretim kurumu (Abdullah Gül ve Bursa Teknik Üniversiteleri) puan alamamıştır. Lisanslanan patent/faydalı model/endüstriyel tasarım sayısı ölçütü esasında genel sıralamada dördüncü (4.) olan Yıldız Teknik ile ellinci (50.) olan Hasan Kalyoncu Üniversiteleri en yüksek puanları toplamışlardır. Bu ölçüt esasında çok sayıda yükseköğretim kurumu puan alamamıştır. Tekno-girişim Sermayesi Desteği Programı (BİGG) ile kurulan firma sayısı ölçütü esasında ise Koç ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri en yüksek puanları almıştır. İlginçtir ki; bu ölçüt esasında, ilk on içinde yer alan yalnızca Özyeğin Üniversitesi puan alamamıştır. TÜBİTAK 4004 (Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı) ile TÜBİTAK 4005 (Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Destekleme Programı) kapsamında desteklenen proje sayısı ölçütü esasında, ilgili puanların ortalaması çok düşük olup en yüksek puan Pamukkale Üniversitesi tarafından alınmıştır. Bu ölçüt esasında otuz (30) yükseköğretim kurumu puan alamamıştır.

Toplam Puan: Bu alanda, yukarıda tanımlanan dört alandan alınan puanların toplamı dikkate alınmakta ve üniversiteler bu puan esasında sıralanmaktadır. Toplam 100 puan üzerinden sunulan bu değerler, geniş bir aralıkta değişmektedir. Çalışma için 192 yükseköğretim kurumu dikkate alınmış, ancak 50 yükseköğretim kurumunun değerleri açıklanmıştır. İlk elli üniversiteye ait toplam puanlar, 36,17 ile 83,61 arasında değişmektedir. Bu puanlara göre, ilk on üniversite sırasıyla Ortadoğu Teknik, Sabancı, Yıldız Teknik, İhsan Doğramacı Bilkent, Koç, Boğaziçi, Gebze Teknik ve Özyeğin Üniversiteleri ile İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü şeklinde oluşmuştur. İlk on üniversitenin toplam puanları, 62,02 ile 83,61 arasında değişmektedir. Bu ilk on üniversiteye ait toplam puanların ortalaması ise 70,31'dir. İlk elli üniversite için toplam puanlar geniş bir aralıkta değişmekte olup ortalama değer 50,75'dir. Bu endeks tarafından değerlendirilen 192 üniversite için toplam puan esastaki ortalama değer ise, büyük bir standart sapma ile çok daha düşük bir seviyede oluşmuştur (25,93).

SONUÇ ve ÖNERİLER

2022 yılı verilerine bağlı olarak GYÜE esasında alan ve ölçüt bazlı olarak yapılan bu çalışmada, aşağıda özetlenen sonuçlara ulaşılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur:

1. Bilimsel ve teknolojik araştırma yeteneği alanında ilk on üniversitenin puan aralığı dardır. Bilimsel yayın sayısı, atıf sayısı, proje sayısı ve projeden elde edilen fon ölçütleri esasında, genel sıralama ilk iki de yer alan Ortadoğu Teknik ve Sabancı Üniversiteleri daha başarılıdır. Ulusal ve uluslararası bilim ödülü sayısı ölçütünde ise Koç Üniversitesi öne çıkmaktadır. Bu ölçüt esasında genel sıralamada yer alan çok sayıda üniversite puan alamamıştır veya çok düşük puan elde etmişlerdir. Bu durum, bütünüyle girişimcilik reflekslerinin yeterince etkin kullanılmamasından kaynaklanmaktadır.

2. Fikri mülkiyet havuzu alanında bir üniversitemiz (Boğaziçi) hariç ilk on içinde yer alan yükseköğretim kurumlarının belli bir seviyede puan aldığı görülmektedir. Bu alanda Özyeğin ve İstanbul Medipol Üniversiteleri ilk iki sırada yer almakta olup İstanbul-Cerrahpaşa, Yeditepe ve Eskişehir Teknik Üniversiteleri ön plana çıkmaktadır. Ulusal patent belge sayısı ölçütünde İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi, Ulusal faydalı model belge sayısı ölçütünde de İstanbul Medipol Üniversitesi ön plana çıkmaktadır. Ulusal faydalı model belge sayısı ölçütü yönünden çok sayıda üniversite puan alamamıştır. Bunlardan biri de genel sıralamada ikinci sırada yer alan Sabancı Üniversitesi'dir ki; bunun orta vadeli bir planlama eksikliğinin olmasından kaynaklandığı düşünölmektedir. Uluslararası patent başvuru sayısı ölçütü açısından yine İstanbul Medipol Üniversitesinin çok başarılı olduğu görülmektedir. Uluslararası patent belge sayısı ölçütü esasında da Özyeğin ve Sabancı Üniversitelerinin tam ve tama yakın puanlar aldığı belirtilmelidir.

3. İşbirliği ve Etkileşim alanında ise sıralamada yer alan üniversitelerin puanlarında son sırada yer alan Hasan Kalyoncu Üniversitesi hariç, dengeli bir dağılım yer almaktadır. Bu alanda, genel sıralamada ilk iki sırada yer Ortadoğu Teknik ve Sabancı Üniversiteleri, yine ilk sıralarda bulunmaktadır. Geçen yıllarda da sıralamada yer alan ve 2022 yılı verilerine göre son sırada bulunan Hasan Kalyoncu Üniversitesinin çok düşük bir puan (0.29) alması ise düşündürücüdür. Sanayi işbirliğiyle yapılan proje sayısı ve elde edilen fon tutarları yönünden Ortadoğu Teknik, İstanbul Teknik, Sabancı ve İhsan Doğramacı Bilkent Üniversiteleri ön plana çıkmaktadır. Uluslararası işbirliği ile yapılan proje sayısı ölçütü yönünden Ortadoğu Teknik ve Sabancı Üniversiteleri en yüksek puanları alırken, bu işbirliği ile elde edilen fon tutarları ölçütü yönünden Boğaziçi Üniversitesi ilk sırada yer almaktadır. Son ölçüt esasında genel sıralamada alt sıralarda yer alan İstanbul Okan Üniversitesi, yüksek bir puana sahiptir. Dolaşımdaki öğretim elemanı/öğrenci sayısı ölçütü esasında Boğaziçi Üniversitesi, diğer üniversitelerden farklı olarak tam puan almıştır. Sanayi doktora programına kayıtlı öğrenci sayısı ölçütü esasında ise, Sabancı ve Bursa Teknik Üniversitelerinin diğer üniversitelere göre yüksek puanlara sahip olduğu belirtilmelidir.

4. Ekonomik ve toplumsal katkı alanında birkaç örnek dışında genel sıralamaya uygun bir dağılım söz konusudur. Bu alanda en yüksek puanlar, Ortadoğu Teknik ve Yıldız Teknik Üniversitelerine aittir. Bu alanda en düşük puana ise Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi sahiptir. İlginç bir sonuçtur ki; işbirliği ve etkileşim alanında en düşük puanı alan ve genel sıralamanın en sonunda yer alan Hasan Kalyoncu Üniversite bu alanda yüksek bir puan (25.94) elde ederek ve elli üniversite içinde sekizinci sırada bulunarak büyük bir başarı elde etmiş ve toplam değerler esasında ilk elli üniversitesi sıralamasına girebilmiştir. Akademik firma sayısı ve öğrenci/mezun firma sayısı ölçütlerine göre, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yüksek değerlere sahiptir. Akademisyen firmaların net satış geliri ölçütü esasında Boğaziçi ve İstanbul Okan Üniversitelerinin başarıları mevcuttur. Öğrenci/mezun firmaların net satış geliri ölçütü esasında ise İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi tam puan almıştır. Lisanslanan patent/faydalı model/endüstriyel tasarım sayısı ölçütü yönünden puanlar nispi olarak düşük olup en yüksek puan Yıldız Teknik Üniversitesine sahiptir. Tekno-Girişim Sermayesi Desteği Programı (BİGG) ile kurulan firma sayısı ölçütü esasında ise Koç ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri en yüksek puanları almıştır. İlginçtir ki; bu ölçüt esasında, yalnızca ilk on içinde yer alan Özyeğin Üniversitesi puan alamamıştır. TÜBİTAK 4004 ve 4005 kapsamında desteklenen proje sayısı ölçütü esasında, ilgili puanların ortalaması çok düşüktür ve Pamukkale Üniversitesi en yüksek puanı almıştır. Bu ölçüt esasında otuz (30) yükseköğretim kurumunun puanı mevcut değildir.

5. Toplam puanlar esasında ilk elli içinde yer alan üniversiteler, üç ayrı gruba ayrılabilir. Bu esasta ilk on üniversite bir grup, 10. ve 30. Üniversite arası bir başka grup ve 30. ve 50. Üniversite arası üçüncü grup olarak değerlendirilebilir. İlk grup “gelişmiş üniversite”, ikinci grup “gelişmekte olan üniversite” ve son grup “potansiyel gelişmekte olan üniversite” olarak değerlendirilebilir. Bir önceki yıla göre grup terfi eden

üniversiteler o yılın flaş üniversiteleri olarak tanımlanarak ödüllendirilebilir ve bu üniversitelerle TÜBİTAK çağırısı ile özel projeler geliştirilebilir. Bir önceki yıla göre ilk 50 içine yeni katılan üniversitelere “ gelişen üniversite” başlığı altında yeni statüler kazandırılabilir. Ayrıca her alanda birinci ve ikinci olan üniversiteler, ilan edilerek onların başarıları anlatılmalı ve ilgili alanda ulaştıkları başarı öyküsü genç üniversitelerle paylaşılmalıdır.

6. Ekonomik ve Toplumsal katkı alanında yer alan BİGG firma sayısı ve TUBİTAK 4004-4005 proje sayısı ölçütleri, sübjektif değerlendirme koşullarının oluşmasına neden olabilir. Bu nedenle ilgili ölçütlerin yükseköğretim kurumlarından görüş alınarak yeniden oluşturulması veya kaldırılması hususu tartışılmalıdır.

7. Bu değerlendirme ölçütleri esasında, Türk Yükseköğretim sistemine yeni katılan çok genç üniversitelerin sıralamada yer bulması mümkün gözükmemektedir. Bu değerlendirmeler, genç üniversiteler için daha özgün ölçütler tanımlanarak ayrıca yapılmalıdır. Kuruluşunun üzerinden on yıl geçmeyen üniversiteler, bu kategori içinde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Audretsch, D.B. (2014). “From the entrepreneurial university to the university for the entrepreneurial society” *Jour. Technology Transfer*, 39, pp.313-321.
2. Clark, B. R. (1998). “Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation” Oxford: Pergamon.
3. Clark, B. R. (2004). “Delineating the character of the entrepreneurial university” *Higher education policy*, 17(4), 355-370.
4. Çelik, S. (2022). “Classification of Foundation Universities by Cluster Analysis according to Academic, Financial and Administrative Indicators” *EJOSTIMTECH*, 1(1), 51-61.
5. Er, F. & Yıldız, E. (2018). Türkiye Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi 2016 ve 2017 Sonuçlarının ORESTE ve Faktör Analizi ile İncelenmesi. *Alphanumeric Journal*, 6 (2) , 293-310 . DOI: 10.17093/alphanumeric.431034
6. Erdoğan, N. and Esen, M. (2016). “Classifying Universities in Turkey by Hierarchical Cluster Analysis” *Education and Science*, 41(184) 363-382.
7. Etzkowitz, Henry (2013). “Anatomy of the entrepreneurial university” *Social Science Information* 52(3), 486-511.
8. Etzkowitz, H. (2016). “The entrepreneurial university: vision and metrics” *Industry & Higher Education*, Vol 30, No 2, pp 83–97, doi: 10.5367/ihe.2016.030.
9. Gianiodis, P.T. ve Meek, W.R. (2020). “Entrepreneurial education for the entrepreneurial university: a stakeholder perspective” *The Journal of Technology Transfer* 45:1167-1195. <https://doi.org/10.1007/s10961-019-09742-z>
10. Guerrero, M., Urbano, D., & Fayolle, A. (2016). “Entrepreneurial activity and regional competitiveness: Evidence from European entrepreneurial universities” *Journal of Technology Transfer*, 41, 105–131.
11. Hayter, C. S. (2016). “Constraining entrepreneurial development: A knowledge-based view of social networks among academic entrepreneurs” *Research Policy*, 45(2), 475–490.
12. Güngör G.G. (2020). “Devlet Üniversiteleri İçin Ortak Performans Göstergelerinin Analitik Hiyerarşik Süreç Yöntemi ile Belirlenmesi”. Kitap bölümü (Ekonomik, Finansal ve Mali Politikaların Uygulamadaki Yansımaları), Gazi Kitabevi, 447-468.
13. İlhan, E. ve Yelkenci, Ö.M (2021) “Yükseköğretimde Yeni Model Arayışında Bütünleşik Bir Tasarım Önerisi: Disiplinlerarası Dijital Model (DDM)” *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, 25 (81), 151-172.
14. Karagöz, Ö. S., Kocakoç, İ. D. ve Üçdoğruk, Ş. (2020). “Girişimcilik ve Yenilikçilik Faaliyetleri Odağında Türkiye’deki Üniversitelerin Etkinlik Analizi” *İzmir İktisat Dergisi*, 35(4), 713-723.

15. Koyuncuoğlu, Ö. & Tekin, M. (2019). Türkiye’de Girişimci ve Yenilikçi Üniversitelerin Gömülü Teoriye Göre Değerlendirmesi ve Bir Model Önerisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (41) 16-31. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61822/924957>
16. Selamzade, F. ve Özdemir, Y. (2021). “Girişimci ve Yenilikçi Üniversitelerin Etkinliklerinin Ölçülmesi” Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, ss.323-338.
17. Oskaloğlu, E and Çati, K. (2022) “Investigation of Strategic Plans of Research and Candidate Research Universities” The Journal of Academic Social Science Studies, 15(90), 477-500. DOI:10.29228/JASSS.61180
18. Tosun, H. (2004). Yükseköğretimde Mevcut Durum: Performans Değerlendirme ve Yeniden Yapılanma: Ankara Ticaret Odası, ISBN 975-512-840-9, Ankara, 94 sayfa.
19. Tosun, H. (2006). Güncel Verilerle Üniversitelerin Performans Değerlendirmesi ve Yeniden Yapılanma Modeli: Köyçoy Yayınları Serisi: 1, ISBN 978-9444-0782-0-7, Ankara, 171 sayfa.
20. Tosun, H. (2011). “Üniversite Performansı ve Devlet Finansman kaynaklarının Dağılımı” Uluslararası Yükseköğretim Kongresi, 27-29 Mayıs, İstanbul, 1183-1190.
21. Tosun, H. (2015) “Devlet Üniversiteleri: Performans Değerlendirme Finansman Modeli ve Yeniden Yapılanma” 2.Baskı, ISBN 978-9444-0782-5-2, Ankara, 373 sayfa.
22. Tosun, H. (2016). “15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrasında Yükseköğretim Sistemini Yeniden Yapılandırması” Üniversite(m) Yayınları, ISBN 978-9444-0782-6-9, Eskişehir, 120s.
23. Tosun, H. (2017). “A Performance Study for the Universities Founded before 1973, Turkey” The Online Journal of Quality in Higher Education, V.5, I.2, 12-17.
24. Tosun, H. (2019a). “Yükseköğretime Dair Notlar” İlahiyat Yayınları. ISBN 978-605-7579-34-8, Ankara, 120 s.
25. Tosun, H. (2019b). “A Performance Assessment Model Recommended for Higher Education System in Turkey and a Case Study” Psychology Research, October, Vol. 9, No. 10, 420-431, DOI:10.17265/2159-5542/2019.10.003.
26. Tosun, H. (2020a). “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Bağlamında Vakıf Üniversiteleri” TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; *Month: September; Volume: 12/summer; Issue: 47* DOI:<http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
27. Tosun, H. (2020b). “Türk Yükseköğretim Sistemi ve Yapısal Değişim Yönünde Yeni Öneriler” TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; *Month: September; Volume: 12/Summer; Issue: 47* DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
28. Tosun, H. (2020c). “Financial Resources of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.366-371.
29. Tosun, H. (2020d). “A Research Study on Student Numbers of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.13-19.
30. Tosun, H. (2020e). “Accredited Project Efficiency of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.25-30.
31. Tosun, H. (2020f). “A Quantitative Assessment Method Recommended for the Performance of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.8-12.
32. Tosun, H. (2020g). “Adım Üniversitelerinin 2010-2014 Yılları Arası Performans Değerleri” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.31-37.
33. Tosun, H. (2021a). “Devlet Araştırma Üniversitelerinin Girişimci-Yenilikçi Üniversite Endeksi Esasındaki Performansları” TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi 13 (50), 42-50.
34. Tosun, H. (2021b). “Adım Üniversitelerinin Yenilikçilik-Girişimcilik Anlayışı Esasında Performansları” TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi 13 (51), 22-28.
35. Tosun, H. (2021c). “Vakıf Üniversitelerinin Öğretim Yapıları Üzerine Mükayeseli bir Analiz” TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi 13 (52), 29-35.

36. Tosun, H. (2021c). “Yükseköğretim Sisteminde Öğretim Yapısı ve Devlet Araştırma Üniversiteleri” TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi 13 (52), 22-28.
37. Tosun, H. (2021d) “Yükseköğretimde Uluslararasılaşmanın Anlami ve Türkiye Örneği” TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi 13 (52), 36-42.
38. Tosun, H. (2022a) “Marmara Bölgesi (İstanbul şehri hariç) Yükseköğretim kurumlarının bilimsel çalışma verimi” TUR SAM Dergisi: 14 (52), 29-35, 327-334
39. Tosun, H. (2022b) “Ülkemizdeki Marmara Bölgesi (İstanbul Şehri Hariç) Üniversitelerinin Performans Göstergeleri” TURAN-SAM 14 (55), 11-21.
40. TÜBİTAK (2022). Girişimci ve yenilikçi üniversite endeksi. Erişim adresi: https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/gostergebazliveri_tablo.pdf
41. Uslu, B. , Çalıkoğlu, A. , Seggie, F. N. & Seggie, S. H. (2020). “TÜBİTAK Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Kriterlerinin Girişimci Üniversitelerde Öne Çıkan Faaliyetler Açısından Değerlendirilmesi”. Yükseköğretim Dergisi , 10 (1) , 1-11 . DOI: 10.2399/yod.19.011.
42. Yıldırım, B. F. Y. & Yıldırım, S. K. (2020). “Yenilikçi ve Girişimci Üniversite Endeksi Verilerinin 2012-2017 Dönem Aralığında ARAS-G Yöntemi ile Değerlendirilmesi” . Journal of Entrepreneurship and Innovation Management, 9 (2) , 166-187 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jeim/issue/60046/868191>.

(3)

Prof. Dr. Hasan LATİF²

İŞGÖREN SEÇİMİ UYGULAMALARI: İŞE ALIM UZMANLARI ÖZGEÇMİŞİ NASIL ANALİZ EDER?

EMPLOYEE SELECTION PRACTICES: HOW DO RECRUITERS ANALYZE RESUMES?

ÖZ

Bu makalede İK uygulamaları kapsamında, işgören seçimi uygulamaları arasında yer alan özgeçmiş analizi konusu ele alınmış ve “işe alım uzmanları özgeçmişini nasıl analiz ediyor” sorusunun yanıtı verilmiştir. Makalenin hedef kitlesini iş arayanlar, İK yöneticileri ve uzmanları, işe alım uzmanları ve tüm işlevsel yöneticiler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan kaynakları yönetimi, İşgören seçimi, İşe alım uzmanı, Özgeçmiş analizi, İş arayanlar.

ABSTRACT

In this article, the subject of resume analysis, which is among the employee selection practices within the scope of HR practices, is discussed and the answer to the question "how recruiters analyze the resume" is given. The target audience of the article is job seekers, HR managers and experts, recruiters and all functional managers.

Keywords: *Human resources management, Employee selection, Recruitment specialist, CV analysis, Job seekers.*

² Kocaeli Üniversitesi | Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO | İnsan Kaynakları Yönetimi Programı | hasan.latif@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7529-4950

GİRİŞ

İnsan kaynakları (İK) uygulamaları genel olarak; İK planlaması, iş analizi ve iş tasarımı, İK arama - bulma - seçme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, kariyer yönetimi, iş değerlendirme ve ücret yönetimi, sendikalarla ilişkiler olarak sayılabilir. İkininli yılların başından itibaren, yenilikçi İK uygulamaları (Agarwala, 2010) ve bazı özel İK uygulamaları (Giardini & Kabst, 2008) alan yazında yer almıştır. 2022 yılına ait uluslararası İK alan yazını incelendiğinde; bazı yeni İK uygulamalarının gündeme dahil olduğunu, bugünün İK uygulamalarının insana, ve diğer canlıların yaşadığı alana, işgören sağlığına, sosyal ve çevresel sorumluluk konularına daha fazla odaklandığını görüyoruz (Latif, 2022). İK yönetiminin 1980 li yıllardan itibaren stratejik boyut kazanmasıyla birlikte (Sanz-Valle, Sabater-Sanchez & Aragon-Sanchez, 1999), “en iyi uygulama” kavramı ortaya atılmıştır. En iyi uygulama, işletme performansını en fazla etkileyen uygulamadır (Osterman, 1994; Huselid, 1995). En iyi uygulama, bir bakıma uygulamanın stratejik önemiyle ilişkisini gösterir bir kavramdır. Miller (1989) sadece bazı İK yönetimi uygulamalarının stratejik olabileceğini belirtmiş, Guest (1989), bazı uygulamaların stratejik, bazılarının ise sadece İK faaliyeti olabileceğini dile getirmiştir. Terpstra ve Rozell’in (1993) bulguları, işgören seçimiyle işletme performansı arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur. Taktak (Türkiye’nin İK Haritası, 2008), en önemli İK uygulamasının işgören seçme ve yerleştirme olduğunu ileri sürmüştür.

İŞGÖREN SEÇİMİ

Batıda 1980 li yılların ortalarından itibaren, Türkiye’de aşağı yukarı on yıllık bir gecikmeyle, teoride ve uygulamada personel yönetiminden İK yönetimine geçiş ile başlayan döneme paralel olarak, işgören seçiminin önemi artmıştır. İşletme ve İK uygulamaları açısından işgören seçimi bir süreçtir. Sürecin aşamaları sırasıyla genel olarak şunlardır: 1- İşgören ihtiyacının ortaya çıkması, 2- Amacın belirlenmesi, 3- İnsan kaynakları piyasasının incelenmesi (İK arzını inceleme, işgören arama), 4- İş ilanı yayınlamak, 5- Başvuruların değerlendirilmesi (özgeçmiş okuma, ilk eleme), 6- Mülakata davet, 7- Mülakat / mülakatlar (sorular..), 8- Değerlendirme merkezi, 9- Karar (red / istihdam). Süreç kısa veya uzun olabilir.

İşgören seçimi uygulamaları dahilinde, iş ilanı tasarlanırken bazı girdilere ihtiyaç duyulur. Bu girdiler genel olarak, iş analizi / iş tasarımı çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılmış işin sorumlulukları, işgören adayının sahip olması gereken nitelikler ve konum tanımıdır. İşgören seçme sürecinin işleyişinden sorumlu yönetici / işe alım uzmanları başarılı bir iş ilanı tasarlamak ister. Bu doğrultuda şu hususlara çok dikkat ederler: 1- Yeterli sayıda işgören adayı talebi toplamak, 2- İşgören adayından beklentileri iyi anlatmak, 3- İK arzını incelemek, 4- İşletmenin reklamını yapmak, 5- Beklentilere uygun işgören adaylarının talebini toplamak, 6- Doğru insanları bulmak.

İŞE ALIM UZMANLARI ÖZGEÇMİŞİ NASIL ANALİZ EDER?

Özgeçmiş, iş arayanlar ve işletmeyi temsil eden İK uygulayıcısı (işe alım uzmanı) açısından farklı anlamlandırılır. Özgeçmiş (McNeilly & Barr, 1997) eğitim, deneyim ve başarıları ihtiva eder. İş arayan açısından özgeçmiş; iş arama ve işe başvurma aracı, iş ilanına verilen yanıtın önemli bir parçası, bir tanıtım aracıdır. İş arayan kimse başarılı bir özgeçmiş sayesinde işe alım uzmanı tarafından mülakata davet olanağını elde etmiş olur. İşe alım uzmanı açısından özgeçmiş, iş başvurusu yapan işgören adaylarını tanıma, işgören adaylarının işletmenin beklentilerini karşılayıp karşılamayacağını tespit etme, mülakata davet edilecek işgören adaylarını tespit etme aracıdır (Cole, Rubin, Feild, & Giles, 2007).

İşe alım uzmanı işgören seçimi sürecinin işleyişinden veya bu sürecin belli aşamalarında görülmesi gereken faaliyetlerden sorumlu bir İK uzmanıdır. İşe alım uzmanı açıklanmış işleri yapabilecek uygun işgören adaylarını arama ve bulma görevini yerine getirir. Bu görevi yerine getirirken işlevsel birim yöneticileriyle ihtiyaç duyulan işgören adayının sahip olması gereken niteliklerin belirlenmesi hususunda işbirliği yapar ve iş önerisini (iş ilanı) kaleme alır. İşe alım uzmanı en yeteneklileri çekebilmek için bütün olanakları kullanır. İş önerisini iş arama platformlarına, basılı medyaya, sosyal medyaya (Dijck, 2013), işletmenin web sitesine

taşıyabilir. İşe alım uzmanları işletme için en iyi yetenekli işgören adaylarını bulmak için arayışlarını aralıksız sürdürürler. Bunun için sanal kariyer fuarları, istihdam fuarları ve ticari fuarlara katılırlar. Pasif adaylara erişmek için üniversitelerle işbirliği yaparlar. İşe alım uzmanları özgeçmişleri toplar ve değerlendirir.

İşe alım uzmanları, özgeçmiş başından sonuna okumazlar. İletişim bilimin temel öğretilerinden yola çıkarak, denilebilir ki, özgeçmiş bütüncül ve analitik bakış açısıyla değerlendirilir. İşe alım uzmanı, özgeçmişte yazılı olanları bilinçli bir girişimle analiz etmez. Koşullar, ihtiyaçlar, amaç ve bakış açısı, daha bütüncül açıdan görme arzusunu (sentez / genelleme yapmak) veya bütünü parçalama arzusunu (analiz) belirler. İşe alım uzmanının özgeçmiş okurken dikkat çeken özgün davranışlarına rastlanır. Göz gezdirme bunlardan ilkidir. Göz gezdirme, 15-20 saniye kadar sürer. Özgeçmişlerin %70-80'i bu noktada elenir. Tekrar başa dönerler; bu kez daha yakından okumaya geçerler. Yaklaşık bir dakika içinde, işin gerekleriyle örtüşen en iyi özgeçmişleri bulurlar ve mülakata davet ederler (Ryan, 2002, s.27).

Fransa'da 2020 yılında yapılan bir araştırmada 155 işe alım profesyoneli, bankacılık sektöründe network direktörlüğüne gönderilen belli standartlarda özgeçmiş analiz etti. Daha sonra, bu işe alım profesyonelleri arasından 15 profesyonel ile bir telefon görüşmesi yapılarak, iyi bir özgeçmişin nasıl olması gerektiği sorgulandı. Bu analizde göz izleme çalışmasını gerçekleştirmek için Hotjar Solution, özgeçmiş okuma süresini ölçmek için Google Analytics kullanıldı. İşe alım uzmanlarının özgeçmiş okuma davranışlarını (göz izleme yoluyla) yansıtan ısı haritası; ilk önce yatay bir hareketle, yazılı alanın sol üstünde yer alan, adayın kimliğiyle alakalı bilgilere (isim soyad, yaş, adres vs.) baktıklarını gösterdi. Daha sonra, işe alım uzmanları biraz aşağıya hareket ederek, yatay bir hareketle adayın mesleki hedefinin bulunduğu alanı okudu. Ardından, ısı haritasından, işe alım uzmanlarının aşağıya doğru, eğitim başlığı altında adayın mezun olduğu son okul (son diploma) bilgilerini, sonra tekrar aşağıya doğru, deneyim başlığı altında adayın çalıştığı son işyeri ve ünvan bilgilerini okudular. Isı haritasında adayın becerilerinin özel olarak incelendiği tespit edildi. Isı haritası, adayın fotoğrafının bu süreçte seçimi etkilemediğini gösterdi. İşe alım uzmanlarının hızlı okuma, yukarıdan aşağıya okuma, atlayarak okuma, diyagonal okuma tekniklerini kullandıkları anlaşılmaktadır. İşe alım uzmanlarının %10'u özgeçmişin sadece ilk üçte birini okuyor, %20'si eğitim ve ilgi alanlarıyla ilgili bilgiler arasında ilgisini çeken son üçte birlik bölümü okuduğu tespit edildi (*Comment les recruteurs analysent-ils, t.y.*).

SONUÇ

İşgören seçimi karmaşık bir süreçtir. Makalenin temel amacı bu karmaşıklığı azaltmaya yöneliktir. İK uygulamaları kapsamında işgören seçimi uygulamaları arasında özgeçmiş analizi konusu ele alınmış ve "işe alım uzmanları özgeçmiş nasıl analiz ediyor" sorusunun yanıtı verilmiştir. İlk bakışta bu makalenin okurlarının iş arayanlar (işgören adayları) olduğu izlenimi olsa da, İK yöneticileri, işe alım uzmanlarının bu makalenin okurları arasında bulunması gerekmektedir. Hatta Taktak'ın "bir kurumdaki tüm yöneticiler İK yöneticisi olduğunda, insan kaynaklarına bugünkü anlamıyla ihtiyaç kalmayacak" açıklamasını (*Bir kurumdaki tüm, t.y.*) göz önüne aldığımızda, tüm yöneticilerin bu makalenin okurları arasında olması gerektiği düşünülebilir. Son olarak, işgören adaylarına iş arayışlarında, iş başvurularında ve özellikle özgeçmiş tasarımıyla sıradan davranışlar yerine özgün stratejiler seçmeleri tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Agarwala, T. (2003). Innovative human resource practices and organizational commitment: An empirical investigation. *The International Journal of Human Resource Management*, 14(2), 175–197. <https://doi.org/10.1080/0958519021000029072>
2. "Bir kurumdaki tüm yöneticiler İK yöneticisi olduğunda, İnsan Kaynakları'na bugünkü anlamıyla ihtiyaç kalmayacak". (n.d.). HRdergi. Retrieved 15 September 2023, from <https://hrdergi.com/bir->

kurumdaki-tum-yoneticiler-ik-yoneticisi-oldugunda-insan-kaynaklari-na-bugunku-anlamiyla-ihitiyac-kalmayacak

3. Cole, M. S., Rubin, R. S., Feild, H. S., & Giles, W. F. (2007). Recruiters' perceptions and use of applicant resume' information: Screening the recent graduate. *Applied Psychology: An International Review*, 56(2), 319–343.
4. *Comment les recruteurs analysent-ils un CV ?* (n.d.). CVprofessionnel. Retrieved 15 September 2023, from <https://www.cvprofessionnel.com/comment-les-recruteurs-analysent-un-cv>
5. Dijck. (2013). 'You have one identity': Performing the self on Facebook and LinkedIn. *Media, Culture & Society*, 35(2), 199–215.
6. Giardini, A., & Kabst, R. (2008). Effects of work-family human resource practices: A longitudinal perspective. *The International Journal of Human Resource Management*, 19(11), 2079–2094.
7. Guest, D. E. (1989). Personnel and HRM: can you tell the difference? *Personnel Management*, January, 48–51.
8. Huselid, M. A. (1995). The Impact of Human Resource Management Practices On Turnover, Productivity, And Corporate Financial Performance. *Academy of Management Journal*, 38(3), 635–672.
9. Latif, H. (2022). İnsan kaynakları yönetimi 2022 alan yazını. *Turansam*, 56(2), 27–31.
10. McNeilly, K. M., & Barr, T. F. (1997). Convincing the Recruiter: A Comparison of Resume Formats, The Journal of Education for Business. *The Journal of Education for Business*, 72(6), 359–363.
11. Miller, E. L. (1989). Strategic human resource management: What it is and what it isn't? *Personnel Management*, February, 46–52.
12. Osterman, P. (1994). How Common is Workplace Transformation and Who Adopts it? *ILR Review*, 47(2), 173–188.
13. Ryan, R. (2002). *Winning Resumes*. John Wiley & Sons.
14. Sanz-Valle, R., Sabater-Sanchez, R., & Aragon-Sanchez, A. (1999). Human resource management and business strategy links: An empirical study. *The International Journal of Human Resource Management*, 10(4), 655–671.
15. *Türkiye'nin İK Haritası*. (2008, January 10). <https://www.capital.com.tr/yonetim/insan-kaynaklari/turkiyenin-ik-haritasi-545143>

(4)

Prof. Dr. Sani HACIYEV³

ÇAĞDAŞ AZERBAIJAN TARİH BİLİMİNDE TÜRKİYE TARİHİNİN ARAŞTIRILMASI DERECESİ

LEVEL OF RESEARCH ISSUES IN THE HISTORY OF TURKIYE IN MODERN HISTORIOGRAPHY OF AZERBAIJAN

ÖZ

Çağdaş Azerbaycan tarih biliminde Azerbaycan tarihinin yanı sıra dünya tarihine ait de birçok konu incelenmektedir. Azerbaycan tarihçilerinin Türkiye tarihine büyük ilgi göstermelerinin nedenlerinden biri her iki ülkenin dil, din ve kültür birliğinin yanı sıra ortak bir tarihe de sahip olmalarıdır. Hem Selçuklu dönemi hem de Osmanlılarla sıkı münasebetlerin kurulduğu XV-XVII. yüzyıllarda Azerbaycan ve Türkiye tarihinin ortak değerleri oluşmuş olup bu meseleler bugün Azerbaycan tarihçilerinin araştırma konuları arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin XVIII.-XIX. yüzyıllardaki bölgesel politikası, Nadir Afşar imparatorluğu, Azerbaycan hanlıkları ve Kaçar devleti ile olan ilişkileri de Azerbaycan tarihçilerinin araştırma konularındandır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, hem Türkiye'nin hem de bölgenin tarihinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yakın ilişkilerin kurulması için büyük imkanlar oluşsa da Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasıyla iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler zayıflamıştır. Ancak bu siyasi ve sosyal değişikliklere rağmen Azerbaycan'da Türkiye tarihine olan ilgi azalmamış, tüm ideolojik kısıtlamalara rağmen Türkiye Cumhuriyeti tarihinin farklı konularının araştırılmasına devam edilmiştir.

Bağımsızlığının yeniden kazanılmasının ardından Türk arşivleri de dahil olmak üzere dünyanın birçok arşivinde çalışma fırsatı bulan Azerbaycan tarihçileri, Türkiye Cumhuriyeti tarihi, özellikle de Türkiye'nin dış politikasıyla ilgili araştırmalarını genişletmişler. Azerbaycan tarih biliminde bu konuların detaylı araştırılması büyük tarih ekollerinin oluşmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan tarihçiliği, Türkiye tarihi, Selçuklu, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti.

ABSTRACT

In modern Azerbaijan historiography, in addition to the history of the Azerbaijan, many issues of world history are studied. One of the reasons why Azerbaijani historians show great interest in the history of Turkiye is that both countries have a common history, in addition to language, religion and culture. The common values of the history of Azerbaijan and Turkiye, both during the reign of the Seljuks and in the 15th-17th centuries, when there were close ties with the Ottomans, are among the topics of research by Azerbaijani historians in nowadays. Simultaneously, the regional policy of the Ottoman state in the 18th-19th centuries, the empire of Nadir Afshar, relations with the Azerbaijani khanates and the Qajar state are also the subject of research conducted by Azerbaijani historians. The establishment of the Republic of Turkiye after the collapse of the Ottoman state has led to great changes in the history of both Turkiye and the region. Although it was possible to establish close relations between the Azerbaijan Democratic Republic and Turkiye, with the establishment of Soviet power in Azerbaijan, the relations between the two countries altered to a different level, and political, economic, and cultural relations weakened. Simultaneously, attention to the contemporary history of Turkiye has not decreased, despite all the limitations, the research of individual issues of the history of the Republic of Turkiye has been continued.

After the restoration of its independence, Azerbaijani historians, who had the opportunity to work in many archives of the world, including Turkish archives, have expanded their investigation on the history of the Republic of Turkiye, especially the history of foreign policy. Detailed investigation of these issues in Azerbaijani historiography has led to the creation of large scientific schools.

Keywords: Azerbaijani historiography, Turkish history, Seljuks, The Ottomans, The Republic of Turkiye.

³ Bakı Dövlət Universitetinin professoru; sani.hadiyev@mail.ru; ORCID: 0000-0002-8069-086X

GİRİŞ

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycanda tarix sahəsində tədqiqatlar yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Belə ki, uzun illər sovet ideologiyasının və marksist nəzəriyyənin təsiri altında olan Azərbaycan (sovet) tarix elmi ideoloji buxovlardan azad olmuş, Vətən tarixinin, eləcə də dünya tarixinin ən müxtəlif məsələlərinin müstəqil şəkildə araşdırılması üçün geniş imkanlar əldə etmişdir.

Məlum olduğu kimi, tarixin birtərəfli araşdırılmasına aparan marksist ideologiya və sovet tarix elmi təkcə Azərbaycan tarixinin deyil, dünya ölkələrinin, ələlxüsus Azərbaycanla dil, din və mədəniyyət birliyi olan Türkiyənin tarixinin bir çox məsələlərinin obyektiv araşdırılmasına imkan verməmiş, bir çox önəmli məsələlər, o cümlədən Anadolunun etnik və siyasi tarixi, Osmanlı dövlətinin qonşu ölkələrlə münasibətləri, Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranması və inkişaf xüsusiyyətləri, bu dövlətin daxili və xarici siyasəti kimi məsələlər rus tarixçilərinin inhisarında qalmışdır. Türkiyənin istər qədim və orta əsrlər, istərsə də yeni və müasir tarixi bu tarixçilər tərəfindən (ki, onların da içərisində erməni əsilli sovet tarixçiləri az deyildi) qərəzli bir şəkildə araşdırılmış, iki qardaş ölkəni bir-birinə bağlayan ortaq tarix məsələləri tədqiqatlar çərçivəsində kənar qalmışdır.

Müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında təkcə siyasi və iqtisadi deyil, elmi və mədəni əməkdaşlıq sahəsində də əldə edilən uğurlar, xüsusilə son onilliklərdə ölkələrimiz arasında münasibətlərin ən yüksək səviyyəyə çatması hər iki ölkə tarixçilərinin ortaq tədqiqatlarına da yol açmışdır. Bu gün Azərbaycan tarixçilərinin Türkiyə tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı tədqiqatları intensiv şəkildə aldığı kimi, eyni zamanda Türkiyədə də Azərbaycan tarixinin bir çox məsələlərinin araşdırılması istər yüksək lisans, istərsə də doktorluq işləri şəkildə geniş vüsət almışdır. Bu mövzular içərisində qədim və orta əsrlər tarixi ilə yanaşı, yeni və müasir tarixin məsələləri də kifayət qədər əhəmiyyətli yer qazanmışdır. Son illərdə Azərbaycan tarixçilərinin Türkiyə Tarix Qurumu və Atatürk Araşdırma Mərkəzi tərəfindən təşkil edilən elmi tədbirlərdə fəal iştirakı da diqqətə dəyərdir. Ələlxüsus dörd ildə bir keçirilən Türk Tarix Kongreslərində Azərbaycan tarixçilərinin məruzələrlə çıxış etməsi gözəl bir ənənə halını almışdır.

Hazırkı məqalədə müasir Azərbaycan tarixşünaslığında Türkiyə tarixinin araşdırılması istiqamətləri və başlıca nailiyyətləri ələ alınmışdır. Bir məqalə çərçivəsində bütün bu məsələləri ehtiva etmək mümkün olmadığı üçün, başlıca diqqət Türkiyə tarixi üzrə monoqrafiyaların icmalına yönəldilmişdir.

1. Azərbaycan tarixşünaslığında Səlcuqlu və Osmanlı dövlətlərinin tarixi məsələləri

Azərbaycanda Səlcuqlu və Osmanlı dövlətlərinin tarixinin öyrənilməsi böyük ənənələrə malik olub, əsası hələ sovet hakimiyyəti illərində qoyulmuşdur. Bütün ideoloji məhdudiyyətlərə və Türk-İslam mədəniyyətinə sovet tarix məktəbinin (xüsusilə rus və erməni tarixçilərinin) qərəzli münasibətinin olmasına baxmayaraq, Azərbaycan tarixçiləri tərəfindən orta əsr türk dövlətlərinin, ələlxüsus Səlcuqlu dövlətinin tarixinin obyektiv tədqiqi sahəsində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu, bir tərəfdən, Azərbaycan tarixinin böyük bir mərhələsinin səlcuqlarla bağlı olması, digər tərəfdən, Azərbaycan türklərinin Səlcuq türkləri ilə eyni kökdən gəlməsi, eyni adət-ənənələrə və ortaq dəyərlərə sahib olması ilə bağlı olmuşdur. Əlbəttə, sovet tarix elminin və rəsmi ideologiyanın bu tədqiqatlarda xüsusi marağının olmasını da diqqətə almaq lazımdır, çünki rəsmi sovet konsepsiyasına görə, Azərbaycan xalqının təşəkkülü XI-XII əsrlərə aid edilmiş olub, bu proses Səlcuq türklərinin Cənubi Qafqaza gəlməsi ilə əlaqələndirilmişdi. Bu da səlcuqlu tarixi üzrə tədqiqatların geniş şəkildə aparılması üçün birtərəfli qaydada olsa da, imkan yaradırdı.

Sovet dövrü Azərbaycan tarixşünaslığında səlcuqlu dövrünü geniş şəkildə araşdıran tarixçilərin arasında ilk növbədə, akad. Z. M. Bünyadovu, M. X. Şəriflini və R. Ə. Hüseynovu (Hüseynzadə) qeyd etmək lazımdır. Z. M. Bünyadovun “Azərbaycan Atabəylər dövləti” (Bakı, 1978) adlı monoqrafiyasında İraq səlcuqlu dövlətinin atabəyləri olmuş Eldənizlər dövlətinin (1136-1225) tarixi detaylı bir şəkildə araşdırılmışdır (Бунияттов, 1978). Əsərdə Eldənizlərin yüksəlişi ərəfəsində Səlcuq dövlətindəki siyasi vəziyyət, idarəetmə sistemi, iqtisadi inkişaf kimi məsələlər geniş mənbəşünaslıq bazası əsasında tədqiq edilmişdir. Qeyd edək ki, monoqrafiya 1985-ci ildə Azərbaycan dilində, 2007-ci ildə isə, yəni artıq müstəqillik dövründə isə təkrar nəşr edilmişdir (Bünyadov, 1985; Bünyadov, 2007).

M. X. Şəriflinin “IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri” adlı monoqrafiyası (Şərifli, 1978) birbaşa səlcuqlu tematikası ilə bağlı olmasa da, əsərdə Şəddadilərin Səlcuq dövləti ilə münasibətləri Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə geniş bir şəkildə tədqiq edilmişdir. Əsərdə, eyni zamanda, səlcuq türklərinin hərbi səfərləri ərəfəsində və dövründə Azərbaycandakı siyasi vəziyyət də ilkin mənbələrin materialları əsasında araşdırılmışdır. Elmi aktuallığını itirməyən bu monoqrafiya da müstəqillik illərində təkrar nəşr edilmişdir (Şərifli, 2013).

1950-ci illərin sonlarından başlayaraq səlcuqlu tematikası üzrə tədqiqat aparən görkəmli tarixçi R. Ə. Hüseynov (Hüseynzadə) Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Suriya mənbələrini elmi dövriyyəyə cəlb edərək onlarla qiymətli məqalə və monoqrafiyalar yazmışdır. Onun tədqiqatları keçmiş Sovet ittifaqının hüdudlarından kənar da məşhur olmuş, tarixçi dəfələrlə xarici elmi məclislərə dəvət almışdır. R. Ə. Hüseynovun səlcuqlu tematikası üzrə tədqiqatları içərisində hələ sovet dövründə Fransada və Türkiyədə nəşr etdirdiyi müvafiq olaraq “Les Sources Syriennes des XIIe et XIIIe Siecles Concernant l’Azerbaïdjan” (Hüseynov, 1964), “Consequences de la Bataille de Mantzikert entre Alparslan et Romain IV pour la Transcaucasie” (Hüseynov, 1970), “Malazgird və Kafkaslar” (Hüseynov, 1968), “İrak Səlcukileri və Kafkas Ötesi” (Hüseynov, 1970) adlı məqalələri, eləcə də “Səlcuqlular və Qafqaz” adlı doktorluq dissertasiyası fundamental tədqiqatlardandır (Гусейнов, 1969).

1990-cı illərin ortalarından başlayaraq səlcuqlu mövzusu yenidən Azərbaycan tarixşünaslığında aktuallıq kəsb etmişdir ki, bu da ilk növbədə, müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş Azərbaycan ilə Türkiyə arasında orta q tarixin və dəyərlərin öyrənilməsi zərurətindən irəli gəlmişdir. Bu illərdə Azərbaycan tarixçilərinin Türkiyə Cümhuriyyətinin müxtəlif şəhərlərində təşkil edilən simpoziumlara və konfranslara qatılması elmi əməkdaşlıq əlaqələrini daha da genişləndirmişdir. Konfrans materialları və məqalələrlə yanaşı, səlcuqlu tematikası üzrə fundamental monoqrafiyaların və dissertasiyaların yazılması da xüsusi qeyd edilməlidir. Yuxarıda adı çəkilən R. Ə. Hüseynovun 2010-cu ildə rus dilində nəşr edilmiş “Qafqaz və Səlcuqlar” (Гусейнов, 2010), Ş. M. Mustafayevin “Səlcuqlərdən Osmanlılara. XI-XV yüzilliklərdə Anadolunun türk mühitində etnosiyasi proseslər” (Mustafayev, 2010 və Мыстафаев, 2017) adlı monoqrafiyaları bu mənada xüsusi qeyd edilməlidir. Səlcuq dövrü Azərbaycan tarixi məsələləri akad. Y. M. Mahmudovun “Azərbaycan tarixi. Erkən İntibah dövrü” kitabında da icmal şəklinə araşdırılmışdır (Mahmudov, 2008).

Türkiyənin orta əsrlər və erkən yeni dövr tarixinin mühüm mərhələsini təşkil edən Osmanlı dövlətinin tarixi, ələlxüsus bu dövlətin Azərbaycan Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətləri ilə əlaqələri Azərbaycan ortaəsrşünaslığında ən çox araşdırılan mövzulardan biridir. Hələ 1950-ci illərin ortalarında aparmış olduğu tədqiqatlarda Azərbaycan tarixçisi Yaqub Mahmudov tərəfindən XV-XVII əsrlər Azərbaycan dövlətlərinin Osmanlı dövləti ilə münasibətləri geniş bir şəkildə araşdırılmışdır. Onların içərisində tarixçinin namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını xüsusi qeyd etmək lazımdır (Махмудов, 1965; Махмудов, 1989). Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycan tarixşünaslığında bu sahədə sözün əsl mənasında böyük bir məktəb ortaya çıxmışdır (məktəbin başlıca istiqamətləri haqqında daha ətraflı bax: Чаглайан, 2020).

Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Osmanlı dövləti ilə münasibətləri, Avropa dövlətlərinin Azərbaycan dövlətlərini Osmanlıya qarşı hərbi bloklara çəkmək cəhdləri və bu cəhdlərin bölgə üçün nəticələri, Ağqoyunlu padşahı Uzun Həsən, Osmanlı sultanları II Mehmed, I Səlim, I Süleyman, Səfəvi şahları I İsmayıl, I Təhmasib, I Abbas kimi Türk-İslam dünyasının böyük dövlət xadimlərinin diplomatiyası, xarici siyasət prinsipləri Yaqub Mahmudov (Mahmudov, 2006), T. H. Nəcəfli (Nəcəfli, 2012), D. Əzimli (Əzimli, 2014), R. A. Muğanlinski (Муғанлинский, 1998) kimi tarixçilərin tədqiqatlarında geniş şəkildə araşdırılmışdır. Ş. M. Mustafayevin yuxarıda adı çəkilən monoqrafiyasında (Mustafayev, 2010 və Мыстафаев, 2017) Osmanlı dövlətinin yaranması ərəfəsində və yüksəlişi dövründə Anadolunun etnik və siyasi tarixi tədqiq edilmişdir. Anadoludakı etnik proseslər ayrı-ayrı məqalələrdə də tədqiq edilmişdir (Çağlayan və Çağlayan, 2019). Osmanlı dövlətinin quruluş dönməindən başlayaraq siyasi, ictimai, sosial və iqtisadi inkişaf məsələləri də Azərbaycan tarixçilərinin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Onların içərisində monoqrafiyalar və ayrı-ayrı məqalələrlə yanaşı, dərsləklər də vardır. Bu dərsləklərin içərisində ümumiləşdirici əsərlərlə yanaşı (Axundova, 2010; Qarayeva, 1998 və s.), bilavasitə Osmanlı dövlətinin tarixinə həsr edilmiş əsərlər də vardır (Ağayev və Əliyeva, 2021).

Ümumilikdə, müasir Azərbaycan tarixşünaslığında Səlcuqlu və Osmanlı tarixinin ayrı-ayrı məsələləri çox yaygın olub iri miqyasda tədqiqatların mövzu obyektı olmaqda davam edir.

2. Türkiyənin yeni və müasir tarixi məsələləri Azərbaycan tədqiqatçılarının əsərlərində

Türkiyənin orta əsrlər tarixi məsələləri ilə müqayisədə yeni dövr tarixi Azərbaycan tarixşünaslığında çox araşdırılan mövzular arasında yer almamaqdadır. Bu da ilk növbədə, Osmanlı dövlətinin yeni dövr tarixinin uzun müddət rus və erməni tarixçilərinin inhisarında olması, SSRİ-də Osmanlıcanın Azərbaycanda öyrənilməsinə imkan verilməməsi, bir çox mənbənin Azərbaycan tarixçisi üçün əlçatmaz olması ilə bağlı olmuşdur. Bu səbəbdən də, Osmanlı dövlətinin XVIII-XIX əsrlər tarixi sovet illərində rus və erməni tarixçiləri tərəfindən qərəzli şəkildə araşdırılmış, Azərbaycan tarixçisi üçün bu tarixin bir çox məsələlərinin tədqiqi məhdudlaşdırılmışdır. Osmanlı dövlətinin yeni dövr tarixinin Azərbaycanda tədqiqinin bir başqa özəlliyi isə Azərbaycan tarixçilərinin daha çox sovet tarix elmində yaygın olan dövrləşdirməyə əsaslanması, yəni XVI-XVII əsrlərin hadisələrini orta əsrlər tarixinin tərkibində öyrənməsidir.

Son onilliklərdə Azərbaycan tarixçiləri üçün Türkiyənin arxivlərində, o cümlədən Baş Osmanlı Arşivində çalışmaq imkanının əldə edilməsi Türkiyənin yeni dövr tarixinin tədqiqi imkanlarını da genişləndirmişdir. Azərbaycan tədqiqatçılarının, o cümlədən bu sətirlərin müəllifinin müxtəlif illərdə həmin arxivdə əldə etdiyi sənədlər Türkiyə tarixinin bir çox məsələlərinin obyektiv araşdırılmasına və Azərbaycan oxucusunun ixtiyarına verilməsinə şərait yaratmışdır. Həmin mənbələrin, ələlxüsus Osmanlı arxivlərində toplanmış icmal dəftərlərinin araşdırılması təkcə Türkiyənin deyil, Azərbaycanın da tarixinin tədqiqi üçün böyük önəm kəsb etmişdir. Bu baxımdan, T. T. Mustafazadənin XVIII əsrin birinci rübündə Rusiya – Türkiyə (Mustafazadə, 1993) və XVIII-XIX əsrin əvvəllərində Osmanlı – Azərbaycan münasibətlərinə (Mustafazadə, 2002) və G. C. Nəcəflinin XVIII əsrin ikinci yarısında Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan xanlıqlarının münasibətləri tarixinə həsr olunmuş “Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətləri” adlı monoqrafiyaları (Nəcəfli, 2002) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hər iki müəllif əsərlərində Rusiya və Türkiyə arxivlərindəki geniş miqyasda materiallara əsaslanaraq Azərbaycan dövlətlərinin bölgədəki mövqeyi və Osmanlı dövləti ilə münasibətlərinin xarakterini və mahiyyətini açmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Osmanlı dövlətinin tarixi, o cümlədən xarici siyasət məsələləri, həmçinin yeni qurulan Türkiyə Cümhuriyyətinin diplomatiya tarixi M. B. Fətəliyevin tədqiqatlarının başlıca obyektı olmuşdur. Tarixçinin demək olar ki, bütün tədqiqatları, o cümlədən monoqrafiyaları Osmanlı dövlətinin və yenidən qurulan Türkiyə Cümhuriyyətinin xarici siyasətinə həsr edilmişdir. Onların içərisində “Türkiyə diplomatiyası və Balkanlar” (Fətəliyev, 1995), “Türkiyə, Yunanıstan və böyük dövlətlər I Dünya müharibəsi ərəfində və illərində” (Fətəliyev, 2005), “Yunanıstan, Türkiyə və böyük dövlətlər 1919-1922-ci illərdə” (Fətəliyev, 2013), “Türkiyə məsələsi və böyük dövlətlər beynəlxalq konfranslarda: Sevr müqaviləsi” (Fətəliyev, 2017), “Türkiyə və Balkan dövlətləri 1929-1938-ci illərdə” (Fətəliyev, 2018) adlı monoqrafiyaları xüsusi qeyd etmək olar. M. B. Fətəliyevin tədqiqatları beynəlxalq münasibətlərdə Türkiyənin yerinin müəyyən edilməsi üçün fundamental əsərlər sayılır.

Türkiyənin müasir tarixinin bir çox məsələləri İ. Q. Ağayev (Ağayev, 2008) və bu sətirlərin müəllifi S. T. Hacıyevin (Hacıyev, 1996; Hacıyev, 2005; Hacıyev, 2006) monoqrafiyalarında da xüsusi tədqiqat obyektı olaraq araşdırılmışdır. Adı çəkilən müəlliflərin tədqiqatlarında Türkiyənin xarici siyasəti ilə yanaşı, daxili inkişaf məsələlərinə də kifayət qədər geniş yer ayrılmışdır.

Türkiyə Cümhuriyyətinin xarici siyasət məsələlərini geniş şəkildə araşdıran Azərbaycan tarixçilərindən biri də M. C. Qasımlıdır. Tarixçinin Türkiyə tarixi ilə bağlı əsərləri təkcə respublikada deyil, xarici ölkələrdə də nəşr edilərək geniş yayılmışdır. Məqalədə bu əsərlərin hər birini ayrı-ayrılıqda qeyd etmək imkanı olmadığı üçün, biz onlardan sadəcə bir qismini sadalamaq istərdik. Bu monoqrafiyalar aşağıdakılardır: “Azərbaycan – Türkiyə diplomatik-siyasi münasibətləri (aprel 1920-ci il – dekabr 1922-ci il)” (Qasımlı, 1999), “SSCB – Türkiyə ilişkileri. Türkiyede 1980 darbesinden SSCB-nin dağılmasına kadar” (Qasımlı, 2012), “Türkiye – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilişkileri” (Qasımlı, 2013), “Azərbaycan, Ermənistan və Türkiyə: gerçək tarix arayışı. 1920-1994” (Qasımlı, 2019). Qeyd edək ki, M. C. Qasımlının Türkiyə

Cümhuriyyətinin xarici siyasətinə həsr edilmiş əsərlərinin çoxu ingilis, ispan, rus, Ukrayna, fars dillərinə də tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur.

Bu gün Azərbaycan MEA-nın profil üzrə institutlarında, eləcə də respublikanın ali təhsil müəssisələrində Türkiyənin yeni dövr və müasir tarixi məsələlərinin tədqiqi üzrə tədqiqatçıların elmi fəaliyyəti davam etdirilməkdədir. Azərbaycanın ali tədris müəssisələrində Osmanlı dövlətinin və Türkiyə Cümhuriyyətinin tarixinin tədrisi ilə yanaşı, bu istiqamətdə magistr və doktorantların hazırlığı, eləcə də birbaşa Türkiyə tarixi ilə bağlı tədqiqatlar aparılmaqdadır. Əlbəttə, bir məqalə çərçivəsində Türkiyə tarixinin bəhs etdiyimiz bütün məsələlərini və bu məsələlərlə bağlı yazılan bütün tədqiqatları ehtiva etmək mümkün deyildir. Bu səbəbdən də, biz başlıca diqqəti Səlcuqlu və Osmanlı dövlətlərinin, Türkiyə Cümhuriyyətinin tarixinə həsr edilmiş monoqrafiyalara yönəlddik. Bu tədqiqatların qısa icmalından irəli gələn mülahizələr aşağıda, məqalənin nəticə hissəsində təqdim edilir.

NƏTİCƏ

Zəngin ənənələrə və tanınmış elmi məktəblərə malik olan Azərbaycan tarixşünaslığı respublikamızın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra inkişafının yeni mərhələsinə daxil olmuş, Vətən və dünya tarixinin aktual məsələlərinin tədqiqi sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Türkiyə tarixinin araşdırılması sahəsində hələ sovet dövründə xeyli sayda tədqiqatları ilə tanınan Azərbaycan tarixçiləri son üç onillikdə istər mənəbə və arxiv materiallarının araşdırılması, istərsə də Türkiyənin orta əsrlər, yeni dövr və müasir tarixinin bir çox əhəmiyyətli məsələsinin öyrənilməsində böyük xidmətlər göstərmişdir.

Məqalədə nəzərdən keçirdiyimiz bir qrup tədqiqatın qısa icmalı göstərir ki, səlcuqlu dövrü Azərbaycan və Anadolunun tarixi, Osmanlı – Rusiya, Osmanlı – Əfşar və Osmanlı – Qacar münasibətləri, Türkiyə Cümhuriyyətinin regional və beynəlxalq siyasətdə yeri, bu dövlətin xarici siyasət istiqamətləri Azərbaycan tarixçilərinin tədqiqatlarında daha çox üstünlük verdikləri elmi problemlərdir. Bu tədqiqatlarda, eyni zamanda, Azərbaycanın regional və beynəlxalq münasibətlərdəki yerinə də diqqət yetirilmiş, Azərbaycan – Türkiyə münasibətlərinin tarixi şərtləri öyrənilmiş və inkişaf perspektivləri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan tarixşünaslığında Türkiyə tarixi üzrə tədqiqatların mühüm tərəflərindən biri də onların böyük faktoloji materiala əsaslanması, mənəbə və arxiv materiallarının müqayisəli təhlilinə üstünlük verilməsidir. Bu tədqiqatlar, eyni zamanda, Azərbaycanda Türkiyə tarixi üzrə böyük məktəblərin yaranması üçün də şərait yaratmışdır.

Azərbaycanın və Türkiyənin dil, din və mədəni birliyi, eləcə də ortaq tarixi Azərbaycan tarixçilərinin adı çəkilən tədqiqatlarını həm Vətən, həm də Türkiyə tarixşünaslığı üçün aktual edir və davamını şərtləndirir.

QAYNAQLAR

1. Ağayev, İ. Q. (2008). Türkiyə 1918-1945-ci illərdə. Bakı: Bakı Universiteti.
2. Ağayev, M., Əliyeva, S. (2021). Osmanlı tarixi. Bakı: Avropa.
3. Axundova, N. Ç. (2010). Asiya və Afrika ölkələrinin orta əsrlər tarixi. Bakı: Adiloğlu.
4. Bünyadov, Z. M. (1984). Azərbaycan Atabəylər Dövləti. 1136-1225. Bakı: Elm.
5. Bünyadov, Z. M. (2007). Azərbaycan Atabəylər Dövləti. 1136-1225. Bakı: Şərq-Qərb.
6. Çağlayan, Y. H., Çağlayan, E. H. (2019). “XV əsrdə Şərqi Anadoluda Azərbaycan Türk amilinin güclənməsi”, Akademik Tarix və Düşünce Dergisi, Cilt 6, Sayı 5, s.115-134.
7. Əzimli, D. (2014). Azərbaycanın Qərbi Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələri və Türkiyə. Bakı: Turxan.
8. Fətəliyev, M. B. (1995). Türkiyə diplomatiyası və Balkanlar. Bakı: Azərənşr.
9. Fətəliyev, M. B. (2005). Türkiyə, Yunanıstan və böyük dövlətlər I Dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində. Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı.
10. Fətəliyev, M. B. (2017). Türkiyə məsələsi və böyük dövlətlər beynəlxalq konfranslarda: Sevr müqaviləsi. Bakı: Sabah.

11. Fətəliyev, M. B. (2013). Yunanistan, Türkiyə və böyük dövlətlər 1919-1922-ci illərdə. Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı.
12. Hacıyev, S. T. (1996). Birinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyə - Rusiya münasibətlərində erməni terroru. T.e.n. ... avtorefratı. Bakı.
13. Hacıyev, S. T. (2006). XX əsrdə Türkiyəyə qarşı erməni və PKK terroru. T.e.d. ... avtorefratı. Bakı.
14. Hacıyev, S. T. (2005). Müasir Türkiyədə terror. Bakı: Adiloğlu.
15. Hüseynov, R. A. (1970). "Consequences de la Bataille de Mantzikert entre Alparslan et Romain IV pour la Transcaucasie", Bedi Kartlisa: Revue de Kartvelologie, Etudes Georgiennes et Caucasiennes, vol.27. Paris.
16. Hüseynov, R. A. (1964). "Les Sources Syriaques des XIIe et XIIIe Siecles Concernant l'Azerbaïdjan", Bedi Kartlisa – Revue de Kartvelologie, Etudes Georgiennes et Caucasiennes, vol.15-16. Paris.
17. Hüseynov, R. A. (1970). "Irak Selçukileri ve Kafkas Ötesi", VII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri. Ankara, TTK Yayınları.
18. Hüseynov, R. A. (1969). "Malazgird ve Kafkaslar", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 10-11.
19. Qarayeva G. İ. (1998). Asiya və Afrika ölkələrinin yeni tarixi. Bakı.
20. Qasımlı, M. C. (2019). Azərbaycan, Ermənistan və Türkiyə: gerçək tarix arayışı. 1920-1994. Ankara: T. C. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
21. Qasımlı, M. C. (1999). Azərbaycan – Türkiyə diplomatik-siyasi münasibətləri (aprel 1920-ci il – dekabr 1922-ci il). Təbriz: Təbriz nəşriyyatı (fars dilində).
22. Qasımlı, M. C. (2012). SSCB – Türkiyə ilişkileri. Türkiyədə 1980 darbesindən SSCB-nin dağılmasına kadar. İstanbul: Kaknüs.
23. Qasımlı, M. C. (2013). Türkiyə – Sovyet Sosialist Cumhuriyetleri Birliğı ilişkileri. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
24. Mahmudov, Y. M. (2006). Azərbaycan diplomatiyası. Bakı: Təhsil.
25. Mahmudov, Y. M. (2008). Azərbaycan Tarixi. Erkən İntibah Dövrü. Bakı: Aspoliqraf.
26. Mustafazadə, T. T. (2002). XVIII yüzillik - XIX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı-Azərbaycan münasibətləri. Bakı: Elm.
27. Mustafayev, Ş. M. (2010). Səlcuqilərdən Osmanlılara. XI-XV yüzilliklərdə Anadolunun türk mühitində etnosiyasi proseslər. Bakı: Elm.
28. Nəcəfli, G. C. (2002). Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətləri. Bakı: Nurlan.
29. Nəcəfli, T. H. (2012). Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri müasir Türkiyə tarixşünaslığında. Bakı: Çəşioğlu.
30. Şərifli, M. X. (1978). IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri. Bakı: Elm.
31. Şərifli, M. X. (2013). IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri. Bakı: AMEA Tarix İnstitutu.
32. Буниятов, З. М. (1978). Государство атабеков Азербайджана. 1136-1225. Баку: ЭЛМ.
33. Гасымлы, М. Дж. (2008). СССР – Турция: от нормализации отношений до новой холодной войны. 1960-1979-е гг. Москва: ИИНСАН.
34. Гусейн-заде, Р. А. (2010). Кавказ и Сельджуки. Баку: Кавказ.
35. Гусейнов, Р. А. (1969). Сельджуки и Закавказье. Диссертация ... доктора исторических наук. Баку.
36. Махмудов, Я. М. (1966). Взаимоотношения государства Аккоюнлу с Венецией. Автореферат ... кандидата исторических наук. Баку.

37. Махмудов, Я. М. (1989). Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с европейскими странами. Автореферат ... доктора исторических наук. Баку.
38. Муганлинский, Р. А. (1998). Азербайджанские государства XV-XVI вв. в английской историографии. Баку: Изд-во БГУ.
39. Мустафаде, Т. Т. (1993). Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети XVIII века. Баку: Элм.
40. Мустафаев, Ш. М. (2017). От Сельджуков к Османам. Этнополитические Процессы в тюркской среде Малой Азии в XI-XV веках. Москва: ИВ РАН.
41. Фаталиев, М. Б. (2018). Турция и Балканские государства в 1929-1938 гг. (Внешнеполитические проблемы Турции на Балканах). Баку: Сабах.
42. Чаглаян, Е. Х. “Основные направления исследований научной школы академика Ягуба Махмудова”, Вопросы Истории, 2020, № 3, с.187-193. DOI: <https://doi.org/10.31166/VoprosyIstorii202003Statyi20>

(5)

Prof. Dr. Akif ARSLAN⁴; Uzman Cüneyt ÇELİK⁵
AĞRI'DA ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN SON DURUMU⁶
THE LATEST STATUS OF THE MİNSTRELSY TRADITION IN AĞRI

ÖZ

Geçmişten günümüze kadar âşıklık geleneği geniş coğrafyalara yayılmış ve birçok insanın hayatına nüfuz etmiştir. Bu geleneği yaşatan şehirlerden biri de Ağrı'dır. Köklü bir tarihi olan Ağrı önemli âşıklar yetiştirmiş ve geleneği yaşatarak günümüze kadar ulaştırmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Kaynak kişiler ile yapılan ikili görüşmeler ile yerinde yapılan tespitler sonucunda elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda Ağrı ilinde geçmişten günümüze âşıklık geleneği, âşık fasılları, fasıllara katılan âşıklar, âşık fasıllarının kuralları, âşıklık geleneğini icra eden yerler, icra yerlerinin son durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Âşıklık Geleneği, Âşıklık Geleneğinin Son Durumu.

ABSTRACT

From past to today, minstrel traditional expanded to many places affected a lot of people's life. Ağrı is a city, where sustains this traditional. Ağrı, that has a rooted history, raised important minstrels, helps us have this traditional today.

In work, the qualitative searching method is made use of. As to the qualitative searching method, the datas in consequence of the bilateral discussion with source people and the determination in source place were analyzed. The result of work, the minstrel traditional in Ağrı from past to today, the minstrel articles, the minstrels who joined into articles, the rules of minstrel articles, the places, where the minstrel traditional was lived, the last station of these places.

Keywords: Ağrı, Minstrelsy Traditional, The Latest Status of the Minstrel Tradition.

⁴ Prof. Dr. Akif Arslan, Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 0000-0002-5475-767X, aarslan@agri.edu.tr

⁵ Uzman Cüneyt Çelik, 0000-0003-1499-2883, celikcuneyt12@gmail.com

⁶ Bu çalışma Prof. Dr. Akif Arslan danışmanlığında Cüneyt Çelik tarafından Hazırlanan “Âşık Binali Kılıç Hayatı-Sanatı-Eserleri” adlı tez çalışmasının “Ağrı'da Âşıklık Geleneğinin Son Durumu” başlıklı bölümünden alınmış olup “Akademide Üç Kuşak Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumunda” sözlü olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Yüzyıllar içerisinde şekillenmiş belirli kalıpları ve günlük hayatta konuştuğu sade Türkçeyi kullanarak topluma seslenen bir edebiyat disiplini olarak tanımlanan “Halk Edebiyatı” İslâmiyet’in kabulünden sonra şekil ve içerik yönünden zenginleşerek yaşamına devam etmiştir. İslâm kültürünün etkisiyle “Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı” oluşumunu tamamlayıp halk edebiyatının bir kolu olarak varlığını sürdürmüştür (Özdemir, 2001, 131).

Türk Halk Edebiyatı’nın bir kolu olan âşık edebiyatı geleneği, ozan-baksı geleneğine, ozan-baksı geleneği de Kam/Şaman geleneğine uzanır. Kam, şaman, baksı, oyun, akın, ozan gibi adlar verilen gelenekli şiir temsilcileri (Durbilmez, 2018, 15–19), İslâmiyet’ten önceki Türk devletlerinde genel ve özel toplantılarda, ziyafetlerde, ölüm merasimlerinde ve av törenlerinde önemli bir yer işgal etmiştir (Düzgün, 2018, 287).

İslâmiyet’ten önce Şaman kültür ve geleneğine bağlı bir edebiyata sahip olan Türkler İslâmiyet’i kabul ettikten sonra eski inanç sistemlerini bazı tarikatlar içinde sürdürmüştür. Anadolu sahasında oluşum gösteren Alevî ve Bektaşî geleneğinde, eski Türk inanç ve pratiklerinin diğer tarikatlara oranla daha çok yer tuttuğu görülmüştür. Türk edebiyatı geleneğinin bir uzantısı olan âşık edebiyatının, Bektaşî tarikat mensupları arasında yayılması, yeni kültür ve yeni dinin tesiri altında değişim göstererek (Günay, 1992, 47), Anadolu’da yeni bir sentezle İslâmî bir şekil ve ruha dönüşmüştür. Bu sentez tekke ve âşık şiirini etkilemiştir (Artun, 2001, 29).

Âşık edebiyatında koşma nazım biçiminin kullanılması, sazın şiire koşulması ve sade dil kullanılması 16. yüzyıldan önce ilk olarak Bâtını, daha sonra Alevî ve Bektaşî tekkelerinde görülmüş, oradan da Bektaşî Ocağı’na bağlı orduya geçmiştir. Yeniçeri ordusu kendilerini Bektaşî Ocağı’na bağlı saydığı için, onların hemen hemen hepsi Bektaşî idi. Bunlar arasında din dışı koşmalar yazan şairler de bulunurdu. Buna bağlı olarak âşık edebiyatımızın biçim ve içerik özellikleri onların şiirinde iyice belirmiş ve yerleşmiştir. Âşık şiiri de, Bâtını tekkelerinden ve onların yerleşik kültüründen doğmuştur (Başgöz, 2013, 40).

Âşık edebiyatı ilk örneklerini 16. yüzyılda vermeye başlamıştır. Geniş halk kitlesine seslenmeye başlayan ve her yörenin kültür ve beğenisiyle oluşan âşık edebiyatı diğer kaynakların yanı sıra anonim ürünlerle de beslenmiştir. Anadolu halkının dünya görüşünün yanı sıra estetik modelleri de âşık şiirinde temsil edilir. Anadolu’da âşıklar toplumsal tarihsel olgular karşısında epik diye niteleyebileceğimiz, bireysel olgu ve durumlar karşısında lirik bir söyleyiş geliştirmiştir (Artun, 2008, 95).

17. yüzyılda âşık edebiyatı gelişimini tamamlamıştır. Bu yüzyıl âşık edebiyatı için altın çağdır. Osmanlı Devleti’nin geniş sınırları içerisinde binlerce âşık yetişmiştir. Âşıklık geleneği bu yüzyılda gelişerek şekil, tür ve konuda mükemmeli yakalamıştır. Âşıklar, âşıklık geleneği kurallarını belirleyerek bunlara uyulmasını sağlamıştır. Bu yüzyılda âşıklar âşık, kul, öksüz gibi sıfatları kullanmaya başlamışlardır. Bir kısım âşıklar yeniçeriler, sipahiler leventler gibi askeri topluluklar arasından yetişmiştir. Bu dönemde yaşanan tarihi olaylar destanlara konu olmuştur. Âşıklar katıldıkları savaşları, zafer ve hezimetleri eserlerine konu etmişlerdir (Artun, 2001, 38–39).

18. yüzyıl Batı kültür ve medeniyetinin yavaş yavaş Türk toplumuna girmeye başladığı dönemdir. Yenilik hareketlerinin şehirlerden başlayarak halkın hayatına girmesi, şehirlerdeki âşıklık geleneğini olumsuz etkilemiştir (Arslan, 1992, 14). 17. yüzyıldan başlayan klasik hareketi 18. yüzyılda daha ileri düzeye ulaşmıştır. Bir kısım şairlerin ortaya koymuş olduğu bu eğilim, kendi tarzlarından uzaklaşmayı da beraberinde getirmiştir. Etkisi altında kaldıkları veya özendikleri klâsik şiirde de yeterince başarılı olamamıştır (Düzgün, 2018, 297).

18. yüzyılda gerileme gösteren âşık edebiyatı 19. yüzyılda büyük bir önem kazanmıştır. Bu dönemde bir taraftan klâsik edebiyat çerçevesinde gittikçe kuvvetlenen mahallileşme hareketinin etkisiyle yüksek sınıf arasında daha önemli bir yer tutmaya başladığı gibi, diğer taraftan da klâsik edebiyatın cazibesine kapılarak halkın zevkinden uzaklaşma temayülü göstermiştir. İstanbul’dan başlayarak imparatorluğun bütün büyük kültür merkezlerinde yetişen saz şairleri 18. yüzyıldaki âşıklar gibi şehir hayatı ve şehir kültürü içinde kalmıştır (Köprülü, 2004, 469).

20. yüzyıla gelindiğinde ise âşık sayısı oldukça fazladır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Batı’da yürütülen ve folklorun, millî kültürün temelini oluşturduğuna dair görüşlerle biçimlenen yeni kültür

politikaları ortaya konulmuş, böylece yeniden istikrarlı bir sosyal hayata kavuşan Türkiye’de âşık edebiyatı tekrar canlanmaya başlamıştır (Düzgün, 2018, 304). Bu dönemle birlikte dil sadeleşmeye başlamış, hece ölçüsüyle âşıklar şiirlerini söylemişlerdir. Var olan kitle iletişim araçlarıyla birlikte âşıklar bu geleneksel kültürü halka ulaştırmayı başarmışlardır (Kaptan ve Yurduşen, 2014,205).

Âşıklık geleneği, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, şiirin kalıcı ve etkileyici özelliğinden yararlanılarak kuşaktan kuşağa aktarılan değerler bütünüdür. Âşıklık geleneği toplumda önemli bir yer tutmaktadır. Âşık bulunduğu toplumun sözcüsüdür. Âşık edebiyatı sözlü gelenekte yaşatılan bütün ürünlerle beslenir (Artun, 2014, 55).

Âşıklık geleneğinin yaşadığı Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinin bazı şehirleri arasında Ağrı da yetiştirdiği birçok halk şairi ile yerini almıştır. (Kılıç, 2011, 59) “Ağrı Âşıklık Geleneğinin Son Durumu”nun ele alındığı çalışmada Ağrı âşıklık geleneğinin geçmişteki ve günümüzdeki durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ağrı âşıklık geleneğinin geçmişteki ve günümüzdeki durumu literatür taraması, görüşme ve gözlem yöntemi kullanılarak ortaya konulmuştur.

1. Ağrı’da Âşıklık Geleneği ve Son Durumu

Köklü bir tarihe ve zengin bir kültüre sahip olan Ağrı, birçok âşık ve şairi yetirtirmiş, birçok âşık ve şaire ev sahipliği yapmıştır. Ağrı âşıklık geleneği içinde yetişen âşıklar bu köklü geleneği günümüze kadar yaşatmıştır fakat Ağrı’da âşıklık geleneğinin başlangıcı ile ilgili net bilgilere sahip bulunulmamaktadır.

Âşıklar, önceleri geleneği devam ettirmek adına uygun görülen her yerde icralarını yapmışlardır. Daha sonra bu köklü geleneğin ve âşıkların sevilmesi ile beraber âşıklar belirli kültür ortamlarında icralarını gerçekleştirilmeye başlamıştır.

Ağrı’da yetişmiş âşıkların büyük bir kısmı köy ortamında doğup büyümüştür. Köyde yetişen âşıkların zamanla şehre taşınmasıyla âşıklık geleneği şehir ortamında kahvehanelerde icra edilmeye başlamıştır (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9). Buna bağlı olarak fasılların yapıldığı ‘âşık kahvehanesi’ adı ile anılan kültür zeminleri oluşmaya başlamıştır (Özarslan, 2001, 61).

Köy odalarında ve âşık kahvehanelerinde varlık gösteren âşıklık geleneğine halkın gösterdiği ilgiden dolayı düğün, şenlik vb. gibi farklı ortamlarda da âşık fasılları yapılmaya başlanmıştır. Gelişen teknoloji ve değişen dünyaya karşı insanların istek ve eğilimlerinin farklılaşması ile bu kültürel zeminler günümüzde önemini kaybetmiştir (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Çalışmada Ağrı âşıklık geleneğinde adı geçen âşıklar “Hayatta Olmayan Gelenek Temsilcileri Âşıklar” ve “Yaşayan Gelenek Temsilcileri Âşıklar” şeklinde iki başlık halinde verilmiştir. Görüşülen kaynak kişiler, yaşayan gelenek temsilcileri ve hayatta olmayan gelenek temsilcileri hakkında net bilgilere sahip olmadığından bu sınıflandırma İsmet Alpaslan’ın ‘Ağrılı Şair ve Yazarlar’ (Alpaslan, 2012, 1–540) adlı çalışmasına göre yapılmıştır.

1.1. Hayatta Olmayan Gelenek Temsilcisi Âşıklar

Abdulrezzak Akın (Âşık Efganî), Kasım Aras (1992), Yekmalli Derviş Ağa (1915), Mehmet Ali Gökhan (1996), Binali İkbâl (2000), İsa Bey, Behman İşlek (2004), M. Hanifi Kaban (1980), Âşık Cevdet Kaya (2004), Abdulkadir Kılıç (2000), Bahattin Kılıç (2000), Bedir Kılıç (1954), İhsan Kılıç (2006), Memduh Kılıç (2002), İlyas Koç (1988), Turan Şahbaz (1985), Sefer Taşkıran (2008), Cevdet Tokis (2004), Hamit Yalçın (1973), Salih Yazıcı (1999).

1.2. Yaşayan Gelenek Temsilcisi Âşıklar

Zeki Altunsoy (Hayalî), Hasan Altay, Muhsin Baydak (Garip Kul), Kazım Altınayak (Dertli Kazım), Budak Gemiş (Âşık Kalenî), Binali Kılıç (Hüsrânî), Durmuş Kılıç, Muhsin Özen (Yaralı), Ahmet Saraçoğlu (Ağaoğlu), Metin Tokis, Hıdır Turan, Aytaç Ünal (Sırranî), Ahmet Yıldırım (Öksüz Ozan/Yağız Ozan), Arif İnan Yıldırım (Yağız Ozan).

2. Geçmişte Ağrı'da Âşıklık Geleneği Fasılları ve Fasıllara Katılan Âşıklar

Âşıklık geleneğinin canlı olarak yaşadığı Doğu Anadolu'da yaşayan âşıkların arasında 'karşıberi', 'atışma', 'deyişme', 'karşılaşma' gibi adlarla adlandırılan sistemli deyişmeler, en az iki âşığın dinleyici karşısında, birbirlerini sazda ve sözde denemeleri esasına dayanmaktadır (Günay, 1992, 47).

Sistematik bir düzene sahip olan âşık fasılları 'hoşlama, hatırlatma ve tekellüm' bölümlerinden oluşmaktadır. Tekellüm bölümü ise kendi içinde alt bölümlere ayrılmaktadır. 'Ayak açma, öğütme, bağlama-muamma, sicilleme, yalanlama, taşlama, daraltma ve uğurlama' gibi alt bölümlerden oluşan tekellüm bölümü âşığın hünerlerini gösterdiği ve dinleyicinin de en çok beğendiği bölümdür (Günay, 1992, 47-77). Âşıklar bu düzen çerçevesinde fasıllarını icra etmeye çalışmışlardır.

Geçmişte Ağrı âşıklık geleneği icrasında âşık fasılları belirli bir düzene sahip değildir. Âşıklar, icralarını gerçekleştirirken dinleyici kitlesinin istek ve yönelimleri ön plâna çıkmıştır. Âşık fasılları genellikle uzun kış aylarında düzenlenmiştir. Kış aylarında herhangi bir işle uğraşmayan halk, âşık fasıllarına yoğun bir ilgi göstermiş ve fasılların uzun süre devam etmesi için âşiklardan uzun hikâyeler anlatmasını istemiştir. Günlerce süren fasıllar belirli bir düzene sahip olmamıştır (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Geçmişte âşık fasıllarının yapılacağı gün programı düzenleyenler tarafından Ağrı halkına, ilçelere ve köylere fasılın saati ve hangi âşiklerin geleceği anons edilerek halkın fasıllara katılımı sağlanmıştır. Özellikle kahvehaneye gelen âşık sayısı çok ise hangi âşığın önce icrayı gerçekleştireceği ve o âşıktan sonra hangi âşığın icrasını gerçekleştirmek için çıkacağı önceden belirlenir. Bu icra sırasını genellikle âşığın ustalık derecesi belirlemiştir. En usta âşık icra sırasına göre en son sırada icrasını gerçekleştirmiştir. Bazen de âşıklar aynı anda kendileri için ayrılan bölüme geçerek sırasıyla icrayı gerçekleştirmişlerdir (K2, K3, K4, K6, K7, K8).

2.1. Hoşlama Bölümü

Hoşlama bölümü olarak bilenen âşık fasılının başlangıcında âşık/âşıklar, sazı ile beraber kendileri için ayrılan özel bir alana geçer.

*Ağrı'dan çıktız yola,
Kahvehanede verdiz mola,
Ziyaretiniz mutlu ola,
Hoş geldiniz, hoşgeldiniz (K2).*

gibi âşık/âşıklar, 'merhaba', 'hoşgeldiniz' redifli bir koşma dörtlüğü söyledikten sonra dinleyiciye kendisini tanıtır ve dinleyiciyi selâmlar. Dinleyici grubu önemli kişilerden oluşuyorsa âşık, önemli dinleyicileri öven dörtlükler söyleyerek selâmlama kısmını uzatır. Âşık, fasılın başında kendi tercihiyle bağlı olarak icraya ya kendisine ait bir divan ile başlar ya da usta malı bir eser söyleyerek başlar (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9).

2.2. Hatırlatma/Canlandırma Bölümü

Âşık fasıllarında hoşlama bölümünden sonra gelen 'hatırlatma/canlandırma' bölümünde âşık/âşıklar kendilerinden önce yaşamış, kendilerinde derin izler bırakmış olan 'üstat âşık'ların ve usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmiş oldukları âşiklerin eserlerini okumaktadır (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9). Bunun yanında bu bölümde dinleyiciden talep ve istekler gelmekte ve âşıklar dinleyicilerin taleplerini geri çevirmeden sırasıyla seslendirmektedir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9).

Dadalıoğlu, Karacaoğlu, Ercişli Emrah, Erzurumlu Emrah, Âşık Şenlik, Âşık Sümmanî, Âşık Köroğlu, Âşık Murat Çobanoğlu, Âşık Reyhani, Âşık Mihmanî, Âşık Mevlüt İhsanî, Şeref Taşlıova (K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9), Azaflı (Azerî âşık), Alesker (Azerî âşık) (K4), Âşık Sefer Taşkıran, Âşık Cevdet Kaya (K2, K4, K6, K7, K8), Âşık Turan Şahbaz (K5), Memduh Kılıç, İhsan Kılıç (K2, K4, K8, K9), İlhami Demir, Sabri Şimşekoğlu (K9) Ağrı'daki âşık fasıllarında anılan üstat âşıklar.

2.3. Tekellüm Bölümü

Âşık fasıllarının en önemli ve âşıkların bütün hünerlerini göstermiş olduğu ‘tekellüm’ bölümünde en çok taşlamalara ve atışmalara yer verilmiştir. Daha çok üstat âşıkların yapabileceği bir bölüm olan muamma bölümü, ince bir zekâ gerektirdiği için sayılı âşıklar tarafından yapılmıştır (K4, K6, K7, K8, K9). Yalanlamaya az rastlanılır. Sicilleme bölümü ise, âşığın soyu ile ilgili incitici sözler söylendiği için Ağrı’da yapılan âşık fasıllarında görülmediği ifade edilmiştir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9). Tekellüm bölümünün alt bölümlerinde birbirine üstünlük sağlayamayan âşıkların lebdeğmez/dudakdeğmez yaptıkları da görülmüştür (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Yüce yüce dağlar yarılır gider

Güzel söyleyenin sazı güzeldir (K9).

Âşık fasıllarında atışmalar genellikle faslın sonuna bırakılmıştır. Bu bölüm, âşıklıkla ilgisi olan, âşıklık geleneğini çok iyi bilen ve yaşça büyük olan bir dinleyici tarafından ayak verilerek başlar. Dinleyicinin ayak açma sebebi, âşıkların kendi verdiği ayağı ezberlemiş olabileceği düşüncesinden gelmektedir (K4). Âşıklar, dinleyiciden almış olduğu ayak çerçevesinde irticalen söyledikleri dörtlüklerle birbirleriyle atışmaya başlar (K2, K4, K6, K7, K8, K9). Âşıkların yapmış olduğu atışmada, dinleyiciden en çok alkış alan atışmayı kazanmış kabul edilir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9).

Atışma bölümünden sonra gelen ‘uğurlama/elveda’ bölümünde âşıklar, söylemiş olduğu incitici sözlerden dolayı birbirlerinin gönlünü almaya çalışmaktadır.

Boyuna bak iki metre,

Dala benzer arkadaşım.

Nedendir hiç sonu gelmez,

Yola benzer arkadaşım(K8).

gibi dörtlüklerle atışmada yenen âşık, yenilen âşığın gönlünü alır ve âşıklar hep birlikte usta malı bir eser veya ‘Kars Kalesi’ (K8) adlı koçaklama ya da ‘Aras Aras’ türküsü (K8) ile faslın kapanışını yaparlar (K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8).

Geçmişte kahvehanelerde ve köy odalarında yapılan âşık fasıllarına Sefer Taşkıran, Âşık Cevdet Kaya (K2, K3, K4, K6, K7, K8), Turan Şahbazoğlu (K5), İsmet Yılmaz, Cevdet Tokis, Metin Tokis, Muzaffer Bulut (K2), İhsan Kılıç, Memduh Kılıç, Abdulkadir Kılıç, Âşık Mihmanî düzenli olarak katılan Ağrılı âşıklardır. Çevre illerden Murat Çobanoğlu, Mevlüt İhsanî, Âşık Reyhani, Nusret Sümmanioğlu, Rahim Sağlam vs. âşık fasıllarına davet edilen âşıklardır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8).

Ağrı’da yapılan âşık fasıllarında âşık, hangi ağız özelliği ile icraya başlamışsa diğer âşıklar da icraya o ağız özelliği ile devam etmiştir (K4, K7, K8). Fasıllarda âşıklar başta Ağrı ağız, Kars ağız, Azerî ağız olmak üzere Erzurum ve farklı yörelerin ağız özelliklerini yansıtan şiir ve deyişmelere yer vermişlerdir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8).

Ağrı’da yapılan âşık fasıllarında söylenen makamlar; Şenlik, Sümmanî, Köroğlu, divan (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9), Yaralı Mahmut, Yanık Kerem (K9), tecnis, cıgalı tecnis, Ali İzzet Bey (K4), atüstü, zarıncı, narıncı (K4, K8, K9), yanık sesli havalar, yüksek sesli havalar, uzun havalar, koçaklama, güzelleme (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8), Derbeder, Emrah, yıldızeli, destan, ağıt, Abdal, Garip, bozlak, saba, müstezat, hüzzam, Hüseyinî, hicazkâr, yörük, İbrahimî, mayalar, lavik (K9) ve nihavent (K8) makamlarıdır.

Ağrılı âşıklar genelde Ağrı ağız özellikleri ile öz Türkçe ve sade bir anlatımla çalıp söylemeyi ön plânda tutmaktadır. Ağrılı âşıkların Ağrılı ustalarının yanında Erzurum ve Kars âşıklarının etkisi altında kaldıkları ve onların sistemi ile programlar yaptıkları bilinmektedir (K9). Bu sebepten dolayı Ağrılı âşıklar Sümmanî ve Şenlik koluna bağlı bulunmaktadır (K2, K4, K6, K7, K8, K9).

3. Ağrı’da Âşıklık Geleneği İcra Yerleri– Kahvehaneler

Saz şairleri, yaşamış oldukları toplumun duygu ve düşüncelerini, sosyal sorunlarını, unutulmaz aşklarını, kahramanlıklarını fırsat bulduğu her kültürel zeminde ince bir duyarlılıkla ele almıştır. Bu kültürel zeminlerden bir tanesi de kahvehanelerdir. Kahvehaneler, yakın bir zamana kadar insanların serbest vakitlerini

değerlendirdikleri bir mekân olmaktan başka müdavimlerini kültürel açıdan besleyen, duyu yönünü tatmin eden, sözlü kültür geleneğinin geniş kitlelere ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan bir müessese konumundadır. Bu kültür müesseselerinin eğitimcileri de âşıklardır (Düzgün, 1998, 205).

Ağrı'da âşıklık geleneğini icra eden kahvehanelerin geçmişi ile ilgili net bilgilere sahip bulunulmamaktadır. Geçmişte âşıklık geleneğinin icra edildiği kahvehaneler günümüzde varlığını koruyamamıştır.

Kaynak kişilerin ifadelerine göre tespit edilen âşık kahvehaneleri:

1998–2000 yıllarında Fehmi Akbulut'un işletmiş olduğu Ağrı PTT Caddesi Akbulut Kahvehanesi (K1, K2, K3, K5, K8), Ağrı Cumhuriyet Caddesi Şark Palas Otel (K2), Ağrı Cumhuriyet Caddesi Bitlis Otel (K2, K7), Ağrı Cumhuriyet Caddesi Aydın Palas Otel (K7, K8), Aksoy Sinema Salonu (K1), Ağrı'ya bağlı olan Tezeren Köyü (Amad) Kahvehanesi (K2, K8), Ağrı'nın ilçesi olan Eleşkirt'e bağlı bulunan Yücekapı Köyü (Hanzır) Kahvehanesi (K8), Ağrı'nın ilçesi Tutak'ta bulunan Cumhuriyet Caddesi Merkez Cami yanı Merkez Cami Kırathanesi, Tutak Cumhuriyet Caddesi Sağlık Eczanesi yanı İbrahim Yardımcı'nın işletmiş olduğu Yardımcılar Çayevi, Tutak'a bağlı olan İsaabat Köyü'nde varlığını koruyamayan İsa Bey Konağı, Teyyat Hoca Konağı (K4) geçmişte âşık fasıllarının devamlı olarak yapıldığı kültürel zeminlerdir.

Günümüzde Ağrı/Tutak'ta bulunan Merkez Cami Kırathanesi'nde ve İbrahim Yardımcı'nın işletmiş olduğu Yardımcılar Çayevi'nde Yavuz Kılıç'ın öncülüğü ile yılda bir veya iki kez âşık programları yapılmaktadır (K4).

3.1. Ağrı Âşıklık Geleneği ve Geçmişte Yaşayan İcra Yerleri–Kahvehaneler

Âşıklık geleneğinin yaşamasında, gelişmesinde ve yayılmasında âşık kahvehaneleri büyük bir öneme sahiptir. Âşıkların hikâyelerini anlattığı, unutulmaz eserlerini söylediği ilk icra ortamı olan kahvehanelere, âşıklara ve âşık fasıllarına halk tarafından büyük bir ilgi gösterilmiştir. Halkın nazarında âşık bir öğretmendir. Âşığın icrasını yapmış olduğu kahvehaneler ise bir ilim yeri, bir kültür ortamı ve bir okul olarak görülmüştür (K2, K4, K5, K6, K7, K8).

3.2. Ağrı Âşık Kahvehanelerinde İlk İcra Ortamının Yapısı ve Özellikleri

Ağrı'da âşıklık geleneğinin yaşamasında, gelişmesinde ve sevilmesinde önemli bir yere sahip olan kahvehaneler, Ağrılı âşıkların yanı sıra çevre illerden gelen birçok âşığa da ev sahipliği yapmıştır. Âşıklık geleneğine ilgisi olan dinleyicilerin yanında geleneğe ilgisi olmayan dinleyicilerde bu kahvehanelerde yer almıştır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8).

Kahvehanelerde âşık fasılları, genellikle kış aylarında ve ramazan ayında düzenlendiği için bu kahvehaneler kömür veya tezek sobaları ile ısıtılmıştır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Âşık/âşıklar, bütün dinleyicilerin rahatlıkla görebileceği ve rahatlıkla duyabileceği kahvehanelerin baş kısmına konumlandırılmıştır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Bazen de âşıklar, kahvehanelerin başköşesinde hazır bulundurulmuş masanın üstüne yerleştirilen sandalyenin üzerine oturarak icralarını gerçekleştirmişlerdir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Bazı âşıklar ise, bir kayış veya kemer yardımıyla boyunlarına geçirmiş olduğu saz ile masaların arasında dolaşarak icralarını gerçekleştirmiştir (K1, K4). Âşıklar bu sazlara 'meydan sazı' adını koymuşlardır. Böylece âşıklar dinleyici ile bütünleşmiştir (K1). Bu kahvehanelerde âşıklar, herhangi bir teknolojik yardım almadan (mikrofon, hoparlör vb.) tamamen çıplak sesle icralarını gerçekleştirmiştir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8).

Fasılların düzenlendiği gün kahvehanelerde normal günde satılan çayın on katı çay satılmıştır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Âşık fasıllarına katılan dinleyiciden ekstra bir ücret talep edilmemiştir. Dinleyici içtiği çay parası karşılığında icrayı izlemiştir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Âşıklar ve dinleyiciler için amatör bir ortam oluşturulmuştur (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). İcranın yapıldığı ortam amatör olmasına rağmen dinleyici ve âşıklar profesyoneldir (K4, K8).

Âşık kahvehanelerinin duvarları, ünlü ve yöre âşıklarının siyah beyaz fotoğrafları ile süslenmiştir. Kahvehanelerin duvarlarını süsleyen âşık fotoğrafları, bu kahvehanelerin âşık kahvehanesi olduğunu belirten

önemli bir simge hâline gelmiştir (K4). İlk icra ortamı torlu lüks lambası ve gaz lambası ile aydınlatılmıştır (K8).

3.2.2. İlk İcra Ortamının Sınırlılıkları

İlk icra ortamında kahvehaneye gelen bazı müşterilerin sigara içmesi sebebiyle sigara içmeyen müşteriler ve âşıklar sigara dumanından rahatsız olmuşlardır. Sigara kokusu, ter kokusu ve kahvehanede oluşan havadarlık icrayı engelleyen sorunlar arasında olmuştur (K1, K2, K3, K4, K5, K8).

Âşık fasıllarının düzenlendiği ilk icra ortamı yetersiz olduğundan, kahvehaneye gelen dinleyici kitlesi sıkışık bir şekilde oturmuş ve yer bulamayan dinleyici ise dışarıda ayakta durarak icrayı izlemiştir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Fasıllar genellikle kış aylarında düzenlendiği için kahvehanede yer bulamayan dinleyici, dışarıda ve kışın soğukunda icrayı izlediğinden hasta olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8).

4. Ağrı'da Âşıklık Geleneği ve Geçmişte Yaşayan İcra Yerleri–Köy Odaları

Ağrı'da âşıklık geleneğinin icrasında ve geleneğin yaşayıp devam etmesinde kahvehaneler gibi köy odalarının da yadsınamaz bir önemi vardır. Günümüzde önemini kaybetmiş olan köy odaları geçmişte âşık fasıllarının icrasında vazgeçilmez önemli yerler arasında olmuştur.

Köy odalarında yapılan âşık fasılları, köylerdeki zengin ve hatırı sayılır insanların sahip olduğu 'ayvan oda' olarak adlandırılan büyük oturma odalarında yapılan sohbet ve muhabbet ortamlarına dayanmaktadır (K9).

Geçmişte âşıklar, ulaşım zor olduğu için köylere yaya olarak ya da kızak ile gelmişlerdir (K4). Köylere gelen âşıkların sayısında değişkenlik olmuştur. Bazen iki, bazen dört, bazen de altı ve üzeri âşık köylere icrasını gerçekleştirmek için gelmiştir (K2, K4, K8).

Köye gelen âşıklar, köyün ileri gelenleri tarafından misafir edilmiştir. Âşıklar, misafir olarak kaldıkları evde dinleyici grubu ile beraber yemeklerini yedikten sonra kendileri için odanın yukarısında hazır bulunan 'seki, makat, divan' diye adlandırdıkları yerden hemen hemen bir metre yüksekliğindeki yere geçerek icrayı gerçekleştirmişlerdir (K2, K4, K8, K9). Bazı evlerde de topraktan yapılmış odanın bir başından diğer başına kadar bir uzunluğu olan 'sedir'in üzerinde âşıklar icralarını gerçekleştirmişler (K8).

Köy odalarında âşık fasıllarına katılan dinleyici genellikle âşıklardan hikâyeli türkü söylemelerini ve hikâyeler anlatmalarını istemiştir. Âşıkların anlattığı hikâyeler bazen günlerce, bazen de bir ay boyunca sürdüğü görülmüştür (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9). Günümüz dizilerinin örnek almış olduğu âşık fasıllarında anlatılan hikâyeleri, âşık en heyecanlı yerinde bırakmış ve 'arkası yarın' diyerek ertesi gün aynı saatte başka bir evde icrasını gerçekleştirmiştir (K2, K4). Uzun süren hikâyelerden dolayı âşıklar, her gün farklı bir evde misafir olarak kalmış ve kaldıkları evde icrayı gerçekleştirmişler.

Kahvehanelerde olduğu gibi âşıklar, köy odalarında da icralarını gerçekleştirirken köylülerden herhangi bir ücret talep etmemişlerdir. Âşıkların masraflarını karşılamak amacıyla faslın sonunda ev sahibi eline bir sini (tepsi) alarak cemaatin arasında dolaşmış ve cemaatin siniye attığı para ile âşıkların masrafları karşılanmıştır (K2, K4, K8, K9).

Âşık fasıllarının yapılmış olduğu köy odaları, 1985–1990 yıllarına kadar âşıklara ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde ise nadiren görülmektedir (K2, K4, K8).

4.1. Köy Odalarında İcra Ortamı

Köy odalarında yapılan âşık fasılları zengin ve hatırı sayılır insanların sahip olduğu 'ayvan oda' olarak adlandırılan yüz kişinin rahatlıkla oturabileceği büyük oturma odalarında yapılmıştır (K9). Ayvan odaları, yukarısında makatı olan, içi şark köşesi diye adlandırılan taş yastık ve minderle düzenlenmiş, kapı arkasında da abdest alma yeri bulunan ve bardak yıkama bölümüne sahip köy odalarıdır (K9). Köylerde elektrik olmadığı için köy odaları gaz veya lüks lambaları ile aydınlatılmıştır (K2, K4, K6, K7, K8). O dönemde köy odalarında yapılan âşık fasılları genelde uzun kış gecelerinde yapıldığı için icra ortamı tezek sobasıyla ısıtılmıştır (K2, K4, K6, K8).

Âşıklar, odanın yukarısında kendileri için özel olarak hazırlanan seki, makat, divan, sedir diye tabir ettikleri yüksek bir yerde oturarak icralarını gerçekleştirmişlerdir (K2, K4, K6, K7, K8). Köy odasında makat yok ise, iki veya üç adet taş yastık üst üste konularak âşıkların yüksek bir yerde oturması sağlanmıştır (K9).

4.2. Kahvehanelerde ve Köy Odalarında İlk Dinleyici Kitlesi

Kahvehanelerde ve köy odalarında yapılan âşık fasıllarına katılım sağlayan dinleyici kitlesi çoğunlukla âşıklık geleneğine ilgisi olan, fasılların sırasını, kurallarını ve cemaat adabını çok iyi bilen kişilerden oluşmuştur (K2, K4, K6, K8, K9).

İlk icra ortamı olan kahvehaneler ve köy odaları, icrayı dikkatli bir şekilde dinleyen ve oluşan bir hatada hemen âşığı uyaran bir dinleyici kitlesine sahiptir. Özellikle yaşlı olan bir kişi âşıklara ayak verir ve âşıklar verilen o ayağa uymak zorundadır (K2, K4, K6, K8, K9).

Kahvehanelerde on sekiz yaşından küçük olanlar icrayı izlemesi yasakken, köy odalarında on sekiz yaş altı kişilerde icrayı izlemiştir (K2, K4, K6, K7, K8, K9). Kahvehanelerde kadın dinleyici grubuna rastlanılmazken, köy odalarında kadınlar ayrı odada icrayı dinleme şansına sahip olmuştur (K2, K4, K5, K6, K7, K8 K9). Bu iki icra ortamında da dinleyici kitlesinin büyük bir kısmını orta yaş grubu oluşturmuştur (K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9).

5. Kahvehanelerde ve Köy Odalarında Anlatılan Hikâyeler

Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun, Emrah ile Servi, Yusuf û Züleyha, Arzu ile Kamber, Köroğlu, Dadaloğlu, Mem û Zîn, Şah İsmail, Erçişli Emrah, Erzurumlu Emrah (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8), Âşık Sümmanî ile Âşık Şenlik, Elbey, Salman Bey, Ferhat ile Şirin, Şeyhoğlu Şeyh Abbas, Ali İzzet Bey, Şahin Şah, Kirman Şah, Yaralı Mahmut, Tahir ile Zühre, Koçak Nebi(K8), Erzurumlu Âşık Sümmanî ve Gülperi, Reyhani Hikâyeleri (K2), Ahmet ile Mehmet, Hurşit ile Mahımihri, Necip ile Telli, Senem ile Hüseyin, Bedri Sinan ile Mahperi (K7), Hasan Hasan, Söylemez Hanım Hikâyesi (K6) köy odalarında ve kahvehanelerde günlerce anlatılan belli başlı hikâyelerdir.

6. Günümüzde Ağrı'da Âşıklık Geleneği

Günümüzde âşıklık geleneğini icra eden kahvehanelerin kapanması, köy odalarında fasılların yapılmaması Ağrı'da bu köklü geleneğin önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Öte yandan gelişen teknoloji ile beraber televizyon, akıllı telefon, bilgisayar gibi teknolojik ürünlerin facebook, twitter, instegram vb. sosyal medyanın insanların hayatına girmesiyle insanların istekleri ve ilgileri farklı alanlara yönelmiştir. İnsanların değişen yönelimleri sonucunda bu köklü gelenek önemini yitirmeye başlamıştır (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9).

Son zamanlarda eski Halk Eğitim Müdürü olan Aydın Kasar'ın öncülüğünde Ağrı Belediye'si tarafından âşıklık geleneğini yaşatmak adına özel günlerde âşık programları düzenlenmektedir. 15 Nisan 1918 Ağrı'nın Düşman İşgalinden Kurtuluş Yıl Dönümü, 16 Nisan 1918 Eleşkirt'in Düşman İşgalinden Kurtuluş Yıl Dönümü, 14 Nisan 1918 Tutak'ın Düşman İşgalinden Kurtuluş Yıl Dönümü, Kurban Bayramı, Şeker Bayramı (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8), 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, Çanakkale Şehitlerini Anma Programı, belediye şenlikleri (K9) vb. gibi özel günlerde âşık programları düzenlenmektedir.

Ağrı'nın ilçesi olan Tutak'ta Eski Halk Eğitim müdürü şimdi ise Tutak Fatih Sultan Mehmet İlköğretim Okulu'nda müdür olan Yavuz Kılıç'ın öncülüğünde özel günlerde Halk Eğitim Konferans Salonu, Tutak Belediyesi Konferans Salonu, bugün varlığını devam ettiren Merkez Cami Kırathanesi ve Yardımcılar Çayevi'nde âşık programları yapılmaktadır (K4).

Ağrı'da yapılan âşık programlarına Ağırlı olan âşıkların yanı sıra çevre illerden de birçok âşık özel davet üzerine Ağrı'ya gelip icrasını gerçekleştirmektedir. Bu programlara katılan âşıkların sayısı on ve üzeri olduğu için yapılan programlar belirli bir süreye sığdırılmaya çalışılmıştır. Belediye destekli yapılan bu programlar Halk Eğitim Müdürlüğü Konferans Salonu, Belediye Konferans Salonu, okulların salonları vb. gibi büyük salonlarda yapılmaktadır (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9).

Ağrı'da âşıklık geleneği günümüz icrasında, âşık fasılları belirli bir düzene sahip değildir. Değişen kültür ortamı, dinleyici kitlesinin beklentisi ve yönelimleri, programa davet edilen âşık sayısının fazlalığı, icrasını gerçekleştirmek için âşıklara verilen sürenin azlığı icra düzeninin değişmesinde büyük etken olmuştur (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Günümüzde kültür ve toplantı salonlarında yapılan âşık programları resmi bir özelliktedir. Salonu protokol yerini aldıktan sonra açılış konuşması yapılmakta, bir dakikalık saygı duruşunun ardından İstiklâl Marşı okunmaktadır (K9). Salonu hazır bulunan sunucu tarafından âşıklar, sırasıyla ismen ve bir eseri sözlü olarak okunup önceden düzenlenen sahneye çağırılmaktadır. Sırasıyla icra ortamına gelen âşıklar seyirciyi selâmlayarak kendileri için sahnede hazır bulunan sandalyeye oturmuştur (K1, K2, K4, K6, K7, K8 K9). Kur'an-ı Kerim tilâveti ile programa başlanmaktadır (K9).

Âşık fasıllarında 'hoşlama' bölümünde sahnede hazır bulunan âşıklar hep bir ağızdan 'hoşgeldiniz' redifli bir koşma söyleyerek dinleyiciyi selâmlar. Programın önceden hazırlanan düzenine göre sırasıyla iki veya üç âşık sahnenin ön tarafında bulunan sandalyelere oturup ya bir divan ile ya da usta malı bir eser ile icraya başlar (K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Hatırlatma/canlandırma bölümünde âşıklar süreye bağlı olarak anlattığı hikâyeleri oldukça kısa tutmaktadır. Eski fasıllara nazaran bu programlarda dinleyiciden daha az istek gelmektedir (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Hatırlatma/canlandırma bölümünden sonra gelen 'tekellüm' bölümünde âşıklar günün anlam ve önemine bağlı olarak ayak açar (K4, K9). Azda olsa konferans salonunun protokol bölümünde oturan önemli devlet adamları tarafından âşıklara ayak verilir (K9). Âşıklar verilen bu ayak çerçevesinde birbirine üstünlük sağlamaya çalışır. Sürenin kısıtlı olması sebebiyle muamma ve lebdeğmez nadir görülür. Sicilleme bölümü ise hiç görülmez (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Âşık fasıllarında atışma bölümü en sona bırakılır. Dinleyiciden en çok alkış alan âşık diğer âşıklara üstünlük sağlamış kabul edilir. Üstünlük sağlamış olan âşıklar, diğer âşıkların gönlünü alarak programı hep bir ağızdan söyledikleri bir 'koçaklama' ile kapatırlar (K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9). Günümüzde yapılan fasıllar bir yarışma havası içinde geçmez (K8).

Düzenlenen programlara devamlı katılan Ağrılı âşıklar; Binali Kılıç (Hüsrânî), Muhsin Özen (Yaralı), Fuat Aslan ve İsmail Yılmaz'dır (K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9).

6.1. İkinci İcra Ortamı Olan Konferans Salonlarının Yapısı ve Özellikleri

Ağrı'da âşıklık geleneğinin önemini kaybetmesiyle beraber Ağrı Belediyesi desteğiyle özel günlerde, resmi bayramlarda âşık programları düzenlenmektedir. Düzenlenen âşık programları genellikle büyük konferans salonlarında yapılmaktadır.

Âşıkların icralarını rahatlıkla yaptığı büyük konferans salonlarının ön kısmında profesyonel bir sahne ortamı oluşturulmuştur. Aynı anda on ve üzeri âşığın icrasını gerçekleştirebileceği bir sahnedir (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9). Bu icra ortamında âşıklar, sahnede kendileri için önceden hazırlanmış sandalyelere oturmuştur (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Âşıklar, bu salonlarda teknolojik imkânlardan en iyi şekilde yararlanmaktadır. Âşıklar, icralarını gerçekleştirirken mikrofonlardan, salonun her tarafına yerleştirilmiş hoparlörlerden ve amfilerden faydalanmaktadır. Böylece âşık daha fazla bağırmadan, ses tellerini zorlamadan, sesini salonun her tarafına eşit bir şekilde duyurabilmektedir (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9). Hem âşıklar, hem de dinleyiciler için oldukça profesyonel bir ortam oluşturulmuştur (K1, K2, K4, K6, K7, K8). Ortam profesyonel olmasına rağmen dinleyici ve bazı âşıklar amatördür (K8).

6.2. İkinci İcra Ortamı Olan Kahvehaneler

Ağrı iline bağlı olan Tutak ilçesinde Yavuz Kılıç'ın öncülüğü ile Tutak Merkez Cami Kırathanesi ve Yardımcılar Çayevi'nde yılda bir veya iki kez âşık fasılları icra edilmektedir. Bu fasıllar sayesinde unutulmaya yüz tutmuş köklü geleneğin yaşatılması amaçlanmıştır.

İkinci icra ortamında âşıklar, çay ocağının hemen yanına konumlandırılmış çekyat veya divana geçerek icrasını gerçekleştirmektedir. Âşıkların oturduğu divan ya da çekyat, dinleyicilerin âşıkları rahatlıkla görebileceği ve sesini duyabileceği bir yer olan kapının karşısına konumlandırılmıştır. Bazen de âşıklar geleneğe uygun olarak masanın üzerine yerleştirilmiş sandalyeye oturarak icrasını gerçekleştirmektedir (K4).

İkinci icra ortamında âşıkların icralarını daha iyi gerçekleştirmesi için özel olarak mikrofon, hoparlör getirilmektedir. Bazen de mikrofon ve hoparlörler bulunmadığı için âşıklar çıplak ses ile icralarını gerçekleştirmektedir (K4). Âşık fasılları kış aylarında yapılıyor ise kahvehane kömür sobası ile ısıtılmaktadır (K4). Dinleyiciler içtiği çay parası karşılığında icrayı izlemektedir.

Âşık fasıllarının yapıldığı ikinci icra ortamı olan kahvehaneler amatörce hazırlanmış bir düzene sahiptir (K4). Bu kahvehaneler icra dışındaki günlerde normal müşterilerin boş zamanlarını geçirdikleri, yakın dostları ve arkadaşları ile sohbet ettikleri bir yerdir (K4).

6.2.1. İkinci İcra Ortamında Dinleyici Kitlesi

İkinci icra ortamında yaş ortalaması düşmüştür. On sekiz yaş altı dinleyicilerde âşık fasıllarına katılım sağlamıştır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9). Konferans salonunda düzenlenen fasıllarda solunun ön kısmında protokol dediğimiz bölüme belediye başkanı, devletin ileri gelen kişileri oturmaktadır. Ön kısımdan arka kısma doğru yaş farkı gözetilmeden karışık bir oturma düzeni görülmektedir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9). İkinci icra ortamı olan kahvehanede en önde yaşlılar, arkada ise orta ve genç dinleyici kitlesi karışık bir şekilde oturmaktadır (K4).

İkinci icra ortamında kadın dinleyicilerde görülmektedir. Kadın/erkek bir arada oturmaktadır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9). Düzenlenen âşık fasıllarına öğrencilerde katılım sağlamıştır (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9).

Konferans salonu ve kahvehanelerde düzenlenen âşık fasılları genellikle özel günlerde düzenlendiği için fasıl günü, tarihi ve saatinde değişimler meydana gelmektedir. Konferans salonunda düzenlenen icra bazen 15.00’da başlar 19.00’da biter. Bazen de 19.00’da başlar 11.00 veya 12.00’da biter (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9). Kahvehanelerde düzenlenen fasıllar ise, 19.00’da başlar, 11.00 veya 12.00’da biter (K4).

Geçmişte eserlerini özel defterlerine kaydeden âşıklar, günümüzde teknolojinin ve buna bağlı olarak sosyal medyanın sunduğu kolaylıklardan en iyi şekilde faydalanmaya çalışmaktadır. Âşıklar, yapmış olduğu icraları ‘facebook, instegram’ üzerinden canlı yayın yaparak birçok takipçisine anında ulaşmaktadır. İcra ortamında bulunmayan dinleyici anlık yapılan paylaşımlar sayesinde âşık fasıllarını izleme şansına sahip olmuştur. Bunun yanında ‘*şiir yazmanın bir ilham meselesi olduğu ve ilham geldiği anda yazılması gerek*’tiğini ifade eden âşıklar (K2, K6, K7, K8), telefonundan ses kaydı yaparak daha sonra eserini yazıya geçirme imkânına sahip olmuştur (K1, K4, K5, K6, K7, K8). Âşıklar ücretsiz bir şekilde eserlerini kayıt altına almakta, çektiği videoları sosyal medya üzerinden kaybolma tehlikesi yaşamadan rahatlıkla paylaşabilmektedir (K1, K4, K5, K6, K7, K8).

7. Ağrı’da Âşıklık Geleneği’nin Önemini Kaybetmesinin Sebepleri

Âşıklık geleneğinin büyümesinde, gelişmesinde, yayılmasında âşık kahvehanelerinin ve köy odalarının büyük bir önemi olmuştur. Âşıkların birçoğu köy ortamında doğup büyümüştür. Köy ortamında büyüyen âşıklar zamanla şehre taşınmasıyla âşıklık geleneği şehirde, kahvehanelerde icra edilmeye başlamıştır (K4, K8).

Ağrı’da 1985–1990 tarihine kadar etkin faaliyet gösteren kahvehaneler ve köy odaları bu tarihten sonra yavaş yavaş anlam ve önemini kaybetmeye başlamıştır (K4, K8). Âşık kahvehanelerinin devredilmesiyle bu kahvehaneler iş yerlerine dönüştürülmüştür (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Ayakta kalan kahvehanelerde ise yılda bir veya iki kez âşık fasılları yapılmaktadır (K4).

Gelişen teknoloji, değişim içerisinde giren dünya insanların hayatına da etki etmiştir. İnsanların yönelimlerinde, ilgi alanlarında ve yaşayış tarzlarında değişiklikler meydana gelmiştir. İnsanların bir şey öğrenmek amacıyla katıldığı fasıllar yerini akıllı telefon, televizyon, bilgisayar ve sosyal medya öğretilerine bırakmıştır (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9). Köy düğünlerine, şenliklere vb. gibi kültür zeminlerine

davet edilen âşıklar yerini pop şarkıcılarına ve orkestra denilen müzik gruplarına bırakmıştır (K1, K4, K5, K6, K7, K8). Değişen kültür ortamında âşıklar, çırak bulamamakta, bulduğu çıraklar ise belli bir zamandan sonra farklı alanlara yönelmektedir. Bundan dolayı âşıklar çırak yetiştiremediği için geleneği sonraki kuşaklara aktaramamaktadır (K1, K2, K4, K6, K7, K8).

Vakıf, belediye ve kişisel desteklerin bulunamaması geleneğin yaşatılmasını engellemiştir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8). Destek bulamayan âşıklar, büyük şehirlere göç ederek icralarına oralarda devam etmişlerdir (K1, K4, K5, K6, K7, K8). Bazı âşıklar ise devlet memurluğunu tercih ederek âşıklığı bırakmıştır (K1, K3, K4, K8).

8. Sonuç ve Öneriler

Âşıklık geleneğinin tam anlamıyla kendisini göstermiş olduğu belli başlı icra yerleri olan âşık kahvehaneleri ve köy odaları geçmişte Ağrı'nın birçok yerinde faaliyet göstermiş ve birçok "üstat âşık" diye nitelenen âşıklara kucak açmıştır. Halk, bir öğretmen olarak gördüğü âşıklara ve âşıkların icralarını gerçekleştirmiş olduğu âşık kahvehanelerine ve köy odalarına yoğun ilgi göstermiştir. Oluşan yoğun ilgiden dolayı bu gelenek düğün, şenlik vb. gibi farklı kültür ortamlarında da boy göstermiştir.

Ağrı'da yok olmaya yüz tutmuş bu geleneğin yaşatılması için bir takım önlemlerin alınması ve desteklerin sağlanması gerekmektedir. Âşıkların icralarını yapabileceği bir kültür ortamı bulunmamaktadır. Bunun için belediye, vakıf vb. destekler ile geleneği canlandırmak adına kültür ortamları oluşturulup belirli günlerde âşık fasılları yapılmalı ve bu kültür ortamları İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne, il merkez ve ilçelere uygun reklamlar ile duyurulup geleneğin tanıtımı yapılmalıdır. Gelenek temsilcileri ve çırakları desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

1. Alpaslan, İ. (2012). Ağrılı Şair ve Yazarlar. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
2. Artun E. (2008). Âşık Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
3. Artun E. (2014). Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar. Adana: Karahan Kitapevi.
4. Artun, E. (2001). Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları.
5. Başgöz, İ. (2013). İzahlı Türk Halk Şiiri Antolojisi. İstanbul: Pan Yayınları.
6. Çelik, C. (2020). *Âşık Binalı Kılıç Hayatı-Sanatı-Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.
7. Durbilmez, B. (2018). Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri. Ankara: Akçağ Yayınları.
8. Düzgün, D. (1998). Erzurum'da Âşık Kahvesi Geleneği. Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara: Feryal Matbaacılık.
9. Düzgün, D. (2018), *Âşık Edebiyatı (Türk Halk Edebiyatı El Kitabı içinde)*. Grafiker Yayınları, Ankara.
10. Günay, U. (1992). Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi. Ankara: Akçağ Yayınları.
11. Kaptan, Z. ve Yurduşen, Y. (2014). "Âşık Edebiyatı Halk Şiirinin Tarihsel Gelişim Süreci" *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, s. 205.
12. Kılıç, M. (2011). Ağrı'da Halk Şiiri ve Ozanlık Geleneği. *Doğu Edebiyatı Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Yıl, 4, Sayı: 6, s. 58–62.
13. Köprülü, M. F. (2004). Saz Şairleri. Ankara: Akçağ Yayınları.
14. Özarslan, M. (2001). Erzurum Âşıklık Geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.
15. Özdemir, C. (2001). Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.7, s. 131.

Kaynak Kişiler:

K1: Murat Tekin, 1953, Ağrı/Eleşkirt, Lise Mezunu, Bağlama Hocası.

K2: Aşık İsmail Kaya, 1949, Ağrı, Ortaokul Mezunu, ifti ve Emekli, Kpkıran Köyü.

K3: Fehmi Akbulut, 1954, Ağrı/merkez, niversite Mezunu, Ağrı Askeri Hastahanesi'nde Memur.

K4: Yavuz Kılıç, 1995, Ağrı/Tutak, Lise Mezunu, Tutak Fatih Sultan Mehmet İlköğretim Okulu Müdürü.

K5: Yavuz Selim Açar, 1956, Ağrı/Eleşkirt, Lise Mezunu, İnfaz Koruma Baş memuru, Arif Bey Köyü.

K6: Aşık Binali Kılıç, 1959, Ağrı/Tutak, nlisans Mezunu, Banka Memuru.

K7: Aşık Muhsin zen, 1965, Ağrı, Lise Mezunu, Türk Telekom Müdürlüğü'nden emekli, ukurayır Köyü.

K8: Fuat Aslan, 1968, Ağrı, lise Mezunu, Ağrı Şeker Fabrikası'nda işçi, Kutlu Geçit Köyü.

(6)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ
YÜKSEKÖĞRETİMDE DİKEY GEÇİŞ FIRSATI
VERTICAL TRANSFER OPPORTUNITY IN HIGHER EDUCATION

ÖZ

Ülkemizde önlisans mezunlarının yeniden üniversite giriş sınavına girmeden lisans tamamlama olanağı Dikey geçiş sınavı (DGS) ile mümkün olabilmektedir. Başarılı önlisans (lise üstü 2 yıllık) mezunları DGS sınavı ile alanlarındaki lisans (lise üstü 4 yıllık) öğrenimini tamamlayabilmekte örneğin tekniker iken mühendis olabilmektedir. ÖSYM tarafından 2000 yılında uygulamaya konan merkezi DGS sınavları ile dikey geçiş işlemleri objektif bir şekilde yürütülebilmektedir. DGS sınavlarının diğeri bir önemi de önlisans programı mezunlarına lisans tamamlama olanağı sunması nedeniyle meslek yüksekokullarının cazibesini artırmakta böylece lisans programlarının önündeki yığılmayı kısmen de olsa azaltmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Dikey geçiş, meslek yüksekokulları, önlisans, lisans, yükseköğretim.

ABSTRACT

In Turkey, the opportunity for associate degree graduates to complete their undergraduate studies without taking the university entrance exam again is possible with the Vertical Transfer Exam (DGS). Successful associate degree (2 years above high school) graduates can complete their undergraduate education (4 years above high school) with the DGS exam, for example, they can become engineers while still being technicians. Vertical transfer processes can be carried out objectively with the central DGS exams introduced by ÖSYM in 2000. Another importance of DGS exams is that they increase the attractiveness of vocational schools as they offer associate degree program graduates the opportunity to complete a bachelor's degree, thus partially reducing the backlog in undergraduate programs.

Keywords: Vertical transfer, vocational schools, associate degree, undergraduate degree, higher education.

GİRİŞ

2000 yılından önce üniversiteler lisans programlarına alacağı önlisans mezunlarının değerlendirmelerini kendileri yaparak bu işlemi gerçekleştirmekteydi. Tabi ki bu dönemde üniversiteden üniversiteye değişen farklı uygulamalar da söz konusu oluyordu. Lisans tamamlamak isteyen adayların başvuruları elden yapmak zorunluluğu vs nedenlerden dolayı da dikey geçiş yapmak isteyen adaylar az sayıda lisans programına müracaat edebilmekteydi Üniversitelerin kendi yaptıkları dikey geçiş değerlendirmeleri için objektif olmama, adil değerlendirmenin yapılmaması gibi iddialar sürekli gündemde oluyordu.. Aslında benzer sorun ülkemizde üniversitelere girişte de yaşanmıştı. Ta ki için Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) kurulana kadar. ÖSYM kuruluşu ve çalışmalarıyla Türkiye standartlarının üzerinde bir kurum olmuştur. Burada ÖSYM nin kurucusu Prof.Dr. Altan Günalp 'i şükranla anmak gerekir. Kendileri bu sistemi kurup ülkemize yerleştirmişlerdir. ÖSYM kuruluşundan bugüne kadar en çok güvenilen kurumlar arasında listenin başında geliyordu. ÖSYM nin geçmişine baktığımızda ÖSYM nin vukuatı denecek ilk olay 1999 yılında B.O.D skandalı olarak kayıtlara geçmiş münferit bir olaydı. BOD isimli öğrenci birinci basamak sınavını zar zor aşmış ama ikinci basamak sınavında 175 sorunun tamamını hiç yanlışsız çözerek Türkiye'nin en gözde fakültelerinden birine girmişti. Malum örgütün ÖSYM ye sızması, sızdırılmasıyla 2010'dan bu yana çalınan sorular, soruların sınavdan önce birilerine verilmesi gibi olaylarla ÖSYM ciddi itibar kaybına uğramıştı. Esasında insanların çalıştığı bir kurumda sıfır hata olmasını beklemek de tam doğru olmaz muhakkak kontrol ve denetim işlemlerinin yapılması gerekir. ÖSYM nasıl ki üniversiteye 1975 yılından itibaren bir merkezi sınav yaparak üniversiteye öğrenci alımını başlatarak usulsüzlüklerin, subjektif uygulamaların şaibelerin önüne geçilmiştir. ÖSYM üniversiteye girişte yaşanan bu karmaşaya son verdiği gibi 2000 yılında itibaren de DGS sınavıyla lisans tamamlamak isteyen önlisans mezunların adil, objektif bir merkezi sınav ile önlisans mezunlarının şaibesiz bir şekilde lisans programlarına geçişini sağlamıştır.

Toplumumuzun geniş bir kısmı, çocuklarının düzeylerini, yeteneklerini değerlendirmeden, çocuklarının ille de masa başında görev yapacak birer kariyer meslek sahibi (doktor, mühendis, hakim, avukat vs.) olmalarını istemektedir. Söz konusu kariyer meslek için belki çocuğun puanı yeterli olamayacak, belki de kazansa bile öğrenimi sürdürmeyecek, hadi öğrenimini de bitirdi bu sefer belki de iş bulmakta zorlanacaktır. Halbuki ebeveynler çocuklarının kariyer meslek olmasa da başka bir meslek ya da sanat alanında başarılı olabilme imkanlarını değerlendirmelidir. Toplumumuzda bedenlen çalışarak yaşamını kazanmak son çare olarak değerlendirmektedir. Hal böyle olunca başarılı olamayacağını, mezun olsa bile iş bulmakta zorlanacağını bildiği halde üniversite lisans programları kapısında önemli bir yığılma olmaktadır. Yakın geçmiş deneyimlerimiz bize göstermiştir üniversiteye yerleşen adayların gecikmeli de olsa bir şekilde mezun olabilmektedir. Sürekli çıkarılan öğrenci affı yasaları (hiç dersini almadığı uygulamalı derslerin bile sınavına girme hakkının tanınması) öğrencilerin bir şekilde mezun olmasını istenmektedir. Mevcut yükseköğretim sistemi bir taraftan kalite diye tuttururken diğer taraftan öğrencilerin mezun olması için gerekli yeterlilikleri kazanmasını göz ardı ediyor ve adeta öğretim elemanlarına da “öğrenciyi mezun et! yoksa bir daha af yasası çıkarırım tekrar sınav yapmak zorunda kalırsın” demeye getiriyor. Bir şekilde mezun olan öğrenci bu sefer de öğrenimiyle alakalı bir iş bulmakta zorlanmaktadır. Uzun süre iş bulamayan gençlerin ve ailelerinin çektikleri sıkıntılar bilinmektedirler. Bir taraftan da üniversiteyi bitirip mesleğiyle ilgili iş bulamayan ve iş bulma ümidini kaybeden gençlerin üniversite sürecinde geçirdiği 5-6 yıl başka bir mesleğe yönelmesini onu öğrenmesini zorlaşmaktadır.

Ülkemizde mesleki eğitimin özendirilmemesi, teşvik edilmemesi üniversiteler önünde aşırı yığılmaya neden olmaktadır. Çare ara insan gücü yetiştirmek ve yükseköğretimi de buna göre programlamadan geçmektedir. Meslek öğrenimine gerekli yönlendirmelerin yapılamaması nedeniyle üniversite kapılarına bu kadar büyük bir kitle yığılmaktadır.

Üniversiteye Girişte Sistem Değişmelidir

Üniversiteye girişte iki basamak olarak yapılan TYT ve AYT sınavlarından ilk basamak olan TYT nin tekrar baraj niteliğine kavuşturulması gerekmektedir. TYT de konulacak barajı aşamayanlara lisans programı tercih hakkı tanınmamalıdır. Böylece üniversite lisans programlarının önündeki bekleyenlerin sayısı da

azalacaktır. Hesapsız, plansız açılan üniversitelerin bu kadar çok kariyer meslek mezununa iş vermek de olanaksızdır. *Er yok General çok* deyişinde olduğu gibi toplum eğitim konusunda paradigmasını değiştirmelidir. Nitekim ülke gerçeklerine uygun düzgün bir planlama yapılmadığı için mühendis, öğretmen vs. olup asgari ücretle çalışmak zorunda kalan binlerce gencimiz var.

Dikey Geçiş Sınavı, 2000 yılından bu yana meslek yüksekokulları ile açık öğretim ön lisans programlarından mezun olan öğrencilerin örgün öğretim lisans programlarına geçiş yapmaları için ÖSYM tarafından her yıl yaz döneminde yapılmaktadır. Sınavda uygulanmakta olan testin genel amacı, lisans öğrenimindeki başarıda etkili olan sayısal ve sözel içerikli akıl yürütme becerilerinin ölçülmesidir. Sınavın soru sayıları ise 50 sözel 50 sayısal olarak toplamda 100 soru ve 135 dakika olarak sınav süresi belirlenmiştir. Her iki bölüm içinde onar tane mantık sorusu bulunmaktadır.

Bu amaçla hazırlanan sorular, ön lisans programlarında kazanılan bilgi ve becerileri ölçmeye yönelik olmaktadır. Test soruları, farklı alanlardan gelen yükseköğretim kurumu mezunlarının cevaplayabilecekleri nitelikte olmaktadır. Sınavda 4 yanlış 1 doğruyu götürmekle beraber, yanlışlar ilgili bölümün doğrularını götürmektedir.

DGS Puanlarının Hesaplanması

DGS puanları, adayların sınav sonuçlarından hesaplanan sözel ve sayısal standart puanlarının ve ön lisans öğrenimlerinde elde ettikleri akademik not ortalamalarından hesaplanan ağırlıklı ön lisans başarı puanlarının (AÖBP) belli kat sayılarla çarpılarak toplanmasıyla elde edilecektir. Adayların testlerden almış olduğu puanlardan hesaplanan sayısal ve sözel standart puanlar ve ağırlıklı ön lisans başarı puanları (AÖBP) kullanılarak adayların yerleştirilmesinde esas alınacak DGS puanları hesaplanacaktır.

TABLO-A. DGS PUANLARINI BELİRLEYEN STANDART PUANLAR VE KATSAYILAR

DGS Puanları	Sayısal Standart Puan	Sözel Standart Puan	Ön Lisans Başarı Puanı (ÖBP)*
Sayısal DGS Puanı (DGS - SAY)	3	0,6	0,6
Sözel DGS Puanı (DGS - SÖZ)	0,6	3	0,6
Eşit Ağırlıklı DGS Puanı (DGS - EA)	1,8	1,8	0,6

(*) 2022-DGS'de bir yükseköğretim programına yerleştirilen adayların 2023-DGS'de ÖBP'leri 0,45 katsayısı ile çarpılacaktır. 2023-DGS'de bir yükseköğretim programına yerleştirilen adayların 2024-DGS'de ilgili ÖBP'leri 0,45 katsayısı ile çarpılacaktır.

İlgili ağırlıklı ön lisans başarı puanı her alan için 0,6 olarak standart olmakla beraber, sayısal bölüm öğrencilerinde sayısal puanı 3, sözel puanı 0,6 ile sözel bölüm öğrencilerinde sayısal puanı 0,6 , sözel puanı 3 ile ve son olarak eşit ağırlık öğrencilerinde sayısal ve sözel puanları 1,8 ile hesaplanmaktadır. DGS Puan hesaplama ÖSYM'nin yayımlanmış olduğu kılavuzda yukarıdaki bilgiler eşliğinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Her iki testten de en az 1 ham puan alan adayların DGS puanı hesaplanacaktır. Her iki testten de en az 1 ham puanı bulunmayan adayların DGS puanı hesaplanmayacaktır. 2022-DGS'de bir yükseköğretim programına yerleştirilen adayların 2023-DGS'de ÖBP'leri 0,45 katsayısı ile çarpılacaktır. 2023-DGS'de bir yükseköğretim programına yerleştirilen adayların 2024-DGS'de ilgili ÖBP'leri 0,45 katsayısı ile çarpılacaktır.

DGS sonuçlarıyla lisans programlarına yerleştirme

DGS sonuçlarının açıklanmasının akabinde adaylar tıpkı YKS de olduğu gibi yerleşmek istedikleri lisans programlarını sıralı olarak tercih ederler. Adayların aldıkları puanlar ve lisans programları için

belirlenen kontenjanlar gözetilerek en yüksek puanlı adaylardan başlanarak yerleştirme işlemi yapılır. DGS ile lisans programlarına yerleşen adayların lisans öğrenimlerine kaçınıcı sınıftan başlayacağı konusunda bir kural yoktur. Gerek mezun olunan önlisans programlarının müfredatlarının değişik olması gerekse dikey geçiş yapılan lisans programlarının öğretim planlarının da değişiklik arz etmesi nedeniyle adayın kaçınıcı sınıfa intibakının yapılacağı konusu değişiklik arz etmektedir. Dolayısıyla dikey geçiş yapan her öğrencinin daha önceki önlisans öğreniminde aldığı derslerle dikey geçiş yaptığı lisans programının öğretim planları *yatay geçiş ve intibak komisyonu* tarafından karşılaştırarak içerik ve kredi saatleri uygun derslerden muafiyet vererek adayın hangi sınıfa intibakının yapılacağına karar verilmektedir. Uygulamaya baktığımızda dikey geçiş yapan öğrencilerin ağırlıklı olarak lisans programlarının 2.sınıfına intibak yaptırıldıklarını görmekte beraber nadiren 1.sınıfa ya da 3.sınıfa da intibak yaptırılabilir. 1.ve 2.sınıfa intibak yaptırıldığında da adayların üst sınıflardan ders alabilmeleri olanaklı olduğundan yıl kayıpları görüldüğü kadar olmamaktadır.

SONUÇ

Vaktiyle çeşitli nedenlerden dolayı lisans programını kazanamayan adaylara dikey geçiş sınavı ile daha kolay yoldan lisans öğrenimi bitirme olanağı sunmasıdır. **Dikey geçiş sınavı üke yükseköğretimi için bir fırsattır.** -DGS, 4 yıllık bir lisans programına yerleşmenin en kısa yoludur.-DGS müfredatında yer alan konular, YKS'ye kıyasla daha azdır. Sorumlu olunan dersler sadece Matematik ve Türkçedir.

DGS sınavlarının diğer bir önemi de önlisans programı mezunlarına lisans tamamlama olanağı sunması nedeniyle meslek yüksekokullarının cazibesini artırmaktadır. MYO lara yönelen gençlerin 2 yıl içinde çalışma hayatına erkeden atılma olanakları vardır. MYO lara talep arttıkça lisans programlarının önündeki yığılma kısmen de olsa azalacaktır.

KAYNAKÇA

1. Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi. (2007). Yükseköğretim Kurulu. Ankara: Meteksan A.Ş.
2. Bektaş, S., Fidan, Ş., & Keçeci S. B. 2011 Yükseköğretimde Sorunlar ve Öneriler. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 18-22 Nisan 2011, Ankara
3. https://tr.wikipedia.org/wiki/Dikey_Ge%C3%A7i%C5%9F_S%C4%B1nav%C4%B1
4. www.osym.gov.tr

(7)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ
MESLEK YÜKSEKOKULLARININ İŞLEVSELLİĞİNİN ARTIRILMASI
INCREASING THE FUNCTIONALITY OF VOCATIONAL SCHOOLS

ÖZ

Amacı ara insan gücü yetiştirmek olan ve YÖK yasasının faaliyete geçtiği 1982 yılında üniversitelere bağlanan Meslek yüksekokullarının (MYO) bu süreç içinde kendilerinden beklenen işlevi yeterince yerine getirmediği görülmüştür. Bu çalışmada Meslek Yüksekokullarının kendilerinde beklenen işlevin yerine getirememesinin nedenleri analiz edilecek ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: meslek yüksekokulları, teknikerlik, yükseköğretim, ara insan gücü.

ABSTRACT

It has been observed that Vocational Schools (Vocational Schools), whose aim was to train intermediate manpower and which were connected to universities in 1982, when the Higher Education Law came into effect, did not fulfill the function expected from them sufficiently in this process. In this study, the reasons why Vocational Schools cannot fulfill the expected function will be analyzed and solution proposals will be presented.

Keywords: vocational schools, technicians, higher education, intermediate manpower.

⁸ Ondokuz Mayıs University; ORCID: 0000-0001-8210-0352

GİRİŞ

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kurulan YÖK ün ülkemizdeki lise üstü olan 2-3 yıllık ne kadar öğretim kurumu varsa bunları iki yıl süreli ön lisans mezunu verecek Meslek Yüksekokulu kapsamında üniversitelerin bünyesine sokmuştur. Sanırım bu işlemin amacı düşük olan yüksek öğrenimli nüfus oranını yapay olarak artırmaktı. Asli görevi bilim yapma ve yayma olan üniversitelere hiçbir hazırlık çalışması yapmadan Meslek Yüksekokullarının bağlanması üniversitelere ek bir külfet getirdiği gibi Meslek Yüksekokullarına da pek bir fayda sağlamamıştır. Meslek Yüksekokullarının kuruluşlarında, eğitim-öğretim programlarında yapılan yanlışlar nedeniyle kendilerinden beklenen fayda sağlamamıştır.

Toplum eğitim konusundaki paradigmasını değiştirmelidir

Toplumun geniş bir kısmı, çocuklarının düzeylerini, yeteneklerini değerlendirmeden, çocuklarının ille de masa başında görev yapacak birer kariyer meslek sahibi (doktor, mühendis, hakim, avukat vs.) olmalarını istemektedir. Söz konusu kariyer meslek için belki çocuğun puanı yeterli olamayacak, belki de kazansa bile öğrenimi sürdüremeyecek, hadi öğrenimini de bitirdi bu sefer belki de iş bulmakta zorlanacaktır. Halbuki ebeveynler çocuklarının kariyer meslek olmasa da başka bir meslek ya da sanat alanında başarılı olabileme imkanlarını değerlendirmelidir. Toplumumuzda bedenlen çalışarak yaşamını kazanmak son çare olarak değerlendirilmektedir. Hal böyle olunca başarılı olamayacağını, mezun olsa bile iş bulmakta zorlanacağını bildiği halde üniversite lisans programları kapısında önemli bir yığılma olmaktadır. Yakın geçmiş deneyimlerimiz bize göstermiştir üniversiteye yerleşen adayların gecikmeli de olsa bir şekilde mezun olabilmektedir. Sürekli çıkarılan öğrenci affı yasaları (hiç dersini almadığı uygulamalı derslerin bile sınavına girme hakkının tanınması) öğrencilerin bir şekilde mezun olmasını istenmektedir. Sistem öğrencilerin mezun olmak için gerekli yeterlilikleri kazanmasını göz ardı ediyor ve adeta öğretim elemanlarına da “öğrenciyi mezun et! yoksa bir daha af yasası çıkarırım tekrar sınav yapmak zorunda kalırsın” demeye getiriyor. Bir şekilde mezun olan öğrenci bu sefer de öğrenimiyle alakalı bir iş bulmakta zorlanmaktadır. Uzun süre iş bulamayan gençlerin ve ailelerinin çektikleri sıkıntılar bilinmektedirler. Bir taraftan da üniversiteyi bitirip mesleğiyle ilgili iş bulamayan ve iş bulma umudunu kaybeden gençlerin üniversite sürecinde geçirdiği 5-6 yıl başka bir mesleğe yönelmesini onu öğrenmesini zorlaştırmaktadır.

Ülkemizde mesleki eğitimin özendirilmemesi, teşvik edilmemesi üniversiteler önünde aşırı yığılmaya neden olmaktadır. Lisans programlarına aşırı talep de sorunu büyütülmektedir. Gelişmiş ülkelerde meslek liselerinin sivil liselere oranı %70-%30 iken ülkemizde bu oran tam ters %30-%70 dir. Bugün Türkiye ile Almanya nın nüfusları yaklaşık eşittir. Almanya da 3 milyon üniversite öğrenci varken Türkiye de bu sayı 8 milyondur. Bu rakamlar Türkiye de ki eğitim politikasının yanlışlığı göstermektedir. Bu nedenle Üniversite kapısına bu kadar büyük bir kitle yığılmaktadır. Çare ara insan gücü yetiştirmek ve yükseköğretimi de buna göre programlamadan geçmektedir. Meslek öğrenimine gerekli yönlendirmelerin yapılamaması nedeniyle üniversite kapılarına bu kadar büyük bir kitle yığılmaktadır. Çare ara insan gücü yetiştirmek ve yükseköğretimi de buna göre yapılandırmadan geçmektedir.

Ülkede her alanda görülen plansızlığın bir yansımasını maalesef üniversitelerde görmekteyiz. Bugün işsiz üniversiteli sorunun önemli parçası da hiç şüphesi plansız programsız açılan üniversitelerden kaynaklanmaktadır. Bugün ilçesine, beldesine bir Meslek Yüksekokulu açabilmek için siyasetçiler büyük gayret sarf etmektedirler Ne hazindir ki Meslek Yüksekokulu açmadaki önemli gaye okulun beldeye sağlayacağı ekonomik canlılık olmaktadır. Aşağıda Meslek Yüksekokullarının kendilerinden beklenen işlevi yerine getirememesinin nedenleri ele alınacaktır:

Eğitim-öğretim programları açısından

Adı üstünde Meslek Yüksekokulları ara insan gücü, meslek elemanı yetiştirmek için vardır. Dolayısıyla bu okullarda verilecek eğitimin uygulama ağırlıklı olması gerekir. Oysa ülkemizdeki Meslek Yüksekokullarında verilen öğretim programlarına baktığımızda teorik derslerin sayısının fazla olduğu bunun önemli bir nedeninin üniversitelerde öğretim elemanlarına haftada 10 saatten fazla uygulama dersine ek ders ücreti ödenmemesidir. Öte yandan sanki Meslek Yüksekokullarının birinci amacı ara insan gücü

yetiştirmek değil de öğrencilerin lisans programlarına kolay dikey geçiş yapabilmeleriymiş gibi Meslek Yüksekokulu müfredatlarının aynı alandaki lisans programlarının ilk iki sınıfıyla uyumlu olarak teorik ağırlıklı olarak planlandığını da üzülererek görmekteyiz. Mevcut Meslek Yüksekokullarının öğretim programlarına baktığımızda teknik branşlar için birinci sınıftaki derslerin neredeyse tamamına yakını matematik, fizik, İngilizce, Türkçe, Tarih gibi temel ortak derslerinin oluşturduğunu sadece ikinci yılda mesleğe yönelik derslerin verilmeye çalışıldığını görmekteyiz bu da amaç olan nitelikli ara insan gücü yetiştirmeye yetmemektedir. Bir başka sorun da ön lisans öğreniminde çok önemli rolü olan staj uygulamalarının ciddi bir şekilde yaptırılmamasıdır. Staj esnasında öğrencinin denetlenememesi nedeniyle yapılan stajların büyük kısmının aslında yapılmayan naylon staj niteliğinde olmasıdır.

Altyapı donanım açısından

Özellikle bünyesinde İnşaat, Harita, Makine, Elektrik programları gibi teknik branşlar bulunduran Meslek Yüksekokullarında ciddi bir altyapı laboratuvar eksikliği görölmektedir. Kurulması pahalı aletler gerektiren laboratuvarlara üniversiteler yeterince kaynak aktarmadığı için bu Meslek Yüksekokulların laboratuvarları da tam olarak teçhiz edilememektedir. Hatta Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesindeki benzer daldaki Meslek liselerinin bile laboratuvar olanakları açısından daha iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz.

Eğiticiler açısından

Üniversitelerin asli öğretim elemanları öğretim üyeleridir (Profesör, Doçent ve Dr.Öğretim üyesi). Üniversitede ders verecek kişinin öğretim üyesi ünvanına en azından doktora derecesine sahip olması gerekmektedir. Derslerin öğretim üyeleri tarafından verilmesi zorunluluğu esasında üniversiteleri diğer öğretim kurumlarından ayıran önemli bir farktır. İstisnai durumlarda öğretim üyesi bulunmayan, bulunamayan alanlarda kendini meslek alanında kanıtlamış kişilere öğretim görevlisi kadrosu adı altında geçiçi olarak ders verdirilebilmektedir. Öğretim üyelerinin görevi ders vermek ve bilimsel araştırma, proje faaliyetleri gerçekteştirmektir. Öğretim görevlilerinin görevi ise sadece ders vermektir. Meslek Yüksekokulunda kim öğreticilik yapacaktır? Bugün Meslek Yüksekokullarının öğretim kadrosuna bakıldığında öğretim görevlileri ile öğretim üyelerinden oluştuğu gözlemlenmektedir. şu an için öğretim görevlisi sayısı öğretim üyesinden fazladır. MYO larda görevli öğreticilerin 3/4 ünü öğretim görevlileri oluşturmaktadır. Ancak her geçen gün öğretim üyesi sayısının arttığı da gerçektir. Meslek Yüksekokulunda ders vermek için öğretim üyesi olunması gerekmez, gerçekten kendini yetiştirmiş meslek elemanları öğretim görevlisi olarak bu işi rahatlıkla sürdürebilmektedir. O zaman öğretim üyesi kadrosu neden Meslek Yüksekokullarında ihdas edilmektedir? Bu sorunun bir cevabı Meslek Yüksekokulu da olsa üniversite bünyesi altında olmanın bir gerekliliği, diğer bir cevabı da rektörlerin kadro vermek istediği öğretim üyelerini ilgili fakültelerde kadro olmayışı durumunda Meslek Yüksekokullarındaki öğretim üyesi kadrolarını kullanma istekleri bir diğer yanıt da Meslek Yüksekokulu bünyesinde görev yapan öğretim görevlilerinin doktora derecesi aldıklarında haklı olarak öğretim üyesi kadrosuna atanma beklentileridir. Meslek Yüksekokulunda görevli öğretim üyeleri yoğun ders yükleri altında bilimsel araştırma faaliyetlerine zaman ayıramamaktadır. Bu durumda Meslek Yüksekokullarında görev yapan öğretim üyelerinde hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Dolayısıyla Meslek Yüksekokullarına öğretim üyesi kadrosu verilmesi pek anlamlı olmamaktadır.

Mezuniyet sonrası

Meslek Yüksekokulları kendilerinden beklenen işlevin yerine getirememesi nedeniyle lisans programlarına olan talebi azaltamamıştır. Hâlbuki Meslek Yüksekokullarının işlevli olması kendilerine olan talebi artıracak aynı zamanda da üniversite kapısındaki yığılmayı da kısmen azaltacaktır. MYO mezunlarının unvan, görev ve yetki tanımları açıkça belirlenmeli kamu ve özel sektörde MYO mezunlarının istihdamı için gerekli düzenlemeler ve kadro ihdasları yapılmalıdır. Böylece gençlerin kısa yoldan hayata atılmaları da mümkün olacaktır. Mevcut sistemdeki Dikey Geçiş Sınavı (DGS) ile zaten başarılı ön lisans mezunları alanlarındaki lisans programlarına dikey geçiş yapabilmelerine olanak sağlamaktadır.

SONUÇ

Son yıllarda gerek YKS yerleştirmeleri sonucu ortaya çıkan ciddi kontenjan boşlukları gerekse üniversite öğrenimini tamamlayıp da öğrenimi ile ilgili iş bulamayanların sayısal fazlalığı ülkemizde yükseköğretim planlamasının doğru yapılmadığını açıkça göstermektedir. Yani ülkemizde yükseköğretimin yeniden planlanması artık kaçınılmaz ertelenemez duruma çıkmıştır. Mesleki eğitime gerekli yönlendirmelerin mutlaka yapılması gerekir. Böylece üniversite kapısı önündeki yığılmalar da bir miktar azaltılabilir. Yükseköğretime giriş aşamasında 2 aşamalı sınavın ilk aşaması baraj niteliğinde olmalıdır. Birinci aşamayı geçemeyenlere sadece ön lisans programları tercih hakkı tanınmalıdır. Bu baraj uygulaması (her ne kadar baraj düşük se de) yakın geçmişte varken popülizm uğruna kaldırılmıştır. Meslek Yüksekokullarını üniversitelerden çıkartılıp MEB bünyesine aktarılmalıdır. MEB deki meslek liselerinin ikinci kademesi olarak mevcut öğrenim süreleri 1-2 yıl artırılmalı bu programı bitirenlere de Ön lisans diploması (Teknikerlik ve/veya muadili unvanlarıyla) verilmelidir. Staj uygulamalarının ciddi bir şekilde yaptırılması ve bizzat işyerinde kontrol denetimin yapılabilmesi için gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca ön lisans mezunlarının kamuda, özel sektörde çalışmalarının önünü açacak mevzuatta kadro tahsisinde yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Sağlıklı bir yükseköğretim planlaması için YÖK, MEB in ve ilgili planlama kuruluşların bir araya gelip ülkenin geleceğine yönelik bir kestirim yaparak hangi dallarda yetişmiş insan gücüne gereksinim duyacağını belirlemesi ve yükseköğretimi bu konuda planlaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi. (2007). Yükseköğretim Kurulu. Ankara: Meteksan A.Ş.
- [2] Bektaş, S., 2019 Boş Kalan Mühendislik Kontenjanları Ve Harita Mühendisliği Bölümlerinin Analizi, TURAN-SAM Stratejik Araştırmalar Merkezi; Kars
- Vol.11,Iss.44, (Autumn 2019): 241-246.DOI:10.15189/1308-8041
- [3] Bektaş, S., Fidan, Ş., & Keçeci S. B. 2011 Yükseköğretimde Sorunlar ve Öneriler. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 18-22 Nisan 2011, Ankara

(8)

Doç. Dr. Seher UÇKUN⁹; Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN¹⁰

İŞLETMELERİN YÖNETİMİNDE MANTAR YÖNETİMİ YAKLAŞIMINA BAKIŞ A LOOK AT THE MUSHROOM MANAGEMENT APPROACH IN BUSINESSES MANAGEMENT

ÖZ

İşletmelerde yönetim uygulamaları yöneticilerin deneyim, bilgi ve eğitimine bağılı olarak farklılıklar göstermektedir. Yöneticiler, yönetim tarzı olarak mantar yönetim yaklaşımını benimseyebilirler. Mantar yönetimi, yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iletişim kanallarının etkin çalışmadığı, çalışanların işlerini etkileyen ve iş kararları konusunda yönetim tarafından gizli tutulduğu bir işletme yönetimidir. Bu yönetim tarzını benimseyen yöneticiler çalışanların mevcut ortamda kendilerine verilen görevleri yerine getirmelerini isterler. Çalışmada mantar yönetimi yaklaşımı açıklanıp, uygulamada ortaya çıkan sonuçlar irdelenecektir. Yapılan literatür incelemesinde çok fazla araştırma olmadığı görülmüştür. Ayrıca yapılan araştırmaların mantar yönetimi uygulamaları ile çalışanların örgütteki davranışlarına ilişkin sonuçlarının incelendiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Mantar Yönetim, Mantar Yönetici, Mantar Yönetim Yaklaşımı.
JEL Kodu: M19.

ABSTRACT

Management practices in businesses differ depending on the experience, knowledge and education of managers. Managers can adopt the mushroom management approach as their management style. Mushroom management is a business management in which the communication channels between managers and employees do not work effectively, and the management is kept confidential by the management about affecting their work and business decisions. Managers who adopt this management style want employees to fulfill the tasks assigned to them in the current environment. In the study, the mushroom management approach will be explained and the results of the application will be examined. In the literature review, it was seen that there was not much research. In addition, it has been revealed that the results of the studies on mushroom management practices and the behavior of employees in the organization are examined.

Keywords: Management, Mushrroom Management, Mushroom Manager, Mushrroom Management Approach.

JEL Code: M19.

⁹ Kocaeli Üniversitesi | Ali Rıza Veziroğlu MYO | İşletmeYönetimi Programı | uckun@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7840-2363

¹⁰ Kocaeli Üniversitesi | Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO | Özel Güvenlik Koruma Programı | gazi.uckun@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0169-5401

GİRİŞ

Mantar yönetimi teorisi bir metafor olarak mantar yetiştirme sürecindeki gibi mantarlara gübre verilip karanlıkta bırakıldıktan sonra kısa sürede ürün alınmasından ortaya çıkmıştır. Mantar yönetimi benimseyen yöneticiler çalışanlara sadece gerekli olan çalışma ortamını sağlayarak onlardan performans beklerler. Yöneticiler çalışanlara bilgi vermeden önemli kararları kendileri alarak sadece çalışanların alınan kararlar doğrultusunda çalışmalarını isterler.

Kılıç(2015) yaptığı çalışmada bazı nedenlerden dolayı yöneticilerin mantar yönetimi yaklaşımını benimsediklerini ortaya koymuştur(Kılıç,Olgun;2017:108-109). Bu nedenler ise şunlardır:

- 1- İşletmenin geliştirdiği patent, yazılım gibi teknik bilgilerin tüm çalışanlarla paylaşılması ve bilgilerin başkaları tarafından kullanılması yöneticilerin istemediği bir durumdur.
- 2- Yasalar ve prosedürler gereği bazı bilgilerin paylaşılması söz konusu olamaz. Örneğin; devletin vatandaşların kişisel bilgilerini başka kişi ve kurumlarla paylaşmaması gibi.
- 3- İşletme içinde yapılan özel anlaşmaların üçüncü kişiler tarafından bilinmesinin istenmemesidir.
- 4- Kurum kültürünü ve itibarını korumak için işletmeye ait gizli bilgilerin ya da çok özel bilgilerin herkes tarafından bilinmesini ve ulaşılabilesini istemezler. Bunların bilinmesi sonucu çalışanların olumsuz düşünceye kapılmasını ve motivasyonlarının düşmemesi için bir önlem olarak değerlendirilebilir.
- 5- İşletmede zaman zaman yaşanan olumsuz durumların üst düzey yöneticilerle paylaşılması ve tüm çalışanlarla bilgi paylaşımı yapılmamasının nedeni de krizin büyümeden ve kaos yönetiminin yapılması olarak belirtilebilir.

Mantar yönetimi, mantar yetiştiriciliğinde ürünün karanlıkta tutulduğu ve ürünün üzerine devamlı gübre eklendiği gibi çalışanları karanlıkta bırakmayı ve onları olumsuz taktiklerle kontrol etmeyi içeren bir yönetim tarzı veya yöntemidir.

Spacey(2020) göre; işletmelerde mantar yönetimi uygulamaları olarak değerlendirilebilecek bazı örneklerden bahsetmek mümkündür.

Mantar yönetim tarzını benimseyen liderler narsistik liderlik özelliklerini göstermektedirler. Yönetim uygulamalarında kişisel kazanç için organizasyonun hedeflerini geri plana itme hatta feda etme isteğinin olması ayrıca organizasyon içinde herhangi bir şey için suçlu kabul etmemesi söz konusu olmaktadır.

Organizasyonda mantar yöntemini uygulayan yöneticiler yetenekli çalışanlarını kenarda tutmayı tercih etmektedirler. Yöneticiler onların yetenekleri ve potansiyelleri nedeniyle tehdit altında hissettiği için ekip üyelerini aktif görevlerden uzaklaştırmaktadırlar.

Çalışanların pozisyonlarını başarısız olacak şekilde ayarlayarak hem onların kontrolünü sağlamak hem de yaptıkları işlerde muhtemel başarısız olacakları hedefleri ve projeleri vermek için çaba gösterirler.

Mantar yöneticiler çalışanlarını takım ruhuyla yönetmek yerine takımın ihtiyaç duydukları şeyi vermeyen veya onları herhangi bir şekilde koruyamayan, çalışanlarla mesafeli olan yöneticilerdir.

Genellikle mantar tarzı yönetimi uygulayan yöneticiler, bir sorun oluşana kadar hiçbir şeyi yönetmeyen ancak sorun çıktıktan sonra herkesi disipline etmek ve kahraman gibi davranmak için devreye girerek kendilerini gösteren yöneticilerdir.

Yöneticiler çalışanların işlerini yaparken bilmesi gereken bilgileri zamanında vermeyerek gizliliği bir kontrol aracı olarak kullanmak isterler.

Organizasyonlarda başarısızlığa neden olacak temel nedeni bilmek, örneğin bozuk süreçlerin sanki çalışanların hatasından kaynaklanan başarısızlık olarak göstermektir. Özellikle organizasyon içinde düşük seviyeli çalışanların suçlanmasıyla temel nedeni gizli tutma anlayışı söz konusu olmaktadır.

Genel bakış olarak mantar yönetimi gizlilik ve olumsuz kontrol yöntemleriyle karakterize edilen bir yönetim tarzı veya yöntemi olarak ifade etmek mümkündür. Mantar yönetimi organizasyon içinde negatif kültür oluşturularak başarısızlıkların temel nedenini ortaya çıkarmak yerine çalışanlara yüklemek olarak ifade edersek yanlış olmaz.

Mar(2011) a göre mantar yöneticisi;

- Çalışanlarla bilgiyi paylaşmak istemez.
- Yapılan işlerde yönetim süreçlerinde her aşamayı kontrol eder.

- Çalışanların fikrini almadan bazı kararlar alabilir.
- Çalışanların fikrini sormadan yapılan işlerin sonucu için çözüm önerilerinde bulunabilir.
- Çoğu zaman çalışanlarla çok fazla iletişim kurmadığı ve çoğu kararı kendisi aldığı için sorunlar yaşayabilir.

Bu özellikler genellikle mantar yöneticisinin organizasyon içinde çalışanlarla sorunlar yaşamasına neden olur. Bunun sonucunda da mantar yönetici muhtemelen takımdan mantıksız taleplerde bulunur ve takımı suçlama yoluna gider.

Eğer organizasyon mantar yönetici tarafından yönetiliyorsa istenmeyen veya kabul edilmeyen bazı çözüm önerileri uygulanmak zorunda kalınır. Örneğin; takım çalışması içerisinde yapılacak işlerle ilgili görev dağılımında dikkatli olmanız gerekir. Muhtemelen size son teslim tarihi olmayan bir iş verecek ve ardından aniden tamamlanmasını talep edecektir (geç kaldığınızı ima edecektir). Mutlaka yapılacak işin başlama ve bitiş tarihlerini açıkça belirtilmesi, hatta yazılı olarak emir verilmesi önemlidir.

Yapılan literatür araştırmasında Birincioğlu ve Tekin (2018) mantar yönetimi tarzının olumsuz sonuçlarının organizasyonda bazı sorunlara yol açacağını belirtmişlerdir.(aktaran Çetin,2021:403) Bu sorunlar aşağıda özetlenmiştir.

- Çalışanların, işletmeden ayrılma niyetinde artışa yol açabilir
- Çalışanların, işletmeye olan güveninin azalmasına neden olabilir.
- Bir arada çalışan üst ve astlar arasında bilgi paylaşımının adil olmaması sebebiyle üstlerin çok daha güçlü olduğu algısının yaratılmasına sebep olabilir.
- Yöneticilerde güç zehirlenmesi yaratabilir.
- Astlar, işletmede neler olup bittiğini öğrenmek için çok fazla zaman harcayabilirler.
- İşletmede biçimsel örgüt yapısından iletişim sağlayamayınca çalışanlar biçimsel olmayan yollardan bilgi edinmeye çalışırlar.
- İşletme körlüğüne neden olur.

LİTERATÜRDE MANTAR YÖNETİMİ

Bu alanda yapılan çalışmalarda mantar yönetiminin işletme içinde çalışanların davranışlarına, kararlarına özellikle örgütsel davranış konularına ilişkin yapıldığı görülmüştür. Aşağıda yapılan çalışmalar verilmiştir.

Osmanoğlu ve Üzüm (2020) çalışmalarında gençlik ve spor bakanlığı çalışanların demografik özelliklerine göre mantar yönetim algı düzeylerini incelemiş olup, çalışanların mantar yönetim algısının orta düzeyde olduğu sonucuna varmışlardır.

Külekçi, Özbozkurt ve Bahar (2020) çalışmalarında iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde mantar yönetimi tarzının aracı rolünü hizmet sektöründe araştırmışlardır. Araştırma sonucunda çalışanların işten ayrılma niyeti üzerinde iş stresinin etkisinin olduğunu, mantar yönetiminin hem iş stresi hem de işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ve iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde ise mantar yönetiminin aracılık rolü olduğunu tespit etmişlerdir.

Çetinkaya ve Altıntaş (2021) mantar yönetimin erdemli raporlamaya ve alt boyutlarına etkisi olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırmada mantar yönetimin erdemli raporlamanın alt boyutlarından olan dışsal erdemli raporlamayı pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği, mantar yönetimin içsel erdemli raporlamayı negatif ve anlamlı şekilde etkilediği ve mantar yönetimin kayıtsızlığı negatif ve anlamlı şekilde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Çetin (2021) çalışanların mantar yönetime ilişkin algılarının işe yönelik tatminine yabancılaşmanın aracı etkisini araştırmış olup, mantar yönetim algısı ve iş tatmini arasında yabancılaşmanın aracı etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Öztürk ve Aras (2021) çalışmalarında mantar yönetim tarzı ve örgütsel dedikodunun örgütlerdeki bilgi paylaşımına etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda mantar yönetim tarzı ile örgütsel dedikodu arasında olumlu, bilgi paylaşımı ile olumsuz ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca mantar yönetimin bilgi paylaşımını negatif ve örgütsel dedikodunun ise pozitif etkilediği sonucuna varmışlardır.

Akduru ve Arslantaş (2021) araştırmalarında mantar yönetim yaklaşımı ile çalışma ortamında sapkın davranışların örgüte karşı sapkın davranışlar boyutu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Mantar yönetim yaklaşımı ile örgüte karşı sapkın davranışlar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Yalap ve Poyraz (2023) devlet ve özel hastanelerde çalışanlarının mantar yönetim algılarının belirlenmesine ilişkin çalışmalarında çalışanların demografik özellikleri ile mantar yönetim algıları arasındaki farklılıkları incelemiş olup, devlet hastaneleri ve özel sektör hastanelerinde görev yapan çalışanlarının mantar yönetim algısı ve alt boyutları ile anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna varmışlardır.

Bozkır ve Fidan (2021) mantar yönetim tarzının çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerine etkisinin olup olmadığını araştırmışlar ve araştırmalarının sonucunda mantar yönetim tarzı ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında orta düzeyde pozitif ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca mantar yönetim tarzı ile kişisel başarı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

Kahya ve Ceylan (2019) işletmelerde çalışanların iş performansı ile mantar yönetim arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmanın sonucunda çalışanların performansının mantar yönetimi tarzı ile yönetilmesi sonucu azaldığı, ayrıca mavi yakalılar ile beyaz yakalıların iş gören performansı arasında da farklılıklar olduğu sonucuna varmışlardır.

Tekin ve Birincioğlu (2017) devlet üniversitelerinde çalışan akademik personelin mantar yönetim tarzına maruz kalma düzeylerini incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda üniversitelerde kısmen mantar yönetim tarzının olduğu ve çalışanların performansını, motivasyon düzeylerini olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir.

SONUÇ

Organizasyonlar dinamik çevre koşullarına uyum sağlamak ve ayakta kalabilmek için yeni yönetim modellerini uygulamaktadırlar. Yöneticilerin yönetim anlayışına göre uygulamalar farklılık göstermektedir. Yapılan literatür araştırmasında organizasyonlarda mantar yönetim tarzını benimseyen ve uygulayan mantar yöneticilerin olduğu görülmüştür.

Mantar yöneticilerin yönetim anlayışı örgütsel davranış açısından incelendiğinde; şeffaf bir yönetim ve açık iletişim olmadığından dolayı çalışanların performanslarının düşmesine, işten ayrılma niyetine kadar birçok konuda olumsuz sonuçlar doğurduğu yapılan çalışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da işgören devir hızı artırmıştır.

Mantar yönetim anlayışının olumsuz sonuçlarının yanı sıra bazı araştırmalarda bilginin sınırlı olarak çalışanlara verilmesi dolayısıyla organizasyonda verilecek zor kararlarda çalışanlara fazla sorumluluk yüklenmemesi, krizi önlemek gibi olumlu katkısı olacağı, ayrıca gizli bilgilerinin paylaşılmamasında da mahremiyeti korumak gibi hem çalışana hem de organizasyona yarar sağlayacağını savunmuşlardır.

Çağdaş yönetim anlayışına göre organizasyonlarda açık iletişim ile katılımcı liderlik ve çalışanları karar süreçlerine katarak yönetmek organizasyonun hedeflerine ulaşmasını sağlayacaktır. Mantar yönetim anlayışında yöneticinin çok fazla bilgiyi elinde tutması ve çalışanlar ile paylaşmaması hem yönetici açısından hem de çalışanlar açısından değerlendirildiğinde olumsuz sonuçların ortaya çıktığı araştırmalarda ortaya konmuştur. Yöneticinin egosunun artması ve narsist davranışlar göstermesi yani güç zehirlenmesi yaşaması söz konusudur. Çalışanların da daha fazla bilgiye ulaşma için informel yollara başvurması, örneğin organizasyon içinde dedikoduya neden olması ve hem organizasyon hem de çalışanların performansını olumsuz etkileyecektir.

Bilişim çağında yaşanan gelişmelerden organizasyonlarda etkilenmekte olup bu değişme ayak uydurabilmek için stratejik uygulamalara önem vermek gerekir. Çağdaş yönetim anlayışı çerçevesinde; karar süreçlerinde açık şeffaf iletişim anlayışıyla insan odaklı ve ekip ruhuyla bir yönetim anlayışı ortaya konması zorunludur. Tabi ki mantar yöneticilerin bu anlayışı kısa sürede bırakması zor olmakla beraber bazı noktaları gözden geçirmeleri organizasyonlarının başarılılarında etkili olacaktır. Her organizasyonun biçimsel yapısı olmakla beraber hiyerarşik yapının mekanik değil organik yapıya uygun ve iletişim kanallarının açık, şeffaf olmasını sağlamalıdır. Organizasyonun odak noktası olarak stratejik insan kaynakları uygulamalarına verilmelidir. Aynı zamanda karar süreçlerine tüm çalışanların dahil edilmesi ve ekip ruhunun oluşturulması

önemlidir. Bunların sonucunda da; performansın artması, çalışan memnuniyeti, kurum aidiyetinin, örgütsel bağlılığın sağlanması söz konusu olacaktır.

Sonuç olarak yapılan literatür araştırmasında mantar yönetim tarzının yeni olması ve farklı konularla ilişkisi ele alınıp incelenmesi kavramın diğer kavramlarla ilişkisinin sonuçlarını ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- 1.Akduru, H. E. ve Arslantaş, C. (2021). Mantar yönetim yaklaşımının örgüte karşı sapkın davranışlara etkisi üzerine sektörlerarası bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 67- 84.
- 2.Bozkır, A. ve Fidan, A.(2021) Spor İşletmelerinde Mantar Yönetim Anlayışının Çalışanların Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*: 4(3): 18-31.
- 3.Çetin, I, O. (2021). Mantar yönetim algısının iş tatminine etkisinde yabancılaşmanın aracı rolü. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 398-424.
- 4.Çetinkaya, F.F. Ve Altıntaş, M. (2021). Whistleblowing (Erdemli Raporlama) ve Mantar Yönetim Arasındaki İlişki. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 2(781-793).
- 5.Kahya, V. ve Ceylan, E. (2019).İş performansını artırmada yeni bir yaklaşım: mantar yönetim.*Journal of Social and Humanities Sciences Research*,6(45),3773-3781.
- 6.Kılıç, T.ve Olgun, H. (2017). Mantar Yönetim Yaklaşımı. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2 (2) , 106-113.
- 7.Külekcı, M. K., Özbozkurt, O. B., Bahar, E. (2020).The Mediating Role of Mushroom Management Within the Impact of Job Stress on Intention to Leave,*Journal of Business Research-Turk*, 12 (1), 361-371.
- 8.Mar, A. (2011). <https://management.simplicable.com/management/new/mushroom-management>(Erişim tarihi 04.09.2023).
- 9.Tekin,E. Ve Birincioğlu, N.(2017). Bilgi Çağının odak noktası Üniversitelerde Mantar Yönetimi, *International Journal of Academic Value Studies(Javstudies)*, 3(14), 22-29.
- 10.Osmanoğlu, H. ve Üzüm, H. (2020). Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri çalışanlarının mantar yönetim algı düzeyleri. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 293-302.
- 11.Öztürk, İ. Ve Aras, M. (2021). Mantar Yönetim Tarzı Ve Örgütsel Dedikodunun Bilgi Paylaşımına Etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22 (2) 2021, 121-134.
- 12.Spacey, J. (2020). <https://simplicable.com/en/mushroom-management> (Erişim tarihi 03.09.2023)
- 13.Yalap, O. ve Poyraz, Z.Y. (2023). Sağlık Çalışanlarının Mantar Yönetim Algılarının Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Journal of Organizational Behavior Review (JOBReview)*, 5 (1), 36-55.

(9)

Doç. Dr. İlkin GULUSOY¹¹

QUL ƏLİNİN “QİSSEYİ-YUSUF” POEMASININ DİLİNDƏ İŞLƏNMİŞ BAĞLAYICI və QOŞMALAR HAQQINDA

ABOUT THE CONJUNCTIONS and PREPOSITIONS IN THE LANGUAGE OF KUL ALI'S POEM “KISSA-I-YUSUF”

ÖZ

Türk Lehçelerinin tarihi gelişimini takip etmek açısından eski ve orta asırlara ait metinlerin dilbilgisel özelliklerinin araştırılması büyük önem arz etmektedir. Kul Ali'nin “Kıssa-i-Yusuf” eseri de böyle metinlerden olup, XIII. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin şekilbilgisel ve sözdizimsel özelliklerinin tespit edilmesi ve dönemin dil manzarasının göz önünde canlandırılması, Azerbaycan Türkçesinde eskiden var olan kelime türleri ve gruplarının, cümle çeşitlerinin gelişim yolunun öğrenilmesine de yardımcı olmaktadır.

Araştırmada çağdaş Azerbaycan Türkçesinin gramer özellikleri baz alınarak Kul Ali'nin “Kıssa-i-Yusuf” eserinin dilindeki bağlaç ve ilgeçler üstlendikleri görev ve anlamlara göre sınıflandırılmış, adı geçen kelime türlerinin eski kullanım şekillerinden bahsedilmiş, Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bağlaç ve ilgeçlerin “Kıssa-i-Yusuf”un dilinde de aynı veya farklı fonetik varyantlarda kullanıldığına dair tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kul Ali, Kıssa-i-Yusuf, Azerbaycan Türkçesi, bağlaç ve ilgeçler, morfoloji.

ABSTRACT

In order to follow the historical development of Turkish Dialects, it is of great importance to investigate the grammatical features of texts from the old and middle centuries. Kul Ali's work “Kıssa-i-Yusuf” is one of such texts. Determining the morphological and syntactic features of 13th century Azerbaijani Turkish and visualizing the language landscape of the period also helps to learn the development path of word types, groups and sentence types that existed in Azerbaijani Turkish in the past.

In the research, conjunctions and prepositions in the language of Kul Ali's work “Kıssa-i-Yusuf” were classified according to their functions and meanings, based on the grammatical features of modern Azerbaijani Turkish and the old usage forms of the mentioned word types were mentioned. It has been determined that the conjunctions and prepositions used in modern Azerbaijani Turkish are used in the same or different phonetic variants in the language of “Kıssa-i-Yusuf”.

Keywords: Kul Ali, Kıssa-i-Yusuf, Azerbaijani Turkish, conjunctions and prepositions, morphology.

¹¹Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-mail: ilkingulusoy@gmail.com;
ORCID: 0000-0002-0768-9803

GİRİŞ

Türk dillərinin, eləcə də Azərbaycan ədəbi dilinin qrammatik quruluşunu tarixi inkişafda öyrənmək baxımından qədim və orta əsrlərə aid anadilli mətnlər zəngin material verir. Bu cəhətdən, XIII əsr Azərbaycan şairi Qul Əlinin “Qisseyi-Yusif” poemasının dil xüsusiyyətlərinin araşdırılması da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Poemanın ilk dəfə əlyazmasını latın qrafikalı əlifbaya çevirən və yeni kitabı tərtib edən E. Əlibəyzadə poemanın XII-XIII əsrlərin canlı Azərbaycan dilində yazıldığını, Qul Əlinin böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin müasiri olduğunu söyləmiş, əsərdəki bir beytə görə yazılma tarixini müəyyənləşdirərək, Nizaminin yazıb yaratdığı son dövr olduğunu qeyd etmişdir (Əlibəyzadə, 1982: 103-104). L. Karahan da müəllifi haqqında heç bir məlumat olmayan bu əsərin 1233-cü ildə yazıldığını göstərmişdir (Karahan, 1994: 17).

XIII əsrdə qələmə alınan “Qisseyi-Yusif” poemasını tatarlar da anadilli ədəbiyyatlarının ilkin nümunəsi kimi öyrənir və Qul Əlini tatar ədəbiyyatının banisi hesab edirlər. Bunu poemanın dilindəki sözlərin və bəzi morfoloji əlamətlərin müasir tatar dilində də eynilə işlənməsi ilə əsaslandırırlar. Ancaq aydın məsələdir ki, tarixən qırpaq tayfalarının oğuzlarla qonşuluqda yaşamaları, daima qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyətdə olmaları onların dillərinə də təsir etmişdir. “Qisseyi-Yusif”in həmin dövr digər tatar poeziyası nümunələri ilə müqayisəsi, tarixi-müqayisəli təhlil də göstərir ki, poemanın dili leksik tərkibinə və qrammatik quruluşuna görə müasir Azərbaycan ədəbi dili ilə yaxından səsləşir.

Təbii ki, poemanı sırf tatar ədəbiyyatı nümunəsi hesab etməyənlər, onu oğuz və qırpaq türklərinin ortaq abidəsi sayanlar da vardır, hətta Ə. N. Naci p əsərin türkcə yazılmış ilk ədəbi poeziya nümunəsi olduğunu, onun oğuz türklərinin (xüsusilə Azərbaycan və türkmən) dilinə daha yaxın olduğunu qeyd etmişdir (Наджип, 1989: 62-66). Naci pə görə, əsərin dili müxtəlif dialektlərin məhsulu olub, oğuz və qırpaq dili elementlərini özündə əks etdirir.

Əsərin dilində oğuz və qırpaq dil elementlərinin xarakterik olduğuna dair bir çox mülahizələr vardır (Наджип, 1989: 64; Тенишев: 1987: 133-135). M. Z. Zəkəiev poemanın qərbdəki türkdilli bölgələrdə yayılmış yazılı ədəbi normalara əsaslanan qədim türk dilində, oğuz, qırpaq və karluq qrupu dil daşıyıcılarının (eləcə də bulqar və xəzərlərin) anladığı bir dildə yazıldığını qeyd etmişdir (Закиев, 1987: 121). X. R. Kurbatov “Qisseyi-Yusif” poemasının dilində ərəb və fars sözlərinin orta səviyyədə işləndiyini, poemada daha çox oğuz və qırpaq dillərinə aid sözlərin istifadə olunduğunu göstərmişdir (Курбатов, 1992: 140).

Azərbaycan dilçiliyində də “Qisseyi-Yusif” poemasının dili müxtəlif aspektlərdən araşdırılmış, poemanın dil xüsusiyyətlərindən istər tarixi qrammatika, istərsə də dil tarixinə aid yazılmış məqalə və kitablarda bu və ya digər dərəcədə bəhs edilmişdir (bax. Əlibəyzadə, 1982; Hacıyev, 2012; Kazımov, 2019; Mirzəzadə, 1962; Xudiyev, 1997). Bütün bu araşdırmaçıların qənaəti də poemanın Azərbaycan dilində yazılmış olması, özündə oğuz elementləri ilə yanaşı qırpaq dil elementlərini də əks etdirməsi yönündədir. Bunlardan E. Əlibəyzadə poemanın ideya-bədii xüsusiyyətlərini təhlil etmiş, əsərin dil və üslubunu incələmiş, XII-XIII əsrlər Azərbaycan dilinin ümumi mənzərəsini verməyə çalışmışdır (Əlibəyzadə, 1982: 102-144). N. Xudiyev XIII-XIV əsrlər folklor üslubundan bəhs edərkən “Qisseyi-Yusif” poeması ilə “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilini müqayisə etmiş, leksik paralellər üzərində dayanmış, hər iki əsərin söz xəzinəsində ortaq yönələrə diqqət çəkmişdir (Xudiyev, 1997: 197). İ. Quliyev poemanın dilində işlənmiş əsas nitq hissələrinin morfoloji xüsusiyyətlərini tədqiqata cəlb etmişdir (Quliyev, 2011). Bu məqalədə isə “Qisseyi-Yusif” poemasının dilində iki köməkçi nitq hissəsi – bağlayıcı ilə qoşmanın tarixi inkişaf yolu izlənəcəkdir.

G. Abdullayeva “Müasir Azərbaycan dili” kitabında yazır: “Köməkçi nitq hissələri əslində, tarixən əsas nitq hissələrindən törəmədir. Lüğəvi mənaya malik olan hər hansı bir sözün mənasının daralması və tədricən mənasını itirməsi onun köməkçi nitq hissəsi sırasına keçməsinə səbəb olmuşdur.” (Abdullayeva, 2013: 93). Bu baxımdan yanaşdıqda köməkçi nitq hissələrinin daşdığı vəzifə və ifadə etdiyi mənanın tarixi inkişaf baxımından öyrənilməsi önəm kəsb etməkdədir.

BAĞLAYICILAR

Müasir Azərbaycan dilində bağlayıcıların bir qismi sözləri, söz birləşmələrini, tabesiz mürəkkəb cümlələri və cümlə qruplarını bir-birinə bağlayırsa, başqa bir qismi də tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibindəki

budaq cümlələri baş cümlələrə bağlamağa xidmət edir. Bu cəhətdən bağlayıcıları iki qismə ayırmaq olar: 1) tabesizlik bağlayıcıları; 2) Tabelilik bağlayıcıları (Hüseynzadə, 2007: 229). “Qisseyi-Yusif” poemasının dilində də bağlayıcılar müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi sintaktik funksiyasına görə iki yerə ayrılır.

“Qisseyi-Yusif”in dilində işlənən **tabesizlik bağlayıcıları** aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Birləşdirmə bağlayıcıları

Bu qrupa *və, həm, həm, da, də, dəği* bağlayıcıları daxildir, məs.: Mükərrəmi nəbi qılmış ana cəlil, **Həm** risalət, **həm** kəramət qalmış imdi (Qul Əli, 1995: 125); **Həm** hacətim, **həm** muradım hasil oldu, **Həm** cəmalım, **həm** dölətim gerü gəldi. (Qul Əli, 1995: 129); Atamız **da** anı yulaq sevər idi. (Qul Əli, 1995: 135); Bən **də** anı ətəgimə dərdim imdi. (Qul Əli, 1995: 42); Cümləmiz **də** bu satuya razı olduq (Qul Əli, 1995: 48); Tifil ikən əmisi **də** söylər idi. (Qul Əli, 1995: 150); Anlar aydur: Bizlər **dəği** bilüməzmiş (Qul Əli, 1995: 160); Bizlər **dəği** anı yulaq sevər idik (Qul Əli, 1995: 135); Bunlar **dəği** anılara əhval sordı (Qul Əli, 1995: 130).

Və bağlayıcısı əsasən *lakin/leykin* qarşılaşdırma bağlayıcısı ilə birlikdə işlənmişdir; məs.: *Və lakin* bil, munda heç bir altunum yoq (Qul Əli, 1995: 48); *Vəleykin* sən əmanət bil bunı, oğul, Bu düşünnü qardaşlarına ayıtmağıl (Qul Əli, 1995: 22).

2) Qarşılaşdırma bağlayıcıları

Bu qrupa *amma, lakin/leykin, amalakin, vəlakin* bağlayıcıları daxildir, məs.: Oğlanları aydur: Elə qılır idük, **Lakin** anı bizdən güclü görür idük (Qul Əli, 1995: 134); Adamiyə, bəhayimə buldı rahət, **Vəlakin** ol Misir içrə oldı şiddət (Qul Əli, 1995: 150); Fəhm elədim bildim sənin bu razını, **Amalakin** danlayurmən bu rəmzini (Qul Əli, 1995: 94). Sansız tümən mal, xəzinə yüklətürdim, **Lakin** bahan bən yetürə bilməm imdi. (Qul Əli, 1995: 69); Fəhm elədim bildim sənin bu razını, **Amalakin** danlayurmən bu rəmzini. (Qul Əli, 1995: 109); Yincü, mərcan birlə bağlab saçın örər, **Lakin** kəndi nəfisindən getdi qərar. (Qul Əli, 1995: 1); Misir əhli səni yulaq sorar dedi, **Amma** bular islamə heç gəlməz idi (Qul Əli, 1995: 148).

3) Bölüşdürmə bağlayıcıları

Bu qrupa *ya...ya, yaxud, yoqsa* bağlayıcıları daxildir, məs.: Züleyxa der: **Ya** əmrimə müti ola, **Ya** bənim uş rəncimə ol məlhəm bula, **Yaxud** məhbus qılam, zindan içrə qala, Tükəl ömri zindən içrə keçsün imdi. (Qul Əli, 1995: 102); Friştəmi, **ya** pərimi - deyür imdi. (Qul Əli, 1995: 45); Mənə yatrub söylə, müti olurmusan? **Yoqsa**, bayıq zindən içrə qalurmusan? (Qul Əli, 1995: 88); Yincitməgil bəni uşbu şiddət içrə, **Yoqsa**, bən həm düa qılam həsrət içrə. (Qul Əli, 1995: 158); Ərəbicə Yusifə söz söylədilər, Öldürərmiz **yoqsa**, deyü küylədilər (Qul Əli, 1995: 46); Ol Rəvayil aydur: Verin minnət ilə! **Yoqsa**, bir göz nərə uram heybət ilə. (Qul Əli, 1995: 46); Qardaşların batıl işə doğru durdı, **Yoqsa**, bayıq öldürərlər, bilgil imdi. (Qul Əli, 1995: 47).

4) Aydınlaşdırma bağlayıcıları

Poemanın dilində çox az işlənən bu bağlayıcılar “özündən əvvəl işlənən və izahı lazım olan sözü, söz birləşməsini və ya cümləni aydınlaşdırmağa, dəqiqləşdirməyə xidmət edir” (Hüseynzadə, 2016: 239); məs.: Neçə-neçə dirəkləri əqiq olsun, **Yəni** anda inci bülül dirək olsun (Qul Əli, 1995: 73).

“Qisseyi-Yusif”in dilində işlənən **tabelilik bağlayıcıları** aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Səbəb bağlayıcıları

Bu qrupa *çünki, zira* bağlayıcıları daxil olub, *zira* bağlayıcısının işlənmə tezliyi daha yüksəkdir, məs.: **Çünki** bildün hallar belə olur imiş, Qullarına mövlə hesab qılır imiş (Qul Əli, 1995: 80); Saqi aydur: Bu iş içrə heyran qaldım, **Zira** bən ol oğlanıdan utlu oldum (Qul Əli, 1995: 99); Yalbaruban Sənəmə kob zarı qılır, **Zira** mehri gəlib olub səbrin alır. (Qul Əli, 1995: 82); Firiştələr idüğünü bilimədi, **Zira** ol vəqt Məlik Doğar kafir idi. (Qul Əli, 1995: 44).

2) Aydınlaşdırma bağlayıcıları

Bu bağlayıcılar tabeli mürəkkəb cümlənin budaq cümləsini müxtəlif cəhətlərdən aydınlaşdırma mənalı ilə bağlayır (Hüseynzadə, 2016: 240). Məs.: Ümiddir **kim**, muna səndən mədəd gördi. (Qul Əli, 1995: 21); Ümid var **ki**, vüsəl ruzi qıla imdi. (Qul Əli, 1995: 156); Oldurur **ki**, dolanıban sana gəldi (Qul Əli, 1995: 125); Oldurur **kim**, dolanıban sana gəldi (Qul Əli, 1995: 146). H. Mirzəzadə yazır ki, XVIII əsrə qədər yazı dilində *kim* şəkli *ki*-yə nisbətən daha çox aktiv olmuşdur. Lakin bu üstünlük bu dövrdən sonra öz yerini *ki* bağlayıcısına vermişdir. XIX-XX əsrlərin dilində isə *kim*-dən üslub xatirinə istifadə edilmişdir (Quliyev və Bağırov, 2013: 25).

3) Şərt bağlayıcıları

Bu qrupa *gər/əgər* bağlayıcısı daxil olub, şərt budaq cümləli tabeli mürəkəb cümlələrin yaranmasında aktiv şəkildə iştirak edir, məs.: *Əgər* sən həq rəsulu həm olur irsən (Qul Əli, 1995: 20); Ey dariğa, *əgər* əvvəl bilsə idim (Qul Əli, 1995: 67); Yusif aydur: Bilür bən *gər* aşıq irsən, Eşq üzərə *əgər* gerçək sadıq irsən. (Qul Əli, 1995: 127); *Əgər* sizdə doğruluq olur isə, Beniyə min sizin ilə gəlür isə (Qul Əli, 1995: 136); Firiştələr aydur: *Əgər* girir irsən (Qul Əli, 1995: 171).

QOŞMALAR

Hallana bilən nitq hissələrinə qoşularaq adlarla adlar və adlarla fellər arasında əlaqə yaradan sözlərə qoşma deyilir (Kazımov, 2010: 338). B. Xəlilov qoşmaları bu şəkildə xarakterizə edir: “Qoşmalar müstəqil nitq hissələrindən yaranıb, şəkilçiləşməyə doğru inkişaf edən köməkçi nitq hissəsidir... Qoşmanı bir nitq hissəsi kimi səciyyələndirən xüsusiyyətlər: a) qoşulduğu sözdən sonra işlənir; b) qoşulduğu sözlə birlikdə bir cümlə üzvü olur; c) ayrılıqda cümlə üzvü olmur və heç bir suala cavab vermir; ç) qoşulduğu sözlə birlikdə müxtəlif mənə çaları əməl gətirir: bənzətmə, müqayisə, istinad və ziddiyyət, səbəb, məqsəd, zaman, məkan, iştirak və s.; d) qoşulduğu sözlə münasibətə girərkən onusmin müvafiq hallarında idarə edir.” (Xəlilov, 2016: 294).

Qoşmalar tarixən müstəqil mənaya malik olan leksik vahidlər olmuş, sonrakı inkişaf prosesi nəticəsində leksik mənalarını tədricən itirərək, yeni qrammatik mənə qazanmışlar (Quliyev və Bağirov, 2013: 28). Poemanın dilində müşahidə edilən qoşmaların əksəriyyəti müasir dilimizdə dəyişikliyə uğramadan işlənir, az bir qismi isə tamamilə istifadədən qalmışdır. “Azərbaycan dilində qoşmaların lüğəvi mənəsi olmasa da, onlar qoşulduqları sözlərlə birlikdə, qoşulduqları sözlərin mənasından asılı olaraq, *müqayisə, fərqləndirmə, bənzətmə, zaman, məkan, səbəb, məqsəd, intiha, istiqamət, yön, vəziyyət, aidyyət, nisbət, uyğunluq, əsas, mənbə, istisna etmə və s. kimi* mənalar ifadə edir. Bu mənalar onların qoşulduğu hallar və həmin hallarda olan sözlərlə, birləşmələrlə birlikdə təzahür edir” (Kazımov, 2010: 341). Poemanın dilindəki qoşmalar aşağıdakı hallarda olan sözlərə qoşularaq qeyd etdiyimiz mənaları ifadə edir:

1) Adlıq halda olan sözlərə qoşulanlar

Bu qrupa *saru, tək/dək, -ləyi/-ləyin, icrə, kibi, -ca/-cə, ilə, birlə, -çün/üçün* qoşmaları daxildir. Məs.: *saru*: Ağılayu Yusif *saru* daim baqar (Qul Əli, 1995: 107);

tək/dək: Dolun ay *tək* balqur idi bənzin nəqşi (Qul Əli, 1995: 129); Dolun ay *tək* balqır idi xub cəmalın (Qul Əli, 1995: 127); Heç doğmadı, həm doğmaya bəntək bəşər (Qul Əli, 1995: 62); Bənzin nuri dolun ay *tək* balqır imdi. (Qul Əli, 1995: 149); Gözüm yaşı qana dönüb su *dək* aqar (Qul Əli, 1995: 157);

-ləyi/-ləyin. Müasir Azərbaycan dilində işlənməyən bu qoşma poemanın dilində *kimi və qədər* qoşmalarının sinonimi kimi çıxış edir; məs.: Məsəlimə *türküləyi* gerü gəldi (Qul Əli, 1995: 124); *İblisləyin* görüb peşman olmaz isə (Qul Əli, 1995: 76);

icrə: Güzgü *icrə* görkin görüb ögdünmü, de?! (Qul Əli, 1995: 81); Ol saqi həm zindan *icrə* bir duş gördi (Qul Əli, 1995: 104);

kibi. Bu qoşma adlıq halda işlənən sözlərə qoşularaq bənzətmə və müqayisə çaları yaradır; məs.: Bir quş *kibi* uçumağa uçar imdi (Qul Əli, 1995: 147); Dürü nəbat ənbər *kibi* qokur imdi. (Qul Əli, 1995: 66); Gözlərindən göhər *kibi* yaşlar saldı (Qul Əli, 1995: 69);

-ca/-cə: Uşbu oğlan ağırınca altun saygil (Qul Əli, 1995: 66); Bənim könlüm *dedükicə* eyləmişsiz. (Qul Əli, 1995: 168); Toqışmağıl, muradınca olğıl imdi (Qul Əli, 1995: 150); Ərəb, əcəm tiləyincə qıldıq bəyan (Qul Əli, 1995: 152); Yalı Yusif yanlarınca yayaq yıld (Qul Əli, 1995: 28). Göründüyü kimi, poemanın dilində *-ca, -cə* qoşması sözlərə adlıq hal formasında qoşulur, münasibət, miqdar, qədər, hüdudlanma və s. mənalar ifadə edir. Bəzi məqamlarda *qədər, ilə* qoşmaları ilə sinonimləşir.

ilə, birlə. İki əşyanın birlikdə alınmasını, ya da müəyyən bir işin, hərəkətin müəyyən bir əşya vasitəsilə icra edildiyini və ya müşayiət olunduğunu bildirən bu qoşmalar (Mirzəzadə, 1962: 208) poemanın dilində *tək* və bəzən də birlikdə işlənmiş, qoşulduğu sözün lüğəvi mənasından asılı olaraq birləlik, şəriklik və s. məzmun çalarını yaratmağa xidmət etmişdir, məs.: Heç kim *ilə* birlə kəlam söz söyləməz (Qul Əli, 1995: 61); Bu iş *ilə* atanıza aq olusuz (Qul Əli, 1995: 31); Yulaq qatı həsrət *birlə* çoğlaşdılar, Hər birisi Yusif *birlə* yığlaşdılar

(Qul Əli, 1995: 162); Haman dəmdə güssə **birlə** bənzi soldı (Qul Əli, 1995: 22); Hökm **birlə** təqdir qıldı qadir dəyyan (Qul Əli, 1995: 97); Ədəb **birlə** salam verüb yetü qıldı (Qul Əli, 1995: 99); Qəm-qüssəylə **birlə** bənzi soldı irsə (Qul Əli, 1995: 62); Bu nümunələr Azərbaycan dilində zərf düzəldən **-la, -lə** şəkilçisinin mənşəyini **birlə** (ilə) qoşması ilə bağlamağa əsas verir.

-çün/üçün. Adlıq və yiyəlik halda işlənən sözlərə qoşularaq səbəb, məqsəd məzmunu ifadə edən bu qoşma poemanın dilində daha işləkdir; məs.: Axirət**çün** duruşmaqlıq gərək imdi. (Qul Əli, 1995: 111); Oğlanların vəsiyyət**çün** hazır qıldı. (Qul Əli, 1995: 170); Yusifini görmək **üçün** hiylə qıldı (Qul Əli, 1995: 68); Yalvar deyür ol qərib**çün** sən Cəlilə. (Qul Əli, 1995: 113).

2) Yiyəlik halda olan sözlərə qoşulanlar

Bu qrupa **dəki, üçün, ilə, kibi** qoşmaları daxildir, məs.:

Dəki. Azərbaycan dilinin dialektlərində bənzətmə bildirən **təki** qoşmasına poemanın dilində **dəki** fonetik variantında rast gəlinir, məs.: Anın **dəki** adı nəçük rəva gördün? (Qul Əli, 1995: 148);

Üçün: Anın **üçün** bizlərə ol əhsan eylər? (Qul Əli, 1995: 132); Bənim **üçün** sən bir dua qılğıl imdi (Qul Əli, 1995: 54); Bənüm **üçün** edkü dua qılsun imdi. (Qul Əli, 1995: 110); Sənin **üçün** bu tədbiri qılam imdi. (Qul Əli, 1995: 148);

İlə: Bizim **ilə** tamaşaya gəl demişsiz (Qul Əli, 1995: 161); Bizim **ilə** bilə təam yegil imdi. (Qul Əli, 1995: 149);

Kibi. Bu qoşma adlıq halda işlənən sözlərlə yanaşı, yiyəlik halda olan sözlərə də qoşula bilir; məs.: Bunun **kibi** görklü cəmal ol düzətdi. (Qul Əli, 1995: 69); Bunun **kibi** qul kimin əlnə düşər? (Qul Əli, 1995: 101) və s.

3) Yönlük halda olan sözlərə qoşulanlar

Bu qrupa daxil olan **-dək/-dəkin** şəkilçi qoşması yönlük halda işlənən zaman məzmunlu sözlərə qoşularaq hərəkət və hadisənin zamanını bildirir, məs.: Dörd yaşnad**ək** həm qatında dutar imdi. (Qul Əli, 1995: 151).

4) Çıxışlıq halda olan sözlərə qoşulanlar

Bu qrupa **özgə, ayru, bərü, sonra** qoşmaları daxildir, məs.:

Özgə: Bəndən **özgə** kimsələrə baqman imdi (Qul Əli, 1995: 61);

Ayru: Sizdən **ayru** ana bəndən firqət olsa (Qul Əli, 1995: 134);

Bərü: Andan **bərü** yarlı Yəqub oldı heyran (Qul Əli, 1995: 94); Andan **bərü** ağılayu durar imdi (Qul Əli, 1995: 147); Andan **bərü** həsrətilə məhrum qaldım. (Qul Əli, 1995: 147); Andan **bərü** həsrətilə məhrum qaldım. (Qul Əli, 1995: 147);

Sonra: Zaman məzmunu daşıyan bu qoşma poemanın dilində geniş işləkliyə malikdir, məs.: Andan **sonra** İsrailə xəbər verdi. (Qul Əli, 1995: 169); Bundan **sonra** bana timar kim qıldacı? (Qul Əli, 1995: 51); Andan **sonra** həqdən təqdir eylə gəldi. (Qul Əli, 1995: 129); **Andan** Yəqub həm oqıdı ol bitini. (Qul Əli, 1995: 166) və s. Bir nümunədə bu qoşmanın arxaik **-dın** çıxışlıq hal şəkilçili sözdən sonra işləndiyi də müşahidə edilir; məs.: Andın **sonra** ol siddiqi-Sahibi-qar, Ğari içrə Mustafa tutdu anı yar. (Qul Əli, 1995: 17).

NƏTİCƏ

Göründüyü kimi, Müasir Azərbaycan dilində işlənən bağlayıcı və qoşmalara “Qisseyi-Yusif” poemasının dilində də eyni və ya müxtəlif fonetik tərkiblərdə rast gəlinir. “Qisseyi-Yusif” poemasının dilində bağlayıcı və qoşmalar işlənmə intensivliyinə görə digər köməkçi nitq hissələrindən kəskin şəkildə fərqlənir. Bunlardan tabelilik bağlayıcıları tabesizlik bağlayıcılarına nisbətən az işlənmişdir ki, bu da xalq şeiri üslubunda yazılan poemanın dilində sadə və tabesiz mürəkkəb cümlələrdən, komponentləri intonasiya ilə əlaqələnən tabeli mürəkkəb cümlələrdən daha çox istifadə ilə bağlıdır.

Poemanın dilində qoşmaların ismin adlıq, yiyəlik, yönlük və çıxışlıq hallarında olan sözlərə qoşularaq fərqli mənə çalarları ifadə etdiyini görmək mümkündür. Bunların arasında yiyəlik və çıxışlıq halla işlənən qoşmaların işlənmə tezliyi bərabər vəziyyətdə olub, adlıq halda olan sözlərlə işlənən qoşmalar digərlərinə görə üstünlük təşkil edir. Yönlük halda işlənən qoşmalara isə az təsadüf edilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva, G. (2013). Müasir Azərbaycan dili, II hissə. (Morfologiya, sintaksis), Elm və təhsil, Bakı.
2. Əlibəyzadə, E. (1982). Ədəbi şəxsiyyət və dil. Yazıçı, Bakı.
3. Hacıyev, T. (2012). Azərbaycan ədəbi ili tarixi, 2 cildə, 1-ci cild, Elm, Bakı.
4. Hüseynzadə, M. (2016). Müasir Azərbaycan dili, morfologiya, Şərq-Qərb, Bakı.
5. Karahan, L. (1994). Erzurumlu Darir. Kıssa-I Yusuf (Yusuf ve Züleyha), İnceleme-Metin-Dizin, TDK yayınları, Ankara.
6. Kazımov, Q. (2010). Müasir Azərbaycan dili, Morfologiya, Elm və Təhsil, Bakı.
Kazımov, Q. (2019). Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisi, Elm, Bakı.
7. Mirzəzadə, H. (1962). Azərbaycan dilini tarixi morfologiyası, Azərbaycan Dövlət Tədris-Pedaqoji nəşriyyatı, Bakı.
8. Qul Əli (1995). Qisseyi-Yusif (tərtibçilər: E. Əlibəyzadə, Ə. Hüseyni), Azərənəşr, Bakı.
9. Quliyev, İ. (2011). Qul Əlinin “Qisseyi-Yusif” poemasının dili (metodik vəsait), Mütərcim, Bakı. 2011.
10. Quliyev, İ., Bağırov, N. (2013). Ümmi İsanın “Mehri və Vəfa” poemasının dili (metodik vəsait), Mütərcim, Bakı.
11. Xəlilov, B. (2016). Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası (II hissə), dərslik, Papirus NP, Bakı.
12. Xudiyev, N. (1997). Azərbaycan ədəbi dili tarixi, Ankara.
13. Закиев, М. З. (1987). Язык “Кысса-и Йусуф Кул Гали и этноязыковая ситуация в Волжской Булгарии” / М.З.Закиев // Поэт-гуманист Кул Гали. Сборник статей. - Казань: Татар. кн. изд-во, с.115 - 122.
14. Курбатов, Х. Р. (1992). Язык болгаро-татарских эпитафий и “Кысса-и Йусуф” / Х.Р.Курбатов // Языки, духовная культура и история тюрков: традиции и современность. Труды международной конференции в 3-х томах. Том 1. Казань.
15. Наджип, Э. Н. (1989). Исследования по истории тюркских языков XI - XIV веков / Э.Н.Наджип. - Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, с.57 - 80.
16. Тенишев, Э. (1987). О языке поэмы “Кысса-и Йусуф” Кул Гали / Э.Тенишев // Поэт-гуманист Кул Гали. Сборник статей. Казань: Татар. кн. изд-во. с.133 - 135.

(10)

Doç. Dr. Qədim RUFULLAYEV¹²

“ƏSLİ və KƏRƏM” DASTANININ TƏDQIQINDƏ SALMAN MÜMTAZIN ROLU
THE ROLE OF SALMAN MUMTAZ IN THE STUDY OF “KEREM and ASLI” EPIC

ÖZ

Makale, Azərbaycanlı halk bilimci Salman Mümtaz'ın halk romanlarından biri olan "Hakikat ve Kaygı" destanının incelenmesine ayrılmıştır. Makalede, Azerbaycan folklor çalışmalarının gelişmesinde önemli rol oynayan Salman Mümtaz'ın, birçok folklor örneğinin yanı sıra "Aslı ile Karam" destanı üzerinde de araştırmalar yaptığı, eserle ilgili şiirleri toplayıp yayınladığı, konuyla ilgili tespitlerini basında yayınladı. Azerbaycan romancılığının gelişmesinde önemli bir aşamayı oluşturan ve gelenek oluşturan eserlerden biri de "Aslı ve Karam" destanıdır. Folklorumuzda eşsiz bir konumda yer alan, okuyucu ve dinleyiciler tarafından beğeniyle karşılanan bu halk romanı aşk teması üzerine oluşturulmuştur. Eserin ana teması, manevi güzelliğe ulaşmak ve onu beslemek, aşkta vefa, güven ve sadakat gibi insani niteliklerin takdir edilmesi ve geliştirilmesi, ilerici eylemler, vatan ve vatandaşlık konusunun oluşturulması, uğruna yorulmadan mücadele edilmesi gibi konuları içermektedir. dostluk, saf sevgi ve dünyevi değerlerin başarısı. . Ziyad Han'ın oğlu Mahmud'un papazın kızı Meryem'e aşık olduğu eserden anlaşılmaktadır. Ziyadhan bu duruma sevinse de rahip gençlerin farklı dinden olması nedeniyle bu durumdan memnun değildir ve birleşmeyi kabul etmez. her halükarda aşkların trajedilerine maruz kalır ve küle döner.

S. Mumtaz, bu popüler romanı geçen yüzyılın 30'lu yıllarında yazıyor ve "Edebiyat Gazetesi"nde yayınlıyor. Salman Mümtaz'ın Köroğlu destanı kadar "Aslı ve Karam" destanının da öneminden bahsetmesi onun yaklaşık olarak 16. ve 17. yüzyıllarda oluştuğunu gösterir. Hatta destanın kahramanlarından Karam'ın tarihi bir şahsiyet olduğu fikri de ileri sürülmektedir. Bundan sonra pek çok araştırmacı, M.H. Tahmasib, İ. Abbasli, Gara Namazov ve son dönem folklorcuları makalede sadece Karam'ın değil Aslı'nın kişiliği ve etnik kökeni hakkında da görüşlerini dile getirdiler. Milletimizin asırlık kültür tarihinin zengin örneklerinden biri olan "Doğru ve İyi" destanı, Azerbaycan halkının hümanist ve çok kültürlü değerlere bağlı olduğunu, her zaman hümanist görüşler solduğunu ve ilerici olduğunu bir kez daha göstermektedir. fikirler.

Anahtar Kelimeler: Halk destanı "Aslı ve Karam", S. Mümtaz'ın çalışmasında, bilimsel sonuçlar.

ABSTRACT

The article is dedicated to the study of the epic "Asli and Karam" which is one of the folk novels of the famous Azerbaijani folklorist Salman Mumtaz. It is emphasized in the article that Salman Mumtaz, who had an important role in the development of Azerbaijani folklore studies, along with many examples of folklore, researched on the "Asli and Karam" epic, collected and published poems related to the work, and published his conclusions related to the topic in the press. It is obvious that "Asli va Karam" epic is one of the works that formed an important stage in the development of Azerbaijani novelism and created a tradition. This folk novel, which stands in a unique position in our folklore and is welcomed by readers and listeners, is written on the theme of love. The main theme of the work includes topics such as achieving spiritual beauty and nurturing it, appreciating and developing human qualities such as loyalty, trust and loyalty in love, prosperous goal, forming the position of the homeland and citizenship, endlessly fighting for the success of friendship, pure love and worldly values. It is clear that Ziyad Khan's son Mahmud falls in love with Maryam, the priest's daughter, although Ziyadkhan is happy about it, the priest is not delighted for it because the young belong to different religions, and he is against coming together of the lovers, and causes their tragedies and separation.

S. Mumtaz writes down this popular novel in the 30s of the last century and published it in the "Edebiyyat newspaper". The fact that Salman Mumtaz deal with the importance of "Asli va Karam" as much as "Koroglu" epic means that it was formed approximately in the 16th and 17th centuries. Even the idea that Karam, one of the heroes of the epic, is aimed. After that, many researchers, M.H. Tahmasib, I. Abbasli, Gara Namazov and recent folklorists expressed their opinions about the identity and ethnicity of not only Karam, but also Asli in the article. The epic "Asli and Karam" is one of the rich examples of our nation's centuries-old cultural history. The work once again shows that the Azerbaijan own humanistic and multicultural values and live with constantly humanistic views and progressive ideas.

Keywords: The folk epic, "Asli va Karam", researched by S.Mumtaz, scientific results.

¹² Lənkəran Dövlət Universiteti, Azərbaycan; ORCID: 0000-0002-1213-0676;
qedim73@mail.ru

GİRİŞ

Azərbaycan folklorşünaslığının inkişafında əhəmiyyətli rola malik olan Salman Mümtaz bir çox folklor nümunələri ilə yanaşı, “Əsli və Kərəm” dastanı ilə bağlı araşdırmalar aparmış, əsərə aid şeirlər toplayıb nəşr etdirmiş və mövzu ilə əlaqəli qənaətlərini mətbuatda işıqlandırmışdır.

Məlumdur ki, “Əsli və Kərəm” dastanı Azərbaycan romançılığının inkişafında mühüm mərhələ təşkil edən və ənənə yaradan əsərlərindən biridir. Folklorumuzda özünəməxsus mövqedə dayanan, oxucu və dinləyicilər tərəfindən rəğbətlə qarşılanan bu xalq romanı məhəbbət mövzusunda ərsəyə gəlmişdir. Əsərin əsas qayəsində mənəvi gözəlliyə çatmaq və onu tərbiyə etmək, sevgidə vəfəlalıq, etibar və sədaqət kimi insani keyfiyyətləri qiymətləndirmək və inkişaf etdirmək, mütərəqqi amallar, vətən və vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması, dost yolunda, saf məhəbbət və dünyəvi dəyərlər uğurunda yorulmadan mübarizə aparmaq kimi mövzular yer alır. Bütün digər, xüsusilə məhəbbət mövzulu dastanlarımız kimi “Əsli və Kərəm” dastanı da “forma cəhətdən diqqəti cəlb edir; hər bir dastanda olduğu kimi üç ustadnamə ilə başlanır. Əlbəttə, burada əsas məqsəd dinləyicilərə gözəl insani keyfiyyətlər aşılamaqdan ibarətdir. O biri tərəfdən isə aşıqlar bunun vasitəsilə öz keçmiş ustadlarını yad edir, onun xatirələrini əbədiləşdirirlər” (4, 276)

Dəli könül, məndən sənə əmanət,
Demə bu dünyada qalım-yaxşıdı.
Bir gün olar, qohum-qardaş yad olar
Demə, ulusum var, elim yaxşıdı..

..Xəstə Qasım, kimə qılsın dadını?
Canı çıxsın, özü çəksin odunu,
Yaxşı igid yaman etməz adını,
Çünki yaman addan ölüm yaxşıdı. (2, 7)

Dastanın qısa məzmunu belədir ki, “Gəncə xanı Ziyad xan və onun xəzinədarı- vəziri Qara keşiş uzun müddətdir ki, övlad həsrətindədirlər. Bunlar məsləhət görürlər ki, fəqir-füqəranı toplayıb nəzir versinlər, acları doydurub, çılpaqları geyindirsinlər. Eyni zamanda həm Ziyad xan, Qara keşiş şərtləşirlər ki, birisinin oğlu, o birisinin qızı olsa bir-birilə evləndirsinlər. Ziyad xanın oğlu, Keşişin isə qızı olur” (3, 230). Əsərdən aydın olur ki, Ziyad xanın oğlu Mahmud, Keşişin qızı Məryəmə aşıq olur, Ziyadxan bundan sevinmə də, Keşiş bundan kədərlənir və heç bir halda sevgililərin qovuşmasına razı olmayaraq, onların faciələrinə, yanıb kül olmalarına bais olur.

“Əsli və Kərəm” dastanı Salman Mümtazın araşdırmalarında. Təbii ki, yüz il əvvəlki oxucular indi mükəmməl şəkildə əlimizdə olan bu dastan haqqında hazırda olduğu qədər bilgilərə malik deyildi. Əsər ya şifahi şəkildə ağızdan-ağıza dolaşır, aşıq məclisləri olan bölgələrdə dinlənir, ya da ayrı-ayrı jurnal və qəzetlərdə müxtəlif məxəzlərdən yarımçıq şəkildə əldə olunan parçalar şəklində nəşr edilirdi. Xalq ədəbiyyatı nümunələrinin bir çoxunun toplanması və nəşri məsələlərini təmənnasız həyata keçirən Salman Mümtaz “Əsli və Kərəm” kimi məşhur xalq dastanına da biganə qala bilməzdi. Odur ki, sözügedən əsər haqqında məlumat toplamış və “Ədəbiyyat qəzeti”nin 31 iyul, 1936-cı il, 19-20-ci sayında məqalə şəklində nəşrini həyata keçirmişdir. O, məqalədə yazırdı: “Xalq ədəbiyyatımızın şahkar dastanlarının biri də “Əsli və Kərəm” dastanıdır. Təəssüf olsun ki, bu dastan da digər bəzi dastanlarımız kimi nöqsanlı və yarımçıq bir haldadır. Bunun da üstündə çalışılmalı və nöqsansız bir surətdə meydana çıxarılmalıdır. Çünki “Əsli və Kərəm” unudulacaq dastanlardan deyildir. Bu dastan da “Koroğlu” dastanı ilə əsrlərcə yan-yanaşı yaşamış və bundan sonra da bir çox əsrlər yaşayacaqdır. “Əsli və Kərəm” dastanının bir çox parçaları və qolları hələ indi də aşıqlarımızın və zövqərvər elimizin, xalqımızın yadında, hafizəsində saxlana bilmişdir” (14, 3). Salman Mümtazın qeydlərindən aydın olur ki, o, “Əsli və Kərəm” dastanı barədə kifayət qədər məlumatlıdır. Həmçinin əsərin məzmununu tam şəkildə dinləmiş, onun xalqımız üçün “Koroğlu” dastanı qədər əhəmiyyətindən söz açmışdır. Düşünürük ki, müəllif dastanla bağlı məhz bu cəhətləri gördükdən sonra belə qənaətə gəlir ki, elmi dövriyyədə əsərlə bağlı olan bilgilər “nöqsanlı və yarımçıq bir haldadır”. Folklorşünas alim xalq ədəbiyyatının bənzərsiz olan bu sənət əsərinin bərpasını bir vəzifə kimi qarşısına qoyaraq bildirir ki, “Kərəm yurdumuzun

yetirdiyi nadir simalardandır. Azərbaycanlıdır. Onun dastanına əhəmiyyət verərək unudulmuş parçalarını axtarıb tapmalıyıq”(12, 259). Salman Mümtaz verdiyi vədinə, müəyyən mənada, əməl edərək “Əsli və Kərəm” dastanına aid bir neçə nümunəni nəşr etdirir. Onlardan birini təqdim edirik:

Durna, gedər olsan bizim ellərə,
Yarə söylə başdan keçən halları.
Qohum-qardaş, yar, müsahib olanlar,
Dəxi çıxıb gözləməsin yolları.

Fələk kəmənd atıb ömrüm köşkünə,
Rəhmin gəlsin mənim kimi düşgünə.
İmam Həsən, İmam Hüseyn eşqinə,
Öldürüllər, tök üstümə telləri.

Bahar olcaq dağlar böyrü söküldü,
Boz bulanıq axdı çaya töküldü.
Bülbül də yavusun aldı, çəkildi,
Hayıf, soldu dost bağının gülləri

Mən Kərəməm, işim yoxdu xanının,
Qapına gəlmişəm dilü canının.
Ah çəkəndə didəm dolur qanının,
Yadıma düşəndə Əsli elləri. (12, 260)

Məqələdə “Varım-gedim bir ustaddan dərslər alım”, “Ey ağalar, xan Əslinin dadından”, “Şükür, üzün gördüm, aldım təsəlli”, “Ərzurumun gədiyinə varanda” misrası ilə başlayan və “Fələk”, “Üstündən”, “Deyirlər” rədifli daha bir neçə şeir vardır. Göstərilən nümunələrdən yalnız bir şeir “Əsli və Kərəm” dastanının əlimizdə olan ən yeni variantının qəhrəmanların əhval-ruhiyyəindən asılı olaraq dilə gətirdikləri lirik parçaların arasında yer tutmuşdur. Qeyd edək ki, sözügedən dastanda lirik şeirlərin əksəriyyəti qoşma və gəraylı olmaqla sayı yüz iyirmidən artıqdır. Yuxarıda təqdim etdiyimiz “Durna, gedər olsan bizim ellərə” şeiri də dastanda vardır, ancaq buradakı nümunənin yalnız birinci bəndi S.Mümtazın nəşr etdirdiyi eyni adlı şeirlə səsləşir. Həmçinin “Ərzurumun gədiyinə varanda” misrası ilə başlayan şeir dastanda “Boranlı dağlarda yolum itirdim” misrası ilə verilir. Burada bir və ikinci bəndlər qismən fərqlərlə uyğun olsa da, sonrakı bəndlərdə bunun kəskin şəkildə olduğunu görürük:

Ərzurumun gədiyini aşanda,
Çağırardım, qadir Allah, aman, hey!
Bir tərəfdən yağmur yağır, bad əsir,
Bir tərəfdən qarşım almış duman hey.

Boranlı dağlarda yolum itirdim,
Çağırırım aman fələk, aman hey!..
Bir yanımda yağış yağar, qar səpər,
Bir yanımda çiskin bulud, duman hey!..

Gecə gəldim İrəvandan yolumu,
Sovuq aldı ayağımı, əlimi.
Öz-özümə haqq etmişəm ölümü,
Dəxi gəlməz sağlığımıza güman, hey.

Axşam oldu, görəmmədim yolumu,
Sovuq aldı ayağımı, əlimi.
Gözüm altda aldım yenə ölümü,
Daha yoxdu sağlığımıza güman hey!..

Sovuq alır bu gədikdən aşanı,
Tanımaram, xanı, bəyi, paşanı.
Yarın qaldı məndə yaylıq nişanı,
Yeri-yeri, çarxı dönmüş zaman hey.

Dağlar, hümmət edin burda qalмайım,
Qalırsam da qürbət eldə ölməyim.
Qarı düşmənlərə möhtac olmayım,
Aman fələk, mənim halım yaman hey!..

Mən Kərəməm, beş gün fəna dünyadə,
Bəlalar çəkmişəm həddən ziyadə.
Tutaram yaxandan, gələrəm dadə,
Məşhər günü qurulanda divan, hey.(12,

..Dar günümdə kimsə yetməz fəryada,
Çovğunun əlindən gəlmişəm dada.
Kərəm deyər: ölüm haqdı dünyada,
Axirədə qarşı gəlsin iman hey!..(2 ,62-

261)

63)

Salman Mümtazın məqaləsində verilən “Dolansın əyyamın, dönsün dövrənin” misrası ilə başlayan “Fələk” rədifli qoşması yeganə şeirdir ki, dastandakı variantı ilə, demək olar ki, uyğundur.

Dolansın əyyamın, dönsün dövrünün,
Qoymadın yetişim muradə, fələk.
Qurumaz göz yaşım, açılmaz könlüm,
Düşmüşən mənimlə inadə fələk.

Dolansın əyyamın, dönsün dövrünün,
Qoymadın yetişim muradə, fələk.
Qurumaz göz yaşım, açılmaz könlüm,
Düşmüşən məninən inadə fələk.

..Kərəm der, yarsız dünyada neylərəm,
Əbədir kim, bu sözləri söylərəm.
Məhşərdə əlindən şikvə eylərəm,
Onsuz deyil, yetər imdada fələk. (12,
262-263)

..Kərəm der, yarsız dünyada neylərəm,
Əbədir kim, bu sözləri söylərəm.
Məhşərdə əlindən şikvə eylərəm,
Onsuz deyil, yetər imdada fələk. !..(2,
34)

Amma məqalədə olan, dastanda əksini tapmayan digər şeirlərin varlığı bizə Kərəm şəxsiyyəti barədə Salman Mümtazın qənaətlərinə qayıtmağa imkan verir. O yazırdı: “Kərəmin özünə gəldikdə, bu da Sarı Aşıq kimi, real bir sima və həqiqi bir şəxsiyyətdir. Qarabağlı Nigari təxəllüs Mir Həməzə əfəndi öz mətbu divanının axırlarında “Dər bəyani-mənqəbət-i-gülğəşti-vilayəti-Qarabağ” sərlövhəli məsnəvisinin bir yerində yazır:

Dildadələri bir özgə babət,
Xublarını vəsfə yoxdur hacət.
Fikir eylə, gözəlləri nə rəngin,
Bir yer ola təxtigahi-Şirin,
Aşıqlərini buna qiyas et,

Fərhadı bu dəviyə əsas et.
Bidillərin biri Aşıq,
Bu mərəkəyə güvahi-sadiq.
Ehriqlərinin biri Kərəmdir,
Müştaqi-həqiri-möhtərəmdir” (14, 3.)

Buradan aydın olur ki, Kərəm dastan qəhrəmanı olmaqla bərabər həm də, Aşıq Abbas Tufarqanlı, Sarı Aşıq kimi tarixi şəxsiyyət olmuşdur. Görünür, bu barədə Salman Mümtazın tutarlı məlumatları olmuşdur ki, “Kərəm yudumuzun nadir simalarındandır” fikrini qətiyyətlə müdafiə edirdi. Onun topladığı və “El şairləri” kitabında nəşr etdirdiyi nümunələrdən biri də Kərəmə aid idi. “Əsli” rədifli həmin şeir barəsində danışdığımız və nümunələr təqdim etdiyimiz “Əsli və Kərəm” dastanında verilməmişdir. Salman Mümtaz burada sözügedən şeirin dastan qəhrəmanı Kərəmin dilində söylənən nümunə kimi deyil, məhz el şairi Kərəmə məxsus olmasını diqqətə çatdırır. Əsərin müəllifi kimi Kərəm adını qeyd edir.

Rast gəldik, şükür, gördüm camalın,
Məhşərə qaladı divanım Əsli.
Mən bilirəm, səni mənə verməzlər,
Ağ məmən tağ ilə dolanım, Əsli.

Dünyanın devləti gəlməz eynimə,
O qulac qolunu dola boynuma.
Girgilən, kərəm qıl, gəlib qoynuma,
Aralıqda çoxdu peymanım, Əsli.

Mən Kərəməm, neyləmişəm, bilmərəm,
Qara bağrım xəncər ilə teylərəm.
Bir canım var, sənə qurban eylərəm,
Qurbandı başına bu canım Əsli. (13, 107)

Beləliklə, alınan nəticə budur ki, Kərəm öz dövrünün məşhur el şairi olmuş, özündən sonra adına “Əsli və Kərəm” dastanı qoşulmuşdur. Bu barədə bir çox alimlərin fikirlərini öyrənmək istədik.

Azad Nəbiyev öz araşdırmalarında Dədə Kərim kimi təqdim etdiyi bu el şairinin təxminən 1290-1355-ci illər arası yaşayıb yaratması qənaətindədir. Onun ehtimallarına görə, Dədə Kərim təkə dastan qəhrəmanı deyil, müstəqil, tarixi bir şəxsiyyət və S.Mümtazın dediyi kimi el şairi olmuşdur. “Molla Qasımın şagirdi olduğu ehtimal edilən Dədə Kərim XIV əsr Şirvan aşiq şairinin və dastan yaradıcılığının geniş bir mərhələsi onun adı ilə bağlıdır. Güman edilir ki, aşığın şeirləri bu günə yalnız “Əsli və Kərim” dastanı vasitəsilə gəlib çatmışdır”(11, 91).

“Əsli və Kərim” dastanının yaranma tarixi və Əslinin etnik mənşəyi barədə. Bir dastanın ərsəyə gəlməsi üçün xalq repertuarında uzun illər və əsrlər lazımdır. Salman Mümtazın “Əsli və Kərim”in “Koroğlu” dastanı qədər əhəmiyyətindən bəhs etməsi, bəlkə də, onun təxminən XVI-XVII əsrlərdə formalaşması anlamını ifadə edir. Ancaq bu sadəcə ehtimaldır. Qara Namazov məqalələrin birində sözügedən dastanın böyük tarixə və coğrafiyaya malik olmasından bəhs edir. O yazır: “Dastanın süjeti, bu süjetin yayıldığı ərazi barədə söz açan türkmən folklorçusu Amangül Durdiyeva akademik B.A.Karriyevin belə bir mülahizəsini təqdim edir: “Əsli-Kərim”, “Sayatlı-Həmra”, “Şahsənəm-Qərib”, “Nəcəboğlan” dastanlarının süjetləri folklordan alınıb, bu süjetlər XIV-XV əsrlərdə İran, Azərbaycan, Ermənistan, Qarabağ, Diyarbəkir, Kürdüstan, İraq kimi yerlərdə yaşayan aqşoyunlu və qaraqoyunlu türkmən tayfalarının həyatından alınan əsərlərdir”. XV əsrin ikinci yarısında və XVI əsrin əvvəllərində yaşamış Qurbaninin və təxminən bu dövrdə yaşamış erməni aşığı Miranın şeirlərində Kərim adı Məcnun və Fərhadla yanaşı dönə-dönə xatırlanır”(7, 14).

İsrafil Abbaslı da ““Əsli və Kərim” dastanının izi ilə(Erməni mənbələri əsasında) məqaləsində sözügedən dastan haqqında qənaətlərini bölüşmüş, Qurbani dövründə geniş yayıldığını vurğulamışdır. O, qeyd edir ki, “Əkli və Kərim” dastanı Xətəinin müasiri Qurbaniyə məlum imiş. O, “Qurbai” dastanına aid olan müstəqil gözəlləmələrindən birində təsvir etdiyi gözəli həm də Əsliyə bənzədirək deyir:

Şipşirindir dilin, məmən yeməli,
Sənə Leyli, Əsli, Şirin deməli”.(1, 34)

Qara Namazov “Əsli və Kərim” dastanının daha əvvəlki dövrlərin ədəbi-mədəni hadisəsi olmasına diqqəti çəkir. O vurğulayır ki, M.H.Təhmasib kimi tədqiqatçıların qənaətinə görə, dastan XVII əsrdə naməlum aşiq tərəfindən işlənilib. Qara Namazov bu məsələyə də aydınlıq gətirərək yazır ki, “dastanın dəfələrlə çap olunmuş bu son variantda Sofi lələ diqqəti daha çox cəlb edir. İlyas Muşeqin «Nəğmələr məcmuəsi»ndə Lələnin bayatıları və Aşiq Sofinin şeirləri verilib. Ənənəvi dastan yaradıcılığından bəlli olduğu kimi dastançı yaratdığı dastanın ya əsil qəhrəmanı kimi (əksər dastanlarımızın baş qəhrəmanı onu yaradan dastançının özüdür), ya da köməkçi surət kimi iştirak edir. Çox güman ki, «Əsli-Kərim» dastanında Kərimin ən yaxın dostu XVII əsrin məşhur aşığı Sofi lələ dastanı yenidən işləyən aşığın özüdür”(10, 14).

Mənbələrdə dastanın daha əvvəlki dövrlərə aidliyi barədə kifayət qədər məlumat vardır. Dastanda butavermə mərhələsinin olmaması bunu islamdan öncə baş verən hadisə kimi də dəyərləndirilir. Bu fikrin müəlliflərindən biri olan M.H.Təhmasibdir. O, qeyd qeyd edir ki, “bizcə, bu dastan Nəsimiyə də məlum imiş. Nəsimi şeirlərinin Salman Mümtaz nəşrindəki “Yenə” rədifli qəzəlinə Kərimin adı çəkilir. Sonrakı nəşrlər başqa əlyazmalarına əsaslanaraq bu sözü başqa şəkildə verirlər”(8, 381). Salman Mümtaz 1926-cı ildə Nəsimi irsini toplayaraq nəşr etdirmişdir. Doğrudur, Nəsiminin əsərləri “ilk dəfə 1844-cü, sonra isə 1871 və 1880-ci illərdə İstanbulda çap edilmişdir. Bu nəşrlərin əvvəlində şairin fars dilində şeirlərdən nümunələr də verilmişdir”(6, 10). Salman Mümtazın tərtibi ilə nəşr olunan kitabda Nəsimiyə aid “Yenə” rədifli iki qəzəl verilmişdir. Biri “Şol şəmi gör ki, nurinə pərvanəyəm yenə”, digəri isə “Rəhməti gəldi irişdi fəzli-rəhmanın yenə” misraları ilə başlanan qəzəllərdir və hər ikisində Kərim adına rast gəlinmir. M.H.Təhmasib özü də bu fikirdə tərəddüd keçirərək vurğulayır ki, “biz hələ bunların hansının düz olması məsələsini açıq qoyub, ancaq bunun qeyd etməklə kifayətlənirik ki, Nəsimidən sonra yaşamış Qurbani şeirində Leyli, Şirin ilə yanaşı Əslinin də adı çəkilir”. Əlbəttə, bütün bunlar Azərbaycan elminin inkişafına kömək edən məqamlardan biridir. Ancaq biz hesab edirik ki, bu dastan islamiyyətdən sonrakı dövrləri əhatə edir və sevgililərin qovuşmamasının əsas səbəbi də məhz onların yaşadığı dövrdə dini ayrı-seçkiliyin tüğyan etməsi faktıdır. Orta əsrlərdə və ondan daha əvvəl baş vermiş həyat hadisələri böyük sənətkarların yaradıcılığında daim işıqlandırılmışdır. XIII-XIV əsrin ən böyük sənətkarlardan olan Nəsimi yaradıcılığında onaqədərki məşhur və nakam aşiq və

məşuq adları, o cümlədən Leyli və Məcnun, Yusif və Züleyxa, Şeyx Sənan, Fərhad və Şirin, Xosrov və Şirin adları tez-tez xatırlanır və əsərin qəhrəmanı ilə müqaisə edilir. Ancaq dövrünün əksər dini və dünyəvi hadisələrindən xəbərdar olan, əsərlərində onlar barədə işarələr edən Nəsimi yaradıcılığında Əsli və Kərəm adlarına rast gəlinmir. Nəsiminin yalnız bir qəzəlində “kərəm” sözünə rast gəlinir, bu da “mərhəmət et” mənasını ifadə edir:

**Gəl ey dilbər ki, qan oldu könül eşqin bəlasından,
Kərəm qıl, vəsl ilə qurtar məni hicran cəfasından.**

Orta Asiyada, İraq, İran, Türkiyə və Azərbaycanda geniş yayılan bu əsər Nəsimi yaradıcılığından kənarda qala bilməzdi. Görünür, sözügedən əsər XIV əsrdən sonrakı dövrlərin ədəbi-mədəni hadisəsi olmuşdur. Qara Namazov özünün “Ərzurumun gədiyinə varanda” məqaləsində bu məqama toxunaraq yazır ki, “Dədə Kərəm – Məcnun və Fərhadla eyni səviyyədə dayanan Şərqi məşhur məhəbbət cəfakeşidir. O, daha çox “Əsli-Kərəm” dastanının qəhrəmanı kimi şöhrət qazanıb. Tədqiqatlar göstərir ki, əksər dastanlarımızın qəhrəmanları kimi Kərəm də ustad aşuqlar tərəfindən uydurulmuş bədii surət deyil. O, nadir istedadlı saz və söz sərrafı olub. Kərəmi real şəxsiyyət kimi təsdiq edən folklorşünaslar onu daha çox XVI əsrlə bağlayırlar. Lakin dastanın özündəki bəzi hadisələr, müşahidə və dəlillər Kərəmi daha çox XIV əsrə aparır”(9, 14). Qara Namazovun fikrincə, XIV əsrdə məşhur ozan kimi tanınan və əsl adı Mahmud olan bu el şairi Dədə Kərəm təxəllüsü ilə qoşub söylədiyi kimi, “Əsli və Kərəm” adlı dastanını da özü yaratmışdır. Dastan xeyirlə şərin mübarizəsi fonunda ərsəyə gəlmişdir. Burada sevgililərin faciəsi şərin qələbə çalması anlamını ifadə etmir, əksinə onların fiziki ölümü, qəhrəmanların ideyalarının qələbəsinə, ölümsüzlüyünə mane ola bilmir. Dastan qəhrəmanlarının mənşəyinə gəlinə, qeyd edə bilərik ki, bu sahədə araşdırmalar bu gün də davam etməkdədir. Bizcə, dastan Azərbaycan xalqının uzunəsrlilik zəngin söz xəzinəsinə daxil olan təkrarsız sənət əsəridir. Burada, dastanın əldə olan son variantına görə, Əslinin mənşəyi verilmir. Sadəcə, Qara Keşişin qızıdır. Hətta əsər boyu da Əslinin Keşiş qızı olması, ən azı Ziyad xan ailəsi üçün də narahatlıq gətirmir. Azərbaycan ərazisində ən qədim dövrlərdən ayrı-ayrı qəbilə və tayfalara, xalqlara məxsus etnoslar birgə yaşamış, yadellilərə qarşı eyni şəraitində mübarizə aparmışlar. Bu gün də biz onun bariz nümunəsini görməkdəyik. “Əsli və Kərəm” və bu kimi əsərlərin erməni əlifbası ilə yazıya alınmasından sonra belə halların yaranmasına, Əslinin erməni əsilli olması iddialarının tez-tez səslənməsini görürük. Hətta türk alimlərindən Cahid Öztelli İsfahan şahın oğlu olduğunu hesab edən Kərəmin XVI əsrə aid aşuqlardan olduğunu və şahın xəzinədarı erməni Keşişin qızına aşiq olmasından bəhs etmişdir (5,13). Son yüzülldə erməni milliyyətçilərinin qədim azərbaycanlıların həm maddi, həm də mənəvi sərvətlərinə sahib olmaq üçün müxtəlif vasitələrə əl atmışlar. Sözügedən dastanda Əslinin erməniləşdirilməsi ilə onların uzun əsrlər bizimlə yanaşı yaşamalarını ifadə etmək istəyi ilə bağlıdır. Belə çağırışlara dur demək məqsədilə elmi dövriyyədə son zamanlar müxtəlif araşdırmalar təqdim olunur. Onlardan biri də İradə Sarıyevadır. O, bu mövzuda fikir bildirən tədqiqatçıların rəyini, xüsusilə İlhamə Qasımovanın fikrinə əsaslanaraq vurğulayır ki, “Son dövrlər aparılan tədqiqatlarda Əslinin erməni qızı deyil, alban qızı kimi göstərilməsi yer tutur.” Tədqiqatçı bu sahədə araşdırmalar aparan və “Əsli və Kərəm dastanı və Alban mədəniyyəti” kitabının müəllifi Elnur Heydərovun qənaətlərini diqqətə çatdırır: “İndiyə qədər cəmiyyətimizə erməni kimi təlqin olunmuş Qara Keşiş və Əslinin qədim albanlarla bağlılığı”(15, 15) ortaya çıxır.

NƏTİCƏ

Bu gün Kərəm kimi el şairi haqqında bəhs etməyimiz Salman Mümtaz kimi folklorşünasların zəhməti və düzgün ehtimalları hesabına başa gəlmişdir. Kərəmin adına olan və dastanda ifadə olmayan şeirlər bu nəhəng aşiq şairinin tarixi şəxsiyyət olmasına dəlalət edən məqamlardan biridir. “Əsli və Kərəm” dastanı xalqımızın çoxəsrlilik mədəniyyət tariximizin zəngin örnəklərindən biridir. Əsər Azərbaycan xalqının bəşəri və multikultural dəyərlərə sadıq olduğunu, daim humanist görüşlərlə, mütərəqqi ideyalarla nəfəs aldığı bir daha göstərmiş olur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbaslı İ. Əsli və Kərəm” dastanının izi ilə (Erməni mənbələri əsasında). Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IV cild, “Dövlət nəşriyyatı”, Bakı, 1973, 23-57 s.
2. Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild./M.Təhmasib və Ə.Axundovun tərtibi ilə. Bakı, “Lider nəşriyyatı”, 2005, 448 s.
3. Babayev İ., Əfəndiyev P. Azərbaycan Şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, “Maarif”, 1970, 268 s.
4. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif,1981, 407 s.
5. Halk Siiri XIV-XVII yüzillər, Hazırlayan: Cahit Öztelli, İstanbul, Varlıq yayınevi, 1955, səh. 13.
6. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Həmid arasınnın tərtibi ilə. İki cildə. I cild. Bakı, “Lider nəşriyyatı”, 2004,336 s.
7. Qara Namazov.“Əsli və Kərəm” dastanı.Xalq Cəbhəsi.- 2015.- 11 iyun.- S.14.
8. Məmmədhüseyn Təhmasib.S seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I cild. Bakı: Mütərcim, 2010, 488 s.
9. Namazov Q. Ərzurumun gədiyinə varanda. Xalq Cəbhəsi.- 2015.- 23 may.- S.14.
10. **Namazov Qara.“Əsli və Kərəm” dastanı.Xalq Cəbhəsi.- 2015.- 11 iyun.- S.14.**
11. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. İki cildə. II cild. Bakı, Elm, 2006, 648 s
12. Salman Mümtaz.Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları.Bakı Avrasiya press, 2006, 440 s.
13. Salman Mümtaz. El şairləri. Bakı, Səda, 2005, 292 s.
14. Salman Mümtaz. Unudulmuş yarpaqlar. 22-ci hissə. “Ədəbiyyat qəzeti”, 31 iyul, 1936-cı il, №-19-20(69-70), səh.3.
15. Sarıyeva İ. Kərəmi yandıran Əsli erməni qızı deyilmiş. Bakı xəbər.- 2017.- 3 oktyabr- S.15

(11)

Abdullah BOZKURT¹³; Doç. Dr. Mustafa Hakkı AYDOĞDU¹⁴

GIDA İSRAFI, ÖNEMİ ve KAYNAKLAR ÜZERİNE OLAN ETKİLERİNE YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME¹⁵

A GENERAL ASSESSMENT OF FOOD WASTE, ITS IMPORTANCE and ITS IMPACT ON RESOURCES

ÖZ

Küresel nüfus artışına bağılı olarak gıda ve beslenme sorunu da artmaktadır. Gıda israfı, çiftlikten dağıtıma, perakendecilerden tüketiciye kadar üretimin bütün aşamalarında meydana gelmektedir. Küresel olarak üretilen gıdaların yaklaşık 1/3'ü çeşitli sebeplere dayalı olarak farklı seviyelerde ve süreçlerde israf olmaktadır. Bireysel etkilerinin yanı sıra, küresel olarak da bu kayıplar ve israflar tarımda kullanılan suların ve gübrelerin %25'inin israfı, Çin'in ülke alanından daha fazla bir tarım toprağının üretim karşılığı ve küresel sera gazının %8 ile %10 civarında bir artışın kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Mevcut eğilimler devam ederse gıda kayıpları ve israfı 2050 yılına kadar iki katına çıkması beklenmektedir. Gıda israfı ve sorunu çok taraflı olup, sorunun çözümü de çok bileşenlidir. Gıda israflarını kayıplardan kazançlara dönüştürebilmek mümkündür. Üreticiden başlamak üzere, nihai tüketiciye kadar, basit ve ileri teknolojiler kullanılarak, mikro ve makro düzeyde alınacak tedbirler ile sorunun azaltılabilmesi mümkündür. Etkin politikalar yoluyla sorumluluk ve farkındalık faaliyetlerinde bulunulması da sorunun çözümüne olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gıda kayıpları ve israfı, gıda israfının önemi, ekonomik, sosyal ve çevresel etkiler

JEL Kodları: Q01, Q18, Q20, Q52.

ABSTRACT

Depending on the global population growth, the problem of food and nutrition is also increasing. Food waste occurs at all stages of production, from farm to distribution, from retailers to consumers. About 1/3 of the food produced globally is wasted at different levels and processes based on various reasons. In addition to their individual effects, globally these losses and wastages are come out as the loose of fresh water resources, fertilizers and lands used in agriculture, and an increase in global greenhouse gas of around 8% to 10%. Food waste and its problem are multilateral, and the solution to the problem is also multi-component. It is possible to turn food waste from losses into gains. It is possible to reduce the problem with measures to be taken at the micro and macro level by using simple and advanced technologies, starting from the producer to the final consumer. Responsibility and awareness activities through effective policies will also contribute positively to the solution of the problem.

Keywords: Food losses and waste, importance of food waste, economic, social and environmental impacts

JEL Codes: Q01, Q18, Q20, Q52.

¹³ Sorumlu yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye. abb@harran.edu.tr ORCID:0009-0005-9456-7570

¹⁴ Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye. mhaydogdu@hotmail.com ORCID: 0000-0002-4945-5239

¹⁵ Bu çalışma yüksek lisans öğrencisi ve sorumlu yazar olan Abdullah Bozkurt'un seminer tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

İsraf kelime kökeni itibariyle Arapça olup, genel manada sahip olunan şeyin ihtiyaçtan fazla ve gereksiz olarak kullanılması, bir başka ifadeyle kaynakların saçıp savrulması heba edilmesidir. İsraf denilince ilk akla gelenler zaman, gıda, su, para ve ömür israfıdır. Diğer taraftan enerji, nimet, eşya, kaynak, sağlık, akıl, insan, dil ve çevre israflarıyla da günlük hayatımızda sıklıkla karşılaşmaktadır. İsraf eden kişiye de müsrif denilmektedir (Anonim, 2023). Hiçbir kaynak sonsuz ve sınırsız değildir. Her kaynağın miktar ve kalite açısından bir eşik değeri ve miktarı vardır. Gereksiz yere ve ihtiyaçtan fazla oranlarda tüketilen her türlü şey, bu oranların aşılmasına neden olmakta, dolayısıyla esas ana kaynak stoku üzerinde miktar ve kalite yönünden baskı oluşturmaktadır. Birçok sebeplere bağlı olarak doğal kaynaklar ve çevre miktar ve kalite açısından artan bir baskı altındadır (Aydoğdu, 2019).

Gıda israfı, insanların besin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ve tüketmeleri için üretilen ancak bireyler tarafından çeşitli sebeplerle tüketilmeyen veya tüketilemeyen bütün gıdaların besin ve ekonomik değerlerinin birlikte, gıda miktarındaki ve kalitesindeki azalmayı ifade etmektedir (FAO, 2018). Yapılan gıda israfları sadece besin maddelerinin kaybedilmesine değil, diğer kaynaklarının da israfına sebep olmaktadır (Tekiner, 2021). Küresel olarak oluşan gıda kayıpları ve israfları son dönemlerde açlıkla mücadelede fazlaca üzerinde durulan bir başlık olarak uluslararası gündemde yoğun şekilde yer bulmaya başlamıştır. Küresel olarak bireylerin tüketimleri için üretilen gıdaların yaklaşık 1/3'ü, 1,3 milyar ton civarında gıda, ya bozulmakta ya da israf edilmektedir (FAO, 2011). Gıda güvenliğinin sağlanması ve küresel olarak birçok bölgede görülen açlık sorunuyla mücadele edilebilmesi açısından bu konu önemlidir. Dünyada 800 milyon civarında insan açlık yaşarken, günümüzde halen gıda israflarının yapıyor olması, gıda sistemlerinin beklendiği şekilde ve etkinlikte işlemediğini göstermektedir. Birilerinin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde israf ettiği, çöpe attıkları gıdalarla başka birilerinin karınlarını doyurabileceği gerçeği, bir şeylerin doğru gitmediğini göstermektedir (Serin, 2015). 2022 yılında açıklanan Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Dünya Gıda Programı küresel açlık raporuna göre, 2021 yılında küresel nüfusun yaklaşık %10'nun açlık sorunu yaşadığını, açlık çekenlerin sayısında son bir yılda 46 milyon civarında bir artışla, yaklaşık 828 milyona ulaştığı belirtilmiştir. Raporda, üretimin azalmasına neden olan pandemi döneminden itibaren açlık çekenlerin sayısının 150 milyon arttığına işaret edilmiş olup, dünyanın 2030 yılına kadar açlığı, gıda güvensizliği sorununu ve yetersiz beslenmeyi sonlandırma amacından giderek uzaklaştığı belirtilmiştir (FAO, 2022).

Gıda israfı ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Diğer taraftan küresel sera gazı salınımları nedeniyle doğal ve ekolojik dengenin bozulması da gıda israflarının çevre üzerindeki etkilerinden biridir (Tekiner, 2023). Ekonomik, çevresel, toplumsal ve sosyal açılardan bakıldığında, gıda sistemlerinin verimsiz, adaletsiz ve sürdürülebilir olmayan tarafları öne çıkmaktadır. Bundan dolayı bölgesel, ulusal, uluslararası ve nihayetinde küresel ölçeklerde yeni ve gerçekçi politikalar araştırılmalı, tartışılmalı ve uygulamaya geçirilmelidir (Serin, 2015). İsrafın her türüsüne karşı önlem alabilmek sürdürülebilir bir tarımsal üretim ve gıda sistemleri için gerekli olduğu kadar, ülkelerin ekonomileri açısından da zaruridir. Bundan dolayı tüm israf ve çeşitlerine tüm bireylerin önem vermesi ve bu bilinçlenmesi gerekmektedir. Diğer taraftan ekmek, tüm bireyler tarafından yaygın olarak tüketilmesi nedeniyle, en fazla israfı yapılan gıdalar arasında yer almaktadır (Taşçı, 2017).

GIDA İSRAFININ ÖNLENMESİNİN ÖNEMİ ve KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Gıda, mamul, yarı mamul veya ham olan, yiyecek, içecek, sakız gibi ürünlerin üretilmesinde veya hazırlanmasında kullanılan ve insanların tüketime yönelik sunulan her türlü ürünü kapsamaktadır (Oral, 2015). Sadece doğrudan insanların tüketimine sunulanlarla birlikte, her türlü hayvanlar ve bitkiler tarafından da tüketilen her çeşit maddelerin üretilmesinde kullanılan su veya diğer bir madde de gıda tanımı içinde yer almaktadır. Yapılan gıda israfları ve kayıplarının yaklaşık %56'sı gelişmiş ülkelerde ve %44'ü ise gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Gıda israfları, gıda güvencesini olumsuz etkilemesinin yanı sıra, iklim değişikliklerine yol açmakta, su ve karbon ayak izlerini artırmakta, kaynak ve ekonomi israflarına sebep olmaktadır (Demirbaş, 2018). Besin zincirinde gıda kayıpları ve israflarının dağılımları ülkelere, bölgelere ve

ürünlere bağlı olarak değişiklikler gösterebilmektedir. Orta ve yüksek gelirli ülkelerde gıda kayıpları ve israflarının önemli bir kısmı dağıtım ve tüketim aşamalarında ortaya çıkarken, az gelirli ülkelerde ise bu durum daha çok üretim esnasında ve hasat sonrasında daha sıklıkla görülmektedir (FAO, 2011). Açlıktan etkilenen bireylerin sayılarının 2014'ten beri yavaş da artış gösterdiği ve her gün tonlarca yenilebilir gıdaların kaybolduğu veya israf edildiği bir dünyada, gıda kayıplarını ve israfını azaltmak büyük önem taşımaktadır (UN, 2022).

Küresel olarak sürekli artan israfların boyutu, yaşanan iklim değişiklikleri ve özellikle son dönemlerde daha sık görülen kuraklıklarla birlikte gıda fiyatlarındaki sıra dışı artışlar nedeniyle israf konusuna daha fazla önem verilmesi gerektiğine işaret etmektedir. FAO verilerine göre; Dünyada gıda israfı önemli boyutlara ulaşmış olup, yıllık ekonomik değeri 1 trilyon ABD doları civarındadır (FAO, 2011; Goodwin, 2023). FAO'nun, "Küresel Gıda Kayıpları ve Gıda İsrافی" araştırmasına göre gıdaların yaklaşık yarısı gelişmekte olan ülkelerde kayıp veya israf edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki gıda kayıplarının %95'i, besin tedarik zincirinin erken aşamalarında ve istenmeden oluşan kayıplardır (FAO, 2018). Gelişmekte olan bu ülkelerin ekonomileri çok büyük oranda tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. Dünya Bankası'na göre de, gelişmekte olan ülkelerde gıda sektörünün Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) katkısı %30'a kadar çıkabilmektedir. Güney Asya'da, Afrika'da ve doğu Asya'da ise nüfusun %70 civarı kırsal alanda yaşamaktadır. Küresel olarak mali açıdan oluşan gıda kayıpları ve israflarının yaklaşık 1/3'ü gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin gıda kayıplarını azaltmak gıda ve beslenme güvenliğini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda ekonomik açıdan gelir düzeylerini de artırıp çevre üzerindeki olumsuz etkileri de azaltacaktır (FAO, 2011).

Dünyada gıda üretiminin 1/3'üne karşılık gelen gıda kayıpları ve israflarının sadece 1/4'ünün önlenmesiyle birlikte, yeterli besin alamayan 842 milyon bireyin gıda ihtiyaclarında karşılanabilecektir (Çağrı, 2016). Ağırlık itibariyle ortaya çıkan gıda israfı kaloriye dönüştürüldüğünde, bu oran dünyadaki gıda arzının %24'ünün yenilmediği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda dünya genelinde her 10 kişiden 1'i ise yetersiz beslenmektedir (Goodwin, 2023). Gelişmiş ülkelerde çöpe atılan gıdaların yaklaşık %40'ı yenilebilecek durumdadır. Bu miktar, yaklaşık olarak Sahra Altı Afrika ülkelerinin yıllık toplam tarımsal gıda üretimlerine denk gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde gıdaların israf edilmesinin sebepleri gelişmiş ülkelerden daha farklı sebeplere dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde depolama ve muhafaza koşulları ile nakliye ve ulaşım alanlarındaki eksiklikler nedeniyle yapılan tarımsal hasadın %40'ı henüz tarladan nihai tüketiciye ulaştırılırken israfı uğramaktadır. Aynı zamanda tarımsal gıda ürünlerinin işlenmeleri ve paketlenmeleri aşamalarında da kayıplar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, en temel tüketim maddesi olan buğday 150 milyon ton/yıl civarında israf olmaktadır. Ayrıca son dönemlerde küresel gıda fiyatlarında meydana gelen fiyat istikrarsızlıkları ve dalgalanmalar nedeniyle de, fakir ülkelerdeki insanların güvenli ve yeterli gıdalara erişimi zorlaşmakta hatta bazen imkânsız hale gelmektedir (TMO, 2012).

Küresel olarak en fazla gıda israfının hanelerde meydana geldiği bilinmektedir. İsrافی önlenmesi için gereksiz, ihtiyaç dışı ve fazlası gıda alımlarının önlenmesi zorunludur. Bu nedenle gıda alımları öncesinde ve esnasında israfı önlemeye yönelik tutum ve davranışların arttırılması ve tüketim bilincinin oluşturulması gereklidir.

GIDA İSRAFININ EKONOMİK, SOSYAL ve ÇEVRESEL ETKİLERİ

Gıda atıkları, çevresel sürdürülebilirlikte önemli bir rol oynamaktadır. Son iki yüzyılda, bireylerin değişen üretim ve tüketim tarzları ile alışkanlıkları nedeniyle dünyanın ekolojik dengesi önemli oranda bozulmaya başlamıştır. Bu durum, yeryüzündeki tüm canlı türleri için önemli bir soruna yol açmaktadır. Gıda israfı, aynı zamanda sınırlı olan doğal kaynakların israfı anlamına da gelmektedir. Bundan dolayı gıda atıkları, hem kaynakların gereğinden fazla tüketilmesine hem de çevrenin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmakta ve önemli çevresel sonuçlar doğurmaktadır (Öcal, 2021). Gıda atıkları kaynakların miktar ve kalite olarak azalmasına, ekosistemin doğal dengesinin bozulmasına ve küresel gıda sisteminin direncinin azalmasına sebep olmaktadır. Önemli çevresel faktörleriyle biyolojik çeşitliliği ve toprakları da olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer taraftan gıda atıkları, yenilemez kaynakların önemli miktarlarda azalmasına, çevre kirliliğinin

oluşmasına, sağlık risklerine, gıda üretimlerinde maliyetlerin yükselmesine ve besin kayıplarına neden olmaktadır. Ayrıca gıda üretimleriyle bağlantılı olarak sera gazı salımını da yükseltmektedir (Öcal, 2021). Aynı zamanda küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %8 ila %10'unu oluşturan iklim değişikliğini de tetiklemektedir (Goodwin, 2023).

Bundan dolayı her türlü gıda israflarının azaltılması, önemli oranlarda gıda sistemlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına, kaynakların verimliliklerinin artırılmasına ve sürekli artan canlı nüfusunun beslenme ihtiyaçlarının karşılanması açısından ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Gıda atıklarının miktarlarında ki azalmalar doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki baskıyı azaltacaktır. Çünkü gıda atıkları, tüm gıdaların değer zincirlerinin çevresel etkisinin %15-16'sını oluşturmaktadır. Gıda atıkları biyoçeşitlilik, toprak ve su kaynakları üzerinde değişik boyutlarda etkilidir (Yücel, 2008; Öcal, 2021). Bu ölçekteki gıda israfı, habitat tahribatına, biyolojik çeşitliliğin azalmasıyla birlikte, toprakların ve suların aşırı kullanımına yol açmaktadır (Energy Saving Trust, 2022).

Giderek artan gıda atıkları, sosyal ve toplumsal açıdan da endişe kaynağı olmaya başlamıştır. Bundan dolayı gıda israfı konusu çok taraflı, çok bileşenli ve oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Gıda israflarının tamamen önlenmesi teoride mümkün olabilse de, uygulamada ve gerçek hayatta neredeyse mümkün değildir. Ancak sıfır gıda kayıpları hedefli politikalar ve uygulamalar ile gıda atıklarının minimum seviyelere indirilebilmesi ve dönüştürülmesi mümkündür. Bu politika ve uygulamalarla verimliliklerin artırılması, negatif dışsalılıkların ve israfın azaltılması sağlanabilir.

GIDA KAYIPLARINI ve İSRAFLARINI AZALTILMASINA YÖNELİK BAZI ÇÖZÜMLER

Bu çözümler oldukça fazla ve farklı yapılarda olabilmektedir. Bunların üreticiler, aracılar ve tüketiciler açısından farklı çözümleri vardır. Üreticiler ve aracılar açısından, bunlardan öne çıkanlar: tarımsal üretimin başlangıcında ve hasat dönemlerinde yapılması gereken uygulamalardır. Küresel olarak, üretilen gıdaların yaklaşık %14'ü hasat ile perakende satış arasında kaybolurken, toplam küresel gıda üretiminin tahmini %17'si israf edilmektedir (UN, 2022). Tarımsal üretimin ilk aşamalarında ve hasat dönemlerinde gıdaların bozulmasını veya bireylerin tüketimine kadar olan süreçte üretilmiş olan gıdaların zararlılardan ve dış ortam etkilerinden korunması gereklidir. Hasat sonrası gıdaların uygun koşullarda muhafazası ve depolanması da önemlidir. Muhafaza ve depolama ilave bir maliyet getireceğinden, bu durum küçük işletmeler açısından sorun teşkil etmektedir. Bundan dolayı bu fonksiyonu yerine getirebilecek birliklere, örgütlere ve yapılara ihtiyaç vardır. Ürünlerin üretimden tüketiciye doğru ulaştırılması esnasında nakliye ye dayalı kayıpların azaltılması gereklidir. Özellikle et, süt ve süt ürünleriyle, içeriğinde fazla miktarda nem ve bulunan ürünler ile yaş sebze ve meyve veya gibi çabuk bozulabilecek gıdaların ulaştırma zincirleri en az aracılı ve en kısa yoldan yapılmalıdır. Üretilen gıdaların içeriğleri ve özelliklerine dayalı olarak uygun koşullarda, sağlıklı ve hızlı bir şekilde işleme ve akabinde paketleme yapılmalıdır. Gıdaların ulaşımında, işlemelerinde ve paketlemelerinde çok basit ve ucuz çözümler özellikle gelişmekte olan ülkelerde gıda israfını önemli oranda azaltıla bilinir (FAO, 2011). Küresel israfın %11'i hanelerde, %5'i gıda hizmetlerinde ve %2'si ise perakende sektöründe ortaya çıkmaktadır (UN, 2022).

Hizmetler sektöründe, turizm, konaklama ve restoran işletmeleri gıda israflarının en fazla yapıldığı yerlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Her Şey dahil konaklamalar ile gereksiz büyük porsiyonlar gıda israfını arttırmaktadır. Bu gibi hizmetler sektöründe tüketim ve israfa kısıtlamalar getirilmeli ve bireylerin ihtiyaçları kadar tüketmelerini sağlayacak uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır. Diğer taraftan en fazla israf hanelerde ortaya çıkmaktadır. Hane halkının bilinçsiz ve özensiz davranışları israfın boyutunu arttırmaktadır. Bu konuda yapılacak eğitim ve yayım faaliyetleri soruna yönelik farkındalık oluşturabilecek, sosyal sorumluluğu arttıracak ve israfı azaltabilecektir (Oral, 2015; Öcal, 2021; Demir, 2022).

Alınacak basit önlemler ile kullanılacak gıdaların daha verimli işlenmesi, hazırlanması ve saklanması sayesinde işçilikten maliyet tasarrufu sağlayacaktır. Aynı zamanda yalnızca ihtiyaç duyulan kadar yiyecek satın alındığında maliyet tasarrufu oluşacaktır. Doğal kaynaklar ve çevre açısından depolama alanlarından kaynaklanan metan emisyonlarının azaltılması ve daha düşük karbon ayak izi ile enerji ve kaynakların daha iyi yönetimi; gıdanın yetiştirilmesi, üretilmesi, taşınması ve satılması sırasında ortaya çıkan kirliliğin

önlenmesine katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan ihtiyaç fazlası gıdaların bağışlanması toplumsal fayda sağlayacaktır (Harward, 2023).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Küresel nüfus artışına bağı olarak gıda ve beslenme sorunu da artmaktadır. Gıda israfı, çiftlikten dağıtıma, perakendecilerden nihai tüketicilere kadar üretimin ve tüketimin bütün aşamalarında meydana gelmektedir. Bunun nedenleri arasında küf sorunu, zararlı böcekler veya yetersiz iklimlendirmeden kaynaklanan kayıplar ile pişirilmeden ve özensizlikten kaynaklanan gıda israfları yer almaktadır. Küresel olarak üretilen gıdaların yaklaşık 1/3'ü çeşitli sebeplere dayalı olarak farklı seviyelerde ve süreçlerde israf olmaktadır. Bireysel etkilerinin yanı sıra, küresel olarak da bu kayıplar ve israflar tarımda kullanılan suların ve gübrelerin %25'inin israfı, Çin'in ülke alanından daha fazla bir tarım toprağının üretim karşılığı ve küresel sera gazının %8 ile %10 civarında bir artışının kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Mevcut eğilimler devam ederse gıda kayıpları ve israfı 2050 yılına kadar iki katına çıkması beklenmektedir (Goodwin, 2023). Gıda kayıpları ve israfları gıda güvenliğini, güvencesini ve beslenmeyi; bireysel, bölgesel, ulusal ve küresel seviyede gıda mevcudiyetlerinin azalmasını, sağlıklı ve yeterli gıdalara erişimini olumsuz yönde etkilerken ve doğal kaynakların ile çevrenin sürdürülebilir kullanımını da olumsuz yönde etkilemektedir. Hiçbir kaynak sonsuz ve sınırsız değildir. Tüm bunlar gelecekte gıda ve besine dayalı sorunların artmasına yol açacaktır.

Gıda israfı ve sorunu çok taraflı olup, sorunun çözümü de çok bileşenlidir. Gıda israflarını kayıplardan kazançlara dönüştürebilmek mümkündür. Üreticiden başlamak üzere, nihai tüketiciye kadar, basit ve ileri teknolojiler kullanılarak, mikro ve makro düzeyde alınacak tedbirler ile sorunun azaltılabilmesi mümkündür. Bu konuda etkin politikalar yoluyla sorumluluk ve farkındalık faaliyetlerinde bulunulması da sorunun çözümüne olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Gıda kayıpları ve israflarına karşı farkındalık, yerel-bölgesel, ulusal ve uluslararası kamuoyunu ve hem de özel sektörü, işletmeler ve bireyler olarak harekete geçirmeye, faaliyetlerini önceliklendirmeye, gıda kayıpları ve israflarını azaltmak için yeniliklerle birlikte daha iyi ve dirençli bir gıda sistemini tesis edebilmek mümkündür. Açlıkla mücadele, gıda güvenliği ve güvencesi, iklim değışikliğiyle mücadele ve doğal kaynaklar ve çevrenin korunabilmesi için hepimizin israf ettiğimiz gıda miktarını azaltmamız gerekmektedir.

Bu alışma yüksek lisans öğrencisi ve sorumlu yazar olan Abdullah Bozkurt'un seminer tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Anonim, (2023). İsraf Nedir? İsraf Çeşitleri, Zararları ve Önleme. <https://technogezgin.com/israf-nedir-israf-cesitleri-israfin-zararlari-israfi-onleme/>
2. Aydogdu, M. H. (2019). Farmers' Attitudes to the Pricing of Natural Resources for Sustainability: GAP-Şanlıurfa Sampling of Turkey. *Water*, 11(9), 1772. <https://doi.org/10.3390/w11091772>
3. Çağrı, H. (2016). İsraf Sorunu: Türkiye'de Ekmek İsrafı Sorunu ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. Nevşehir.
4. Demir, Y. (2022). Eğitim Mutfaklarında Gıda İsrafını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
5. Demirbaş, N. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Gıda İsrafını Önleme alışmalarının Değerlendirilmesi. Plovdiv, Bulgaristan: VII. IBANESS Kongreler Serisi.
6. Energy Saving Trust. (2022). How reducing food waste can help the environment, <https://energysavingtrust.org.uk/reduce-food-waste-and-help-environment/>
7. FAO. (2022). The State of Food Security and Nutrition in the World. <https://www.fao.org/publications/home/fao-flagship-publications/the-state-of-food-security-and-nutrition-in-the-world>
8. FAO. (2011). Food and Agriculture Organization of the United Nations, Global Food Losses and Food Waste, Germany.

9. FAO. (2018). Food and Agriculture Organization of the United Nations, Save Food: Global: Global Initiative on Food Loss and Waste Reduction. <http://www.fao.org/save-food/tr/>
10. Goodwin, L. (2023). The Global Benefits of Reducing Food Loss and Waste, and How to Do It, <https://www.wri.org/insights/reducing-food-loss-and-food-waste>
11. Harward. (2023). Harward University, School of Public Health, Food Waste, <https://www.hsph.harvard.edu/nutritionsource/sustainability/food-waste/>
12. Oral, Z. (2015). Dünya’da ve Türkiye’de Gıda İsrافی ve Önlenmesine Yönelik Uygulamalar, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.
13. Öcal, D. (2021). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Gıda İsrافی Üzerine Bir Araştırma: Kırıkkale Örneği. Sakarya: Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi.
14. Serin, U. B. (2015). Dünya’da ve Türkiye’de Gıda İsrافی ve Önlenmesine Yönelik Uygulamalar. Ankara: T.C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı.
15. Tekiner, E. (2023). Gıda İsrافی ve Çevre Koruma Bilinci: Kocaeli İli’nde Bir Uygulama. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.
16. Tekiner, İ. H. (2021). Dünya ve Türkiye’de gıda israfı ve kaybına genel bir bakış. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 3(2), 123-128.
17. TMO. (2012). Toprak Mahsulleri Ofisi, Ekmek Tüketimi İle İlgili Tutum ve Davranışlar ile Ekmek İsrافی ve İsraf Üzerinde Etkili Olan Faktörler Araştırması Sonuç Raporu. <http://www.ekmekisrafetme.com/>
18. UN. (2022). United Nations, International Day of Awareness on Food Loss and Waste Reduction, <https://www.un.org/en/observances/end-food-waste-day>
19. Yücel, M. (2008). Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi.

(12)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAM¹⁶

CUMHURİYETİN 100. YILINDA ASTSUBAYLAR: KAMU MALİ YÖNETİMİ BAKIMINDAN BİR İNCELEME

THE NCOs IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE TURKISH REPUBLIC: A REVIEW IN TERMS OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT

ÖZ

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren batılı standartlara uygun kadroların teşkil edilmesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde etkin rol oynayan, taktik ve stratejik seviyede önemli konuma sahip olan astsubayların varlığı gittikçe önem kazanmıştır. Bu araştırmada, Türk idari teşkilatlanması içindeki TSK'da yer alan astsubaylık statüsüne ait sorunların; kamu mali yönetimi, ücret rejimi ve yönetim bilimleri dinamikleri açısından ortaya konulması amaçlanmıştır. Söz konusu sorunların özellikle 1950'li yıllardan başlayarak günümüze kadar astsubaylar üzerindeki negatif etkisinin tespit edilmesi ve elde edilen bulgular ışığında yenilikçi çözümlere ulaşılması başlıca hedefler arasında yer almaktadır. Araştırma kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nde astsubaylara yönelik statü durumu, ücret rejimi, kariyer doyumu gibi faktörler de yine kamu mali yönetimi kavramları ve yönetim bilimleri perspektifi açısından ele alınmıştır. Araştırmada, araştırma evreninin biçimsel niteliği sebebiyle görevdeki astsubaylar için açık veri kaynaklarının kullanılmasına özen gösterilmiştir. İkinci olarak, çalışma kapsamında gönüllü katılımcı "emekli astsubaylardan", iletişim/bilgisayar teknolojileri aracılığıyla araştırma sorularının cevaplanması beklenmiştir. Temel belirleyici (yaş, cinsiyet, eğitim durumu vb.) soruların yanı sıra gelir durumu ve yaşam tatmini ve ücret tatmini ölçekleri kullanılmıştır. Elde edilen verilerle açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Uygulanan analizler neticesinde başlangıçtaki varsayımlara koşut biçimde ücret rejimine bağlı sorunlar ile iş doyumundan uzak ve büyük yapılı örgütlere has zedelenmiş iş barışının varlığı ve kurumsal kimlik algısında sorunlu alanlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TSK, Astsubay, Kamu Mali Yönetimi, Ücret Rejimi, İş Barışı.

JEL Kodu: J30.

ABSTRACT

Since the establishment of the Republic, the presence of non-commissioned officers, who play an active role in the Turkish Armed Forces and have an important position at the tactical and strategic level, has become increasingly important with the formation of cadres in accordance with western standards. This research aims to reveal the problems of the non-commissioned officer status in the TAF within the Turkish administrative organization in terms of public financial management, wage regime, and management sciences dynamics. Determining the negative effects of these problems on non-commissioned officers, especially starting from the 1950s, and reaching innovative solutions in the light of the findings are among the main objectives. Within the scope of the research, factors such as status, wage regime, and career satisfaction for retired non-commissioned officers in the Turkish Armed Forces are discussed in terms of public financial management concepts and management sciences perspective. In the research, due to the formal nature of the research universe, special attention was paid to the use of open data sources for non-commissioned officers. Secondly, "retired non-commissioned officers" who volunteered to participate in the study were expected to answer the research questions through communication/computer technologies. In addition to basic determinant questions (age, gender, education level, etc.), income status, life satisfaction, and pay satisfaction scales were used. Exploratory factor analysis, correlation analysis, and regression analysis were applied to the data obtained. As a result of the analyses, in line with the initial assumptions, problems related to the wage regime, the existence of damaged work peace, and problematic areas in corporate identity perception, which are far from job satisfaction and specific to large structured organizations, were identified.

Keywords: TAF, NCOs, Public Financial Management, Wage Regime, Labor Peace.

JEL Code: J30.

¹⁶ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fcam@gelisim.edu.tr, 0000-0002-5815-5617

GİRİŞ

Ordu sistemleri, kurumsal nitelikleriyle dünya üzerindeki diğer beşeri örgütlenmelere öncülük eden bir konumda bulunmaktadır. Toplumun geri kalanına etki eden birçok teknolojik ya da örgütsel yenilik ordu-savaş pratiklerinin ihtiyaç duyduğu alanda doğup dışarıya transfer edilmiştir. Belirtilen niteliğine bağlı olarak büyük yapıli örgütlerin teşkilat yapısı ya da kadrolarının kamu idaresi şemsiyesi altındaki diğer kurumsal bürokratik yapılara da örnek teşkil ettiği yönetim bilimleri açısından kabul gören bir yaklaşımdır. Modern Türkiye'nin yüzyıllara uzanan yolculuğunda benimsemiş olduğu güçlü ordu prensibi bu yönüyle ele alındığında daha anlamlı bir hal almaktadır. Her kademe ve statüde sağlam bir yasal temelde, iyi tanımlanmış görev ve sorumluluklara sahip, kendi kültürel dinamikleriyle uyumlu profesyonel bir ordu Türk Devleti'nin garantisi durumundadır. Ancak idealize edilen yapının aksine uzun ömürlü ordu yapılanması ekseninde belirli alanlarda sorunlar da meydana gelebilmektedir. Çalışmanın bütününde Türk Ordusu'nun idari teşkilatlanmasında yer alan astsubay statüsünün karşı karşıya kaldığı sorunlar ve çözümleri üzerine odaklanılmıştır. Alan yazında gerçekleştirilen derinlikli taramalar, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açıklanacak olan sorunlar silsilesini içeren akademik metinlerin yokluğuna işaret etmektedir. Mevcut koşullar altında yeterli bilgi, belge ve dokümanın varlığına rağmen belirtilen idari ve fonksiyonel sorunların akademik/bilimsel temelde tartışılmamış olması bu çalışmanın ana motivasyonunu oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan günümüze kadar yaklaşık olarak yüz yıllık sürece yayılan derinleşmiş ve çözümsüz kalmış sorunlar özellikle belirli bir ara dönemde içinden çıkılmaz bir hal almıştır. 1950'li ve 60'lı yıllar boyunca NATO ordu sistemine entegrasyon ve Amerikan modeli politikalar askeri anlamda modernleşme çabaları olarak gösterilirken yeni politikalarla birlikte çeşitli sorunların ortaya çıkabileceği karar alıcılar tarafından öngörülemediği görülmüştür. Batıdaki askeri teknoloji, silah sistemleri ve yenilikler paradigmatik bir dönüşümle yeniden uyarlanarak Türk Ordu sistemine devşirilmiştir (Çam, 2023, s.251). Tarihi iki bin yıldan daha eskiye dayanan köklü teşkilatçı yapısı ve gelenekleriyle Türk Ordusu'nun her dönemde batı kaynaklı modernleşmenin giriş noktasında bulunma özelliği cumhuriyet döneminde Amerikan kaynaklı yenilikler örneğiyle devreye girmiştir. Sahip olduğu karmaşık örgüt kültürü, güçlü hiyerarşik içyapısı, kendine has algı ve gelenekleriyle Türk Ordu sistemi söz konusu yeni ara form ve statüleri benimseyip işlevselleştirmekte kısmi zorluklar yaşamıştır. ABD ordu yapısının Türk Ordusuna transfer edilmesi bazı temel yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin yaşa hürmet kültürünü benimsemiş bir toplumsal art alandan beslenen Türk Ordusu bazı ara statüler bakımından yapısal sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Gelinek noktada hiyerarşik yapı içerisindeki uyumsuzluk rasyonel ve güçlü bir yasal temelde çözüme kavuşturulmadığı için ortaya çıkan sorunlar büyüyerek bugüne kadar süregelmiştir.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın merkezinde TSK bürokratik/idari yapılanması içerisindeki astsubaylık statüsünün geçmişten günümüze kadar uzanan süreçteki sorunları yer almaktadır. Bu sorunları sırasıyla yasalaşma sürecinde idari/fonksiyonel uygunsuzluk, statüler arasında derinleşen mali tevzin¹⁷ (denkleştirme/dengeleme) problemi, eğitim ve itibari koşulların çağın gereklerine uygun biçimde dönüştürülememesi, sosyo-psikolojik-geleneksel etkenlere bağlı olarak yeniliğe karşı bürokratik direnç ve güncel koşullara cevap vermekte zorlanan kanun temelli yapısal zorunluluklar biçiminde açıklamak mümkündür.

Bu çalışma, Türk idari teşkilatlanmasında askeri bürokratik sınıflandırmada yer alan TSK'daki astsubaylık statüsüne ilişkin sorunların; kamu mali yönetimi, ücret rejimi ve yönetim bilimleri dinamikleri açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Sözü edilen sorunların tarihsel olarak 1950'li yıllardan günümüze kadar emekli ve muvazzaf astsubaylar üzerindeki olumsuz etkilerinin tespit edilmesi ve elde edilen bulgular kapsamında çözümlere ulaşılması temel hedef olarak ileri sürülmektedir. Araştırma evreninde TSK'da "çalışan ve emekli" astsubaylara ilişkin statü durumu, ücret rejimi, kariyer doyumu gibi unsurlar kamu mali yönetimi kavramları ve yönetim bilimleri yaklaşımı bakımından değerlendirilmiştir.

17 Söz konusu kavram yönetim bilimleri literatüründe merkez ile yerel idareler arasındaki bütçeleme dengesini ifade etmekle birlikte mevcut statüsel gelir farklılığına açıklama getirebilmek için yönetim bilimleri alanından transfer edilmiştir (YN).

TSK, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını ve birliğini anayasal temelde korumakla görevli köklü bir kamu kurumudur. Mevcut durumda yasal ve mali konumu itibariyle astsubay statüsünün sorunlarının derinlikli analizlerle tarihsel bir perspektifle ele alınıp incelenmesi araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Araştırma kısıtları veri toplama ve alanla ilgili açık kaynaklara ulaşma sürecinde gerçekleşmektedir. Çeşitli kaynaklardan elde edilen karmaşık verilerin derlenerek düzenlenmesi zorlu bir çalışma sistematığını beraberinde getirmektedir. İlgili alanda mevcut sorunları ele alan yeterli bir literatürün bulunmayışı başka bir kısıtlılık olarak ortaya çıkmaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizinin Açıklanması

Bürokratik süreç ve uygulamaların köklü devlet refleksine bağlı olarak kayıt altına alınması araştırmacıya büyük bir veri havuzu sunmuş olsa da ordu sistemlerinin görece dışa kapalı yapısı başka bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmadaki verilerin istatistiksel analizleri IBM Spss 25.0 versiyonu ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerin güven aralığı %95 düzeyinde değerlendirmeye alınmış ve istatistiksel anlamlılık seviyesi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. Verilerin normallik dağılımı arpıklık ve basıklık değerleri ile incelenmiştir. Test sonucunda normal dağılım varsayımını sağlamayan ölçekler için parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Medeni durum ve aylık gelirinin yeterli olma durumu için Mann Whitney U testi kullanılmış ve test sonuçları Mann Whitney U testinde kişi sayısı (n), sıra ortalaması, sıra toplamı, testin U değeri, Z değeri ve P değeri olarak gösterilmiştir. Katılımcının yaşı, eğitim durumu, deneyim yılı, rütbesi ve aylık geliri için Kruskal Wallis testi uygulanmış kişi sayısı (n), ortalama toplam puanı, Kruskal wallis kıkare değeri (χ^2) ve p değeri gösterilmiştir. Normal dağılmayan ölçekler için Spearman Korelasyon Analizi uygulanmış ve kişi sayısı, ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri verilmiştir. Bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi ölçmek için Basit ve oklu Regresyon analizleri kullanılmıştır. Test sonuçları modelin katsayısı (B), anlamlılık düzeyi (p), r kare değeri, otokorelasyon değeri (Durbin Watson) ve çoklu bağlantı değeri (VIF) olarak gösterilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kamu Personeli Askeri Personel Ayırımı

Bu bölümde kamu personeli kavramının açıklanmasıyla, ayrı bir personel kanununa tabi olan TSK personel rejimine konu olan statülerin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Öte yandan, kamu personeli kavramı, memur, bürokrat, kamu görevlisi, vb. gibi tanımlarla benzer anlamlar taşımakla birlikte kamu personeli kavramının genel bir tanımının yapılması uzun yıllar süren tartışmalara konu olmuştur (Demir, 2007, s.4).

Kamu personeli, devlet kurumlarında seçilme yöntemi yerine atama yöntemi ile istihdam edilmektedir (Güler, 2005, s.63). Kamu görevlisi kavramı çoğunlukla memur kelimesi olarak benimsenmiş ve kullanılmış olsa da Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum sürecinde gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri kapsamında memur kelimesi yerini tamamen "kamu görevlisi" tanımlamasına bırakmıştır. Bir başka ifadeyle kamu personeli kavramı genel anlamda bütün kamu kurumlarında görev alan ve kamu işleyişini sağlayan devamlı ya da sürekli görev alan kişiler için kullanılmaktadır. Dar anlamda ise kamu görevlisi kavramı ile devlet memurlarının oluşturduğu büyük yapılı bürokratik örgüt tanımlanmaktadır (Erat, 2013, s.173). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre (1982 Anayasası m. 128'de) kamu personelinin (memurlar ve diğer kamu görevlilerinin) yerine getirmesi gereken sorumluluklar şu şekildedir: Belirlenen kamu hizmetlerinin kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilmesi. Gerçekleştirilen kamu hizmetlerinin, genel idare şartlarına göre sürdürülmesi. Kamu görevinin, kamu personeli için ana ve değişmeyen görev olması. Kişinin, kamu personeli sayılması için belirlenen görev doğrultusunda atanması sonucunda çalışma saatleri, görev, sorumlulukları ve aylık ödemelerinin belirlenen kanun doğrultusunda uygulanması gerekmektedir (Atay, 2006, s.670).

Yukarıdaki bilgiler ışığında anayasal çerçeveden bakıldığında kamu personeli olarak tanımlananların kimlerden teşekkül ettiğini anlamak kolaylaşmaktadır. Bu düşünceye göre hâkimler, askeri personel ve akademik görevliler, memurların haricinde diğer kamu görevlileri olarak görülmektedir (Aslan, 2012, s.3)

657 sayılı devlet memurları kanununda istihdam türleri sayılıp sıralanmıştır. Ancak 926 sayılı TSK Personel Kanunu'nda istihdam türleri, 657 sayılı Kanunun aksine daha spesifik bir profesyonel mesleki alanı işaret ederek “askeri personel” tanımı üzerinden açıklanmaktadır. Buna göre askeri personel; askeri öğrenci, uzman jandarma, uzman erbaş, astsubay, subay şeklinde bir ayrımla sınıflandırılmıştır (Sayan, 2009, s.210). Tespit edilen ilk ve en büyük çelişki bu noktadan itibaren başlamaktadır. 926 sayılı Kanunla TSK'nın iç bürokratik/hiyerarşik yapılanması içerisinde görev ve sorumluluklar yönünden askeri personel olarak tanımlanan astsubaylık statüsü, intibakların belirlenmesi noktasında 657 sayılı Kanuna tabi tutulmaktadır. Aynı kanun bu kapsamda astsubaylık statüsünü Genel İdare Hizmetleri Sınıfı olarak kabul etmektedir (657 Sayılı Kanun, 1982). Bu konuya ilişkin detaylı bilgi ve tartışmalar kanunlar temelinde bir sonraki bölümde açıklanmıştır.

Anayasada TSK ile ilgili belirlenen görevler askeri ve sivil personel tarafından yerine getirilmektedir. Bu sistem içerisindeki başat rol ve tanımlar kurumun niteliği gereği subay, astsubay, erbaş ve er statüleri etrafında şekillenmektedir. Daha doğru bir ifadeyle profesyonel anlamda görev yapan askerler, askeri personel tanımlaması içerisinde tutulmaktadır.

TSK'da istihdam edilen diğer bir grubu da sivil personel oluşturmaktadır. 926 sayılı Kanundan ayrı olarak devlet memuru statüsünde yer alan söz konusu personel veri hazırlama, sağlık hizmetleri, idari işler, eğitim, bakım-onarım gibi alanlarda iş görmektedirler. Ayrıca TSK bünyesinde yer alan bazı birlikler içerisinde sivil işçi statüsünde görev yapan personel mevcuttur (657 Sayılı Kanun, 1982).

2. TARTIŞMALAR

2.1. TSK Personel Sisteminde Yapısal/Mali Sorunların Yasalar Temelinde İncelenmesi

TSK yapısı gereği köklü bir geçmişe sahiptir. Bu niteliğinden dolayı her kademe ve her türden düzenleme için kanunlaşma sürecine gidilmiştir. Öyle ki, 1929 ile 2022 yılları arasındaki 93 yıllık dönemde ilgili alanda toplam 94 adet kanun yürürlüğe girmiştir. Anılan rakama farklı zamanlarda yürürlüğe giren KHK'lar dâhil değildir. Fonksiyon ve nitelik bakımından KHK'lar çoğunlukla kalıcı çözümler üretmek yerine pansuman uygulamalar şeklinde yer aldıkları ve yetki kanununun sınırları içerisinde hareket etme zorunluluğu olduğu için kamu idaresi disiplini açısından eksik olarak değerlendirilmektedirler. Zira önemli sayıda kamu personeli ilgilendiren KHK'ların yürütme organı tarafından TBMM'nde görüşme yapılmadan kabul edilmesi de, söz konusu KHK'lardan hareketle yasama organının belli bir konudaki bakış açısını tespit etmeyi olanaksız kılmaktadır. Bu durum Türk kamu bürokrasisinde kanunlaşma süreçlerinin gelenekçi ve oturmamış bir yapıda olduğuna kanıt olarak gösterilebilir. Cumhuriyetin ilanından sonra astsubaylık statüsünü ilgilendiren kanunlar önem derecelerine göre derlenmiştir. İlk ve en önemli kanun olan 5802 Sayılı Astsubay Kanunu 1951 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu dönem Türkiye-ABD yakınlaşmasının yanı sıra NATO'ya giriş sürecine rast gelmektedir. Aslına bakılırsa sadece 15 ay önce yürürlüğe girmiş olan bir kanun¹⁸ mevcut iken sıkışan askeri sistem NATO standartlarına uygun yeni kadroların ihdas edilmesi amacıyla 5802 sayılı kanunu devreye sokmuştur.

TSK bürokratik yapılanması içerisinde astsubayları ilgilendiren mali konulara yasalar çerçevesinden bakıldığında çeşitli mağduriyetlerin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Astsubaylar farklı teknik ve idari branşlarda çok sayıda görevde yer alırken özlük hakları ve ücret kaygılarına cevap olabilecek bir ücret rejiminden uzak bırakılmışlardır. Öne sürülen mağduriyetler de dâhil olmak üzere TSK içerisindeki yönetici kadrolar mevcut sorunların bilincindedirler. Bu noktada astsubayların kendi mali hakları ile ilgili bilinçli şekilde bilgisiz bırakıldıkları öne sürülebilir. Üstelik teknik ve kavranması güç bir alanı ifade eden mali konular her kademe kolaylıkla anlaşılabilir. Doğal olarak astsubaylar da mali konularda yeterli seviyede bilinçlenememişlerdir. Ancak ilerleyen zamanda sosyal ve ekonomik şartlara göre mali konuların insan yaşamı üzerindeki etkisi doğası gereği kendini gösterdikçe mali konulara karşı ihtiyaçtan kaynaklanan bir ilgi oluşmaya başlamıştır.

¹⁸ Gedikli Erbaş Kanunu olarak bilinen eski kanun ve onun belirlediği profesyonel askeri yaşam dönemin şartlarında genç erkek nüfus tarafından yeterli ilgiyi görememiştir.

TSK'nın temel yasal referansı olarak 926 sayılı Kanun, TSK personeline uygulanmakta olup, 1. maddesinde 'Bu kanun subay ve astsubaylara uygulanır' şeklinde bir hükmü amir olmasına rağmen 926 sayılı Kanun tüm yönleriyle astsubayların intibak, göreve başlama derecesi ve aylık gösterge tabloları vb. bakımlarından hükmün gereklerini yerine getirmemektedir. Özellikle astsubay statüsündeki personelin "sorunlu maddesi"¹⁹ olarak görülen 137. maddenin c bendi ilgili sorunların başlıca kaynağıdır. İlgili madde üzerinde yapılan düzenleme ve değişiklikler de bu karmaşayı ve sorunu ortadan kaldırmayı başaramamıştır.

Sağlam bir yasal kurguya sahip 1967 tarihli 926 sayılı TSK Personel Kanunu'nda kilit rolde bulunan madde 137, aslına bakılırsa uygun ve hakkaniyetli düzenlemelerle tüm mali işlemlere cevap verebilecek kapasiteye sahiptir. Aynı kanunun 36'ncı, 49'ncü ve 50'nci maddeleri ise albay ve yukarısındaki subayların terfi, baraj sistemleri ve kontenjanlarını kapsamaktadır. Bu maddelerde yapılan değişiklikler, subaylar ile astsubaylar arasındaki özlük hakları dengesini bozmaktadır. Bu dengenin bozulmaması için astsubayların haklarını düzenleyen bölümde de, niteliğine uydukça benzer düzenlemeler yapılmalıdır.

926 sayılı Kanun yürürlüğe girdikten sadece üç yıl sonra Madde 137 üzerinde müdahaleler olmaya başlamıştır. 1970 yılında maddeye (a), (b), (c), (d) bentlerinin eklenmesiyle aylık gösterge tabloları sistemine geçilmiş ve mesele içinden çıkılmaz hale getirilmiştir. Yaşanan olumsuzluklara örnek olarak subay statüsünde sadece bir gösterge tablosu (EK-VI) mevcutken astsubaylar için toplam dört adet aylık gösterge tablosu²⁰ oluşturulmuştur. Bu Kanunun (1323 SK) mali hükümlerinin uygulanması noktasında askeri otoritenin mevcut hükümete yoğun bir baskı uygulamış olması neticesinde, 1970 yılında iktidarda bulunan Sn. Süleyman Demirel başkanlığındaki 32. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, askeri otorite ile gerilim yaşamaktansa söz konusu mali hükümleri içeren yasayı süratle meclisten geçirmeyi tercih etmiştir.

Ordunun batılı norm ve standartlara uygun hale getirilmesi sürecinde astsubay statüsünün kaynağının ne olacağı sorusu ile karşı karşıya kalan karar alıcılar çözüm olarak; 07.07.1971 Tarihli 1424 sayılı Kanun'u yürürlüğe koymuşlardır. Bu Kanunun en belirgin özelliği TSK'ya astsubay yetiştiren okulların (sınıf okulları dâhil) eğitim öğretim seviyesinin dört yıla çıkartılmış olmasıdır. Yani her ne kadar fakülte ve yüksekokullarda kendi nam ve hesabına okumak yasak olsa da bu uygulama yavaş yavaş yumuşatılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde harp okullarının eğitim ve öğretim süresi de 3 yıla yükseltilmiştir. Bu tarihe kadar harp okullarına ait bir kanun bulunmamakla birlikte tüm uygulama ve tasarruflar Genelkurmay Başkanı'nın uhdesindeki talimname ile yürütülmüştür.

Astsubaylar hakkındaki gösterge tabloları Ek- VIII sayılı cetvelde gösterilmiştir. Görevde iken²¹ yükseköğrenimi bitiren astsubayların intibakı; 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun Genel İdare Hizmetleri²² sınıfında aynı yükseköğrenimi bitirenler için tespit edilen derece ve kademelerden hizmete başlamış kabul edilerek yapılmaktadır.

2003 yılında 4752 sayılı Astsubay Meslek Yüksekokulu Kanunu kabul edilmiş ve 1 yıl sonrasında da 4861 sayılı Kanun'la Ek-VIII/A gösterge tablosu oluşturulmuştur. Gerek hükümetin teklifinde gerek Plan ve Bütçe Komisyonunun kabul ettiği madde metninde teknik ayrıntılar detaylıca hesaplanmadan ve incelenmeden "Göreve Başlama Derecesi" 9/1 olarak kabul edilmiştir. Günümüzde devam eden ve kabul tarihi 30 Aralık 2015 olan 6656 sayılı kanunun geçici 38. maddesi ile yapılan intibaklar sonucunda EK-VIII ve EK-VIII/B cetvelleri işlevini yitirmiştir²³. 30 Haziran 2022 tarihli 7415 sayılı kanun ile astsubayların göreve başlama derecesi 9/1 yerine 9/2 olarak değiştirilmiştir.

Yukarıda aktarıldığı üzere uzun yasalaşma süreci dâhilinde şekillendirilmeye çalışılan ücretlendirme rejiminin oturmuş bir yapıya dönüştürülemediği olması bir yana gittikçe astsubaylar aleyhinde gerçekleşmesi üzerinde durulması gereken asıl konuyu oluşturmaktadır.

¹⁹ Bu tanımlama 22.08.2023 tarihli görüşmeden alınmıştır. Bağrı, Fahrettin. İstanbul

²⁰ Detaylı bilgi için bkz: 1323 SK Ek-VIII sayılı cetvel "Astsubaylar İçin Gösterge Tablosu" (EK-VIII, EK-VIII/A, EK-VIII/B, EK-VIII/C)

²¹ "Görevde iken" ibaresi kaldırılmıştır.

²² 657/36md. Genel İdare Hizmetleri Sınıfı: Bu Kanunun kapsamına dâhil kurumlarda yönetim, icra, büro ve benzeri hizmetleri gören ve bu Kanunla tespit edilen diğer sınıflara girmeyen memurlar Genel İdare Hizmetleri sınıfını teşkil eder. Astsubayların fakülte yüksekokul bitirenlerin intibaklarını, genel idare sınıfının intibak usulleri içine koymuştur.

²³ Adı geçen aylık gösterge tablosuna göreve başlama tarihi yönünden tabi olabilecek astsubaylar bulunmadığı için (YN).

Gelinen noktada TSK personelinin 15 Ocak 2023 ve 15 Temmuz 2023 tarihleri itibariyle emekli/çalışan maaş bağlanma oranları (Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te) gösterilmektedir.

Tablo 1. TSK Personeli Çalışan/Emekli Bağlanma Oranı (15 Haziran 2023)²⁴

TSK PERSONELİ ÇALIŞAN/EMEKLİ BAĞLANMA ORANI (15 OCAK 2023 tarihi itibariyle)				
Statü	Çalışırken Aldığı Maaş	Emekli Olduğundaki Maaş (TL)	Oran (%)	Kıdem Yılı
Kıdemli Albay	36.122	25.372	68	36
Astsubay II. Kad. Kd.	23.759	13.287	56	36
Bçvş. Uzman Çavuş	17.334	12.090	70	30

Tablo 2. TSK Personeli Çalışan/Emekli Bağlanma Oranı (15 Temmuz 2023)²⁵

TSK PERSONELİ ÇALIŞAN/EMEKLİ BAĞLANMA ORANI (15 TEMMUZ 2023 tarihi itibariyle)				
Statü	Çalışırken Aldığı Maaş (TL)	Emekli Olduğundaki Maaş (TL)	Oran (%)	Kıdem Yılı
Kıdemli Albay	49.785	31.715	64	36
Astsubay II. Kad. Kd.	36.229	16.610	46	36
Bçvş. Uzman Çavuş	28.675	15.112	53	30

Tablo 3. TSK Personeli Çalışan/Emekli Bağlanma Oranı²⁶

TSK PERSONELİ ÇALIŞAN/EMEKLİ BAĞLANMA ORANI				
Statü	15 Ocak 2023 (%)	15 Temmuz 2023 (%)	Fark	
Kıdemli Albay	68	64	-4	
Astsubay II. Kad. Kd.	56	46	-10	
Bçvş. Uzman Çavuş	70	53	-17	

Yukarıda yer alan tablolar incelendiğinde TSK personelinin 2023 yılı içerisindeki iki döneme ait maaş artışları görülmektedir. Kıdemli albayların ücretleri Ocak ayı itibariyle 36.122 TL iken Temmuz ayında

²⁴ Söz konusu tablolar 22.08.2023 tarihli görüşmede Sn. Fahrettin Bağrı'dan alınmıştır. Selimiye/İstanbul

²⁵ 22.08.2023 tarihli görüşmeden alınmıştır. Bağrı, Fahrettin. İstanbul

²⁶ 22.08.2023 tarihli görüşmeden alınmıştır. Bağrı, Fahrettin. İstanbul.

49.785 TL; II. Kad. Kd. Bçvş. 23.759 TL iken 36.229 TL olarak belirlenmiştir. Aynı tablolarda TSK personelinin emekli olduktan sonra maaş bağlama oranları gösterilmektedir. 2023 Temmuz ayında emekli maaş oranlarının en fazla azalma miktarı astsubay statüsünde istihdam edilen personelde gözlemlenmiştir. Bu bulgular ışığında değerlendirildiğinde emekli astsubay maaşlarının görevde iken alınan maaşa oranla ortalama %50'lik bir düşüşle bağlandığı ifade edilebilmektedir.

Statüler bakımından ele alındığında, aylık bağlama oranları ve net ele geçen maaşların toplamı tazminat faktörü üzerinden değerlendirilmektedir. Buna göre; subay statüsünde bağlanan maaş tazminatları da kapsamaktadır. Aradaki farkın oluşmasındaki temel belirleyici unsur tazminatın varlığıdır. Çünkü astsubaylarda tazminata konu bir ödeme kalemi değerlendirmeye alınmamaktadır. Tazminat ödemelerine ilişkin gerekçeli açıklamalar bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

2.2. Tazminat Konusu

Tazminat konusunun üç grup altında incelenmesi gerekmektedir. Bunlar makam tazminatı, temsil tazminatı ve görev tazminatı olarak belirlenmiştir.

Makam Tazminatı:

- 12.02.1982 tarihli ve 2596 sayılı Kanunla 926 sayılı TSK Personel Kanununa eklenen Ek 18. madde ile Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanına makam tazminatı ödenmesine imkân verilmiştir.
- 26.06.1984 tarihli ve 241 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 39. maddesi ile de Orgeneral ve Oramiral rütbesindeki subaylar makam tazminatı kapsamına dâhil edilmiştir.
- 24.12.1986 tarihli ve 265 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 3. maddesi ile ek-18. madde değiştirilerek, makam tazminatı general ve amiral rütbesindeki personelin tamamına teşmil edilmiştir.
- 09.04.1990 tarihli ve 418 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 21. maddesi ile 926 sayılı TSK Personel Kanununa V sayılı Makam Tazminatı Cetveli eklenmiş ve Kıdemli Albaylara da makam tazminatı ödenmeye başlanmıştır.
- 27.12.1991 tarihli ve 475 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 10. maddesi ile anılan Cetvelde yer alan “Kıdemli Albaylar” ibaresi “Albaylar” olarak değiştirilerek, Albay rütbesindeki subayların tamamına makam tazminatı ödenmeye başlanmıştır.
- 13.07.1993 tarihli ve 486 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile de Kıdemli Albaylar ve Albaylar için farklı makam tazminatı göstergesi tespit edilmiştir. Aynı rütbede olan subayların farklı makam tazminatı alması bakımından dikkat çeken bir durumdur.
- 19.12.1996 tarihli ve 568 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 3. maddesi ile 926 sayılı TSK Personel Kanununa ekli V Sayılı Makam Tazminatı Cetveli değiştirilerek, Yarbay rütbesindeki subaylara da makam tazminatı ödenmeye başlanmıştır.

Yukarda yer alan ifadelere dikkate alındığında makam tazminatının Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan başlayıp Yarbay rütbesindeki subaylara kadar tahakkuk ettirilmesi; 1982-1996 yılları arasında olup, 80 darbesinden hemen sonra başladığını ve devam eden 14 yıl içinde mevcut duruma taşındığını söylemek mümkündür.

Makam tazminatı göstergeleri çok yüksek olmadığı için yüksek bir getirisi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla, makam tazminatının yanına planları önceden –Sn. Tansu Çiller başkanlığındaki 50. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti zamanında dönemin Genelkurmay Başkanı'nın yönlendirmesiyle- yapılmış olan başka isim/isimler adı altında, gösterge rakamları yüksek olan tazminatlar devreye girmiştir. Bunlar temsil ve görev tazminatları olarak belirtilmektedir. Temsil tazminatı 2000 (4505 SK) ve görev tazminatı 2001 yılında 4639 SK'dan alınan yetki ile ayrı ayrı kanunlarla kabul edilerek tahakkuk ettirmeye başlanmıştır. Hem temsil tazminatı hem de görev tazminatı alabilmenin ön koşulu makam tazminatı alıyor olmaktır.

Temsil Tazminatı:

Temsil tazminatı, 12 Şubat 2000 tarih ve 23962 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4505 sayılı sosyal güvenlikle ilgili bazı kanunlarda değişiklik yapılması ve temsil tazminatı ödenmesi hakkında kanunla yürürlüğe girmiştir. En az 7000 gösterge üzerinden makam veya yüksek hâkimlik tazminatı

alanların özlük haklarında yapılan önemli bir iyileştirme olduğunu söylemek mümkündür. Temsil tazminatı alabilecekler 4505 sayılı kanunun 5. maddesinde düzenlenmiştir.

Temsil tazminatı göstergesi 7.000 ve yukarısında olanlara yani; general ve amirallere tahakkuk ettirilen bir tazminattır. Bu açıdan general ve amiraller; makam ve temsil tazminatını bir arada almaktadır.

Görev Tazminatı:

10.04.2001 tarihli ve 4639 sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulunca çıkarılan “Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Mali ve Sosyal Haklarında Düzenlemeler ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında” 631 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 11. maddesiyle 27.06.1989 tarihli ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 1. maddesine eklenen (c) bendi gereği; “(A) bendi kapsamına giren ve temsil tazminatı almayan personele de “hizmet (görev) tazminatı” verilmiştir. Bir başka ifadeyle, yarbay ve üst rütbedeki subaylara hizmet (görev) tazminatı ödenmeye başlanmıştır.

Görev tazminatı, makam tazminatı göstergesi 7.000’den az olanlara yani; yarbay, albay ve kıdemli albaylara tahakkuk ettirilen bir tazminattır. Bu açıdan yarbay, albay ve kıdemli albaylar; makam ve görev tazminatını bir arada almaktadır. TSK içerisindeki yarbay rütbesindeki subaylara tahakkuk ettirilen makam tazminatının temel dayanak noktası anılan personelin “amir” sıfatıyla tanımlanmış olmasıdır. Astsubayların da “amir” sıfatıyla doğrudan emir-komuta yetki ve sorumlulukları ve buna bağlı makamları işgal ettiği bilinmektedir. Öyleyse söz konusu amir tanımına karşılık olarak statüler arası bir farklılıktan bahsetmek akla yatkın bir açıklama değildir.

Subay ve astsubayların emeklilikte oluşan maaş farklarının temel belirleyicisi gösterge/ek gösterge, derece kademe ve hizmet yılı esası üzerinden değerlendirildiğinde arada oluşan fark yaklaşık olarak %10 iken söz konusu tazminatlarla birlikte bu fark yaklaşık iki katına ulaşmaktadır. Emekliliğe esas aylık subay-astsubay maaş karşılaştırmasında ek göstergeden kaynaklanan fark statüler açısından makul değerler içerisinde bulunmaktadır. Asıl önemli olan tazminata konu olan ödeme kalemidir. Aradaki büyük mali uğurumun ortadan kaldırılması için yarbay örneğinde olduğu gibi bir düzenleme ile mali tevzin tesis edilmelidir. Aşağıdaki tablolarda verilen değerler her iki statünün de maksimum ęalıřma sürelerinin sonundaki değerlere karşılık gelmektedir²⁷. Tazminatsız maaş bağlama oranlarında da görüleceği üzere fiili hizmet bakımından astsubaylar daha fazla ęalıřmasına rağmen bağlanan maaş arasındaki fark kapanmamaktadır.

27. Dönem TBMM takviminin son günlerinde söz konusu tazminat sorunlarına bağlı olarak askeri ve hükümet kanadınca oluşturulan 2/5023 esas numaralı kanun teklifinde yeni bir tazminat modeli ileri sürülmüştür. “*İlave Tazminat*” adı altında tasarlanan ödeme biçimi eleştiriye açık niteliktedir. ęünkü hali hazırda TSK’ya yönelik uygun yasal zemine oturtulmuş bir kanun mevcutken, kamu mali yönetiminin bürokratik kadrolarını yeni zahmetlere sürükleyecek bir ödeme biçimi yaratılmıştır. Ancak uzun tartışmalara konu olan astsubay statüsünün tazminat talebine kalıcı çözüm getirecek türden uzun soluklu bir yasal ęalıřma hayata geğirilecek ise kamu bürokrasisi için harcanan emek anlamlı olarak nitelendirilebilir.

Aşağıdaki tabloda subay ve astsubaylara emeklilikte ödenen emekli ikramiyesi ve aylıklarının yanı sıra tazminat ödemesine esas aylıklar gösterilmiştir. Her bir ödeme kalemini temsil eden sütunda farklı statü ve rütbelerdeki farklılıklar görülebilmektedir. Astsubay statüsünde üç rütbede makam, temsil ve kadrosuzluk tazminatı tahakkuk ettirilmemiştir.

27 Subaylar için 28 yıl, astsubaylar 36 yıl fiili hizmet süresi esas alınmaktadır.

Tablo 4. Emekli İkramesi ve Aylığı (1 Temmuz 2023)²⁸

Rütbeler	Emekli İkramesi			Emekli Aylığı						
	1 Kıdem Yılı	2 Fiilen	Emekli İkramesi	Emekli Aylığı	Makam Tazminatı	Tensil ve Görev Tazminatı	Kadrosuzlu k	Toplam Emekli Aylığı	Ek Ödeme	Toplam Ele Geçen
Orgeneral	25	39	1.197.981	24.979	8.131	10.842	5.150	49.102	1.964,08	51.066
Korgeneral	25	37	1.146.005	24.621	5.421	10.300	4.635	44.977	1.799,08	46.776
Tümgeneral	25	33	1.004.278	22.545	4.336	9.758	4.120	40.759	1.630,36	42.389
Tuğgeneral	25	27	814.422	20.776	3.794	9.215	3.862	37.647	1.505,88	39.152
Kd. Albay	25	30	830.357	19.837	2.439	6.234	3.605	32.115	1.284,60	33.399
Albay	23	23	631.117	17.600	1.897	5.150		24.647	985,88	25.632
Yarbay	21	21	543.650	15.544	1.084	4.336		20.964	838,56	21.802
Kd. Binbaş	18	18	467.982	14.826	0.00	0.00	0.00	14.826	593,04	15.419
II. Kad. Kd.	25	25	581.198	15.961	0.00	0.00	0.00	15.961	638,44	16.599
Bçvş.										
Kad. Kd.	21	21	476.277	14.577	0.00	0.00	0.00	14.577	583,08	15.160
Bçvş.										
Kd. Bçvş	18	18	330.617	11.401	0.00	0.00	0.00	11.401	456,04	11.857

Mevcut bulgular ışığında statüden kaynaklı realite de göz önünde bulundurularak astsubayların tazminat tahakkukunun emeklilikteki rütbeleriyle orantılı olarak kıdemli albay emeklisine bağlanan oranın %75'ine karşılık gelecek şekilde belirlenmesi teklif edilmektedir. Bu düzenlemenin statüler arası iş barışının teşkil edilmesinde, aidiyet duygusunun pekiştirilmesi ile birlikte motivasyonun artmasında rol oynayacağı öngörülmektedir.

2.3. Astsubaylık Tanımının Gelişen Koşullara Uygun Olarak Yeniden Değerlendirilmesi

5802 Sayılı Kanun günümüzden yaklaşık yetmiş yıl önce yürürlüğe Astsubay Kanunu olarak girmiş ve kanun kapsamında “Astsubaylık” tanımı yapılmıştır. Kanuna göre astsubaylık tanımı;

“Türkiye Cumhuriyeti Ordusunun kara, deniz ve hava kuvvetleriyle jandarma, gümrük koruma birlikleri kadrolarının ast komuta kademelerinde eğitim, sevk ve idare ile diğer idari işlerde subaya yardımcı olarak görevlendirilen askerî şahıslara (Astsubay) adı verilir”.

İlgili kanunlara yakından bakıldığında akla “astsubaylık statüsü gerçekten TSK'nın gereksinimleri doğrultusunda mı teşkil edilmiştir?” sorusu gelmektedir. Dönemin koşullarında “Astsubay yardımcıdır, asli görevi yoktur” açıklaması ile astsubaylar yasalar önünde kıymetsizleştirilmiştir. Kabul Tarihi 02/07/1951 olan Astsubay Kanununun 32'nci maddesi ile 5619 sayılı Gedikli Erbaş Kanunu yürürlükten kaldırılmış, aynı Kanunun 1'nci maddesi ile de astsubayın tanımı yapılmıştır. Astsubay tanımında astsubaylar yardımcı sıfatı ile ön planda tutulmuştur. Yine, Kabul Tarihi 27/07/1967 olan 926 sayılı TSK Personel Kanununun 208'inci maddesi k) bendi ile 5802 sayılı Astsubay Kanunu yürürlükten kaldırılırken astsubay tanımının yer aldığı 1'nci maddesi hariç bırakılmıştır. Bu açıdan astsubaylık tanımında yardımcı ifadesinin kaldırılması hedeflenmiştir. Tespit edilen bulgular ışığında yeni ve modern ordu sistemlerine hizmet edebilecek uygun tanımlamanın aşağıdaki gibi olması gerektiği değerlendirilmektedir.

“Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı kadrolarında gereken teknik, taktik, ikmal, bakım, onarım, eğitim, öğretim, güvenlik, asayiş, adli, sevk, idari ve idareye icra

28 Yan ödeme kararları ve ek göstergelerin memur maaş katsayı çarpımı sonucu elde edilmiştir. Astsubaylar için bir tazminat ödemesi mevcut değildir. Bu tablo 22.08.2023 tarihli görüşmeden alınmıştır. Bağrı, Fahrettin. İstanbul

ve komuta eden, makam ve memuriyet itibari ile emretmek selahiyetini haiz astsubay astçavuştan, astsubay kıdemli başçavuşa kadar rütbeyi haiz askerdir”.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

TSK'dan Emekli Astsubay gönüllü katılımcıların araştırmaya ilişkin sosyo-demografik bulguları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

		n	%
Yaş	26-35 yaş	13	1,3
	36-45 yaş	82	8,1
	46-55	479	47,4
	56-60	229	22,7
	60 ve üzeri	207	20,5
	Total	1010	100,0
Medeni durum	Bekâr	43	4,3
	Evli	967	95,7
	Total	1010	100,0
Eğitim Durumu	Ortaokul	3	,3
	Lise	98	9,7
	Ön lisans	241	23,9
	Lisans	608	60,2
	Yüksek Lisans	50	5,0
	Doktora	10	1,0
	Total	1010	100,0
Çalışma süresi	5 yıl ve altı	1	,1
	6-15 yıl arası	20	2,0
	16-20 yıl arası	31	3,1
	21 ve 30 yıl arası	742	73,5
	31 yıl ve üzeri	216	21,4
	Total	1010	100,0
Emekli Olunan Rütbe	Astsb. Bçvş.	20	2,0
	Astsb. Kd. Bçvş.	46	4,6
	Astsb. II. Kad. Kd.712		70,5
	Bçvş		
	Astsb. Kad. Kd. Bçvş.215		21,3
	Malulen	17	1,7
Total	1010	100,0	
Aylık Gelir	7.501 TL-10.000 TL5		,5
	arası		
	10.001 TL-20.000 TL764		75,6
	arası		
	20.001TL-25.000 TL53		5,2
arası			
25.001 ve üzeri	188	18,6	
Total	1010	100,0	
Elde ettiğiniz aylık gelir ile ekHayır bir gelire ihtiyaç duymadanEvet		974	96,4
		36	3,6

geçiminizi sağlamanız mümkünTotal 1010 100,0
mü?

3.1.Faktör Analizi

Yaşam Tatmini ve Ücret Tatmini Ölçeklerinin yapı geçerliliğini tespit etmek ve faktör yapısını ortaya koymak amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Yaşam Tatmini ölçeği tek faktör oluşturduğu için metod olarak Principal Component kullanılmıştır. Ücret Tatmini ölçeği için metod olarak Maksimum Likelihood ve doğrudan eğik döndürme (Direct Oblimine) yöntemleri kullanılmıştır. Faktörler arasında ilişki olabileceği düşünülerek Direct Oblimin seçilmiştir.

Yaşam Tatmini için Kmo (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik değeri 0,831 olarak bulunmuştur ve örneklem büyüklüğü Açıklayıcı Faktör analizi için yeterlidir. Bartlett's testi sonucunda $\chi^2(10)=2312,677$; $p<0,05$ olarak bulunmuş ve bu bulgu maddeler arasındaki korelasyonların AFA için yeterince büyük olduğunu göstermiştir.

AFA (Açıklayıcı Faktör Analizi) sonucunda 5 maddeden oluşan Yaşam Tatmini Ölçeği tek boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır ve toplam varyansın 64,21'ini açıklamaktadır.

Ücret Tatmini için Kmo (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik değeri 0,969 olarak bulunmuştur ve örneklem büyüklüğü Açıklayıcı Faktör analizi için yeterlidir. Bu değer Field (2009: 647) tarafından 0,50'nin üzerinde olduğunda yeterli görülmekte 0,90-1,00 arası "Mükemmel" olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca Bartlett's testi sonucunda $\chi^2(210)=162290,742$; $p<0,05$ olarak bulunmuş ve bu bulgu maddeler arasındaki korelasyonların AFA için yeterince büyük olduğunu göstermiştir.

AFA (Açıklayıcı Faktör Analizi) sonucunda 21 maddeden oluşan Ücret Tatmini Ölçeği 2 alt boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır ve bu 2 alt boyut toplam varyansın 59,52'sini açıklamaktadır.

Faktör yükleri ve dağılımı Tablo 7 ve Tablo 8'de belirtilmiştir

Tablo 7. Yaşam Tatmini Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör 1
1 Çoğu konuda hayatım, idealimdeki hayata yakındır	,840
2 Hayat şartlarım mükemmeldir.	,834
3 Hayatımdan memnunum.	,846
4 Şimdiye kadar hayattan istediğim önemli şeyleri elde ettim.,794	
5 Hayata yeniden başlama imkânım olsaydı, neredeyse hiçbir,680 şeyi değiştirmezdim.	
Özdeğer	3,21
Açıkladığı Varyans	%64,21

Tablo 8. Ücret Tatmini Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör	
	1	2
19 Çalışma koşulları (fiziki imkânlar ve mesai saatleri),945 açısından		
20 Kurumun ücret politikalarının güven vericiliği,889 açısından		
21 Ücret artış oranları açısından	,867	
17 Yeterli ekonomik güvenceyi sağlaması açısından	,838	
15 Benzer nitelikte faaliyet gösteren kurumların ücret,778 düzeyleri açısından		
16 Eğitim düzeyime uygunluğu açısından	,770	
18 Toplumda saygın bir kişi izlenimi sağlaması açısından	,761	
14 Geçim sıkıntısı yaşatmaması açısından	,738	
12 Yaşam standartlarımı koruması açısından	,690	
13 Kurum içerisinde kayırmacılığa yol açmaması,672 açısından		
11 Kurumun ücret politikalarının anlaşılabilirliği açısından,662		
7 İşin; zorluk, önem ve sorumluluk düzeyleri ile maaş,660 arasındaki uyumu açısından		
6 Toplam ücret içerisinde yan ödemelerin dengeli,623 dağılması açısından (Tazminat vs.)		
8 Zorunlu ihtiyaçlarımı karşılaması açısından	,553	
9 İşime ilişkin motivasyonumu güçlendirmesi açısından	,512	
10 Kuruma bağlılığımı güçlendirmesi açısından	,452	
3 Çalışma performansımı artırması açısından		,880
2 Cezbetmesi ve kurumda tutması açısından		,812
1 Yasal gereklere uygunluğu açısından		,608
5 Kuruma sağladığım katkı ile uyumlu olması açısından		,517
4 Tüm çalışanların kıdem, bilgi ve becerilerine göre adil ücret alması açısından		,516
Özdeğerler	12,074	1,207
Açıkladığı Varyans	%55,596	%3,93
Açıklanan Toplam Varyans	%59,526	

Tablo 8’de 16 maddeden oluşan 1.faktör “Kurumsal Algı” 5 maddeden oluşan 2.faktör ise “Motivasyon” olarak adlandırılmıştır.

3.2.Güvenilirlik Analizi

Tablo 9. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
Yaşam Tatmini	,855	5
Ücret Tatmini	,962	21
Kurumsal Algı	,958	16
Motivasyon	,869	5

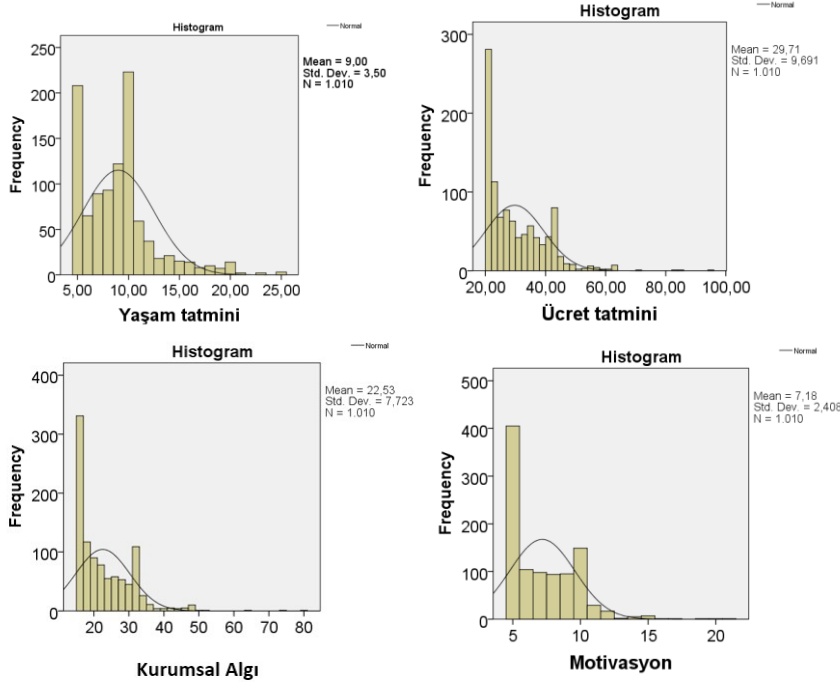
Yaşam Tatmini, Ücret Tatmini ve Ücret Tatmini'nin alt boyutlarından olan Kurumsal Algı ve Motivasyon ölçeklerinin Cronbach's Alpha değerleri 0,80'den büyük olduğundan dolayı bu ölçekler "Yüksek derecede güvenilir" olarak sınıflandırılmıştır.

3.3. Normallik Analizi

Tablo 10. Normallik Testi Sonuçları (n=1010)

	Ortalama	Min	Max	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Yaşam Tatmini	8,9970	5,00	25,00	3,49954	1,298	2,468
Ücret Tatmini	29,7119	21,00	95,00	9,69112	1,527	4,020
Kurumsal Algı	22,5347	16,00	80,00	7,72286	1,754	5,752
Motivasyon	7,1772	5,00	21,00	2,40813	1,175	2,121

Çarpıklık ve Basıklık değerleri -1,5 ile +1,5 aralığında bulunduğunda normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick and Fidell, 2013). Yaşam Tatmini, Ücret Tatmini ve Ücret Tatmini'nin alt boyutlarından olan Kurumsal Algı ve Motivasyon ölçeklerinin çarpıklık ve basıklık değerleri referans değerlerden yüksek olduğu için ölçekler normal dağılmamaktadır.

Tablo 11. Yaşam Tatmini Ölçek Sorularının Dağılımı

	Kesinlikle Katılmıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		
	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılıyorum	
1 Çoğu konuda hayatım, idealimdeki hayata yakındır	455	464	29	50	12
2 Hayat şartlarım mükemmeldir.	481	460	39	17	13
3 Hayatımdan memnunum.	336	481	99	86	8
4 Şimdiye kadar hayattan istediğim önemli şeyleri elde ettim.	344	449	96	104	17
5 Hayata yeniden başlama imkânım olsaydı, neredeyse hiçbir şeyi değiştirmedim.	499	411	49	27	24

Tablo 12. Ücret Tatmini Ölçek Sorularının Dağılımı

	Hiç tatmin etmiyorum		Tamamen Tatminatmin ediyor		
	Tatmin etmiyorum	Kararsızım	Tatmin ediyor	Tatmin ediyor	
1 Yasal gereklere uygunluğu açısından	636	348	20	6	0
2 Cezbetmesi ve kurumda tutması açısından	576	391	32	11	0
3 Çalışma performansını artırması açısından	564	400	37	9	0
4 Tüm çalışanların kıdem, bilgi ve becerilerine göre adil ücret alması açısından	682	294	30	3	1
5 Kuruma sağladığım katkı ile uyumlu olması açısından	627	339	36	6	2
6 Toplam ücret içerisinde ödemelerin dengeli dağılımı açısından (Tazminat vs.)	798	185	21	4	2
7 İşin; zorluk, önem ve sorumluluk düzeyleri ile maaş arasındaki uyumu açısından	764	226	16	2	2
8 Zorunlu ihtiyaçlarımı karşılaması açısından	481	435	70	22	2

9 İşime ilişkin motivasyonumu güçlendirmesi açısından	571	392	39	6	2
10 Kuruma bağlılığımı güçlendirmesi açısından	599	348	50	10	3
11 Kurumun ücret politikalarının anlaşılabilirliği açısından	669	303	34	2	2
12 Yaşam standartlarımı koruması açısından	637	332	33	6	2
13 Kurum içerisinde kayırmacılığa yol açmaması açısından	668	292	42	7	1
14 Geçim sıkıntısı yaşatmaması açısından	627	331	41	9	2
15 Benzer nitelikte faaliyet gösteren kurumların ücret düzeyleri açısından	653	307	38	10	2
16 Eğitim düzeyime uygunluğu açısından	630	336	33	9	2
17 Yeterli ekonomik güvenceyi sağlaması açısından	619	346	34	9	2
18 Toplumda saygın bir kişi izlenimi sağlaması açısından	649	289	52	15	5
19 Çalışma koşulları (fiziki imkânlar ve mesai saatleri) açısından	720	255	29	4	2
20 Kurumun ücret politikalarının güven vericiliği açısından	701	269	29	7	4
21 Ücret artış oranları açısından	727	250	25	6	2

Tablo 13. Ölçek Puanlarının Sınıflandırılması

Ölçek	Referans Puan Aralığı	Ölçek Düzeyleri	Puan Ortalaması	Sınıflandırma
<i>Yaşam Tatmini</i>	1,00-1,80	Kesinlikle Katılmıyorum	1,798	Kesinlikle Katılmıyorum
	1,81-2,60	Katılmıyorum		
	2,61-3,40	Kararsızım		
	3,41-4,20	Katılıyorum		
	4,21-5,00	Kesinlikle Katılmıyorum		
<i>Ücret Tatmini</i>	1,00-1,80	Hiç Tatmin Etmiyor	1,413	Hiç Tatmin Etmiyor
	1,81-2,60	Tatmin Etmiyor		
	2,61-3,40	Kararsızım		
	3,41-4,20	Tatmin Ediyor		
	4,21-5,00	Tamamen Tatmin Ediyor		
<i>Kurumsal Algı</i>	1,00-1,80	Hiç Tatmin Etmiyor	1,407	Hiç Tatmin Etmiyor
	1,81-2,60	Tatmin Etmiyor		
	2,61-3,40	Kararsızım		
	3,41-4,20	Tatmin Ediyor		
	4,21-5,00	Tamamen Tatmin Ediyor		

<i>Motivasyon</i>	1,00-1,80	Hiç Tatmin Etmiyor	1,434	Hiç Tatmin Etmiyor
	1,81-2,60	Tatmin Etmiyor		
	2,61-3,40	Kararsızım		
	3,41-4,20	Tatmin Ediyor		
	4,21-5,00	Tamamen Tatmin Ediyor		

Tablo13’de Araştırmada Kullanılan ölçeklere ait düzeyler ve bu düzeylere ait referans değerler belirtilmiştir. Tüm katılımcılardan alınan cevaplar sonucunda ölçeklerin ortalama değerlerine göre ölçeklerin hangi düzeye dâhil edildiği gösterilmiştir. Buna göre Yaşam tatmini ölçeği sorularına katılımcıların geneli “Kesinlikle Katılmıyorum” olarak, Ücret Tatmini, Kurumsal Algı ve Motivasyon ölçeğine katılımcıların geneli “Hiç Tatmin Etmiyor” olarak yanıt verdikleri bulgulanmıştır.

3.4. Parametrik Olmayan Testler

Tablo 14. Yaşa Göre Ölçek Ortalamaları Karşılaştırılması

	Yaş	n	Ortalama toplam puan	χ^2	p
Yaşam tatmini	26-35 yaş	13	426,42	3,714	,446
	36-45 yaş	82	551,92		
	46-55	479	507,05		
	56-60	229	504,04		
	60 ve üzeri	207	490,10		
	Total	1010			
Kurumsal Algı	26-35 yaş	13	426,00	2,010	,734
	36-45 yaş	82	493,82		
	46-55	479	499,83		
	56-60	229	513,00		
	60 ve üzeri	207	519,94		
	Total	1010			
Motivasyon	26-35 yaş	13	460,31	21,009	,000
	36-45 yaş	82	461,25		
	46-55	479	477,36		
	56-60	229	518,17		
	60 ve üzeri	207	576,96		
	Total	1010			

Kruskal Wallis Testi

Ölçekler normal dağılım sağlamadığından dolayı yaş değişkeni için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda katılımcıların yaşlarına göre grup ortalamaları arasında Motivasyon ölçeğinde anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$).

60 ve üzeri yaşındaki katılımcıların Motivasyon ölçeği puan ortalaması ile 36-45 yaş aralığındaki yaşındaki katılımcıların Motivasyon ölçeği puan ortalaması arasında (Post Hoc Tukey $p = 0,036$) ve 60 ve üzeri yaşındaki katılımcıların Motivasyon ölçeği puan ortalaması ile 46-55 yaş aralığındaki yaşındaki katılımcıların Motivasyon ölçeği puan ortalaması arasında (Post Hoc Tukey $p = 0,004$) anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Tablo 15. Medeni Duruma Göre Ölçek Ortalamalarının Karşılaştırılması

	Medeni Durum	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Yaşam tatmini	Bekar	43	487,98	20983,00	20037,000	-	,684
	Evli	967	506,28	489572,00			

	Total	1010					
Kurumsal Algı	Bekar	43	501,51	21565,00	20619,000	-	,926
	Evli	967	505,68	488990,00			,093
	Total	1010					
Motivasyon	Bekar	43	529,86	22784,00	19743,000	-	,561
	Evli	967	504,42	487771,00			,581
	Total	1010					

Mann Whitney U Testi

Ölçekler normal dağılım sağlamadığı için Medeni Durum için Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda medeni durumların grup ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 16. Eğitim Durumuna Göre Ölçek Ortalamaları Karşılaştırılması

	Eğitim Durumu	n	Ortalama toplam puan	χ^2	p
Yaşam tatmini	Ortaokul	3	175,67	26,426	,000
	Lise	98	509,83		
	Ön lisans	241	469,94		
	Lisans	608	511,88		
	Yüksek Lisans	50	533,17		
	Doktora	10	892,85		
	Total	1010			
Kurumsal Algı	Ortaokul	3	406,17	18,241	,003
	Lise	98	595,28		
	Ön lisans	241	493,35		
	Lisans	608	494,15		
	Yüksek Lisans	50	485,57		
	Doktora	10	738,30		
	Total	1010			
Motivasyon	Ortaokul	3	535,50	23,269	,000
	Lise	98	618,67		
	Ön lisans	241	510,34		
	Lisans	608	486,03		
	Yüksek Lisans	50	463,37		
	Doktora	10	665,45		
	Total	1010			

Kruskal Wallis Testi

Araştırmada 1010 katılımcının eğitim durumlarına göre ölçek ortalamalarını karşılaştırmak için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda Yaşam Tatmini, Kurumsal Algı ve Motivasyon ölçeklerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0,05$)

Doktora mezunu astsubayların Yaşam tatminleri, Kurumsal Algı ve motivasyonları diğerlerinden daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 17. Deneyim Yılına Göre Ölçek Ortalamaları Karşılaştırılması

	Deneyim Yılı	n	Ortalama toplam puan	χ^2	p
Yaşam tatmini	5 yıl ve altı	1	516,50	3,163	,531
	6-15 yıl arası	20	499,78		
	16-20 yıl arası	31	422,82		
	21 ve 30 yıl arası	742	511,89		
	31 yıl ve üzeri	216	495,90		
	Total	1010			
Kurumsal Algı	5 yıl ve altı	1	794,00	5,775	,217
	6-15 yıl arası	20	442,38		
	16-20 yıl arası	31	428,65		
	21 ve 30 yıl arası	742	514,93		
	31 yıl ve üzeri	216	488,65		
	Total	1010			
Motivasyon	5 yıl ve altı	1	654,50	3,128	,537
	6-15 yıl arası	20	457,93		
	16-20 yıl arası	31	434,68		
	21 ve 30 yıl arası	742	506,51		
	31 yıl ve üzeri	216	515,91		
	Total	1010			

Kruskal Wallis Testi

Mesleki Deneyim yılı değişkeni için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda katılımcıların deneyim yıllarına göre grup ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 18. Rütbeye Göre Ölçek Ortalamaları Karşılaştırılması

	Rütbe	n	Ortalama toplam puan	χ^2	p
Yaşam tatmini	Astsb. Bçvş.	20	475,50	11,689	,020
	Astsb. Kd.Bçvş.	46	408,66		
	Astsb.II. Kad.Kd.712		508,22		
	Bçvş				
	Astsb.Kad.Kd.	215	506,21		
	Bçvş.				
	Malülen	17	679,85		
Total		1010			
Kurumsal Algı	Astsb. Bçvş.	20	420,68	2,604	,626
	Astsb. Kd.Bçvş.	46	527,43		
	Astsb.II. Kad.Kd.712		508,61		
	Bçvş				
	Astsb.Kad.Kd.	215	502,13		
	Bçvş.				

Malülen	17	458,18		
Total	1010			
Motivasyon	Astsb. Bçvş.	20	462,08	4,030 ,402
	Astsb. Kd.Bçvş.	46	538,41	
	Astsb.II. Kad.Kd.712	509,52		
	Bçvş			
	Astsb.Kad.Kd.	215	497,93	
	Bçvş.			
	Malülen	17	395,12	
	Total	1010		

Kruskal Wallis Testi

Katılımcıların emekli oldukları rütbeğe göre ölçek ortalamaları arasındaki farkı ölçmek için Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda Yaşam Tatmini ölçeğinde anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$)

Yaşam Tatmini ölçeğinde Astsb. Kd. Bçvş. olarak emekli olanların puan ortalaması (408,66) ile Malulen emekli olanların puan ortalaması (679,85) arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır (Post Hoc Tukey $p = 0,048$). Malulen emekli olanların yaşam tatminleri Astsb. Kd. Bçvş. olarak emekli olanlardan daha yüksektir.

Tablo 19. Gelir Durumuna Göre Ölçek Ortalamaları Karşılaştırılması

	Aylık Gelir	n	Ortalama toplam puan	χ^2	p
Yaşam tatmini	7.501 TL-10.000 arası	TL5	482,20	25,847	,000
	10.001 TL-20.000 arası	TL764	479,71		
	20.001 TL-25.000 arası	TL53	577,12		
	25.001 ve üzeri	188	590,73		
	Total	1010			
Kurumsal Algı	7.501 TL-10.000 arası	TL5	496,10	13,294	,004
	10.001 TL-20.000 arası	TL764	487,07		
	20.001 TL-25.000 arası	TL53	559,39		
	25.001 ve üzeri	188	565,46		
	Total	1010			
Motivasyon	7.501 TL-10.000 arası	TL5	470,20	7,477	,058
	10.001 TL-20.000 arası	TL764	492,16		
	20.001 TL-25.000 arası	TL53	542,48		
	25.001 ve üzeri	188	550,23		
	Total	1010			

Kruskal Wallis Testi

Katılımcıların gelir durumuna göre ölçek ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda Yaşam Tatmini ve Kurumsal Algı ölçeklerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0,05$).

Yaşam Tatmini'nde aylık geliri 10.001 TL-20.000 TL arasında olanların puan ortalaması (479,71) ile aylık geliri 25.001 TL ve üzerinde olanların puan ortalaması (590,73) arasında (Post Hoc Tukey $p=0,00$) anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Kurumsal Algı'da aylık geliri 10.001 TL-20.000 TL arasında olanların puan ortalaması (487,07) ile aylık geliri 25.001 TL ve üzerinde olanların puan ortalaması (565,46) arasında (Post Hoc Tukey $p=0,005$) anlamlı farklılık bulunmaktadır. Aylık geliri 25.001 TL ve üzerinde olanların kurumsal aidiyetleri aylık geliri 10.001 TL-20.000 TL arasında olanlardan daha yüksektir.

Tablo 20. Gelirin Yeterli Olma Durumu'na Göre Ölçek Ortalamalarının Karşılaştırılması

	Geliriniz yeterli mi?	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	p
Yaşam tatmini	Hayır	974	499,70	486708,50	11883,50	-	,001
	Evet	36	662,40	23846,50		3,325	
	Total	1010					
Kurumsal Algı	Hayır	974	496,47	483559,00	8734,00	-	,000
	Evet	36	749,89	26996,00		5,215	
	Total	1010					
Motivasyon	Hayır	974	498,78	485808,50	10983,50	-	,000
	Evet	36	687,40	24746,50		3,954	
	Total	1010					

Mann Whitney U Testi

Katılımcıların aylık gelirlerini yeterli bulma durumlarına göre ölçek ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda Yaşam Tatmini, Kurumsal Algı ve Motivasyon ölçeklerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0,05$). 1010 katılımcı arasından aylık gelirini yeterli bulan 36 kişinin yaşam tatminleri, kurumsal algıları ve motivasyonları aylık gelirini yeterli bulmayan 974 kişiden daha yüksek olduğu bulunmuştur.

3.5.Korelasyon Analizi

Tablo 21. Ölçeklerin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri (n=1010)

	X	SS	1	2	3	4
1.Yaşam Tatmini	8,9970	3,49954	1			
2.Ücret Tatmini	29,7119	9,69112	,372**	1		
3.Kurumsal Algı	22,53	7,723	,355**	,978**	1	
4.Motivasyon	7,18	2,408	,340**	,881**	,786**	1

Spearman Korelasyon Testi

Normal dağılım göstermeyen ölçekler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman korelasyon analizi kullanılmıştır ve analiz sonucunda Yaşam tatmini ile Ücret Tatmini arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,372$ $p<0,01$).

Ücret tatmini arttıkça yaşam tatmini de artmakta, ücret tatmini düştükçe yaşam tatmini de düşmektedir. Yaşam tatmini, ücret tatminindeki değişimin %37,2'sini açıklamaktadır.

Ücret tatmini'nin alt ölçekleri olan Kurumsal Algı ve Motivasyon arasında ise yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=0,786$ $p<0,01$) Motivasyon arttıkça kuruma duyulan güven de artmaktadır.

3.6.Regresyon Analizi

Tablo 21. Basit Regresyon Analizi Sonucu

	<i>Yaşam Tatmini</i>				
	B	p	R²	Durbin Watson	VIF
(Sabit Terim)	5,159	,000	0,128	1,986	1,00
Ücret Tatmini	,129	,000			

Yaşam Tatmini'nin belirlenmesinde Ücret Tatmini'nin ne kadar etkisinin olduğunu belirlemek için Basit Regresyon Analizi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre Ücret Tatmininin Yaşam Tatmini üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır ve ücret tatmini yaşam tatminindeki varyansın %12,8'ini açıklamaktadır. Durbin Watson değeri referans değerler olan 1,5-2,5 aralığında yer aldığından otokorelasyon bulunmamaktadır. Vif değeri 10'dan küçük olduğundan dolayı da değişkenler arasında çoklu bağlantı bulunmamaktadır.

Regresyon modeli 1: $Y=5,129+0,129(X1)$ olarak kurulur.

$Y=Yaşam\ Tatmini$ $X1=Ücret\ tatmini$

Ücret tatminindeki 1 birimlik artış Yaşam tatmininde 0,129 birim artış sağlamaktadır.

Tablo 22. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	<i>Yaşam Tatmini</i>				
	B	p	R²	Durbin Watson	VIF
1.Aşama			0,054		
(Sabit Terim)	1,446	,368			
Yaş	,150	,247			1,314
Medeni durum	,224	,674			1,012
Eğitim Seviyesi	,344	,023			1,200
Türk Silahlı Kuvvetleri'nde çalışma süresi	-,002	,993			1,068
TSK'da hangi rütbeden emekli oldunuz?	,339	,060			1,072
Aylık maddi gelir durumu	,762	,000			1,111
TSK'dan elde ettiğiniz aylık gelir ile ek bir gelire	2,343	,000			1,043

ihtiyaç duymadan
geçiminizi
sağlamanız mümkün
mü?

2.Aşama		0,160	1,982	
(Sabit Terim)		-,665	,663	
Yaş		,084	,489	1,317
Medeni durum		,261	,604	1,012
Eğitim Seviyesi		,392	,006	1,201
Türk Silahlı Kuvvetleri'nde çalışma süresi		-,035	,852	1,069
TSK'da hangi rütbeden emekli oldunuz?		,364	,032	1,072
Aylık maddi gelir durumu		,613	,000	1,122
TSK'dan elde ettiğiniz aylık gelir ile ek bir gelire ihtiyaç duymadan geçiminizi sağlamanız mümkün mü?		1,318	,019	1,071
Ücret Tatmini		,120	,000	1,048

Çoklu Regresyon Analizi

1.Aşamada demografik değişkenlerin Yaşam tatmininin belirlenmesindeki etkileri ölçülmüştür. Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre Eğitim Seviyesi, Aylık gelir ve Aylık gelirin yeterli olma durumunun Yaşam Tatmini'nin belirlenmesinde anlamlı etkisi bulunmaktadır ($p<0,05$)

Regresyon Modeli 2 : $Y=1,446+0,344(X1)+0,762(X2)+2,343(X3)$

$Y=$ Yaşam Tatmini $X1=$ Eğitim Durumu $X2=$ Aylık Gelir $X3=$ Aylık Gelirin Yeterli Olma Durumu

2.Aşamada demografik değişkenlere ilave olarak Ücret Tatmini'de eklenmiştir ve Yaşam Tatmini üzerindeki etkileri ölçülmüştür. 2.aşamada Eğitim seviyesi, TSK'dan emekli olduğu rütbe, Aylık Maddi geliri, Aylık gelirin yeterli olma durumu ve Ücret Tatmini'nin anlamlı etkileri bulunmaktadır ($p<0,05$).

Regresyon Modeli 3: $Y=-665+0,392(X1)+0,364(X2)+0,613(X3)+1,318(X4)+0,120(X5)$

$Y=$ Yaşam Tatmini $X1=$ Eğitim Seviyesi $X2=$ Rütbe $X3=$ Aylık Gelir $X4=$ Aylık gelirin yeterli olma durumu $X5=$ Ücret Tatmini

2.aşamada Ücret Tatmini'nin regresyon modeline dâhil olması ile birlikte 1.aşamada anlamlı etkisi bulunmayan Rütbe anlamlı etki sağlamıştır.

Hipotezler	Bulgu	Sonuç
H1: En az bir ölçek katılımcının yaşına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	$p<0,05^*$ *Motivasyon	H1 kabul
H2: En az bir ölçek katılımcının medeni	$p>0,05$	H2 ret

durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H3: En az bir ölçek katılımcının eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.	p<0,05* *Hayat Tatmini *Kurumsal Kimlik Aidiyeti *Motivasyon	H3 kabul
H4: En az bir ölçek katılımcının deneyim yılına göre anlamlı farklılık göstermektedir.	p>0,05	H4 ret
H5: En az bir ölçek katılımcının rütbesine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	p<0,05* *Yaşam Tatmini	H5 kabul
H6: En az bir ölçek katılımcının aylık gelirine göre anlamlı farklılık göstermektedir.	p<0,05* *Yaşam Tatmini *Kurumsal Kimlik Aidiyeti	H6 kabul
H7: En az bir ölçek katılımcının gelirinin yeterli olması durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.	p<0,05* *Yaşam Tatmini *Kurumsal Kimlik Aidiyeti *Motivasyon	H7 kabul
H8: Ölçekler arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.	0,340≤r≤0,978 p<0,01	H8 kabul
H9: Yaşam Tatmininin belirlenmesinde Ücret Tatmininin anlamlı etkisi bulunmaktadır.	p<0,01 B=0,129	H9 kabul

SONUÇ

Toplumsal nitelikli büyük yapıllı örgütlerin kuruluş, planlama ve yürütme faaliyetlerine ilişkin konular sosyal bilimler çatısı altındaki başlıca bilim dalları ile disiplinlerin çalışma alanına girmektedir. İşletme biliminden siyaset bilimine, kamu yönetimi disiplininin ekonomi-finans alanına kadar birçok alanda yürütülen bilimsel çalışmalar yasal/rasyonel ilkelerin belirlediği izlek üzerinde ilerlemektedir. Sosyoloji biliminin belirlediği bu ilkeler genellik ilkesi, kapsayıcılık ilkesi, sürdürülebilirlik ilkesi, zorunluluk ilkesi, nesnellik ilkesi, açıklık ilkesi, esneklik ilkesi gibi bazı başlıklar altında açıklanabilir. Belirlenen ilkeler ışığında yürütülen akademik araştırma ve inceleme faaliyetleri bazen doğrudan yapının bütününe kapsayabildiği gibi bazen de yapının organlarını araştırma öznesi haline getirebilmektedir. Metaforik bir benzeşmeyle TSK içerisinde yer alan bir statü olarak astsubaylık kurumunun sorunlarına aranan çözümler yapının bütününe idari/fonksiyonel anlamda ilerleme ve fayda sağlama kapasitesine sahiptir.

T.C. Anayasası, genellik ilkesine uygun olarak Türk idari teşkilatlanmasının tüm unsurlarına etki edecek biçimde tasarlanmış temel kural ve kaideleri amirdir. Ancak araştırma sürecinde bu ilkenin doğrudan ihmal edildiği yönünde belirgin bulgular tespit edilmiştir. Kapsayıcılık ilkesi noktasından ele alındığında asker kişi tanımlamasına uygun olarak yasalarda yer alan astsubay statüsünün ekonomik ve itibari bakımdan ayrı tutulduğu gözlemlenmiştir. 1950'li yıllardan başlayarak geçen zaman içerisinde yasalar üzerindeki müdahalelerle süreklilik isteyen bütünlük yıpratılmıştır. Üstelik belirgin ve dengeli bir yasal çerçeve mevcut

iken bu kurallara uyma zorunluluğu terkedilmiştir. Nesnellik ilkesi, alınan karar ve planlarda herkese eşit ve adil olarak davranılmasını öngörmektedir. Belirli grup ya da kimseleri diğerlerinin aleyhine gözeten veya onların çıkarlarını ön planda tutan uygulamalar nesnel değil öznel olarak ifade edilmektedir. Öte yandan uygulamalara temel oluşturan yasal düzenlemeleri değiştirilemez olarak kabul etmek ekonomik-sosyal ve teknolojik gelişmelerle dönüşen modern dünyanın gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Makul bir esneklikle yeni plan ve düzenlemelerle çağın koşullarına uyum sağlamak politika yapıcılarının ajandasında başlıca eylem olarak sırasını beklemektedir. Yıllara dağılan planlama ve uygulama süreci iç ve diş etkenlere de bağlı olarak dönemin ihtiyaçlarına binaen şekillenmektedir. Bu uzun süreç boyunca ilgili kanunlar üzerindeki tartışmalı maddeler, ülkedeki birçoğ nitelikli hukukçunun varlığına rağmen çözüme yönelik değişikliklerden kısmen uzak kalmıştır. Öte yandan batılı ordu sistemlerinden transfer edilmiş olan askeri hiyerarşik statülerin Türk ordu yapısına uygun olmaması tespit edilen uyumsuzluğun oturtulamamış yasalama süreçlerine yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Tespit edilen uyumsuzluk ve yasal stabilizasyon eksikliği belirgin sorunları da beraberinde getirmektedir. Daha yakından bakıldığında, astsubay statüsündeki personelin TSK içerisinde birçoğ subay kadro görevlerini asaleten ve vekâleten, amir vasıflı birçoğ görevleri de asaleten yerine getirmesine rağmen bunun karşılığında tazminata esas bir ücretlendirme kaleminden mahrum bırakıldığı görölmektedir. TSK'da teşkil edilen mevcut astsubaylık statüsünde yetki ve sorumlulukları itibari ile astsubaylar liderlik ve amirlik vasıflı görevler olan S1 (Personel Subay/Astsubaylığı), S2 (İstihbarat Sb./Asb. lığı), S3 (Harekât ve Eğit. Sb./Asb.lığı), S4 (İkmal Sb./Asb.lığı), Askerlik şube Bşk.lığı, Kısım Komutanlığı, Takım Komutanlığı, Bölük Astsubaylığı, Mal Saymanı, Kademe Amirliği, Ulaştırma Kısım Amirliği, Kısım Amirliği, Kamp ve Orduevi Müdürlüğü, Öğretmenlik, Bando Komutanlığı, Karakol Komutanlığı, şube Müdürlüğü, Bot Komutanlığı, ihtiyaç halinde Bölük Komutanlığı vb. birçoğ sorumlulukları olan etkin vasıflı kadro görevlerini yürütmektedirler. Söz konusu öncüllerle birlikte çalışmanın analizinden elde edilen bulgulara göre astsubayların ücret tatmini konusu yaşam tatminlerini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Sadece idari yetki ve sorumluluklar penceresinden değil teknik kadrolarda yer alan astsubaylar açasından da iş doyumunu ve ücret tatminine endeksli olumsuz bulgular elde edilmiştir. TSK envanterindeki mevcut modern teknolojik araç, gereç ve cihazların büyük bir bölümü astsubaylar tarafından kullanılmaktadır. İşletim, bakım, onarım ve tamir faaliyetleri de yine astsubaylar tarafından yürütölmektedir. Bu bakımdan temsil, iş görme kapasitesi ve bilgi çağı olarak ifade edilen dönemin gereklerine uygun olarak TSK'ya astsubay yetiştiren okulların lisans düzeyine çıkarılması bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

Her ne kadar çalışmanın ana odağında mali tevzin ve ilişkili konular olsa da mali iyileştirme ve düzenlemelerin aynı zamanda astsubaylık statüsünün itibari anlamda da iyileştirilmesine doğrudan katkı sağlayacağı inkâr edilemez bir gerçekliktir. Dünya orduları arasında saygın bir yere sahip olan TSK'nin uluslararası platformda hak ettiği konumda bulunması için tüm statüleri kapsayan paradigmatik değişim ve düzenlemelere duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Diğer yandan Türk toplum yapısı içerisinde TSK kadrolarında profesyonel olarak yer almayı planlayan gençler açasından da güven duyulan bir kariyer olarak astsubaylık statüsü hak ettiği noktaya ulaştırılmalıdır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Kamu Mali Yönetimi ve TSK Personel Maaş Sistemleri hakkında Yazar Fahrettin BAğRI'ya, Akademik Etik ve Hukuki çerçeve konularında Prof. Dr. Olgun DEğİRMENCİ'ye, Akademik Yöntem ve Kavramsal Planın şekillendirilmesi konusunda Doç. Dr. Barış ATEş'e, Eğitim ve İtibari Değerlendirmeler hakkında MSÜ (E) Öğr. Görevlisi şener MARANCI'ye, Sosyolog Ali SERİN'e, Mevzuat konularında Av. Yalçın TUNÇBİLEK'e, Sosyal medya ve kaynakların taranması konusunda Sezgin Yılmaz'a, güncel saha tecrübelerinin aktarılması noktasında Murat KOSA, Hüsamettin DUMAN, İsmet şEKER, Hüseyin KORKMAZ'a, araştırma sürecinin planlanması ve koordineesinde Sn. Nevzat YÜKSEL'e vermiş oldukları destek için teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

1. Aslan, O.E. (2012). *Kamu personel hukuku*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
2. Atay, E.E. (2006). *İdare hukuku*. Turhan Kitabevi, Ankara.
3. Çam, F. (2023). Kentlerde Kültür Sanat Yönetimi Yerel Yönetimler Araştırması. İdealkent Yayınları. Ankara
4. Demir, R. (2007). *Türkiye’de kamu sektöründe ücret yapı ve politikaları*. [yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
5. Erat, V. (2013). Kamu görevlisi kavramı açısından geçici köy korucuları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 28(1), 169-196.
6. Güler, B.A. (2005). *Kamu personeli sistem ve yönetimi*. İmge Kitabevi, Ankara.
7. Sayan, İ.Ö. (2009). Türkiye’de kamu personel sistemi: İdari, askeri, akademik, adli personel ayrımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), 201- 245.
8. *Kanunlar*
9. 211 Sayılı Kanun, Türk Silahlı Kuvvetleri iç hizmet kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211-20110310.pdf>
10. 241 Sayılı Kanun, Memurlar ve diğer kamu görevlileriyle ilgili bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında kanun hükmünde kararname, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.241.pdf>
11. 418 Sayılı Kanun, Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri ile İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/memurlar-ve-diger-kamu-gorevlileri-ile-ilgili-bazi-kanun-ve-kanun-hukmunde-kararnelerde-degisiklik-3>
12. 486 Sayılı Kanun, Umuru belediyeye müteallik ahkâmı cezaiye hakkında kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.486.pdf>
13. 657 Sayılı Kanun, Devlet memurları kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
14. 926 Sayılı Kanun, Türk Silahlı Kuvvetleri personel kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.926.pdf>
15. 1323 Sayılı Kanun, 27/7/1967 Tarih ve 926 Sayılı Türk Silâhlı Kuvvetleri Personel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun, <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/rg801y1970n13579k1323>
16. 1424 Sayılı Kanun, İcra ve iflas kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1183.pdf>
17. 1923 Sayılı Kanun, 926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Bu Kanuna Ek ve Ek Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun, <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/926-sayili-turk-silahli-kuvvetleri-personel-kanununun-bazi-maddelerinin-degistirilmesi-bazi-1>
18. 2709 Sayılı Kanun, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
19. 2596 Sayılı Kanun, Bazı kışvelerin giyilmeyeceğine dair kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.2596.pdf>
20. 2771 Sayılı Kanun, Ordu dâhili hizmet kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3031.pdf>
21. 5802 Sayılı Kanun, Astsubay Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7852.pdf>
22. 4505 Sayılı Kanun, Sosyal güvenlikle ilgili bazı kanunlarda değişiklik yapılması ve temsil tazminatı ödenmesi hakkında kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4505.pdf>
23. 4639 Sayılı Kanun, Memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair yetki kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4639.pdf>
24. 4752 Sayılı Kanun, Astsubay meslek yüksekokulları kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4752.pdf>

25. 4861 Sayılı Kanun, Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, Uzman Erbaş Kanunu, Uzman Jandarma Kanunu, Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Askerlik Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030606.htm>
26. 5837 Sayılı Kanun, Askerlik kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/02/20090213-1.htm>
27. 6656 Sayılı Kanun, Yükseköğretim kanunu ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnemelerde değişiklik yapılmasına dair kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160109-1.pdf>
28. 7415 Sayılı Kanun, Askerî Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.alomaliye.com/2022/07/13/7415-sayili-kanun/>

(13)

Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ŞAHİN KARADAL²⁹

RESİM BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN SANAT GİRİŞİMCİLİĞİ ALGILARI ART ENTREPRENEURSHIP PERCEPTIONS OF PAINTING DEPARTMENT STUDENTS

ÖZ

Girişimcilik ve sanat konusu ortak özelliklere sahiptir. Nitekim, sanat girişimciliği, konusu gerektiği kadar incelenememiştir. Diğer taraftan, sanatçıların girişimcilik konusunda farkındalığı başta olmak üzere, bilgi ve beceri kazanmaları önem taşımaktadır. Sanatçı ve girişimciler yeni bir fikir, ürün geliştirirler. Aslında girişimcilik tanımı içerisinde yer alan “yenilik” ve “risk alma” özellikleri sanatçının sanatsal üretim sürecinde de görülmektedir. Sanat eserinde yenilik iki biçimde ele alınabilir. Birincisi daha önce yapılmamış olanı yapmak (bir sanat geleneğinden kopmak) , ikincisi ise daha önce yapılmış olana farklı bir yaklaşım getirmek (var olan bir yapının içinde çeşitlemeler yapmak). İçerik olarak ele alındığında, sanatçının da girişimciler gibi yenilikçi olmaları, riske girmeleri, kaynakları organize etmeleri, fırsatları görebilmeleri ve proaktif olmaları söz konusudur.

Bu çalışmanın amacı, sanat girişimciliği konusunda Güzel Sanat Fakültesi Resim Bölümü öğrencilerinin sanat girişimciliği algılarını analiz etmektir. Bu nedenle, Resim Bölümü öğrencileri görüşme yapılmış, elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Bulgular uygulamacılara ve literatüre katkı sağlayacak nitelik taşımaktadır. Araştırmaya katılan Resim Bölümü öğrencilerinin çoğunluğunun kariyer planlarına göre, çoğunluğu girişimci olmak istemektedirler. İlaveten, katılımcıların sanat girişimciliği konusunda literatür ile uyumlu algı ve bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Resim, Sanat girişimciliği, Girişimcilik algısı.

ABSTRACT

Entrepreneurship and art share common features. Indeed, the topic of art entrepreneurship has not been explored as extensively as necessary. On the other hand, it is important for artists to gain awareness, knowledge, and skills in entrepreneurship. Both artists and entrepreneurs develop new ideas and products. In fact, the characteristics of "innovation" and "risk-taking" found in the definition of entrepreneurship are also seen in the artist's artistic production process. Innovation in art can be approached in two ways: firstly, doing what has not been done before (breaking away from an art tradition), and secondly, bringing a different approach to what has been done before (making variations within an existing structure). In terms of content, it is pertinent for artists to be innovative like entrepreneurs, to take risks, to organize resources, to be able to see opportunities, and to be proactive.

The purpose of this study is to analyze the perceptions of art entrepreneurship among the students of the Fine Arts Faculty Painting Department. Therefore, interviews were conducted with the students of the Painting Department, and the data obtained were subjected to content analysis. The findings bear qualities that will contribute to practitioners and literature. According to the career plans of the majority of the Painting Department students who participated in the study, most of them want to become entrepreneurs. In addition, it is understood that the participants have perceptions and knowledge in line with the literature on the topic of art entrepreneurship.

Keywords: *Painting, Art Entrepreneurship, Entrepreneurship Perception.*

²⁹ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, meneksesahin@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9711-173X

GİRİŞ

Girişimcilik ve sanat kavramı birbirini tamamlayan ortak özelliklere sahiptir. Yenilik, proaktiflik, risk ve kaynakların organize edilmesi gibi unsurlar, girişimcilik ve sanat kavramının ortak özellikleri olarak nitelendirilebilir. Bazı ihtiyaçların getirdiği “yok-luk, boşluk”a çözümler ortaya koyan, ya da daha önce düşünülmemiş ama gerekliliği ortaya konulduktan sonra fark edilen kimi “ihtiyaçlar” onu düşünen kişinin girişimci yönü ile açıklanır. Girişimcinin yenilik yapan, risk alan, proaktif, fırsatları görebilme becerisi olan kişi olduğu tanımı göz önüne alındığına girişimciliğin kapsadığı alanının genişliği ve derinliği biraz daha netleşmektedir. Girişimci bu minvalde bir sanatçı, sanatçı da bir girişimci olabilir.

Esasında girişimci de sanatçı da sadece ticari bir hedef gözetmez. Her ikisinin de para kazanmak önceliği değildir. Hatta kimi sanatçıların eserlerinin sanatçının ölümünden sonra değer bulduğu bilinmektedir. Yaşarken yokluk içerisinde olan sanatçının eserlerinin neden ölümünden sonra değerlendiği düşünülüğünde sanatçının fikirlerinin yaşadığı dönemde anlaşılamadığı sonucuna ulaşılabilir. Bazen de yaşadığı dönemin fikirlerini eleştirdiği ve yeni yaklaşımlar getirdiği için sert eleştirilere hedef olan sanatçılara da rastlanmaktadır. Bu sanatçılar, eleştirmenlerin, toplumun sert yargılarını üzerlerine çekme riskini üstlenirler. Bunun yanında eserleri ile toplumun daha sonra varacağı fikir oluşumlarına öncülük ederler. Tüm bunlar sanatçının girişimci ile ortak özellikleri olduğunu göstermektedir. Yani sanatçı; yenilik yapan, risk alan, öncü, proaktif özellikleri olan kişidir de.

Bu çalışmada sanat girişimciliği konusunu sanatçı ve girişimci adaylarından Güzel Sanatlar Fakóltesi Resim Bölümü öğrencileri ile yapılan görüşme analiz edilmektedir. Resim Bölümü öğrencilerinin sanat girişimciliği konusundaki algılarının tespit edilmesi çalışmanın temel amacıdır. Bu nedenle Resim Bölümü öğrencilerine “Sanat Girişimciliği” kavramı hakkındaki görüşleri sorulmuş, elde edilen veriler içerik analizine tabi tululmuştur.

Bu çalışmada öncelikle sanat girişimciliği konusunda kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Daha sonra metodoloji, bulgular ve elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

1. Sanat Girişimciliği Kavramı

Girişimcilik işletme ve iktisat bilimi başta olmak üzere teknoloji, kamu yönetimi, sanat gibi hemen her alanla ilgili disiplinler arası kapsamlı bir çalışma alanıdır³⁰. Girişimci ile yatırımcı kavramı birbiri ile karıştırılmamalıdır. **Yatırımcı** ekonomik kazancını ön planda tutar. **Girişimci** ise paydaşlarının sosyal, ekonomik ve kişisel çıkarlarını dengede tutmaya odaklanır. Bu nedenle girişimcilik konusu sadece ekonomik değil, sosyal ve boyutlarıyla da ele alınır³¹. Sosyal boyutu olmayan girişimcilik faaliyetinin başarı şansı çok düřüktür³². Girişimcilik ve sanat olgusu, sosyal sorumluluk anlayışına dayanmaktadır. İçinde bulunduğu toplumun gelişmesine katkı sağlamaya odaklanır. Sadece bir kesimin çıkarları yerine bir bütün olarak toplumun gelişmesini ve ortak çıkarlarını esas alır. Girişimcilik, kar sağlamak üzere iş kurma süreçleri olarak algılansa da sanat gibi yeni fikirlerin geliştirilmesiyle sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeye katkı sağlayan özgün bir etkinlik olarak karşımıza çıkar. Bu çerçevede, toplumsal gelişmeye katkıda bulunan sanatsal kazanımlar da girişimcilik kapsamındadır³³. Diğer bir ifadeyle, sanat ve girişimcilik birbirini tamamlar niteliktedir.

Schumpeter, yenilikçi ve dinamik olma özelliklerini girişimcilik tanımında ilk kez ele almıştır. Böylece önem kazanan dinamik girişimci kavramı ile girişimciler yıkıcı-yaratıcı özellikleri ile inovasyon sürecinde eskiyi yıkıp yeni yöntemler geliştirmektedirler (Morison, 2006, s. 194, Top, 2012, s. 4-5; Karadal, 2016, s. 11). Sanatçılar da benzer özelliklere haizdirler. Sanatta avangard hareketler sanat alanında geleneksel sanat eseri kavramı yerine koydukları “yeni” kavramı ile büyük bir değişimi berberinde getirmiřlerdir³⁴. Avangard askeri bir terim olarak “bir ordunun, bir birliğin öncü kolu” anlamındadır. 19. yy’da siyaset ve sanatta da ilk

³⁰ Karadal H. s. 1, 2016.

³¹ Karadal H. s.11,2016.

³² İçerli L., Karadal M. s.293, 2016.

³³ Karadal M., 2018.

³⁴ Artun, 2010 (içinde): Bürger, s.118, 2010.

kullanan sosyalist ütopyacı Saint Simon ve çevresindekilerdir. 1830’larda, Saint- Simon, bilim adamları ve sanayicilerin avangardının sanatçılar olduğunu belirtmektedirler. Ona göre sanatçılar toplumda yeni fikirleri tuvale veya mermere işleyerek yaymaktadır. Simon gibi teorisyenler toplumun sanatın öncülüğünde varacağı son noktanın yine bir sanat alemi olduğunu belirtmektedir. Bu teorisyenler modernizmin fikir hayatını oluşturmuşlardır³⁵. Hauser’e göre modern sanat 1789 ihtilali sonrasında oluşan özgürlük havası ile Romantizmle başlar. O dönem David’in ‘Horatii’ adlı tablosu akademi çevrelerinde büyük tepki görmüştür çünkü alışılmış piramit kompozisyonu uygulanmamıştır. Akademi müdürü Pierre bu eseri ‘iyi beğeniye yapılan bir saldırı’ olarak niteler³⁶. O dönem çok tepki çeken David’in bu eseri alışılmışın dışındadır ve yenidir.

Saint Simon “insanlığın geleceğini bize bildirecek olanlar, Altın Çağı geçmişten geleceğe taşıyacak olanlar, hayal gücünün sahibi sanatçılardır”³⁷ sözleriyle sanatçılara yüklediği avangard misyonu belirtmektedir. Romantizm’de, sanatta ilericilik görülmüş ve sanat alıcısı bu dönemde değişmiştir. 18.yy’da orta sınıfın ekonomik durumu iyileşince, sanat alıcısı konumuna gelmiş, Fransa Avrupa’da modern sanatın merkezi haline gelmiştir. Akademi etkisini kaybetmiş, salon sergilerinin yerini bireysel sergiler almıştır. Sanat halka inmiştir. Sanat pazarı, sarayın, aristokrasinin ve yüksek gelirli insanların malı olmaktan çıkmıştır³⁸. Avrupa avangardı içerisindeki en radikal hareket olan Dadaizm, artık kendisinden önceki sanat ekollerini değil, bir kurum olarak sanatı ve sanatın gelişiminin burjuva toplumunda izlediği seyri eleştirir. Burada “kurum olarak sanat” mefhumuyla, sanat içerisindeki üretici ve dağıtıcı aygıtın yanı sıra, sanatla ilgili olarak belli bir zamanda hakim olan ve eserlerin algılanışını önemli ölçüde belirleyen fikirler kastedilmektedir. Avangard ikisine de karşı çıkar – hem sanat eserinin bağımlı olduğu dağıtım aygıtına, hem de sanatın burjuva toplumunda özerklik kavramıyla tarif edilen statüsüne. Avangard hareketleri siyasi amaçlarına ulaşamamış olsalar da sanat alanında getirdikleri değişimi yadsınamaz. Geleneksel sanat eseri kavramı yerine koydukları “yeni” kavramı ile büyük bir değişimi beraberinde getirmişlerdir³⁹.

18.yy’da geleneksel olana karşı gelme ile başlayan modernizm, sonraları karşısında avangard yaklaşımları bulmuştur. Sanat kurumu ve sanatın özerkleşmesine saldıran avangard hareketler de kurumlaşmaya dâhil olmuşlardır. Tarihsel avangard’lardan Dadaizm, modernist sanatın sorunsalına en ağır eleştirileri getirmiştir. Duchamp, hazır nesnelere ile sanat eseri, biriciklik, özgünlük gibi kavramları sorgulatmıştır.⁴⁰ Sanat tarihinde büyük toplumsal bunalımlar sanatsal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Kimi zaman sanat toplumsal dönüşümlerde öncü rolü üstlenmiştir. Sanatın öncülüğü üzerinde en fazla duranlar ise, Saint Simon, sanatçı özellikleri ile girişimci özellikleri benzerlikler gösterir. Her ikisi de var olan norm ve kuralları yıkar, geleceği tasavvur etme ve ona göre hareket etme yetenekleri vardır, yenilik getirirler. Sanat pratiğinin temelinde ticari amaç güdülmediği gibi girişimcilerin de öncelikli amaçları tüm kısıtlamalardan kurtulup fikirlerini gerçekleştirmek ve yenilik yapmaktır.⁴¹ Kar elde etmek veya kazanç sağlamak, girişimcinin birçok amacından sadece biridir. Nitekim girişimciliğin en önemli özelliği yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yenilik beraberinde risk unsuru da taşımaktadır. Kaynakların örgütlenme becerisi de girişimciliğin diğer önemli bir unsurudur. Bir diğer özelliği de fırsatları görebilme ve proaktif olma özelliğidir. Girişimciliğin bu özellikleri sanat çalışmalarının da esasını oluşturur. Her sanatsal etkinlik beraberinde yenilik, risk, kaynakları organize etme, fırsatları görebilme ve proaktif özelliğe sahiptir.⁴² Görüldüğü gibi, girişimcilik ve sanat birbirinin tamamlayıcı ve destekleyici kavramlardır.

³⁵ Artun, s.11, 2010.

³⁶ Hauser, s.140, 1995.

³⁷ Artun, 2011, s.19.

³⁸ Hauser, s.146, 1995

³⁹ Bürger, s. 62,63,118, 2010.

⁴⁰ Artun, s.20, 2010.

⁴¹ Lindqvist, 2011, s. 10-14

⁴² Şahin Karadal, 2018

2. Türk Resim Sanatında İki Sanat Girişimciliği Örneği

İbrahim ÇALLI (1882-1960): Türk resminde bir dönem Çallı kuşağı olarak adlandırılmaktadır.

İbrahim Çallı güçlü kişiliği, yeteneği ile yaşadığı döneme damgasını vuran nadir sanatçılardan biridir. Türk resminde önemli sanatçılara öncü olmuştur.⁴³ “Zeybekler” ve “Mevleviler” gibi yerli konuları tuvaline taşımıştır. Şairane ressamlığı, nüktedanlığı ile döneminde büyük bir üne sahip olmuştur.⁴⁴ Sanatçı 1882 yılında Denizli’nin Çal kasabasında dünyaya gelir. Küçük yaşta anne ve babasını kaybettiği için bir süre ablasının yanında kalır. 17 yaşında askeri okulda okumak istediği için İstanbul’a gider. Kendine ait bağın satışından elde ettiği altınlarını İstanbul’da çaldırır. Bundan sonra bir süre arzuhalcilik yapar. Sonrasında ise 1905’den 1911 yılına kadar adliye katipliği yapmıştır. Azuhalcilik yaptığı sıralarda tanıştığı Ermeni bir ressam onun resme olan ilgisini uyandırmıştır. Aynı Ermeni ressamla resim dersleri almak istediğini söyleyince o da başka bir Ermeni ressamla tanıştırmıştır. Resim derslerine gidip geldiği dönem Şeker Ahmet Paşa’nın oğlu İzzet Bey ile tanışır. İzzet Bey’in Çallı’yı babasıyla tanıştırması ile Sanayi-i Nefise de öğrencilik yılları başlar. Öğrencilik yıllarında çok başarılıdır 6 yıllık okulu 4 yılda bitirir ve Avrupa’ya eğitime gönderilir. Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması ile 1914’te yurda döner.⁴⁵ Yurda dönüşünün ardından Sanayi-i Nefise’de öğretim kadrosuna atanır. Yağlı boya atölyesinde eğitim verir, onun atölyesinde eğitim gören genç sanatçılar Çallı’nın güçlü kimliğinden etkilenerek özgüvenli ve sanat tutkunu olarak mezun olur. Dönemin sanat ortamının merkezindedir. 1922 yılında serbest bir resim atölyesi açar. Eğitim kadrosunda Hikmet Onat, Mehmet Ruhi gibi önemli isimler yer alır. Bu atölye tarihsel kültür ve kutlama programları da yapmaktadır. Sanatçı uzun yıllar Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Derneği’nin başkanlığını yapar. Çallı yaşadığı dönemin olaylarına duyarlı, gençliğin önemini bilen bir aydındır.⁴⁶ Eyüboğlu bir anlatımında Türk resminde önemli isimlerin onda sekizi Çallı’nın öğrencisidir der ve birkaç isim verir; Zeki Kocamemi, Hale Asaf, Muhittin Sebati, Halil Dikmen, Cemal Tollu, Nurullah Berk, Eşref Üren, Refik Epikman, Turgut Zaim, Ali Çelebi, Cevat Dereli, Nuri İyem, Mahmut Cûda, Bursalı Şefik. Bu isimler Türk resminin yarından çoğu eder demektedir.⁴⁷ İbrahim Çallı, 1914 kuşağı ressamlarının arasında bu dönemin sanatçı grubuna ismi verilecek kadar öne çıkmıştır. Sanatçı Türkiye Cumhuriyeti’nin resim alanında batılı resim anlayışına yönelik bir sürece girmesinde önemli itici güçlerden birisi olmuştur.⁴⁸

Mihri MÜŞFİK (1886-1954): Mihri Hanım, Saray ressamı Zonaro’nu atölyesinde resim eğitim almıştır. Paris ve Roma’da bulunmuştur.⁴⁹ Mihri hanım Montparnasse’te kiraladığı mekanı hem ev hem de atölye olarak kullanmıştır.⁵⁰ Mihri Hanım 1913’de İstanbul Kız Öğretmen Okuluna resim öğretmeni olarak atanmış ve yurda dönmüştür.⁵¹ Sanayi-i Nefise Mektebinde kadınların eğitim almadığı dönemde yoğun girişimleri ile resmi makamlara başvuruları sonucunda İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi’nin kurulmasına öncülük etmiştir ve bu kuruma müdire olmuştur.⁵² Daha sonra Amerika’ya giderek hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır.⁵³ “Mihri Hanım aristokrat bir aileden gelmekteydi. Üst düzey görevdeki insanlarla olan iletişimi kendisine bazı fırsatlar sunmuştur. Mihri Müşfik Hanım’ın kadınların sanat eğitimi alması hususundaki öncülüğü, bu alandaki yenilikçi yaklaşımı, proaktif kişiliği, pratik zekâsı ile engelleri aşması ve Türk resminde birçok ilk’e imza atması ile kişiliğinde “girişimci” özelliklerini barındırdığı söylenebilir. İnas Sanayi-i Nefise’nin kuruluşu, ardından atölye derslerinde model uygulamaları, kız öğrencilere dış mekân çalışmaları yaptırmaları sanatçının risk almasını ve engelleri aşmasını gerektirmiştir.”⁵⁴ Sanatçı kızlar için bir

⁴³ Giray, 2000, s. 14

⁴⁴ Turani, 1997, s. 669

⁴⁵ Güler, 2014, s.10-15

⁴⁶ Giray, 2000, s. 49-54,75

⁴⁷ Eyüboğlu, 1976, s.9 içinde Giray, 2000, s. 155

⁴⁸ Gönülal, http://aves.akdeniz.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=2039&NO=49

⁴⁹ Konyar, 2010’dan aktaran Sisli, 2015, s.28’dan, Şahin Karadal, 2018.

⁵⁰ Seyran 2005, s. 26’dan aktaran Özdemir, 2018, s. 248’dan Şahin Karadal, 2018.

⁵¹ Toros, 1988:12’den aktaran Özdemir, 2018, s.248’dan Şahin Karadal, 2018

⁵² Can, 2016, s.1022’den Şahin Karadal, 2018.

⁵³ Tansuğ,2008,s.137’den aktaran Sisli, 2015, s.29’dan Şahin Karadal, 2018.

⁵⁴ Şahin Karadal, 2018.

sanat okulunun açılmasını Maarif Nazırı Şükrü Bey'e bizzat giderek, Meşrutiyet döneminin özgürlük, eşitlik adalet gibi kavramlarının sadece erkekler için değil kadınlar içinde uygulanması gerekliliğini savunur. Sanatçının bu çabaları sonuç verir.⁵⁵ Mihri hanım erkek model getirmek için çaba göstermiş. Ancak yaşlı olması koşuluyla izin alabilmiştir. 100 yaşını geçmiş olan Zaro Ağa model olur, daha sonra okulun kapıcısı 85 yaşındaki Ali Efendi model olarak okul çalışmıştır.⁵⁶ Kız öğrencilerin dış mekan çalışmaları yapması için özel izinler alan Mihri Hanım öğrencilerine ile polis gözetiminde peysaj çalışmaları yaptırmıştır.⁵⁷ Mihri Müşfik portre çalışmaları ile de ilklere imza atmıştır. Tefik Fikret'le dost olmuş edebiyatçının ölümüne çok üzülmüş ve defnedilmeden önce yüz kalıbını alarak maskını çalışmıştır.⁵⁸ Toros Türkiye'deki ilk maskın Mihri Müşfik'in aldığı bu kalıbın olabileceğini söylemektedir.⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk'ün portresini çalışan ilk sanatçıdır. Resim 3 metre boyunda yağlıboya tekniği ile çalışılmıştır.⁶⁰ "İtalyan şair Gabriel de Annunzio ile olan dostluğu ise ona **Papa'nın portresini** yapabilmesine olanak sağlamıştır. Eser Vatikan müzesinde bir süre sergilenmiştir (Seyran 2005, s.34; Özdemir, 2018, s. 249). Mihri Hanım, Amerika'da sergi açan ilk Türk sanatçısıdır. 1938-1939 ve 1943 yıllarında Dünya Sergileri'nde yer almıştır (Konyar,2010'dan aktaran Sisli, 2015, s.29)." "**War Magazine**"in, yani İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanan Amerikan Savaş Dergisi'nin birçoğunun kapak resimleri onun fırçasından çıkmıştır.⁶¹ Mihri Müşfik uygulamaları ile kadının toplumsal varlığını öne çıkarmak ya da sanatsal yenilikler getirmek yönleri yanında toplumda yazılı olarak var olmayan ancak etkisi çok daha baskın hissedilen normlara meydan okumuştur.⁶² Mihri Hanım'ın öncü, risk alan, kaynakları örgütleme becerisi olan, proaktif, yenilikçi ve liderlik özellikleri olduğu görülmekle birlikte tüm bu özellikler girişimciler ile ortak özelliklerdir.

3.Resim Bölümü Öğrencilerinin Sanat Girişimciliği Alguları

Sanat girişimciliği literatürünün yeterince gelişmediği görülmektedir. Literatüre ve uygulamaya katkıda bulunmayı amaçlayan bu çalışmanın temel amacı sanat girişimciliği kavramına ilişkin sanat girişimcisi adayların konuya ilişkin algılarını analiz etmektir. Bu nedenle Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümünden 22 öğrenci ile 2022 Güz Eğitim Öğretim Döneminde görüşme yapılmıştır. Görüşmede öncelikle katılımcıların bazı demografik özelliklerine ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Aşağıda (Tablo.1) bu bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Bazı Özellikleri ve Kariyer Planları

Ö	Cins.	Aile Ekon.	Anne Eğitimi	Anne Mesleği	Baba Eğitimi	Baba Mesleği	Kariyer Planı
A	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	İşçi/Memur	Resim Atölyesi
B	Kız	İyi	Lise	Ev Hanımı	Fakülte	İşçi/Memur	Resim Öğretmeni
C	Kız	İyi	Fakülte	İşçi/Memur	Fakülte	İşçi/Memur	-
D	Erkek	Normal	Lise	İşçi/Memur	Y.Okul	İşçi/Memur	Resim Atölyesi
E	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	Lise	İşçi/Memur	Resim Öğretmeni

⁵⁵ Aksel, 2011, s. 43, 47'den aktaran Bal, 2015, s. 383'den Şahin Karadal, 2018.

⁵⁶ Aksel, 2011, s.48'den Şahin Karadal, 2018.

⁵⁷ Beykal 1983:9'dan aktaran Özdemir, 2018, s. 249'dan Şahin Karadal, 2018.

⁵⁸ Akçay, 2015,s. 44'den Şahin Karadal, 2018.

⁵⁹ Toros, 1988, s.16'dan aktaran Özdemir, 2018, s. 250'den Şahin Karadal, 2018.

⁶⁰ Akçay, 2015, s.48'den Şahin Karadal, 2018.

⁶¹ Bardakçı, 2015'den Şahin Karadal, 2018.

⁶² Toros, 1988, s.16'dan aktaran Akçay, s.49'dan Şahin Karadal, 2018.

F	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	İşçi/ Memur	Resim Atölyesi
G	Kız	Normal	Lise	Ev Hanımı	Lise	İşçi/ Memur	Resim Atölyesi
H	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	Lise	İşçi/ Memur	Reklam Ajansı
I	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	İşçi/ Memur	-
K	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	İşçi/ Memur	Resim Atölyesi
L	Kız	Normal	Lise	Ev Hanımı	Lise	İşçi/ Memur	-
M	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	Lise	İşçi/ Memur	-
N	Kız	Normal	Lise	Ev Hanımı	Fakülte	İşçi/ Memur	Sanat Köyü
O	Kız	Normal	Lise	Ev Hanımı	Fakülte	İşçi/ Memur	Reklam Ajansı
P	Erkek	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	İşçi/ Memur	Resim Atölyesi
R	Erkek	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	İşçi/ Memur	-
S	Kız	İyi	Lise	Ev Hanımı	Y.Okul	Girişimci	Sanat Okulu
T	Erkek	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	Diğer	Resim Atölyesi
U	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	Lise	Girişimci	-
V	Kız	İyi	İlköğr.	Ev Hanımı	Y.Okul	İşçi/ Memur	Resim Atölyesi
Y	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	Y.Okul	İşçi/ Memur	-
Z	Kız	Normal	İlköğr.	Ev Hanımı	İlköğr.	İşçi/ Memur	Sanat Akademisi

Tablo 1’de görüleceği üzere, 22 öğrencinin 4 ‘ü erkek, 18’i kızdır. Kızların resim sanatına ilgilerinin erkeklerden fazla olduğu düşünülebilir bu tabloya göre. Katılımcılara ailelerinin ekonomik durumunu belirtmeleri için 5’li seçenek sunulmuştur (Ailenizin ekonomik durumu: Çok kötü, Kötü, Normal, İyi Çok iyi). Tablodanda anlaşılacağı üzere, katılımcılardan 4’ü “İyi” seçeneğini, 18’i ise “Normal” seçeneğini işaretlemiştir. Annelerinin eğitim durumuna bakıldığında sadece biri Fakülte, 7’si Lise mezunudur. Çoğunluğunun (14) annesi İlköğretim mezunudur. Katılımcıların annelerinden sadece ikisi çalışmakta, diğerleri ev hanımıdır. Katılımcıların babalarının eğitim durumuna bakıldığında; 8’i İlköğretim, 6’sı Lise, 4’ü Yüksekokul, 4’ü de Fakülte mezunudur. Katılımcıların hepsinin babalarının çalıştığı, bunlardan sadece ikisinin girişimci olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan 7 kişinin henüz kariyer planı netleşmemiştir. 2 kişi de Resim Öğretmeni olmak istemektedir. 13’ü ise Resim Atölyesi ve benzeri biçimlerde kendi işini kurmak istemektedir. Görüldüğü gibi, araştırmaya katılan resim bölümü öğrencilerinden kariyer planı olanlardan sadece ikisi dışında tamamı kendi işini kurmayı planlamaktadır. Bu da girişimcilik eğilimlerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıda (Tablo 2) öğrencilerin “Sanat Girişimciliği” kavramına ilişkin düşüncelerine yer verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların “Sanat Girişimciliği” Hakkındaki Görüşleri

Ö	“Sanat girişimciliği” denildiğinde ne anlıyorsunuz?
A	Standartların dışına çıkıp yenilikçi olmaları, kendi alanlarında bir nevi sanat yapmaları
B	Kültür olmasa sanat olmazdı. Her kültür kendince bir sanat oluşturur. Böylece sanat gelişir. Sanat girişimciliği günümüzde teknoloji ile birleşti. Farklı alışık olmadığımız sanatlar gelişti. Sanat girişimciliği geleceğin mesleği olacak
C	Sanatla ilgili kendini ortaya koymak ve ilerleme sağlamak
D	Yaratıcılık geliyor aklıma. Girişimci olmak için hayalcilikten ziyade gerçekçi olunmalı. Günümüzde sosyal medyanın gücünü etkin kullabilen sanatçılar aynı zamanda iyi bir girişimcidir.
E	Girişimcilik yenilik yapmak, toplumun gelişimine katkı sağlamak, yeni ürünler ve yeni fikirler geliştirmektir. Sanat girişimciliği de sanat alanında yeni fikirler yeni işler üretmektir. Para kazanmaya yönelik yeni, yaratıcı işler kurmaktır.
F	Sanatla ilgili malzemeleri tedarik etmek ve hizmet üretimi yapmak amacı ile kazanç sağlamak , girişimde bulunmak. Sanatla ilgili bir iş kurmak ve bu işten kar elde etmektir.
G	Atölye veya sergi açmak
H	Sanata değer verilmesinin ne kadar önemli olduğunu yaşayışımızın aslında sanat olduğunu göstermektir
I	Sanatla ilgili malzemeleri tedarik ederek, üretim yapmak ve kazanç sağlamak üzere iş kurmaktır
K	Farklılığı, gösterişi ve bolluğu yönetebilmek , riske girmek , sabır ve inançla yapılan faaliyetlerdir
L	Sanatı sevmek ve sevdirmek gerekir. Sanat girişimciliği hem maddi getirisi olan hemde severek icra edilen bir etkinliktir. Atölyesinde özel ders veren resim öğretmenini buna örnek gösterebiliriz.
M	Sanatın sadece bir alanıyla değil bir çok alanıyla ilgilenilmesidir
N	Kişinin kendi sanatını üretim üzerinden kazanç sağlamak
O	Sanat alanında yaratıcı düşüncelerle atılmış adımlardır
P	Sanat girişimciliği son yıllarda tüm sektörlerin odağındadır. Bir sanatçının yaptığı eserlerin beğeniye sunulması ve bunların bir müzayede ile insanlarla buluşturulması bir girişimcilik örneğidir
R	Resim galerilerinde resimlerin sergilenmesi , müzayidelerde değerli eşyalara teklif verilmesi
S	Yeni dünya düzeni ve çağdaş sanatın tüm dünyaya yayılmasını sağlamak
T	Sanatın herhangi bir dalında ilerlemek için bazı bilgiler edinip ve icraatlar yaparak başarılı bir şekilde kendi işini kurabilmek ve büyütmektir
U	Sanatını dünyaya gösterebilmek, tanınmak ve bundan kazanç sağlayabilmek için sergi, konser, tiyatro gibi çalışmalar yapmak
V	Girişimcilik ve sanat birbirlerine benzer kavramlardır. Sanat girişimciliği sanat alanında kendini tanıtmak ve bu konuda girişimlerde bulunmak, yeni fikirler geliştirmektir
Y	Üreten ve üretkenliği desteklemektir. İki kavram da yenilikçi , sürekli fikir üreten ve sınırı olmayan alanlardır
Z	Sanatla ilgili buluşlar geliştirmektir

Tablo 2 ‘de görüldüğü gibi katılımcılar sanat girişimciliğini yenilik, buluş yapmak, ilerlemek, riske girmek, girişimde bulunmak ve kazanç sağlamak gibi kavramlarla ifade etmektedirler. Katılımcılardan biri “Sanatını dünyaya gösterebilmek, tanınmak ve bundan kazanç sağlayabilmek için sergi, konser, tiyatro gibi çalışmalar yapmak”, bir diğeri “bir sanatçının yaptığı eserlerin beğeniye sunulması ve bunların bir müzayede ile insanlarla buluşturulması”, başka bir katılımcı da “farklılığı, gösterişi ve bolluğu yönetebilmek, riske girmek, sabır ve inançla yapılan faaliyetlerdir” şeklinde ifade etmektedir.

Aşağıdaki kelime bulutu görselinden de görüleceği üzere katılımcıların sanat girişimciği ile ilgili görüşlerinde, sanat, yeni, girişimcilik, kazanç, geliştirmek, fikirler, kültür, sergi, dünyaya kelimeleri ön plana çıkmaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sanat ve girişimcilik kavramlarının ortak olan birçok özelliği bulunmaktadır. Girişimcilik sadece ticari başarı getiren faaliyet olarak algılanmaktadır. Oysa girişimcilik çok boyutlu bir kavramdır. Temel unsurları yenilik, risk, kaynakların organize edilmesi, proaktiflik ve girişimde bulunmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tabiatıyla her alanda girişimcilikten bahsedilebilmektedir. Ticari başarı yani ticari girişimcilik kavramına ilaveten sosyal girişimcilik, kamu girişimciliği, göçmen girişimciliği, küresel girişimcilik, kadın girişimciliği, iç girişimcilik, yeşil girişimcilik gibi birçok boyutu bulunmaktadır. Sanat girişimciliği de önemli bir çalışma alanıdır veya girişimciliğin önemli bir boyutudur. Nitekim yeterince çalışılmamış olması, bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Toplumun faydası için sosyal değerler ortaya koymak, sosyal problemlere yeni yaklaşımlar getirerek çözümler sunmak da girişimcilik tanımı içerisinde yer bulur. Sanatçı da içinde bulunduğu toplumun bir üyesidir. Üretiminde beslendiği kültürden, yaşadığı dönemdeki gelişmelerden etkilenir. Kimi zaman kendisinden sonra gelenlere öncülük yapar. Sanat “insanın kendi insanlığını tanımasıdır”(Read, 2014, s.23). Girişimcilere atfedilen özelliklerin sanatçılarda da bulunması sanatçıların da girişimcilik yönünün varlığını düşündürür. Bunlar sorunlara yeni çözümler getirme, olaylara yenilikçi yaklaşım, gelecek öngörüsü, risk alma, kaynakları örgütleme becerisi, öncülük ve liderlik gibi özelliklerdir. Bu bölümde sanat girişimciliği konusu aktarılırken Türk resim sanatından iki önemli sanatçının kişisel ve sanat yaşamından örnekler verilmiştir. Bu çalışmada öncelikle sanat girişimciliği ile ilgili literatür taraması yapılmış ancak konuyla ilgili yeterli çalışma olmadığı görülmüştür. Bu nedenle sanat girişimciliği konusunda Türkçe literatürde bütüncül bir yaklaşımla ele alınan öncü çalışmalardan biri olarak nitelendirilebilir.

Çalışmanın amacı, girişimci adaylarının sanat girişimciliği konusundaki algılarını analiz etmektir. İlaveten konuyla ilgili farkındalık oluşturarak girişimcilik motivasyonunun geliştirilmesi de beklenmektedir. Bu nedenle BAİBU Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü öğrencilerinden veri toplanmıştır. Kalitatif bir yöntemin benimsendiği bu çalışmada görüşme yöntemi benimsenmiştir. Görüşme yöntemi ile toplanan veriler içerik analizi yöntemi ile analize tabi tutulmuştur.

Elde edilen bulgulara göre; Araştırmaya katılan 22 resim eğitimi alan birinci sınıf öğrencilerinin ailelerinin ekonomik durumu, eğitimleri, meslekleri incelendiğinde; çoğunluğunun anne ve babalarının ilköğretim mezunu olduğu, annelerinin ev hanımı olduğu, babalarının ise memur/işçi olduğu görülmektedir. Katılımcıların kariyer planlarına ilkin soruya verilen cevaplara göre ikisi dışındakiler kendi işini kurmayı düşündüğünü belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların sanat girişimciliği algılarının yüksek olduğu görülmektedir. Sanat girişimciliği kavramına yönelik görüşlerinde ise yenilik yapmak, risk almak, üretmek, kazanç elde etmek gibi kelimelerin öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, katılımcıların konuya ilişkin literatürde yer alan kavramların farkında oldukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın da çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Kalitatif ve görüşme yöntemi yerine kantitatif ve anket yöntemi ile daha fazla veri toplanarak analiz edilebilir. Sadece bir bölümdeki öğrenciler yerine, farklı bölgelerden ve kültürlerden veriler toplanarak analiz edilebilir. Yine bundan sonraki çalışmalarda sanat girişimciliği konusu, sanatın farklı disiplinleri ele alınarak da incelenmelidir. Böylece konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Ayrıca sanat girişimciliği ile ilgili saha araştırmalarının yaygınlaştırılmasıyla sanat girişimciliği kavramının nasıl algılandığı ile ilgili güncel durumu ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

1. ADORNO, Theodor W. (2012), **Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi** (7. Baskı), İstanbul: İletişim Yay.
2. ARTUN, Ali (2011), **Sanat Manifestoları Avangard Sanat ve Direniş**, İstanbul: İletişim Yayınları.
3. ARTUN, Ali (2010) içinde; BÜRGER, Peter (2010), **Avangard Kuramı** (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

4. BÜRGER, Peter (2010), **Avangard Kuramı** (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
5. GİRAY, Kıymet (2000), **Çallı ve Atölyesi** (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
6. GÖNÜLAL, Özand, <http://aves.akdeniz.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=2039&NO=49>
7. GÜLER, Ayşenur (2014), **İbrahim Çallı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Programı, İstanbul.
8. HAUSER, Arnold (1995), **Sanatın Toplumsal Tarihi** (2. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
9. Lindqvist, K. (2011). **Artist Entrepreneurs** (2. Bölüm), K. UK: Edward Elgar Publishing, 10-22. Scherdin, M ve Zander, I. Art Entrepreneurship (edit, Mikael Scherdin, Ivo Zander).
10. SÖZEN, Metin ve Uğur TANYELİ (1994), **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
11. ŞAHİN KARADAL, Menekşe (2018), **Ressam Mihri Müşfik: Sanat ve Girişimcilik Üzerine Bir İrdeleme**, European Journal of Managerial Research, Cilt:2, Sayı: 3, 75-86.
12. TURANİ, Adnan (1997), **Dünya Sanat Tarihi** (6. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÖRSEL KAYNAKLAR

13. Görsel 1. http://www.painting-analysis.com/horace_us.htm erişim:(2013)
14. Görsel 2. <http://www.tate.org.uk/art/artworks/duchamp-fountain-t07573>
15. erişim: (2013)
16. Görsel 3. Bal, A.A. (2015). **Mihri Müşfik ile Hale Asaf; Bedeli Ödenmiş Bohem Sanat Yaşamları** Route Educational and Social Science Journal, Volume 2(2), 378-388.
17. Görsel 4 , Görsel 5.: Akçay, S. (2015). **Türk Resim Sanatında (1908-1930) Erken Cumhuriyet Dönemine Kadar İlk ve Öncü Kadın Ressamlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.43, 48, İstanbul.
18. Görsel 6, . GİRAY, Kıymet (2000), **Çallı ve Atölyesi** (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 14.
19. Görsel 7., GÜLER, Ayşenur (2014), **İbrahim Çallı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Programı, İstanbul, s. 353.

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYAR⁶³

STRATEJİK LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL MUHALEFETE ETKİSİ: ÖRGÜTSEL İKLİMİN ARACILIK ROLÜ (GİRESUN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)
THE EFFECT OF STRATEGIC LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL OPPOSITION: THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL CLIMATE (GİRESUN UNIVERSITY EXAMPLE)

ÖZ

Her örgüt amaçlarını gerçekleştirmek için faaliyette bulunmaktadır. Bu faaliyetleri yerine getirirken örgütün tüm birimleri kendilerine düşen işleri, belirli bir strateji doğrultusunda ve bir bütünlük içerisinde yapmaktadır. En önemli birim yönetim olduğundan stratejik lidere sahip örgütlerde amaca ulaşmak daha olasıdır. Stratejik liderliğin amaca ulaşmak sonucu dışında örgüt içerisinde yaşanabilecek olumsuz bütün düşünce ve eylemlere de engel olma gibi bir özelliği de bulunmaktadır. Böylelikle sağlıklı, huzurlu, performans seviyesi yüksek ve verimli bir örgüt iklimi de elde edilebilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, stratejik liderliğin örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel iklimin aracılık rolünü tespit etmektir. Nicel analiz yöntemi kullanılan bu çalışmanın örneklemini Giresun Üniversitesi çalışanları oluşturmaktadır (n=396). Çalışmanın neticesinde stratejik liderlik ile örgütsel iklim arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğu görülmektedir. Diğer yandan stratejik liderlik ile örgütsel muhalefet ve örgütsel iklim ile örgütsel muhalefet arasında negatif yönlü ilişkiler görülmektedir. Ayrıca araştırmadan elde edilen bulguya göre, örgütsel iklimin, stratejik liderliğin örgütsel muhalefete etkisinde aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Stratejik Liderlik, Örgütsel Muhalefet, Örgütsel İklim, Üniversite.

JEL Kodu: Y800.

ABSTRACT

Every organization operates to achieve its goals. While performing these activities, all units of the organization do their work in line with a certain strategy and in integrity. Since the most important unit is management, it is more likely to reach the goal in organizations with strategic leaders. Apart from reaching the goal, strategic leadership also has the feature of preventing all negative thoughts and actions that may be experienced within the organization. Thus, a healthy, peaceful, high-performance and productive organizational climate can be achieved. The main purpose of this study is to determine the mediating role of organizational climate in the effect of strategic leadership on organizational opposition. The sample of this study, in which quantitative analysis method was used, consists of Giresun University employees (n= 396). As a result of the study, it is seen that there are positive relations between strategic leadership and organizational climate. On the other hand, negative relationships are observed between strategic leadership and organizational opposition, and between organizational climate and organizational opposition. In addition, according to the findings obtained from the research, it has been determined that organizational climate has a mediating role in the effect of strategic leadership on organizational opposition.

Keywords: Leadership, Strategic Leadership, Organizational Opposition, Organizational Climate, University.

JEL Code: Y800.

⁶³ Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, e-mail: muratayar_71@hotmail.com, ORCID: 0000-00017124-0325, Adres: Keşap Turizm Fakültesi Kampüsü Keşap/GİRESUN

GİRİŞ

Teknolojik, ekonomik ve bunun gibi her alanda değişen ve gelişen unsurlarla birlikte örgütlerin rekabet edebilmesi giderek oldukça daha zor bir hal almaktadır. Tüm bu değişikliklerin yaşandığı süreç, beraberinde yeni varsayımların da gelmesini sağlamıştır. Klasik yöntemler eskisi kadar rağbet görmemekte hatta önemi dahi yitirmiştir şeklinde ifade edilebilmektedir. Çünkü yeni gelen bu sürece uyum sağlamak tek başına yeterli olmamakta ürün ya da hizmet kalitesinin hızlı bir biçimde uygulanması da uyum sağlamakla eş zamanlı olarak bir gereklilik haline gelmiştir. Ayrıca maliyet kontrolü, hız ve zaman gibi faktörlerin mühim olduğu bu süreçte örgütler, stratejik yönetim, toplam kalite ve değişim mühendisliği gibi yeni yönetim biçimlerini eskiye nazaran daha çok benimsemekte ve uygulamaktadır. Şimşek'in (2008) ifade ettiği gibi bir örgütün düzenli işleyişini ve devamlılığını ancak değişen ve gelişen şartlara karşı durmanın aksine uyum gösteren, örgüt çalışanlarını etkileyebilen ve değişen yeni düzene dahil edebilen, ekip çalışma anlayışı yüksek ve örgütü bir bütün olarak görebilen ve örgüte dair stratejik karar alabilen cesur liderler tarafından gerçekleştirilebilmektedir.

Bir örgütün kendisi, örgütün yapısı, yönetim şekli, yöneticileri, çalışanları ya da herhangi bir başka konu ile ilgili mutlaka karşıt fikirli insanlar bulunmakta ve bu durum örgütsel muhalefet olarak nitelendirilmektedir. Örgütsel muhalefet en genel anlamda örgüt içerisinde ya da örgütle alakalı anlaşmazlıklar ve farklı fikirlerin dile getirilmesi olarak ifade edilmektedir (Kassing, 1997). Örgüt içerisinde ortaya çıkan muhalif düşünceler doğrudan zarar verici bir unsur olarak nitelendirilmemeli aksine örgütün gelişimi için bir fırsat olarak düşünölmelidir. Eğer değilse de örgütün amaçlarına ulaşması için bir fırsata dönüştürülmesi gerekmektedir. Örgütsel muhalefet, örgütün sahip olduğu iklimden, örgütün politikalarından ve örgütte bulunan tüm uygulamalardan rahatsızlık duyulmasından kaynaklanmakta, örgütün içinde bulunduğu durumdan farklı bir konumu savunmayı gerektirdiği, muhalif davranışı sergilemenin temel dinamiğini oluşturmaktadır (Sadykova ve Tutar, 2014: 3).

Örgütsel iklim, örgütün kendisi ve çalışanları için mühim olan rutin uygulamalarla ortaya çıkarak onların tutum ve davranışlarını etkilemesidir. En kısa haliyle örgütsel iklim, örgütün kişilik hali olarak değerlendirilebilmektedir. Örgütsel davranış kavramları olan örgütsel bağlılık, verimlilik, iş tatmini, yaratıcılık, motivasyon, örgütsel vatandaşlık, örgütsel bağlılık ve örgüt kültürü gibi değerlerle yakından ilişkili ve bağıntılı olan örgütsel iklim örgütler açısından oldukça önem arz etmektedir. Örgüt ikliminin olumlu bir havada olmasının sağlanmasında içerisinde sosyalleşme kavramını barındırdığı için sosyalleşme kavramını ise aile, yaş, cinsiyet, eğitim, arkadaş grubu ve kitle iletişim araçları gibi parametreler oluşturduğu içinde örgütsel iklimi daha da önemli hale getirmektedir (Ayar, 2022: 4-5). Örgütsel iklimin pozitif bir yapıda olmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri de örgüt yönetiminin ve örgüt yöneticilerinin hangi liderlik tarzına sahip olduğu ile ilgilidir.

Literatür incelendiğinde stratejik liderlik, örgütsel muhalefet ve örgütsel iklimi inceleyen araştırmaların yeterli olmadığı görölmektedir. Örgütlerin daha amaçlarına ulaşmak için daha verimli, etkili ve yüksek performanslı çalışabilmeleri için stratejik bir yol izlenmesini sağlayan yöneticiler, örgüt içerisinde en az düzeye indirgenmiş muhalefet ve bütün kademelerde bulunan örgüt çalışanları için pozitif bir örgüt ikliminin varlığı oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmanın problemi, *“stratejik liderliğin örgütsel muhalefete etkisi ve bu etkide örgüt ikliminin aracılık rolünü belirlemektir”*.

Bu çalışma, daha önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda karşılaşılan fırsatları sınırlı kaynaklarla en etkin biçimde kullanabilmek anlamına gelen stratejik bir yönetim tarzının varlığında örgüt içerisinde var olan ya da oluşabilecek her türlü muhalefete karşı etkisini incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Bu araştırmanın eğitim sektörü çalışanlarının, stratejik liderlik ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişkide, örgütlerindeki iklimin bu ilişkiye ne denli aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymakta yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çalışma, stratejik bir liderin örgüt içerisinde uygulayacağı davranış ve yöntemlerle oluşabilecek her türlü muhalefeti en aza indireceği öngörüsüyle tutarlı bir biçimde, yine örgütün sahip olduğu olumlu bir örgüt ikliminin, örgütsel muhalefetin en aza indirgenmesinde önemli bir faktör olarak düşünölmekte ve alan ilgililerinin dikkatine sunulmaktadır.

1. Liderlik

1.1. Liderlik Tanımı, Kısa Tarihsel Gelişimi

Liderlik kavramı hem kavramsal hem de tarihsel bakımdan oldukça eski ve önemli bir olgudur. Anglosakson kökeninden gelen bir kelime olan ve yol anlamını ifade eden lead sözcüğünün, lider yani leader kelimesinin özünü oluşturduğu kabul edilmektedir (İbicioğlu, Özmen ve Taş, 2009). Türkçe’de önder kelimesine karşılık gelen lider kavramı ve liderlik kavramının tarihi, çok uzun zaman önce insanların bir arada yaşamaya başlamasına dek dayanmaktadır (Alkın ve Ünsar, 2007). Aynı zamanda liderlik kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar Sanayi Devrimi’nden sonra çoğalmış olsa da ilk çağlardan günümüze kadar neredeyse her insanın dikkatini çeken ve bu konu hakkında birtakım araştırmalar yapıldığı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Yurtkoru ve Ekmekçi, 2011).

Antik çağlarda daha fazla geniş topluluklar üzerinde oldukça etkisi olan insanlarla birlikte ifade edilen liderlik olgusu ve liderliğin kapsadığı kavramlar, zaman içerisinde birtakım mitolojik tanrılarla da özdeşleştirilmiştir. Lider bir kişiliği sahip insanların iletişim becerilerinin Hermes, bir strateji oluşturabilme becerisinin Athena, sahip olduğu gücün Zeus gibi tanrılardan gelebildiği ile ilgili ilişkilendirildiği gözlenmektedir (Hatch, Kostera ve Koźmiński, 2006). Mısır’da yine benzer bir biçimde liderlik olgusu tanrı-kral bakış açısı ile eşdeğer yönde düşünceyi belirtmektedir. Antik Çin’de de liderlik kavramı görüldüğu ifade edilmektedir (Howell ve Costley, 2001). Julius Ceasar’ın M.Ö. 58-52 yılları arasında, senato önünde yaptığı konuşmalarda liderlik kavramının bulunması gereken özelliklerini dile getirdiği ifade edilmektedir (Van Tassel ve Poe-Howfield, 2010). Lider kelimesinin ilk olarak 1300’lü yıllarda kullanıldığı düşünölmekte ve ayrıca 19. Yüzyılın başlarında İngiliz Parlamentosunda, liderlik olgusunun yer aldığına da rastlanılmaktadır (Demir, Yılmaz ve Çevirgen, 2010). İlk ve Orta Çağlarda fazlaca güç, kudret ve iktidar uygulamalarının karşılığı olarak algılanan liderlik olgusuna, demokrasinin gelişmesiyle birlikte 20. yüzyılda eskiye göre daha çok karşılaşıldığı belirtilmektedir (Tabak, Polat, Cořar ve Türköz, 2012).

1.2. Stratejik Liderlik

1980’li yıllar itibariyle, Hambrick ve Mason (1984) tarafından “Üst Kademe Teorisi” ileri sürölmüş ve bu sayede liderliğin örgüt performansı üzerinde etkili olduğu düşüncesi yer tutmaya başlamıştır (Davies ve Davies, 2004: 30). Üst kademe teorisine göre örgütün üst düzey yöneticilerinin sahip olduğu kişisel özellikleri, stratejik kararlar alırken kullandıkları yöntem, bilgi, bilginin türü ve boyutu gibi etkenler örgütün etkililiğini, etkinliğini ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Bu teorinin ortaya atılıp kabul edilmesiyle birlikte (Boal ve Hooijberg, 2000: 516; Vera ve Crossan, 2004: 223) liderlik hususunda var olan bakış açısı değişmiş ve yönetsel liderlik kapsamından stratejik liderlik boyutuna doğru bir değişim olduğu görölmektedir (Boal ve Hooijberg 2000; Yukl, 2002). Bununla birlikte stratejik yönetim olgusunun da alanyazında kabulü ile stratejik liderlik kavramının birçok çalışmada kullanımı da söz konusu olmuştur. Buna rağmen stratejik liderlik kavramının ayrı bir liderlik türü olarak kabul edilip edilmediğine dair birçok farklı görüş ifade edilmektedir (Altınkurt, 2007). Liderlik türlerinin çoğu örgüt çalışanlarının tamamını kapsamakta iken stratejik liderlik örgütün üst düzey yöneticilerine hitap etmektedir (Vera ve Crossan, 2004). Stratejik liderliği, Baron ve Henderson (1995: 180) ayrı bir tür olarak kabul etmesine karşın, Davies, Davies ve Ellison (2006), stratejik liderliği, bütün liderlik türleri için sahip olunması gereken bir özellik olarak ifade etmektedir.

Stratejik liderlik örgütün sorumluluğun büyük kısmını üstlenmiş üst düzey yöneticilerine odaklanmakta ancak yalnızca örgüt içerisindeki unvan almış liderlere yönelik değil aynı zamanda üst düzey yönetim ekibini, örgüt içindeki etkin grupları (Boal ve Hooijberg, 2000), örgütün yönetim kurulunu ve birim yöneticilerini de kapsamaktadır (Hitt, Hoskisson ve Ireland, 2007). Ireland ve Hitt’e göre (2005) stratejik liderlik, örgütün amaçlarına ulaşmasında olumlu bir gelecek vaat edebilen değişim ve gelişmeleri başlatabilmek için ileri görüşlü olabilme, vizyon ve misyon oluşturma, esnek yönetim anlayışını sağlama, stratejik bir biçimde düşünme ve uygulama ile ekip çalışma ortamı için gerekli becerileri ortaya koyabilme olarak ifade edilmektedir. Rowe (2001) stratejik liderliği, kısa vadede ekonomik istikrarlılığı koruyabilme hedefinde iken Pisapia (2009) değişimin hızlı bir şekilde gerçekteştiği ve karmaşanın çok yoğun olduğu durumlarda, amaç, davranış ve taktik hususları kapsamında karar verme yetkisi yüksek olan bilge kişileri ifade

etmektedir. Örgütün çevresi dışındaki gelişen olaylara açık, değişime uyum gösterebilen, yenilikçi reaksiyon sergileyebilen, katı olmayan, problem çözme yeteneği ve çözüm odaklı olan ve karar alma beceresine sahip kişiler olarak stratejik liderleri tanımlanmaktadır (Barutçugil, 2013). Yapılan tanımlamalara bakıldığında stratejik liderliğin birtakım örgütsel becerilerinin yanı sıra kişisel bilgi, birikim, yetenek ve becerilerin de olması gerektiği anlaşılmaktadır.

2. Muhalefet

2.1. Muhalefet Tanımı

Muhalefet, tetikleyici bir durum karşısında bunu yaşayan insanın tahammül edebilme sınırlarını geçmesi durumunda oluşan bir kavramdır (Redding, 1985:246). TDK'ya (1998) göre ise muhalefet, “bir tutuma, görüşe, davranışa karşı olma durumu” olarak ifade edilmektedir. İngilizce karşılığı dissent sözcüğü olan, muhalefet kavramı Latince *dissentire* sözcüğünden üretilerek; ayrı, farklı anlamını taşıyan “dis” kelimesi ile hissetmek anlamını taşıyan “sentire” kelimesinin birleşmesiyle farklı hissetmek olgusuna dayanarak meydana geldiği belirtilmektedir (Morris, 1969).

2.2. Örgütsel Muhalefet

Örgütsel muhalefet, örgüte bağlı üyelerin, örgüt içerisinde bazı anlaşmazlıkları ve farklı fikirleri sözlü bir şekilde ifade etmek olarak belirtilmektedir (Kassing, 1997:326). Örgütsel muhalefet sürecinde örgüte bağlı üyeler, karar verme yetkilileri ile farklı görüş ayrılığında iken aynı zamanda bu görüş ayrılıklarını da belirtmektedir (Kassing, 2008:343). Örgüt üyeleri, farklı fikirlerini sözlü bir şekilde ifade etmeden önce, içerisinde buldukları örgütte bir sorun, olay ya da problem olduğu algısına varmaktadır. Bu algıyla beraber sorunun ya da problemin ciddi bir boyutta olduğunu fark etmeleri ve muhalif fikirlerini göstermeleri ile birlikte kendilerine diğer üyeler ya da yöneticiler tarafından ne gibi reaksiyon göstereceklerini de belirlemektedir (Graham, 1986:3).

Örgütsel muhalefet, örgüt içerisinde eğer mevcutta yoksa demokrasi anlayışının oluşmasını, var ise gelişmesini sağlamakta iken örgüt içerisinde oluşabilecek problemlerin derinlemesine araştırılması bakımından da oldukça önem arz etmektedir (Kassing, 2002:190). Örgütte yaşanan problemlerin belirlenmesi bir açıdan bu problemlerin giderilmesine yönelik önlemlerin alınmasına, örgütün bu anlamda yenilenmesine ve gelişimine doğrudan katkı sağlayabilmektedir (Özdemir, 2010:20).

3. Örgütsel İklim

Örgütsel iklim kavramı ilk olarak Lewinian'ın temelini atmasıyla başlamıştır. Lewinian'ın her insanın bir ürünü olarak ifade ettiği davranış olgusu, iklim hakkındaki çalışmaları için ana bir çerçeve oluşturmaktadır. Halplin ve Croft (1962), Litwin ve Stringer (1968), Forehand (1968), Likert (1961, 1967), Campell, Dunnette, Lawler ve Weick (1970) ve Taiguri ve Litwin (1968) üzerinde çalışarak geliştirdikleri birtakım örgütsel iklim boyutları ile örgütsel iklim olgusuna açıklık getirmek için araştırmalar yapmıştır (Denison, 1990:25).

İnsanın içinde bulunduğu çevre o insanın nasıl bir davranış göstereceğine dair belirleyici bir unsur niteliği taşımaktadır. Son yıllarda yalnızca davranış konusu hakkında psikolojik çevre tarafından gelen etkiye değil, durumsal, sosyal ve örgütsel çevrenin de etkisine olan alaka artmış görünmektedir. Genel kanı insanların sergilediği davranışlarından kaynaklanan algıdan etkilendiği şeklinde görünmektedir. Bundan dolayı iklim araştırmalarının temel odak noktası insanların olgularını yansıtmaktadır (Clark, 2002:94).

İnsanların örgütsel çevreleri ile ilgili olarak ne şekilde benzer bir ortak algıya sahip olduklarını ifade etmeye yönelik alanyazında iki farklı perspektif bulunmaktadır. Objektif yaklaşım, örgütün sahip olduğu, örgütün büyüklüğü, örgütsel yapı gibi birtakım örgütsel özelliklerin, örgüt üyelerinde oluşturduğu ortak algılar için bir esas teşkil ettiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşıma eşdeğer yönde olan kimi araştırmacılar örgüt büyüklüğü, merkezi yapı ve örgütsel düzey gibi yapısal değişkenlerin örgütsel iklimle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Sübjektif yaklaşım ise insanın öznelliğinin ve örgüt üyesinin örgüt içerisinde meydana gelen olaylar hakkından ne şekilde yorumlama yaptığı ortak algılar üzerinde etkisi olduğunu ileri sürmektedir (Young ve Parker, 1999:1200).

Batlis'e (1980:234) göre örgütsel iklimin aşağıda belirtilen özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir:

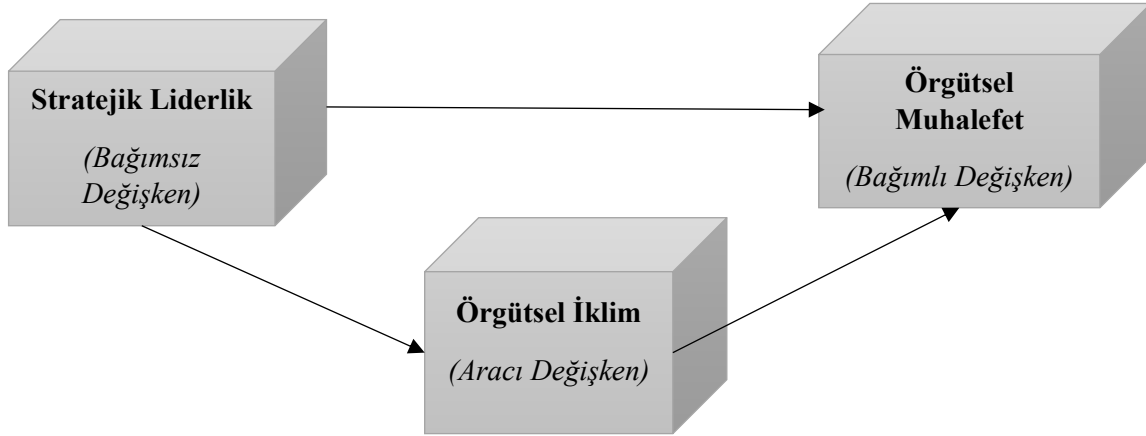
- Örgüt üyesinin kendisi dışındaki üyelerle, örgütün belirlemiş olduğu kural ve politikalarla, örgütün yapısı ve süreçlerle bulunduğu etkileşim neticesinde meydana gelen genel intibalardan oluşmaktadır.
- Örgütsel iklim algıları, örgüt çevresinde meydana gelen olayları ve durumları değerlendirmekten daha çok tanımlayıcı olmaktadır.
- Örgütsel iklim, örgütün sahip olduğu liderlik özellikleri ve çalışma biçimi ile ilgili uygulamalar gibi özelliklerden etkilenen ve örgüt üyelerinin çalışma davranışı ve iş ve işyeri ile ilgili tutumunu etkileyen bir değişken olarak görülebilmektedir.

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında, araştırma modeli ve hipotezlerine, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama araçları ve analiz yöntemlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışmanın amacına ve modeline göre aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Stratejik liderlik, örgütsel iklim üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H₂: Örgütsel iklim, örgütsel muhalefet üzerinde negatif etkiye sahiptir.

H₃: Stratejik liderlik, örgütsel muhalefet üzerinde negatif etkiye sahiptir.

H₄: Örgütsel iklimin, stratejik liderlik ile örgütsel muhalefet davranışı arasındaki ilişkide aracı rolü vardır.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evreni Giresun ilinde bulunan Giresun Üniversitesi çalışanlarından oluşmaktadır. Giresun Üniversitesinde istihdam edilen çalışan sayısı 2023 yılı haziran ayı itibariyle 1138 akademik personel ve 694 idari personel olmak üzere toplamda 1832 olarak belirlenmiştir (Giresun Üniversitesi resmî web sitesinden alınmıştır). Çalışmanın örnekleme ise Giresun Üniversitesinde aktif görevde bulunan çalışanları olarak belirlenmiş ve online olarak hazırlanan anket formu ile sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmanın araştırma kısmı için gerekli izinler alınmış olup zaman, emek, para ve çalışanların iş yoğunluğu gibi kısıtlılıklar değerlendirilerek tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesi tablosundan yola çıkarak %95 güven aralığında evrenin 100.000 birim olduğunda n (örneklem) en az 383, 1.000.000 birim olduğunda ise en az 384 katılımcı olması gerekmektedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2000:95; Tutar ve Erdem, 2020:244).

Örneklem sayısına göre oluşturulan anket formu Giresun Üniversitesi çalışanları tarafından doldurulmuştur. Anket formlarının yanıtlanarak geri gönderilmesi oranı, eksik ya da yanlış doldurulma ihtimali ya da hiç doldurulmama ihtimali göz önünde bulundurularak bin kişiye e-mail ve WhastApp

uygulaması üzerinden gönderilmiştir. Ve gönderilen bu anket formlarından % 41,6 oranında (416 kişi) geri dönüş sağlanmıştır. Elde edilen formların 20 tanesi eksik ya da yanlış şekilde kodlandığından analize dahil edilmemiş ve 396 çalışandan alınan veriler analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Analiz Yöntemleri

Çalışmanın verileri anket yöntemiyle elde edilmiştir. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde demografik özellikler ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. İkinci bölümde Mehmet Kemal Aydın (2012) tarafından geliştirilen ve 35 ifadeden oluşan Stratejik Liderlik Ölçeği (SLÖ), üçüncü bölümde Abidin Dağlı (2015) tarafından geliştirilen ve 15 ifadeden oluşan Örgütsel Muhalefet Ölçeği (ÖMÖ) ve dördüncü bölümde ise Fatih Özdemir (2006) tarafından geliştirilen ve 17 ifadeden oluşan Örgütsel İklim Ölçeği (ÖKÖ) yer almaktadır. Anket formunda katılımcılar için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Elde edilen veriler istatistiksel analize tabii tutulmuştur. Stratejik liderliğin örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel iklimin aracı rolü yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Demografik özelliklerle ilgili sonuçlara bakıldığında katılımcıların büyük kısmı (%57,5) 36-45 yaş grubundadır. Katılımcıların çok büyük bir kısmı (%82,5) erkeklerden oluşmakta ve büyü bir kısmı (%80) evlidir. Katılımcıların çoğu (%57,5) lisans mezunudur. Katılımcıların yarısından fazlası (%65) 10 yıldan daha fazladır çalışma hayatındadır ve bu kurumda çalışanlara ait en yüksek oran %32,5 ile 1-5 yıl arasında çalışanlardır. Katılımcıların çoğunun (%60) idari görevi bulunmamaktadır. Çalışmada kullanılan ölçeklere dair Cronbach Alpha değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Ölçeklerine İlişkin Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Ölçekler	Ölçme Aralığı	İfade Sayısı	α Katsayısı
Stratejik Liderlik	5'li Likert	35	0.896
Örgütsel Muhalefet	5'li Likert	15	0.912
Örgütsel İklim	5'li Likert	17	0.875

Tablo 1'e bakıldığında stratejik liderlik ölçeği için $\alpha=0.896$, örgütsel muhalefet ölçeği için $\alpha=0.912$ ve örgütsel iklim ölçeği için $\alpha=0.875$ olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin güvenilir düzeyde olduğu görülmektedir. Ölçüm modeline ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ve uyum iyiliği değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçüm Modelinin DFA Sonuçları

Ölçek	İfade	Std. Faktör Yükleri	t değeri***	BYG	OAV	
STRATEJİK LİDERLİK	SL1	0.864	19.450			
	SL2	0.833	19.362			
	SL3	0.870	19.454			
	SL4	0.819	19.264			
	SL5	0.791	18.968			
	SL6	0.796	18.977			
	SL7	0.789	18.889			
	SL9	0.804	18.890		.916	.674
	SL10	0.815	18.903			
	SL11	0.822	18.909			
	SL12	0.793	18.124			
	SL13	0.841	18.830			
	SL15	0.864	19.450			
	SL16	0.831	18.649			

	SL19	0.816	18.123		
	SL20	0.812	18.814		
	SL21	0.808	17.413		
	SL22	0.801	16.962		
	SL23	0.797	15.787		
	SL24	0.778	15.740		
	SL26	0.774	15.717		
	SL27	0.769	15.654		
	SL29	0.761	15.618		
	SL30	0.757	15.483		
	SL32	0.748	15.432		
	SL33	0.739	15.390		
	SL34	0.722	15.228		
	SL35	0.568	12.986		
ÖRGÜTSEL MUHALEFET	ÖM1	0.805	18.815		
	ÖM3	0.814	19.011		
	ÖM4	0.823	19.940		
	ÖM5	0.847	19.781		
	ÖM6	0.846	18.630		
	ÖM7	0.811	18.124	.955	.634
	ÖM9	0.799	17.499		
	ÖM10	0.786	17.456		
	ÖM11	0.771	17.133		
	ÖM12	0.770	16.721		
ÖRGÜTSEL İKLİM	Öİ1	0.653	14.196		
	Öİ2	0.799	12.124		
	Öİ3	0.784	15.797		
	Öİ4	0.777	15.016		
	Öİ5	0.762	11.614		
	Öİ6	0.755	11.748		
	Öİ7	0.748	11.384		
	Öİ8	0.808	10.906	.881	.558
	Öİ10	0.834	11.679		
	Öİ11	0.843	12.818		
Öİ12	0.858	14.851			
Öİ13	0.867	14.455			
Öİ14	0.797	13.907			
Öİ15	0.658	14.201			
Öİ16	0.649	14.190			
Öİ17	0.638	14.186			

χ^2/df : 2.61, GFI: 0.898, CFI: 0.946, NFI: 0.908, TLI: 0.940, RMSEA: 0.061

*1'e sabitlenmiş olduğunu ifade eder. *** p<.001

Tablo 2'ye bakıldığında verilerin ölçüm modeline uyumu χ^2/sd , RMSEA, GFI, TLI, CFI ve NFI uyum iyiliği değerleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre χ^2/sd değeri 2.61 yani 5'ten daha düşük

olduğundan model bu bakımdan uyum ölçütünü karşılamaktadır. Aynı zamanda GFI=0.898, CFI=0.946, NFI=0.908, TLI=0.940 ve RMSEA=0.061 göstergeleri bakımından da verilerle uyumlu olduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan ölçeklere ait ifadelerin faktör yükleri 0.568 ile 0.867 arasında değişmektedir. Faktör yüklerinin 0.50'den daha yüksek bir değerde olması ölçütün sağlandığını ifade etmektedir (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 2006). Doğrulayıcı faktör analizleri neticesinde elde edilen uyum iyiliği değerleri uygun seviyede olmadığından faktör yükü düşük maddeler analizden çıkarılmıştır. Stratejik liderlik ölçeğinin 8, 14, 17, 18, 25, 28 ve 31. maddeleri, örgütsel muhalefet ölçeğinin 2, 8 ve 15. maddeleri, örgütsel iklim ölçeğinin ise 9. maddesi analizden çıkartılmıştır. 56 ifade 3 faktörde toplanmıştır. Faktör yüklerinin parametrik değerlendirmede t-değerlerinin 10.906 ile 19.940 arasında olmasından kaynaklı olarak istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2006).

Doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen bulgular incelendiğinde faktör yüklerinin 0.50'den büyük olduğu, Birleşik Yapı Geçerliliği (BYG) değerlerinin 0.70'ten büyük olduğu ve Ortalama Açıklanan Varyans (OAV) değerlerinin de 0.50'den büyük olduğu görülmektedir. Bu noktada bütün ölçekler için yakınsama geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilmektedir. Ayırt edici geçerlilik (ıraksama geçerliliği), OAV değerlerinin 0.50'den fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bütün ölçeklerin yakınsama ve ıraksama geçerliliği sağlandığından dolayı ölçeklerde yapı geçerliliğinin de sağlandığı anlaşılmaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 3'te stratejik liderlik, örgütsel muhalefet ve örgütsel iklim davranışı arasındaki ilişkiyi ifade eden korelasyon analizi sonuçları verilmiştir. Ölçüm modelindeki bütün değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının 0.80'den düşük değerde olduğu görülmektedir. Bundan dolayı ayırt edici geçerlilik şartlarının yine sağlandığı ifade edilebilmektedir (Kline, 2011).

Tablo 3. Ölçüm Modelindeki Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	\bar{x}	St. Sapma	1	2	3
Stratejik Liderlik	3.17	0.681	1,00		
Örgütsel Muhalefet	3.62	0.771	-.079*	1,00	
Örgütsel İklim	3.44	0.585	0.432**	-.0498*	1,00

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Tablo 3'e bakıldığında stratejik liderlik ile örgütsel iklim ($r=0,432$; $p < 0.01$) arasında pozitif, örgütsel muhalefet ile örgütsel iklim ($r=-0,498$; $p < 0.01$) arasında ve stratejik liderlik ile örgütsel muhalefet ($r=-0,079$; $p < 0.01$) arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Yapısal Eşitlik Modelinde yol katsayılarını ve anlamlılık seviyesini belirleyebilmek amacı doğrultusunda önyükleme yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem var olan örneklemden başka bir örneklem elde edebilmek için kullanılmakta ve yöntemin amacı esas var olan örneklemden daha çok sayıda alt örneklem elde edebilmektir. Böylelikle oluşturulan her bir alt örneklemden elde edilen parametrelerin dağılımları incelenebilmektedir. Örneklem sayısı 5000 olarak kabul görmektedir (Civelek, 2018:110; Streukens ve Leroi-Werelds, 2016:619-620). Aşağıda yer alan Tablo 4'te yapısal modele ve hipotez sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Yapısal Model ve Hipotez Sonuçları

	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Aracı Etki	Alt Sınır	Üst Sınır	P
SL-Öİ	0.186	0.186	0.034	0.037	0.141	0.003**
Öİ-ÖM	-0.069	-0.101	-	-	-	-
SL-ÖM	-0.071	-0.104	-	-	-	-

Not: β , Standart Beta; S.H, Standart Hata; *0.1 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü); **0.05 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü) ***0.001 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Tablo 4'e bakıldığında bağımsız, bağımlı ve aracı değişkenler arasında doğrudan, dolaylı ve aracı etkiler bulunmaktadır. Bu sonuçlar ele alındığında, stratejik liderlik örgütsel iklim üzerinde pozitif bir etkisi

bulunmaktadır ($\beta = 0.181$; $p < 0.01$). Yani stratejik liderlikte meydana gelen bir birimlik artış örgütsel iklim olgusunda 0.181 birimlik artışa yol açmaktadır. Bu noktada H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Örgütsel iklim örgütsel muhalefet üzerinde negatif bir etkiye sahiptir ($\beta = -0.101$; $p < 0.01$). Yani örgütsel iklimde oluşan bir birimlik artış örgütsel muhalefet davranışında 0.186 birimlik azalışa neden olmaktadır. Böylelikle H_2 hipotezi kabul edilmektedir.

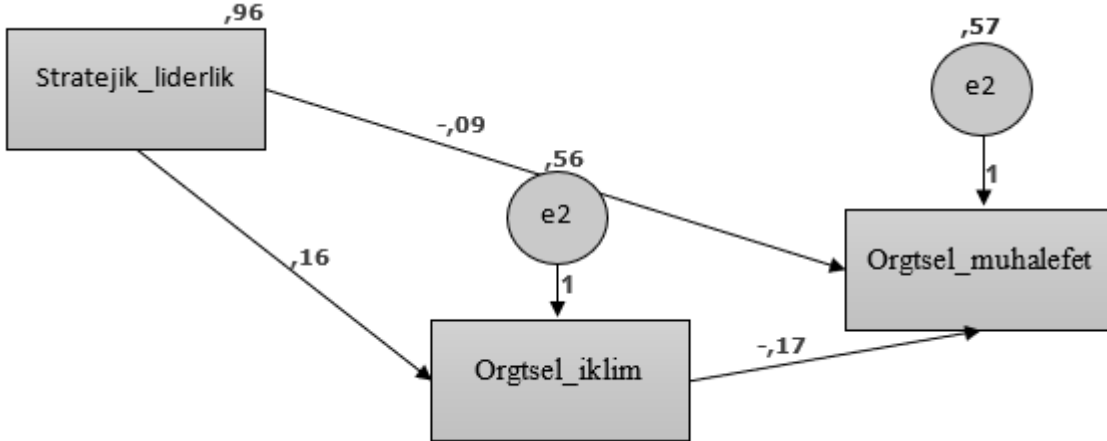
Stratejik liderlik örgütsel muhalefet üzerinde negatif bir etkiye sahiptir ($\beta = -0.104$; $p < 0.01$). Yani stratejik liderlikte oluşan bir birimlik artış örgütsel muhalefet davranışında -0.104 birimlik bir azalmaya yol açmaktadır. Bundan dolayı H_3 hipotezi kabul edilmektedir.

Stratejik liderliğin örgütsel muhalefet üzerindeki doğrudan etkisinin ($\beta = -0.104$; $p < 0.01$), stratejik liderliğin örgütsel muhalefet üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -0.071$; $p < 0.01$) olduğu görülmektedir. Bundan dolayı örgütsel iklimin, stratejik liderlik ile örgütsel muhalefet arasındaki ilişkide aracı etkisinin %3,4 ($\beta = 0.034$; $p < 0.01$) olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada H_4 hipotezi de kabul edilmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde, önyükleme yöntemi analizi sonuçlarına göre örneklem büyüklüğü mevcut örneklemden 10 kat daha fazla, yani 3960 olsaydı da stratejik liderlik ile örgütsel iklim arasında %2 ile %7 oranında aracı etkisinin bulunabileceğini ifade etmektedir.

Tüm bu sonuçlardan yola çıkarak stratejik liderlik ve örgütsel muhalefet davranışı ilişkisinde örgütsel iklimin aracılık etkisine dair yapısal eşitlik modeli aşağıda yer alan Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

Şekil 2’ye bakıldığında bağımsız değişken olan stratejik liderliğin bağımlı değişken örgütsel muhalefet davranışındaki varyansı açıklama oranı %57 ($R^2=0,57$), stratejik liderliğin aracı değişken örgütsel iklimin varyansı açıklama oranı %56 ($R^2=0,56$) şeklinde ifade edilmiştir. Yani aracı değişken modele dahil edildiği zaman bağımsız değişkenin (stratejik liderlik) bağımlı değişken (örgütsel muhalefet) üzerindeki etkisinde azalma ($\acute{c} < c$) saptandığından kısmi bir aracılık rolü olduğu ifade edilebilmektedir. Bundan dolayı H_4 hipotezi de kabul edilmektedir.

SONUÇ

Araştırmanın amacı, stratejik liderliğin örgütsel muhalefet üzerindeki etkisinde örgütsel iklimin aracılık rolünü belirlemektir. Bu araştırma Giresun ilinde bulunan Giresun Üniversitesinde aktif olarak çalışan işçörenlere yönelik uygulanmıştır.

Araştırmada 4 adet hipotez test edilmiştir. Birinci hipotezde, stratejik liderliğin örgütsel iklim üzerinde pozitif bir etkisi bulunduğu varsayılmıştır. Analizler neticesinde elde edilen bulgulara göre stratejik liderlik olgusu arttıkça örgütteki olumlu örgütsel iklim algısı da artmaktadır. Bu sonuç, örgütün yapısı, büyüklüğü ve diğer özelliklerine uygun bir şekilde stratejik düşünebilen bir yönetici tarafından yerine getirildiğinde örgütte var olan olumsuzlukların giderilmesine ve/veya örgütün sahip olduğu olumlu çalışma havasına gelişim sağlayabilir biçiminde yorumlanabilir. Çetinkaya ve Akkoca (2021) ile Köse ve Güçlü (2018) tarafından yapılan çalışmalarda bu çalışmadan elde edilen sonuçları desteklemektedir. Elde edilen bu sonuçlardan yola

ıkararak rgtsel iklimin hem örgüte hem yöneticilere hem de çalışanlara uygun bir hale getirilebilmesi için stratejik bir plan belirlenmesi, benimsetilmesi ve uygulanabilmesi gerektiği vurgulanabilir.

Çalışmanın ikinci hipotezinde, örgütsel iklimin örgütsel muhalefet üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğu varsayılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre örgütsel iklim olgusu arttıkça örgütsel muhalefet davranış düzeyi azalmaktadır. Bu sonuç, örgütün sahip olduğu çalışma ortamı/çalışma iklimi ne kadar olumlu düzeyde olursa örgütte muhalefet etme davranış düzeyi de o yönde azalma eğilimi gösterecektir şeklinde yorumlanabilir. Karalar ve Usta Kara (2020) tarafından yapılan çalışmada örgüt ikliminde çalışanların katılımcı tavır sergilediklerinde muhalefet etme davranışlarında azalma olduğu yönünde elde ettikleri sonuç bu çalışmanın sonucunu da destekler niteliktedir. Elde edilen bu sonuçlar neticesinde karar verme mekanizmaları tarafından örgütle ilgili tüm koşulların çalışanlar açısından olumlu olarak algılandığında çalışanların muhalefet etme davranış düzeyleri azalma eğilimi gösterebilmektedir şeklinde vurgulanabilir.

Çalışmanın nc hipotezinde, stratejik liderliğin örgütsel muhalefet üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğu varsayılmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgulara göre stratejik liderlik davranışı arttıkça örgütsel muhalefet davranış düzeyi azalmaktadır. Bu sonuç, örgüt yöneticilerinin her türlü koşula, gelişmeye, değişmeye ve/veya olumsuz bir durumla karşılaşıldığında, duruma en uygun stratejiyi belirleyip uyguladıklarında çalışanların örgütsel muhalefet etme davranış azalma eğilimi gösterecektir şeklinde yorumlanabilir. Kılıç, Gülaydın, Sürücü ve Kasapoğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada liderlik davranışlarının örgütsel muhalefet üzerinde pozitif yönlü bir etki sonucu elde etmiş olsalar da patron liderlik tarzına sahip liderlik türünde örgütsel muhalefet davranışının arttığı yönünde sonuca ulaştıkları görülmektedir. Bu bağlamda olumsuz, katı, despot, katılımcı olmayan yani olumsuz bir liderlik tarzına sahip örgütlerde alınan kararlar ve yapılan uygulamalara karşı örgütsel muhalefet davranışının artacağı şeklinde yorumlanabilir. Olumlu bir liderlik tarzına sahip örgütlerde ise örneğin stratejik bir lider içinde bulunduğu durumdan pozitif bir sonuç elde etmeye yönelik kararlar aldığında ve/veya uygulamalar gerçekleştirdiğinde örgüt içerisinde muhalefet etme davranışı azalma eğilimi gösterecektir şeklinde vurgulanabilir.

Çalışmanın dördüncü hipotezinde ise stratejik liderliğin örgütsel muhalefet davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel iklimin aracı bir etkiye sahip olduğu varsayılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi sonuçlarına göre stratejik liderliğin örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel iklimin aracı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Stratejik liderliğin örgütsel muhalefeti negatif yönde etkilediği ve örgütsel iklimin bu negatif etkiyi azalttığı belirlenmiştir. Doğrudan etkilerle desteklendiği görülen bu sonuç aracılık rolü ile doğrulanmıştır. Eğitim sektöründe örgütsel muhalefeti azaltmak için örgütün içinde bulunduğu durum ve şartlara en uygun stratejiyi belirlemek, benimsemek ve uygulamak ve stratejik bir yönetim anlayışıyla beraber olumlu tüm karar ve uygulamaları gerçekleştirerek örgütün iklimini olumlu şekilde tayin etmek örgütün temel amaçları ve geleceği açısından oldukça önem arz etmektedir. Alanyazın incelendiğinde stratejik liderliğin örgütsel muhalefete olan etkisinde örgütsel iklimin aracılık etkisini ele alan daha önce yapılmış ampirik bir araştırma ile karşılaşılmamıştır. Bu araştırmanın hipotez testleri ile elde edilen veriler ışığında ulaşılan sonuç alanyazına katkı niteliği taşımaktadır.

Çalışmada maliyet ve zaman kısıtlılıkları başta olmak üzere, verilerin yalnızca eğitim sektöründen toplanmış olması sebebiyle alınması gerekenler izinler hususunda süreyi uzatma durumundan dolayı bu vb. kısıtlar bulunmaktadır. Çalışmada nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırmalar da bu çalışmayı destekler niteliktedir ve diğer sektörler üzerinde de uygulanmalıdır. Bundan sonraki yapılacak olan çalışmalar için araştırma modelinin alt boyutlarının birbirleri ile olan ilişkileri demografik açıdan değerlendirilebilir ya da çalışmanın değişkenleri olumsuz liderlik tarzları, örgütsel bağlılık vb. değişkenlerle olan ilişkilerinin ele alınması alanyazına katkı sağlayacağı dşnlmektedir.

Etik Standart İle Uyumluluk

ıkar atışması: *Yazar, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.*

Etik Kurul İzni: *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 05 Nisan 2023 tarihli ve 04/13 sayılı etik kurul kararıyla izin alınmıştır.*

Finansal Destek: *Finansal destek kullanılmamıştır.*

KAYNAKÇA

1. Alkın C. ve Ünsar S. (2007). Liderlik özellikleri ve davranışlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9: 75-94
2. Altinkurt, Y. (2007). *Eğitim Örgütlerinde Stratejik Liderlik ve Okul Müdürlerinin Stratejik Liderlik Uygulamaları*. Doktora Tezi Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
3. Ayar, M. (2022). *Örgütsel İklim*. 1. Baskı, Ankara: İksad Yayınevi, 122s.
4. Baron, B. G. ve Henderson, M. V. (1995). "Strategic leadership. A Theoretical and Operational Definition". *Journal of Instructional Psychology*. 22(2): 178-195.
5. Barutçugil, İ. (2013). *Stratejik Yönetim*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık
6. Batlis, C., N. (1980). The effects of organizational climate on job satisfaction, anxiety, and propensity to leave. *Journal of Psychology*, 104, ss:233-240.
7. Boal, K. B. ve Hooijberg, R. (2000). "Strategic Leadership Research: Moving on". *Leadership Quarterly*. Sayı 11: 515–549.
8. Civelek, M. E. (2018). *Yapısal eşitlik modellemesi metodolojisi* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
9. Clark, M. (2002). The relationship between employees' perceptions of organizational climate and customer retention rates in a major U.K. retail bank. *Journal of Strategic Marketing*, 10, ss: 93–113.
10. Cohen, L., Manion, L., and Morrison, K. (2000). *Research methods in education* (5th ed). Routledge Falmer, Taylor&Francis Group.
11. Çetinkaya, F. F. ve Akkoca, Y. (2021). Stratejik Liderlik İle Örgütsel Çeviklik Arasındaki İlişkide Örgütsel İletişimin Aracı Rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 66-84.
12. Davies, B. Davies, B. J. ve Ellison, L. (2006). *Success and Sustainability, Developing the Strategically Focussed School*. Nottingham: National College for School Leadership.
13. Davies, B. J. ve Davies, B. (2004). "Strategic Leadership". *School Leadership & Management*. Sayı. 24. No. 1.
14. Demir, C., YILMAZ, M. K. ve Çevirgen, A. (2010). Liderlik yaklaşımları ve liderlik tarzlarına ilişkin bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
15. Denison, D. R. (1990). *Corporate culture and organizational effectiveness*. Braun-Brumfield Inc., United States of America, ss: 24-25.
16. Graham, J.W. (1986). Principled organizational dissent: A Theoretical essay. *Researching Organizational Behavior*. V:8, Pp: 1-52.
17. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis* (Vol. 6). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
18. Hambrick, D. C. ve Mason, P. A. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *Academy of management review*, 9(2), 193-206.
19. Hatch, M. J., Kostera, M. ve Koźmiński, A. K. (2006). The Three Faces of Leadership: Manager, Artist, Priest. *Organizational dynamics*, 35(1), 49-68.
20. Hitt, M.A., Hoskisson, R.E. ve Ireland, R.D. (2007). *Management of Strategy* (International Student Edition). China: Thomson South-Western.
21. Howell, J. P. ve Costley, D. L. (2001). *Understanding behaviors for effective leadership*. Pearson, New Jersey.
22. Ireland, R. D. ve Hitt, M. A. (2005). "Achieving and maintaining strategic competence in the 21st century: the role of strategic leadership". *Academy of Management Executive*. 9(4): 63-74.
23. İbicioğlu H., Özmen H. İ. ve Taş S. (2009). Liderlik davranışı ve toplumsal norm ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14:1-23.
24. Karalar, S. ve Usta Kara, I. (2020). Katılımcı iklim algısı ile örgütsel muhalefet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 714-729.
25. Kassing, J. W. (1997). Articulating, Antagonizing and Displacing: A Model of Employee Dissent. *Communication Studies*, 48(4), 311-332.

26. Kassing, J.W. (2002). Speaking up: Identifying employees' upward dissent strategies. *Management Communication Quarterly*. V:16, N:2, Pp:187:209.
27. Kassing, J. W. (2008). Consider this: a comparison of factors contributing to employees' expressions of dissent. *Management Communication Quarterly*, 56(3), 342-355. Retrieved from library.bilkent.edu.tr
28. Kılıç, G., Gülaydın, M., Sürücü, Ö. ve Kasapoğlu, B. (2018). Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Liderlik Davranışları İle Örgütsel Muhalefet İlişkisi. *Journal Of International Social Research*, 11(59).
29. Kline, R. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (Third Edition). New York: Guildford Press.
30. Köse, A. A. ve Güçlü, N. (2018). *Özel okul müdürlerinin stratejik liderlik davranışları ile örgütsel sağlık arasındaki ilişki* (Doctoral dissertation, Eğitim Yöneticileri ve Uzmanları Derneği).
31. Morris, W. (1969). *The American heritage dictionary of the English language*. New York: Houghton Mifflin.
32. Özdemir, M. (2010). *Ankara İli Kamu Genel Liselerinde Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Muhalefete İlişkin Görüşleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
33. Pisapia, J. (2009). *The strategic leader: New tactics for a globalizing world*. New York: Information Age.
34. Redding, W. C. (1985). Rocking boats, blowing whistles, and teaching speech communication. *Communication Education*. V:34, Pp:245-258.
35. Rowe, W. G. (2001). "Creating wealth in organizations: The role of strategic leadership". *Academy of Management Executive*. 15(1).
36. Sadykova, G ve Tutar, H. (2014). Örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 1-16.
37. Streukens, S., and Leroi-Werelds, S. (2016). Bootstrapping and PLS-SEM: A step-by step guide to get more out of your bootstrap results. *European Management Journal*, 34(6), 618-632.
38. Şimşek, M. Ş. (2008). *Yönetim ve Organizasyon*. Yenilenmiş 10. Baskı, Konya: Adım Matbaacılık. 464s.
39. Tabak, A., Polat, M., Coşar, S. ve Türköz, T. (2012). Otantik liderlik ölçeği: güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(4), 89-106.
40. TDK. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
41. Tutar, H. ve Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve SPSS uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
42. Van Tassel, J. ve Poe-Howfield, L. (2010). *Managing electronic media. Making, Moving and Marketing Digital Content*. Focal Press/Elsevier.
43. Vera, D. ve Crossan, M. (2004). "Strategic Leadership and Organizational Learning". *Academy of Management Review*. 29(2): 222-240.
44. Young, A. ve Parker, C. (1999). Predicting collective climates: assessing the role of shared work values, needs, employee interaction and work group membership. *Journal of Organizational Behavior*, 20, ss:1199-1218.
45. Yukl, G. (2002). *Leadership in Organization*. (5. Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
46. Yurtkoru E. S. ve Ekmekci A. K. (2011). Actual and ideal leadership behavior shift within the last five years. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 24: 1451-1459.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

In terms of active employees at Giresun University, it is aimed to determine the effect of the concept of strategic leadership on organizational opposition and to determine what role the organizational climate has in this effect.

Research Questions:

Are strategic leadership and organizational climate related? Is organizational climate related to organizational opposition? Are strategic leadership and organizational opposition related? Does the concept of organizational climate have a mediating role in the relationship between strategic leadership and organizational opposition?

Literature Review:

The purpose of the literature review is to reveal how having strategic plans that the organization should develop against all kinds of situations contributes to the achievement of the goals of the organization. At the same time, it is to determine the results that indicate the positive effect of all physical and mental working conditions of the organization on the employees of the organization. Thus, it is aimed to reveal through a literature review to what extent the strategic leadership and organizational climate are the decisions and practices to prevent the opposition behavior of the employees of the organization.

Methodology:

The Researchers, a quantitative research was conducted with a questionnaire form on 396 lower-middle and upper-level employees at Giresun University. Researchers applied the Strategic Leadership Scale to measure the perception of strategic leadership, the Organizational Climate Scale for organizational climate perceptions, and finally the Organizational Opposition Scale for organizational opposition behavior perception. The researchers compiled the survey data and performed statistical analysis.

Results and Conclusions:

Researchers found a positive relationship between strategic leadership and organizational climate. They found a negative relationship between organizational climate and organizational opposition. They found a negative relationship between strategic leadership and organizational opposition. They found that besides the direct effects of independent, dependent and mediating variables on each other, organizational climate has a mediating role in the relationship between strategic leadership and organizational opposition.

According to the structure of the organization, it was concluded that a plan should be determined with a strategic manager in order to develop the organization and overcome the difficulties encountered. It has been concluded that a positive organizational climate will create positive perceptions for employees at all levels of the organization. Based on these two results, it has been determined that strategic leadership and organizational climate are very important and it is concluded that it will reduce the oppositional behaviors that will occur within the organization.

A limited sample size, limited number of participants and application to a limited sector were stated as the limitations of the study.

For future studies, the relations of the sub-dimensions of the research model with each other can be evaluated in terms of demographics or the variables of the study can be negative leadership styles, organizational commitment, etc. It is thought that dealing with the relations with the variables will contribute to the literature.

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Sabriye Hilal ARPACIOĞLU⁶⁴

**TİMUR DEVRİ İSKENDER SULTAN DÖNEMİNE AİT BL ADD. 27261 ‘E KAYITLI
ANTOLOJİ’DE BULUNAN HAMSE-İ NİZAMİ MİNYATÜRLERİNİN KOMPOZİSYON
DÜZENLEMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

**AN EVALUATION ON THE COMPOSITION ARRANGEMENTS IN THE MINIATURES OF HAMSE-
I NIZAMI IN THE ANTHOLOGY REGISTERED TO BL ADD. 27261 BELONGING TO THE TIMUR
PERIOD ISKANDAR SULTAN PERIOD**

ÖZ

14. yüzyılda Timur Hükümdarlığı himayesinde olan Tebriz, Şiraz, Bağdat, Herat ve Semerkant, Timuruların sanata verdiği önem doğrultusunda mühim sanat merkezleri haline gelmiştir. Timur’un torunu İskender Sultan, Timurlu Dönemi kitap sanatlarının en önemli hamilerinden olmuş, onun saltanat yıllarında Şiraz bölgesinde çok sayıda kaliteli resimli el yazmaları üretimi gerçekleşmiştir. BL Add. 27261’e kayıtlı Antoloji de yine İskender Sultan döneminde Şiraz’da üretilmiş Timur Devri Şiraz üslubunu oluşturan eserlerin başında yer almaktadır. Eserin içinde bulunan Hamse-i Nizami bölümü araştırmamıza konu olmuş, içerisinde 14 adet minyatür barındırmaktadır. Çalışmamızda incelenen 14 görsel üzerinden, nakkaşların hikâyenin konusuna göre tasarımı nasıl kurguladığı, derinlik algısını nasıl oluşturduğu ve izleyiciyi hikâyenin ana merkezine nasıl yönlendirdiği irdelenecektir. Nakkaşların kurguladığı mekanlarda ön ve arka ilişkiyle beraber hikâyede önemli figürleri nasıl bir yöntemle ortaya çıkardıkları belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hamse-i Nizami, Timur, Şiraz, Minyatür, Tasarım.

ABSTRACT

In the 14th century, Tabriz, Shiraz, Baghdad, Herat and Samarkand, which were under the rule of the Timurids, became important art centers in line with the Timurid emphasis on the arts. Timur's grandson Iskander Sultan was one of the most important patrons of the book arts under the Timurids, and during his reign a large number of high-quality illustrated manuscripts were produced in the Shiraz region. The Anthology recorded in BL Add. 27261 is one of the most important works produced in Shiraz during the reign of Iskander Sultan and constitutes the Shiraz style of the Timurid period. The Khamse-i Nizami section of the work, which is the subject of our research, contains 14 miniatures. Through the 14 paintings examined in our study, we will examine how the painters construct the design according to the subject of the story, how they create the perception of depth and how they direct the viewer to the main center of the story. The relationship between front and back in the spaces designed by the painters and the method by which they reveal the important figures in the story will be indicated.

Keywords: Hamse-i Nizami, Timur, Shiraz, Miniature, Design.

⁶⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, sharpacioglu@fsm.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-5489-6437

GİRİŞ

1370 tarihinde kurulan Timurlu İmparatorluğu, Asya'da varoluşuna başladıktan kısa bir süre sonra geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Göçebe olan halkı yerleşik düzene geçirdikten sonra da bu kültürün yüzyıllar boyunca var olan sanatını ve sanatkarlarını destekleyerek konumlandığı topraklarda zengin kültür ve sanat mirası bırakmıştır. (Özcan, 2007: s.4) İmparatorluğun kurucusu Emir Timur güçlü bir hükümdar olmakla beraber, ilme ve sanata gösterdiği saygı da insanlık tarihi için büyük bir örnektir. Türk tarihinin en büyük devletlerinden birisini kuran Timur'un ölümünden sonra Timur Devleti oğulları ve torunları tarafından yönetilmiştir.

Timur'un oğullarından Şahruh, 14 Rebülâhir 779 (20 Ağustos 1377)'da Semerkant'ta doğmuştur. (Özcan, 2007: s.145)

Hakimiyeti boyunca savaşmaktan çok ticarete önem veren Şahruh, Timur İmparatorluğu'nu kırk yıl boyunca güçlü bir şekilde yönetmiş, 12 Mart 1447'de kendine karşı ayaklanan torunu Sultan Muhammed'in üzerine gittiği sırada Rey Yakınlarında ölmüştür. (Özcan, 2007: s.4) Şahruh, aynı zamanda kültür ve sanata verdiği destekle de bilinmektedir.

Şahruh'un kültür sahasındaki faaliyetlerinin en önemli sebebi kendisi ve oğullarının yüksek irfan sahibi olmalarıdır. Bilhassa Türk kültür ve sanatı, mimarisi ve edebiyatı sahaslarında çok ciddi faaliyetler gösteren Şahruh, Ali Şir Nevai devrinden önceki en ciddi hamleyi bu devirde yapmıştır.(Özcan, 2007: s.4) Şahruh'un kendisi çok dindar bir şahsiyete sahip olmasına rağmen resim ve sanat eserlerinin üretiminde çok yoğun bir şekilde çalışmış, oğullarını bu yolda şevk etmiştir. (Togan, 1949: s.533) Şahruh'un oğulları Uluğ Bey (1409-1449) Semerkant'ta, Baysungur (1397-1434) Herat'ta, yeğeni İskender Sultan (1409-1415) ise Şiraz' da valilik görevlerini yapmışlardır.

İskender Sultan Dönemi Şiraz Bölgesi Kültür ve Sanat Ortamı

Şiraz'ın İran'ın önemli eyaletlerinden Yezd, İsfahan, Huzistan, Basra Körfezi ve Kerman yollarının kesişme noktası üzerinde olması, şehrin ele geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bulduğu bu nokta kenti sivil, askeri ve ticari açıdan önemli bir merkez haline getirmiştir. 1370-1507 tarihleri arasında Timuruların hakimiyetinde olan şehir önemli siyasi ve ticari merkez olmasının yanında hiçbir zaman bir başkent olamamıştır. 15. yüzyılda Şiraz'ın resimli el yazma üretiminin merkezi konumuna gelmesi, Timurular döneminde olmuştur. Timurlu mirzası ve Fars bölgesi valisi İskender Sultan (sal.1409-1414) döneminde kent ön plana çıkmıştır. (Aydın, 2020: s.82-89)

Mirza İskender b. Ömer Şeyh b. Emir Timur, Mirza Ömer Şeyh'in üçüncü oğlu olup, dedesi Emir Timur 1405'te vefat ettiğinde İran'da Hamedan şehrinin hâkimi olmuştur. Ağabeyi Mirza Pir Muhammed'in öldürülmesi (ö. 1409) üzerine Şiraz'a gelmiş, Fars bölgesine hâkim olmuş, hakimiyet alanlarını Şiraz, İsfahan ve Kum'a kadar genişletmiştir. (Aydın, 2020: s.120)

Kendisi de şair olan İskender Sultan Şiraz'da "Kitabhane Hase" ismi ile bir kütüphane yaptırmış, burada birçok resimli el yazması üretimi gerçekleştirilmiştir. (Aydın, 2020: s.121) İskender Sultan'ın kurmuş olduğu kütüphane, bir yandan eski geleneklerin korunmasını sağlarken diğer yandan yeni gelişmeleri teşvik etmiştir. Bu da İskender Sultan'ın Celayiri ve Herat kitap üretim atölyeleri arasında bir tür aracı rolü oynadığını ve Celayiri ve Muzafferi devrinde ortaya çıkan yeni minyatür üslubunun Timurulara aktarılmasında büyük etkisi olduğunu göstermektedir. (Atılgan, 2001: s.347)

İskender Sultan'ın Şiraz'daki akademisinde 1407-1412 yılları arasında üretilen çok değerli el yazmaları bulunmaktadır. Minyatürlerinin yanı sıra hat ve tezhipleri ile daha sonrasında 1470'lerde İsfahan ve Şiraz'la ilişkilendirilen zarif resim üslubunun temeli bu devirde atılmıştır. 1410 yılında Tebriz'den Şiraz ve İsfahan'a gelip İskender Sultan'ın emrinde çalışan bazı sanatçı ve katipler, Timur Devri Şiraz üslubunu oluşturmada önemli bir yere sahiptirler. (Titley, 1978: s.162) Bu dönemde yapılan minyatürlü eserler, Akkoyunlu Karakoyunlu minyatür üslubuna zemin hazırlaması bakımından da önem teşkil etmektedir.

İskender Sultan dönemine ait olduğu düşünülen, her biri tezhipli ve 14. yüzyılın son yılları ile on 15. yüzyılın ilk yıllarında Şiraz'da üretilmiş ve araştırmamıza konu olan Londra'da (BL Add. 27261)'a kayıtlı

eserdir. Eser, özellikle tezhiplerinin yoğunluğu ve yüksek kalitesi açısından gerçekten mükemmel diye adlandırılacak bir el yazmasıdır.

BL Add. 27261 numaralı Antoloji

BL Add. 27261'e kayıtlı Antoloji, İskender Sultan'ın küçük boyutta el yazmalarına karşı bir eğilimi bulunduğunun kanıtı niteliğindedir. 1410-11 tarihli, 18x12,3 cm boyutlarında olan yazma, küçük boyutuna rağmen ince ve titiz işçiliği ile dönemin en önemli eserleri arasında yerini almaktadır.

546 varak, 25 satır, ince nesih ve nestalik hattı ile yazılan eserde yazı alanları üçgen form şeklinde kurgulanmıştır. Cildin başında kufi harflerle yazılmış bir ithaf metni ile zengin bir tezhibi bulunan zahriyesi vardır. Cildin ilk kısmı el-Celali ul-İskender olarak adlandırılan Muhammed ul-Halva'i tarafından, ikinci kısmı ise Nasir ul-Katib tarafından yazılmıştır. (Rieu, 1979: s.82)

Eser, Nizami'nin Hamse'si, Attar'ın İlabi-nâme ve Mantık al-tayr gibi tamamlanmış eserlerin yanında, sayısız seçme gazel, kasidelerle birlikte, yıldız falı, fıkıh ve hatta at hastalıklarına dair bilgilerle dolu, o dönemin İran şairlerinin büyük bir bölümüne ait bir kitabı da ihtiva etmektedir. Eserde, Semerkand'da Uluğ Bey'in hocası olmadan önce Iskender'in himayesinde bulunmuş olan, ünlü Astronom Giyaseddin Cemşid bin Mesud Kazrn'ın Gök bilimleri üzerine bir eseri de bulunmaktadır. (Aubin, 1987: s.970)

Çoğunlukla şiirlerden oluşan Antoloji, okuyucuya astronomi, astroloji ve tıp üzerine metinler ve aruz, dini gözlem, İslam hukuku ve bir tanesinde bir sözlükle ilgili daha kısa risaleler de sunmuştur.

BL Add. 27261 Hamse-i Nizami Minyatürleri

Arapça hams (beş) kelimesinin müennesi olan hamse, beş mesneviden oluşan külliyyat anlamında ilk kez Nizam-i Gencevi'nin (ö. 608/1211-12) Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şirin, Leyla vü Mecnûn, Heft Peyker, İskendernâme adlı Farsça eserleri hakkında kullanılmış, Penc genç (beş hazine) adı ile de anılan bu mesnevilerin taklit edilmesi ile artan sayıları üzerine bu tür eserlere de hamse adı verilmiştir. (Yazıcı, Kurnaz, 2023) 35 bin beyitten meydana gelen ve tamamlanmasının 35-40 yıl sürdüğü söylenen Hamse-i Nizâmî, Fars edebiyatında türünün en parlak örneğidir.

14 minyatür içeren eserde, 2 tam sayfa minyatür bulunmaktadır. Sayfa tasarımı olarak minyatürlerin etrafında yazı alanı bulunurken, yazılar üçgen formlarda mail şekilde yazılmıştır.

BL Add. 27261 'e kayıtlı antolojinin içerisinde yer alan Hamse-i Nizami Minyatürleri

Resim 1

Hz. Muahmmmed'in Miraı (BL Add. 27261 v. 6r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Miraç hadisesi ile Hz. Muhammed'in göçe doğru yaptığı yolculuğu tasvir eden minyatürler Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili en çok resmedilen sahneler arasındadır. Bu minyatürde de yine göçe yükseliş sahnesi resmedilmiştir. (Resim1)

Miraç yolculuğu Mekke şehrinde Kâbe'de başlamış, Hz. Muhammed, Burak atına binerek göçe doğru yükselirken resmedilmiştir. Sıvama altın ile doldurulan bulutlar kompozisyonun 3'te 2'lik alanını kaplamış, Nakkaşlar en geniş alanı hikâyenin ana merkezi olan göçe yükselme anına ayırmıştır. Alt kısımda Kâbe ve Mekke şehrinin tasviri bulunmaktadır. Gökyüzünde 7 melek Hz. Muhammed'in etrafına dengeli bir şekilde dağıtılmış, Kâbe'den Meleklerle oradan da Hz. Muhammed'e doğru giden spiral bir kurgu tasarlanmıştır. Bu spiral, kompozisyonda göz takibini sağlamış, tasarıma hareket ve yönlendirme katmış, nakkaşlar dikkati Hz. Muhammed'e çekmiştir.

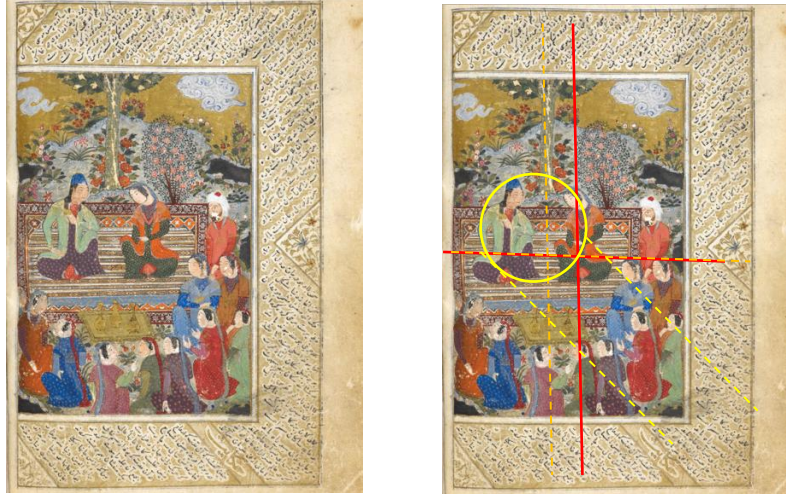

Resim 2

Şirin'in Hüsrev'in resmini görmesi (BL Add. 27261 v. 6r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde Şirin'in Hüsrev'in resmine bakarken, Şapur tarafından gözetlenme anı resmedilmiştir. Şirin'in Hüsrev'in resmini görme sahnesini içeren minyatürler, Hamse-i Nizami minyatürlerinde çok sık karşımıza çıkmaktadır. Şapur, Hüsrev'in resimlerini yaparak Şirin'in göreceği yerlere asıp onun ilgi ve merakını uyandırır. (Erkan, 2023) Şapur karakterinin bu olayı gizli bir şekilde izlemesi anımı nakkaşlar sol üst köşede dağların arasında cetvele dayalı bir şekilde resmettikleri Şapur karakteri ile pekiştirmiştir. Sağ alt köşeden akan dere, Şirin'in üzerindeki siyah kıyafetle hem kıvrım hareketi hem de renk seçimi olarak benzerdir. Kompozisyonda kullanılan renkler arka kısımdan ön kısma doğru koyulaşmış, bu da ön arka ilişkisini güçlendirmiştir. Dış mekânda gerçekleşen olay, doğa unsurlarının figürler ile paralel olarak sıralı dizilmesi sayesinde minyatüre durağanlık katmış, Şirin'in Hüsrev'in resmine baktığı andaki hareketsiz halini desteklemiştir. Şapur'un Şirin'e bakış açısı arkadaki ağaçlarla paralel düzlemde konumlanmış, bu da mekâna derinlik katmıştır.

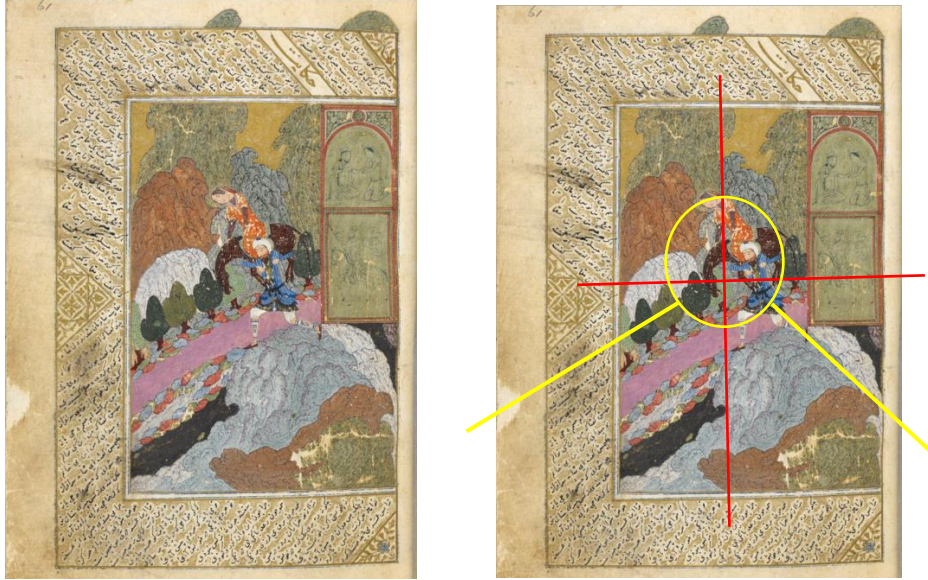
Resim 3

Hüsrev ve Şirin Bahçede (BL Add. 27261 v. 47v)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

V. 47v’de bulunan minyatürde birbirlerine âşık olan Hüsrev ve Şirin’in bahçede oturup sohbet ettikleri an resmedilmiştir.

Kompozisyonda merkez sol üst tarafta bulunan ağaç ve altında oturan Hüsrev ve Şirin’in olduğu bölüme kaymış, bu da ikilinin etrafında oturan figürlerin daha rahat bir dizilimle onları çevrelemesini sağlamıştır. Hüsrev ve Şirin’in merkezden kayarak oluşturduğu bu düzen mekâna derinlik katmış, figürlerin cetvele dayalı yarım çizimleri mekânı olduğundan daha kalabalık algılamamızı sağlamıştır.

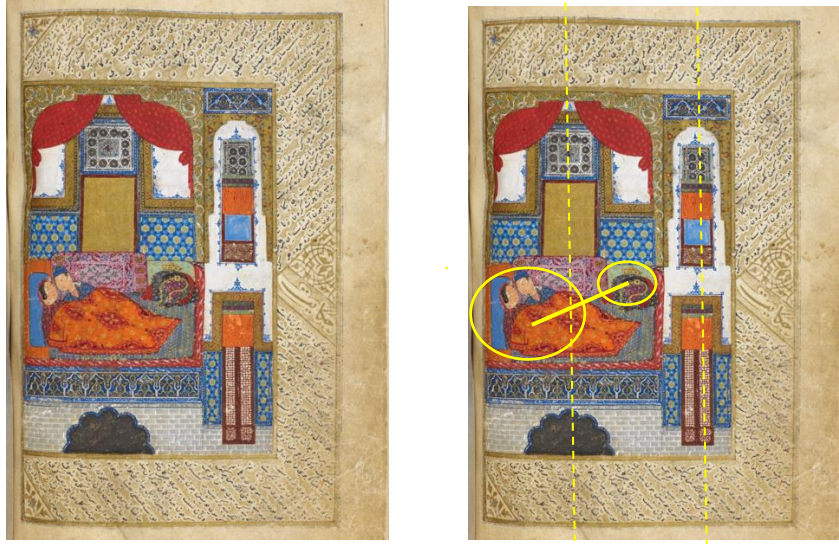
Resim 4

Ferhat’ın Şirin ve atı Şebdiz’i taşıması (BL Add. 27261 v. 61r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde Şirin’in atı sakatlanınca Ferhat’ın Şirin’i atı ile kaldırıp köşküne kadar taşıması anlatılmaktadır. Hüsrev, Ferhat’ın Şirin’den vazgeçmesi için onu huzuruna çağırıp para ile Şirin sevdasından vazgeçirmeye çalışır. Başarılı olamayınca da baştan aşağı sert bir kayadan ibaret olan Bisütun dağına delip ordunun geçebileceği bir yol açmasını isteyerek onu oyalamaya çalışır. Ferhat Şirin’in aşkı ile dağları delerken bir yandan da Şirin ve atı Şebdiz’in tasvirlerini kayalara işlemeye başlar. (Erkan, 2023) Minyatürde sağ üst kısımda dikdörtgen bir formda bahsedilen Şirin ve Şebdiz’in tasvirleri bulunmakta, hemen solunda da

Ferhat'ın Şirin'i ve atını omuzlayarak yürüdüğü görülmektedir. Kompozisyonun merkezine yerleştirilen Ferhat ve Şirin, aşağı doğru bir eğimle hareket halinde resmedilmiştir. Nakkaşlar ikilinin buldukları mekânın yüksekliğini hem sayfada yazılı alanın üst kısmından çıkan kayalıklarla hem de figürlerin aşağı doğru hareketi ile pekiştirmiştir. Bununla beraber arka planda bulunan ağaçların küçük boyutta çizilmesi de yine ikilinin yüksek bir tepede bulunduğu algısını güçlendirmektedir.

Resim 5

Hüsrev'in Şirin ile Zifaf Gecesi (BL Add. 27261 v. 81v)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

İki âşık Hüsrev ile Şirin'in zifaf gecesini canlandıran sahnenin hikayesinde, görkemli bir merasimle nikahları kıyılan Hüsrev ve Şirin, Hüsrev'in harem dairesinde vuslata ererler. Bütün gün ve gece vuslat aleminde zevk sürerler. (Gencevi, 2012: s.350,352) Birbirine sarılmış yatarken resmedilen Hüsrev ile Şirin'in dışında kompozisyonda başka figür bulunmamaktadır. Nakkaşlar kompozisyonu Hüsrev ve Şirin dışında simetrik bir düzen anlayışı ile tasarlamıştır. Bu simetrik düzenin verdiği durağanlık mekân algısını kuvvetlendirmiştir. Mekânın kapı girişi ve iç mekân olarak iki ayrı bölümde tasarlandığı resimde Hüsrev, Şirin ile kıyafetleri birbirlerine asimetric şekilde yerleştirilmiş, bu da kompozisyon içerisindeki tek hareketli öğe olarak onların Zifaf gecesi anını algılamamızı pekiştirmiştir.

Resim 6

Mecnun kabilelerin savaşa gidişini izlerken (BL Add. 27261 v. 109r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatür Mecnun'un savaşa giden kabileleri izlemesini konu almaktadır. Sayfa tasarımı minyatür yazı alanına taşmıştır. Deve üzerinde ilerleyen figürler yazı alanına taşarak sol alta doğru ilerlemektedir. Figürlerin hareket halinde olduğunu destekleyen bu yönelim, aynı zamanda sağ üstte bulunan beyaz kıyafetli Mecnun'un da o yöne bakması ile daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

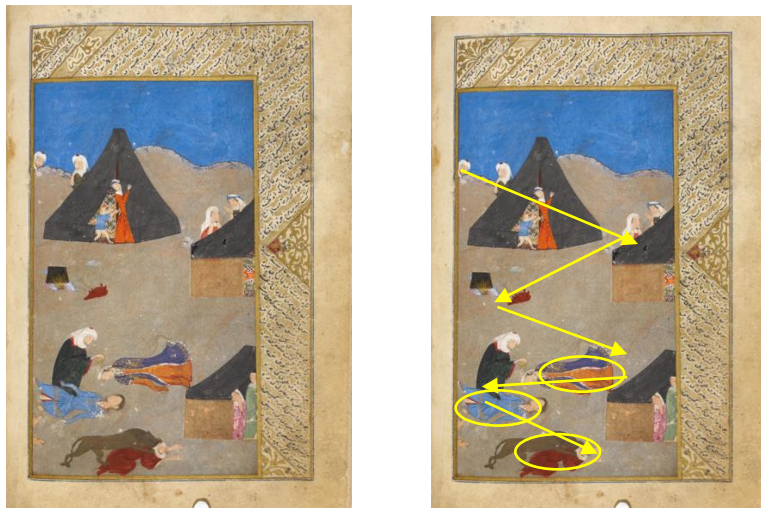

Resim 7

Mecnun vahşi doğada (BL Add. 27261 v. 118r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatür Mecnun'un Leyla'ya âşık olduktan sonra vahşi doğada hayvanlar ile yaşamasını konu almaktadır. Kompozisyonda sol üstte sağa doğru eğilmiş ağaç üzerinden çizilen bir spiral ile hayvanları takip ederek ön taraftaki Mecnun'a varılmaktadır. Bu spiral eğim, izleyiciyi arka plandan ön plana geçirmektedir. Sol üst kısımda bulunan ağacın kompozisyon sıra takibinde yol gösterici olduğu düşünölmektedir.

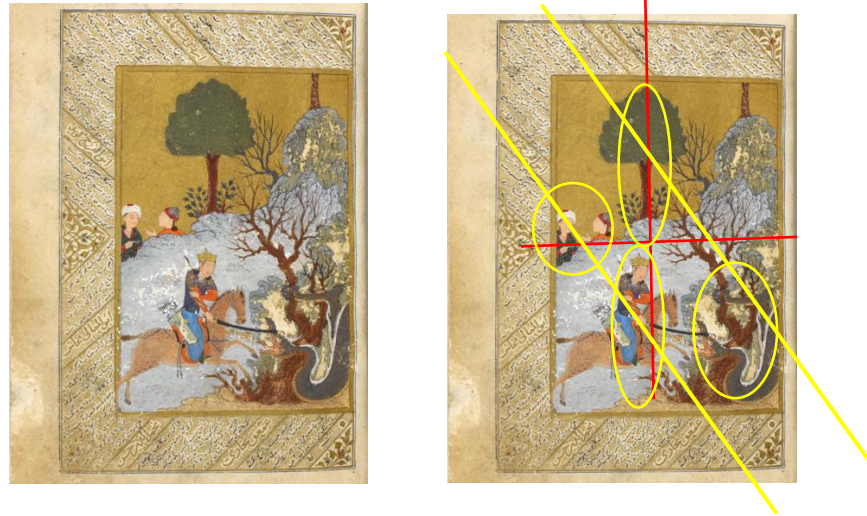
Resim 8

Leyla ve Mecnun'un kendilerini kaybetmesi (BL Add. 27261 v. 131v)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde, ayrılık ıştırabı ile yanan Leyla ve Mecnun'un, bir gün Leyla'nın çadırı yakınlarında karşılaşma ve birbirlerini görüp tanıdıktan sonra fenalık geçirip uzun süre baygın kalma halleri tasvir

edilmiştir. (Gencevi, 2012: s.269,271) Kompozisyonda gökyüzü sayfanın 4'te 1'lik alanını kaplarken olayın geçtiği alana nakkaşlar daha çok yer ayırmıştır. Mekân olarak Leyla'nın köyü, anlaşılır olması için çadır ve insanlar toprak zemine homojen olarak dağılmıştır. Leyla ve Mecnun dışındaki bütün figürler nakkaşlar tarafından hareket halinde ve dikey olarak resmedilmiştir. Leyla ve mecnun paralel düzlemde başları birbirlerine bakar şekilde yatay olarak resmedilmiş, etraftaki figürlerin bakışlarının bu iki figüre doğru olması da yine izleyicinin bu bayılma haline dikkat kesilmesini desteklemiştir. Ayrıca Mecnun'un yanında getirdiği vahşi hayvanın başka bir figüre saldırma anının tasvirinde de yine hayvan figürünün yatay konumlanması sayfanın sol alt bölümünün tasarımında en dikkat çekici bölge olmasını desteklemiştir. Sol üst köşede bulunan figürle başlayan takip alt kısımdaki vahşi hayvana kadar gelmektedir. Mekânın arkadan ön kısma geçişini nakkaşlar bu çapraz yönlendirme ile sağlamıştır.

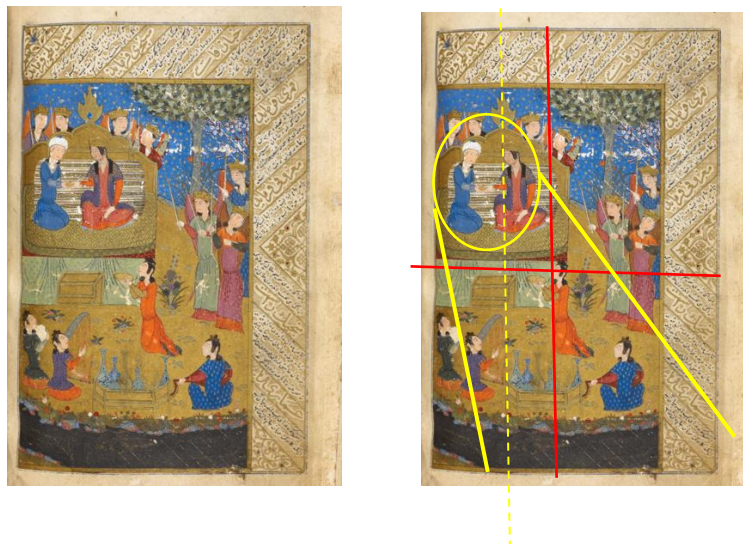

Resim 9

Behram Gur'un ejderha ile dövüş sahnesi (BL Add. 27261 v. 148r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde Behram Gur'un ejderha ile dövüş sahnesi konu alınmıştır. Sayfanın merkezi sol tarafa tepelerin üzerinde bulunan ağaca kaymış, Behram da bu ağacın altında atı ile resmedilmiştir. Atın sayfanın solunda cetvelde yarım çizilmesi Behram'ın ejderhaya doğru yönelimini ve hareket halinde olduğunu desteklemektedir. Sol üst kısımda dağların arkasında bulunan iki figür ile Behram'ın bulunduğu düzlem ile merkezde konumlanmış ağaç ve ejderhanın bulunduğu alan birbirlerine paralel ve benzer eğimlerde. Kompozisyondaki figürlerin birbirlerine paralel şekilde olan bu dizilimleri mekânı genişletmiş, ön arka ilişkisini kuvvetlendirmiştir.

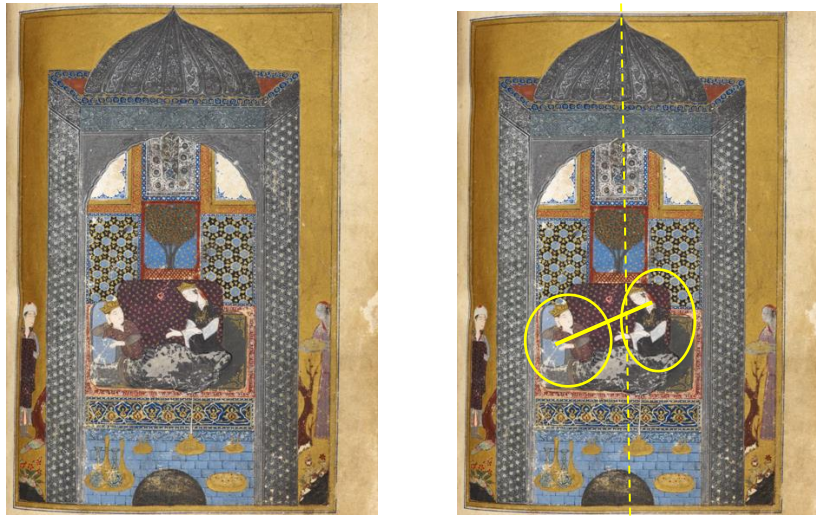

Resim 10

Peri kraliçesinin hikayesi (BL Add. 27261 v. 159v)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde Bahram Gür'un Siyah Köşk'teki Hint Prensesinin Bahram Gür'e anlattığı peri kraliçesinin hikayesindeki kraliçenin gezecek içecek ikram etme sahnesi canlandırılmıştır. Kompozisyonun merkezi yine sol tarafa kaymış, tahtın üzerindeki iki figürden sayfanın sağ alt kısmına doğru derinlik oluşmuştur. Tahtın üzerindeki figürler baz alınarak dizilen diğer figürler derinliği pekiştirmiştir. Kompozisyonlarda oluşan bu merkez kaymaları, minyatürlerde derinlik sağlayan önemli yöntemlerden birisidir.

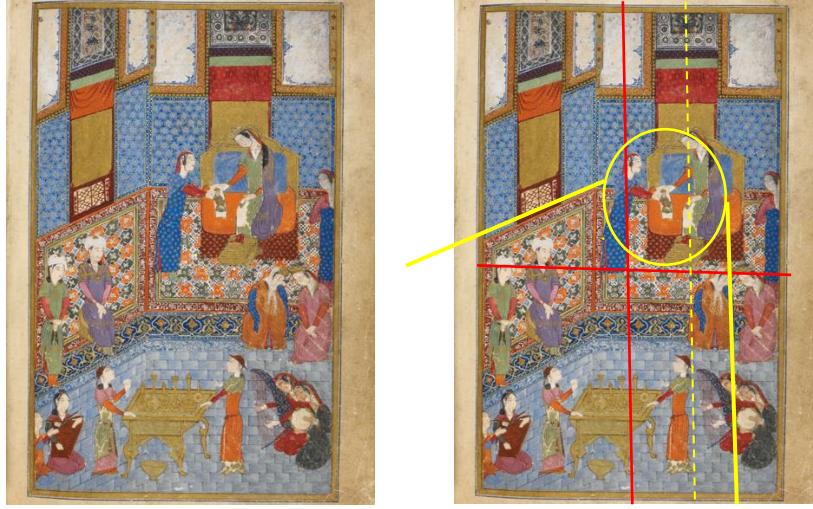
Resim 11

Bahram şah'ın Hint Meliki'nin Kızından Siyah Köşkte Hikāye Dinlemesi (BL Add. 27261 v. 160v)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Hikāyede Behram'ın cumartesi günü siyahlar giyerek siyah köşke gitmesi ve birinci kıtanın Hindistan prensesinin hikayesini dinlemesi resmedilmiştir. (Al-Awadhi, 1983: s.27)

oğunluğu i mekān tasviri olan minyatürde köşk simetrik olarak karşımıza çıkmakta, Behram ve prenses köşkün içinde birbirlerine bakar vaziyette resmedilmektedir. Prensesin el hareketleri Behram'a bir şeyler anlattığı algısını desteklemektedir. Köşkün dışına sağ ve sol kısımlara yerleştirilen birer figür, ağaç ve ot kümeleri de yine karşılıklı simetrik alanlar kaplamaktadır. Bu yerleşim üzerine minyatürde tek hareket alanı Behram ve prensese bırakılmakta, bu da yine algıyı ana karakterlere çekmeyi destekler bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 12

Berda Kraliçesi Nuşabe'nin İskendere Kendi Resmini Göstermesi. (BL Add. 27261 v. 225v)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde Acem diyarında, Berda isimli bir şehrin kraliçesi olan Nuşabe'nin İskender'e kendi resmini gösterdiği an tasvir edilmiştir.

Yine bir iç mekân tasarımı olan minyatürde figür sayısı fazladır. Figürler gruplama yöntemi ile homojen bir şekilde dağıtılmıştır. Kompozisyonun merkezi taht kısmına kaymış, figür dizilişleri iç mekânın eğimi ile paralel olarak belirlenmiştir. Sayfanın alt kısmındaki altın ile boyanan masa ile sayfanın üst kısmında yine altın ile boyanan tahtın birbirlerine olan açıları ile sol mekân duvarının eğimi aynı olmakta, bu da kompozisyondaki derinliği pekiştirmiştir.

Resim 13

İskender gece vakti bilgeyi mağarasında ziyaret eder (BL. Add. 27261 v. 230r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde İskender'in bilgeyi ziyaret etme anı resimlenmiştir. Gece tasviri olarak karşımıza çıkan minyatür sol ve alt kısımlarda yazı alanında da devam etmiştir. Gökyüzü ile dağların kesiştiği sol üst kısımda bir figür ile başlayan göz takibi sol alt köşedeki kırmızı elbiseli figür ile devam edip bu figürün hemen sağındaki mavi kıyafetli İskender'e yönelmekte bu hareket yönü İskender'in sağındaki siyahi figür ve akabinde mağaradaki bilge ile sonlanmaktadır. Nakkaşlar minyatür alanını yazı alanı kısımlarını da kullanarak devam ettirmiş, bu sayede İskender ve yardımcısının mağaraya doğru hareketi desteklenmiştir.

Resim 14

İskender'in su perilerini izlemesi (BL. Add. 27261 v. 286r)

Kaynak: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_27261_f003v Erişim: 10.10.2023

Minyatürde İskender'in peygamber olarak halkı dine davet etmek amacı ile çıktığı yolda Hindistan'ı geçip Çin deniz kıyılarına geldiğinde, geceye az bir vakit kala denize yakın bir yerde konaklayıp gece olduğunda su perilerinin denizden çıkarak şarkı söylemeye başladığını izlediği an resmetmektedir.2 (Kaya, 2016: s.334,335)

Kompozisyonda uzak yakın ilişkisi, figürlerin büyüklük küçüklük dengesi ile doğru bir şekilde kurgulanmıştır. İskender ve yanındaki figür perilere nazaran daha küçük resmedilmiş, İskender ve yanındaki figürün bakış yönü ile başlayan spiral yönlendirme minyatürdeki ön arka ilişkisini güçlendirip izleyiciyi de su perilerine yönlendirmeyi başarmıştır.

SONUÇ

BL. Add. 27261' e kayıtlı Antoloji'nin içinde bulunan Hamse-i Nizami eserinde bulunan 14 minyatür nakkaşların, hikâyenin konusuna göre tasarımı nasıl kurguladığı, derinlik algısını nasıl oluşturduğu ve izleyiciyi hikâyenin ana merkezine nasıl yönlendirdiğine dair irdelenmiştir.

Araştırmamız sonucunda incelenen minyatürlerde nakkaşlar izleyiciyi yönlendirmek istedikleri noktaya birkaç teknikle getirebilmektedir. Spiral bir düzenle dizilen figürler arka ön geçişini sağlamak için uygulanan yöntemlerden biri olmakla beraber hem mekâna derinlik katmakta hem de figürler ile hikâye arasında bağlantı oluşturmayı sağlamaktadır. (Resim1, 7, 14) Kurguladıkları mekanlara derinlik vermek istediklerinde ise en çok karşımıza çıkan yöntemin kompozisyonun merkezini sağa ya da sola kaydırmak olduğu gözlemlenmiştir. (Resim 3, 9, 10, 12) Mimari yapılarda simetri kullanımı üzerine yerleştirilen asimetrik konumda figürler de yine kompozisyonda dikkat çekilmesi istenilen alanı daha etkili kılmış, asimetrik dengenin verdiği hareketlilik ile nakkaşlar izleyiciyi bu alana yönlendirmiştir. (Resim 5, 11)

Perspektif ve derinlik kavramları batı sanatı ile doğu sanatı arasında farklılıklar göstermektedir. Araştırmamız, doğu resminde nakkaşların derinlik algısını izleyiciye nasıl ve hangi yöntemlerle göstermek istediklerine dair bir inceleme içermekte, çalışmamızın bu konu hakkında bundan sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aka İsmail, “Şahrüh”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cild:38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
2. Al-Awadhi Petra Martin, The Seven Pavilions, Leo S.Olschki, 2001, S.21. Servet Okaşe, Et-Tasvir El-Farisi Ve Et-Türkî Tarih El Fen: 6, Beyrut, 1983, S.153–154.
3. Atılgan, Sevay, “XV. Yüzyılda İnan Ve Çevresinde Gelişen Minyatür Üslupları Ve Sorunları Üzerine Bir Etüt”, S. 347 – 364, Erişim Tarihi 12.02.201, [Http://Www.Ayk.Gov.Tr/Wp-](http://Www.Ayk.Gov.Tr/Wp-)

Content/Uploads/2015/01/Atılgan-Okay-Sevay-Xv.- Yüzyılda-Iran-Ve-Çevresinde-Gelişen-Minyatür-Üslupları-Ve-Sorunları- Üzerine-Bir-Etüt.Pdf.

4. AUBIN, Jean. Timurlular'ın Şiraz'da Bilim Ve Sanat Koruyuculuğu. Belleten, 1987, 51.200: 965-980.
5. Aydın Selim, Timurlu Devrinde Mirzalar Ve Mirzalık Kurumu, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
6. AYDIN, Derya. Bir El Yazma Üretim Merkezi Olarak Şiraz Ve Resim Üslubunun Türkmen Dönemindeki Dönüşümü. *Artuklu İnsan Ve Toplum Bilim Dergisi*, 2020, 5.1: 82-89.
7. Erkan Mustafa, "HÜSREV Ve ŞİRİN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Husrev-Ve-Sirin> (15.09.2023).Gencevi Nizami, Hüsrev İle Şirin Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.
8. Kaya, Melis, Mensur Tercüme-I İskendernâme (İnceleme-Tenkitli Metin) Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2016.
9. Özcan Şehnaz, "Timur Devri Herat Tezhip Ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)", Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2007
10. Rieu Ch.: Catalogue Of Persian Manuscripts In The British Museum. 3 Vols, London, 1879-83, Pp. 868-71
11. TITLEY, Norah M. A KHAMSA OF NİZÂMÎ DATED HERAT, 1421. The British Library Journal, 1978, 4.2: 161-186
12. Togan, Zeki Velidi, "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", *TDED*, III/3-4 (1949), S. 528-537.
13. Togan, Zeki Velidi, "Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebeti İle Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", Eminönü Halk Evinde Verilen Konferans, 24 Aralık 1948.
14. Yazıcı Tahsin, Kurnaz Cemal, "HAMSE", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Hamse--Edebiyat> (14.09.2023).

(16)

Derya KAYA⁶⁵; Dr. Öğr. Üyesi Harun KAHVECİ⁶⁶
SEZAI KARAKOÇ PSİKOBİYOĞRAFİSİ
SEZAI KARAKOCH'S PSYCHOBIOGRAPHY

ÖZ

Psikobiyoğrafi psikolojik bir analiz sürecidir. Bu analiz sürecinde; bireyin doğum öncesi, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık döneminde yaşadığı kritik olayların incelenmesi ve bunlarla beraber bireyin gerek siyasi bakış açısı gerekse fikriyatıyla ilgili bakış açılarının psikolojik yansımaları ve analiz edilmesi, yer alır. Sezai Karakoç'u çağın önde gelen aydını yapan faktörlerin neler olduğunun bilinmesi psikolojik bir analiz gerektirir. Kişiliğin oluşumunda bireysel özelliklerimiz; dünyayı algılamamız, yorumlamamız, değerlendirmemiz kadar, bulunduğumuz toplum, kültür kişiliğimizin oluşumuna katkı sağlar. Karakoç'ta Diriliş fikrinin oluşma sürecini besleyen kaynaklar; yaşadığı coğrafya, babasının dini yönü, annenin yokluğu, üniversite dönemi ilk hayal kırıklığı ve Necip Fazıl Kısakürek olmuştur.

Bu çalışmada literatür taraması yapılmıştır. Daha çok Psikanalitik yaklaşım esaslı bir analiz süreci kullanılarak davranışın arkasındaki perde aralanmaya çalışılmıştır. Çalışmada amacımız Karakoç'a daha farklı bir bakış açısıyla bakmak ve hayatını psikolojik analizlerle anlamlandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Karakoç, Psikoloji, Analiz.

ABSTRACT

Psychobiography is a process of psychological analysis. In this analysis process; The examination of the critical events experienced by the individual during prenatal, childhood, adolescence, adulthood and old age, as well as the psychological reflections and analysis of the individual's political perspective and viewpoints. Knowing what factors make Sezai Karakoç the leading intellectual of the age requires a psychological analysis. Our individual characteristics in the formation of personality; As much as we perceive, interpret and evaluate the world, the society we live in contributes to the formation of our cultural personality. Sources feeding the process of formation of the idea of Diriliş in Karakoç; The geography he lived in, the religious aspect of his father, the absence of his mother, the first disappointment of his university period and Necip Fazıl Kısakürek.

In this study, a literature review was conducted. By using a psychoanalytic approach-based analysis process, the curtain behind the behavior was tried to be lifted. Our aim in the study is to look at Karakoç from a different perspective and to make sense of his life with psychological analysis.

Keywords: Karakoç, Psychology, Analysis.

⁶⁵ Trabzon Üniversitesi, *Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Yüksek Lisans Öğrencisi Derya KAYA; ORCID: 0009-0008-8802-1047; deryakayapsik.dan@gmail.com

⁶⁶ Dr. Öğretim Üyesi Harun Kahveci hkahveci@trabzon.edu.tr ; ORCID: 0000-0003-1504-3831

GİRİŞ

*“Kulağımda ne bir aşk ne de bir kürek sesi
Bir meydan uğultusu barbar inşaat sesi”*

*Sezai KARAKOÇ
(Fikriyat)*

Bireyin var oluşunun temelleri çok önceden ataları tarafından atılmıştır. Nitekim bu teoriyle ilgili pek çok bilgi mevcuttur. Bunlardan biri olan Carl JUNG’ın analitik psikoloji temelli yaklaşımıdır. Zihni(psişe) katmanlara ayırarak bilinç, kişisel bilinçdışı(anılar) ve kolektif bilinç dışı(arketipler) olarak üçe ayırmıştır (Civelek, 2020).

Jung bu teorisini yani kolektif bilinçdışını: insana atalarından aktarılan kalıtsal şeylerden oluştuğunu ve beynimizde gizli bellek kalıntılarının olduğunu söylemiştir. Biraz daha açacak olursak insan beyninin kalıtsal eğilimlerinin olabileceğini ve doğuştan bunlara sahip olunacağı söylenebilir(Jung, 2006: 33).

Sezai Karakoç’u bu bağlamda atalarından ayrı görmemek gerekir. Kişinin yalnızca biyografisi kişiyi tanımak için yeterli değildir. Biyografi yazarları çalışma konusu olarak ele aldıkları şahsiyetlerin bireyselliğini öne çıkaran daha çok şahsi yorumlara dayalı bilgiyi öncelik yaparken; psikoloji bireyin davranış ve gelişimini ifade için kavramsal modellerin uygulanmasından yana bir tavır sergiler. Psikobiyografi ele aldığı öznenin hem psikolojik hem de edebi anlamda oluşan bütününe ulaşmayı amaçlamaktadır (MacAdams, 2006).

Psikobiyografi, biyografisi yazılmak istenen kimselerin içsel hayatlarının aydınlatılması için psikolojik teoriler ve araştırmalardan yararlanması durumuna verilen isimdir. Psikobiyografi bireyle ilgili gerçekleştirilen bir kişilik analizi sürecidir. Bu birey ister tarihsel bir kişilik olsun ister yaşayan bir birey, ürettiği yapıtlardan yola çıkılarak biyografiden de faydalanılarak gerçekleştirilen bir kişilik analizi sürecidir. Bu analiz sürecinde psikanalistlerden öncü olarak başvurulsa da diğer psikolojik yaklaşımlara da başvurulabilir. Psikobiyografiye konu olan bireyler genellikle topluma mal olmuş bireylerdir. Psikobiyografiler bu topluma mal olmuş bireylerin rol model olma durumunu kullanır (Karaca, 2019).

Psikobiyografi terimi iki farklı terimin oluşumundan meydana gelir. Bunlardan ilki psikoloji diğeri ise biyografidir. İnterdisipliner anlamdan psikologların ve biyografi yazarlarının kullandığı ortak noktalar bulunmaktadır. Her iki grupta çalışma noktalarına günlükleri, mektupları kendileri hakkında sosyal çevrenin neler söyledikleri gibi biyografik bilgileri alır. Bu iki yazarın birbirine yakınlıklarına rağmen farkları da vardır. En önemli fark elde edilen bilgi birikiminin hangi psikolojik yöntemle yorumlanacağıdır. Çünkü yöntem bir bakıma sonucu büyük ölçüde belirler (MacAdams, 2006).

Ataları ve Diyarbakır

Sezai Karakoç’un babası Yasin Bey ve dedesi olan Hüseyin Bey’e değinmek gerekir. Babasının 1. Dünya Savaşı’nda Kafkasya cephesinde çarpışırken Ruslara esir düştüğü ve orta halli bir tüccar olduğu, dedesinin ise Plevne savaşına (1877 yılı ve 145 gün) katıldığını ve Gazi Osman paşanın tebriğine nail olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz (Sezai Karakoç).

Baba Yasin bey’in ilkökul okuduktan sonra bir medrese eğitimi aldığı ve küçük yaşlarda iş hayatına atıldığı, baba Yasin Bey’in hayatının ilk yıllarından itibaren zorlu koşullarda çalıştığını bu şekilde hayatını sürdürdüğünü görmekteyiz. Ayrıca Yasin Bey’in 55 aylık bir askerlik dönemi mevcut, Yasin Bey iki yıl Rus esaretinde kalmış olup(bu süreçte Rusçayı öğrenmiş) Rusya’da çıkan ihtilal üzerine serbest kalmış ve bir Müslüman subay yardımıyla Batum ve Hopa üzerinden Erzurum’a ulaşmış ve daha sonra Ergani’ye geri dönmüştür. Ergani’de ise ticaretle meşgul olmuştur (Erdem, 1995).

Dede Hüseyin Bey’in ve baba Yasin Bey’in de yaşadığı dönemin savaşlarla geçtiğini ve bu savaşın yakıcı ve yıkıcı etkilerinin sonucunda meydana gelen kültürel değerlere bağlılığı bir sonraki nesil olan Sezai Karakoç da görmek mümkündür. Yazarın atalarının Osmanlı tımarlarından olduğu dedesinin Plevne savaşına katıldığını babasının ise orta halli bir tüccar olduğundan bahsetmiştik. Ailenin yaşadığı yer Diyarbakır’ın kırsal kasabalarıdır. Karakoç’un edebi kişiliğinin oluşmasında bulunduğu coğrafyanın tarihsel katkısı da

olmuştur. Nitekim Diyarbakır’da tarihsel süreçte hep var olan bir edebi hareketlilik söz konusudur(Erdem,1995).

Diyarbakır’ın tarihi geçmişine bakarsak Dicle nehri havzasında, yıllar boyunca önemini kaybetmeyen bir ticaret merkezi olmakla beraber halihazırda ticari yollarında kesiştiği bir noktada kurulmuştur. Diyarbakır Anadolu da bulunan en eski yerleşim yerlerinden biridir. Diyarbakır’ın geçmişinin 9000 yıl önceye dayandığı çevrede yapılan kazılarla ortaya konulmuştur. Bölgede daha önceden Hurri-Mitanni, Asur, Urartu, Pers ve Makedonyalılar hüküm sürmüştür. Ayrıca Diyarbakır ve çevresi uzun süre Sâsânîler ile Bizans arasındaki mücadeleye de tanıklık etmiştir(Kurtoğlu,O).

Tarihsel süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Diyarbakır adına birçok türküde yazılmıştır. Bu şehir birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış olup ve üstünde yaşattığı bu kültür çeşitliliğinden de etkilenmiştir. Türk edebiyatının meşhur seyyahı Evliya Çelebi’de bu konuya değinmekten kendini alıkoyamamıştır. Çelebi, “Bu Diyarbakır’da nice yüz fasîh ü belîğ şu ‘arâ- yı kâmiller vardır ki her biri Fuzûlî ve Rûhî-misâldir. Birçoğu ile hem-enîs ü celîs olduk. Hakkâ ki emsâlleri nâ-mevcûd birer zât-ı fezâil-nümâdır.” (Evliya, 1314) cümleleriyle bu canlılığı dile getirmiştir (Orhan, 2018).

Hayatının sonuna kadar Diriliş mücadelesinde bulunması batı medeniyetinde ve kendi medeniyetimiz içinde bunu mistik bir anlayışla ifade etmesi ve buna öncülük etmesi takdire şayandır.Burada kısaca Diriliş mücadelesini şairin nasıl ifade ettiğini de belirtirsek; “bir hayat tarzı, dünya görüşü, yani bir medeniyet savaşı” (Karakoç, diriliş neslinin amentüsü, 1976)olarak tanımlamıştır. Peki medeniyet savaşı neydi? Şairin medeniyet ile bahsetmek istediği batılılaşmaydı. Çünkü bir kurtuluş olarak batılılaşma görülüyordu ancak Karakoç’a göre, “şifasız bir aşağılık duygusu ile sınırsız bir narsisizm arasında gidip gelen, dünya görüşü yıkılmış, inançları temelinden sarsılmış, hayat üslubu manipülasyonla değiştirilmiş bir aydın sınıfı doğurulmuştur. Bunlar, Doğu’ya olan imanlarının anlamına ermeden kolayca Batı’ya yönelmiş, ruhça köleleşmiş, zihince tükenmiş, duyguca tıkanmış, iş ve hareket planında büzülmüş bir tip karakterin insanlarıdır.” (Karakoç, diriliş ilhamı, çağ ve ilham 1, 1999, s. 39) Şeklinde ifade ediyordu.

Bireylerin hayatlarına ailesi, yaşadığı çevre, devleti, milleti, ülkesi dokunur ve fikriyatının temelini atar. Genellememi biraz özele indirgeyerek yaşadığımız evin duvarı dahi bizde birçok temayüller oluşturabilir. İşte tamda burada şairimizin hayatının kısa bir özetini verilecektir.

Doğum

“Sezai Karakoç, 1933 yılında Ergani’de doğdu. Erganililerin deyişiyle “gülân” yani mayıs ayında. Dedeleri sipahi ağalarıydı. Savaşlarda kendilerine beratlarla timarlar bağlanmış. Adları çoğunlukla Halil, Kasım ve Yasin'dir. Nitekim babasının adı da Yasin'dir. Namazında, niyazında, dindar bir zattır. Manifaturacılık ve tuhafiyecilik gibi işlerle uğraşmış...” (Sezai Karakoç Kimdir, 2021).

Sezai Karakoç diriliş dergisinde hatıralarının yer aldığı bölümlerde kendisinin eskilerin gülân ayı diye bildiği yani güllerin açıldığı ay anlamına gelen mayıs ayında doğduğunu, annesinin deyişiyle ifade eder. Annesi Emine Hanım’ın memur bir babanın 5 çocuğundan en küçüğü olduğu ve annesinin madenli(Elazığ) veya Kırşehirli olduğunu söyleyerek; dedesinden de bahseder. Dede yani annesinin babası Ahmet beyin nüfus memuru olduğu ve birçok şehri ailece dolaştıklarını da söylemiştir (Erdem, 1995).

İsim- Soyisim

İsminin babası tarafından ve Kuran’ Kerim açılarak konulduğunu söyler. İsminin Muhammed Sezai olarak konulduğunu, isim mahlasının ise Sezai olduğunu, yine mahlasının da Muhammed ile aynı anlam taşıdığından Sezai olarak konulduğunu ve ne olduysa nüfusa adının Ahmet Sezai olarak kaydedildiğini, Ahmet isminin ise Yine peygamberimizin isimlerinden biri olduğu için bundan şeref duyduğunu dile getirmiştir. İlk şiirini ise M.Sezai Karakoç diye imzaladığını da eklemiştir (Erdem, 1995).

Soy isim sürecinden ise ailenin Levendoğulları lakabıyla bilindiğini ve Osmanlı devri kütüklerinde de böyle geçtiğini ancak soyadı kanunu çıktığı zaman amcasının nüfusa giderek Levendoğlu soy adını istediğini ancak nüfus memurunun bu talebi kabul etmediğini ve anlatıldığına göre kabul etmeme gerekçesinin Arapça olduğundan bunun üzerine verilen listeden Karakoç’un seçildiğini söyler (Erdem, 1995).

Din Psikolojisi içerisinde İslami bir bakış açısıyla değerlendirecek olursak; İslam inancına göre annenin ve babanın koyacağı ismin güzel olması, anlamlı olması ve ismi konulacak çocuklarının büyüdüğünde isminden memnun olması gerekir. Hatta İslam inancına göre bu haktır ve çocuğun anne baba üzerindeki bir hakkıdır (Canlı, 2018).

Psikanalitik kuramın kurucusu olan Freud isimlerin anlamını detaylı araştırmıştır. Freud Totem ve Tabu isimli kitabında isimlerin, bilinçdışı düşünsel etkinliklerin oluşumunda etkili olduğunu söyler. İsim veren kişinin bilinçdışı süreçlerinin isim verme sürecinde aktif bir rol aldığını ifade etmiştir (Saklı Demirbaş & Gençgöz, 2020).

İsim koyma sürecinin doğumdan önce başladığını biliriz. Anne veya babanın hayalleri, dilekleri bunu şekillendirir. Pek çok kültürde ölmüş anne, baba, dede gibi isimler çocuklarına konur ki çocukları da ölmüş olan büyüklerine benzesin. Bu konan isimler arasında peygamber isimleri en sevilenlerdendir ki bu çocuğun peygamberin hayatından örnek alıp kendi hayatını da öyle geçirsin. (Saklı Demirbaş & Gençgöz, 2020) İsim koyma sürecinde anne ve babanın narsistik isteklerinin de olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Babanın dindar biri olması ve peygamberine bağlı olması, Kutsal kitaptan açıp bakarak isim koyması kendi narsistik talebi doğrultusunda gerçekleşmiş ve şairimizin adı da Muhammed olarak koyulmuştur.

Çocukluk Yılları

Freud kuramında kişilik gelişiminden bahsederek özellikle (0-6) yaş aralığında kişilik gelişiminin tamamlandığını, bu dönem aralığında atlatılmayan ya da başarılı sonuçlanmayan olayların yaşamın ilerleyen yıllarında karşımıza çıkacağından bahsederek başarılı sonuçlanmayan gelişim dönemi sorunlarının ilerleyen yıllarda da telafi edilemeyeceğini belirtmiştir. Ericson ise Freud paralelinde gelişim göstermekle beraber Freud'un aksine gelişimin bir süreç olduğundan ve gelişim dönemlerinde atlatılmayan krizlerin daha sonraki dönemlerde telafi edilebileceğinden bahseder (Civelek, 2020).

Nihayetinde gelişimi bir bütün olarak görmek kişinin yaşadığı deneyimleri hayatına entegre edebilmesi ve bireyin zihin(psişe) gelişiminde çevrenin de çok büyük katkıda bulunduğunu Ericson'un savunduğu yaklaşımla belirtmek daha doğru olacaktır. Nitekim Ericsson kişilik gelişimi kuramında sosyal çevre üzerinde sıkça durmuştur.

Karakoç henüz bir yaşındayken ailesi Ergani'den Maden'e taşınır ailesi burada yaklaşık üç yıl kalır. Taşınma sebebi ise baba Yasin Bey'in işidir. İş sebebiyle seyahatler de yaptığı bilinir. Karakoç çocukluğunun ilk 4 yılını Maden'de geçirir, diğer çocuklar gibi oyun oynar, hindileri kızdırır, bir demir parçasından oyuncak yapar. Karakoç'un ailesi 1937'de tekrar Ergani'ye geri döner. Sezai Karakoç henüz dört yaşındayken babasının evdeki kitaplarından okuma yazma öğrenmeye çalışmaktadır. Hatta babasının onu meclislere götürdüğü ve ezberlediği şiirleri bu meclislerde okuduğunu bildirmektedir (Erdem, 1995).

“Yıl 1937 Maden'den döndüğümüz yıl. Sonradan oturduğumuz evimizde babamın iş ortaklarından biri oturuyor. Babam oraya giderken beni de götürdü. O zamanlar, odalarda yük yeri denilen bölme vardı. Yataklar yere serilirdi ve sabah kalkınca da toplanıp yük yerine konurdu. Misafir gittiğimiz babamın ahababı ve ortağının evinde nedense yük yeri boştu. Beni o yük yerine çıkarırlardı, şiir okurdum. Okuduğum şiirler neydi, nereden ezberlemiştim, hatırlamıyorum. Mümkün müdür ki yine benden büyüklerin ders kitaplarından.” (Diriliş,1988;akt.Erdem,1995)

1938'de 5 yaşında iken anaokulu yerine kabul edilebilecek ihtiyat sınıfına kaydoluyor ve Karakoç okuma ve yazmayı daha önceden evden öğrendiğini belirterek ihtiyat sınıfının ise içinde sıra sandalye masanın olmadığını sadece sınıfın ortasında kocaman bir masanın olduğunu masanın içinin de kumla dolu olduğunu, kuma harflerin yazıldığını böylece yazı öğretildiğinden bir de her öğrencinin on adet çöpünün olduğundan sayıyı da çöplerle öğretmeninin öğrettiğinden bahsederek bir odun sobasının olduğunu, ısıtmamakla birlikte dumandan nefes alamadıklarını gözlerinin acıdığına ifade eder(Diriliş,1988;akt.Erdem,1995).

Bir çocuğun hayat serüvenine başlarken kurduğu ilk ilişki anneyedir. Annenin evlada verecek sütünün olması bir bebek için en temel ihtiyaç olarak görünebilir ancak annesinde yaşadığı dönemin şartlarında nasıl bir psikolojiye sahip olduğuda önemlidir. Sadece anne süt ile enerji aktarımı yapmaz o esnada duyduğu

sevinç,neşe veya kederle de bu duygularını çocuğa aktarabilir (Freud, Narsizm Üzerine Bir Giriş, 1997, s. 23).Freud'a göre çocuk dünyaya geldiği ilk andan itibaren emme işini gerçekleştirmek için dudak çevresindeki kaslarda gerekli enerjiyi bulur, aynı zamanda bütün zihinsel enerjiside kendini korumaya dönüktür ve buna psikodinamik teoride “birincil narsistik evre” denir. Çok kısa süren bu dönem bireyin her şeye gücünün yeteyeğini düşündüğü aynı zamanda bireyin kendi zayıflığını fark etmesiyle son bulur. Çünkü birey hayati işlevinin devam edebilmesi için başkalarına bağımlıdır. Diğer canlılarla karşılaştırıldığında insanın zihinsel enerjisini çevresinde olan kişilere aktarması gerekir. Bu da diğer insanlarla olan ilişkilerimizin belirleyicisidir. Bir bebeğin kendi dışında ilişki kurduğu ikinci kişi annesidir (Sigmund, İçgüdüler ve Değişimleri, 2002).

İnsanın kendi dışında yatırım yaptığı enerji aktardığı ikinci kişi olan annenin, bebekle kurduğu gelişimsel sürece devam edecek olursak, bebeğin anneye kurduğu ilk gelişim bölgesi ağız yoluyladır. Burada Freud'un gelişim dönemine göre karşılığı “oral dönem”dir. Oral dönem yaşamın ilk bir,bir buçuk yılını kapsar ve çoğunlukla ağız dürtülerinin doyurulması esas haz amacıdır. Ağız ve dudaklar bu dönemde ve daha sonra dişlerin devreye girmesiyle besinle temas süreci devam edecek olup kişilik gelişiminin ilk dinamizmi başlar. Oral dönemdeki ağza alma ve ısırma davranışı ilerleyen yıllarda oluşacak karakter özelliklerine ilk örnek olur. Bu iki davranış yani “ağza alma,ısırma” hazzı ilerleyen zamanlarda şekil değiştirerek bilgi edinme ve alışverişe dönüşür.İsırma davranışı ile tatmin olan bir bebeğin ise başkalarına karşı kırıcı,iğneleyici bir mizah duygusu ile kendini gösterecek olduğu veya tartışma düşkünlüğü ile kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Oral dönemdeki dışa bağımlılık hayatın sonraki dönemlerinde kendini çaresiz ve kaygılı durumlarda gösterebilir (Beyazyüz, 2016).

Karakoç'un anne karnındaki süreci Ergani de geçer doğumdan sonraki birinci yılın sonunda ise aile maddi imkanların yetersizliğinden Maden'e taşınır(Erdem,1995). Anneye kurulan ilk ilişki Karakoç'un dış dünyayla ilk bağlantısıydı ve Karakoç dış dünyayla bağlantı kurarken iç dünyasını da şekillendiriyordu. İlk ilişkiyi anneye kuran Karakoç anneye yaptığı duygusal yatırımın karşılıksız kalmasından belki de çekiniyordu. Ekonomik durumun kötüleşmesi Karakoç'un yeterli gelişmemesi anlamına geliyordu. İlk ilişkinin besin temelli olması ve ailenin ekonomik sıkıntıları belki de anne Emine Hanımın sütünü yetersiz yapmıştı. Emzirilen bebekte ise bu durum bir tedirginlik kaynağıdır. Yetersiz miktarda beslenen bebekte yalnızca tedirginlik yaşanmaz, annesinde yeterli bakım veremediğini düşünmesi anne-bebek arasındaki enerji aktarımında eksiklik yaşatırken buda annenin sürekli tedirgin olması anlamına geliyordu(Beyazyüz,2016). Nitekim henüz bir yaşındayken Karakoç ailesi maddi yetersizlikten taşınyordu(Erdem,1995).

Hayatının ilk yıllarında kaygılı bir anne ile büyüyen Karakoç, anneye kurduğu gıda ihtiyacının azlığı sürekli bir gıdaya ihtiyaç duyması onda beslenme ihtiyacının giderilmesinde büyük bir eksiklik yaşatmıştır yerinin farklı nesnelere doldurulacağına işaretçisidir. Ondaki bu alıcı eksiklik yerini tez zamanda kitaplara bırakmıştır. Anneye kurduğu bu kaygılı ilişki ise annesine yaptığı duygusal yatırımın karşılığını alamaması hayal kırıklığına sebep olmuş ve ilerde duygusal anlamda hayal kırıklığı yaşayacağına yönelik hayatının ilk sinyalini vermiştir(Beyazyüz,2016). Nitekim kadınlarla ilişkisinde duygusal yatırımlar yapmış ancak bu yatırımları hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır.

Birey olarak bağımsızlığımızı Freud'un psiko-seksüel gelişim dönemine göre anal döneme borçluyuz. Anal dönem(1.5-3 yaş) aralığındadır. Anal dönem annenin tuvalet eğitimini çocuğuna kazandırdığı bir dönem olmakla beraber bebek olumsuz duygularla da baş etmeyi öğrenir. Sarsıcı bir tuvalet eğitimi burada bir saplanmaya yol açacaktır. Anal kişiliğe sahip olanlar aşırı derecede düzenli, inatçı veya cömert olabilirler (Civelek, 2020).

Karakoç çocukluk yıllarıyla ilişkili olarak babasının kendilerine geceleri kitap okuduğundan mahalledekilerden, ödünç kalın ciltli kitaplar alındığından ve Gazavatnameler, Siyer-i Nebi gibi kitapların okunduğundan, babasının onu da kendisiyle beraber Zülküfül dağı ziyaretlerine götürdüğünden bahseder(Erdem,1995). Nitekim ilerleyen yıllarda Karakoç'un şiirlerinde dini kimliğinin ön plana çıkmış olmasının işaretçileridir.

Karakoç duygusal yatırım aracı olarak yaşamının ilk yıllarında nesnelere yani kitapları seçmişti. Okumayı babasının kitaplarını kendi başına karıştırarak öğrenmişti. Dört yaşlarındayken babasının onu

meclislere götürdüğünü ve babasının bir arkadaşının evinde yüksekçe bir yere çıkıp şiirler okuması onun anneye olan kaygısını azalttığını bir hoşnutsuzluk durumundan kurtulduğunu söylemek mümkündür(Beyazyüz,2016). Babasının kitaplarını karıştırması babaya karşı özdeşleşmenin başladığının göstergesidir.

Babayla özdeşim kurmaya başlayan Karakoç babasının kendisiyle götürdüğü meclislerde “Beni o yük yerine çıkarırlardı, şiir okurdum.” (Diriliş,1988;akt.Erdem,1995) yerden yüksekçe yerlere çıkar ve bağıra bağıra şiirler okumuş olması annesine kendisini bir erkek olarak tanıtmaya çalışmasının olduğunu ve babanın yerini alabileceğini düşünüyor olması ve babanın yerini alabileceğini düşünüyor olmasındandır. Çokça vakit seyahate çıkan babanın yerini alma isteği onu bağıra bağıra şiir okumaya yönlendiriyordu.

Freud’un tam da Fallik dönemine denk gelen genellikle Oidopus karmaşasının olduğu ve erkek çocuklarında özdeşleşmenin yaşandığı dört yaş ve altı yaş aralığını kapsayan bu döneme değinmek gerekirse; Freud ben(ego)’in yabancı bir ben altına girmesi sürecini özdeşleşme olarak tanımlar. Karakoç babaya benzemeye çalışırken annesinin ilgisini ve sevgisini geri kazanmak ister. Annenin bir kısım babasına yönelmiş olan ilgisinin tamamını kendisine verilmesini ister. Meclislerde babası gibi şiirler okur, ben dediğimiz ego öbürü (baba)hevesine kapılır. Özdeşleşme başka bir kişiye bağlanmanın en eski biçimidir. Erkek babasıyla aynı davrandığında bu babası gibi olmak istiyor demektir. Süper egonun(benüstü) kurulması anne-baba dayatması ile başarılı bir özdeşleşme olgusudur (Freud, Psikanaliz Üzerine, 2012, s. 74-75).

Anne babaya benzeme olgusu Oidopus karmaşası olarak bilinir. Erkek çocuğu kendini babaya benzetmeye babanın yerini almaya çalışır. Burada erkek çocukta Kastrasyon(iğdiş edilme) fobisi vardır. Bu fobi babalarının onlar hakkındaki düşüncelerini öğrenip penislerini kesmesinden korkmaları anlamına gelir. Bu kıskançlık bir penise sahip olmanın yanı sıra olmamasından kaynaklı da bir aşağılık duygusu da ortaya çıkarır. Çocuklar en sonunda karşı cinsiyetteki ebeveynle duydukları isteklerini bastırır, aynı cinsiyetteki ebeveynle kendisini özdeşleştirir (Jerry, 2006, s. 89-90).

Oidipal kompleksin çözülmesiyle birlikte bazı önemli gelişmeler yaşanır, aynı cinsiyetteki ebeveynle özdeşleşerek erkek çocuklar erkeksi özellikler, kız çocuklar ise kadınsı özellikler kazanır. Ebeveynlerle özdeşleşme üst benliğin(süperego) gelişimiyle de paralel seyrederek. Ancak Oidipal kompleksimiz hiçbir zaman kaybolmaz yalnızca bastırılmıştır ve bazı yönlerden davranışlarımızı etkilemeye devam eder (Freud, Psikanaliz Üzerine, 2012). Freud’a göre ben üstü anne babanın dayatmalarını karakterize eden etken güçtür. Ben üstü(süperego) tek yanlı bir seçimi ele almaz yani sadece ebeveynin sertliğini, ciddiliğini, onların sevecen taraflarını değil; aynı zamandan baskılayıcı yasaklayıcı baskı altında tutucu rollerini de alır. Anne baba bağlantısının ben üstü oluşumunda etkisi vardır. Vicdan gelişiminde ben üstünün kurulmasında yeri vardır. Ben üstü kendini ahlak savunucusu yerine koyar, ben ve ben üstümüz arasındaki gerilim ise suçluluk duygusudur(Freud,2012).

Ahlaki değerlerimizin oluşumunun temelleri üzerine inşa edilecek bir kimlik oluşacaktı. Karakoç’un ahlaki temellerinin oluşumunda çocukluk döneminde Gazavatnameler, Siyer-i Nebi gibi kitapların okunduğundan, babasının onu da kendisiyle beraber Zülküfül dağı ziyaretlerine götürdüğünden bahseder. Burada ailenin peygamber hayatının konu alındığı kitaplar okuduğunu yine İslam dini uğruna yapılan savaşların anlatıldığı kitapların okunduğundan hatıralarında bahseder. Ahlaki değerlerimizin oluşumu bizi suçluluk duygumuzun utancıyla yüzleştirir o esnada duyduğumuz gerilim bizi vicdan arayışına yönlendirir. Vicdan bizim insani en üstün yönümüzdür, dine olan bağlılığımız bunun sonucudur. Nitekim Karakoç’un ahlaki gelişimi Zülküfül Dağı ziyaretleriyle de çeşitlenmiştir. Kendine has ve mistik kavramlara bağlı olan Karakoç bu değerlerini süperegosuna borçludur.

İnsan birçok çocukluk yaşantısını kendisiyle beraber yetişkinlik dönemine kadar taşır. Bu anıların birçoğu onun için pek de anlamlı yaşantılar değildir. Ancak bu önemsiz görülen yaşantıların birçoğu gerçekten de önemli kabul edebileceğimiz bir hal alır. Karakoç’un çocukluk anılarından “Sezai Karakoç bütün çocuklar gibi oyun oynar, hindileri kızdırır, bir komşu çocuğuyla demir parçasından oyuncak araba yaparlar” (Erdem, 1995) bir çocuk için önemli olan oyuncakların daha çok kendi elleriyle tasarladıkları sonucuna varıyoruz. Bir çocuk için bir oyuncakın kıymeti paha biçilmezdir. Oyun içerisinde kullanılan bir araç olan oyuncak bir çocuk için eğlence unsurudur. Ekonomik şartların ve olanakların yetersizliği belki çocuk olan Karakoç için hiçbir

önem taşıyordu. Çünkü o ve mahalleden arkadaş olduğu komşu çocuğuyla beraber demir parçasından oyuncak araba yapmış ve sokakların tadını çıkarmıştır.

Oynanan oyunda tercih edilen nesne arabadır. Erkek çocuklarının arabayla oynaması babayı model aldığını gösterir (Freud, Psikanaliz Üzerine, 2012). Kitabında kız çocuklarınınsa bebeklerle oynadığını aslında o bebeğin farkına varmadan kendi çocuklarına bakar gibi besleyip uyuttuklarını kendilerinin de anne olduğunu ve oyun oynadıklarını ifade eder. Oynadığımız oyunlar dahil bizim kimliğimizi şekillendiriyor aslında.

“Çocuklukta sıradan anılar, varlıklarını bir yer değiştirme sürecine borçludurlar: bunlar gerçekten de önemli olan diğer izlenimlerin yeniden üretilmiş birer kopyaları, birer imgeleridir. Bu önemli izlenimlerin anıları ruhsal çözümleme yardımıyla sıradan anılardan ortaya çıkarabilirler ancak bir direnme söz konusu olduğu için bunların dolaysız olarak ortaya çıkarılması engellenir. Sıradan anılar safliklarını içeriklerine değil, kendi içerikleriyle, bastırılmış bir içerik arasındaki çağrışımsal bir içeriğe borçlu olduklarından, bunlara ‘perde anılar’ denilebilir.” (Sigmund, Günlük Yaşamın Psikopatolojisi, 2003, s. 76)

Hayatının bir döneminde hatıralarını yazmaya karar veren Karakoç’un hangi anısının perde anı olduğuyla ilgili belki de Karakoç’un yazıya dökmeyi tercih etmediği ya da yazıya dökmeyi tercih edip ironi yaptığı anılar olarak bakabiliriz. Nitekim bir anısında ihtiyat sınıfından bahsederken “bir odun sobası vardı. Tütmüyor, odayı dumana boğuyordu. Isıtmadığı gibi bir de gözlerimizi acıtıyordu duman.” (Diriliş, 1988) bu anının aslında bir perde anı olduğunu anlayabilir çünkü aslında çok zorlu koşullarda eğitime devam edebildiklerini ironi yaparak anlatmış.

Fallik dönemin sonuna yaklaşan Karakoç’sa gizil döneme geçer. Çoğunlukla erkek çocukların erkeklerle kız çocuklarınsa kızlarla oynadığı dönem olarak bilinir ve bütün bunlar en çetrefilli dönem olan ergenlikle son bulur (Jerry, 2006).

Ortaokul Dönemi

Karakoç ekonomik zorluklardan dolayı ortaokulda parasız yatılı okulu olan Maraş Ortaokulunda okur. Maraş ortaokulu yabancıların kolej olarak inşa ettikleri ancak Cumhuriyetten sonra terk ettikleri bir okuldur. Bu okula ülkenin hemen hemen her yerinden öğrenci gelmektedir (Erdem, 1995).

Karakoç ailenin ekonomik durumunun kötü olmasından ötürü Diyarbakır’da okuyamaz çünkü okuması aile için önemli bir yük olacaktır. Diyarbakır lisesinde okuyan bir yakını parasız yatılı sınavına girmesi gerektiğini isterse bu şekilde kolaylıkla okuyabileceğini aileye söyler. Karakoç sınava girer ve başarılı olur (Erdem, 1995). Henüz on yaşındayken aileden uzakta bir şehre gitmesi gerekir bu Karakoç için hüznü bir ayrılık olacaktır. Doğduğu yerden ayrılacak annesiyle olan iletişimi kopacaktır. Henüz on yaşlarında ekonomik sıkıntıların farkına varan Karakoç yatılı sınava girmiş ve kazanmış olmanın da sevinciyle beraber Diyarbakır’ı terk etmiştir. Bir tarafı annesinden ayrılmanın hüznünü tadarken bir yanı da emek vererek kazanılmış bir okula, ne pahasına olursa olsun gitmenin verdiği bir tutkuydu. Karakoç bu kurduğu ikili ilişkide seçimini küçük yaşında Maraş ortaokulundan yana yapmıştı. Bilmediği sokaklara ilk defa giren Karakoç, Maraş sokaklarından geçerken küçük elleriyle ve kıvrak zekasıyla sokakların her kokusunu duyabiliyor, çocukluğunda içine işlemiş olan buram buram tüten İslam aşkı Maraş sokaklarında yankılanıyordu. Bu tutku tarif edilemez hazzın ilk kıvılcımıydı. Diriliş’e adım adım yaklaşıyordu.

Karakoç daha ilk dersten başarılı bir öğrenci olduğunu kanıtlar. Ortaokul yıllarında gizlice Arapça ve Farsça çalışır ve bir çok edebi şahsiyeti M.Akif, T.Fikret ve Namık Kemal tanır yine Milli Eğitim müfredatında olan pek çok dünya edebiyatı klasiklerini okur. Batı’dan Carly’nin ‘Kahramanlar’ı ve Balzac’ın Vadideki Zambak’ı da bu döneme ait yoğun okuduğu kitaplar arasındadır (Erdem, 1995). Karakoç eski harfleri kendi gayretiyle öğrenmiş İlmihal, Siyer-i Nebi’yi Dürr-i Yekta’yı şevkle okuyan ve fırsat buldukça namaz kılan maneviyatı güçlü bir öğrencidir. Arkadaşları dışarda oynarken o devamlı okumaktadır (Sürgit, 2013).

Karakoç’un başarıya karşı ilgisi ilkokul döneminde olduğu gibi ortaokul döneminde de devam ediyordu. Bir çocuk eğer başarılı olursa bu başarı içerisinde notlar, sevilme, öğretmenin ilgisi oyunlarda kazanma ve benzeri gibi istekler barındırır ve yeterlilik duygusu geliştirir. Böylece toplumda başarılı bir üye olma yoluna girer aksi durumda yani bir çocuk başarılı olmazsa yetersizlik duygusu ortaya çıkacaktır. Ergenlik

döneminin buhranlı dönemi başlamadan önce bu kazandığımız başarı duygusu bizde inanç geliştirmemize ve becerilerimizi takdir etmemize olanak sağlayacaktır (Jerry, 2006).

Karakoç ortaokul yılları içinde Maraş çarşısında bir ilan görür ve bu ilan Karakoç'un düşünce ve edebiyat dünyasında oldukça önemli yer edinecek olan 'Büyük Doğu' çıkış ilanıdır (Erdem, 1995).

Lise Dönemi

Gaziantep'te 1947-1950 de yine parasız yatılı olarak eğitime devam etmiştir. Karakoç Maraş çarşısında gördüğü derginin etkisi altındadır. Okumalara devam eder ve tarifi mümkün olmayan bir haz elde eder. 'Büyük Doğu' dergisi onda sürekli okuduğu dergilerden farklı bir anlam taşıyordu. Ezanın Türkçe okunduğu kritik bir zaman diliminde bu dergi hem politik hem de sosyal konulara cesurca değiniyordu. Karakoç'un da atalarından gelen ve kendisinde var olan İslam inancını, bu dergi yansıtıyordu. İslami duyarlılığı temel alan Büyük Doğu dergisinin yazarı entelektüel kişiliği olan Fransızca bilen İstanbul'da yaşayan çağdaş bir üslup benimseyen Necip Fazıl Kısakürek'tir (Sürgit, 2013).

Kimlik arayışında olan ergenler, ki bu dönemde Karakoç on dört ile on yedi yaş civarındadır, bu yaş grubu kişiler bazı gruplara ayrılır kendilerini bazı davalara adarlar. Ya da baskıya gelemeyen okulu terk bile edebilirler. Liseden birçok kişi kendini bulma amacıyla dindarlıktan madde bağımlılığına, oradan da uzak doğu dinlerine bile sürüklenebilir (Jerry, 2006).

Varoluşsal anlam arayışı bizi kimlik arayışına sürükler. Varoluş sürecimiz yaşamımızın anlam kazanmasındaki zaferdir. Kimlikle ilgili pek çok psikolojik yaklaşım vardır. Bizler başarılı kimlik elde etmeye çalışırız bu kimliğin toplumla uyumlu olması da önemlidir. Kimliği şöyle de düşünebiliriz. Kimlik bizim iskelet sistemimizdir. Kimliğimizi varoluşsal anlamımızı bulduktan sonra kimliğimizi geliştirmeye onu adeta giydirmeye çalışırız.

Varoluşsal kaygımız bizim kendimizi tanıma sürecimizin yanında çevremizin düşünce ve davranışlarını anlamlandırma arayışına bizi sürükler. Hatta kendi kimliğimizi oluşturmamız bize öngörü yeteneği de sağlar. Başkalarının hem düşüncelerini idrak eder hem de düşüncelerinden yola çıkarak davranışlarını da kestiririz. Bu bir kavrama yeteneğidir. Nitekim günlük hayatımızı kolaylaştırır. Çevreyle kurduğumuz ilişkide kimliğimizi yapılandırır. Kişiliğin oluşumunda bireysel özelliklerimiz; dünyayı algılamamız, yorumlamamız, değerlendirmemiz kadar bulunduğumuz toplum, kültürde kişiliğimizin oluşumuna katkı sağlar (Naif, 2020, s. 455-475).

Kimlik duygusu 'ben kimim' sorusuna yanıt arar, genç erkek ve kızlar kendilerine bu soruyu sürekli yöneltir ve anlam arayışını noktalar. Eğer bu soruya yanıt verilirse bir kimlik duygusu gelişir ve kişisel değerleri olan ve dinsel inançları konusunda sağlam kararlar verir ancak yanıt verilemeyince güçlü bir kimlik oluşturulamaz ve rol karmaşasına düşölür (Jerry, 2006).

Ergenlik dönemi kimine göre çok kısa kimine göre uzun olabilir bu dönem hem vücudcada hızlı değışikliklerin olduğu hemde bilişsel dünyamızda hızlı değışikliklerin olduğu bir dönem. Ergenlik yaşamımızın en zor kısımlarından biridir (Jerry, 2006).

Yaşamının bu döneminde de yalnız kalan bir Karakoç var aslında karşımızda. Hem ailesi yanında yok hemde bu hızlı değışimin olduğu dönemde fikiir dünyasının kendisiyle özdeşleştirebileceği kimse. Liseden kovulma atılma durumunun da olduğunu ifade eder. Çünkü kimseden korkmaz onun en büyük silahı sözcükleridir.

Karakoç'un ilk yayınlanan şiir denemeleri de bu döneme denk gelir. 'ana-oğul' şiiri dernek dergisinde, (Ana-Oğul, 1949) 'sabır' şiiri ise Büyük Doğu'da yayınlanır (Sabır, 1950).

"İlim: merdiven daya çık aya

İman:al eline bastonu sonu sonsuza yürü

Sürü sürü

Putları kıra kıra" (Hatıralar, 1989). Sabır

Üniversite Dönemine Başlangıç

Lise öğrenimini başarıyla bitiren Karakoç Gaziantep'ten Ergani'ye döner. Ailenin maddi durumu kötüdür. Tahsiline devam etmek isteyen Karakoç'un Babasının isteği Karakoç'un ilahiyat okuması yönündedir. Fakat Karakoç felsefe okumak istemektedir. Yüksek öğrenim imkanlarını aramak için İstanbul'a gelir burada burslu bir program bulamaz. Ankara siyasal bilimler fakültesi imtihanına girer ve Mülkiye'yi kazanır (Erdem, 1995).

Yasin Bey'in dini yaşantısı onun kendi kimliğini oluşturmuştur. Yasin Bey için en önemli şey iyi bir kul olmak ve Allaha yakın olmaktır. Kendi çocuklarını da bu doğrultuda yetiştiren Yasin Bey evlatları için en doğru kararı kendisi vermeye çalışmış ama Karakoç babasının bu isteğini gerçekleştirememiştir çünkü burs olanaklarının yokluğu Karakoç'un Ankara'ya yönelmesine neden olmuştur. Ancak şairimiz hayatının sonuna kadar Yasin Bey'in öğretilerinden şaşmamış ve dini yönü baskın bir karakter olup bunu da sanatına yansıtan bir kişilik olmuştur.

Karakoç aslında üniversite eğitimini İstanbul'da tamamlamak istiyordu, burada Büyük Doğu'nun yazarı Necip Fazıl'la yakın olmak, onunla tanışma fikri vardı. Böylece çok arzuladığı kişinin yakınında olacak ve onunla tanışma imkânı elde edecekti. Bunun üzerine İstanbul'a gelen Karakoç hayalini gerçekleştirerek Necip Fazıl'a tanışır (Erdem, 1995).

Necip Fazıl Kısakürek ile Tanışma

Liseyi bitiren Karakoç yazın İstanbul'a gider ve ideali burada yükseköğrenimine devam etmektir. Bu sayede ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulacak, Büyük Doğu hareketine ve Necip Fazıl'a daha yakın olacaktır. Hakikat yolunda çabalamak "bir er gibi çalışmak" kendi istikbalinden bile önemlidir. (Sürgit, 2013)Necip Fazıl ile tanışma ise bir tahliye dolayısıyla olur. O sıralar Necip Fazıl Türklüğe hakaret gerekçesiyle yargılanır tamda cezanın kesinleştiği sıralarda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle genel af ilan edilir ve salıverilen sanıklardan biride Necip Fazıl'dır.

Bu durumu o sırada İstanbul'da olan on yedi yaşındaki Sezai Karakoç yakından takip eder. Gazeteden Necip Fazıl Kısakürek'in tahliye edildiğini öğrenir. Daha sonra onu görme umuduyla vilayetin karşısındaki Büyük Doğu idarehanesine gider. İçeri girince "selam size" der. Bu büyük doğu camiasında bir ritüeldir. Karşı taraf ise "size selam" der.

Karakoç Büyük Doğu idarehanesinde çalışırken pardösülü birinin içeri girdiğini ve "Ankara'dan size müjdelere var çocuklar" (Hatıralar, 1989) dediğini Menderes ile görüştüğünden bahsettiğini ve o sırada kendisini tanıttığını söyler (Hatıralar, 1989). Kısakürek kendisini Moda'daki evine çağırır birçok gencin bulunduğu sohbetlere katılır. Bu sırada sınav sonuçları açıklanır ve Ankara'ya gitmek durumunda kalır (Sürgit, 2013).

1945-1950 Türkiye

Dönemin yaşanan siyasi ekonomik dini çalkantılarını daha detaylı anlayabilmek için o döneme kısa bir bakış atacağız. Ülkemiz (Türkiye) 1945 yılına kadar ikinci dünya savaşının taraf devletleri arasına yer almamış, tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Savaşan devletler arasında yer almamasına rağmen her an teyakuzda kalmıştır. Seferberlik kapsamında askere alınan genç nüfusun üretimden çekilmiş olması tarımdan sağlanan verimliliği düşürmüştür. İkinci dünya savaşının bitmesiyle beraber ülkemizin zarar gören ekonomisinin güçlendirilmeye ihtiyacı vardı (Burak, 2021).

Üniversite Dönemi

Karakoç üniversite yıllarında N.Fazıl Kısakürek'in Ankara'ya geldiği her dönemde onun yanında bulunmuştur.1954-1955 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun olur (Erdem, 1995).

Necip Fazıl'ın Büyük Doğu dergisinde Ankara'ya önceden geleceğini duyurur. Karakoç dergileri takip eder bu bulaşmaları kaçırmazdı. Bunlardan bazıları ise Ulusta İstanbul Kıraathanesi ya da Havuzlu kahve gibi mekanlardır. Bu buluşmalarda genelde gençler konuşmaz Necip Fazıl'ı dinlerlerdi (Sürgit, 2013).

Karakoç'un Üstadının(N.Fazıl) yanında olmaktan keyif alır ancak çoğunlukla konuşmaz. Herhangi bir saygısızlık etmemek için davranışlarına, sözlerine dikkat ederdi (Sürgit, 2013).

Klasik Psikanalitik yaklaşımda bireyin sarsıcı düşünceleri, çocukluk anıları ve benzer konular bilinç düzeyine çıkamayacak kadar bizim açımızdan korkutucudur. Benliğin bu istenmeyen düşünce ve arzularla başa çıkmak için kullandığı pek çok teknik vardır. Bunlara savunma mekanizmaları denir (Jerry, 2006). Karakoç'un hayatında birincil kaygı kaynağı olan annenin yerini N.Fazıl Kısakürek almıştır. Dönemin siyasi karmaşasında ve birçok tutuklanmanın olduğu zamanlarda bile ona karşı duyulan hasret hiçbir zaman sönmemiş aksine artarak devam etmiştir nitekim bu hasret Necip Fazıl'ı görmeye de taçlanmıştır. Halihazırda şiir altyapısı var olan Karakoç, Necip Fazıl'ı model almış adeta onla özdeşleşmek için çok çaba sarf etmiştir. Necip Fazıl toplantılarında bir başkasına söz vermez sadece kendi konuşurdu. N. Fazıl'ın bu tekli konuşmalarına ise saygısızlık etmek istemediğinden genelde susardı ve öylece onu dinlerdi. Bu kadar duygulu yüklü bir şairin kendisini en çok ifade etmeye ihtiyaç duyduğu zamanlarda bile sessiz kalması, şairin yani Karakoç'un kendisi gibi davranmadığı daha çok N.Fazıl'ın tavırları ile sessiz kalmayı tercih eden Karakoç olmayı tercih etmiştir.

Sessiz kalan üniversite öğrencisi Karakoç bu libidinal enerjisini kendi Diriliş mücadelesine aktarır. Kısaca libidodan bahsetmek gerekir. Psikanalitik Yaklaşımın kurucusu olan Sigmund Freud kişiliğin libido denen psişik enerji ile hareket ettiğine inanır. Bize verilen enerjinin tüketilmesi ise örneğin sarsıcı olaylar bizde benlik durumumuzda normal gelişim gösterenlere göre enerjinin saplandığı bir yer olarak karşımıza çıkar (Jerry, 2006).

Bastırılmış Anılar ve Mona Rossa

Bastırma psikanalizin en önemli savunma mekanizmasıdır. Bu mekanizma benliğin tehdit edici kaygı uyandırıcı durumlarının bilince ulaşmasına engel olur. Çok ilginçtir ki bastırma mekanizması sürekli ve aktif bir süreçtir ve enerji gerektirir (Jerry, 2006, s. 82).

Yaşamında hatıralarını yazıp yayınlayan Karakoç'un kendine ait yazdığı satırların çoğunda fikriyatı ve Diriliş mücadelesi vardır. Fakat özel yaşantısıyla ilgili yazmayan belki de eli kaleme gitmeyen bir Karakoç var karşımızda. Yazdığı her şeyi doğrudan alıp bunu arkasındaki perdeye bakmamak yanlış olacaktır. Yazmadığı bir şeyi de göz ardı etmek yanlış olacaktır.

1950'lerde Mona Rossa şiiri Ankara'da Munis Faik Ozansoy, Mehmet Çınarlı ve şair İlhan Geçer'in birlikte çıkardığı Hisar dergisinde yayımlanır. Nitekim 1998 senesinde yaklaşık elli yıl sonra Mona Rossa adlı kitap okur karşısına çıkar. Mona Rossa bir aşk şiiridir. Akrostiştan oluşur ve şair sevdiği kadının adını yazar.

Bilinçaltı düzeyinde kalmış hatırlanamayan bastırılmış anılara her istediğimizde ulaşamayız. Nitekim Karakoç için elli yıllık bir bastırma bahsedebiliriz. Düşüncelerimizin büyük kısmı Psikanalitik yaklaşıma göre bilinçaltında bulunur. Freud alt benliğin yani bilinç altının istediği şeylere ulaşamayınca dilek gerçekleştirme yöntemine başvurduğunu belirtir. Yani eğer istenen şey elde edilemiyorsa bilinçaltımız istenen şeyin hayalini kuracaktır (Jerry, 2006, s. 78).Nitekim şair;

“Açma pencereni, perdeleri çek:

Mona Rosa, seni görmemeliyim.

Bir bakışın ölmem için yetecek;

Anla Mona Rosa, ben öteliyim...

Açma pencereni, perdeleri çek.” (Karakoç, Şiirler 1-Monna Rossa)

Dizeleriyle hayalini kurduğunu ve bu gereksinimini geçici tatmin ettiğini söyleyebiliriz.

Diriliş Düşüncesi

Üniversiteyi bitiren Karakoç memuriyet hayatına atılır. Önce Ankara'da başlar daha sonra vergi müfettişliği muavinliği sınavına girer kazanarak İstanbul'a tayin olur. Burada çok sevdiği necip fazıla yakındır. Büyük Doğu Dergisinin edebiyat işleriyle ilgilenir bu süreç içinde derginin yazı işlerinden sorumlu kişiyle tartışır ve büyük doğudan ayrılır (Çelebioğlu, 2020).

Memuriyeti süresince bir şehir de 40 gün kalırken başka şehirlerde 4 ay olabiliyordu. Yaptığı müfettişlik muavinliğinde resen görevlendirilebiliyordu. Bu süreçte Malatya Arapgir’de 40 gün kalır hafta sonları ise çevre illere gider ve bölgeye bölgenin insanına hâkim olur (Çelebioğlu, 2020).

Karakoç ilk şiir kitabı Körfezi de İstanbul memuriyeti esnasında yayınlar. Bu kitap metafizik ve ferdi özellikler barındırır (Çelebioğlu, 2020).

1960’lı yıllar Karakoç’ta diriliş düşüncesinin yoğun olarak baskın olduğu bir dönemdir. Hayatının her dönemini diriliş temeli üzerine kuran Karakoç diriliş düşüncesini şöyle ifade eder; “diriliş, bir özgürlük kültürü ve uygarlığıdır. Doğu ve batı kültürlerine karşı özgürdür, diriliş kültürü” (Karakoç, Diriliş Muştusu, 2003). Sezai Karakoç Allah’a inanan insanın özgür olduğuna inanır (Çelebioğlu, 2020).

Karakoç çocukluğundan itibaren adım adım Diriliş düşüncesini oluşturmuştur. Hayatının her periyodunda dini yaşantısını daha çok özümsemiş, bunu bir mücadele olarak benimsemiştir. Karakoç fikir dünyasında aşk yaşadığı Necip Fazılla, hep hasretini çektiği annesiyle, ilk kalp kırıklığıyla sonuçlanan Monna Rossa ile de Diriliş fikrini oluşturmuştur. Karakoç yaşamında sevdikleri ve saygı duyduklarına karşı daima alçak gönüllü olmayı başarmıştır. Nitekim N.Fazıl’ın yaptığı sohbetlerde hiç konuşmaz, üstadına saygısızlık olmasın istemiş (Sürgit, 2013).

Nisan 1960 tarihinde Diriliş dergisi yayınlanır ve tekrar turneye çıkan Karakoç Van’dayken dergi üçüncü basımını 27 Mayıs ihtilalinden ötürü yapamaz (Erdem, 1995).

Ağrı’da askerlik görevini bitiren Karakoç Ankara’daki gelirler kontrolörlüğü görevine başlar, bir yıl sonra tekrar İstanbul’a tayin olur. İstanbul dan sonra yine turneye çıkan Karakoç pek çok kentte çalışır. 1965 de Urfa turnesi ardından memuriyetten ayrılmayı düşünür ancak Karakoç’un birikmiş parası yoktur (Erdem, 1995).

Memuriyetten ayrılan Karakoç aylarca geceleri Marmara kahvesine, gündüzleri ise Baylan pastahanesinde düşüncelerle belki de hüznüyle yaşar. Kendisini tamamen edebiyat ve düşünce sahasına bırakmak ister. Diriliş’i yeniden çıkarmayı planlar. Arkadaşı Mehmet Emin Erol’dan aldığı borç parayla Diriliş’i yeniden çıkarır. Yaklaşık bir yıl derginin faaliyeti sürer (Erdem, 1995).

1967 yılında ‘İslam’ın Dirilişi’ adlı eseri laikliğe aykırı bulunur. Üç ceza hukukçusunun kararıyla eser toplatılır (Erdem, 1995).

1971 yılında memuriyete geri döner. ‘İslam’ın dirilişi davasından 13 aylık bir ceza alır ancak kendisine bildirilmemesi ve memuriyete devam etmesi ile bu mahkumiyet ortadan kalkar. 1973 de tekrar istifa eder ve İstanbul’a geri döner. Memuriyete geri dönen Karakoç eserlerinin ‘Diriliş Yayınları’ olarak basmaya karar verir. Bazen günlük gazeteye de dönen Diriliş dergisinin son basımı ise 5 Şubat 1992’dir (Erdem, 1995).

Karakoç ayrıca 1990 yılında arkadaşlarıyla kurduğu Diriliş partisinin genel başkanı olur. Hayatı boyunca topluma yön vermeyi ülkesine faydalı olmayı gaye edinir (Erdem, 1995).

Karakoç’un eserlerinin geneli onun Diriliş fikrini ortaya koyar. Karakoç hiçbir zaman kendisini düşünmez. Ülkenin ve Müslümanların durumu onun için oldukça önemlidir. Müslümanların batılılaşma yönündeki farkındalığının olmamasından ötürü durumu vahim olarak görür. Müslümanların bu problem karşısında uyandırılması gerekliliğine inanır. Çünkü Müslüman toplumlar biz bozulma ve çöküş içerisindeyiz. Her yanlış hareket daha da bozulmaya yol açacaktır. Sorun medeniyet sorunu çözüm ise Diriliş’tir. Bu İslam medeniyetinin dirilişidir. Karakoç bu bozuluşun nedenini Kuran’dan uzaklaşmaya, onu anlamamamıza bağlar. Bu uzaklaşma başka problemlere yol açar. Kapitalizm, deisim, gibi (Çelebioğlu, 2020). “Diriliş batılılaşmaya paydos deyiştir. Diriliş, içe doğru radikal bir değişimdir...” (Karakoç, Diriliş Muştusu, 2003, s. 22).

Karakoç’a Veda

Yaptığı çalışmalarını üstadım dediği N. Fazıl tarafından görülmedi. Birçok eserini Büyük Doğu’da yayınlanması muhtemelken farklı yayınlarda yayımladı. Karakoç ramazan ayında oruç tutar, ancak üstadı N.Fazıl çokça sigara içtiği için oruç tutmaz. İftar vakti gelince, üstadına gitmesi gerektiğini söyleyemez ve iftarını yapması yatsıyı bulur. Bu durum böyle devam eder. Bunu hatıralarında yazan Karakoç üstadına toz kondurmaz. Bu kadar naif bir kişiliği olması karşılığında, N.Fazıl tarafından çokça görülmeyen Karakoç,

hatıralarında bu duruma değinmez. Hatıraları onun anlatmak istediği yaşantılarını kapsamaktadır (Sürgit, 2013).

N. Fazıl bir gün borçlanır ve bankadan para alabilmesi için kefil gerekir. Karakoç kefil olur, henüz üniversite tahsilini tamamlamayan bu gözü kara genç borcunu ödemeyen N. Fazıl'dan ötürü icralık olur. Bu durum memuriyet hayatında da meydana gelir. Hatta üniversiteden arkadaşı Cemal Süreyya bu duruma dayanamaz ve bütün parasını N.Fazıl'a veren bir Sezai'den bahseder. Öyle ki Cemal Süreyya Karakoç için; üstadını her gördüğünde, üstadı para istediği için artık cebinde para taşımaz veya az taşır ki bütün parası gitmesin, der. Buna karşılık Karakoç tepki gösterir ve gerçek olduğunu bile bile yayınlanan bir derginin kendi köşesinde Cemal'i eleştirir (Sürgit, 2013).

Sevdiklerine bu kadar bağlı olan Sezai Karakoç'un kendisini görmeyen belki de kaleminin daha güçlü olduğunu bilen ve bunu sözleri ve davranışlarıyla Karakoç'a yansıtmayan N.Fazıl'la kurduğu hüsrana dolu ilişki, annenin kaybı, sevdiğinin yokluğu Karakoç'ta bir diriliş oluşturmuş ve hayatında sevdiği insanların kaybindan doğan boşluğu Diriliş fikri ile doldurmuştur. Karakoç hayatını bu yola adamıştır.

Ömrünün sonuna kadar Diriliş fikrinden vazgeçmeyen Diriliş Amentüsü ile de fikirlerini detaylandıran Mevlana sevgisini içinde barındıran ve eserlerinde sevgiden bahseden "Diriliş bir sevgi devrimidir" (Karakoç, Sevgi Devrimi, 2014). Diyen Karakoç 2022'de aramızdan ayrıldı. Fakat düşünceleri ve eserleri ise sonsuza dek yaşayacak.

SONUÇ

Yazarın kimlik gelişimi sürecinde çocukluk döneminin önemine değinilmiştir. Bu süreçte görüşlerimiz desteklemek için pek çok kaynaktan faydalanılmıştır. Psikobiyografik çalışmaların psikoloji literatüründe çok az yer aldığı görülmüş olup bu da çalışmamızın önemini arttırmıştır. Çalışmada yazar Karakoç'un hayatına etki eden, edebi kimliğini oluşturan kişilere yer verilmiştir. Psikolojik analizlerle vardığımız sonuçlara bakacak olursak; daha çok anne Emine Hanım'ın yazarı etkilediği daha sonra ise N.Fazıl Kısakürek'in etki ettiği görülmüştür. Ayrıca yazarın çocukluk dönemi içerisinde gerçekleşen fallik dönemi ardından babayla özdeşim kurduğu görülmüştür. Yazarın hayatına karşı cinsten kimseyi almaması ile biriken enerjinin boşaltımı bir müddet sağlanmamış daha sonra ise, yazar bu enerjiyi Diriliş düşüncesine ve hakikat arayışına aktarmıştır.

KAYNAKÇA

1. Ana-Oğul. (1949, Kasım 30). Dernek, s. 9.
2. Beyazyüz, M. (2016). Cemil Meriç'in Psikobiyografisi. Cemil Meriç'in Psikobiyografisi (s. 145). içinde İstanbul: Timaş Yayınları.
3. Burak, A. (2021). II. Dünya Savaşı Sonrasında (1945-1950) Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Sosyal Hayatta Yaşanan Gelişmeler Turkey's Economic Situation And Social Life After The World War II (1945-1950). İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi.
4. Canlı, M. (2018, Ağustos 6). Evladımızın Üzerimizdeki Bir Hakkı:Güzel İsim Koymak. yuzaki.com: <https://www.yuzaki.com/2018/08/evladimizin-uzerimizdeki-bir-hakki-guzel-isim-koymak/> adresinden alındı
5. Civelek, M. (2020). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık konu kitabı. kariyer yayınevi kitap evi.
6. Çelebioğlu, A. (2020). Sezai Karakoç'ta Diriliş Düşüncesi ve Din. Yüksek Lisans Tezi. Bursa.
7. Diriliş. (1988, Aralık 22).
8. Erdem, Ö. (1995). Sezai Karakoç Hayatı-Şiiri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
9. Evliya, Ç. (1314). Seyahatname. İstanbul.
10. Freud, S. (1997). Narsizm Üzerine Bir Giriş. İstanbul: Metis Yayınları.
11. Freud, S. (2012, Şubat). Psikanaliz Üzerine. İstanbul, İstanbul: Kumsaati Yayınları.
12. Hatıralar. (1989, Nisan 7). Diriliş, s. 38.

13. Hatıralar. (1989, Nisan 28). Diriliş, s. 41.
14. Jerry, M. (2006). Kişilik . Kaknüs Yayınları.
15. Karaca, F. (2019). Din Psikolojisi Tarihinde Psiko-Biyografi Geleneği. Bilimname, 7-35.
16. Karakoç, S. (1976). Diriliş neslinin amentüsü. İstanbul: diriliş yayınları.
17. Karakoç, S. (1988, Aralık). Diriliş.
18. Karakoç, S. (1999). Diriliş ilhamı, Çağ ve İlham 1. İstanbul: diriliş.
19. Karakoç, S. (2003). Diriliş Muştusu (s. 25). içinde İstanbul : Diriliş Yayınları.
20. Karakoç, S. (2014). Sevgi Devrimi. Çağ ve İlham. içinde İstanbul: Diriliş Yayınları.
21. Karakoç, S. (tarih yok). Şiirler 1-Monna Rossa. Diriliş Yayınları.
22. Lütfiye, D., ve Habil, Ş. (2021). Sezai Karakoç'un Kişiliği ve Dini Hayatı Üzerine. Türk Din Psikolojisi Dergisi, 39-57.
23. MacAdams, D. P. (2006). The problem of narrative coherence. Journal Of Constructive Psychology, 100-125.
24. Naif, E. (2020). Kimlik Gelişimi: Anlatı Kimliği ve Kuşaklararası Anlatı Kimliği. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-current Approaches in Psychiatry, 455-475.
25. Orhan, K. (2018). Türk Kültürünün Münbit Bir Şehri Olan Diyarbakır'daki Edebi Çevreler ve Hamilik . S. Bahar. içinde
26. Sürgit, B. (2013). Sezai Karakoç'un Hatıralar'ı Işığında Necip Fazıl Kısakürek Portresine Çerçeve Arayışı. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, s. 162-192.
27. Sabır. (1950, Şubat 17). Büyük Doğu.
28. Saklı Demirbaş, Y., & Gençgöz, F. (2020). İsim Ne Söyler: Nitel Bir Araştırma . Ayna Klinik Psikoloji Dergisi, s. 229-248.
29. sezai karakoç. (tarih yok). sezi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Sezai_Karakoç adresinden alındı
30. sezai karakoç. (tarih yok). wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/Sezai_Karakoç adresinden alındı
31. Sezai Karakoç Kimdir. (2021, kasım 17). haber7.com: <https://www.haber7.com/biyografi/haber/3090536-sezai-karakoc-kimdir> adresinden alındı
32. Sigmund, F. (2002). İçgüdüler ve Değişimleri. İstanbul: Payel Yayınları.
33. Sigmund, F. (2003). Günlük Yaşamın Psikopatolojisi. İstanbul: Payel Yayınları.
34. Uysal, H. (tarih yok). Sezai Karakoç'un Hayatı. <https://huseyin-uysal.com/biyografi/>: https://huseyin-uysal.com/dosyalar/makaleler/Sezai_Karakoc_Hayati_ve_Mona_Rosa_Siiri_Tahlili.pdf adresinden alındı

(17)

Hanım SOLMAZ⁶⁷; Dr. Öğr. Üyesi Ali AKDOĞAN⁶⁸

**ORTAÖĞRETİM ALANINDA ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN ALGILADIKLARI ÖRGÜTSEL
DESTEK İLE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ⁶⁹**
*INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL SUPPORT and
ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP PERCEIVED BY TEACHERS WORKING IN THE FIELD OF
SECONDARY EDUCATION*

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, öğretmenlerin örgütsel destek ile örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Siirt il merkezinde Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı resmî kurumlarda 2018-2019 yılında görev yapan 304 orta öğretim öğretmeni araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Örgütsel Vatandaşlık Davranış Ölçeği ve Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özellikleri bilgi formu aracılığı ile toplanmıştır. Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel vatandaşlıkları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel desteğin örgütsel vatandaşlığın anlamlı bir yordayıcısı olduğu ortaya konulmuştur. Araştırmada cinsiyet ve mesleki kıdem algılanan örgütsel destek üzerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı; cinsiyet, mesleki kıdem ve eğitim durumu, algıladıkları örgütsel vatandaşlıkları üzerinde de anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin çalıştıkları okuldaki kıdemleri algılanan örgütsel destek düzeylerini ve okuldaki kıdemleri, algılanan örgütsel vatandaşlık düzeyini anlamlı şekilde farklılaştırmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: örgüt, vatandaşlık, destek.

ABSTRACT

The main purpose of this research is to determine the relationship between perceived organizational support and organizational citizenship. The deficiency of teachers. Relational screening model, one of the quantitative research methods, was used in the research. 304 secondary education teachers working in official institutions affiliated to the Ministry of National Education (MEB) in Siirt provincial center in 2018-2019 constitute the sample of the research. The Organizational Citizenship Behavior Scale and the Perceived Organizational Support Scale were used as data collection tools. In addition, the demographic characteristics of the participants were collected via the information form. A significant and positive relationship was found between the perceived organizational support of teachers and their organizational citizenship. It has been revealed that the organizational support perceived by teachers is a significant predictor of organizational citizenship. In the study, it was found that gender and professional seniority did not make a significant difference on perceived organizational support; gender, professional seniority and educational status did not make a significant difference on their perceived organizational citizenship. The seniority of the teachers in the school where they work does not significantly differentiate the perceived organizational support levels and the seniority in the school, the perceived organizational citizenship level.

Keywords: organization, citizenship, support.

⁶⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0009-0009-3888-9080

⁶⁸ Uluslararası Fınal Üniversitesi; ORCID: 0000-0003-1498-4576

⁶⁹ Bu makale, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı'nda Dr. Ali AKDOĞAN Danışmanlığında savunulan "ORTAÖĞRETİM ALANINDA ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN ALGILADIKLARI ÖRGÜTSEL DESTEK İLE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ" adlı tezden türetilmiştir.

GİRİŞ

Örgüt, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için birden fazla iş görenin çabasının birleşmesi ile oluşan işbirliği sistemi olarak tanımlanabilir (İşcan ve Timuroğlu, 2007). İş görenin yapmış olduğu iş karşısında tutum ve işinden aldığı tatmin hem iş görene hem de örgütün başarısına doğrudan etki etmektedir (Yuvka ve Gül, 2022). İş görenler, yapmış oldukları görevleri yerine getirirken yöneticilerin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda örgütsel destek kavramı, iş görenler açısından oldukça önemlidir.

Son yıllarda araştırmacıların dikkatini çeken örgütsel vatandaşlık konusu gerek ülkemizde gerekse yurt dışında önemli bir konu haline gelmiştir (Karaman ve Aylan, 2012). Görevlerini titizle yerine getiren örgütler görevini geciktirmeden samimi şekilde çalışan, denetim ve gözetim yapılmadığı zamanlarda bile kurallara riayet eden, iş arkadaşlarına destek olan, kendi arzusuyla ek görevler üstlenen, kurumun sırlarını koruyan ve özen gösteren iş görenlere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır (Karaman, vd., 2005). Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel ve kişisel etkililikte iş görenlerin kalitesinin göstergesi olmakta ve onların resmi iş tanımlarının ötesinde gönüllü şekilde gerçekleştirdikleri davranışları ve etkinlikleri açıklamaktadır (Sezgin, 2005). Bu yüzden, örgüt tarafından destek gördüklerine inanan iş görenler, rol ötesi davranış şeklinde de kabul edilen örgütsel vatandaşlık davranışlarını gerçekleştirmeleri, örgütün başarısını doğrudan etki eden faktör olabilir (Akgündüz ve Çakıcı, 2015).

Amaç ve Önem

İnsanın varlığı, toplumsal yapıya sahip örgütlerin amaçlarını gerçekleştirme süreçleri için kritik bir öneme sahiptir. Diğer taraftan insanlar ise örgütlere yaşamlarını devam ettirmek, amaçlarını gerçekleştirmek, kendilerini keşfetmek ve var olmak gibi nedenlerle ihtiyaç duyarlar. Bu çerçevede insanlar ve örgütler, karşılıklı olarak birbirlerini tamamlamakta ve ortak amaçlar için hareket etme çabasıdadırlar. Bu nedenle örgütlerin amaçlarına ulaşmak ve süreklilik sağlayabilmek için insan kaynağını etkin şekilde kullanmaları gerekir (Topaloğlu, 2010). Eğitim kurumlarından biri olan okullarda çalışan öğretmenlerin, kendilerini kuruma ait hissetmeleri ve örgütün destek olması, öğretmenlerin etkililik ve verimliliklerini artıran bir faktördür. Öğretmen okulun bir parçası olduğunu ve okula ait olduğunu hisseder, diğer öğretmenlerle birlikte hareket etme eğilimi gösterir, bütünüz havası oluşturur. Öğretmenlerin çalıştıkları okula ilişkin algıladıkları örgütsel destek ve örgütsel vatandaşlık, okulun başarısı ve geleceği için önemli görülmektedir (Nartgün ve Menep, 2010). Bu araştırmanın amacı, ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin, örgütsel destek algıları ile örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin algılanan örgütsel destek ile örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasında ilişki var mıdır? Var ise ne düzeydedir?
2. Öğretmenlerin algılanan örgütsel desteğin, örgütsel vatandaşlık ilişkilerini ne düzeyde yordamaktadır?
3. Öğretmenlerin cinsiyetlerine, eğitim durumlarına, mesleki kıdemlerine ve görev yaptığı okuldaki kıdemine göre algılanan örgütsel destek düzeyleri farklılık göstermekte midir?
4. Öğretmenlerin cinsiyetlerine, eğitim durumlarına, mesleki kıdemlerine ve görev yaptığı okuldaki kıdemine göre algılanan vatandaşlık düzeyleri farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Öğretmenlerin algılanan örgütsel destek ile örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki veya çok saydaki değişken arasındaki ilişkinin varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçlamaktadır (Karasar, 2006).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Siirt il merkezinde Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı resmî kurumlarda 2018-2019 yılında görev yapan 642 orta öğretim öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminin

belirlenmesinde basit seçkisiz (rastgele) örnekleme yöntemi kullanılarak (Creswell, 2014) 304 öğretmene ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bilgi Formu: Öğretmenlerin demografik verilerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Formda öğretmenlerin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, mesleki kıdemi ve okuldaki kıdemi belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği: Bu ölçek, Derinbay (2011) tarafından geliştirilmiştir. 29 maddeden oluşan ölçek, beşli likert tipindedir ve Cronbach Alpha değeri .95 olarak hesaplanmıştır. Ölçek üç faktörlü bir yapıdadır. Bunlar; öğretimsel destek (9 madde), yönetsel destek (9 madde) ve adalettir (11 madde). Bu araştırmada bu ölçek, ortaokul öğretmenlerinin algılanan örgütsel destek düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha değeri .74 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, yönetsel destek alt boyutunda .86, öğretimsel destek alt boyutunda .81, ve adalet alt boyutunda .92'dir.

Örgütsel Vatandaşlık Davranış Ölçeği: Bu ölçek, Podsakoff, MacKenzie, Moorman ve Fetter (1990) ve Moorman (1991) tarafından geliştirilmiş ve Polat (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Uyarlama sonucunda ölçeğin Cronbach's Alpha değeri .89 bulunmuştur. 20 maddeden oluşan ve beşli likert tipi ölçek, dört faktörlüdür. Bunlar; yardımlaşma (8 madde), centilmenlik (4 madde), vicdanlılık (4 madde) ve sivil erdemdir (4 madde). Bu araştırmada ölçeğin geçerlik-güvenirliliği yeniden incelenmiştir ve Cronbach's Alpha değeri .85 olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın gerçekleştirilmesi için İstanbul Okan Üniversitesinden etik izin ve Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğünden araştırma izni alınmıştır. Ardından evren ve örneklem sayısı belirlenmiştir. Rastgele seçilen ortaöğretim okullarına gidilmiş, araştırma ile ilgili gerekli açıklamalar yapılarak 410 öğretmene ölçme araçları elden verilmiştir. Ölçeklerin uygulanması süresi ortalama 8-10 dakikadır. 410 öğretmenden 351 tanesi geri dönmüştür. Çift seçenek işaretleme, karalama, eksik işaretleme ve boş bırakma gibi nedenlerle 47 öğretmenin verisi elenmiştir. Sonuç olarak 304 öğretmenin verisi analizlere dâhil edilmiştir.

Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 20 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Bu nedenle öğretmenler aracılığı ile elde edilen veriler, SPSS paket programına aktarılmıştır. Öncelikle Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği ile Örgütsel Vatandaşlık Davranış Ölçeğinin geçerlik ve güvenirliliği incelenmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov Testi yapılmıştır. Algılanan örgütsel destek ile örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon analizi; karşılaştırma için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Son olarak algılanan örgütsel desteğin, örgütsel vatandaşlığı yordama düzeyimi belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen verilerin araştırma soruları çerçevesinde yapılan analizlere göre sonuçları sunulmuştur. Ölçeklerden elde edilen verilerin normal dağılım gösterip, göstermediğinin belirlenmesinde Kolmogorov-Smirnov Testi (K-S) yapılmıştır. Tablo 1'e göre, veriler normal dağılım göstermektedir ($p < .05$). Bu sonuca göre, araştırmada parametrik testlerin yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. Kolmogorov-Smirnov Testi Sonuçları

	ORT	Cins	Yaş	MD	Çocuk Sayısı	Eğitim Durumu	Birimi	Görevi	ÇS	ÇY	MS	GY
N	266	266	266	266	266	266	266	266	266	266	266	266
Kolmogorov-Smirnov Z	,319	,478	,305	,401	,234	,282	,230	,369	,302	,186	,304	,428
Anlamlılık (p)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000

Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Vatandaşlık Arasındaki İlişki

Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destekleri ile örgütsel vatandaşlıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre (Tablo 2), algılanan örgütsel destek ile örgütsel vatandaşlık arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur ($r=,43$; $p<,01$).

Tablo 2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	n	Ort.	SS	1	2
Örgütsel Destek	304	3,64	,54		
Örgütsel Vatandaşlık	304	3,60	,43	,43**	-

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, $n=304$

Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Vatandaşlığı Yordama Düzeyi

Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel desteğin, örgütsel vatandaşlık düzeyini hangi düzeyde yordadığını belirlemek için yapılan basit regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre algılanan örgütsel destek, örgütsel vatandaşlığın anlamlı bir yordayıcısıdır ve varyansın %43'ünü açıklamaktadır ($F=68,82$, $p=0,00$, $p<,01$, $R^2=19$). Aynı zamanda VIF (Variance Inflation Factors) değeri 1 bulunmuştur. Bu değer, değişkenler arasında çoklu doğrusallık bağlantısının olmadığını göstermektedir.

Tablo 3. Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p	T	VIF
Örgütsel Vatandaşlık	,54	,07	,43	8,3	,000**	1	1
R=0,43	$R^2=0,19$						
F=68,82	$p=,000**$						

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, $n=304$

Öğretmenlerin Demografik Özellikleri ve Algılanan Örgütsel Destek

Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel desteğin cinsiyetlerine, eğitim durumlarına, mesleki kıdemlerine ve görev yaptıkları okuldaki kıdemlerine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için t-testi yapılmıştır. Tablo 4 ve Tablo 5'de analiz sonuçları verilmiştir. Buna göre cinsiyet öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destekte anlamlı bir fark oluşturmamaktadır ($t_{sd=302}=,71$, $p>,05$). Benzer şekilde öğretmenlerin eğitim durumu ($t_{sd=300}=,24$, $p>,05$); mesleki kıdemleri ($x^2=6,347$, $p>,05$) ve çalıştıkları okuldaki görev yapma kıdemleri ($x^2=5,862$, $p>,05$) algılanan örgütsel destekte anlamlı bir fark oluşturmamaktadır.

Tablo 4. Demografik veriler ve algılanan örgütsel destek 1

		N	Ort.	SS	t	Sd	p	Sonuç
Cinsiyet	Kadın	117	3,61	,50	,71	302	,47	Anlamlı Fark Yok
	Erkek	187	3,66	,56				
Eğitim	Lisans	252	3,64	,52	,24	300	,81	Anlamlı Fark Yok
	Yüksek Lisans	52	3,62	,62				

Tablo 5. Demografik veriler ve algılanan örgütsel destek 2

		N	Ort.	x ²	Sd	p	Sonuç			
Mesleki Kıdem	0-5 Yıl	144	148,07				Anlamlı Fark Yok			
	6-10 Yıl	87	156,71							
	11-15 Yıl	38	155,14	6,347	5	,27				
	16-20 Yıl	19	121,24							
	21-25 Yıl	9	188,89							
	26 Yıl ve üzeri	7	200,17							
Görev Yapılan Okuldaki Süresi	0-5 Yıl	234	155,38							Anlamlı Fark Yok
	6-10 Yıl	50	151,87							
	11-15 Yıl	8	109,00	5,862	5	,32				
	16-20 Yıl	7	91,71							
	21-25 Yıl	1	109,00							
	26 Yıl ve üzeri	4	160,33							

*p<.05, **p<.01

Öğretmenlerin Demografik Özellikleri ve Algılanan Örgütsel Vatandaşlık

Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel vatandaşlığın cinsiyetlerine, eğitim durumlarına, mesleki kıdemlerine ve görev yaptıkları okuldaki kıdemlerine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için t-testi yapılmıştır. Tablo 6 ve 7’de analiz sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre öğretmenlerin cinsiyeti ($t_{Sd=302}=,46, p>.05$), eğitim durumu ($t_{Sd=302}=,46, p>.05$), mesleki kıdemi ($x^2=6,347, p>.05$) ve görev yaptıkları okuldaki kıdemleri ($x^2=10,10, p>.05$) algılanan örgütsel vatandaşlık üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır.

Tablo 6. Demografik veriler ve algılanan örgütsel vatandaşlık 1

		N	Ort.	SS	t	Sd	p	Sonuç
Cinsiyet	Kadın	117	3,61	,40	,46	302	,64	Anlamlı Fark Yok
	Erkek	187	3,59	,44				
Eğitim	Lisans	252	3,61	,42	,52	301	,61	Anlamlı Fark Yok
	Yüksek Lisans	52	3,57	,46				

*p<0,05, **p< 0,01, n=304

Tablo 7. Demografik veriler ve algılanan örgütsel vatandaşlık 2

		N	Ort.	x ²	Sd	p	Sonuç
Mesleki Kıdem	0-5 Yıl	144	159,87	10,10	5	,07	Anlamlı Fark Yok
	6-10 Yıl	87	157,97				
	11-15 Yıl	38	136,26				
	16-20 Yıl	19	104,71				
	21-25 Yıl	10	128,80				
	26 Yıl ve üzeri	6	190,00				
Görev Yapılan Okuldaki Süresi	0-5 Yıl	234	157,85	8,307	5	,14	Anlamlı Fark Yok
	6-10 Yıl	50	144,70				
	11-15 Yıl	8	111,44				
	16-20 Yıl	7	88,71				
	21-25 Yıl	2	78,00				
	26 Yıl ve üzeri	4	172,83				

*p<.05, **p<.01

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu bölümde araştırmanın bulguları ile ilgili alanyazın arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışmıştır. İlk olarak öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel vatandaşlıkları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki belirlenmiştir. Uzun (2018) yaptığı çalışmada öğretmenlerin örgütsel destekleri ile örgütsel vatandaşlıkları arasında pozitif bir ilişki bularak bu araştırmanın bulguları ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, örgütsel destek düzeyi, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öğretmenler, okul içinde destek gördüklerini, okula okulun faydaları için çalıştıklarını, sorunlarının dikkate alındığını düşündüklerini, okullarında resmi şekilde tanımlanmayan, gönüllü işleri yaptıklarını (öğrencilere ve meslektaşlarına yardımcı olma, yeni fikirler geliştirme vb.) ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel desteğin örgütsel vatandaşlığın anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür ve varyansın %43'ünü açıklamıştır. Öğretmenler, örgütün varlığını arkalarında hissetmeleri ile

oluşan örgütsel destek algısı ile yöneticilerine ve çalıştıkları kuruma yönelik olumlu tutuma sahip olmaları ve bu sayede verimliliğin artırılmasında katkısı bulunan örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha çok gerçekleştirebilmektedirler. Ancak iş görenler çalıştıkları kurum tarafından beklentileri düzeyinde desteklenmediklerini hissedersen kuruma yönelik olumsuz düşünce geliştirebilir ve yöneticilerine karşı güven kaybı, motivasyon kaybı gibi durumlarla karşılaşmaya başlayabilirler (Örücü ve Uçku, 2019).

Araştırmada cinsiyet ve mesleki kıdem öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek üzerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür. Erkol (2015) ortaöğretim öğretmenleri ile yaptığı çalışmada bu araştırmanın bulguları ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Aynı zamanda cinsiyet, mesleki kıdem ve eğitim durumu, öğretmenlerin algıladıkları örgütsel vatandaşlıkları üzerinde de anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Uslu ve Balcı (2012), ilköğretim okulu öğretmenleri ile yaptıkları çalışmada benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Uzun (2018)'un araştırmasına benzer şekilde öğretmenlerin çalıştıkları okuldaki kıdemleri algılanan örgütsel destek düzeylerini anlamlı düzeyde farklılaştırmamaktadır. Son olarak öğretmenlerin çalıştıkları okuldaki kıdemleri, algılanan örgütsel vatandaşlık düzeyini anlamlı şekilde farklılaştırmamaktadır. Uslu ve Balcı (2012)'nin araştırması ile bu bulgular paralellik göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Akgündüz, Y. & Çakıcı, A. C. (2016). Algılanan örgütsel desteğin örgütse vatandaşlık davranışlarına etkisinde örgütsel stresin aracılık rolü: beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 29-41.
2. Creswell, J. W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 4th ed. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
3. Derinbay, D. (2011). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Destek Düzeyleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, Türkiye, 11-39.
4. Erkol, H. (2015). Orta öğretim öğretmenlerinin algıladıkları örgütsel desteğin bireysel özelliklerine göre incelenmesi, *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 3(1), 1-17.
5. İşcan, Ö. F. & Timuroğlu, M. K. (2010). Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (1), 119-135.
6. Karaman, A. & Aylan, S. (2012). Örgütsel vatandaşlık. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 35-48.
7. Karaman, K., Yücel, C. & Dönder, H. (2008). Öğretmen görüşlerine göre, okullardaki bürokrasi ile örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 53 (53), 49-74.
8. Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yay.
9. Moorman, Robert H., Blakely, Gerald. L. & Niehoff, Brian P. (1998). Does perceived organizational support mediate the relationship between procedural justice and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 41(3), 351-357.
10. Nartgün, Ş. Sezgin, İsmail Menep. 2010. İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığa İlişkin Algı Düzeylerinin İncelenmesi: Şırnak/İdil Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. c.7 s.1.
11. Örücü, E. & Uçku, İ. (2019). Örgütlerde işe tutkunluk, örgütsel destek algısı, örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi ve bir araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 71-81.
12. Podsakoff, P. M. et al. (2000). Organizational citizenship behaviors: a critical review of the theoretical and dempircal literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563.
13. Sezgin, F. (2005). Örgütsel vatandaşlık davranışları: kavramsal bir çözümleme ve okul açısından bazı çıkarımlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 317-339.

14. Topaloğlu, I. G. (2010). *İşgörenlerin Adalet ve Etik Algılar Açısından Örgütsel Güven ile Örgütsel Bağlılık İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye, 77.
15. Uslu, B. & Balcı, E. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile örgütsel iletişim algıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(3), 461-489.
16. Uzun, T. (2018). Okullarda algılanan örgütsel destek, örgütsel güven, duygusal bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiler, *Uluslararası Toplum Araştırmaları*, 8(15), 960-987.
17. Yuvka, A. & Gül, İ. (2022). Sınıf öğretmenlerinin örgütsel destek algıları ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 61, 75-97.

(18)

Dr. Mehmet KOÇYİĞİT⁷⁰

1742-1800 YILLARI ARASINDA ERZURUM EYALATİNDE VAKIFLARA AİT SORUNLAR (1, 3, 5, 7 ve 9 NUMARALI ERZURUM AHKÂM DEFETERLERİNE GÖRE)⁷¹
PROBLEMS OF FOUNDATIONS IN ERZURUM PROVINCE BETWEEN 1742-1800 (ACCORDING TO ERZURUM JUDGMENT BOOKS NO. 1, 3, 5, 7 AND 9)

ÖZ

Vakıf kurumları Osmanlı Devleti’nde sosyal, kültürel, ekonomik ve hukuki yapısında oldukça önemli bir yere sahipti. Vakıf ile ilgili arşiv araştırmalarda temel başvuru kaynağı olarak vakfiye, hurûfat, atik, ahkâm vb. defter serileri bulunmaktadır. Divani Hümayunda ana defter serilerinden olan ahkam defterlerinde vakıfların işleyişı, vakıf görevlilerinin karşılaştıkları problemler, vakıf gelirlerine ve vakfa ait topraklara müdahaleler, vakıflarda evlâdiyetlik iddiaları, vakıfların bakım ve onarımı ile ilgili birçok şikâyet bulunmaktadır. Bu araştırmada 1, 3, 5, 7 ve 9 numaralı Erzurum Ahkam defterlerine yansıyan vakıflara ait sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözüm önerileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vakıf, Ahkâm Defterleri.

ABSTRACT

Foundation organizations had a very important place in the social, cultural, economic and legal structure of the Ottoman Empire. The main sources of reference for archival research on foundations are the series of books such as waqfiye, hurûfat, atik, ahkam, etc. In the ahkam books, which are among the main series of books in the Divani Humay, there are many complaints about the functioning of foundations, problems faced by foundation officials, interventions in foundation revenues and lands belonging to the foundation, claims of sonship in foundations, maintenance and repair of foundations. In this study, the problems of foundations reflected in the Erzurum Ahkam books numbered 1, 3, 5, 7 and 9 and the proposed solutions to these problems are analyzed.

Keywords: Ottoman Empire, Foundation, Ahkâm Books.

⁷⁰ Dr., Tapu ve Kadastro Erzurum 8. Bölge Müdürlüğü; mehmetkocyigit2525@gmail.com; ORCID: 0009-0004-8252-2925

⁷¹Bu makale yazar tarafından ‘Osmanlı Devleti Taşrasında Şikâyet Hakkı ve Mekanizması: Erzurum Eyaleti (1742-1800)’ adıyla hazırladığı doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Sözlük anlamı olarak durmak, durdurmak alikoymak anlamına gelen vakıf, terimsel manada ise herhangi bir malın sahibi tarafından sosyal, ekonomik ve dini amaçlar için sürekli kullanılmak üzere bağışlanmasıdır (Günay, 2012, s. 475-479). Bu şekliyle vâkıfın kurucuları kendilerine ait olan menkul ya da gayrimenkul mallarının hiçbir maddi karşılık beklemezsizin hukuki bir işlem ile toplum yararına sunmuşlardır.

Osmanlı Devleti fethedilen yerlerde devlet adamlarını ve varlıklı kişileri teşvik ederek birçok vakıf kurulmasını sağlamışlardır. Dini kurumlar cami, medreseler, tekkeler ile birlikte sosyal hizmetler için çeşmeler, sebiller, imaretler ve hastaneler inşa edilmiştir. Bu yönüyle de vakıflar sosyal bir yardımlaşma amacını yerine getirirken buldukları yere ait sosyal, ekonomik ihtiyaçları karşıladıkları gibi belediye'ye ait işleri de yerine getirmişlerdir.

Vakıflar çeşmelere kandil konulması buna bağlı sokakların aydınlatılması sağlanmıştır. Vakıfların hepsinde amacı, yöneticisi, görevlileri, şartları ve akarlarının olduğu bir vakfiyesi mevcuttur (Özgüdenli, 2012, s.465-466).

Vakıfların kullanımı ile ilgili olan vakfiyelerde belirtilen şartlar dâhilinde sokakların temizlenmesi ahaliden istenerek belediye işleri ile birlikte yollar, köprüler, kervansarayların onarım ve yapımı vakıf kurumu sayesinde gerçekleşmiştir (Yediyıldız, 1982, s. 5-6). Osmanlı toplum hayatında derin bir etkiye sahip olan vakıfların iskân, şehircilik, eğitim, kültür, sosyal hizmet ve ekonomik açıdan önemli izler bırakmıştır (Kılıç ve Gül, 2011, s. 166). Sosyal, ekonomik ve kültürel hayatta önemli bir yere sahip bu kurumların sürekli olarak işleyebilmesi masraflarının karşılanarak çalışanlarının masraflarının ödenebilmesi için akar olarak tarif edilen zengin ve düzenli gelir kaynağına ihtiyaç vardı (Bayartan, 2008, s. 170).

Bu düzenli gelirlerin önemli bir kısmını köyler, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler gibi tarım işletmeleri oluşturmaktaydı. Bu işletmelerin bir veya birkaçının gelirleri bir vakfa vakf edilmiştir (Yediyıldız, 2012, s. 481-483).

Osmanlıda sosyal ve ekonomik bir özelliği bulunan vakıfların vakfiye şartlarına göre düzenli bir şekilde işlenmesi ve kalıcı bir özelliğe sahip olunmuştur.

Vakıfları kuranlar vakıflarını oluştururken buralara müdahale edecek kişilerin endişesini yaşamış ve bazısı dua ile bazısı ise beddua ile buna engel olmaya çalışmıştır (Yüksel, 1998, s. 65-67).

Vakıflar işlerini yürütmekle görevli kişilere mütevellî denilmiştir Sözlükte “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımın üstlenen” gibi anlamlara gelen mütevellî sözcüğü terimsel olarak da yürütebilmek için ilk olarak vakfiyenin şartlarını yerine getirmek üzere yürürlükte bulunan mevzuata göre vakfın işlerini yürütmekte olan kişilere denilmektedir. Bu görev ve yetkiye velayet (vilâyet), görevlendirmeye de tevliyet denilmektedir (Cebeci, 2012, s. 39-40).

2. Kaynağa Dair: Ahkâm Defterleri

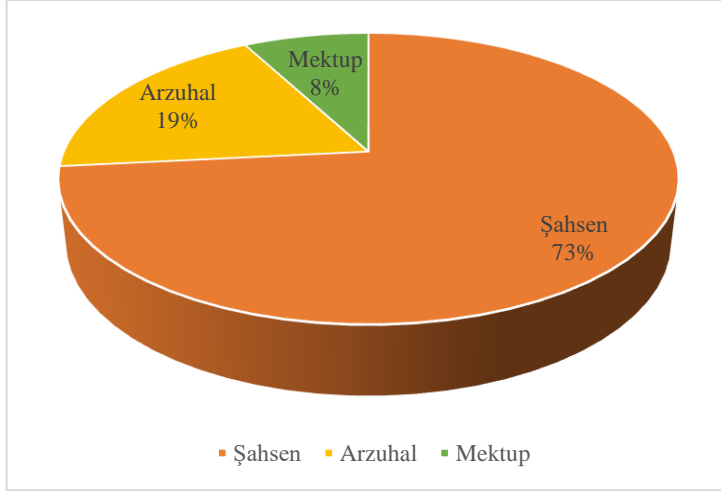
Ahkâm “hüküm” kelimesinin çoğulu olup; karar, emir veya yargı anlamındadır. (Devellioğlu, 2010, s.309). Daha özel anlamda ise belli bir konuda konulmuş kurallar bütünüdür (Özel, 1988, s.550). Padişahın yazılı emrine de “hükmi hümâyûn” denilmiştir (Uzunçarşılı, 1988b, s.280)

Osmanlı devletinde Divani Hümayunda görüşülüp karara bağlanan siyasi, idari, askeri ve mali konular “Divani Hümayun Sicilleri” delen çeşitli defterlerde kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerden en önemlisi Mühimme Defterleridir (Kütükoğlu, 2020, s.520-521). İlk zamanlar Divanı Hümayunda alınan bütün kararlar bu defterlere kaydedilmiştir. H.1059/M.1649 yılından itibaren bireysel şikâyetler Şikâyet Defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır (Emecen, 2005, s. 124). H.1155/M.1742 tarihine gelindiğinde dönemin Reisülküttabı olan Mehmet Ragıp Efendi tarafından İstanbul, Rumeli, Anadolu, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Adana, Trabzon, Rakka, Şam, Karaman, Maraş, Halep, Bosna, Mora, Özi, Silistre eyaletleri için ahkâm defterleri tutulmuştur (Sahillioğlu, 1988, s.551).

3. Divan-ı Hümayuna Başvuru Yapma Çeşitleri

Erzurum Ahkâm Defterlerinde vakıflarla ilgili şikâyet şekilleri incelendiğinde şikâyetlerin büyük oranda Divan'a bizzat giderek başvuruda bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte şikâyetlerini arzuhal

şeklinde ya da kadı veya naibin mektup göndermesi şeklinde şikâyetlerini Divan'a gönderdikleri tespit edilmiştir.

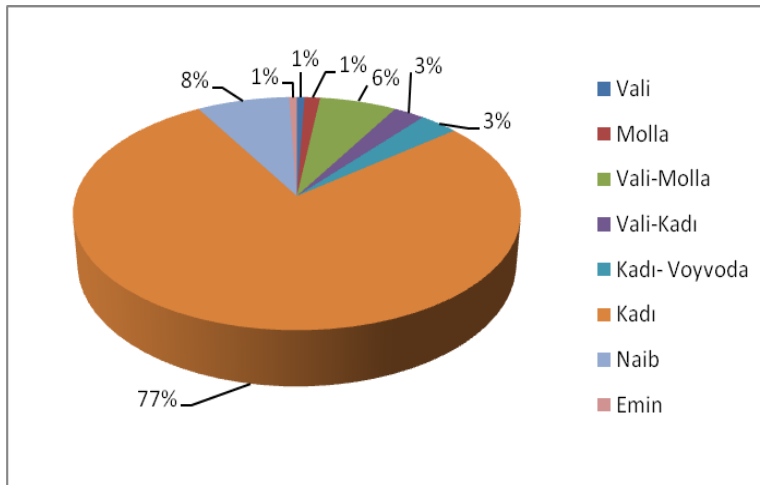

Tablo 1: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vakıf İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılım

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Şahsen yapılan başvuru oranının % 73 olduğu ve en çok tercih edilen başvuru şeklinin olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak tercih edilen başvuru yönteminin arzuhal şeklinde olduğu en az başvuru yönteminin ise bir kadı ya da naip vasıtası ile yapılan mektupla başvurunun olduğu görülmüştür.

4. Hükümün Gönderildiği Yer

Divanda görüşülen şikâyet konuları dava konusunun içeriğine göre nasıl çözülmesi gerekiyorsa, çözüm şekline göre emri şerif ya da hükmi hümayun verilir. Şikâyetçi almış olduğu evrakı bulunduğu yerin kadısına giderek almış olduğu resmi evrakı kadı sicil defterine kayıt ettirerek hükmün icrasını isterdi (Tuğluca, 2016, s.84). Aşağıdaki tablo incelendiğinde hükmün icrası konusunda en çok muhatap alınan kişinin % 77 oranıyla kadı olmuştur. Kadıdan sonra en çok hükmün icrasının istendiği ikinci muhatap ise Naip olmuştur. En az hükmün icrasının istendiği grup % 1 lik oranla vali, molla ve emin olmuştur.

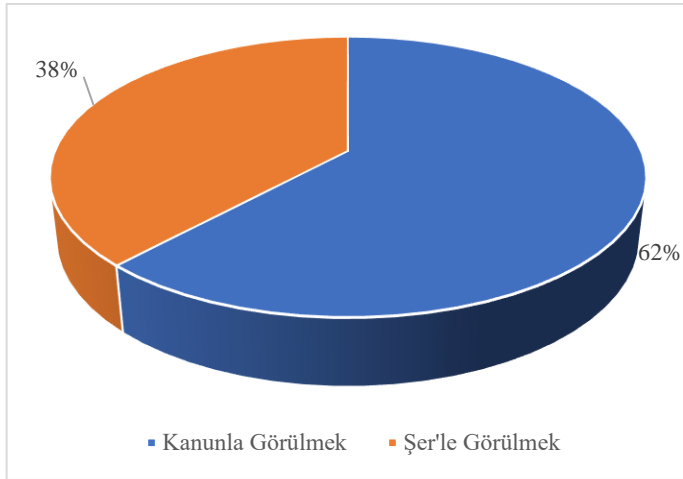
Tablo 2: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vakıf İle İlgili Hükümlerin Gönderildiği Merciler

5. Çözüm Yolları

Osmanlı Hukuku şer'i ve örfi hukuk diye ikiye ayrılır. Devletin temeli şer'i hukuk kuralları oluşturmaktaydı. Padişah iradesine dayanan kurallara ise örfi hukuk denilmekteydi (Durhan, 1999, s 217).

İncelenen beş defterde vakıflar ile ilgili şikayetlerde Divanın iki türlü çözün şekli kanun üzere ve şer'le görölmek şeklinde uygulamıştır.

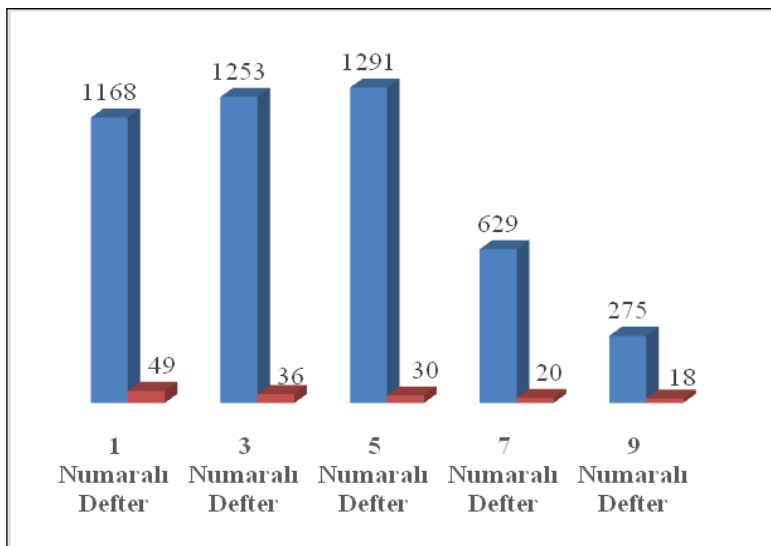
Aşağıdaki tablo incelendiğinde beş defterde 155 hükmün vakif ile ilgili olduğu bunlardan 96 şikâyetin çözümünde padişahın iradesiyle yani örfi hukuk'a göre çözüldüğü kalan 59 şikâyetin ise şer'i hukuk'a göre çözüldüğü tespit edilmiştir.

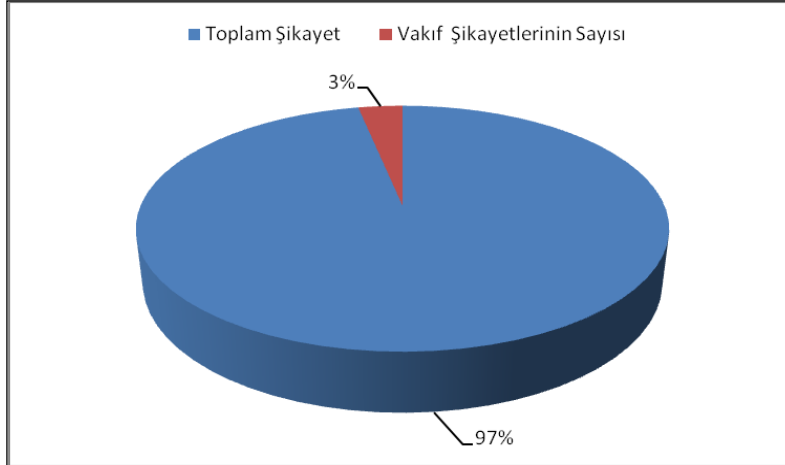
Tablo 3: 1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkam Defterinde Vakıf ile İlgili Hükümlerin Çözümünün Oransal Dağılım

6. 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerine Yansıyan Vakıf Sorunlarına Dair Hükümler

Aşağıdaki tabloda şikâyet defterlerine yansıyan toplam şikâyet sayısının 4616 olduğu, bunlardan 153 şikâyetin vakif ile olduğu görölmüştür. Tablodaki verilere göre vakif ile ilgili en fazla şikâyetin bir numaralı defterde olduğu anlaşılmaktadır. Bir numaralı defterde toplam 1168 hükmün 49 tanesi vakif ile ilgili şikâyetlerdir. Bu defterin oransal dağılımında ise şikâyetler %03'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 4.: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Vakıf İle İlgili Hükümlerin Sayısal Dağılım

Tablo 5: 1, 3 ,5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkam Defterinde Vakıf ile İlgili Hükümlerin Oransal Dağılım

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 4616 hükmün oransal olarak dağılımda %3'ü vakıf ile ilgili şikâyetlerdir.

5.1. Vakıflarda Evlâdiyet İddiaları İlgili Hükümler

İncelenen beş defterlerde vakıflarla ilgili şikâyetlerin genelini vakıf gelirlerine müdahale, evlâdiyet iddiası, vakfın yönetimine veya çalışanlarına müdahale şeklinde olduğu görülmüştür. Bilindiği üzere vakf edenin mallarını çocuklarına ya da onun neslinden gelen kişilere tahsis edilen vakıflara zürri vakıf denilmiştir. Zürri vakıflar için ehli, evladiyelik, evlatlık veya aile vakıfları da denilmiştir.

Karahisar-1 Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Temmuz 1745 tarihli belgede Sâdat-1 kiramdan Seyyid Şehy Hasan divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Sultan Alaadin Evkâ'fından Kulbeyi Zaviyesi zaviyedarlığı ve tevliyeti vakfiyesi bunun cediti Yusuf'a evladı, evladı-evladından bunun babası Mehmed evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere mutasarrıf olduğunu söylemiştir. Kendinden sonra gelen İbrahimin ölümü ile oğulları Halil, Hasan ve Hüseyin'in müdahalesi üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife alınmıştır. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin engellenmesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 1, 16/5).

5.2. Vakıf Görevlilerine Müdahale ile İlgili Hükümler

Vakıflarla ilgili hükümlerden vakfın içinden olduğu gibi vakfın dışından da vakıf görevlilerinin görevlerine müdahaleler olmuştur.

Karahisar-1 Şarkî mollasına yazılan Temmuz 1745 tarihli belgede Ahmed Oğlu Ali meclisi şer giderek başvuruda bulunmuştur. Boliki nahiyesinde bulunan Boliki zaviyesine tevliyet hissedarı olarak mutasarrıf olan Halil bin Ahmed öldüğünü vazifesinin de kardeşine verildiği bildirilmiştir. Buna rağmen dışarıdan İbrahim, Ahmed ve Hüseyin isimli kişilerin Halil bin Ahmed'in kardeşleri olduğunu iddia ederek kardeşine verilen göreve müdahale etmişlerdir. Merkezden olayın soruşturulması hakkında talimat gönderilmiştir. Şikâyet konusu ahaliye sorulmuştur. Ahaliden bunların kardeşleri olmadığı öğrenilince tevliyet görevine müdahalelerinin engellenmesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 1, 114/6).

Erzurum valisi ve Kelkid kadısına yazılan Mart 1750 tarihli belgede Seyyid İsmail'in divana arz-ı hâlini bildirmiştir. Kendisinin Çağırğan baba zaviyesi tevliyet görevinde bulunurken bunun görevine dışardan müdahale edildiğini söylemiştir. Merkezden gönderilen hükümde bunun engellenmesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 3, 18/2).

5.3. Vakıf Gelirleri ile İlgili Hükümler

İncelenen hükümlerde vakıfların önemli gelir kaynaklarından biri de malikâne-divani sistemidir. Bu sistemde malikâne veya divanî kısmın hisselerinin bir kısmı vakıflara tahsis edilmiştir. Malikâne-divanî

sisteminde her iki kısmından da yani hem malikâne hem de divanî gelirleri vakfa ait olduğu gibi sadece malikâne veya sadece divanî kısmın vakfa ait olan kısımlarda bulunmaktadır.

Karahisar-1 Şarkî Sancağı Emlakiye nahiyesi tabi malikâne kısmının gelirlerinin Şeyh Süleyman zaviyesine tahsis edilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 7, 185/3). Karahisar-1 Şarkî Sancağı Akşehir nahiyesi malikânesi Yakûbgâzi zaviyesine geliri aynı şekilde tahsis edilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 5, 163/1).

Vakfa giderleri için tahsis edilen malikâne-divanî yerlerine ait öşür, rûsum ve mahsulâtına müdahale edildiği görülmektedir.

Erzurum kadısına yazılan Ocak 1796 tarihli belgede Mustafa, Mehmet ve diğer Mustafa ve Salih adlı kişiler divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Erzurum sancağı Karaz nahiyesi Umudum Baba zaviyesi zaviyedarları olup, zaviye için toplanan Umudum karyesinin malikâne kısmının öşür, rûsum ve mahsulâtına Seyyid Ahmed, Seyyid Ömer, Seyyi Halil ve Seyyid Mahmud'un müdahale ettiklerini söylemişlerdir. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin engellenmesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 9, 11/2).

Karahisar-1 Şarkî kadısına ve voyvodasına yazılan Haziran 1775 tarihli belgede Karahisar-1 Şarkî'den Yahya Paşa Cami şerif vakfının beratı şerifle mütevellisi Seyyid Abdi divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Yahya Paşa Camisine ait vakfın geliri olan mahsulâta İsmail adlı kişinin zorla el koyduğunu söylemiştir. Yapılan inceleme sonucunda merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alınan miktarın iadesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d5, 329/1).

Vakıfların vergi gelirleri haricinde bazı ticari kaynaklı yerlerin gelirleri de vakıflara tahsis edilmiştir.

Erzurum valisi ve Karahisar-1 Şarkî naibine yazılan Haziran 1775 tarihli belgede Yahya Bey Cami mütevellisi olan Seyyid Ahmed Efend divana giderek başvuruda bulunmuştur. Vakfın gelirleri için kiraya verilen yerlerin kiracıları tarafından başkalarına satılması üzerine şikâyet etmiştir. Merkezden verilen hükümde mütevelliden izinsiz satış yapılmaması yapılan haksızlığın men ve def edilerek giderilmesi için mahalline gönderilen hükümdür (A. {DVNSAHK.ER.d3, 40/2).

Erzurum valisi ve Erzincan kadısına yazılan Mayıs 1782 tarihli belgede Sâdaât-1 Kirâmdan Seyyid Salih ve Seyyid İsmail diva'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Erzincan sakinlerinden () nam kimsenin vefatıyla vakfa bırakmış olduğu dükkânlara Hızır oğlu İbrahim'in müdahalesi üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife alınmıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenmesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 7, 64/2).

Devlet görevlilerinin de vakfın gelirlerine usulsüz bir şekilde müdahalede buldukları hükümlere de rastlanılmıştır.

Milas kadısına yazılan Ocak 1783 tarihli belgede Hatunvireni karyesinde bulunan vakfın mütevellileri ve zaviyedarları Seyyid Salih, Seyyid Ahmed, Mehmed Efendi, Hasan, Eyüp ve Mustafa adlı kişiler divan'a gitmişlerdir. Belirtilen kişiler vakafa ait öşür, rûsumat ve mahsulâtı vakıf adına topladıklarını bildirmişlerdir. Foruhçu ve Beysekisi Sipahilerinin, Hatunvireni karyesinin kendi tımar bölgelerinde kaldığını iddia ederek vakfa ait gelirleri toplamışlardır. Müteveli ve Zaviyedarların şikâyetleri üzerine mahkemeden hücceti şer'îyeye alınmıştır. Her iki kariyeye ait sınırlar çizilmiştir. Daha sonra da sipahilerin müdahalesi üzerine Merkezden gönderilen hükümde müdahale ve baskının men ve def olunması kanun üzere amel olunması istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 7, 104/3).

Kemah kadısına yazılan Mayıs 1796 tarihli belgede Mehmed ve Halil divan'a giderek başvuruda bulunmuşlardır. Osman Çavuş zaviyesinin geliri için verilen çiftlikten, bağ ve bahçeden elde edilen zeâmet, öşür ve rûsuma kariye Zabitinin müdahale ettiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine müdahalenin engellenerek merkezde bulunan kayıtlardan defter-i hâkânîye bakılarak çözülmesi ve kanun üzere amel olunması istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 9, 17/3).

Bayburd kadısına yazılan Ocak 1783 tarihli belgede Müteveli Mahmud divan'a arz-ı hâl de bulunmuştur. Müteveli Mahmud vakfın hissesi olan çiftliğin geliri olan bir miktar akçe ve rûsuma kariye Sipahisi Osman ve müştereklerinin müdahale ettiğini belirterek müdahalenin engellenmesini istemiştir. Defter Eminden defter-i atik, defter-i hakân-i ve icmal defterlerine bakılarak amel olunması ve müdahalenin önlenilmesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 7, 109/3).

Vakıfların kullanımı halk yararına olduğu gibi vakfın kurucuları vakfın gelirlerinden yararlanılması için vakfiyelerinde evlatlarını da şart koşmuşlardır.

İskefser kasabasından Hüseyin Beşe divan'a arz-ı hâl de bulunarak cediti evvelinden beri kullandığı vakfa ait yerlerin tasarrufunu evladına şart-ı vakf eylediğini bildirmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 1, 6/2}).

5.4. Vakıfların Bakım ve Onarımı ile İlgili Hükümler

Osmanlıda vakıfların bakımlarına ve tamirlerine oldukça önem verilmiştir. Vakıf hizmetlerinin aksamadan sürekliliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bunun için Mütevellilerin görevlerinin başında vakıf mallarının bakım ve onarımı gelmektedir. Herhangi bir onarım ve tamir için vakfın konu ile ilgili herhangi bir şartının olup-olmaması fark etmezdi (Akgündüz, 1988, s. 315-318).

Vakıfların tamiri veya onarımı için alınan paranın tamirde kullanılmadığına dair hükümlerde bulunmaktadır.

Erzurum vali ve mollasına yazılan hükümde Mustafa adlı kişi divan'a arz-ı hâlde bulunarak Bayburt kâzasında Pulus karyesinde Ferahşah Bey harabe olan cami ve imaretinin mütevellisi olan Yakub'un cami ve imaretin tamiri için bir miktar borç para almıştır. Almış olduğu parayı tamir için harcamamıştır. Yakub'un vefatı sonucunda tevliyeti oğlu Hüseyin'e geçmiştir. Borç oğlundan istenmiş fakat oğlunun vermekte zorluk çıkarması üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınmıştır. Sonuçta Mevlânâ Mehmet Esad müteveli olarak atanmıştır (A. {DVNSAHK.ER.d 1,270/2}).

Vakıfla ilgili bazı hükümlerde vakfa ait bir mülkün tamir edilerek kendi toprağına ilhak edildiğine dair hükümlere de rastlanılmıştır.

Erzurum valisi ve mollasına yazılan hükümde Müteveli Mehmed divan'a arz-ı hâl de bulunarak Mütevellisi olduğu mescide () ismi yazılmayan kişinin mescidi onardıktan sonra kendi arazisine ilhakı üzerine Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe alınarak müdahalesinin engellenmesi için mahalline yazılan hükümdür (A. {DVNSAHK.ER.d 3,74/2}).

Vakfın bakım ve onarımında bulunan görevlilerin görevlerini yerine getirirken bunlara ödenmesi gereken ücretlerin ödenmemesi de şikâyetlerin konusu olmuştur.

Milas kadısına yazılan Şubat 1750 tarihli belgede Mehmed ve Mustafa adlı kişiler divan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin Hacı Emir Der Alevi Cami'nin vakfının bakım ve onarımı ile görevli kişileri olduklarını belirtmiştir. Eskidir karyesinin vakfının da bu camiye ait olduğunu söylemiştir. Hizmetlerinden dolayı vakfın mütevellisinden istemişlerdir. Buna rağmen ücretlerini alamamışlardır. Merkezden gönderilen hükümde Mehmet ve Mustafa'nın elinde bulunan berat ve kayıtların incelenmesi istenilmiştir. Sonuçta hizmetlerinden dolayı hak ettikleri ücretlerin kendilerine verilmesi kanun üzere istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d9, 67/3}).

5.5. Vakıf Görevlileri ile İlgili Hükümler

Vakıf görevlilerinin vakfın işlerini yerine getirmemeleri veya yeterince ilgilenmemeleri halkın şikâyetine neden olmuştur. Sonuçta vakfın mütevellisinin görevden alınarak yeni bir mütevellinin atanmasına neden olmuştur.

Bayburd kadısına yazılan Ağustos 1742 tarihli belgede Abdullah divana giderek başvuruda bulunmuştur. Bayburd'ta bulunan Ferrahşad Bey cami ve imaret evkafının mütevellisi olan Yukûb vakfın işleri ile gereğince ilgilenmemesi üzerine halkın şikâyetine neden olmuştur. Vakfın mütevellisi yerine yeni biri atanınca Yakûb'un yeni mütevellinin hakkına müdahale ederek vakfı tekrar ele geçirmiştir. Daha sonra Yakûb'un vefatıyla küçük yaştaki oğlu müteveli olması gerekirken yaşı küçük olduğu gerekçesiyle daha önceki mütevellinin başvurusu ile müteveli için kimin daha haiz olduğuna kararın yerel kadıya bırakılması için yazılan hükümdür (A. {DVNSAHK.ER.d1, 1/1}).

Vakfın gelir veya harcamaları vakfa ait şartlar vakfiyelerde belirtilmesine rağmen bu şartlara uyulmadığı görülmüştür.

Erzurum valisi, Bayburd ve () kadılarına yazılan Ocak 1756 tarihli belgede Bayburd kazasında bulunan mescid'in mumcusu olan Süleyman Dinan'a giderek başvuruda bulunmuştur. Kendisinin vakfa mum

sağlamakla görevli kişi olduğunu belirtmiştir. Vakfın şartı olan on beş vukıyye (Kallek, 2007, s. 338-339) yağ mumu yerine mütevelliler İsmail ve Halil buna kanaat etmeyip yirmi iki vukıyye yağ mumuna çıkarmışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümdede vakıf şartlarına uyulması istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 3, 281/3).

İncelenen defterlerde vakıf görevlileri görevlerini yerine getirirken birtakım müdahalelere maruz kaldıkları görülmüştür.

Erzurum valisi ve şiran naib'ine yazılan Ağustos 1755 tarihli belgede Seyyid Baba Vakfı'nın zaviyedarları olan Seyyid Osman, Seyyid Ebubekir ve Seyyid Kahraman meclis-i şer'e giderek başvuruda bulunmuşlardır. Bunlar görevlerini yerine getirirken Seyyid Mehmed adlı kişinin zorla bunların görevlerine müdahale ederek paralarını almıştır. Mahkemeden Hücet-i şer-i'ye alınarak alınan paranın iadesi için mahalline gönderilen hükümdür (A. {DVNSAHK.ER.d 3, 258/1).

7. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik, hukuki ve dini hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan vakıf müessesesi ile ilgili Divanı Hümayun ana defter sicillerinden olan ahkâm defterleri Osmanlı tarihi araştırmacılarına özelde ise vakıf araştırmaları için önemli bilgi ve veriler sunmaktadır.

İncelenen defterlerde Erzurum Eyaletinin vakıflar açısından oldukça zengin olduğu buna bağlı olarak birçok cami, medrese, mescid, imaret, hamam, çeşme vb. gibi vakıf kurumlarının bulunduğu görülmüştür.

Ahkam defterlerinde yer alan vakıflar ile ilgili hükümlerde yapılan şikâyetlerde vakıf reayasından haksız vergi talebi, vakfa ait toprağa, toprağın gelirine veya vakıftan elde edilen mahsule haksız müdahale edilmesi, vakıf görevlisinin görevine müdahale edilerek görevinin elinden alınmaya çalışılması, vakfın gelirinin teslim edilmemesi, mürtezikan'ların mağduriyetleri, vakıf reayasına yapılan baskı veya reyanın vergi vermek istememesi, vakıf bakım ve onarımına gereken önemin verilmemesi şikâyetlerin başlıcalarını oluşturmaktadır. şikâyetlere çözüm yerleri olarak 'mahallinde şer'le, kanun üzere veya defteri hakan-i mucebince gibi ifadeler kullanılmıştır.

Defterlerde vakıfların işleyişi, hükmün gönderildiği yer, şikâyet edilen merciler, şikâyet şekli, şikâyet edenler-edilenler, şikâyetin tarafları gibi istatistiki değerlendirmelere imkân tanımaktadır.

KAYNAKÇA

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Bab-ı Asağı Divan-i Hümayun Siciller, Erzurum Ahkâm Defterleri*(A. {DVNS.AHK.ER.d).
2. A. {DVNSAHK.ER.d1
3. A. {DVNSAHK.ER.d3
4. A. {DVNSAHK.ER.d5
5. A. {DVNSAHK.ER.d7
6. A. {DVNSAHK.ER.d9
7. Akgündüz, A. (1988) *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
8. Bayartan, M. (2008). "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, X-1, 170.
9. Cebeci, İ. (2012). "Tevliye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.41, İstanbul, 39-40.
10. Durhan, İ. (1999). Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd, *AU Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, III (1), 217.
11. Günay, H. M. (2012). "Vakıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul, 475-479.
12. Kallek, C. (2007) "Okka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul, 338-339.
13. Kılıç, Ü. & Gül, A. (2011). "Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış", *History Studies*, 3/1, 166.
14. Özgüdenli, O. G. (2012) "Vakfiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42, İstanbul, 465-466.

15. Yediyıldız, B. (1982). “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, 14, 5-6.
16. Yediyıldız, B. (2012). “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi), c.42: 481-483.
17. Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas.

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısı ile herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

(19)

Dr. Nuranə ƏSƏDULLAYEVA⁷²

ELEŞTİRMEN ALİ NAZİM'İN 1920'LER-1930'LAR AZERBAIJAN'DAKİ EDEBİ SÜRECE İLİŞKİN TEORİK GÖRÜŞLERİ
THEORETICAL VIEWS OF THE CRITIC ALI NAZİM ON LITERARY PROCESS OF THE 1920-1930S IN AZERBAIJAN

ÖZ

1920'li ve 30'lu yıllarda Azerbaycan'da edebî süreç kendine özgü bir gelişme yolundan geçti; siyasal süreçlerin çelişkileri ve karmaşıklığı ile siyasal yönetimin anti-hümanist doğası, edebiyat çalışmalarının bu yönde gelişmesini belirlemiştir. İdeolojik yaklaşımlar ve sınıfsal ilişkiler edebiyata yayıldıkça, bu koşullar onun değerlendirilmesinde giderek daha net bir şekilde kendini göstermeye başladı. Bu süreç sadece o yıllarda değil, sonraki on yılda da zayıf ya da güçlü olarak var olmuştur. Bütün bunlar gösteriyor ki, toplumsal hayat ile edebî süreç arasındaki çelişkiler, edebî çalışmalarla şu ya da bu şekilde aşılmıştır. Bunun sonucunda edebiyat eleştirisi ve edebiyat araştırmalarında kaba sosyolojik eğilimler ortaya çıkmış, edebiyat değerlendirmelerinde sınıfçılık uygulanmıştır. Bu bağlamda Bekir Çobanzade, Mehdi Hüseyin, Ali Nazım, Amin Abid, Hanefi Zeynalli, Mustafa Guliyev, Mirza Kazım Alakbarlı, Mikayil Rafili ve diğerlerinin yazıları ve çalışmaları sınıfçılıktan ve ideolojik yaklaşımlardan kurtulamamıştır. Ancak 1960'lardan sonra edebî değerlendirmede idari kriterlerin zayıflaması sonucunda edebiyat çalışmaları ciddi çarpıtmalardan kurtulabilmiştir. Sunulan makale, eleştirmen Ali Nazım'ın (1906-1941) 1920'ler-30'ların edebî sürecine ilişkin teorik görüşlerindeki ideolojik yaklaşımlarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: 1920-30'lar, edebî süreç, edebî eleştiri, Ali Nazım, ideoloji.

ABSTRACT

In the 1920s - 30s, the literary process in Azerbaijan went through a peculiar way of development; the contradictions and complexity of political processes and the anti-humanist nature of political administration have determined the development of literary studies in this direction. As ideological approaches and class relations spread to literature, these conditions became more and more clearly manifested in its evaluation. This process existed weakly or strongly not only in those years, but also in the following decades. All this shows that the contradictions of social life and the literary process have been overcome by literary studies in one way or another. As a result of this, vulgar sociological tendencies appeared in literary criticism and literary studies, and classism was applied in the evaluation of literature. In this regard, the articles and investigations of Bekir Chobanzade, Mehdi Huseyn, Ali Nazim, Amin Abid, Hanafi Zeynalli, Mustafa Guliyev, Mirza Kazim Alakbarli, Mikayil Rafili and others could not escape from classism and ideological approaches. Only after the 1960s, as a result of the weakening of administrative criteria in literary evaluation, literary studies was able to escape serious distortions. The presented article examines the ideological approaches of the critic Ali Nazim (1906-1941) in his theoretical views on the literary process of the 1920s-30s.

Keywords: 1920-1930s, literary process, literary criticism, Ali Nazim, ideology.

⁷² Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru; Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Azərbaycan; x_nura_x@list.ru, ORCID: 0000-0003-2234-7956

INTRODUCTION

Starting from the middle of the 1920s, reviews began to be written about the literary process in criticism and literary studies, about the new works that were created. Among them, there were important works such as the collection and publication of oral folk literature and written literature, as well as writing the history of literature. Literary critics such as Salman Mumtaz, Ismayil Hikmat, Amin Abid systematically carried out the work started by Firudin Bey Kocharli. On the other hand, both literary history and theoretico-methodological issues of modern literature became the object of research. Literary critic Nizamaddin Shamsizade notes that literary studies of this period was formed as Marxist literary studies: “The literary studies of this period was determined by the attitude towards the classical heritage from the position of interest of proletarian literature and proletarian art. In this sense, the literary studies of those years can be called proletarian literary studies-Marxist literary studies” (8, p. 303). At this time, the idea-methodological foundations of proletarian literary studies have not yet been fully formed, and ideological tendencies have begun to emerge in disputes and solving issues such as the historical origin of literature, the specifics and social role of art.

A reflection of the literary policy of the time. Ali Nazim’s article “Against mechanism and liberal views in criticism of Marxism in Azerbaijan” attracts attention from the point of view of ideology. This article, written about critic Mustafa Guliyev’s book “October and Turkish Literature” (1930), reveals the character of the era and the ideological features of the literary policy of the Bolshevik government in all its aspects. It is known that M. Guliyev himself looked at literature through the window of ideology and took many practical steps in this direction and issued directive articles. In general, among literary critics, there were those who accused each other from an ideological point of view, which resulted from the authorities using literary policy for their own purposes. The articles written during that period had to refer to the ruling ideology and quoted from the leaders of the proletariat K. Marx, F. Engels, and V. I. Lenin. The second feature was that criticism of the literature of the previous period and approval of the new literature were widely discussed. There were several other issues in the literary policy, which changed and updated from time to time. Issues such as mechanism, formalism, liberalism, and perversity were constantly kept under control. Analyzing M. Guliyev’s book, A.Nazim complained about the absence of classes and class struggle and criticized the author’s lack of class struggle and the character of the political situation in the country. According to him, while the literary class is an ideological weapon for struggle, the critic did not mention this struggle, which guides the development of literature. A.Nazim tried to look for elements of class struggle in every thought of M.Guliyev, and if he didn’t find it, he accused him of ideological emptiness. Such accusations were very serious ideological accusations for M. Guliyev, who was himself a communist. Obviously, it is understandable to find such ideological gaps during the analysis of any modern topic. However, the critic looked for and found ideological gaps in M. Guliyev’s attitude to classical literature and heritage. For example, even if M. Guliyev’s attitude towards Sufism has a class approach, this in itself causes criticism of the critic: “Guliyev “analyzes” the social nature of Sufism on pages 8-9 of his book; First, he says, quite rightly, that Sufism helps to reconcile the class contradictions; and then explains the development of Sufism as follows; As a result of endless wars, Iran was nationally humiliated, as a result of Iran’s national humiliation, all classes of society began to seek salvation in Sufism, that is why Sufism spread so widely and began to influence Turkish literature” (5, p. 38).

A.Nazim looks at the phenomenon of Sufism through the eyes of Marxism and examines the views of M.Guliyev, who puts Marxism above all else. Such revisions would be understandable if they were due to a lack of understanding of Sufism, or a misinterpretation of it. However, the critic criticized him precisely because of his incorrect approach to literature from a class and ideological position. In his articles and books published in the press, M. Guliyev approached events and facts in his articles and publications from a rather ideological position. His views against the national musical instrument tar caused a great resonance in social and political life. In his articles “Towards proletarian literature” (3), “We will overcome pilniakism in Turkish literature” (4), “Struggle on the literary front” (2) etc., we see that he approaches the literary process from a class point of view. The class approach to the classical heritage was also evident in his attitude. He called the 16th century poet M.Fuzuli the “most revolutionary” poet and used ideological trends as the basis for the

division of Azerbaijani literature into stages. At the same time, he approached the literature from a completely class and ideological point of view while analyzing the literature of the 20th century and wrote: “Liberal bourgeois, nobles and petty - bourgeoisie intellectuals set before themselves populist and democratic ideals. Abdurrahim Bey Hagverdiyev, Jalil Mammadguluzade, Nariman Narimanov, Mehdigulukhan Usmiyev, Hasan Bey Zardabi, Abdulla Shaig, Najafbey Vazirov and Suleyman Sani are the biggest representatives of this movement” (1, p. 15). M. Guliyev connected the development of literature with the process after the revolution of 1905 and divided them into different classes. However, some of his correct ideas in this book were objectionable from the ideological point of view of the critic A.Nazim. Strongly objecting to M. Guliyev’s opinion that “... Hadi’s poems are alien to nationalism and chauvinism”, he sharply hit him from the ideological gap, saying: “look at Marxism: under the conditions of Azerbaijan, the poems of the bourgeois-nationalist poet are alien to nationalism and chauvinism!” (5, p. 39). Such accusations had political overtones at that time. From this, it was concluded that M. Guliyev did not understand the class essence of literature until now.

In his researches A.Nazim accuses M.Guliyev, in not expecting the principle of historicity, mechanism and not understanding of Lenin’s ideas. The author is not satisfied with M. Guliyev’s assesment of H. Javid’s work “Timur the Lame” because the critic did not give a class and party spirit” to the work. The critic does not agree with M. Guliyev’s ideas of the creative activity of M.V.Vidadi, M. Rafili and verlibrists. The critic, who was looking for an ideological position in his every opinion and approach, wrote: Guliev removes the question of the struggle on two fronts most logically as a result of the fact that he sees in proletarian literature the same thing as vers librists, who are essentially a petty-bourgeois “school”, underestimating proletarian literature, exaggerating bourgeois and petty-bourgeois literature, veiling and defending the subjective formalistic creative lines of vers libristism.(5, p. 40).

Ideological attitude to Turkism. A.Nazim’s article “Against pan-Turkism and Kemalism in Turkish Literary Studies” published in two issues of “Revolution and Culture” magazine opens another ideological front. Trying to clarify the “ideological” and “class” relations in our literary studies, A.Nazim criticizes the ideological tendencies in the opinions of literary critics such as A. Musakhanli, A. Abid, B. Chobanzade, M. Kopruluzade and I. Hikmat, though these literary scholars did fundamental work and conducted research in the direction of Azerbaijani literary historiography in the most difficult period. The literary historiography movement, which had started in the middle of the 20s years, began to take a new shape in a very short time and new works were written thanks to these researchers. A. Abid’s work “History of the Literature of Azerbaijani Turks” written in Turkey was waiting for its publication. For the first time, his research on the epic “Kitabi-Dada Gorgud” was presented to the literary community. A. Musakhanli also wrote articles and had reports about the “Kitabi-Dade Gorgud” saga. B. Chobanzade’s fundamental, systematic researches on Turkish language and literature, teaching in higher education institutions were welcomed by the scientific community. During his stay in Azerbaijan, I. Hikmat wrote a two-volume book “History of Azerbaijani Literature”, but he left Azerbaijan because it was impossible for him to stay in Azerbaijan, and his book was published in Azerbaijan a year later. This work, as the second literary history book published after F. Kocharli’s “Literature of Azerbaijan”, did a great job in its time. M. Koprulu’s research on the history of Azerbaijani literature enriched the scientific opinion of Azerbaijan with both its social importance and scientific usefulness. However, the sudden criticism of the work of these literary scholars from the ideological position of “pan-Turkism and Kamalism” had political significance and could have ideological consequences.

A. Nazim claims that I. Hikmat, A. Abid, A. Musakhanli, B. Chobanzade, M. Kopruluzade served bourgeois literary studies under the guise of Marxist literary studies. The critic made this claim in the early 1930s because of political processes. Thus, two of these literary critics (I. Hikmat and M. Kopruluzade) were Turkish, and the Turkish factor was prominent in the works of others (A. Abid, B. Chobanzade and A. Musaxanli). The reason for the departure of I. Hikmat, as well as M. Birgen, Kh. Fikret and others who came here at the invitation of Azerbaijan and taught at various institutes after 1927, was the worsening of the attitude towards Turkishness and the Turkish factor in Azerbaijan. A.Nazim also ideologically reviewed the creativity

of these literary scholars, focusing on Turkism and Kemalism. He looked for a class position in everything because he approached the issue not from a historical-methodological point of view, but from a political-ideological point of view. B. Chobanzade was first of all a Turkologist, and Turkological problems occupied the main place in his research. However, since this did not satisfy the critic, the linguist tried and found ideological errors in the Turkological meetings of the scientist. B. Chobanzade's well-known idea that "Art is seeing and understanding life through images" has been established in this way in world literary studies. However, A. Nazim claims that it contradicts the Marxist criticism and corresponds to the bourgeois definition. The critic did not consider to be acceptable B. Chobanzade's insistence on the existence of Turkish literature and studying the literature of many nations under this fact. He did not accept B. Chobanzade's outlooks of division in literary. B. Chobanzade's division of Turkish literature was as follows: 1. Orkhon literature; 2. Yenisei literature; 3. Jigatay literature; 4. Seljuk literature; 5. Ottoman literature; 6. Golden army literature; 7. Azeri literature; 8. Crimean literature; 9. Turkmen literature; 10. The Volga Region Turkish literature, etc. The critic was looking for ideological tendencies in this scientific division. Such class factors were taken as a basis in the view of Turkish literature by A. Abid and A. Musakhanli. According to the critic, A. Musakhanli's research on Turkish literature is "nothing but an unsystematic repetition of M. Kopruluzade's pan-Turkist theory" (6, p. 61).

A. Nazim sharply criticizes the aspects of "subjectivism" and "idealism" in the historical and literary concept of Ismayil Hikmat. It is known that I. Hikmat wrote a two-volume "History of Azerbaijani Literature" along with theoretical articles on art during his years of activity in Azerbaijan in the 1920s. His researches were welcomed by the scientific community at that time. Of course, in these articles and studies, the researcher also had ideas that do not resonate with today. However, it was possible to approach and evaluate all of these scientifically, not ideologically or politically. A. Nazim criticized I. Hikmat ideologically and wrote: "Therefore, as a result of more or less understanding the political harmfulness of his works, or rather, due to the love of class instinct, those works were partially criticized by our communist press... It is a pity that until now the works of Ismail Hikmat have not been exposed by the necessary Marxist-Leninist criticism. The main issue for us is to reveal the class-political nature of his methodology and show its contradiction to Marxism-Leninism" (7, p. 27).

In A. Nazim's criticisms of A. Abid and M. Kopruluzade's creativity, ideological tendencies are more important than scientific ideas and arguments. The basis of these arguments is the ideological struggle against Turkism. In order to reduce or weaken the ideological rigidity and political burden of the article published in two consecutive issues of the "Revolution and Culture" magazine, the editors made a note under the heading "From Administration": "In this article written against pan-Turkists and Kemalists, Nazim succeeded in exposing Kemalism and pan-Turkism in literature. However, there are several major errors in the article; Turkish pan-Turkists were compared with Azerbaijani pan-Turkists, the roots of pan-Turkists in Azerbaijan were not revealed, and pan-Turkism is shown as something that came from abroad, it has been shown that literary studies developed under the bourgeois pan-Turkist methodology until the last days, and Marxist literary studies, which has been moving to a hegemonic position in recent years has been denied, such pan-Turkist expressions as "the Turkic-Tatar nations", "Turkish-speaking Peoples" were used and lots of such mistakes were made" (7, p. 31).

As it can be seen, in this note from the editors, A. Nazim's ideological position was not defended, and even "In addition, Nazim did not mention his pan-Turkist mistakes even a single word. There will be articles about this in the future issues of our collection" (7 p. 31), - it was said that his own creativity will be evaluated with such an ideological position. All this shows that these writings were written on a special order and the idea of writing them was of a political character. Even the editorial board approached the issue from a stricter ideological and extreme position than A. Nazim, criticizing him for the expressions "Turkic-Tatar nations" and "Turkish-speaking peoples". This meant that such writings had been organized. Because if A. Nazim did not write this article, ideological accusations could be directed against him.

CONCLUSION

As it can be seen, Marxist criticism looked at both the history and the present of literature from an ideological and class point of view, and tried to form new evaluation criteria around it. This kind of assessment sometimes manifested itself in extreme, and sometimes hidden in the works of critics and literary scholars.

REFERENCES

1. Guliyev M. October and Turkish literature (in Russian). Baku, ADEI publishing house, 1930, 156 p.
2. Guliyev M. Struggle on the literary front. "Revolution and Culture" magazine, 1931, No. 1-2, p. 22-24
3. Guliyev M. Towards proletarian literature. "Revolution and Culture" magazine, 1928, No. 4, p. 6-11
4. Guliyev M. We will overcome pilniakism in Turkish literature. "Communist" newspaper, 1929, November 4, p.1
5. Nazim A. Against mechanism and liberal views in criticism of Marxism in Azerbaijan. "Attack" magazine, 1932, #3-4, p. 37-41
6. Nazim A. Against pan-Turkism and Kemalism in Turkish literary studies. "Revolution and Culture" magazine, 1931, No. 3-4, p. 59-62
7. Nazim A. Against pan-Turkism and Kemalism in Turkish literary studies. "Revolution and Culture" magazine, 1931, No. 5, p. 27-31
8. Shamsizade N. Selected works (in 3 volumes), volume 1, Baku, Elm, 2008, 560 p.

(20)

Dr. Songül ZEHİR⁷³; Aynura ALIYEVA⁷⁴

**THE EFFECT OF BRAND EXPERIENCE ON CONSUMER LOYALTY IN GLOBAL BRANDS:
BRAND RESEARCH
KÜRESEL MARKALARDA MARKA DENEYİMİNİN TÜKETİCİ SADAKATİNE ETKİSİ:
MARKA ARAŞTIRMASI**

ABSTRACT

The main purpose of this research is to examine the mediating role of brand satisfaction in the relationship between brand experience and brand loyalty. Similar studies have been carried out in many countries, especially in Turkey. This research is important for Azerbaijan as it was conducted for the first time in Azerbaijan, a developing country. It is also important because it will contribute to the literature of research conducted in other countries in this field. A questionnaire was prepared for the research. The subjects using the sales stores in shopping centers operating in Azerbaijan and global textile brands were chosen as the target audience. A questionnaire form was sent to these people by e-mail and they were asked to respond. The questionnaire was arranged in Google Forms and the data obtained were analyzed with the SPSS program. Survey consisting of demographic questions, general shopping questions and 26 questions covering 3 dimensions. Dimensions were determined as brand experience, brand satisfaction, and brand loyalty. Sample management was easily selected, and participants were reached. This questionnaire was filled online during the Covid-19 process. Large sample numbers could not be reached due to the Covid-19 pandemic. 171 participants living in Azerbaijan responded to this research.

Keywords: brand experience, brand satisfaction, brand loyalty.

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, marka deneyimi ile marka sadakati arasındaki ilişkide marka memnuniyetinin aracılık rolünü incelemektir. Benzer çalışmalar başta Türkiye olmak üzere birçok ülkede yapılmıştır. Bu araştırma, gelişmekte olan bir ülke olan Azerbaycan'da ilk kez gerçekleştirilmiş olması nedeniyle Azerbaycan açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bu alanda diğer ülkelerde yapılan araştırmalara literatüre katkı sağlayacağı için de önemlidir. Bu araştırma için Likert (5-1) ölçekli bir anket yolu ile yürütölmüştür. Hedef kitle olarak Azerbaycan'da faaliyet gösteren alışveriş merkezlerindeki dünyaca önlü tekstil markaların satış mağazalarını kullananlar müşteriler seçildi. Bu kişilere e-posta yoluyla anket formu gönderilmiş ve cevaplamaları istenmiştir. Anket Google Forms ortamında düzenlenmiş ve elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Demografik sorular, genel alışveriş soruları ve 3 boyutu kapsayan 26 sorudan oluşan anket. Anket sorularının boyutları marka deneyimi, marka memnuniyeti ve marka bağlılığı olarak belirlendi. Örnekleme yönetimi kolayda örnekleme yöntemi seçilerek katılımcılara ulaşıldı. Bu anket COVID-19 sürecinde online olarak dolduruldu. COVID-19 salgını nedeniyle büyük numune sayılarına ulaşılamadı. Bu araştırmaya Azerbaycan'da yaşayan 171 katılımcıdan geçerli anket formuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarında Azerbaycan'a özgü önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka tecrübesi, marka memnuniyeti, marka sadakati.

⁷³ Gebze Technical University songulzehir@gmail.com, Kocaeli/ Turkey, ORCID: 0000-0002-5525-2438

⁷⁴ Yıldız Technical University (aynuraali97@gmail.com, Baku, Azerbaijan) ORCID: 0000-0001-9227-4209;

Corresponding author

INTRODUCTION

In our globalizing world, businesses that shape the economy are those who have well-known brands with their main products and services. For this reason, businesses enter the race to create a brand. In a way, brands are the main determinant of competition. Creating a brand strategy is at the heart of the competitive strategy. Today, brands are an important part of businesses and cultures around the world. Brands help people make both small and big decisions. It is absolutely important to understand that brands are more than meets the eye. Considering the relationship between marketing and brand, marketing is a brand tool and technique that creates a brand feeling. Branded product is a must for customer and company. The branded company rewards its loyal customers when they advertise the company for others and find new customers.

In short, businesses that are successful in brand strategy are successful in the long run and gain competitive advantage in the business world by earning above-average profits. Brand building now forms the basis of strategic management decisions of businesses

The basis of products should be simple, easy to understand and attractive. Therefore, people can explain the product to each other in detail. Past brand experiences drive marketers to design future marketing programs. In this study, which consists of three parts; In the first part, there is information about the brand concept, the global brand concept and consumer behavior. Brand is one of the most important concepts for companies. A company that owns a brand can differentiate its products and services more easily than others and offer it to the consumer. Only the product with a brand can be easily taken by the consumer without comparing it with competing products.

The second part contains information about brand experience, satisfaction and brand loyalty. The elements of brand experience are how brands bring experiences to consumers: sensory, emotional, behavioral, intellectual and relational experiences. The consumer can keep a product or service in their memory with these experiences. Another concept that companies attach importance to is brand loyalty. Brand loyalty is the tendency of consumers to consistently purchase products of one brand over another. Consumer behavior patterns suggest that consumers will continue to purchase products from a company that has developed a trusting relationship. Loyalty is extremely beneficial for businesses as it leads to repeat purchases, higher revenues and customer referrals by consumers. In the third part, research on the effect of brand experience on consumer loyalty in global brands is applied. In this part of the study, questions about brand experience, satisfaction, and brand loyalty were asked to the participants in the form of a questionnaire.

1. Brand Concept and Global Brand Concept

According to the meanings attached to it, the concept of brand can change and develop over time. When the brand definitions are examined, it is frequently encountered with the definition of the brand concept of the American Marketing Association. According to the definition of the American Marketing Association (AMA), a brand is a name, term, sign, symbol, design, or a combination of all of these that enables a seller or a group of sellers to differentiate their products and services (Keller, 2013).

Another definition related to the concept of brand is as follows: The brand is the expression that introduces the right holder as a symbol of both quality and honest work and business volume. A brand is a name, term, word, symbol, design, sign, shape, color or combination of these, which is used to identify, promote and differentiate the goods and services of one or a group of manufacturers and/or sellers from those of competitors (Kotler and Armstrong, 1989).

When we examine the definitions related to the brand, the distinguishing feature can be seen as the most important concept. The brand is a guiding clue for consumers to decide which product or good to buy, where and how to use it in a competitive sense. In this case, the brand can also be defined as an expression of perceived value that is summarized to leave a distinct, dissimilar mark on the consumer's consciousness. The product has a tangible dimension that offers a functional benefit; A brand, on the other hand, has an abstract dimension revealed by a name, symbol, design or sign that increases the value of the product over this functionality (Uztuğ, 2002).

The brand, according to Moon and Millison (2003), represents an ongoing relationship between the

producer and the consumer.” According to Moon and Millison, the brand is defined by the following four principles: satisfaction, cooperation, relationship and story. If we explain these principles in order:

Satisfaction: Another element in marketing is that customers are satisfied with the brand that they use their product or service with. The brand can express the expectation of the customer at the stage of purchasing and using the product and service.

Cooperation: Consumers can improve brand formation by cooperating with products or services. When the consumer buys the product or service, positive or negative situations in the mind of the consumer can affect the attitude towards the brand.

Relationship: Cooperation creates the relationship between producer and consumer. That is, the producer answers what the customer wants with questions arising from this relationship.

Story: Each brand tells a story in itself and determines what the main purpose of the brand is. As these stories appeal to wants and desires, they strengthen the relationship between buyer and seller.

Global brands are created by large-scale businesses. The concept of global brand includes planning how the brand wants to be perceived around the world and how it will position itself in each market to create this perception. The global brand became reality and implemented a similar or centrally coordinated marketing strategy. Branded textile stores in each country have the same name, the same company logo and use a centralized marketing strategy. In many companies, the global brand evolves as the company enters new countries or expands its product offerings in an existing country. Typically, expansion decisions are made in stages, often by country, product division, or product line, without considering their impact on the overall balance or coherence of the global brand portfolio. However, as their global market presence evolves and becomes more closely interconnected, companies are placing greater emphasis on the consistency of branding decisions in national markets and trying to create an effective global brand strategy that transcends national borders.

1.1. Brand Experience

For today's brand managers, rather than treating their customers as rational price-driven and attribute-driven information processors, they need to look at them as living human beings with experiential needs. As a result, brand managers should create profound appeals to the sensory, affective and cognitive needs of their customers (Schmitt ,1997).

Brand experience is conceptualized as the sensations, emotions, cognitions, and behavioral responses evoked by brand-related stimuli that are part of a brand's design and identity, packaging, communication, and environments.

Schmitt, one of the pioneers of the experiential marketing approach, is the first researcher who proposed the concept of brand experience. This concept is quite new. According to Schmitt (2009), the concept of brand experience is “the elements that include the name, logo, itself, packaging and advertisement of the product confronting the consumer”. Brand experiences vary in strength and intensity; that is, some brand experiences are stronger or more intense than others. As with product experiences, brand experiences differ in value; that is, some may be more positive than others and some experiences may even be negative. Also, some brand experiences are spontaneous and short-lived; others occur more consciously and last longer. Over time, these long-term brand experiences stored in consumer memory should influence consumer satisfaction and loyalty.

Behavioral brand experience is the element that affects the physical experiences of consumers, their lifestyles and their relationships with other people. Dirsehan (2010) stated that the behavioral brand experience is influenced and inspired by the change in people's lifestyles by motivating them more due to their nature. Schmitt (1999), on the other hand explained as, “aims to enrich the physical experiences and lives of consumers by offering them different ways of doing something and alternative lifestyles”. Customers' lifestyles and long-term behavioral patterns influence their physical structures to create connected experiences.

Research and studies on brand experience in the field of marketing are divided into 5 dimensions by

making use of behavioral sciences. These dimensions are grouped as behavioral, emotional, sensory, relational and intellectual. Businesses that take these 5 dimensions into account and apply brand experience can perform more successfully in brand promotion.

1.2. Satisfaction

In the study of Bloomer and Ruyter (1995,511), brand satisfaction stated as the subjective evaluation process made in the form of comparison made by consumers among different alternatives for the same product.

Satisfaction is seen as a factor that determines the long-term behavior of customers (Ranaweera & Prabhu, 2003) and is one of the indicators that predict consumer behavior (Garbarino and Johnson, 1999). Researches show that customer satisfaction contributes positively to customer delight, and that customer delight plays a significant role in the relationship between customer satisfaction and loyalty. This chained relationship from customer satisfaction to customer delight to customer loyalty suggests that achieving customer delight represents one of the underlying pathways through which basic or core requirements expected by customers are satisfied (Kim and Park, 2019).

Customer satisfaction is important in terms of brand loyalty. A brand that cannot satisfy its customers can neither create customer trust nor customer loyalty.

1.3. Brand Loyalty

The concept of customer loyalty, which is an important concept in the management of brands, is a condition for national brands to survive and to achieve superior competition. The reason why the consumer buys the same brand over and over can be explained by various factors. This consistent behavior is due to contingent factors such as store loyalty, lower prices, and less variety of products. Others include factors such as brand loyalty and the belief that the brand is superior to its competitors in terms of symbolic, functional and psychological characteristics. In fact, the consistent purchase of a brand depends on the consumer's perceived benefits in maintaining that relationship with the brand.

As brand loyalty increases, the vulnerability of the customer base to competitive action decreases. Since brand loyalty translates directly into future sales, it is an indicator of brand equity that is clearly linked to future profits (Aaker, 1991). Loyalty consists of a high degree of bonding between a customer and a brand (Shin, Amenuvor, Basilisco and Owusu-Antwi,2019).Brand loyalty is the basis of brand equity created by many factors, especially user experience. However, loyalty is partly influenced by brand equity, awareness, associations and other key dimensions of perceived quality. In some cases, loyalty may result in large part from a brand's perceived quality or attribute associations. However, it is not always explained by these three factors. In most cases, it happens completely independently of them, and in others the nature of the relationship is unclear.

2. Research Method and Model

Today, due to the continuous development of competition in global markets around the world, the difference between the products produced and the services offered has been minimized. Due to this concentration, brands strive to be a part of not only commercial but also social life in order to make a difference. Happy customers, who express themselves with brands, are meticulous in brand selection by considering differences.

In this study, brand experience, satisfaction, and brand loyalty were examined in global brands. We can state that the brand experience has an important and positive effect on the relationship between brand satisfaction and brand loyalty. One of the important market strategies for businesses is brand experience. As the brand experience creates a positive experience for consumers during the purposes targeted in the research, it makes the brand unique for them and creates an emotional bond with the brand. An emotional bond formed by the brand experience between the consumer and the brand suggests brand loyalty.

In this research, the relationship between brand experience, brand satisfaction and brand loyalty has been examined. An answer has been sought to the question of whether brand satisfaction has an intermediate variable effect in terms of brand loyalty. The hypotheses we prepared for this purpose are below.

Hypotheses

Hypotheses 1: There is a significant relationship between brand experience and brand satisfaction.

Hypotheses 2: There is a significant relationship between brand satisfaction and brand loyalty.

Hypotheses 3: There is a significant relationship between brand experience and brand loyalty.

Hypotheses 4: Brand satisfaction shows an intermediate variable effect between brand experience and brand loyalty.

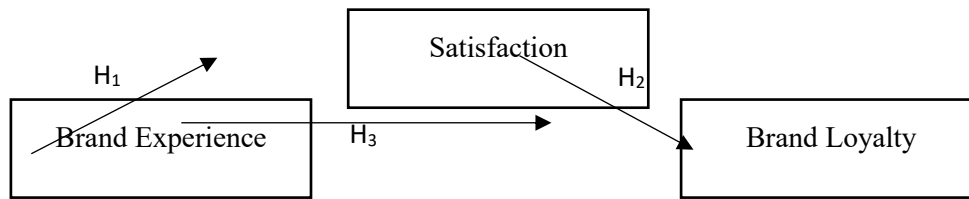

Figure 1: Research Model

2.1. Data Gathering

In the first part of the questionnaire, questions about gender, marital status, educational status, professional status and income levels were included in order to determine the demographic characteristics of the participants.

In the 2nd part of the questionnaire, there are questions about the customers of Zara, Mango, Bershka, H&M, Pull&Bear brands and to measure their behavior. This research was conducted in Azerbaijan. The participant continued with a brand he chose and answered 26 questions using a questionnaire included a five-point Likert-type scale anchored at (1) strongly disagree and (5) strongly agree, indicating respondents' disagreement or agreement with each item. Items for measuring the brand experience were adopted from J.J.Brakus, B.H.Schmitt, and L.Zarantonello (2009). The modified brand experience scale consists of 12 items. Brand satisfaction consists of 8 items and brand loyalty consists of 6 items. These two factors were adapted from the article of Şahin, Zehir, & Kitapçı, (2011).

An online survey method was used to collect data. The questionnaire form was prepared in Google Form and the answers of the participants were directed here. The survey was conducted on 171 participants. 112 of the participants are women and 59 of them are men. Valid questionnaires were evaluated and analyzed.

2.2. Research Findings

Findings by Demographic Characteristics

When the gender distribution of the participants was examined, it was concluded that 65.5% were female and 34.5% were male. It is seen that 62.6% of the participants are in the 18-25 age group and 28.1% are in the 26-35 age group. 74.9% of the participants are single, 25.1% are married. It is seen that 60.2% of the participants are university graduates and 31% of them are at the graduate level. When the frequency distributions by occupation were examined, it was concluded that 42.7% of the participants were working in the private sector and 18.7% were working in the public sector.

Table 1: Demographic Characteristics Frequency

Variables		Frequency	Ratio (%)
Age	18-25	107	62,6
	26-35	48	28,1
	36-49	13	7,6
	50 and older	3	1,8
Gender	Female	112	65,5
	Male	59	34,5
Marital Status	Single	128	74,9
	Married	43	25,1
Education	Middle/High	15	8,8
	University	103	60,2
	Graduate	53	31
Department Frequencies	Student	47	27,5
	Public	32	18,7
	Private	73	42,7
	Jobless	19	11,1

Except for participant age, no correlation was found between demographic factors and research model factors.

There was an inverse relationship between participant age and brand satisfaction and brand loyalty.

In other words, the brand satisfaction and loyalty of those who are younger are higher. As the age increases, brand satisfaction and loyalty decrease.

Table 2: Monthly Income Frequency

	Frequency	Ratio (%)
About 500 azn	99	57,9
501-1000 azn	44	25,7
1001-1500 azn	13	7,6
1501-2000 azn	7	4,1
More than 2000 azn	8	4,7

*(1 dollar=1.70 azn)

The majority of the subjects who responded to our research are people in the low-income group. This is an indication that Azerbaijan is a developing country. Monthly income of the respondents; Monthly income of 57.9% (99) people is less than five hundred manat (1\$=1.70 manat), 25.7% (44) people have a monthly income of 500 to 1000 manats, 7.6% (13) people have a monthly income of between one thousand and five hundred has. The number of people up to one thousand five hundred and two thousand manats is 4.1% (7), and 4.7% (8) of people have a monthly income of more than two thousand manats. 38.5% of the respondents buy brand products online and 61.5% in stores.

Factor Analysis Results of Scales

We conducted exploratory factor analysis (EFA) using principal component extraction with promax rotation to identify factors with eigenvalues of at least one to obtain more-easily interpreted factor loadings. Factor analysis is a multidimensional analysis of variables that precisely summarizes and intensifies the

outcome of the data according to the variables. It is also a functional analysis that analyzes large amounts of information and compresses it into meaningful results. It defines the relationship between variables and separates each variable into a specific group. Therefore, the main purpose of applying this scale is to reduce the amount of data in conspicuous, reliable and detailed groups for later analysis series. In this study, dependent variables and independent variables were subjected to factor analysis separately.

When we look at the KMO values to measure the adequacy of the research sample, it shows that it is suitable for factor analysis for each dimension. Since the value of the scale is $P < 0.01$, the data are suitable for analysis. As the table shows, the KMO values are generally acceptable—those in the 0.80s being “meritorious,” and those in the 0.70s being “middling” (Kim and Mueller, 1978) and the result of Bartlett's test (BT) is less than 0.001. Thus, the data have homogeneity and adequacy for principal component analysis (Sadikoglu and Zehir 2010). In this section, the dimensions were subjected to factor analysis separately. For brand experience 12 expressions, for satisfaction 8 expressions, and finally for brand loyalty 6 expressions were analyzed. When the table 4-5 are examined, 3 dimensions; The variance explained sequentially was ,60 for brand experience, ,80 for satisfaction, and ,82 for brand loyalty.

Table 3: Factor Analysis , KMO and Bartlett`s Test Results

	Brand Experience	Satisfaction	Brand Loyalty
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	,877	,965	
Bartlett's Test of Sphericity	815,7	2558,5	
Approx. Chi-Square			
Df	21	55	
Sig.	,001	,001	

Table 4: Factor Analysis of Brand Experience

Phrases	Brand Experience	explained variance
This brand makes a strong impression on my visual sense or other senses	,811	,669
I find this brand interesting in a sensory way	,839	
This brand induces feelings and sentiments	,861	
This brand is an emotional brand	,827	
I do have strong emotions for this brand	,841	
I engage in physical actions and behaviors when I use this brand	,743	
This brand results in bodily experiences	,781	

Table 5: Factor Analysis of Brand Satisfaction and Brand Loyalty

Phrases	Satisfaction	Brand Loyalty
I am very satisfied with the service provided by this brand	,990	
I am very satisfied with this brand	,821	
This brand does a good job of satisfying my needs	,811	
The service-products provided by this brand is very satisfactory	,928	
I believe that using this brand is usually a very satisfying experience	,826	

I made the right decision when I decided to use this brand	,793	
I intend to buy other products of this brand		,797
I consider this brand as my first choice in this category		,550
I will continue to be loyal customer for this brand		,766
I say positive things about this brand to other people		,688
I would recommend this brand to anyone seeking advice		989
Explained variance	,813	,862

Table 6: Mean and Standard Deviation, Reliability Analysis Results of Scales and Correlation Analysis

	Mean	Standard Deviation	Brand Experience	Satisfaction	Brand Loyalty
Brand Experience	2,76	,931	(,916)		
Satisfaction	3,31	1,23	,761**	(,963)	
Brand Loyalty	3,11	1.16	,768**	,892**	(,946)
Participant Age			,063	-,233**	-,210**

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed). Pearson Correlation
 () . Cronbach`s Alpha value

Mean and standard deviation results for brand experience, brand satisfaction and brand loyalty scales are shown in Table 6. In this part, reliability analysis was made for the scales of brand experience, brand satisfaction, and loyalty. Cronbach`s Alpha model was used for this analysis. It can be said that the results with a reliability value above 0.70 are reliable. The result of this analysis can be said to be reliable.

According to the results of the correlation analysis, our tube hypotheses were accepted.

Regression Analysis

The effect of brand experience on satisfaction and satisfaction on brand loyalty were measured.

Table 7: Regression Analysis

	Satisfaction		Brand Loyalty		Brand Loyalty		Brand Loyalty	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Brand Experience	,761***	,001***			,768	,001***	,212***	,001
Satisfaction	-	-	,892***	,001***			,731***	,001
F	661.4		661.4		243.5		370.8	
R ²	0,577***		0,795***		.588***		.813***	
Sig.	.000		.000		.001		,001	

The explanatory value of the dependent variable of the independent variables is 0.761 and the degree of definition is .57 %. A significance level of 0.001 (p<.001) and a beta value of 0.577 indicate that the established regression model is significant. It can be said that brand experience has a significant effect on satisfaction.

It can be said that the beta value is 0.768, the independent variables' (brand experience) explanation value for the dependent variable (Brand Loyalty) is 0.588, and the explanation degree is 58.8 %. The level of significance, that is, the p value of 0.001 (p<001), indicates that the model is statistically significant. The degree of defining the dependent variable of the independent variables is 0.813 It is seen that brand experience,

and satisfaction explain brand loyalty as 8130%. Brand satisfaction with a beta value of 0.212 and p value of 0.731 affects brand loyalty more than other scales.

As a results; according to regression analysis results, our H1, H2, and H3 hypotheses were accepted.

As a result of the research, our H4 hypothesis was partially accepted. Brand satisfaction showed a partial mediating effect between brand experience and brand loyalty.

CONCLUSION

According to scientific studies; Today, retailers have to try to differentiate themselves from their competitors through the consumer shopping experience. The results of this research are important in terms of the outputs of the brand experience. It has also a particular importance for Azerbaijan as it was conducted for the first time in Azerbaijan, a developing country. Lastly it is important because it will contribute to the literature of research conducted in other countries in this field.

According to the results of the research, the most preferred brand company was Zara, which was preferred by %31.5 of customers. The second most preferred brand was Bershka, preferred by %21 of customers, and the third most preferred brand was H&M, preferred by %18.7 of customers. It can be said that these three brands are the market leader global brands in the Azerbaijan market.

Our research results are compatible with the literature. In our research, a highly positive relationship was found between brand experience and brand loyalty. Just as this article (Van der Westhuizen, 2018), revealed that brand experience self-explains fully the relationship between brand engagement and brand loyalty, thus providing a way for brand managers to consider when consumers are trying to maintain or develop their own brand engagement and brand loyalty.

This research describes in detail the impact of brand experience on customer loyalty for youth and adult aged 18-50 for clothing branding behavior. Adults are more sustainable in their clothing decisions than the younger generation, and brand decisions of the younger generation can be more influenced by society, classmates, colleagues, friends or family. This permeability gives marketers the opportunity to attract them to their brands, their companies. According to the brand attributes, the customer is satisfied and undertakes to continue and reapply to the brand store. Thus, it can be said that young people have a significant impact on brand decision making and maintain their purchasing behavior.

As a result of the research, brand satisfaction showed a partial mediating effect between brand experience and brand loyalty. It has been found that if the experienced brand experience increases satisfaction with the brand, brand loyalty is higher.

In addition, an important result of our research, according to the correlation analysis, the relationship between participant age and brand satisfaction and brand loyalty was found to be inverse. That is, as the age of the respondents increases, their loyalty to the brand decreases. Is this only true for global brands? Does it apply to local brands?

This situation necessitates new researches to reveal the relationship between age, brand loyalty and brand satisfaction more clearly.

According to the research results; especially big textile brands operating in Azerbaijan have been successful in the process of transforming customer experience into customer loyalty.

The most important limitation of this study is that a large sample size was not reached. Large sample numbers could not be reached due to the Covid-19 pandemic. I recommend that academicians and researchers who want to work on this subject reach large sample numbers after the pandemic. This is a must for our findings to be generalized. Also, the relationship between brand experience and brand loyalty can be studied with other parameters.

REFERENCES

1. Aaker, D. (1991). Managing Brand Equity- Capitalizing on the Value of a Brand Name, The Free Press. Journal of Business Research.

2. Bloemer, J. and De Ruyter, K. (1998). “On the relationship between store image, store satisfaction and store loyalty”, *European Journal of Marketing*, Vol. 32Nos 5/6, pp. 499-513.
3. Dirsehan, T., (2010). *Temel Deneysel Pazarlama ve Örnekler*. İstanbul :İkinci Adam Yayınları
4. Ellen Garbarino, Mark S Johnson (1999),**The Different Roles of Satisfaction, Trust, and Commitment in Customer Relationships**,*Journal of Marketing*, 63 (April) (1999), pp. 70-87
5. Keller, K. L. (2013). *Strategic Brand Management - Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. Boston.
6. Kim, J.,& Mueller, LW.(1978) ,Factor analysis: Statistical Method F and practical issues. Sage University Paper Series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-014. Beverly Hills: Sage Publications,
7. M.J. Kim, C.J. Park(2019),**Does customer delight matter in the customer satisfaction-loyalty linkage?**,*Journal of Asian Finance Economics and Business*, 6 (3) , pp. 235-245
8. Moon, M.,Millison D., (2003). *Ateşten Markalar- İnternet Çağında Marka Bağlılığı Yaratmak*. (T. Kalkay, Çev.) İstanbul: MediaCat Yayınları.
9. Philip Kotler, Gary Armstrong(1989), *Principles of Marketing*, Prentice Hall
10. Ranaweera, Chatura and Prabhu, Jaideep (2003), “The Influence of Satisfaction, Trust, and Switching Barriers on Customer Retention in a Continuous Purchasing Setting,” *International Journal of Service Industry Management*, 14 (4), 374–95.
11. Sadikoglu, E., and C. Zehir(2010). Investigating the Effects of Innovation and Employee Performance on the Relationship between Total Quality Management Practices and Firm Performance: An Empirical Study of Turkish Firms. *Intl. Jl. of Production Economics*,; 127(1): 13-26.
12. Schmitt Bernd (1997), 'Superficial out of profundity': The branding of customer experiences, *The Journal of Brand Management* Volume. 5 Number. 2
13. Schmitt, B. H. (1999). *Experiential Marketing: How to Get Customers to Sense, Feel, Think, Act, Relate to Our Company and Brands*. New York: Free Press
14. Schmitt, B. (2009). The concept of brand experience. *J Brand Management*, 16, 417–419. <https://doi.org/10.1057/bm.2009.5>
15. Shin, Amenuvor, Basilisco and Owusu-Antwi. (2019). Brand Trust and Brand Loyalty: A Moderation and Mediation Perspective
16. Şahin, A., Zehir, C., & Kitapçı, H. (2011). The Effects of Brand Experiences, Trust and Satisfaction on Building Brand Loyalty; An Empirical Research on Global Brands. 7th International Strategic Management Conference, 24, 1288-1301.
17. Uztuğ, F. (2002). *Markan Kadar Konuş, Marka İletişim Stratejileri*. İstanbul: MediaCat Yayınları
18. Van der Westhuizen, LM (2018), Brand Loyalty: Exploring Self-Brand Connection And Brand Experience, *Journal Of Product And Brand Management*, Volume .27,Issue.2 Page.172-184 DOI10.1108/JPBm-07-2016-1281

(21)

Dr. Ümit OĞUR⁷⁵

İNTERNET FOLKLORU ve ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME⁷⁶ A REVIEW ON INTERNET FOLKLORE AND RESEARCH METHODS

ÖZ

Çalışmada dijital ortamlarda gerçekleştirilen halkbilim araştırmalarında kullanılmak üzere geliştirilen akademik yaklaşımlar, teorik referanslarıyla birlikte ele alınmıştır. İlgili yaklaşımların; sadece veri analizlerinde kullanılabilirlikleri değil aynı zamanda araştırma sahasının tanımlanması ve örneklem nesnelerinin sınıflandırılması noktasındaki yetenekleri de açılmaya çalışılmıştır. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda çevrim içi sosyalleşme alanları kısaca tanıtılmaktadır. İkinci kısım, dijital ortamlarda üretilen folklor üretimlerinin ve ilgili sahanın tanımlanma ve analiz süreçlerinde kullanılmaya uygun araştırma tekniklerinin tanıtıldığı bölümdür. Çalışma sonucunda; dijital uzamdaki folklor üretimlerinin tespiti ve özellikle sözlü anonim türlerin icra biçimlerinde yaşanan dönüşümlerin, inceleme aşamasında detaylandırılan araştırma yöntemleriyle daha stabil bir ayırtırmaya tabi tutulabilecekleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İnternet folkloru, netlore, netnografi, belgesel yöntem, retorikal yaklaşım.

ABSTRACT

In the study, academic approaches developed for use in folklore research carried out in digital environments are shared with their theoretical references. It has been tried to explain not only the usability of these approaches in data analysis, but also their abilities in defining the research area and classifying the sample objects. The study consists of two main parts. The first online socialization areas are briefly introduced. The second part is the section where folklore productions produced in digital environments and research techniques suitable for use in the identification and analysis processes of the said field are introduced. In the result of working; It has been seen that the detection of Folklore productions in the digital environment and the transformations in the application forms of anonymous oral genres can be subjected to a more stable separation with research methods.

Keywords: Internet folklore, netlore, netnography, documentary method, rhetorical approach.

⁷⁵ umitoguredb@gmail.com ORCID: 0000-0001-8419-804X

⁷⁶ Bu çalışma, “Kültürün Dijitalleşme Süreci ve Siber Uzamda Halk Anlatılarının Dönüşümü: YouTube Örneği” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Kültür; doğayla mücadele halindeki insanın, zekâsı ve süreçte edindiği için tecrübesiyle kazandığı ve istendik davranış şemalarına dönüştürdüğü sosyal etkileim örüntüleri olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra kültür, birbirini takip eden topluluklarca kabullenilmiş ortak değerlerin kümülatif toplamı olarak da tanımlanabilir. Kültürün teknolojik ilerleme ve insan topluluklarını etkileyen sosyal olaylar gibi etkileyici unsurlarla dönüştüğü bilinmektedir. Özellikle iletişim alanında gerçekleşen ilerlemeler, sadece sosyalleşme pratiklerini dönüştürmekle kalmamış aynı zamanda kalıcı kültür uzantılarının ortaya çıkmasına önyak olmuştur. Bu açıdan bakıldığında teknolojik gelişmelerin toplu halde insan reflekslerini konu edinen sosyal bilim disiplinleri tarafından göz önünde bulundurulması faydalı olabilecektir.

Kültür, uzun süre oldukça yakın anlamda kullanılan (Burke, 2008: 9) uygarlık kavramıyla birlikte ele alınmak durumundadır. Bu aşamada kültür ve uygarlık kavramları arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Uygarlık, Fernand Braudel tarafından insanın doğaya karşı daha konforlu bir yaşam alanı oluşturmak için kullandığı teknik aygıtların bütünü olarak; kültür ise geniş insan topluluklarının ortak kabulüne dayanan değerler ve soyutlaşmış ilkeler şeklinde tarif edilmektedir (1996: 29-30). Bu bakımdan kültür-uygarlık etkileşiminin, teknolojik ilerlemenin toplu halde insan paydasında kabullenilen anlamlı kesişimleri ifade ettiği söylenebilir.

Halkbilim, disiplin olarak asıl konumunu, üretimin sadece kendisine değil aynı zamanda bağlamına da yönelttiği odaklanmayla kazanmıştır. Bu sayede folklorik araştırma nesnelere dar, sınırlı bir alandan sıyrılarak daha geniş bir çerçevede ele alınmış ve halkbilim çalışmalarında zaman değişkeni, yapılan çalışmaların ilerleme ve uygarlık eksenini de içine almasıyla önemsizleşmiştir. Halkbilim disiplini kapsamında süreçte geliştirilen kuramlar ve teorik yaklaşımlar; akademik beklentiler ve gerekliliklerin etkisiyle şekillenmiştir denilebilir. Erken dönem çalışmalarda halk masallarının ilgili sahalardan derlenmesi gibi girişimler, bir süre sonra metin merkezli folklor araştırmalarının kendini tekrar etmesi ve sınırlı bir yaklaşım olması nedeniyle eleştirilerek yeni ve daha kapsamlı yöntem arayışlarına girilmiştir. Bu aşamada derlenen folklor metinlerinin; jest, mimik ve dinleyici/izleyici etkileşimi gibi halk estetiğine bağlı unsurları tam olarak yansıtamamaları etkili olmuştur. Buna karşılık güncel halkbilimsel bakış; folklorik üretimi, tüm dinamikleriyle bütünsel bir performans olarak görmekte ve mekân-zaman bağlayıcılığında uzakta icra ve süreç momentinde ele almaktadır (Ben-Amos, 2007: 240-241). Söz konusu yaklaşımlardan performans teorisine, icracı ve bağlam arasındaki iletişimin dinamik bir sürecini karşılamaktadır; bu bağlamda ‘performans’ kavramı etrafında şekillenen “Sözlü Kompozisyon Teorisi” halkbilim araştırmalarında odağı metinle sınırlı tutmayarak üretim süreçlerine yaymaktadır (Çobanoğlu, 2016: 318-321). Bu yaklaşım, statik folklor metinleri yerine dijital teknolojilerin bugün geldiği noktada şekillenen uzamlardaki bireysel performansların çözümlenmesine yönelik analiz tekniklerinin geliştirilmesini önermektedir (Çobanoğlu, 2019: 122-123). Özellikle Web 2.0 arayüzüyle, internet kullanıcılarının tüketiciden üreticiye evrilen pozisyonlarından doğan yeni üretim mekanizmaları, bağlam merkezli halkbilim yaklaşımlarının dinamik çözümleme araçlarıyla çözülebilecektir. Üretim süreçlerindeki performansların yanı sıra çevrim içi ortamlarda bulunan internet halkının toplu reflekslerinin tanımlanması ve siber uzamların yapısal olarak ayrıştırılması da gerekmektedir. Bu sebeple dijital çağ olarak adlandırılabilir 2010 sonrası dönemde; genelde sosyal bilimlerde, özelde de halkbilim alanında çok sayıda araştırma yapılmış ve bu araştırmalarda farklı analiz teknikleri kullanılmıştır (Oğur, 2023: 11-16).

Halkbilim araştırmaları, çoğu zaman insan toplulukları tarafından kurallaştırılan ortak kabule dayalı geleneksel bilginin çeşitli yönlerine odaklanmaktadır. Gelenek olgusu, halk şarkılarından yerel mimariye kadar çok sayıda etnografik unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Halkbilim ile geleneğin kavramsal ilişkisi üzerinden ele alınan halk estetiğine dayalı üretimler de folklor nesnelere olarak değerlendirilmektedir. Fakat son yıllarda iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, halk bilimi kapsamında gerçekleştirilen araştırmaların çeşitli açılardan güncellenmesi gerektiğini göstermektedir. İlk olarak araştırma yapılacak sahanın bağlamsal yapısının, halkbilimsel anlamda geleneğin imajına zarar vermesi şeklindeki endişeyle (Bronner, 2018: 45) başlayan öngörüler, bir süre sonra yerini dijitalleşmenin kabullenildiği ortama ve bu konuda neler yapılabileceği şeklindeki sorgulamalara bırakmıştır. Bu anlamda internetin belirleyici bir

değişken olarak ön plana çıktığı ve dijital iletişim araçlarının toplumun büyük bölümü tarafından benimsendiği kabul edilerek halk bilgisi olarak geleneğin aktarılma biçimleri irdelenmek durumundadır. Öncelikle internet, yüz yüze ve sınırlı bir sosyal iletişim mekanizmasını kökünden değiştirerek kullanıldığı dönemle kendisinden önceki kültür dönemleri arasına belirgin sınırlar koymuştur. Burada internet kullanıcılarının hiç görmedikleri diğer çok sayıda internet kullanıcılarına ilettikleri folklorik anlatılar, özellikle dikkat çekmektedir. Söz konusu üretimin internet ortamında sınırsız sayıda alıcısının olması, geleneksel folklor nesnelere üretim ve dağılım aşamalarının yeni bir bağlamda şekillendiklerini göstermektedir. Buna ek olarak internet ortamının anlık, devinimsel ve hızlı bir etkileşim alanı olması, çevrim içi uzamda üretilen halk bilgisinin alıcı bulmasını zorlaştırmaktadır. Bu aşamada internet kullanıcısı, gönderisini daha fazla kullanıcıya ulaştırmak amacıyla dikkat çekici görüntülerle sunmak durumundadır. Kullanıcılar tarafından görselleştirilen gönderinin bu şekilde sanallaştırılmasında çoğu zaman bireysel anlamda takdir edilme ve tatmine dayalı iletişimin bir parçası olma gibi motivasyonların etkisi belirleyicidir. Söz konusu görselleştirme edimi dijital araçlarla yapılmaktadır ve bu şekilde ortaya dijital folklor ürünleri çıkmaktadır. Geline nokta halkbilim, sanal görüntülerle (Bronner, 2018: 53) üretilmiş çok sayıda folklor nesnesinin analiz edilmesini kolaylaştıracak araştırma yaklaşımları geliştirmek, disiplinler anlamında dijitalleşmek durumundadır.

Dijital kültür çalışmalarında önemli parametrelerden bir diğeri de söz konusu çevrim içi uzamda akademik etik kurallarının hangi ölçütlerle belirleneceğidir. İnternet topluluklarının davranışları ve folklor üretimlerinin incelendiği bir araştırmada en belirgin sorun araştırma nesnelere anonimliği noktasında kendisini göstermektedir. Bir internet kullanıcısı tarafından üretilen folklorik bir çıktının (karakteristik özellikler gösteren bir araştırma nesnesi konumunda olsa bile), dijital alanda araştırma yapan bir halkbilimcinin doğrudan kullanımına ne kadar açık olduğu belirsizdir. Bu aşamada halkbilimci, akademik etik çerçevesinde özenli davranmak ve mevcut durumu doğru analiz etmek durumundadır. Öncelikle internet ortamında paylaşılan herkese açık bir içerik, onu paylaşan kullanıcıdan uzaklaşarak internet ortamına ait olmakta, başka bir ifadeyle anonimleşmektedir. Fakat buna karşılık internet kullanıcısının, yaptığı paylaşımın akademik bir çalışmanın konusu olduğunu öğrendiğinde ihlal edilmişlik duygusuna kapılabilmesi⁷⁷ olasıdır. Bu noktada Amerikan Psikoloji Derneği (APA); dijital ortam üretiminin, kamunun kayda değer bilimsel kazanım beklentisini karşılaması durumunda katılımsız ve doğrudan gözlem metotlarıyla analiz nesnesi olarak kullanılabileceğini tavsiye etmektedir⁷⁸. APA'nın konuya yaklaşımına farklı bir açıdan bakan Stefan Hampl ise elektronik ortamlarda yer alan performansların, görüntü düzeyindeki manipülasyonlarla anonimleştirilebileceklerini savunmaktadır. Hampl'a göre hâlihazırda kamuoyunda genel bilinirliğe sahip 'ünlü' kişiler, ilgili ortamdaki varlıklarının medyatikleşebileceğini en baştan kabul etmiş sayılmaktadırlar (2017: 57-59). Bu anlamda halkbilimcinin, dijital uzamda yapacağı araştırmalarda genel anlamda tanınmış icracı figürler dışında kalan bağlamı koruma üzerine kurulu bir yaklaşımla hareket ederek özel alanları maskeleyen gerekmektedir (King, 2018: 34-35). Çevrim içi bağlamlarda gerçekleştirilecek araştırmalarda ihtiyaç duyulan etik ölçütler noktasında İnternet Araştırmaları Birliği (Association of Internet Researchers) tarafından teorize edilen bir dizi deneysel saha çalışması önemli referanslar sunmaktadır⁷⁹. Birlik, her yıl farklı ülkelerden üyelerin katılımıyla toplanmakta ve internet araştırmalarında uyulması beklenen etik çerçeveyi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi, Belmont Raporu, Nuremberg Kuralları ve Helsinki Deklarasyonu gibi üzerinden uzlaşmış metin ve belgelerle ortak kabule dayalı bir zemine oturtmaya çalışmaktadır (Markham ve Buchanan, 2015: 414). İnternet Araştırmaları Birliği'nin çalışmaları sonucunda ortaya koydukları etik ölçütler şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırılan internet kullanıcılarının (kişi veya topluluk), zarar görme ihtimallerinin her durumda uygulanacak gerçekçi ve pratik prosedürlerle en düşük seviyede tutması önemlidir.
- Araştırmacı, internet kullanıcısının hakları ile araştırma sonucunda ortaya çıkacak kamu yararını ahlakî düzlemde dengede tutmalıdır.

⁷⁷ <https://www.apa.org/ethics/committee-rules-procedures-2018.pdf> (Erişim Tarihi: 26.05.2023)

⁷⁸ <https://www.apa.org/ethics/code/committee-2016> (Erişim Tarihi: 26.05.2023)

⁷⁹ <http://aoir.org/reports/ethics2.pdf> (Erişim Tarihi: 27.05.2023)

- Araştırmacı; insan öznelinin hassasiyetlerini, bağlama göre değerlendirmeli ve bu anlamda korumacı tavrını hassasiyet seviyesine göre esnetebilmelidir.
- İnternet araştırmalarında özel alan ve kamusal alan ayrımı doğru belirlenmeli ve ilgili estetik üretimin, şahısların bireysel benlik alanlarından uzaklaştırılarak ‘veri’ bağlamında ele alınması tavsiye edilmektedir (Markham ve Buchanan, 2015: 418).

İnternet, folklor için dijital bir performans alanını ifade etmektedir. Sanal ortamda kullanıcıların performansları da dijital uzantılar içermektedir. Çevrim içi platformlar, her bir internet kullanıcısı için sınırsız iletişim seçenekleri sunmaktadır. Söz konusu platformlar, Web 2.0’ın etkisiyle sadece sosyalleşme alanları olmakla kalmayarak, tüm internet kullanıcıları için kendi kültür alanlarını inşa edebilecekleri bağlamlar doğurmaktadır. Ortaya çıkan bu sanal sosyalleşme alanlarında gerçekleştirilecek halkbilim araştırmalarında, iletişim teknolojilerindeki bu imkânlar dikkatle ele alınmak durumundadır. Çünkü incelenen uzamın dinamikleri, burada üretilen folklor çıktılarının üretim süreçlerindeki değişkenlerinin daha detaylı analiz edilmelerini sağlayabilecektir. Halkbilim sahasında son dönemde ortaya atılan fikirler, bir yandan disiplinin yeni paradigmlar etrafında gelişmesini sağlarken diğer taraftan yeni araştırma tekniklerinin üretilmesinin de önünü açmıştır. Özellikle bağlam merkezli halkbilim çalışmaları, akademik anlamda inceleme yapılacak evrenin tanımlayıcı özelliklerinin öneminin artması sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda folklor çıktılarının; üretim, yayılım ve aktarım süreçlerindeki bağlama ait değişkenlerinin güncel araştırma teknikleriyle yorumlanmaları önem kazanmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda kültür ve bağlantılı sosyal bilim araştırmalarının yönü, dijital ortamlara kaymaktadır. Toplu halde insanın sosyalleşme ve folklor üretme pratiklerini yansıttığı bu yeni çevrim içi platformlarda yapılacak olan halkbilim çalışmaları için farklı araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Çalışma, son yıllarda daha geniş çevreler tarafından kabul edilen internet folkloru olgusunun, süreçte geliştirilen araştırma tekniklerine ek olarak yeni bakış açılarının da yer aldığı analiz teknikleriyle de ele alınabileceği varsayımından yola çıkmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, netlore ve netnografi gibi görece daha yaygın araştırma tekniklerine ek olarak belgesel yöntem ve retorikal yaklaşım gibi alternatif analiz metotlarına yer verilecek ve sözü edilen yaklaşımlar hakkında tanımlayıcı bilgiler sunulacaktır.

Netlore

Marshall McLuhan, dijital alanın tipolojik olarak tanımlanmasında önemli çalışmaları olan bir medya teorisyenidir. McLuhan’ın “Küresel Köy” metaforu (McLuhan ve Powers, 2015), bu anlamda kayda değer alt başlıklar içeren etkili bir kavramsallaştırma olarak dikkat çekmektedir. Küresel köy yaklaşımı, tüm dünya insanlarını aynı bağlamda buluşturan üretim süreçlerini, söz konusu uzamın tüm paydaşlarının katılımcı olarak muhatap oldukları bir düzlemde değerlendirmektedir. Bu şekilde formüle edilen dijital uzamlarda, folklor ürünlerinin yaratım süreçlerinin akademik yaklaşımlarla değerlendirilmesi ise internetin kapsayıcılığına gönderme yapan netlore (*internet folkloru, sanal folklor, internetlore, computer folklore, virtual folklore, cyberlore, e-folklore ve digital folklore*) olgusuyla tanımlanmaktadır (Aleksyevskiy’den aktaran Bars, 2018: 164-165). Netlore; geleneksel yaklaşım çerçevesinde değerlendirilen folklorun, yüz yüze iletilmeyen ve nesiller arasında aktarıma dayalı olmayan verisyonu olarak tanımlanmaktadır (Dorst’tan aktaran Frank, 2011: 9). Bu tanım aynı zamanda netlore’un, folklorla ayrıldığı kritik noktaları vurgulamaktadır. Netlore tariflerinde ana aktör olarak konumlanan internet; netlore kapsamındaki araştırma nesnelere yayma, antitez üretme ve yargılama gibi olanaklarla karakterize eden bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır (De Vos, 2018: 11).

İnternetle şekillenen dijital sosyal alanlar, halkbilimci için yeni araştırma sahalarıdır. Fakat internetin ilk yıllarında elektronik posta yoluyla yayılan çok sayıda folklor benzeri üretimin tanımlanması aşamasında karşılaşılan zorluklarla dillendirilen çok sayıda görüş, internet ortamındaki üretimleri sahte folklor ürünleri olarak değerlendirmekteydi (Dundes’ten aktaran Blank, 2009: 1; Dorson, 1978; Kirshenblatt-Gimblett 1998: 302). Bunun yanında uzun süreli internet kullanıcılarının folklor iletme potansiyellerinin zamanla azalması ve iletilen malzemenin kalitesinin düşmesi (Frank, 2011: 192), internet ortamındaki folklor yayılımında, analizi güç bir dinamik ortaya koymaktadır. Bugün gelinen noktada ise dijital bağlamlarda görülen estetik halk üretimlerinin folklor nesnelere olarak değerlendirildikleri bir eğilim göze çarpmaktadır. Söz konusu bakış

açısının değişmesinde, dijital iletişim alanlarının katılım ve etkileşim merkezli yapısının, toplumun büyük kesimi tarafından yüksek bir adaptasyonla kabullenilmesi etkilidir. Çünkü folklorik üretim mekanizmasında yer alan icracı, icra ve bağlam gibi aslı unsurların internet sahasında görülen üretimlerde aynı şekilde konumlandıkları, bu mekanizmanın dijital uzamdaki halk tarafından ortak kabulde alınıldıkları ve toplu halde insan reaksiyonlarıyla aktarıldıkları açıkça görülmektedir. Bu anlamda netlore gibi bir kavramla bütünleştirilen ve internet sahasındaki folklor üretimlerini inceleme misyonu üstlenen, geliştirilmeye açık bir tekniğin geniş çevrelerce kabul görmesi doğal bir sonuç olarak görülmelidir.

Netlore, internet topluluklarının halkbilimsel bakışla ele alınmaya müsait tepkilerinin etnografik düzlemde analiz edilmesi aşamalarını içermektedir. Bunun yanında üzerinde uzlaşmaya varılmış ve alt başlıklarıyla kurumsallaşmış bir netlore tekniğinden söz etmek zordur. Gelinek noktada; internet ortamında üretilen halk bilgisi çıktılarını folklor ürünü olarak değerlendirilmekte ve bu konuda çeşitli yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Örneğin Denise Carter, sanal ortamda etnografik bir araştırma yapmak için öncelikle söz konusu sanal ortamdaki yaşantı biçimlerinin öğrenilmesi gerektiğini savunmaktadır. Carter, online bir platform olan Cybercity’de gerçekleştirdiği uzun süreli araştırmasında “geniş yelpazede zengin veri elde etmek” amacıyla etnografik uygulamalara ek olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler ve çeşitli anketlerden de faydalanmaktadır (2018: 97). Lynne S. McNeill ise dijital ortamda gerçekleştirilecek halkbilim çalışmalarında “bilgi parçaları” olarak nitelediği memlerin⁸⁰ önemine dikkat çekerek araştırma yöntemine memetik teorisini dâhil edilebileceğini belirtmektedir (2018: 119). Diğer bir yaklaşım da Robert Glenn Howard’a aittir ve dijital ortamdaki halkbilim araştırmalarında, internet kullanıcıları tarafından etiketlenerek ortaya çıkan folksonomik türler kümesinin, çevrim içi ortamlardaki folklor üretimlerinin açıklanmasını kolaylaştıracağını savunmaktadır (2018: 131, 133).

Netnografi

İnternet folkloru, insanların dijital bağlamlarda sergiledikleri sosyalleşme deneyimlerinin folklorik uzantılar üretmesi sonucunda organik bir süreçle ortaya çıkan kavramdır. İlk bakışta internet ortamında üretilen folklor gibi algılanan internet folkloru; icracı, icranın kendisi, dinleyici ve bağlama ait değişkenleriyle birlikte oldukça katmanlı bir yapı görüntüsü vermektedir. İnternet kullanıcıları, içinde bulunulan uzamın özellikleriyle bağlantılı olarak oldukça karmaşık etkileşim biçimleri geliştirmektedirler (Dobler, 2009: 193). Çevrim içi ortamlarda internet kullanıcılarının halk estetiği çerçevesinde ele alınabilecek folklor ürünleri ortaya koymaları, bir yandan halkbilim araştırmacıları için yeni bir inceleme sahası yaratırken diğer taraftan bu yeni sahaya uygun araştırma yöntemlerinin geliştirilmesini de zorunlu kılmıştır. Bu noktada ilk olarak üzerinde çalışılan alanın dinamiklerinin belirlenmesi ve söz konusu araştırma sahasının sanal toplulukların kültürel eğilimlerini şekillendirme aşamasındaki etkisi üzerine birtakım fikirler ortaya atılmıştır. Bu anlamda doğrudan halkbilim çalışmaları için ve alanın kendi bünyesindeki araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olmasa da “Netnografi” tekniği dikkat çekmektedir. Gary M. Bowler’in “*deneyimli bir araştırmacı için mükemmel bir kaynak ve nitel araştırmaya yeni başlayanlar için faydalı bir giriş noktası*” olarak gördüğü (2018: 25) netnografi, Robert V. Kozinets tarafından geliştirilen bir yöntemdir. Kozinets’in geliştirdiği netnografi, çevrim içi uzamda iletişim halinde olan internet topluluklarının tanımlanabilir ve sınıflandırılabilir eğilimlerinin belirlenmesini amaçlamaktadır (2015). Bu sayede internet kullanıcılarının öngörülebilir refleksleri üzerinden birtakım çıkarımlar yapılabilecek ve bu teknikle ilgilenen sosyal bilim disiplinleri için araştırma sahasının kritik dinamiklerinin daha kolay ayrıştırılması sağlanabilecektir. Genel anlamda netnografi; internet ilişkilerinin tipikleştirilebilir özelliklerle sınıflandırılması, dijital uzamda paylaşılan

⁸⁰ Richard Dawkins tarafından ortaya atılan memetik teoriye göre; fikir, slogan ve el yapımı gibi çok sayıda bilgi, bir insandan diğerine zihinde tutunma güçleriyle aktarılmaktadır. Dawkins, gerekli yeterliliğe sahip olan bu şeylere “mem” adını vermektedir (2001: 312). Dawkins’in memetik yaklaşımı, özellikle dijital kültür konulu akademik çalışmalarda sıkça başvurulan bir yaklaşımdır. Tarihsel süreçte memetik teoriyle doğrudan ve dolaylı olarak yakınlıklar içeren çok sayıda çalışma yayımlanmıştır (Shifman, 2014; Brodie, 1996; Knobel ve Lankshear, 2007; Blackmore, 1999). Bir kısmı erken döneme ait bu çalışmalar (Semon, 1921) kendi içinde kurumsallaşan bir yaklaşıma dönüşmüştür.

gönderilerden somutlaştırılabilir veriler elde edilmesi ve internet kullanıcılarının gözlemlenerek etnografik tekniklere benzer yaklaşımlarla analiz edilmesi süreçlerini içeren bir araştırma tekniğidir (Kozinets, 2015: 1).

Netnografi, Kozinets'in geliştirdiği çok sayıda uygulanabilir modelle katmanlı bir disipline dönüşme sürecindedir. Kozinets, ilgili modelleri, internet ortamındaki toplulukların davranışlarını ve sosyalleşme eğilimlerini ayırıştırmak için kullanmaktadır. Onun için, çevrim içi uzamda bulunan çok sayıdaki farklı topluluğun hangi deneyimlerle diğerlerinden ayrıldığının belirlenmesi önemlidir. Çünkü kullanıcıların gerçek eğilimlerinin belirlenmesi, sanal ortam dinamiklerinin ortaya çıkarılması açısından önemlidir ve bu sayede çevrim içi uzamdaki internet kullanıcılarının topluluk olma süreçleri sistematize edilebilmektedir (Kozinets, 2015: 34). Kozinets'in geliştirdiği netnografi tekniği tüm bu özellikleriyle, ticari beklentilerle yaklaşılan sanal dünyada büyük şirketler için faydalı olabilmektedir. Netnografinin sosyal bilim disiplinleriyle kesiştiği nokta ise internet topluluklarının davranış örüntülerinin halkbilim disiplinleri çerçevesinde belirlenmesi aşamasında kendisini göstermektedir. Halk bilgisi kapsamında değerlendirilebilecek çok sayıda folklor çıktısının belli sosyalleşme ve iletişim eğilimleri sonucunda ortaya çıktığı gerçeğinden hareketle, netnografinin uygulanabilir modellerinin dijital ortamda gerçekleştirilecek halkbilim çalışmalarında kullanılabilceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Belgesel Yöntem

Dijitalleşmenin hayatın her alanına nüfuz etmesi sonucunda çok sayıda günlük iletişim ritüeli sanal bağlamlarda gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde halk estetiğine dayalı folklor yaratımlarının da yine geleneksel bağlamlarından farklı olarak çevrim içi platformlarda üretildikleri görülmektedir. Dijital uzamdaki üretimlere bakıldığında ise görsel unsurlarla bütünleştirilmiş çok sayıda içerik göze çarpmaktadır (Oğur, 2023: 335, 340, 348, 356 364). Bu içeriklerin internet fenomenleri (Youtuber, Instagramer, blogger, TikToker vd.) tarafından üretildikleri ve dijital çağın sanatsal algısına göre şekillendirildikleri gözlenmektedir. Söz konusu sanatsal algı, çok sayıda ve türde dijital görselleştirme aracıyla düzenlenmiş öz-tasarım unsurunun standartlaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu öz-tasarım unsurlarına; çeşitli kurgu teknikleriyle oluşturulmuş hareketli videolar, mobil uygulamaların pratik arayüzleriyle filtrelenmiş fotoğraflar ve üç boyutlu multimedya tasarımları örnek olarak gösterilebilir. Konuya halkbilim açısından bakıldığında, bir araştırmacının örneklem olarak seçtiği sanal ortam içeriğinin analiz edilme süreçleri karmaşık hale gelebilmektedir. Bu noktada geleneksel halkbilim araştırma yöntemlerinden daha farklı, dinamik süreçlere uygulanabilir araştırma tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır.

İnternet ortamında sürekli güncellenen iletişim türleri mevcuttur. Dijital bağlam kendisini sürekli güncellemekte ve bu nedenle de statik bir akademik yöntemin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle folklor ürünü olarak değerlendirilebilecek hareketli video formlarının analiz edilme süreçlerinde yapısal incelemeye imkân tanıyacak bir yöntem ihtiyacı duyulmaktadır. Stefan Hampl, dijital ortamda yürütölen halkbilim araştırmalarında kullanılabilir sınırlı sayıdaki yöntem bir alternatif önermektedir. Hampl, dijital kültür araştırmalarında, Karl Mannheim tarafından temelleri atılan ve sosyal dinamiklerin bilgi sosyolojisi yaklaşımlarıyla ele alınması esasına dayanan belgesel yöntemin (documentary method) kullanılmasını önermektedir (2017: 19-25). Söz konusu yöntemin, dijital ortamdaki karmaşık üretimlerin bilimsel yaklaşımlarla ele alınmasını kolaylaştırmak amacıyla geliştirildiği görülmektedir. Teorik aşamalarında bilgi sosyolojisinin devreye girdiği belgesel yöntem; araştırma nesnesinin belgelenebilir ölçütlerle analiz edilmelerini kolaylaştırmakta, nitel yaklaşımlara ek olarak yapısal mekanizmaların ayırıştırmalarını ve kavranabilmelerini sağlamaktadır (Mannheim, 2002: 325-327; Weller, 2005: 297). Belgesel yöntem, söz gelimi internette yayınlanan bir videonun belirli bölümlerinin işaretlenerek parçalara ayrılması, daha sonra bu parçaların hem birbirleriyle hem de bütünle ilişkilerini yapısal yaklaşımla analiz etmeye yarayan bir model sunmaktadır. Bu yaklaşımda temel amaç dijital araçlarla oluşturulmuş sanal bir araştırma nesnesinin belgelenebilir ve ayırıştırlabilir bölümlere ayrılmasıdır. Bu şekilde incelenen üretim çeşitli açılardan yorumlanabilecek, açıklanabilecektir.

Retorikal Yaklaşım

Halkbilim açısından bakıldığında sözlü gelenek ürünleri; saf halk yaratımı olmaları, içgüdüsel bir sürecin sonunda doğrudan ilhamla üretilmeleri ve icracısına ek olarak dinleyici ve çevre gibi bağlama ait unsurları da içine almalarıyla değer kazanmaktadırlar. Halkbilim kapsamında yürütülen akademik çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemleri, süreçte gelişim göstererek daha geniş alanlarda ve daha detaylı incelemelerde kullanılabilir bir yapıya evrilmişlerdir. Metin merkezli yaklaşımlardan bağlam merkezli yaklaşımlara geçiş, folklor nesnesinin icra süreçleri ve bağlama ait diğer unsurlarla ele alınması sonucunu doğurmuştur. Özellikle “Sözlü Kompozisyon Teorisi”, folklorik bir üretimin “ne” olduğundan çok “nasıl” üretildiğine odaklanılmasını sağlamıştır (Çobanoğlu, 2016: 318-321).

Roger D. Abrahams; halkbilim araştırmacısının, sözlü kültür ürünlerinin yayılma süreçlerinde stilizasyonu sağlayan özü bulmaya çalıştığını ve söz konusu kültür üretimlerini gelenek kapsamında aktarılan bir öge olarak gördüğünü aktarmaktadır (2019). Abrahams’a göre geleneksel folklor yaklaşımlarıyla araştırma yapan bir halkbilimci, sözlü kültür ürünlerini incelerken araştırma nesnesini ancak sınırlı bir açıdan görebilecektir. Nitekim içinde çok sayıda estetik performans içeren bir sözlü kültür ürünü, icra ve dinleyici gibi bağlama ait önemli unsurlar barındırmaktadır. Bu anlamda estetik performansın sadece belli alanlarına (icracıya veya üretimin kendisine) odaklanan bir araştırma yöntemi akademik açıdan sınırlayıcı olacaktır (Abrahams, 2019: 97-99). Bu noktada Abrahams, halk estetiğine dayalı sözlü kültür ürünlerinin daha detaylı analiz edilmesine olanak sağlayan “retorikal” metodu önermektedir. Retorikal teori, salt sözlü anlatının kendisine ek olarak icracının artistik performansını da araştırma sürecine dâhil etmektedir. Abrahams’a göre, bu şekilde anlatının esas stilistiklerinden olan ikna ve tartışma süreçleri daha net görülebilecektir. Abrahams, anlatıyı ikna ve tartışma süreçleri içinde çözümlenmektedir. Ona göre anlatıcı, dinleyici/izleyicide etki bırakan bir anlatı performansı sunduğunda, söz konusu performansın dinleyici/izleyicide neden keyif duygusu yaşattığının açıklanması gerekmektedir. Bu aşamada da devreye retorikal yöntem girmektedir. Retorikal yaklaşım, dinleyici ve izleyicilerin estetik bir performanstan keyif alma süreçlerini statik bir düzlemde ele alan geleneksel prosedürlerden farklı olarak; anlatıcının tartışma ve ikna süreçlerine odaklanmakta ve dinleyici ve öge gibi unsurları da içeren bağlamı, ilişkisel metodolojinin merkezine almaktadır (Abrahams, 2019).

Retorikal yaklaşım, dijital ortamlarda üretilen belirli folklor ürünlerinin incelenmesinde kullanılmaya uygun bir araştırma yöntemidir. Çünkü çevrim içi platformlarda çok sayıda öz-tasarım normu kullanılarak multimediyatik bir kompozisyon haline getirilen internet folkloru ürünleri, retorikal yaklaşımla her katmanıyla görülebilecektir. Bunun yanında retorikal yaklaşımın daha katmanlı bir analize imkân tanıyan mekaniği, dijital ortamlardaki üretimlerin akıcı ve dinamik yapısını daha fazla açıdan incelemeye olanak sağlayan bir araç olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

İnternet ortamındaki sosyal hareketlilik, saf insan ilhamıyla şekillenen ve halk estetiği momentinde ortak kabulle benimsenen “anlatı” kapsamındaki folklor nesnelerini inceleyen halkbilim disiplini için çok sayıda araştırma konusu barındırmaktadır. Buna karşılık dijital uzamda yapılacak akademik bir çalışma, söz konusu alanın yeni, akıcı, canlı, karmaşık ve dinamik yapısından dolayı halkbilimci için zorlayıcı olabilmektedir. Bu aşamada en büyük sınırlılık araştırma yöntemi noktasında kendisini göstermektedir. Çünkü çevrim içi bağlamlara yansıyan estetik halk performansları, çok sayıda dijital araçla düzenlenmiş üretimlerdir. Bu çalışmada da dijital ortamda yer alan folklor nesnelerinin analiz süreçlerinde kullanılabilir akademik yaklaşımlara odaklanılmıştır. Bu doğrultuda netlore, netnografi, belgesel yöntem ve retorikal yaklaşım hakkında bilgiler verilmiştir. Sanal ortamlarda gerçekleştirilen halkbilim araştırmalarında; dijital uzamın bağlamsal yapısına ek olarak estetik performans süreci içinde değerlendirilmeye uygun olan dijital araçlar da problem alanına dâhil edilmektedir. Bu anlamda sunulan araştırma yaklaşımlarının; söz konusu problem alanının önemli bölümünde kullanılabilir modeller içerdikleri görülmüştür. İnternet ve bağlantılı iletişim araçlarının son yıllarda ulaştığı seviye, yayılma kapasiteleri ve geniş halk kesimleri tarafından kabullenme oranları, bahsi geçen metodların önemini ortaya koymaktadır. Fakat bu çalışmada kısaca tanımlanan teknik yaklaşımların, dijital ortamda yürütülen halkbilim araştırmalarının her alanında ve bu

çerçeve de her nesneye uygulanması zordur. Bu noktada araştırmacının daha dinamik bir bakış açasıyla üretim süreçlerine odaklanması ve inceleme nesnesini kendi bağlamı içinde değerlendirdikten sonra analiz süreçlerine dâhil etmesi daha verimli olabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Abrahams, R. D. (2019). Halk Biliminin Retorikal Teorisi İçin Giriş Sözlere (Çev. Ayşe Yavuz, Nilgöl Aytuzlar ve Emine Aydoğan). M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır Teke (Eds.), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* içinde (97-110). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
2. Bars, M. E. (2018). İnternet Folkloru: Netlore. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:15, 160-179.
3. Ben-Amos, D. (2007). Halk Bilgisinin (Folklorun) Bağlamı: İmalar ve Beklentiler (Çev. Metin Ekici). *Milli Folklor*, Yıl: 19, Sayı: 76, 232-243.
4. Blackmore, S. (1999). *The Meme Machine*. Oxford: Oxford University Press.
5. Blank, T. J. (2009). Folklore and The Internet: Vernacular Expression in a Digital World. Trevor J. Blank (Ed.), *Toward a Conceptual Framework for the Study of Folklore and The Internet* içinde (1-20). Logan, Utah: Utah State University Press.
6. Bowler, G. M. (2018). Netnografi: Sanal Kültürleri ve Topplulukları İncelemek İçin Tasarlanmış Bir Yöntem. Oğuz, M. Ö., Özünel, E. Ö., Teke, S. G., Erdal, T. Nalcioğlu B., ve Safiye, Z. (Eds.), *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* içinde (25-31). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
7. Braudel, F. (1996). *Uygurlukların Grameri*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
8. Brodie, R. (1996). *Virus of The Mind The New Science of The Meme*. Seattle: Integral Press.
9. Bronner, S. J. (2018). Halk Biliminin Dijitalleştirilmesi ve Sanallaştırılması (Çev. şafak Yılmaz ve Zehra Bayır). Oğuz, M. Ö., Özünel, E. Ö., Teke, S. G., Erdal, T. Nalcioğlu B., Safiye, Z. (Eds.), *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* içinde (45-94). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
10. Burke, P. (2008). *Kültür Tarihi*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2004'te yayımlanmıştır)
11. Carter, D. (2018). Sanal Toplumlarda Yaşam: Sanal Dünyadaki İnsan İlişkilerinin Etnografisi (Çev. Ayşe Uğureli ve Döne Hazel Göktaş). Oğuz, M. Ö. Vd. (Eds.), *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* içinde 95-114. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
12. Çobanoğlu, Ö. (2016). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
13. Çobanoğlu, Ö. (2019). Halkbiliminde Yeni Paradigmalar Bağlamında İnternet Folkloru. 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri içinde (121-126). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
14. Dawkins, R. (2001). *Gen Bencildir*. Müftüoğlu, A. Ü. (Çev.). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
15. De Vos, G. A. (2018). Folklor ve İnternet: Netlore. Oğuz, M. Ö., Özünel, E. Ö., Teke, S. G., Erdal, T. Nalcioğlu B., ve Safiye, Z. (Eds.), *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* içinde (9-14). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
16. Dobler, R. (2009). Ghosts in the Machine: Mourning the MySpace Dead. Trevor J. Blank (Ed.), *Toward a Conceptual Framework for the Study of Folklore and The Internet* içinde (175-193). Logan, Utah: Utah State University Press.
17. Dorson, R. M. (1978). Folklore in the Modern World. Sol Tax (Ed.), *World Anthropology* içinde (11-54). Paris: Mouton Publishers.
18. Frank, R. (2011). *Newslore: Contemporary Folklore On The Internet*. Jackson: University Press Of Mississippi.
19. Hampl, S. (2017). *Videoanalysen Von Fernsehshows Und Musikvideos: Ausgewählte Fallbeispiele Zur Dokumentarischen Methode*. Berlin, Toronto: Verlag Barbara Budrich.

20. Howard, R. G. (2018). Elektronik Melezlik: Yerel Ağların İsrarcı Süreçleri (Çev. Ahmet Erman Aral ve Gözde Tekin). Oğuz, M. Ö., Özünel, E. Ö., Teke, S. G., Erdal, T. Nalcıoğlu B., Safiye, Z. (Eds.), *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* içinde (131-162). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
21. King, S. A. (2018). İnternet Topluluklarının Araştırılması: Sonuçların Raporlanması İçin Önerilen Etik Kurallar. Oğuz, M. Ö. vd. (Eds.), *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* içinde (33-43). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
22. Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998). Folklore's Crisis. *Journal of American Folklore*, 111, 281–327.
23. Knobel, M. ve Lankshear, C. (2007). Online Memes, Affinities and Cultural Production. Michele Knobel ve Colin Lankshear (Eds.), *A New Literacies Sampler* içinde (199-227). Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/283968435_Online_memes_affinities_and_cultural_production (Erişim Tarihi: 18.01.2022).
24. Kozinets, R. V. (2015). *Netnography: Doing Ethnographic Research Online* (ilk yayım: 2010). Erişim Adresi: <https://www.researchgate.net/publication/267922181> (Erişim Tarihi: 25.05.2023).
25. Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya* (Çev. Mehmet Okyayuz). Ankara: Epos Yayınları (Eserin orijinali 1929 yılında yayımlanmıştır)
26. Markham, A. ve Buchanan, E. (2015). Etik Karar Alma ve İnternet Araştırmaları. *Folklor/Edebiyat*, cilt:21, sayı:83. 411-431.
27. McLuhan, M. ve Powers B. R. (2015). *Global Köy*. (Çev. Bahar Öcal Düzgören). İstanbul: Scala Yayıncılık.
28. McNeill, L. S. (2018). İnternetin Sonu: Sonsuz Seçim Sağlamasına Bir Halk Tepkisi (Çev. Tuğçe Erdal). Oğuz, M. Ö., Özünel, E. Ö., Teke, S. G., Erdal, T. Nalcıoğlu B., Safiye, Z. (Eds.), *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* içinde (115-130). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
29. Oğur, Ü. (2023). *Kültürün Dijitalleşme Süreci Ve Siber Uzamda Halk Anlatılarının Dönüşümü: Youtube Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
30. Semon, R. (1921). *The Mneme*. London: George Allen & Unwin Ltd Ruskin House.
31. Shifman, L. (2014). *Memes in Digital Culture*. Cambridge: MIT Press.
32. Weller, W. (2005). Karl Mannheim und die Dokumentarische Methode. *Zeitschrift für qualitative Bildungs, Beratungsund Sozialforschung*, 6(2), 295-312.

(22)

Dr. Yakup GELİR⁸¹

AYDIN UZKAN'IN *DİSTOPYA* ŞİİRİNE BİR BAKIŞ: DİSTOPİK UNSURLAR ve İMGENİN KURULUMU A LOOK AT AYDIN UZKAN'S *DYSTOPIAN POETRY: DYSTOPIAN ELEMENTS and THE CONSTRUCTION OF THE IMAGE*

ÖZ

Ütopyanın karşıtı, karamsarlık ve olumsuzluklarla anılan distopya, geniş bir anlam kulvarına sahiptir. Bireyin içinde bulunduğu zamana, dünyaya, yaşama ve geleceğe dair endişelerini dillendiren kavram, insanoğlunun baskılanmış, sınırlandırılmış, özgürlükten yoksun hayatına odaklanır. Genel çerçeve itibarıyla distopya, geleceğe dair pesimist bakıştan hareketle şekillenirken, aynı zamanda mevcut şartların ördüğü olumsuzlukları da konu edinir. Hem şimdiki hem geleceği olumsuz çizgilerle anlatan distopya, farklı anlatım biçimleriyle kendine yer edinir. Edebiyattan sinemaya değin farklı alanlarda görülen kavramın, edebi sahada ayrı bir konumu söz konusudur. Edebi sahanın ifadedeki yeteneği, imgesel zenginliği, anlam olanaklarının çeşitliliği, hayal gücüyle güçlü ilişkisi, gelecek tasavvuruna dair önsözleri distopyaya geniş bir alan açar. Başta roman, öyküde olmak üzere distopyanın anlatıldığı ve kurgulandığı edebi alanlar dikkat çeker. Bunlarla birlikte şiirde de distopyanın kimi metinlerde görüldüğüne tanık olunur. Günümüz şairlerinden Aydın Uzkan'ın *Distopya* adlı şiiri buna örnek olarak verilebilir. Metnin başlığından anlatımına ve imgesel söyleyişinden kurgusuna kadar her şey distopya kavramıyla örtüşür. İlk hayatta dair tanımlama sonrasında dış dünya ve diğer anlam örgüleri kavramın etrafında gezinir. Her ifade; önceki ve sonraki ifadelerle örtüşük, mana birliklerini distopya etrafında toplayan, distopik unsurları açığa çıkaran bir sorumluluk yüklenir. Distopik unsurların oluşturduğu bu distopya şiiri, metin boyunca genişleyip daralmaktadır. Genişledikçe anlamı çevreye yayan daraldığında ise manayı derinleştiren bu distopik unsurlar metnin en güçlü yönünü oluşturur. Özellikle distopik söylemin yüklendiği imgesel anlatım, metni içerik olarak canlı kılarak, her okunuşunda metne farklı anlam olanaklarını sağlar. Bu çalışmada şiirde distopik unsurların ortaya çıkarılması, oluşturdukları anlam atmosferinin tahlili ve imgenin tespiti amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, şiir, distopya, distopik unsurlar, Aydın Uzkan.

ABSTRACT

*Dystopia, which is the opposite of utopia, referred to with pessimism and negativity, has a wide meaning. The concept, which expresses the concerns of the individual about the time, the world, life and the future, focuses on the suppressed, limited, and unfreedom life of human beings. As a general framework, while dystopia is shaped by a pessimistic view of the future, it also deals with the negativities woven by the current conditions. Dystopia, which describes both the present and the future with negative lines, takes its place with different forms of expression. The concept, which is seen in different fields from literature to cinema, has a different position in the literary field. The expressive ability of the literary field, its imaginative richness, the diversity of meaning possibilities, its strong relationship with imagination, its premonitions about the vision of the future open a wide field for dystopia. Literary areas where dystopia is told and fictionalized, especially in novels and short stories, draw attention. Along with these, it is witnessed that dystopia is seen in some texts in poetry. One of the contemporary poets, Aydın Uzkan's poem *Dystopia* can be given as an example. Everything from the title of the text to its narration and from its imaginative expression to its fiction coincides with the concept of dystopia. First, after the definition of life, the outer world and other meaning patterns move around the concept. Each expression; A responsibility that overlaps with the previous and next statements, gathers the mana units around dystopia, and reveals the dystopian elements. This dystopian poem, created by dystopian elements, expands and contracts throughout the text. These dystopian elements, which spread the meaning to the environment as it expands and deepen the meaning when narrowed, constitute the strongest aspect of the text. In particular, the imaginary narrative, on which dystopian discourse is loaded, makes the text alive as content and provides different meaning possibilities to the text every time it is read. In this study, it is aimed to reveal the dystopian elements in poetry, to analyze the atmosphere of meaning they create and to determine the image.*

Keywords: Literature, poetry, dystopia, dystopian elements, Aydın Uzkan.

⁸¹ Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, e-posta: yakup.gelir@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9204-0768

GİRİŞ

Distopya, ütopyanın karşıtı ve onunla anılsa da kavramın kendine has bir kavramsallaşma hususiyeti mevcuttur. Kavramsallaşma süreci, uzun bir zamana tekabül eden distopya hakkında şu ifadeler söz konusudur:

“Distopya” kelimesi ilk olarak 1868 yılında, filozof ve aynı zamanda İngiliz Parlamentosu’nda üye olan John Stuart Mill (1806- 1873) tarafından Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmada kullanılmıştır. Distopya kavramı, ütopyanın vaat ettiği iyimser durumun aslında sanıldığı gibi topluma huzur ve eşitlik getiremeyeceğini vurgulayarak, ütopyanın ‘iyi olan yer’ anlamına zıtlık oluşturacak şekilde ‘kötü olan yer’ anlamına gelecek şekilde oluşturulmuştur. (Kavas, 2019: 52).

İfade, zamanla farklı anlatım biçimlerinde karşılık bulmaya başlar. İfadenin her anlatımı, onun kavramsallaşma sürecine katkı sunacak bir hamle şeklinde belirir. Edebiyat, felsefe ve sinema ifadenin kullanıldığı başlıca alanlardır. Hususen kavramın, günümüzde daha fazla dikkat çekecek boyutta olduğu söylenebilir. Özellikle insan hayatının farklı aparat ve aygıtların kullanılmasıyla otoriter bir düzlemde konumlandırılması, dizaynı ve belli alanlar dâhilinde hareketine dair verilen izin; kavramın karşılık bulmasında ve yayılmasında başlıca faktörlerdir. Diğer bir ifadeyle distopya, “hedeflenen toplum modellerinin” gerçekleşmemesinden ötürü bu modellerin “eleştirisi ve mevcut toplumsal, siyasal sistemlerin dolaylı, temsili ve metaforik yollarla yapı/büyü bozumlarıdır.” (Ekiz, 2018: 16) Netice itibariyle ifadenin ortaya çıkışı, yerleşmesi zoraki bir sürecin sonunda olmayıp, hedeflenenlerin gerçekleşmemesinden dolayı makul sebepler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu da kavramın tabii bir gelişmenin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır.

Baskıcı ve otoriter sistem içerisinde gelecekteki olumsuz şartlara sahip toplumlar veya “ideal toplumun ekonomik ve kültürel yapılarındaki aksaklıklarını eleştirerek geleceğe yönelik uyarılarını karamsar bir bakışla ortaya koy(an)” olarak tanımlanan distopya, geniş bir tanım havzasına sahiptir (Çevik Tan, 2010: 12). Havzanın barındırdığı söylem, kavramı birçok şeyle ilintilendirir. Baskı, otorite, sistem, kötümserlik ve kaos bunlardan bazılarıdır. Bunlarla birlikte özgürlük, refah, mutluluk da bu havzaya dâhil olur. Birincilerin söylemde üstlendiği rol ve metinde ördükleri anlam evreni, ikincileri pasifize ederek distopyanın mana dünyasına kapı aralar. Diğer bir ifadeyle olumsuz sözcüklerin varlığı, olumlu olanların yokluğuna işaret ederek distopyanın genel çerçevesini çizer. Böylece distopyanın oluşturduğu anlam evreninde, pesimist bir atmosfer hakim olur. İnsan ve toplum yaşamında ağır koşulların sebebiyet verdiği bu durum; sınırlı, belli kurallar içerisinde hareket eden, otoriter, insan ve toplum gelişimine engel, karamsarlığın ve kargaşanın hâkim olduğu bir ortamı imler. Bu koşulların mevcut olduğu atmosferde, hem içinde yaşanan zamana hem geleceğe dair katı bir ümitsizlik ön plana çıkar. Bu ümitsizliğin oluşmasında yukarıda da ifade edildiği üzere öncelikli nedeni baskıcı ve otoriter sistemlerdir.

Daha önce vurgulandığı gibi edebiyat, felsefe ve sinemada işlenen ve giderek popüler bir kavram haline gelen distopya, özellikle “1950’den sonra 2. Dünya Savaşı’nın etkisi ile üretilen eserlerde” belirmeye başlar (Kavas, 2019: III). Fakat edebi sahada görünürlüğü daha belirgindir. Edebiyatla türlerin çeşitliliği, imgenin anlamı zenginleştiren özelliği, ifadelerin birçok şeyle ilişkisi, her okunduğunda dilin yeni anlamlar sunuşu edebiyatı bu bağlamda ön plana çıkarmıştır. Bunun yanında kavramın kendisinden kaynaklı farklı manalar barındıracak yapısı, giderek önem kazanması, tasvir ettiği dünyanın değişik açılardan dile dökülecek potansiyeli; onu edebiyatla yakınlaştırmıştır. Başka bir ifadeyle belirtilen hususlardan dolayı kavramın edebiyat ile yakın ilişkisi olmuştur. “Distopik kurguların, dünya edebiyatında özellikle 20. yüzyılın başından itibaren sayıca arttığı görülmektedir. Bu durum modern dönemin, birey üzerinde yarattığı olumsuz etki ile açıklanabilir.” (Durmaz, 2022: 2) Böylece distopya, romandan öyküye, şiirden diğer anlatı türlerine değin farklı edebi türlere konu olmuştur. Genel itibariyle roman ve öyküde distopyanın dikkat çekebilecek bir konumda olduğu söylenebilir. Özellikle romanın sağladığı anlatım imkânları kavram için önemli atılımlardır. Roman haricinde distopya, şiirde de konu olarak işlenir. Edebi türler içerisinde şiirin diğerlerine nazaran içerdiği özgün kurallar, anlatım yoğunluğu, imgenin yayılan, derinleşen ve başka unsurlarla ilişkili konumu, söylemin katmanlı yapısı, sözün kısa ve vecizeli oluşunun makbuliyeti kavrama farklı anlam imkânlarını sınırlar. Bu sebepten ötürü kavramın şiirde ele alınışı önemlidir. Şiirin anlam yoğunluğunun devreye girmesiyle

oluşturulan metin, sıradan bir söylemden uzaklaşarak kendi anlam evrenini inşa edebilecek bir niteliğe bürünür. Özellikle kavramın kendinden menkul anlam dünyası tümüyle şiire kapı aralar bir hususiyet taşır. Bu belirlemelerden hareketle distopya hakkında yazılı metinlerden biri, Aydın Uzkan'ın *Distopya* adlı şiiridir.

6 kıtada oluşan şiir, distopik bir yaklaşım ihtiva etmektedir. Şiirin atmosferine hâkim bu yaklaşım, söylemi distopya kavramı doğrultusunda yönlendirir. Başlıktan başlamak üzere ağır bir tonda ilerleyen şiir, distopyanın kavramsal çerçevesine dâhil olabilecek bir söylem üzerine inşa edilmiştir. Bireyin iç ve dış dünyası, doğa ve diğer varlıklar bu söylemin belli yerlerinde birbirine bağlanarak bütünlüklü bir mana oluştururlar. Metnin içine yerleşik olan bu mana, içerdiği distopik unsurlarla distopya bakışımının belli başlı hususlarını sunar. Şiiri çevreleyen bu bakış, distopyanın özelliklerini ortaya koyarak kavram hakkında algı oluşmasını sağlar.

1. Distopyaya Dair İlk İzlenimler: Distopik Unsurlar

Şiirin ilk kıtasından itibaren distopik unsurların yoğun bir biçimde işlendiği bir anlatımla karşılaşılır:

Genetik bir döngüdür hayat

Ağıt yakarak uçar hüzünbaz kelebekler

İç savaşını kaybeder bir gladyatör

Ve pişmanlık kokar cesetler (Uzkan, 2015: 19)

Metne serpiştirilen dispotik unsurlardan ilki; şiirin birinci dizesini oluşturan “Genetik bir döngüdür hayat” ifadesidir. Öncekinden fiziksel anlamda tevarüs eden şeyler için kullanılan genetik sözcüğüne yer verilmiş ve bu sözcük sürekli benzer edimler yapmak manasını taşıyan “döngü” ifadesiyle birleştirilerek hayat kelimesinin sıfatı yapılmıştır. Hayata yönelik bu olumsuz tanımlama, dispotik bir unsur olarak metinde yer alır. Hayatı, ilintili olduğu yaşam, duygu, arzu gibi olgulardan soyutlayan bu söylem, bir sonraki mısra da keleşi içine katarak ilerler. “Ağıt yakarak uçar hüzünbaz keleşler” sözünde ifadesini bulan bu anlatım, tümüyle distopik bir sahne ile tasvir edilmiştir. Ağıt yakmak ve hüzünbaz sözlerinin içerdiği bu söyleme, keleşler dâhil edilerek karamsar ve olumsuz bir atmosfer betimlenir. “İç savaşını yitirir bir gladyatör” dizesi, ilk dizeye destek olacak şekilde anlam yüklenmiştir. Özellikle birinci dize ile arasında güçlü bir bağ mevcuttur. Çünkü ikisinde de hayat devingenlik ve canlılıktan uzak; dural, değişim vaat etmeyen bir biçimde anlatılmıştır. Kıtanın son dizesi metnin ilk bölümünü tümüyle anlam açısından destekleyecek bir mana üretir. “Pişmanlık kokar cesetler” ifadesiyle sağlanan bu mana; kıtayı, distopik açıdan bir bütün haline getirir. Çünkü ilk üç dizide durağan ve pesimist bakış açısı, son mısra da tümüyle cesetle ilişkili aynı zamanda kokmak ve pişmanlığın eklendiği bir söylemle tümüyle olumsuz bir perspektif hakim kılınır. Ayrıca “ler” çoğul ekiyle cesedin çoğullaştırılması distopik yaklaşımı derinleştirir. Bu yaklaşım, kıtanın iskeletini oluşturan hayat, keleşler ve gladyatörün fonksiyonlarından uzak bir biçimde anlatımını gerektirir.

Metnin ilk bölümünde mevcut anlatım ikinci kıtada da devam eder. Burada da dispotik unsurlarla karşılaşılır:

İnce işçilik ister huzur

Üşüdükçe kendini yakar fiyakalı bedenler

Yalanlar siner seslere

Yanlışa köledir şüpheler (Uzkan, 2015: 19)

İlk dizede huzura dair belirleme, mısranın başında zor bir sürece koşullandırılarak bunun imkânsızlığına vurgu yapılır. “İnce işçilik ister” kelime grubuyla oluşturulan bu ifade, huzurun olabilirliğini tartışmaya açmanın yanında bunun pek mümkün olmadığını altı çizilir. Nitekim sonraki üç dize, bu minvalde gelişen bir anlama sahiptirler. Bir nevi huzur için istenilen şartlar ve atmosfer burada belirtilen ifadelerle geçersizleştirilir. “Üşüdükçe kendini yakan fiyakalı bedenler, seslere yalanın sinmesi ve şüphelerin yanılsa köle oluşu” gibi sözlerle meydana getirilen söylem, kaotik bir sahneyi tanımlar. Bu kaotik atmosferin oluşumunda rol alan distopik unsurlar, günümüzle ilintilendirilebilecek hususlar taşır. Dış dünyada meydana gelen olumsuz vakalar, şairin perspektif ve gözlemlerinin negatif olmasına yol açar. Bundan dolayı sanatçı tarafından çizilen tablo, uzun süren gözlemlerinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Netice

itbarıyla yaşamla pozitif bir bağ kurmak; dış dünyadaki olumsuzluk, kargaşa ve kaostan ötürü başarısızlıkla sonuçlanır.

Metinde distopik unsurların bulunduğu diğer bir söylem üçüncü kıtada söz konusudur. Güçlü ifadelerin bulunduğu bu bölüm, çevre ve dış dünya yerine insana odaklanılmıştır:

Zırhtan güçtür sabır

Duyguları deforme eder içgüdüler

Mesafelere yol taşır insan

Ve yıldan uzundur saniyeler (Uzkan, 2015: 19)

“Sabır, duygu ve içgüdü” gibi ifadelere yer verilerek, insan profiline ve bunu oluşturan unsurların kendi aralarındaki ilişkisine değinilmiştir. İlk dizede “sabır” sözcüğüne yapılan vurgu ve bunun neticesinde oluşan pozitif bakış, metni refleksif bir zeminden çıkararak insanın ve sahip olduğu yaşamın olumlandığı bir alanda konumlandırır. Burada sabır sözcüğüne üstlendiği güçlü mana, bir sonraki dizede dispotik bir bakışın şekillendirdiği bir anlam evreni içinde kaybolur. “Duyguları deforme eder içgüdüler” söylemiyle biçimlenen bu anlam, duygulardan soyutlanmış, insani özelliklerini yitirmiş, içgüdüleriyle hareket eden bireyi resmeder. İnsana yönelik bu tasvir, dispotik unsurlar içerisinde dikkat çekici olanlardan biridir. Çünkü duyguların içgüdüler tarafından deforme edilmesi, bireyin sahip olduğu donanımı kaybetmiş anlamı içermektedir. Bir sonraki dize olan “mesafelere yol taşır insan”da ise niteliklerini yitirmiş, otomatlaşan insan üzerinde durulur. Edilgen bir konuma sokulan insan “Ve yıldan uzundur saniyeler” cümlesiyle, zamana mahkûm bir biçimde fotoğraflır.

Metnin üç kıtasında örölü anlam evrenine dördüncü kısımdan da devam edilir. Burada merkezden çevreye yığılan bir anlam örgüsü söz konusudur. Özellikle kıtanın ihtiva ettiği söylem, metnin üzerine kurgulandığı anlam evrenini başka kavramlarla ilişkilendirerek genişletir:

Cümlelerde çoğalır harf kesikleri

Yarasının acısını tarif edemez çocuklar

Rüyalar dökülür saçlarından

Ve aydın/lığa göz değer karanlıklar (Uzkan, 2015: 19)

Öncelikle soyut bir anlam üzerine inşa edilmiş ilk dize dikkat çeker. Cümle sistemi içerisinde “harf kesikleri”nin çoğalımı, distopik bir anlatımla örtüşür. Çünkü bu ifade, düzensizliği, sistemden çıkmayı, sistemdeki huzursuzluğu ve kargaşayı imler. Özellikle cümle ve harf üzerinden bunun gerçekleştirilmesi; metinde anlatılmaya çalışılan kaos hakkında ipuçları verir. Yoğun soyut anlatımı içeren bu dizeden sonra çocukların merkez olduğu bir anlatımla karşılaşılır. Benzer bir anlatımı olduğu bu dizede harf kesikleri ve çocukların yarası arasında anlamsal bir ilişki söz konusudur. İkisinde de kötü bir duruma veya vakaya işaret edecek bulgular görünmektedir. İlkinde kesik, ikincisinde ise yaranın kullanımı bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca anlatımın harf ve çocuk üzerinden gerçekleştirilmesi, dispotik bakışın metindeki derinliğine dair göstergeler olarak değerlendirilebilir. “Yara” ve “kesik” sözcükleri üzerine temellendirilmiş, fiziksel şiddet ve travma ile ilişkili söylem, bireyin yaşam alanının darlığını ve tekdüzeliğini sembolize eder. İki dizenin içerdii anlamsal şiddet, soyut bir aşamaya evrilerek, rüyanın soyut, akışkan, esnek ve yumuşak özelliği ile bütünleşir. Diğer iki fiziksel betimlemenin aksine burada ruhsal denilebilecek tasvir göze çarpar. “Rüyalar dökülür saçlarından” dizesinde somutlaşan bu söylem, anlam olarak birbirini tamamlayan üç sözcükten müteşekkildir. Üç sözcüğü tekil anlamları, birbiriyle ilişkisi, dizede oluşan söylem; rüyavari bir tabloyu oluşturur. Metnin içerisinde yaşam, mutluluğa yakın ve kaostan uzak önemli dizelerden biridir. Fakat bölümün son dizesi olan “Ve aydın/lığa göz değer karanlıklar” sözüyle, bir önceki mısradaki var olan pozitif tablo dağılır. Aydınlık ve karanlık kelimelerinin bir arada kullanımı, karanlık sözünün söylemdeki baskın oluşu, anlamı dizayn edişi, kendi dışındaki manalara imkan tanımaması pesimist bir anlamın ortaya çıkmasına neden olur.

Metnin beşinci kıtasında da daha önceki kıtalarda olduğu gibi dispotik bir bakış mevcuttur. Kıtanın beş dizesinde de genel anlamda dispotyaya paralel bir anlam evreni görünmektedir:

Kırılır hayatın imdat penceresi

Saklandığı yerden çıkar kutsal ağrılar

Ölmeyi yaşarken öğrenir insan

Ve körlüğe imrenir yarasalar (Uzkan, 2015: 19)

Kıtanın ilk dizesinde hayatın ilişkili olduğu unsura dikkat çekilir. “Kırılır” fiiliyle betimlenen “imdat penceresi”, hayatın kırılğanlığını ifade eder. Hayata dönük bu söylem, onun zayıf bir zeminde konumlandığını ve başka unsurlarla ilişkisizliğini ortaya koyar. Böylece hayatın dayanıksızlığı, kendisini destekleyecek argümanlardan yoksunluğu vurgulanır. Hayata yönelik bu dispotik yaklaşım, bir sonraki dize olan “Saklandığı yerden çıkar kutsal ağrılar” sözüyle kutsal kitaplardaki ağrılarla iliştilir. Bu ifade, hayatı tekrardan kurgulama amacını taşımaktadır. Kutsal metinlere dönük bu söylem, modern dönemin ürettiği argümanların hayatı kurgulamaktan uzak olduğunu bir göstergesidir. Bir nevi modern hayatın kaos, ümitsizlikle iç içe olduğu belirtilmeye çalışılmıştır. Fakat kutsal kitaplardan neyin alınacağı hakkında kesin bir belirleme ve bilgi paylaşılmaz. Burada görünürde derin bir boşluk bırakılmış ama “kutsal ağrılar” sözüyle bu boşluğun doldurulabileceği ima edilmiştir. Açıklamak gerekirse dispotik bir bakışın çevrelediği hayatı yeniden inşa etme imkânının “kutsal ağrılar” olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür. Üçüncü dizede bir nevi, kutsal ağrılarla ilintili olabilecek bir söyleme yer verilmiştir. “Ölmeyi yaşarken öğrenir insan” ifadesi bu bağlamda kullanıldığı söylenebilir. Mısranın barındırdığı anlam, aslında yaşama istencini sembolize eder. Ölmek her ne kadar dispotik anlayışı içerse de, yaşamak, öğrenmek gibi tecrübe belirten sözlerle bir arada kullanıldığında hayatı bir nebze olumlar. Küçük de olsa var olan bu iyimserlik, son mısrada kaotik bir atmosferin içinde kaybolur. Diğer bir deyişle üçüncü dizenin üzerinde durduğu gri zemin dördüncü mısrada yerini karanlık bir zemine bırakır. “Ve körlüğe imrenir yarasalar” sözüyle tasvir edilen bu zeminde katı, karanlık, görme duyusundan yoksun bir yaklaşım söz konusudur. Söylemin üzerine inşa edildiği ifadelerin katılığı ve negatifliği; özellikle yarasa ile bunun anlatımı distopya ile örtüşmektedir. Kısacası distopik unsurların baskın olduğu bu dizede, hayat hakkındaki negatif tutum yarasalar örnek verilerek somutlaştırılır.

Metnin son kıtası, önceki beş bölümün ihtiva ettiği anlamın toparlanmış halidir. Her ifadede olumsuz bir mana mevcuttur. Önceki bölümlerin bazılarında var olan küçük iyimserlikler, burada tamamen kötümser bir tablo şeklinde belirir:

Korkunun zindanıdır her kale

Gizlenemez bir tedirginlik sergiler yüzler

Ölümcül hamlesini yapar zaman

Ve hep yalnız kapanır gözler (Uzkan, 2015: 19)

Kıtaya hâkim kötümser atmosferde, öncelikle ilk dize dikkat çeker. “Korkunun zindanıdır her kale” sözüyle, baskıcı sistemlere ve otoriterliğe yönelik bir tenkit belirir. Bunlara dönük eleştiri aynı zamanda modernizmi de içine almaktadır. “Modernizmin çizdiği ütöpik toplum tasavvuru yerini karamsar bir anlayışa bırakm(ası)” bu eleştirinin kaynağını oluşturmaktadır (Ekren, 2022: 34). Böylelikle “korku-zindan-kale” arasındaki ilişki, otoriteryen sistemlerin kendilerini korumasına dönük hamlelerine ve modernizme göndermedir. Kale sözcüğüyle, toplumdaki steril yönetimleri sembolize edilir. Zindan ve korku ifadeleriyle bu mana desteklenerek, kalenin aslında hem yönetim hem toplum için bir korku imparatorluğu olduğu vurgulanır. Korkunun görünümü ikinci dizede sürdürülür. “Gizlenemez bir tedirginlik sergiler yüzler” cümlesiyle hem kalenin içinden hem kalenin dışından insanların yüz görünümüleri yansıtılır. Korku kaynaklı yüzlerdeki tedirginlik, hem kaledeki hem kale dışındaki insanların yüzlerinde olduğu belirtilir. Bu anlatımla, korkunun ve ümitsizliğin tüm yüzlere sindiği ifade edilir. Yüzlerdeki tedirginliğin bu tarzda deşifre edilmesi, toplumsal anlamda yaşanan tümel bir deneyimin yansımalarıdır. Başka bir ifadeyle toplumun hayatla bağının zayıflığı veya kopuşu, toplumda giderek yayılan ve toplumun iç dünyasına sinen bir tedirginliğe yol açar. Buradaki tedirginlik uzun bir zaman devam etmekte olan kronik bir özellik taşımaktadır. İlk iki mısrada iç dünyayı tasvir eden, açığa çıkaran anlatım, üçüncü dizede zaman olgusuna odaklanır. Burada zaman, acımasız ve katıdır. “Ölümcül hamlesini yapar zaman” sözüyle barındırdığı özellikleriyle, değişim karşısında engeldir. Ölümcül ifadesiyle aynı anlam düzleminde kullanılması bu söylemin bir devamı niteliğindedir. Özellikle söylemin bu denli sert sözcüklerden oluşumu, kötümser bir yaklaşımın neticesidir. Sonuç itibarıyla distopik bir bakışın sonucu olarak, yaşamla uyuşmayan, yaşamı kesintiye uğratan ve yaşamla problemlili sözcüklere yer verilmiştir. Bu da şiirdeki söylemin oluşumunda kötümser bir tutumun etkin olduğunu ortaya koyar. Kıtanın ve şiirin son

dizesindeki bu mevcut karamsar ve distopik yaklaşım ölümle özdeşleştirilerek sonlandırılır. “Ve hep yalnız kapanır gözler” mısrasında vücut bulan bu yaklaşım, yaşamın son sahnesine yönelik epizoddur. Canlılığın, yaşamın önemli göstergesi gözlerin kapanışı, karamsar bir zeminde inşa edilen söylemin son aşamasıdır. Yalnız kelimesi kullanılarak yaşamın son sahnesi trajik bir atmosfer içinde betimlenir. Bu ifade distopik anlatıların belirgin bir özelliğidir. Bu çerçevede “Oluşturulan distopik dünyada karakterlerin bir diğer özelliği de değer yitimine uğramaları, yalnızlık hissini derinden hissetmeleri(dir.)” (Karaca Küçük, 2015: 1450) Netice olarak metnin başlığından son dizesine kadar ağır ve yoğun bir kötümserlik hâkimdir. Distopik unsurlardan beslenen bu atmosfer, yaşama dair olumsuz bir yaklaşım içermektedir.

2.İmgeden Distopyaya

“Olmayanı olur, görünmeyeni görünür, tutulmayı tutulur hale getir(en), var olmayanı varmış gibi kabul edip var kılmaya çalış(an)”⁸² veya “duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri” şeklinde tanımlanan imge; şiirin önemli bir unsurudur (TDK, 1998: 1076). Şiirin oluşmasında şüphesiz birçok faktör etkindir. Bunların içerisinde imgenin dikkat çeken bir konumu mevcuttur. İmgenin şiirde yüklendiği fonksiyon göz önüne alındığında, anlam evreninin oluşmasında, örülmesinde, temanın işlenmesinde imge başat rol oynar. Bu minvalde şiirde ön plana çıkan şey imge olduğundan dolayı, şiir metinleri arasındaki farkın anlaşılmasında da imge önemli bir görev yüklenir. Bu açıdan imge, anlamın oluşmasında birinci derecede sorumluluk alır. İmgenin bu özelliğinin metinlerde kurgulandığına dair güçlü işaretler olduğu söylenebilir. *Distopya* metninin oluşmasında başat rol imgenindir. Metnin başlığından son kısmına kadar anlam evreninin oluşması, sözcükler arasındaki karşıtlık ve birbirini tamamlama, manayı merkezde toplama ve çevreye yayma imgenin fonksiyonu olarak belirir. Bu çerçevede distopya kavramının kurgulanışında öncelikli olarak söz sahibi imgenindir. Distopik bir yaklaşımın metne sinmesinde, imgesel bağlamda birçok ifade dikkat çeker. Bu ifadelerden bazıları insanlarla, bazıları da dış dünya ve diğer varlıklarla ilgilidir. Bu imgelerin ön gördüğü söylemden hareketle distopik bir perspektifin hâkim olduğu bir mana dünyasına ulaşılır. Katı, kötümser, karamsar, tedirginlik ve şüphelerle örülü bu dünyada yaşama dair her şey olumsuzdur.

Öncelikle insana dair imgeler dikkat çeker. Bu imgelerden bazıları şunlardır:

İç savaşını yitirir bir gladyatör

Üşüdükçe kendini yakar fiyakalı bedenler

Mesafelere yol taşır insan

Ölmeyi yaşarken öğrenir insan

Gizlenemez bir tedirginlik sergiler yüzler

Ve hep yalnız kapanır gözler (Uzkan, 2015: 19)

Metinde insana dair kullanılan imgelerle karamsar bir tablo çizilmiştir. “İç savaşını yitiren gladyatör” ifadesindeki imge, buna dair örneklerden biridir. Gladyatör üzerinden gerçekleştirilen bu anlatımla, mücadeleyi kaybetme, yaşama istencini yitirme vurgulanır. Bir nevi gladyatör distopyada örnek model olarak sunulmuştur. Ayrıca buna sebep olanlara değinmeksizin imgenin anlamsal olarak ucu açık bırakılmıştır. Böylece gladyatörün mücadeleyi kaybetmesinde baskıcı sistemler ve otoriterlik olabileceği gibi başka faktörlerin de olma ihtimaline kapı aralanır. Bir sonraki imgede ise kaotik bir sahne sergilenmiştir. “Üşüdükçe kendini yakar fiyakalı bedenler”le bu kaotik ortamda gerçeği idraktan uzak bir insan profili belirir. Üşümek ve yakmak gibi iki karşıt edimle tedirginlik, kargaşa, kaygı ve korkudan kaynaklı kişinin bilinçsizlik hâli yansıtılır. Başka bir ifadeyle kişinin içinde bulunduğu durum, üşüme ve yakma üzerinden tasvir edilmekle, onun eylemleri ayırt edemediği belirtilir. Bu anlatım, distopik atmosferin kişinin üzerinde etkisinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu bakışın devamını “Mesafelere yol taşır insan” ibaresinde görmek mümkündür. Söylemin içerdiği anlamda, insan tarafından yapılanların bir amaç gütmeyeceği belirtilir. Nitekim eylemlerin mesafelere yol taşımak gibi absürt bir sözle tarifi, bu anlam çerçevesinde gelişir. Amaçsızlığı ifade eden bu söz, hedefsiz yaşamı kodlar. İnsana dair diğer bir imge ölüm ve insan arasındaki ilişkiyi belirten “Ölmeyi yaşarken öğrenir insan” dizesidir. Ölümün bir tecrübe olarak görülmesi, şiirin handikaplarından biridir. Çaresizliği,

⁸² Sanat Sözlüğü, 06 İmge, 03:20, TRT Belgesel, 2016, <https://www.dailymotion.com/video/x51i2k1>

umutsuzluğu, başka bir olanağın olmayışını belirten ifade, metnin dikkat çekici imgelerindedir. Ölümle çizilen tablo, distopyayı sembolize eder. Çünkü dizede yaşam ve insan ölüme bağlı kılınmıştır. Yaşamın ölümden önce görünür hale getirilmesi, kurgulanışı etrafında gelişen imgesel anlatım, distopya ile örtüşür. Bu minvalde dizenin içerisindeki her anlam birliği, distopya manası etrafında kümelenir. Distopya kavramı ile ilintili olabilecek başka bir imgesel anlatım “Gizlenemez bir tedirginlik sergiler yüzler” ibaresidir. Yüz sözcüğünden hareketle, kişi/kişilerin tedirginliği üzerinde durulur. Bu yüz tasviri, içinde bulunan zaman ve durumdan kaynaklı mutsuzluğu ortaya koyar. “Ler” çoğul ekinin eklenişi, tedirginliğin tümel olduğunu belirtir. Böylelikle tedirginlik, toplumsal bir forma dönuşmüş olarak betimlenir. Çoğullaştırılan tedirginlik, her yüzde yansımakla distopik atmosfere işaret edilir. İnsanla ilgili son anlatım “Ve hep yalnız kapanır gözler” mısrasıdır. Önceki dizelerde insanı farklı açılardan tanımlamaya çalışan imge, bu dizede trajik bir anlatımla görünür. Ölümün merkez olduğu bu söylemde, diğer ifadeler bu merkezin etrafında toplanır. Bu açıdan ifadeler, merkezdeki anlamın vurgusu için sorumluluk alırlar. “Ve” nin üstlendiği vurgu, “hep”le birlikte şiddetlenir. Bu şiddet yalnız sözcüğüyle bir üst aşamaya taşınır. Merkezi rolde bulunan “kapanır gözler”de ise anlam tüm boyutlarıyla sergilenir. Ölümün imlendiği bu söylemde, distopyaya doğru bir mana evreni inşa edilir.

Metinde dış dünya hakkındaki imgeler için şu dizeler söylenebilir:

Ağıt yakarak uçar hüzünbaz kelebekler

Korkunun zindanıdır her kale (Uzkan, 2015: 19)

Dış dünyaya ait bu iki dizede, bu dünyayı olumsuzlayan bir anlatım ön plana çıkar. İlk mısradaki kelebeklerin dâhil olduğu ağıt yakma, hüzün gibi negatif kelimelerle hüzünlü bir atmosfer tasvir edilir. Hüznün hâkim olduğu bu tabloda, tüm ifadeler hüzne yönelik bir pozisyon alırlar. Bununla oluşturulan mana, ağıtvari, ağır, hüznü etrafa yayan bir biçimde ilerler. Kelebekler üzerinden gerçekleştirilen bu söylemle dış dünyaya sinmiş karamsar atmosfer resmedilir. Dış dünyadan alınma bu kaotik ifade, metinde dış dünyanın nasıl tamamlandığına yönelik imgelerdir. Bu anlamda “distopik dünya genelde kâbus atmosferine sahiptir.” (Ceyhan, 2019: 62) Bunun diğer örneği bir sonraki dizedir. İlk dize hüzünlü tablo yerini korkuya bırakır. Korku-zindan-kale arasındaki anlam ilişkisi, karamsar atmosferi katı ve ağır bir hale getirir. Özellikle kale sözcüğü ve onu nitelendiren her ifadesi, korkuyu genelleştirerek tüm kaleye yayar. Kale ile ilgili bu belirleme, kalenin toplumdaki sterilize oluşundan, baskıcı bir sistemi ve otoriterliği temsil edişinden kaynaklanmaktadır. Nitekim kaleye yönelik bu tanımlama, tek bir kale ile sınırlı olmayıp; zaman ve yer kısıtlaması olmaksızın tüm kaleleri kapsamaktadır. Sonuç itibariyle bu iki dizedeki imgelerle, dış dünya hakkında belirlemelerde bulunulmuştur. Sözü edilen dünya, karamsar ve ümitsiz unsurlardan müteşekkil olup “tasvir edilen yer, insan topluluklarının yaşamak zorunda olduğu; sağlık, eğitim, beslenme vb. temel ihtiyaçların karşılanamadığı bir yeryüzü cehennemi(dir.)” (Demir, 2019: 449)

Değinilmesi gereken diğer bir imgesel anlatım, zaman hakkındadır. Aşağıda belirtilen dizelerde zamanın farklı özelliklerinden hareketle inşa edilen mana evreni, distopya kavramıyla paralellik gösterir:

Ve yıldan uzundur saniyeler

Ölümcüml hamlesini yapar zaman (Uzkan, 2015: 19)

İlk dizede tedirginlik, korku, ümitsizlikle iç içe zaman kavramının baskılıdığı durum, bazı olgular hakkında gerçeği bir değerlendirmeyi sekteye uğratmaktadır. Bu bağlamda saniyelerin yıldan uzun sürmesi, baskının sebep olduğu zaman kavramlarını ayırt edememekten kaynaklanmaktadır. Yoğun bir zihinsel sürecin ürünü olan bu söylem, baskı ve otoriterliğin şekillendirdiği atmosferin neticesi olarak değerlendirmek gerekir. Saniyelerle ifade edilen hegemonik zaman algısı, bir sonraki dizede ölümlle anılır. Burada zaman öldürme fiilini gerçeğleştiren fail olarak tasvir edilmektedir. Özellikle hamle kelimesinin kullanımı, zamana acımasız ve sert nitelikler katar. Zaman karşısında insan çaresizliği ve yalnızlığı Zamyatin’in *Biz* romanında devlet karşısında tüm özelliklerinden soyutlanmış, isimle tanımlanmayan pasif insanı hatırlatır (Ağkaya, 2016: 30). Zamana yönelik bu algı, distopyanın özellikleriyle örtüşen bir anlatımın neticesidir. Zamandan hariç imgenin söz konusu olduğu başka bir ifade hayattır. Üç dizede beliren bu anlatım distopik bir bakışa göre şekillenir:

Genetik bir döngüdür hayat

İnce işçilik ister huzur

Kırılır hayatın imdat penceresi (Uzkan, 2015: 19)

Üç mısradaki hayata yönelik olumsuzluk, mısraları oluşturan ifadelerin ortak söyleminin sonucudur. İlk dizide genetik döngüye benzetilen hayat, yaşam fonksiyonlarından soyutlanır. Genetik hayatın tevarüs ettiğine döngüyle ise aynı noktalarda hareketine işaret edilir. Tevarüs ve kısır döngünün oluşturduğu imge, distopyanın içindeki hayatla özdeşleştirir. Hayat hakkında bu olumsuz betimleme, bir sonraki dizide huzur sözcüğüyle ilişkilendirir. Hayatı temsil eden huzur, belli koşullara bağlı hale getirilir. İnce işçilik ile belirtilen bu koşul, zorlu bir sürece işaret eder. Bir nevi imkânsızlığı telkin eden bu anlatım, son dizide geniş zamanla kurulmuş kırılır fiiliyle onaylanır. Başka bir deyişle hayatı dizayn etmek için yapılan tanımlamalar, öne sürülen koşullar son dizide işlevsizleştirilir. Böylece hayata dönük imge, olumsuz bir zemin üzerinde konumlanır.

Belirtilen bu imgeler dışında sabrın, içgüdülerin, harflerin, çocukların ve yarasaların da imgesel bir anlatıma büründüğü bir söylem mevcuttur:

Zırhtan güçtür sabır

Duyguları deforme eder içgüdüler

Cümlelerde çoğalır harf kesikleri

Yarasının acısını tarif edemez çocuklar

Ve körlüğe imrenir yarasalar (Uzkan, 2015: 19)

Metnin farklı kıtalarında bulunan bu imgelerin belirgin özelliklerinden biri, başka imgelerle tekrardan bir araya gelme potansiyeline sahip olmasıdır. Örneğin, yukarıda görüldüğü gibi her ifadenin içerdiği anlam, diğerleriyle bütüncül bir anlam oluşturabilecek konumdadır. Sözelimi imgeler arası bu ilişki, metnin tümü için geçerli olduğu söylenebilir. Sonuç olarak bu dizelerdeki her imgenin içerdiği mana ve birbiriyle ilişkisi distopyaya paralel bir süreç izler. Çünkü tüm imgeler, distopyaya işaret eder. İlk dizide sabrın, zırhtan güç oluşu, distopyadaki şartların zorluğunu belirtir. Duygu ve içgüdüler arasındaki ilişki ve içgüdülerin duyguları deforme edişi distopik bakışı yansıtan önemli imgelerdendir. Aynı değerlendirmeyi bir sonraki mısra için söylenebilir. Burada distopyadaki atmosferin her şeye sindiğinin göstergesi olarak cümle ve harf arasındaki münasebettir. Harflerin kesik şeklinde nitelendirilmesi ve cümlelerde çoğalmı ifade edilen anlamın devamıdır. Bu imgesel anlam, diğer iki dize için de var olduğu düşüncesi hasıl olmaktadır. Çocukların yarasını tarif edemeyişi, özgür bir zeminin yokluğuna işaret ederken, yarasaların körlüğe imrenişi ise olumsuzluklarla çevrelenmiş hayata karşıtlığı ifade eder. İki imgesel anlatımda da distopyayla örtüşen anlama sahiptirler.

Genel anlamda dispotik bakışın belirlediği imgeler üzerine kurulu metinde yer yer pozitif bir yaklaşımı içeren imgelere de rastlanır. Bu bağlamda “Distopyalar her ne kadar karamsar metinler olsalar da içlerinde çözüme, bu dünyadan çıkışa dair umutları da barındırır.” (Demir, 2019: 463) Aşağıdaki iki mısra bu anlamda örnek olarak gösterilebilir:

Rüyalar dökülür saçlarından

Saklandığı yerden çıkar kutsal ağırla r(Uzkan, 2015: 19)

İlk dizide, metne hâkim karamsar atmosferin aksine esrik, yumuşak, esnek bir anlatım söz konusudur. Rüya-dökmek-saç arasındaki bağ ve kelimelerin soyut ve somut düzlemdeki karşılıkları yukarıda belirtilen anlamla örtüşür. Bu anlatım, bir nebze de olsa metinde pozitif bir havanın oluşmasında katkı sunar. İkinci dizeyi de bu anlam çerçevesine dâhil etmek mümkündür. Pozitif bir anlam içeren dize, öncekinden farklı bir anlam ihtiva etmektedir. Mısradaki, kutsal kitaplara yapılan gönderme ile hayata reçete sunma amacı güdülür. Kutsal ağırlar ile sembolize edilen bu durum, metnin dikkat çekici imgelerindedir. İmgenin kuruluşu, ifade etme yetisi göz önüne alındığında, buradaki imge, metindeki boşluğu doldurmak için tasarlanmıştır.

SONUÇ

Dünyada son yüzyıllarda vuku bulan hızlı değişimler başlangıçta umut vadeden ve iyimser bir tarzda gelişir. Birey ve toplum nezdinde geleceğe yönelik olumlu bir algı mevcuttur. Geleneksel toplumun modern topluma evrilişi, ihtiyaçların kısa sürede temini, ulaşımın kazandığı ivme, kent hayatının sunduğu olanaklar ve düzen, bireye vaat edilen özgürlük ve adalet, müreffeh bir toplum tasavvuru gibi sebepler iyimser bir atmosferin oluşmasını sağlar. Bu beklenti uzun bir süre devam eder. Giderek gerçekleşmekten uzaklaşan bu durum, zaman içerisinde bireysel ve toplumsal anlamda sorunlara ve huzursuzluklara yol açar. Umud edilenin

olmayışından kaynaklı ortaya çıkan problemlere yönelik farklı bakış açıları öne sürülür. Edebiyattan felsefeye ve sanattan bilime değin konu etrafında tartışmalar yaşanır. Tartışmaların önemli kısmı problemin çözümü, yeni ve mutlu birey ve topluma odaklanır. Bununla ilgili önemli fikirler öne sürülür. Önemszenmesi gereken bu çalışmalara karşın, beklentilerin yerine gelemediğini belirten ve bu çerçevede fikirler açıklayan bu bağlamda çalışmalarda bulunanlar da mevcuttur.

Mevcut şartların birey ve toplum için ağır olduğunu söyleyenlerin ürettiği çalışmalar; baskıcı sistem ve otoriterlikle anılan distopya kavramıyla tanımlanır. Bu çerçevede gelişen metinlerde, karamsarlık, ümitsizlik, kötümserlik, kaos, mutsuzluk, trajedi, şiddet hâkimdir. Tasvir edilen dış dünya yaşamdan çok karamsarlığı ve ölümü hatırlatır. Birey ve toplum ise çağın gerektirdiği özgürlük, hak, adalet ve yaşamdan sterilize edilmiş olarak betimlenir. Belirtildiği gibi mevcut olumsuzluklardan beslenen distopya, günümüzün önemli kavramlarından. Bu kavram bağlamında ortaya konulan metinlerden biri Aydın Uzkan'ın *Distopya* isimli şiiridir. Şiirin genelinde distopya ile paralel yürüyen bir anlam dünyası görülür. Sanatçı, distopyanın ağır, karamsar anlatımını metne yerleştirerek, distopik imgelerle inşa edilmiş bir şiir oluşturur.

Distopya kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek metinde ilkin dikkat çeken şey; şiirdeki distopik unsurlardır. Metnin tüm bölümlerinde distopik bakış belirleyicidir. Her ifadenin buna göre konumlandığı söylenebilir. İfadeler arasındaki bağ, anlamın merkezden çevreye, çevreden merkeze aktarımı ve bunun neticesinde oluşan anlam katmanların temelinde distopik yaklaşım bulunur. Şiirin ilk bölümünde hayat, dış dünya, insan ve ceset ile oluşturulan distopik unsurlarla şiirin mana bakımından ne içerdiği hakkındaki ilk veriler mevcuttur. İkinci bölüm için benzer bir iddia ileri sürülebilir. Burada da kendini yakma, yalan, şüphe, köle gibi olumsuzluğu beyan eden distopik unsurlarla örülü bir anlam dünyası bulunur. Aynı şekilde diğer kıtalarda da “duyguları deforme etme, yıldan uzun saniyeler, harf kesikleri, yaranın acısı, hayatın kırılan imdat penceresi, körlüğe imrenen yarasarlar, korkunun zindanı, kapanan gözler” gibi kelime ve kelime gruplarıyla olumsuz bir atmosfer betimlenir. İnşa edilen bu anlam evreninde, karanlık ve karamsar bir anlatım dikkat çeker.

Distopik unsurların metindeki yerleşikliği, imgenin de buna göre şekillenmesini ön görür. Bu minvalde metindeki imgeler, distopya kavramına örtüşük bir anlam üstlenir. Distopyanın ihtiva ettiği hususları, bu imgelerde görmek mümkündür. Böylece her imge, sembolize ettiği anlam dünyasını şiirdeki distopyaya taşır. Şiirin tümünde bu bağlamda gelişen bir anlamla karşılaşılır. Diğer bir ifadeyle insan, dış dünya, diğer varlık ve kavramlar hakkındaki imgesel anlatım, sözü edilen hususlar doğrultusunda oluşur. Örneğin, distopyanın pesimist söylemi, insanın söz konusu olduğu imgelerde belirgin bir biçimde kendini gösterir. İç savaşını yitirmek, kendini yakan fiyakalı bedenler, mesafelere yol taşımak, yalnız kapanan gözler gibi sözcüklerle distopya kavramını betimleyen, o dünyayı inşa eden bir imge kurulumundan söz edilebilir. İnsanın anlatımında görülen bu imgesel söyleyiş dış dünyaya yönelik ağıt yakarak uçmak, korkunun zindanı gibi ibarelerde de mevcuttur. Distopyayı tanımlayan bu imge düzenin, hayat, zaman ve diğerleri için de geçerli olduğu gözlemlenmektedir. Olgular ve ifadelerin içerik olarak karamsar, umutsuz ve kaotik oluşları, metindeki distopya kavramını onaylar.

KAYNAKÇA

1. Ağkaya, O. (2016). Ütopya ve Distopya: Siyasetin Edebiyat Üzerindeki Etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/4, 23-48.
2. Ceyhan, M. (2019). Sinemada Özgün Bir Distopik Anlatı İncelemesi: Alphaville Örneği. *Artuklu Sanat ve Beşeri İlimler Dergisi*, 1, 60-68.
3. Çevik Tan, F. (2010). *Sam Shepard Oyunlarında Dispotik Olan*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Ankara.
4. Demir, R. (2019). Bir Kent Distopyası Olarak Tahsin Yücel'in Gökdelen'i Ve Romanın Distopya Edebiyatı İçindeki Yeri. *Çukurova Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 446-467.
5. Durmaz, A. (202). *Edebiyatta Distopya ve Oya Baydar'ın Distopik Romanları*. (Yüksek Lisans Tezi), Başkanet Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Ankara.

6. Gözaydın, N., Parlatur, İ., Zülfikar, H. (1998). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
7. Karaca Küçük, Ş.(2015). Distopik Bir Roman Olarak Gökdelen’de Yapı ve İzlek. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8, 1445-1466.
8. Ekiz, C.(2018). Distopik Devletin Biyopolitikası. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, 7/1, 13-31.
9. Ekren, K. (2022). *Postmodern Hakikat Eleştirisi Bağlamında Ütopya ve Distopya Arasındaki Döngüsel İlişki*. (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
10. Kavas, F. (2019). *Çağdaş Sanatta Ütopya ve Distopya*. (Yükse Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
11. Sanat Sözlüğü, (2016), 06 *İmge*, 03:20, TRT Belgesel, <https://www.dailymotion.com/video/x51i2k1>
12. Uzkan, Aydın (2015). *Vav Sessizliği*. İstanbul: Gece Kitaplığı.

(23)

Eli HANDJISKA⁸³; Zoran HANDJISKI⁸⁴; Metin DALIP⁸⁵; Mesut CERIT⁸⁶
STRESS HORMONE LEVELS and ACTN3 GENOTYPE IN YOUNG SOCCER PLAYERS
GENÇ FUTBOLCULARDA STRES HORMON DÜZEYLERİ ve ACTN3 GENOTİPİ

ÖZ

Yapılan çalışmalarda, spor performansıyla pozitif bağlantılı olan, elit düzeydeki sporcularda egzersize bağlı plazma kortizol konsantrasyonlarında artış olduğunu göstermektedir. Yaptığımız çalışmanın amacı ACTN3 genotipin 15-17 yaş arası futbolcularda ACTH ve kortizol plazma düzeylerindeki değişikliklerle bağlantılı olan ilişkisini belirlemektir. Bu çalışmaya 15-17 yaş arası 46 futbolcu dahil edilmiştir. 4 aylık ikinci yarı futbol sezonunda (ilk yarı sezonun bitiminden sonra bir aylık dinlenme sonrasında başlar ve genellikle bu sezonda kulüplerin kış döneminde hazırlık için daha fazla zamanı olur) üç kez (başlangıçta - P₁, sonra) 6 haftalık hazırlık döneminde, yarışmaların başlamasından önce - P₂ ve bu sürecin bitiminden sonra - P₃), anaerobik eşiği (AnT, km/saat) ve maksimum koşu hızını (Max, km/saat) ölçtük. Koşu bandında Conconi protokolü (6 km/saatte ısındıktan sonra, 8 km/saatten başlayarak, her 200 m'den sonra, bireysel maksimum koşu hızı ve sapma noktası elde edilene kadar koşu bandı hızı 0,5 km/saat artırıldı) ve venöz kan alındı. Maksimum egzersiz testi öncesi ve sonrasında alınan plazma kortizol (ug/dl) ve ACTH (pg/ml) düzeyleri kemilüminometri enzim amplifikasyon yöntemiyle ölçüldü. "Hızlı gen (RR varyantı) bizim çalışmamızda da en sık rastlanan gendi (%44), ancak ilgili çalışmalarda diğer ülkelerle göre daha az sıklıkta bildirilmektedir. Bizim alışmamızda da RX varyantının yüzdesi yüksektir (%41). Olası aşırı uzanma veya aşırı antrenmana ilişkin sonuç, başka laboratuvar bulguları ve ruh hali testleri ile doğrulanabilir veya rededilebilir. Çalışmamızda maksimal egzersiz testi sonrasında AnT ve kortizol plazma düzeylerinde önemsiz değişiklikler gözlemlendi. Aynı zamanda, ACTN3 genotipinin spor performansı düzeyi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını bildiren çalışmalara göre, ACTN3 genotipi ile AnT arasında anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır. Bu alışma, genç futbolcularda ACTN3 genotipinin varyantı ile maksimum egzersiz testi öncesi ve sonrası stres hormonu düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki göstermedi. Gerçekte, ACTN3 genotipinin varyantının genç futbolcularda egzersize bağlı stres hormonu düzeylerine verilen tepkiler üzerinde anlamlı bir etkisi yoktu.

Anahtar Kelimeler: Futbol, hormonlar, ACTN3 genotip.

ABSTRACT

The studies show an exercise induced increasing of cortisol plasma concentrations in high level athletes, positive connected with sport performance. The aim of this study is to determine the ACTN3 genotype and its relation with the changes in ACTH and cortisol plasma levels of soccer players aged 15-17 years. 46 soccer players, aged 15-17 years, were included in this study. During a second half soccer season of 4 months (which starts after a month of rest after the finishing of first half season and usually the clubs have more time for preparation in winter period in this season) three times (at the beginning - P₁, after 6 weeks of preparation period, before the start of the competitions - P₂ and after the finishing of this process - P₃), we measured: anaerobic threshold (AnT, km/h) and maximal speed of running (Max, km/h) with Conconi protocol on treadmill (after warming up on 6km/h, starting from 8km/h, after each 200 m, the treadmill speed was increased for 0.5km/h until individual maximal running speed and point of deflection was obtained) and venous blood was taken before and after maximal exercise test and plasma levels of cortisol (ug/dl) and ACTH (pg/ml) by chemiluminometry enzyme amplified method. "The fast gene (RR variant) is also the most frequent one (44%) in our study, although the less frequent than in other countries, reported in relevant studies. In our study, the percentage of RX variant is also high (41%). The conclusion for possible overreaching or overtraining could be confirmed or excluded with more other laboratory findings and mood tests. In our study, we had insignificant changes of AnT and cortisol plasma levels after maximal exercise test. At the same, there were no significant correlations between ACTN3 genotype and AnT, according with the studies that report no influence of ACTN3 genotype on level of sport performance. This study did not show any significant correlations between variant of ACTN3 genotype and stress hormone levels before and after maximal exercise test in young soccer players. Actually, there was no significant influence of variant of ACTN3 genotype on exercise induced responses of stress hormone levels in young soccer players.

Keywords: Soccer, Hormones, ACTN3 genotype.

⁸³ PZU Kineticus Sportmed—sports medicine and exercise science; ORCID: 0009-0000-7815-6281

⁸⁴ Faculty of Medical Sciences, University Goce Delcev-Stip; ORCID: 0009-0005-4723-5717

⁸⁵ Faculty of Physical Culture and Health, State University of Tetovo, Republic of N. Macedonia; ORCID: 0000-0002-7142-8931

⁸⁶ Sports Science Faculty, Lokman Hekim University, Ankara 06510, Turkiye; ORCID: 0000-0001-6910-4770

INTRODUCTION

Based on their long years of experience and observations, sports scientists and coaches have observed that there are significant differences between individuals in the development of physical performance, and that exercise loads contribute significantly to the development of performance and a healthy metabolism by triggering individual behavioral changes. The findings of recent studies explain that individual differences in genetic sequences can affect the responses to training loads, the effects of hormones and the effectiveness of ergogenic supports, recovery speed, calorie needs and injury risk. There are many factors that reveal the athletic success triggered by genetic characteristics. However, it is clear that genetic differences between individuals also reflect the difference between being in the game or on the bench.

Studies in the field of sports genetics show that the optimum performance that a person can achieve can reach a certain level within the framework of the most accurate and systematic training science practices, and that the performance development level of the athlete is limited by his genetic capacity. In other words, it includes research on what kind of physiological characteristics athletes are prone to and their upper limits. Most researched on the development of athletic performance (The latest research is in the area of interest in the impact of genes on the development of athletic performance.). (15).

The ACTN3 gene is associated with the production of the α -actinin-3 protein, which has structural and regulatory roles in muscle contraction. Alpha-actinins are thought to release more power and high-speed force by activating fast-twitch muscle fibers in activities that require explosive power for speed and strength. (27).

The presence of the ACTN3 gene in skeletal muscle activities is linked to super strength and exceptional endurance performance. (10). The main gene of the Z line, ACTN3, which controls muscle contraction intensity, is responsible for the production of the actin-binding protein alpha actin-3. (15). Thanks to ACTN3, actin thin filaments can be cross-linked with cells of fast-twitch muscle fibers. ACTN3 gene polymorphism is determined by the presence of X or R at the R577 position. The R577X polymorphism (rs1815739) of the gene encoding alpha-actinin-3, resulting from the substitution of the C" base at position 1,747 by the "T" base in exon 16, replacing an early stop codon with the arginine residue at codon 577, triggers the production capacity of strong muscle contractions. (32). Alpha-actinin-3-deficient XX variants are thought to inhibit high-level athletic performance in power and sprint sports) (11).

ACTN3 genotype profile could help in process of selection and specialization of young soccer players (5). The most wanted variant is RR variant of *ACTN3* genotype. There are relevant studies of *ACTN3* genotype profile in soccer players in some soccer leagues (5,9,12,13). There are studies that show the distribution of variants of *ACTN3* (RR, RX, XX) according with the position of soccer players, but there are no relevant studies about correlations between stress hormones levels and variants of this genotype (5, 16). According with sport physiology, there is a question if some variant of this genotype do influence the exercise induced response of stress hormones. We suppose that soccer players with different variants of *ACTN3*, based on facts of muscle physiology that various muscle fibers contract differently and use energy through different pathways, could response on exercise induced answers of stress hormones differently (7). A study show an increased cortisol response after soccer game in soccer players with RR variant of *ACTN3* genotype compare to players with other variants (RX, XX), (6). Finally, any significant correlation between variants of *ACTN3* and exercise induced responses of stress hormones level could help in adaptation and individualization of training process of young soccer players.

The plasma levels of stress hormones could change due to intensity and volume of training process in soccer (4,18). An exaggerated cortisol response after exercise could be connected with high activity of adaptation process and associated with reaching top level of sport performance. The studies show an exercise induced increasing of cortisol plasma concentrations in high level athletes, positive connected with sport performance (1, 18). On the other hand, other studies suggest that a reduction in the reserves of adaptation could be connected with a depressed exercise induced ACTH levels, that, together with a reverse exercise induced response of cortisol, could suggest for a significant reduction in the reserves of adaptation of Hypothalamic-pituitary-thyroid axis (H-P-T) axis (8). This condition could be connected with an overreaching

or eventually an overtraining syndrome that could developed in soccer. (14,15,17) Finally, monitoring exercise induced levels of stress hormone is an useful tool in evaluating and assessing the effects of training process and adaptation on it.

In this context, it is foreseen that the performance and training load of young athletes, and the application of branch-specific field and laboratory performance tests, as well as genetic tests, may contribute to reaching the high performance level as soon as possible. We aimed to determine the different results and genotype distributions revealed by the effects of ACTN3 rs1815739 gene polymorphic variants and its relation with the changes in ACTH and cortisol plasma levels and athletic performance improvement rates in football players.

MATERIAL and METHODS

46 soccer players (N=46), aged 15-17 years, were included in this study. During a second half soccer season of 4 months (which starts after a month of rest after the finishing of first half season and usually the clubs have more time for preparation in winter period in this season) three times (at the beginning - P₁, after 6 weeks of preparation period, before the start of the competitions - P₂ and after the finishing of this process - P₃), we measured: anaerobic threshold (AnT, km/h) and maximal speed of running (Max, km/h) with Conconi protocol on treadmill (after warming up on 6km/h, starting from 8km/h, after each 200 m, the treadmill speed was increased for 0.5km/h until individual maximal running speed and point of deflection was obtained) and venous blood was taken before and after maximal exercise test and plasma levels of cortisol (ug/dl) and ACTH (pg/ml) by chemiluminometry enzyme amplified method. All conditions for hormone researches were conducted (temperature, humidity, same time of testing for each player).

Genotyping

We determined the α -actin-3(*ACTN3*) R5677X genotype from abstracted genomic DNA (RR, XX and RX variant) with taking venous blood, through PCR reaction and RFLP longitudinal polymorphism with restricted fragments and specific enzyme. Descriptive statistics and multiple regression were used for statistical analysis (p<0.05).

Genotyping for *ACTN3* gene polymorphisms was performed by the polymerase chain reaction (PCR) method with restriction fragment length polymorphism. The PCR product was digested with DdeI restriction enzyme (New England Biolabs, Inc., USA). To assemble the digestion system, the following were used: 10.0 μ L of PCR; 2.0 μ L of 10x NEB3.1 buffer (Biolabs); 1 μ L of DdeI enzyme (10U/ μ L), topped up with ultrapure water to a final volume of 20 μ L per reaction. The system was maintained at 37 °C for 3 hours. The digestion products were subjected to an electrophoretic run in 3% agarose gel (Invitrogen Life Technologies, USA), with ethidium bromide at a power of 100W for 20 minutes. The R577X allele created a new restriction site, and the 291bp fragment was cleaved into three of 108bp, 97bp and 86bp; the 577R allele was cleaved into 205bp and 86bp. (25)

RESULTS

The distribution of frequency of *ACTN3* genotype in soccer players aged 15-17 years is presented on Fig.1. The RR variant of genotype is the most presented (44%) between soccer players.

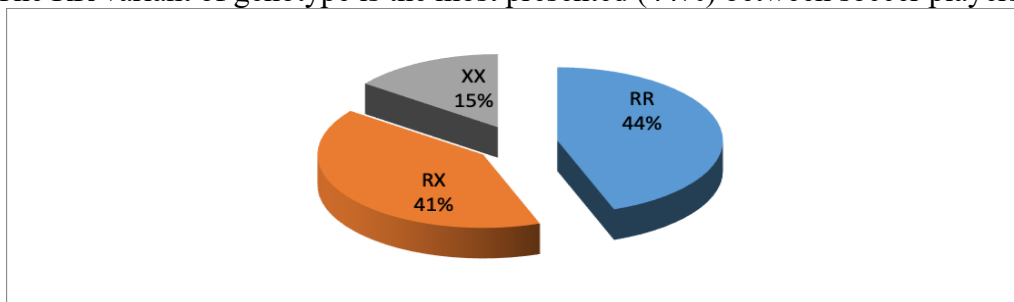

Fig 1. The distribution of frequency of *ACTN3* genotype in soccer players aged 15-17 years.

There were no statistically significant changes of AnT and maximal speed of running after 6 weeks of preparation phase and after finishing of half season (Table 1.)

Table 1. The changes of AnT and of soccer players, aged 15-17 years, during a half soccer season of 4 months.

	AnT (km/h)	Max (km/h)
P₁		
X	12.36	14.78
Sd	± 1.09	± 1.66
P₂		
X	12.43	15.23
Sd	± 1.35	± 1.59
P₃		
X	12.15	15.16
Sd	± 1.09	± 1.70
Friedman ANOVA Chi Sqr.	0.51	3.47
p<0.05	0.77	0.17

P₁ - at the beginning, P₂- after 6 weeks, P₃- after the finishing of half season

The intra-assay variability of cortisol and ACTH was insignificant (p< 0.05) (Table 2)

Table 2. The intra-assay variability of cortisol and ACTH assays.

	Cortisol b/a P ₁	ACTH b/a P ₁	Cortisol b/a P ₂	ACTH b/a P ₂	Cortisol b/a P ₃	ACTH b/a P ₃
t	-0.09	-0.09	-1.06	0.16	0.91	0.87
p	0.93	0.93	0.30	0.88	0.37	0.39

Cortisol b/a – cortisol levels before and after maximal treadmill test; ACTH b/a – ACTH levels before and after maximal treadmill test.

P₁ - at the beginning, P₂- after 6 weeks, P₃- after the finishing of half season

The inter-assay variability of cortisol and ACTH was insignificant (p< 0.05) (Table 3).

Table 3. The inter-assay variability of cortisol and ACTH assays.

	Cortisol before P ₁ P ₂ P ₃	Cortisol after P ₁ P ₂ P ₃	ACTH before P ₁ P ₂ P ₃	ACTH after P ₁ P ₂ P ₃
Freidman ANOVA Chi Sqr.	4.69	4.0	0.13	3.0
p	0.09	0.13	0.93	0.22

Cortisol before P₁, P₂, P₃ – cortisol levels before maximal treadmill test in each period of training process; ACTH before P₁, P₂, P₃ – ACTH levels before maximal treadmill test in each period of training process

There were no statistically significant changes of ACTH plasma levels after 6 weeks of preparation phase and after finishing of half season, at rest and after maximal treadmill test.

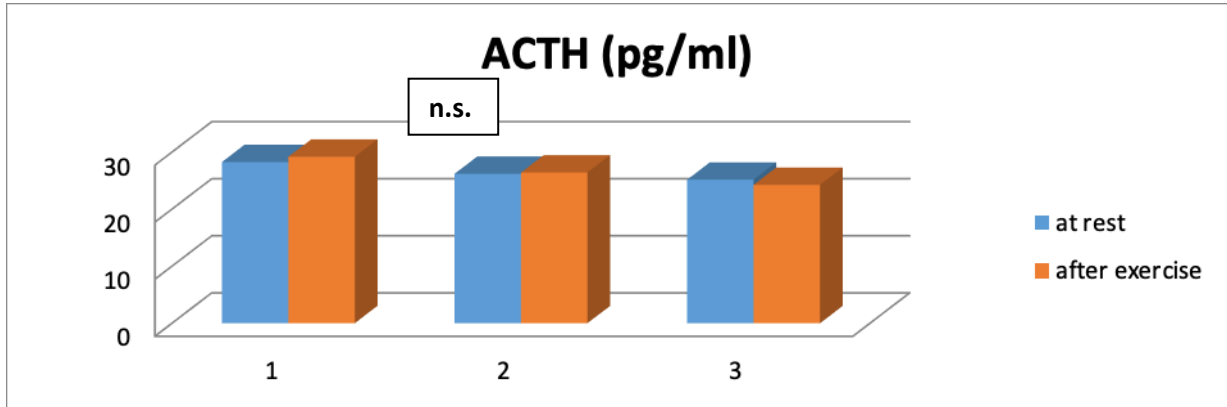

Figure 2. The changes of ACTH plasma levels of soccer players, aged 15-17 years, during a half soccer season of 4 months.

n.s – p<0.05 - no significant differences between periods of of half soccer season; n.s – p<0.05 - no significant differences between at rest and after maximal exercise test in each period of half soccer season.

There were significant decrements of cortisol plasma levels after 6 weeks of preparation phase and after finishing of half season, at rest and after maximal treadmill test. The cortisol plasma levels increased insignificantly after the maximal treadmill test in each period of half soccer season (Figure 3.)

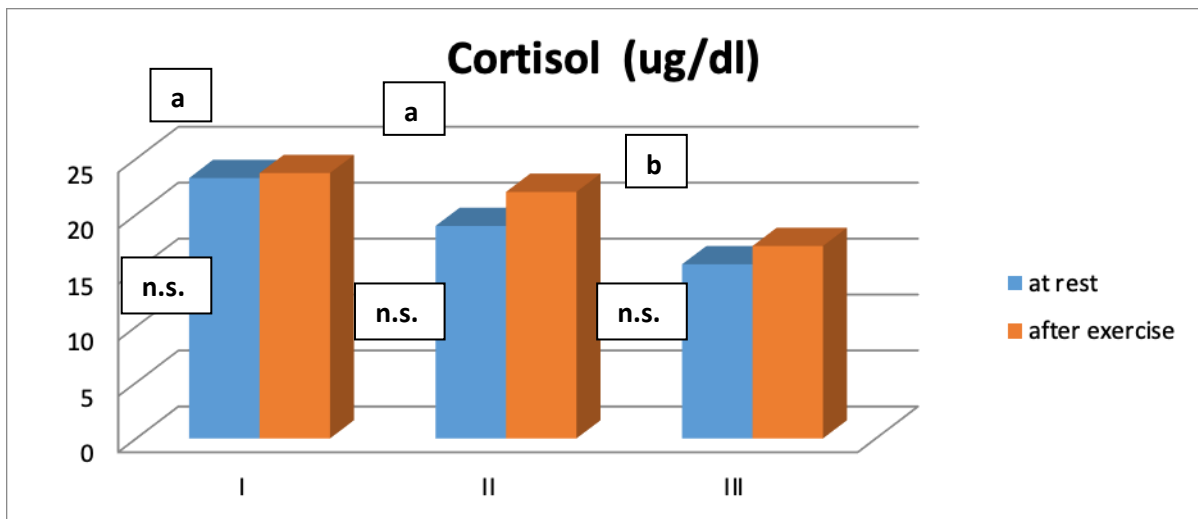

Figure 3. The changes of plasma Cortisol levels of soccer players, aged 15-17 years, during a half soccer season of 4 months.

a - p<0.05 - there are the significant differences at rest between P₁ and P₂, P₁ and P₃; b – p<0.05 there are the significant differences after exercise between P₁ and P₃; n.s – p<0.05 - no significant differences between at rest and after maximal treadmill test in each period of half soccer season.

There were no significant correlations between plasma cortisol and ACTH levels, at rest and after maximal exercise test, and variant of *ACTN3* genotype in each period of half soccer season. There were also

no significant correlations between AnT and maximal speed of running and variant of *ACTN3* genotype in each period of half soccer season.

DISCUSSION and CONCLUSIONS

Genetic variations that significantly influence individual's performance are the subject of the most recent study on athletic performance. (3).

The dependence of preferred competitive racing distance on muscle fibre type composition and *ACTN3* genotype in speed skaters. Experimental physiology (12). Individual characteristics such as aerobic and anaerobic endurance, speed, strength, distribution of muscle fiber types, blood pressure, intramuscular and intermuscular coordination and motivation are highly influenced by genes. (4).

Studies in the field of sports genetics show that the optimum performance that a person can achieve can reach a certain level within the framework of the most accurate and systematic training science practices, and that the performance development level of the athlete is limited by his genetic capacity. (14).

Human metabolism is affected by the combination of many different systems and the differences in the functioning of these systems. (7).

In this context, Ability definition and performance measurement and evaluation criteria are extremely important in order to be able to design scientific training practices in identifying gifted athletes, to reveal the current physiological and physical condition, to follow the effectiveness of the applied training programs, to predict the maximum athletic performance and to reveal the strengths or weaknesses of the athlete. carries (22). It is obvious that the development of athletic performance will gain positive momentum when the level of responses of an individual to a certain stimulus can be controlled based on the characteristics of a certain genetic variant. It is predicted that the performance and training load of elite athletes and the application of branch-specific field and laboratory performance tests, as well as genetic tests, may contribute to the determination of a high performance level and individual training model. (13).

Distribution of the variants RR, RX and XX of *ACTN3* 577X genotype of young soccer players in this study is in accordance with the data from the literature for the distribution of this genotype in professional soccer players (5, 10, 13,14, 19). "The fast gene (RR variant) is also the most frequent one (44%) in our study, although the less frequent than in other countries, reported in relevant studies. In our study, the percentage of RX variant is also high (41%) (Figure 1.)

The insignificant changes of AnT supported the previous indication of the stagnation of training process because a real improvement in training process is connected with an increase of AnT. (Table 1.)

The changes of ACTH plasma levels were insignificant during the training process of these young soccer players, but, together with the significant decreases of cortisol plasma levels during this process, could indicate a stagnation of training process, maybe with depletion of reserves for adaptation at the end of the half soccer season (10). (Figure 2.).

At the same, there were no significant correlations between *ACTN3* genotype and AnT, according with the studies that report no influence of *ACTN3* genotype on level of sport performance (10, 11). This study did not show any significant correlations between variant of *ACTN3* genotype and stress hormone levels before and after maximal exercise test in young soccer players. (Figure 2.)

We could speculate that, for these soccer players, only well designed training process that could significantly increase exercise induced cortisol response could significantly increase AnT and sports performance too. In our study, we had insignificant changes of AnT and cortisol plasma levels after maximal exercise test. (Table 2)

Actually, there was no significant influence of variant of *ACTN3* genotype on exercise induced responses of stress hormone levels in young soccer players. According with a few existing data in literature about correlations between variant of *ACTN3* genotype and stress hormone levels, taking account the insignificant changes of AnT and not so high level of sports performance in young soccer players in our study, we think that well designed studies in elite high level soccer players from different leagues will be necessary.

If we add on this an insignificant increase of cortisol plasma levels after maximal exercise test in each period of training process, the volume and intensity of this training process of young soccer players could be problematic. More other laboratory findings and tests are necessary to confirm this conclusion. (Figure 3.)

On the other side, although insignificantly, the increase of cortisol levels after maximal exercise test in each period of training process indicate that maybe there was no a significant reduction in the responsiveness of H-P-T axis (19). (Table 3). The conclusion for possible overreaching or overtraining could be confirmed or excluded with more other laboratory findings and mood tests (9,15,16).

REFERENCES

1. Aizawa K, Nakahori C, Akimoto T, Kimura F, Hayashi K, Kono I, Mesaki N. Changes of pituitary, adrenal and gonadal hormones during competition among female soccer players. *J Sports Med Phys Fitness*. 2006 Jun;46(2):322-7.
2. Ahmetov I, Donnikov A.E, Trofimov (2014).D.Y. Actn3 Genotype Is Associated With Testosterone Levels Of Athletes. *Biol. Sport* 2014;31:105-108 Amato M,
3. Ahmetov, I. I., Druzhevskaya, A. M., Lyubaeva, E. V., Popov, D. V., Vinogradova, O. L., & Williams, A. G. (2011).
4. Ahmetov, I. I., Hall, E. C., Semenova, E. A., Pranckevičienė, E., & Ginevičienė, V. (2022). Advances in sports genomics. In *Advances in Clinical Chemistry* (Vol. 107, pp. 215-263).
5. Anastasiya M, Druzhevskaya · Ildus I, Ahmetov · Irina V, Astratenkova · Viktor A, Rogozkin. (2008). Association of the ACTN3 R577X polymorphism with power athlete status in Russians. *Eur J Appl Physiol* , 103:631–634
6. Bosco C, Tihanyl J, Rivalta L, Parlato G, Tranquilli C, Pulvirenti G, Foti C, Viru M, Viru A. Hormonal responses in strenuous jumping efforts. *Jpn J Physiol*. 1996 Feb;46(1):93-8
7. Bouchard, C., & Rankinen, T. (2001). Individual differences in response to regular physical activity. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 33(6), S446-S451
8. Closa E, Prunab R, Lundblad M, Artellsd R, Maffullie N. ACTN3's R577X Single Nucleotide Polymorphism Allele Distribution Differs Significantly in Professional Football Players according to Their field position. *Med Princ Pract* 2021;30:92–9, 2020.
9. Coelho D.B, Pimenta E.M, Rosse Z.C, Veneroso C, Pissieldi G, Becker L.K, Oliveira E.C, Carvalho M, Silami-Garcia E. ALPHA-ACTININ-3 R577X Polymorphism influences muscle damage and hormonal responses after soccer game. *Journal of strength and conditioning research*. Vol 33, No 10, October 2019.
10. Cerit M, Dalip M, Yıldırım D.S. Relationship Genes, Physical Activity & Metabolic Diseases, *Research in Physical Education, Sport and Health*, 2020, Vol. 9, No. 2, pp.57-64.
11. Cerit M., Dalip M., Yıldırım D.S., Genetics and Athletic Performance., *Research in Physical Education. Sport and Health.*, 2020., Vol. 9., No2., pp.65-76
12. Cerit, M. (2018). Hypothetical approach to the location of genotypes (ACE & ACTN3) associated with energy system for the athletic performance. *Journal of Sport Science Researches*, 3 (1), 97-105, ISSN:2548- 0723
13. Eynon N, Ruiz JR, Femia P, Pushkarev VP, Cieszczyk P, Maciejewska-Karlowska A, et al. The ACTN3 R577X polymorphism across three groups of elite male European athletes. *PLoS One*. 2012;7(8): e43132.
14. Lopez-Leon, S., Tuvblad, C., & Forero, D. A. (2016). Sports genetics: the PPARA gene and athletes' high ability in endurance sports. A systematic review and meta-analysis. *Biology of sport*, 33(1).
15. Kose Merve and Akgun, A. Ecem and Yıldırım, D. Selin and Cerit, Mesut and Dalip Metin (2022) Structure of Genes and Relation to Physical Activity. *International Journal of Sport Sciences and Health*, 9 (17-18). pp. 151-156. ISSN 2545-4978.

16. Galeandro V, Ntarnicola A, Bianco A, Tafuri S, Ruso L, Pesce V, Moretti B, Petruzzella V. ACTN3.ACE genotypes and mitohodnrial genome in professional soccer players performance. Journal of biological regulators and homeostatic agents. Vol 31 no 1, 207-213, 2017.
17. Handziski Z, Maleska V, Petrovska S, Nikolik S, Mickoska E, Dalip M, Kostova E. The changes of ACTH, cortisol, testosterone and testosterone/cortisol ration in professional soccer players during a competition half-season. Bratisl Lek Listy. 2006;107(6-7):259-63.
18. Holdys J, Stanislawski D, Krysciak J. (2011). Polymorphism of the @-ACTN3 gene in individuals practising different sports disciplines. Biology of Sport, 28(1), 101–106), (Squire JM. Architecture and function in the muscle sarcomere. Curr Opin Struct Biol. 1997;7(2):247-57
19. Yıldırım, D. Selin, Erdoğan Murat, Dalip Metin, Celal Buğday and Cerit Mesut. Evaluation of the soldier's physical fitness test results (strength endurance) in relation to genotype: longitudinal study, Egyptian Journal of Medical Human Genetics 2022; 23: 114.
20. Yang N, MacArthur D, Gulbin J, Hahn A, Beggs A, Eastal S, North K. ACTN3 genotype is associated with human elite athletic performance. *Am J Hum Genet.* 2003;73(3):627-631), (Ildus I. Ahmetov, Anastasiya M. Druzhevskaya, Ekaterina V. Lyubaeva, Daniil V. Popov, Olga L. Vinogradova and Alun G. Williams. (2011). The dependence of preferred competitive racing distance on muscle fibre type composition and ACTN3 genotype in speed skaters. *Exp Physiol* 96.12 pp 1302–1310. DOI: 10.1113/expphysiol.2011.060293
21. Koku F, Karamızrak S, Çiftçi A, Taşlıdere H, Durmaz B, Çoğulu O. The relationship between ACTN3 R577X gene polymorphism and physical performance in amateur soccer players and sedentary individuals. *Biology of Sport*, Vol. 36 No1, 2019.
22. Murtagh C.F, Brownlee T.E, Rienzi E, Roquero S, Moreno S, Huertas G, Lugioratto G, Baumert P, Turner C.D, Lee D, Dickinson P, Lyon K.A, Sheikhsaraf B, Biyik B, O'Boyle A, Morgans R, Massey A, Drust B, Erskine I R.M. The genetic profile of elite youth soccer players and its association with power and speed depends on maturity status. *PLoS One*, June 2020.
23. Pimenta EM, Coelho DB, Cruz IR, Morandi RF, Veneroso CE, de Azambuja Pussieldi G, Carvalho MR, Silami-Garcia E, De Paz Fernández JA. (2012). The ACTN3 genotype in soccer players in response to acute eccentric training. *Eur J Appl Physiol.* Apr;112(4):1495-503.
24. Salgueirosa F.M, Rodrigues P, Seniski G.G, Wharton L, Osieck R. ACTN3 R577X and ACE I/D Genotype Frequencies of Professional Soccer Players in Brazil. *Journal of Exercise Physiology.* Volume 20, Number 6, December 2017.
25. Santiago C, González-Freire M, Serratos L, Morate FJ, Meyer T, Gómez-Gallego F, Lucia. (2008). ACTN3 genotype in professional soccer players. *Br J Sports Med.* Jan;42(1):71-3. * This paper was presented in 2nd International Scientific Conference „Research in Physical Education, Sport, and Health“.
26. Schmikli SL, de Vries WR, Brink MS, Backx FJ. Monitoring performance, pituitary-adrenal hormones and mood profiles: how to diagnose non-functional over-reach in male junior elite soccer players. *Br J Sports Med.* 2012 Nov;46(14):1019-23. doi: 10.1136/bjsports-2011-090492. Epub 2011 Dec 14.
27. Schmikli SL, Brink MS, de Vries WR, Backx FJ. Can we detect overreaching in young elite soccer players and middle-long distance runners using field performance test? *Br J Sports Med.* 2011 Jun;45(8):631-6. doi: 10.1136/bjism.2009.067462. Epub 2010 Apr 19.
28. Ulucan K, Sercan C, Biyikli T. Distribution of Angiotensin-1 Converting Enzyme Insertion/Deletion and α -Actinin-3 Codon 577 Polymorphisms in Turkish Male Soccer Players. *Genetics and epigenetics*, 2015:7.
29. Ulucan, K., Ciloglu, F., Sesal, C., Ergec, D., Kirac, D., & Sahin, İ. (2009). ACTN3 Gene R577X Polymorphism in Turkish Sprint. Power Athletes. *Medimedgen Abstract Book*) (Cerit, M. 2018. Hypothetical approach to the location of genotypes (ACE & ACTN3) associated with energy systems for the athletic performance. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 97-105
30. Urhausen A, Gabriel H, Kinderman W.: Blood hormones as markers of training stress and overtraining. *Sports Medicine*, 20:351-76. 1995

31. Viru A, Viru M, Karlson K, Janson T.: Hormones in biochemical monitoring of training. *Journal of Physiology and Pharmacology* 50, (Suppl.1):1010, 1999
32. Myftiu, A., Dalip M., (2021) The Relationship Between Play Positions, Vertical Jump And Sprinting Speed In Young Football Players. *International Journal of Sport Sciences and Health*, 8 (15-16). pp. 9-15. ISSN 2545 – 4978
33. Ma F, Yang Y, Li X, Zhou F, Gao C, Li M, Gao L. The association of sport performance with ACE and ACTN3 genetic polymorphisms: a systematic review and meta-analysis. *PLoS One*. 2013;8(1): e54685
34. Cerit, M., (2021). İnsan Metabolizmasının Bilinmeyenleri, Genetik ve Atletik Performans. ISBN:978- 625-7048-19-4. Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara.
35. Nir Eynon, Jonatan R. Ruiz, Pedro Femia, Vladimir P. Pushkarev, Pawel Cieszczyk, Agnieszka Maciejewska-Karłowska, Marek Sawczuk, Dmitry A. Dyatlov, Evgeny V. Lektov, Leonid M. Kulikov, Ruth Birk, David J. Bishop, and Alejandro Lucia; The ACTN3 R577X Polymorphism across Three Groups of Elite Male European Athletes., *Plos One.*, 2012; 7(8): e43132; doi: 10.1371/journal.pone.0043132
36. North KN, Yang N, Wattanasirichaigoon D, Mills M, Eastal S, Beggs AH. A common nonsense mutation results in alpha-actinin-3 deficiency in the general population. *Nat Genet*. 1999;21(4):353-4

(24)

Öğr. Gör. Yusuf YİĞİT⁸⁷; Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT⁸⁸

GASTRONOMİ ALANINDA GIDA ATIK YÖNETİMİ ve TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ FOOD WASTE MANAGEMENT IN GASTRONOMY and ITS IMPORTANCE FOR TÜRKİYE

ÖZ

Dünya nüfusunun 2050 yılında ortalama 2 milyar kişi artarak, 9.8 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu hızlı artışın sonucu olarak küresel gıda üretiminin gastronomi alanında yıllık %60 oranında büyümesi beklenilmektedir. Bu büyüme beraberinde gıda atık miktarlarında devasa artışlara sebep olacaktır. Söz konusu gıda atıklarının uzaklaştırılması için, gelişmiş ülkeler önemli miktarda paralar harcamaktadır. Gıda atıklarının uzaklaştırılması için ülkelerin yıllık ödedikleri miktar; Avustralya ve Amerika’da 590 dolar, İngiltere’de ise 480 pound civarındadır. Tüm dünyada tarımsal gıda kökenli israf yıllık 1,3 milyar ton, mali değeri ise 1 trilyon dolar olarak bildirilmektedir Dünya genelinde oluşan gıda atık miktarının sadece dörtte biri önlenebilirse, dünya genelinde açlık çeken 830 milyon insan bu durumdan kurtulabilmektedir. Türkiye dünyadaki birçok ülkeye göre kişi başı 93 kg olan gıda israfı ile, bu alanda gelişme göstermesi gereken bir konumdadır. Özellikle Almanya gibi gelişmiş ülkelerin “evsel kökenli gıda geri dönüşüm” miktarları, ülkemizin dört katından daha fazladır. Bu kapsamda çalışmanın amacı; derleme bilgiler ışığında gıda atıkları ve gıda geri dönüşümü konularının önemine dikkat çekmektir. Ayrıca Türkiye özelinde, atıkların geri dönüşümü ve israfın önlenmesi konularında yazın alanına katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gıda atık yönetimi, gıda israfı, sürdürülebilirlik, sıfır atık.

ABSTRACT

It is estimated that the world population will increase by an average of 2 billion people in 2050, reaching 9.8 billion. As a result of this rapid increase, global food production is expected to grow by %60 annually in the field of gastronomy. This growth will cause huge increases in the amount of food waste. Developed countries spend significant amounts of money to remove the food waste in question. The amount countries pay annually for the removal of food waste; It costs around 590 dollars in Australia and America, and around 480 pounds in the UK. Worldwide, agricultural food-related waste is reported to be 1.3 billion tons annually, with a financial value of 1 trillion dollars. If only one quarter of the amount of food waste generated worldwide could be prevented, 830 million people suffering from hunger worldwide could be saved from this situation. Turkey is in a position where it needs to improve in this field, with food waste of 93 kg per person compared to many countries in the world. In particular, the "domestic food recycling" amount of developed countries such as Germany is more than four times that of our country. In this context, the aim of the study is; To draw attention to the importance of food waste and food recycling in the light of compiled information. In addition, it is aimed to contribute to the literature on waste recycling and waste prevention in Turkey.

Keywords: Food waste management, food waste, sustainability, zero waste.

⁸⁷ yusufyigit@mu.edu.tr ORCID:0000-0003-0222-0210

⁸⁸ emineay@mu.edu.tr ORCID:0000-0002-5642-0616

GİRİŞ

Dünya nüfusunun hızla artmasına paralel olarak tüm dünyada gıdaya olan talep de her zamankinden daha hızlı bir şekilde artmaktadır. Artan bu talebin karşılanması için gıda endüstrisi daha fazla çaba göstermekte ve bu üretim çılgınlığı ile birlikte Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) raporlarına göre, küresel gıda israfı 1.3 milyar tonu bulmaktadır. Bu israfa, özellikle gelişmiş ülkelerde tüketim aşamasında daha çok rastlanırken, daha düşük gelirli ülkelerde gıda zincirinin daha erken aşamalarında rastlanılmaktadır. Özellikle sürdürülebilir gastronomi faaliyetleri, temiz çevre uygulamaları ve sıfır atık gibi çalışmalarla gıda atık yönetiminin önemi daha da anlaşılmıştır. Ayrıca tüm dünyayı sarsan ekonomik sıkıntılar sebebiyle, gıda atıklarının geri dönüşümü ve ekonomiye önemli bir katma değer olarak kazandırılması sürdürülebilirlik açısından faydalıdır. Dünya nüfusuna yetecek düzeyde gıda üretimine sahip olunmasına rağmen, bazı bölgelerde yetersiz beslenmenin görülmesi, gıda israfı ve atık yönetimi konularının önemine işaret etmektedir. Gıda güvencesinin sağlanması için gıda üretimi ve tüketimi aşamalarında gıda kayıplarının oluşum sebeplerinin belirlenmesi, bu kapsamda ülkelerin yaptığı çalışmaların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Dünyadaki gıda atık miktarının sadece dörtte biri önlenbilirse, dünya genelinde açlık çeken milyonlarca insan bu durumdan olumlu yönde etkilenecektir (FAO, 2021).

1. ATIK GIDA ve GIDA İSRAFI KAVRAMLARI

1.1. Atık Gıda Kavramı

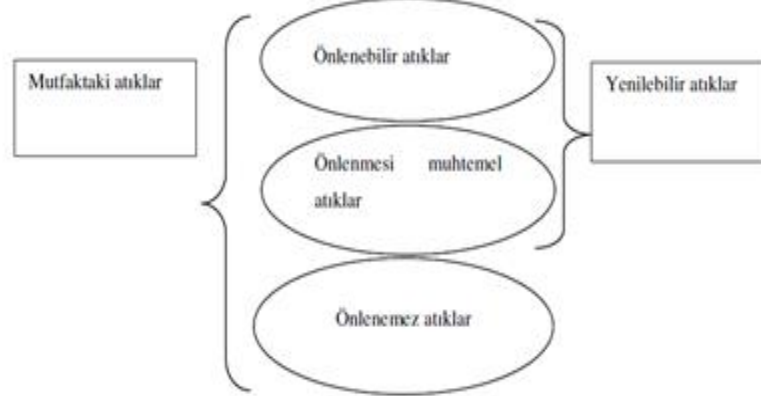
Gıda atığı, gıdanın üretiminden tüketimi sonrası sürece kadar meydana gelen gıda kayıplarını ifade etmektedir. Özetle gıdanın tedarik sonrası süreçteki kayıplarını ifade etmekte ve genellikle insan davranışları sonucunda oluşmaktadır (Parfitt ark., 2010). Bir tanıma göre; restoranlar, tüketiciler ve yiyecek içecek üreticileri tarafından satın alınan, fakat işletmelerde müşteriler, evlerde ise bireyler tarafından tüketilmeyen gıdalar “atık gıda” olarak tanımlanmaktadır (Lipinski ark., 2013).

1.2. Gıda İsrafı Kavramı

Hem bozulmalar hem de atık gıda oluşumu ile kaybedilen gıdalar “israf” terimi ile ifade edilir. Bu tanıma göre “Gıda İsrafı”, gıda kaybı ve gıda atığını kapsayan bir kavramdır. Genel olarak gıda israfı; gıdanın dağıtımını, üretimi, depolanması ve nihayetinde tüketimi aşamalarında meydana gelmektedir. Gıdaların üretim ve dağıtım aşamalarındaki teknik ve yönetsel beceri eksiklikleri, depolama aşamasındaki yanlış depo sıcaklık dereceleri, son tüketim ve üretim tarihlerine dikkat edilmeden yapılan işlemler, tüketim aşamasında ise doğrudan insan davranışlarına bağlı eğilimler gıda israfını artırmaktadır (Parfitt ark., 2010).

1.3. Gıda Atıklarının Sınıflandırılması

Gıda kökenli atıklar genel anlamda önlenbilir ve önlenemez olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, önlenbilir gıda atıkları; hazırlık, aşırı satın alma, yetersiz depolama ve büyük porsiyon boyutları dâhil olmak üzere bir dizi nedenden dolayı ortaya çıkarken, önlenemeyen gıda atıkları; yumurta, meyve ve sebze kabukları ile etlerin yenilemeyen kısımları gibi atıklardan ortaya çıkmaktadır. Gıda atıkları ile ilgili bu sınıflamalar önlenbilir-önlenemez, kaçınılabılır-kaçınılamaz, yenilebilir-yenilemez gibi birbiri ile ters kavramları ele aldığı için evrensel olarak kabul edilmemektedir (Bagherzadeh, 2014). Şekil 1.1’de mutfaktaki gıda kökenli atıkların sınıflandırılmasına yer verilmiştir.

Şekil 1.1: Gıda atıklarının sınıflandırılması (Parfitt, 2010)

1.4.Gıda Atıklarıyla İlgili Çalışmalar ve Sürdürülebilirlik

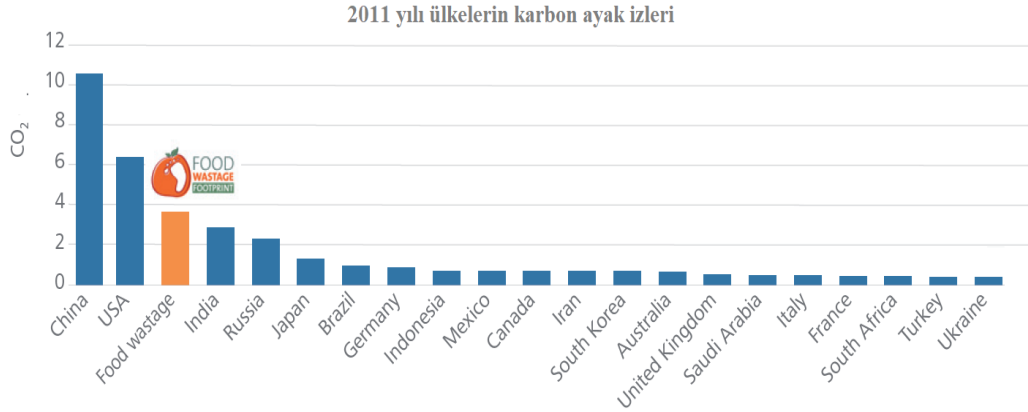
Yapılan farklı araştırmalarda; gastronomi alanında meydana gelen gıda atıklarının önemli bir miktarının evlerde ve konaklama tesislerinde açık büfe uygulamalarından ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca gıda atıklarının oluşum süreci tarladan hasat sürecinden başlayıp, nakliye, hazırlık ve servis aşamalarına kadar her basamakta meydana gelmektedir. Dolayısı ile gıda atıklarının bertaraf işlemleri de ülkeler için ciddi bir maliyet oluşturmaktadır. Atık yönetimi konusunda bazı ülkeler çok daha erken çözümler üretirken, ülkemiz ve bazı gelişmekte olan ülkelerde durum bu şekilde değildir.

Gerek küresel ısınma gerekse üretim alanındaki hızlı değişimler, dünyamızın fiziki koşullarının hızla farklılaşmasına sebep olmakta, bu farklılık yaşamın doğal dengesini bozan bir hale gelmektedir. Doğal dengenin bozulması ise doğaya atılan gıda atıklarının çok daha uzun süreler yok olmadan kalmasına ve çevre kirliliğinin artmasına sebep olmaktadır. Atık gıda alanındaki çalışmalar toplumların yaşamının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle ekonomik, çevresel ve sosyal olarak sürdürülebilirliğin sağlanması bakımından, atık gıdaların geri dönüşümü her geçen gün daha da önem kazanmaktadır (Songür ve Çakıroğlu, 2016). Atık miktarının boyutu, tüketim ve üretim hacminin artması ayrıca hızla artan dünya nüfusu ve endüstriyel büyümeyle birlikte gün be gün ciddi seviyelere ulaşmaktadır. Atık oluşum sebeplerinin bilimsel çalışmalarla tespit edilerek, atığın oluşmadan bertaraf edilmesi, bir başka ifade ile sıfırlanması "sıfır atık" kavramını gündeme getirmektedir. Sıfır atık felsefesi; bütün kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını, tüketim sırasında sürdürülebilir ürün tercihinin ele alınmasını, kaynakların en doğru şekilde kullanılarak israfın mümkün olan en düşük seviyelere indirilmesini, sonuç olarak atıklar oluşmuş ise, bunların da ayrı ayrı toplanarak geri dönüşüme kazandırılmasını hedeflemektedir (Upadhyaya, 2013) Bu kapsamda, tüm dünya genelinde küresel bir sorun olan atık gıda sorunu, çeşitli kurumlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından oluşturulan farklı projelerde ele alınmaktadır. Bu atıklarının geri dönüştürülmeyip çöpe atılması etik, ekonomik, çevresel ve hatta toplumsal sorunları beraberinde getirmektedir (Marthinsen ve ark., 2012).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) raporuna göre, israfın önlenmesi ve gıda kayıplarının azaltılması için çalışmaların artırılması gerekmektedir. Açıklanan rapora göre; dünya genelinde tarımsal gıda kökenli israf yıllık 1,3 milyar ton, mali değeri ise 1 trilyon dolar olarak gösterilmektedir. Buna göre, *tüm dünyadaki gıda atık miktarının sadece dörtte biri önlenbilirse, dünya genelinde açlık çeken 830 milyon insan bu durumdan kurtulabilmektedir.* Bu kapsamda, gıda kökenli atıkların önlenmesi topluma etik sorumluluklar yüklemektedir (Gustavsson ve ark., 2011; FAO, 2021)

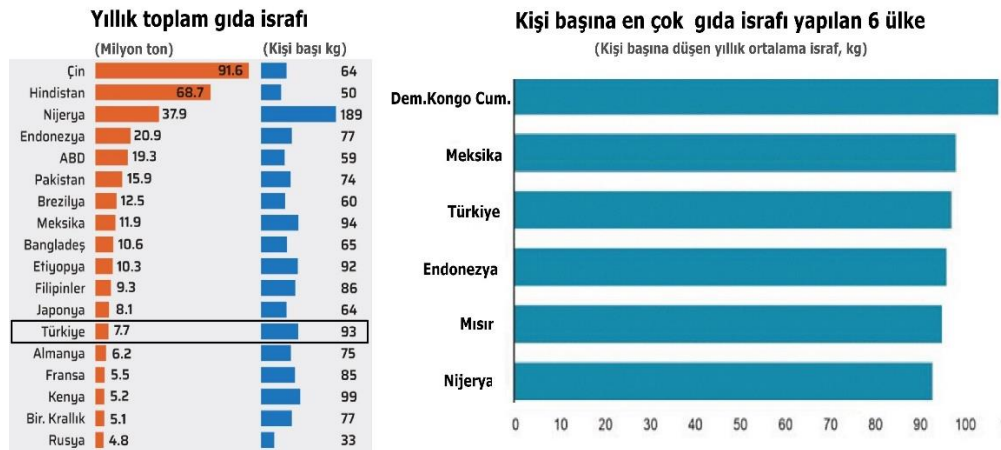
Dünya genelinde gıda atıklarının çevreye verdiği zarar her geçen yıl artmakta ve ülkeler bu zararları en aza indirmek için çok ciddi paralar harcamaktadırlar. Bu amaçla yıllık gıda atığı için ülkelerin ödedikleri miktar; Avustralya'da ve Amerika'da 590 dolar (\$), İngiltere'de ise 480 pound (£) civarındadır (Koivupuro ve ark., 2012). Ayrıca 2021 yılı verilerine göre 7,8 milyar olan dünya nüfusunun, 2050 yılında ortalama 2 milyar kişi artarak, 9.8 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu muazzam artış sebebi ile, küresel gıda üretiminin de 2050 yılına kadar %60 oranında artış göstereceği düşünülmektedir (UN, 2019). Gıda üretimindeki bu

artışlar gıda atık miktarlarının, dolayısıyla gıda atıkları sonucu oluşacak karbon ayak izi miktarının da artmasına sebep olacaktır. 2011 yılında FAO tarafından yayımlanan bir rapora göre gıda üretimi ve gıda israfı sonucunda oluşan karbon ayak izi ölçümü yapılmış, bu çalışmaya göre “gıda israfı” bir ülke olarak kabul edilseydi tüm dünyada karbon ayak izi hadımından üçüncü sırada yer alacağı bildirilmiştir. Şekil 1.2’de bu durum görsel olarak ifade edilmiştir.

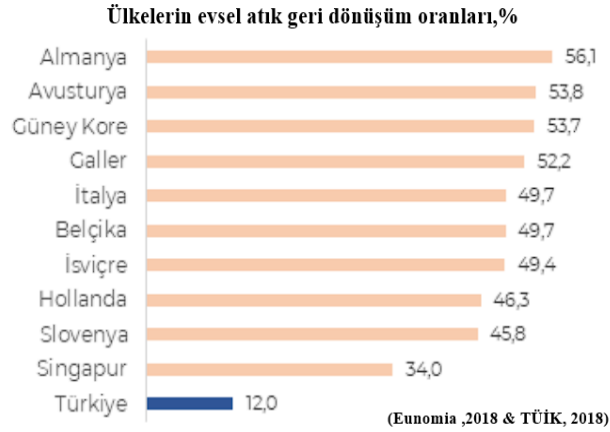
Şekil 1.2: Ülkelerin karbon ayak izleri (FAO, 2011)

Görüldüğü gibi tüm dünya genelinde gıda atıkları konusu, gerek sürdürülebilir sağlıklı bir çevre oluşturmak, gerekse küresel çapta ekonomik kayıpların önüne geçebilmek için son derece önemli bir konudur. Birleşmiş Milletler Gıda İsrafı Endeksi Raporu 2021 yılı verilerine göre; Türkiye dünya genelinde en fazla gıdanın israf edildiği ülkeler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda ülkemizde her yıl kişi başına 93 kilogram yiyecek çöpe atılmaktadır. Ayrıca tüm dünya genelinde her yıl toplamda 931 milyon ton gıda israf edilmektedir. Raporda israfın %61’inin evlerde yapıldığı belirtilmektedir. Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilirlik çalışmaları yapan “Wrap” adlı sivil toplum kuruluşu ise yaptığı bir araştırmada; dünya genelinde israf edilen gıda miktarının 40 tonluk 23 milyon kamyonu dolduracağını bildirmiştir. Daha önce gıda kaynaklı israfın, daha çok zengin ülkelere özgü bir durum olduğu düşünülmekteydi. Ancak yeni araştırmalar, gelir gruplarından bağımsız olarak büyük ya da küçük her ülkede önemli miktarda gıdanın israf edildiğini işaret etmektedir (UNEP Gıda Atık Endeksi Raporu, 2021). Bu atıklarının doğru şekilde değerlendirilmesiyle ilgili, dünya genelinde birçok uygulama yapılmaktadır. Türkiye’de de bu amaçla gıda bankaları kurulmuştur. Gıda bankası; herhangi bir kâr amacı gütmeyen açlık sınırındaki kişilere, herhangi bir afet veya ihtiyaç durumunda gıdaların sağlıklı bir şekilde ulaştırılmasını sağlayan kuruluşlardır (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2021). Şekil 1.3’de ülkelerin yıllık toplam gıda israfları ve bu israfın kişi başına düşen kg cinsinden miktarı verilmiştir.

Şekil 1.3: Ülkelerin yıllık gıda israfı (FAO, 2021)

Yıllık toplam gıda israfında ilk sırada Çin yer alırken (91.6 milyon ton), ikinci sırada Hindistan (68.7 milyon ton) bulunmaktadır. Bu ülkelerin tüketim miktarları diğer ülkelerden çok daha fazla olmasına karşın, kişi başına düşen yıllık ortalama israf durumuna bakıldığında ilk sırada Demokratik Kongo Cumhuriyeti, ikinci sırada Meksika ve üçüncü sırada ise ülkemiz Türkiye bulunmaktadır. Dolayısıyla kişi başı gıda israfı ve atık miktarı bakımından ülkemiz çok iyi bir konumda yer almamaktadır. Diğer taraftan ülkelerin atık yönetiminin geri dönüşümü konusunda bir gelişmişlik göstergesi kabul edilen; “evsel atıkların geri dönüşüm” oranları Şekil.1.4’de verilmiştir.

Şekil 1.4: Ülkelerin evsel atık geri dönüşümleri (Eurostat, 2020)

Şekil.1.4 incelendiğinde; Almanya, Avusturya, Güney Kore, Galler, İtalya, Belçika ve İsviçre gibi kişi başı gayri safi milli hasılanın yüksek olduğu ülkelerin evsel atık geri dönüşüm oranlarının da yüksek olduğu görülmektedir. 2018 yılı TÜİK verilerine göre, ülkemiz evsel kökenli gıda atıklarının geri dönüşümü konusunda daha önceki yıllara göre özellikle “Sıfır Atık Projesi” gibi projelerle ilerleme gösterse de diğer ülkelere nazaran daha çok yol almamız gerektiği aşikardır. Ayrıca ülkemizde 2016 yılında oluşan belediye atığının %65’i düzenli depolama suretiyle bertaraf edilirken, %9 oranında geri kazanım sağlandığı görülmüştür (TÜİK, 2020). Bu oran gelişmiş ülkelere göre bariz farklılıklar yansıtmaktadır. Örneğin, Almanya’nın 2016 yılında düzenli depolama yöntemiyle bertaraf ettiği atık oranının %18, geri kazanım oranının ise %42 olduğu görülmüştür (Eurostat, 2020). Bu durumdan anlaşılacağı gibi ekonomik gücü yüksek olan ülkelerin “Gıda Atıkları” ve “Gıda İsrafı” konularında geri dönüşümden elde ettikleri kazanç, özellikle evsel gıda atıkları konusunda Türkiye’nin ortalama dört katından daha fazla görülmektedir. Türkiye gıda israf araştırmasında, gıdaların tüketilmeden çöpe atılmasının nedenleri sorulduğunda ilk sırada “bozulması” yer alırken, bunu ikinci sırada gıdaların “tüketilmemesi” takip etmektedir (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2021). Bu bilgiler ışığında ülkemiz gastronomi alanında daha bilinçli çalışmaların yapılması hem sürdürülebilirlik hem de küresel dengeler açısından son derece önem taşımaktadır.

2.GASTRONOMİ ALANINDA GIDA ATIKLARININ OLUŞUM ALANLARI

Gastronomi alanında oluşan atıklar genellikle depolama, pişirme, satın alma, hazırlık, servis bölümlerinde yapılan faaliyetler sonucu meydana gelmektedir. Ayrıca en fazla atık hazırlık aşamasında ve servis sonrası süreçte oluşmaktadır (Akoğlu, 2018).

2.1.Satın Alma Aşamasında Atık Oluşumu

Bu aşamada özellikle değişen fiyatlar ve maliyetler karşısında işletmeler avantaj elde edebilmek için ihtiyacın çok fazlası ürün alabilmektedir. Toplu siparişlerin verilmesi sebebi ile bertaraf maliyetleri de artmaktadır. Talebin doğru tahmin edilememesi ve stokların iyi yönetilememesi yanlış satın almalara sebep olmaktadır. Bu sebeple alım aşamasında doğru miktarda alım yapılarak, ihtiyaçların minimum düzeyde ve ilerde sıkıntı çıkartmayacak seviyede karşılanması atık oluşumunu azaltacaktır. Özellikle düşük kalite ürünler,

ambalaj sorunu yaşanan ürünler ve bozulmuş ürünler geri iade koşulu ile tedarik edilerek atık miktarı en aza indirilebilir (EPA, 2010).

2.2. Depolama Aşamasında Atık Oluşumu

Gıdaların kendi özelliğine uygun olmayan koşullarda depolanması israfın artmasına sebep olmaktadır. Özellikle uygunsuz koşullarda gıdaların bekletilmesi mikrobiyal bozulmalara ve çapraz bulaşmalara imkân sağlar. Bu durumun sonucu olarak daha tüketime sunulmadan ürünler atık haline gelmektedir. Gıdalar işletmelere alındıktan sonra çabuk bozulacak ürünlerin stoklardan erken çıkartılması “First In, First Out” (ilk giren, ilk çıkar) prensibine göre depolama yapılması önemlidir. Ayrıca bu kapsamdaki ürünlerde depo sıcaklık kontrolleri düzenli ve doğru olarak yapılmalıdır. Ürüne uygun olmayan depo sıcaklıkları, örneğin “*muzun uygun sıcaklıkta muhafaza edilmemesi*”, enzimatik faaliyet sonucu kararmasına sebep olabilir. Bu noktada, her ürün kendi yapısına uygun sıcaklarda depolanarak bu aşamadaki atık miktarı en aza indirilebilir (EPA, 2010).

2.3. Hazırlık Aşamasında Atık Oluşumu

Gastronomi sektöründe oluşan atığın önemli bir kısmı hazırlık aşamasında meydana gelmektedir. Bu duruma etki eden temel sebep ise; sebzelerde doğrama, ayıklama, soyma ve temizleme gibi aşamalarda oluşan atık miktarıdır. Bu durum özellikle yoğun üretim dönemlerinde zamandan tasarruf etmek amacı ile daha da dikkat çekici hale gelmektedir. Bazı araştırmalara göre ön hazırlık el ile yapıldığında atık oranları %45'lere kadar çıkarken, makine ile yapıldığında bu oranlar %10'lara düşmektedir (Altınel, 2011; Priefer ve ark., 2013; Anonim 2017). Bu kapsamda özellikle küçük çaplı işlerde, yemek miktarlarının daha minimal düzeylerde planlanması ve gıdaların küçük porsiyonlara uygun halde hazırlanması atık miktarının azalmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle et gibi ürünlerde hazırlık aşamasında atıklar oluşmaktadır. Bu durumu en aza indirmek için önceden profesyonellerce bölümlenerek hazırlanmış ürünler tercih edilebilir. Ayrıca personelin teknik ekipman hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı durumlarda, fazla pişmiş, yanmış, ya da az pişmiş ürünler müşteriye sunulmakta, bu durum müşteri tarafından reddedilerek oluşan atığın miktarını arttırmaktadır. Bu sebeple mutfakta çalışan personelin hazırlama ve üretim aşamalarında yeterince eğitilmiş olmaları atık miktarını azaltmada son derece önemlidir (EPA, 2010).

2.4. Servis Aşamasında Atık Oluşumu

Servis aşamasında müşterinin vereceği yanlış siparişler atık oluşumuna etki etmektedir. Bu kapsamda özellikle servis alanında çalışan personelin üretilen ürünler hakkında yeterli bilgiye sahip olması ve müşteriye doğru yönlendirmesi önem kazanmaktadır. Daha fazla ürün satışı yapmak amacı ile gereğinden fazla sipariş verilmesi tüketim sonrası atık miktarını arttırmaktadır. Bu durum kısa vadede karlı gibi görünse de uzun vadede işletme kaynaklarının boşuna harcanmasına, zaman, emek ve iş gücü kaybına yol açmaktadır. Servis aşamasında çeşidin çok fazla olması, porsiyonların büyük olması, zaman zaman tek kullanımlık ürünlerin miktarının iyi ayarlanmaması, servis edilen ürünlerin müşterinin beklentisine uygun olmaması gibi durumlar da atık miktarına etki etmektedir (EPA, 2016).

SONUÇ

Dünya genelinde meydana gelen üretim çılgınlığı ve hızlı yaşama alışkanlıkları beslenme kültüründe de önemli değişimleri beraberinde getirmektedir. Özellikle atık gıda miktarlarının çok fazla olması, sürdürülebilir bir üretim modeli için geleceğimizi tehlikeye atmaktadır. Bu kapsamda küresel boyutta ele alınacak önemler ve çalışmalarla, gıdaya erişim konusunda problem yaşayan ya da ekonomik zorluklardan etkilenen milyonlarca insana bu kapsamda yardım etmek mümkündür. Tüm dünya genelinde çöpe atılan gıdaların yalnızca dörte biri ile dünyadaki açlık ve kıtlık sorunu önemli ölçüde giderilebilmektedir. Kısa vadede bazı beslenme ve adil paylaşım sorunlar her ülkenin kendi problemi gibi görünse de uzun vadede gelişmiş ülkelerde dahil olmak üzere gıda atıklarının bertaraf edilmesi için ciddi paralar harcamaktadırlar. Ayrıca gıdaların hasat edilmesinden tüketime kadar geçen sürede oluşan gıda üretimi karbon ayak izi, tüm

dünya genelinde sera gazlarına etki ederek yine uzun vadede ekolojik dengeye önemli ölçüde zarar vermektedir. Bu atıklar çevresel, ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler de ise, kişi başına yapılan aşırı israfın azaltılması hem ülkenin ekonomik çıkarları için hem de toplumsal anlamda daha iyi bir refah seviyesine ulaşılabilmesi için son derece önemlidir. Özellikle gelişmiş ülkelerin gıda atıklarının geri dönüşüm sistemleri üzerinde çalışma ve araştırmalar yapılarak, gıda atıklarının kontrol altında tutulması ve toplumsal gıda kayıplarının en aza indirilmesi gerekmektedir

KAYNAKÇA

1. Akoğlu, Aylin (2018). “Atık Gıda”. Gastronomide Güncel Konular. Ed. H. Ferhan Nizamlıoğlu. Konya: Billur Yayınevi 383-403.
2. Altınel, H. (2011). Menü Yönetimi ve Menü Planlama. Ankara: Detay Yayıncılık
3. Anonim (2017). “Gıda Atıkları ve Önemi”, (<http://www.tabldot.org/gida-atiklari-veonemi/>,30.05.2018’de erişildi).
4. Enomia (2018).“Recycling–Who really leads the world? Identifying the World’s Best Municipal Waste Recyclers”, European Environmental Bureau
5. Eurostat (2020, February).Waste Generation and Treatment, Almanya. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
6. EPA (2010). “Less Food Waste More Profit. A Guide To Minimising Food Waste in The Catering Sector”, (https://www.epa.ie/mobile/media/Less_Food_Waste_More_Profit_Booklet_2010.pdf, 18.04.18 tarihinde erişildi).
7. EPA (2012). “Industrial Food Processing Waste Analyses”, (https://www.epa.gov/sites/production/files/2016-01/documents/msw_task9_industrialfoodprocessingwasteanalyses_508_fnl_2.pdf, 15.03.2019’da erişildi).
8. EPA (2016). “How to Prevent Wasted Food Through Source Reduction”, (<https://www.epa.gov/sustainable-management-food/how-prevent-wasted-foodthrough-source-reduction>, 06.05.2018’de erişildi).
9. FAO, (2021). Food Loss and Food Waste. <http://www.fao.org/food-loss-and-food-waste/en>. Erişim Tarihi: 11.10.2021.
10. Gustavsson, J., Cederberg, C., Sonesson, U., van Otterdijk, R. & Meybeck, A. (2011). Global Food Losses and Food Waste: Extent, Causes and Prevention. Study Conducted for the International Congress Save Food! Düsseldorf, Germany.
11. Koivupuro H.K., Hartikainen H., Silvennoinen K., Katajajuuri J.M., Heikintalo N., Reinikainen A. & Jalkanen L. (2012). Influence of Socio-Demographical, Behavioural and Attitudinal Factors On the Amount of Avoidable Food Waste Generated in Finnish Households. International Journal of Consumer Studies, 36, 183-191.
12. Lipinski, Brian, Hanson, Craig, Lomax, James, Kitinoja, Lisa, Waite, Richard and Searchinger, Tim (2013). Reducing Food Loss and Food Waste. World Resources Institute Working Paper. 1-38.
13. Marthinsen, J., Sundt, P., Kaysen, O., & Kirkevaag, K. (2012). Prevention of Food Waste in Restaurants, Hotels, Canteens and Catering. <http://infohouse.p2ric.org/ref /54/53132.pdf>. Erişim Tarihi: 11.10.2021.
14. Parfitt, Julian, Barthel, Mark, Macnaughton, Sarah (2010). “Food Waste Within Food Supply Chains: Quantification and Potential for Change to 2050”. Philosophical Transaction of the Royal Society 365: 3065-3081.

15. Priefer, C., Jörissen, J. & Bräutigam, K. R. (2013). Technology Options for Feeding 10 Billion People. Options for Cutting Food Waste. Science and Technology Options Assessment, European Parliament, Brussels, Belgium.
16. Songür, A. N. & Çakıroğlu, F. P. (2016). Gıda Kayıpları ve Atık Yönetimi. Türkiye Klinikleri Journal of Nutrition and Dietetics-Special Topics, 2(3), 21-26.
17. TÜİK (2020, Şubat), Belediye Atık Miktarları ve Bertaraf / Geri Kazanım Yöntemleri, Türkiye İstatistik Kurumu <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
18. Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, (2021). Gıda Bankası. <http://www.israf.org/>. Erişim Tarihi: 11.10.2021.
19. UN (United Nations), (2019). World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Findings and Advance Tables. https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/wpp2019_keyfindings.pdf. Erişim Tarihi: 14.10.2021.
20. UNEP Gıda Atık Endeksi Raporu, (2021). <https://www.unep.org/resources/report/unep-food-waste-index-report-2021>. Erişim Tarihi: 11.10.2021.
21. Upadhyaya, L. (2013). Zero Waste. (Bachelor's Thesis), Centria University of Applied Sciences, Chemical Engineering, Kokkola.

(25)

Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT⁸⁹; Öğr. Gör. Yusuf YİĞİT⁹⁰
YENİLEBİLİR YABANI ORMAN MEYVELERİNİN FAYDALARI ve GASTRONOMİDE
KULLANIMLARI

BENEFITS OF EDIBLE WILD FOREST FRUITS and THEIR USE IN GASTRONOMY

ÖZ

Orman meyveleri olarak adlandırılan yabani meyvelerin uzun yıllardır insanlar tarafından tüketildiği bilinmektedir. Ülkemizde bu meyvelerin yaygın olarak birkaç türü bulunmaktadır. Bazıları taze olarak tüketilirken, bazıları kışlık yiyecek olarak saklanmaktadır. Günümüzde kanser başta olmak üzere hastalıkların hızlı artışı, insanların sağlıklarını daha fazla korumaya yönelik eğilimlerini arttırmıştır. Bu artış insanları doğal içerikli ve antioksidan değeri yüksek gıdalara yönelmiştir. Ormanlık bölgelerde yetişen bu meyveler kimyasal kirlilikten uzak oldukları için diğer meyvelere oranla daha sağlıklıdır. Bu derleme çalışmasında; yenilebilir yabani orman meyvelerinin faydaları ve mutfakta nasıl değerlendirildiği ile ilgili araştırma yapılmıştır. Çalışmada veri toplamak için doküman incelemesi yöntemi seçilmiştir. Çalışmanın sonunda orman meyvelerinin insan sağlığı için çok önemli olduğu , yaygın olarak tüketilmesi gerektiği, Türk mutfağında taze ve işlenerek kullanılabilceği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabani meyve, orman meyvesi, gastronomi, fayda.

ABSTRACT

It is known that wild fruits, called forest fruits, have been consumed by humans for many years. There are several common types of these fruits in our country. While some are consumed fresh, some are stored as winter food. Today, the rapid increase in diseases, especially cancer, has increased people's tendency to protect their health more. This increase has led people to consume foods with natural ingredients and high antioxidant values. These fruits, which grow in forested areas, are healthier than other fruits because they are away from chemical pollution. In this compilation study; Research has been conducted on the benefits of wild forest fruits and how they are used in the kitchen. Document review method was chosen to collect data in the study. At the end of the study, it was concluded that forest fruits are very important for human health and should be consumed widely. It has been revealed that it can be used fresh or processed in Turkish cuisine.

Keywords: Wild fruit, forest fruit, gastronomy, benefits.

⁸⁹ emineay@mu.edu.tr ORCID:0000-0002-5642-0616

⁹⁰ yusufyigit@mu.edu.tr ORCID:0000-0003-0222-0210

GİRİŞ

Yabani meyveler terim olarak, bir alana ekilmeden belli bir bölgede büyüyerek gelişen bitkilere verilen addır(Chua-Barcelo, 2014). Dünya üzerinde son zamanlarda yabani meyve içeren yabani orman ağaçlarının korunmasına yönelik yapılan çalışmalar ve eylem planlarında, bozulmuş ekosistemin dengesine olumlu katkı sağlanması suretiyle, yaban hayatının doğal yaşam döngüsü içinde bu meyve ağaçları desteklenmeye çalışılmaktadır (BOBM, 2012). Ekolojik dengeyi korumanın yanında bu tip meyveler tüketmenin bir çok faydası da bulunmaktadır. Genel anlamda erik, böğürtlen çilek, Frenk üzümü, ahududu, mürver meyvesi, yaban mersini, gibi türlerin antioksidan oranları oldukça yüksektir (Tosun ve Yüksel, 2003).Son yıllarda tüketicilerin hiçbir kimyasal koruyucu içeriği olmayan,organik ve sağlıklı gıdaları tüketmeye karşı yönelim göstermesiyle birlikte, tıbbi özellik vitamin,mineral içeriklikleri yüksek önemli kabul edilen yabani meyveler üzerine yapılan çalışmalar artış göstermiştir(Nahar et al., 1990; Fu et al., 2010). Yabani meyvelerin besin değerinin saptanmasında en önemlisi, sahip olduğu mineral miktarıdır . (Valvi ve Rathod, 2011). Yabani meyvelerin içinde bulunan en önemli minerallerin; magnezyum , kalsiyum, potasyum, olduğu, sağlıklı hayat yaşamak için bu mineraller günlük diyetlerde yeterli derecede alınması gereklidir (Lechaudel et al., 2005; San et al., 2009).

Yabani Meyvelerin Faydaları

Farklı meyveleri tüketmenin insan sağlığı üzerinde oldukça önemli faydalar sağladığı bilinmekte, buna katkı sağlayan meyvelerin hastalıkları önleme konusunda önemi olan fitokimyasallar bakımından zengin kaynaklar olması gösterilmiştir.Yapılan epidemiyolojik çalışmalarda, meyve sebze tüketmenin kardiyovasküler hastalıklar (Hu, 2003; Ikram et al., 2009), kanser türlerinden bazılarının (Ikram et al., 2009), bağışıklık sistemi problemleri, inflamasyon, artrit, ve beyin fonksiyona ait bozukluklarının oluşumları (Leong ve Shui, 2002) azalttığını göstermiştir. Meyvelerde bulunan özellikle yabani meyvelerde, makromolekül oksidasyonunu engelleme ve oksidatif stresi düşürerek dejeneratif hastalıkların riskini azalttıklarından dolayı insan sağlığına faydalı olan karotenoidler ,fenolikler,flavonoidler, ve vitaminler gibi farklı tür antioksidan bileşiklerini içermektedirler (Prior et al., 2003; Heber, 2004; Rangkadilok et al., 2007; Kubola et al., 2011).Fenolik maddeler sebze ve meyvelerin lezzet ,renk ve dayanıklılık üzerinde etki gösteren , antioksidan, antimitojen , antimikrobiyal antikarsinojen ve aktivitesi açısından da insan sağlığı ile yakın ilişkilidir(Argiles et al., 1998; De Groot ve Rauen 1998; Parthasarathy 1998; Smith et al., 2000).

Yenilebilir Yabani Meyveler ve Kullanım Şekilleri

Ahududu

Kaynak: (URL-1, 2023).

Son birkaç yıldır karakteristik renkleri ve lezzeti ahududu popüler hale gelmiştir. İnsan ve hayvanların sağlıklı beslenmesi için gereken vitaminler, mineraller, proteinler antosiyaninler ,yağ asitleri, karbonhidratlar ve bakımından zengindir. Ahududu, gıda ve tarım endüstrisinin yanında farmasötik ve kozmetik sanayisi için de önemli bir yere sahiptir(Lopez-Corona ve ark., 2022).

Böğürtlen

Kaynak: (URL-2, 2023).

Doğada bulunan Kültür çeşitleri arasında yüksek orana sahip böğürtlen, Kuzey Amerika kökenlidir. Anavatanı Güney, Batı ve Orta Avrupa'dır (Ağaoğlu, 1986). Bununla beraber yabani formları dünyada üzerinde geniş bir bölgede yayılmıştır. Ülkemizde son yıllarda ticari olarak ekimi yapılmaktadır. Antioksidan özelliğinden dolayı hücre yaşlanmasını durdurmaktadır. C vitamini deposu olarak görülen böğürtlen kanı temizlenmesini sağlar, tok tutar, hafızayı tazeler. Böğürtlen yaprağından yapılan çay ağız yaralarının iyileşmesini kolaylaştırır. Kurutulmuş yapraklarından şurup yapılırsa kanı temizleyici etkisi vardır. (<https://www.sifalibitkilerim.com/mucize-bitkiler/bogurtlen-faydalari-ibrahim-saracoglu.html>).

Maviyemiş (Yaban Mersini)

Kaynak: (URL-3, 2023).

Maviyemiş ılıman iklimde yetişen bir üzüm meyvedir. Kuvvetli asit içeren ve organik madde oranı fazla yüksek topraklarda yetiştirilebilmektedir. Antioksidan oranı en yüksek olan meyvedir. Gözlerde kamaşma, gece körlüğü gibi diğer tüm görme kusurlarını önlemektedir. Taze olarak yenildiği zaman kanı temizler, kolesterolü ve kan şekerini düşürür. Yaprak ve meyve çayları olarak hazırlandığında idrar yolunda ortaya çıkan enfeksiyonlarda antibiyotik etkisi gösterir. Ülser, kabızlık ve mide bulanmasını önler. Sakinleştirme özelliğine sahiptir. İltihaplar için dezenfektan özellik taşımasından dolayı ağız içi yaraların geçmesinde önemli etkiye sahiptir. Damar sertliğini azaltarak, damar tıkanıklığını önler. Kalp krizi riskini azalmasını sağlar. Kalorisi düşüktür. Kalsiyum, potasyum, fosfor, A vitamini, C vitamini içeriği yüksektir. Yaşlanmayı yavaşlatır ve hafıza kayıplarını önlenmesine yardımcı olur.

Muşmula

Kaynak: (URL-4, 2023).

Anavatanı Batı Asya ve Avrupa kabul edilen muşmula, Türkiye'de özellikle Kuzey Anadolu da bulunan dağlarda ve Marmara bölgesinde yabani olarak yetiştirilmektedir (Anonim, 2015). Ülkemizin ormanlık alanlarında yabani şekilde yetişen muşmula ve muşmula türleri içinde meyve olarak tüketilen *M. germanica* L. türü için ülkemizin farklı yörelerinde döngel, muşmula, ezgil, ve beşbiyık gibi isimler

kullanılmaktadır. Muşmulaya ait yabancı formlara özellikle Kuzey Anadolu'nun açık ormanlarının kayalık yerlerinde rastlanmıştır (Davis, 1972).

Kuşburnu Marmelatı

Malzemeler

3 kg kuşburnu

2litre su

1,5 kg şeker

Yapılışı

Kuşburnu meyvelerinin sap ve uç kısmındaki tüylü bölümleri küçük bir bıçak yardımıyla kesilerek çıkartılır.Bol suda yıkanarak yumuşayıncaya kadar haşlanır.Tencerenin içerisinden çıkartılıp çekirdekleri üste kalacak şekilde delikli süzgeçten geçirilir.Temiz bir tülbent içerisine alınarak püre haline gelen karışım sıkılarak içerisinde kalan ince kalıntılar çıkartılır.Tencereye alınır. Şeker ilave edilir,su ilavesi azar azar yapılarak 25-30 dk orta ateşte sürekli karıştırılarak üzerine oluşan köpükleri alınarak pişirilir.Sıcak iken kavanoza boşaltılır kapağı kapatılarak ters çevrilerek tezgaha alınır.

Kaynak: (<https://yemek.com/tarif/kusburnu-marmelatı>).

Kızılcık

Kaynak: (URL-5, 2023).

Yabancı meyvelerden biri olan kızılcık Cornaceae Cornus mas L. Türünün oval biçimli 10-15 mm uzunlukta,olgun kırmızı renkte,ekşi tada sahip meyvelerdir(Kayacık,1966 ;Yaltırık, 1981;Baytop, 1984). Kızılcığın anavatanı Avrupa, Anadolu, Kafkasya bölgesidir. Batı Asya, Kafkaslarda ve Avrupa'nın orta ve güney bölgeleriyle birlikte Türkiye'de de doğal olarak yetişmektedir. Kızılcık meyvesi; fenolik bileşenlerce zengin ,yüksek oranda antosiyanin içeren kırmızı bir meyvedir (Hassanpour, 2011). Meyve aromalı yoğurtların üretimi için çeşitlilik sağlama, besleyicilik, lif ve vitamin değeri artışı ,duyusal kabul edilebilirlikte artış sağlama amacı ile kızılcık, katkı sağlayan madde ilavesi olarak kullanılmaktadır (Ayar, Durmuş, ve Kalyoncu, 2005).insan sağlığı için faydaları ise şunlardır; mide kanserine karşı koruma sağlar,içerdiği bileşimden dolayı helikopter pilori bakterisinin etkisini azaltarak bu bakterinin büyümesini engellemektedir,C vitamini içermesinden dolayı bağışıklığın desteklenmesinde etkilidir.Kolajen üretim sürecindeki etkisinden dolayı eklem sağlığı cilt sağlığında oldukça önemlidir.Antibakteriyel faydası bulunduğundan idrar yolu enfeksiyonuna karşı etkilidir. İçeriğindeki minerallerden dolayı kalp sağlığını korur(<https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/kizilcik-faydalari-nelerdir>).

Kızılık Şurubu

Kaynak : (<https://www.begonya.com/kizilcik-serbeti/>).

Malzemeler

- 1 kg kızılık
- 2 su bardağı su
- Şerbeti için
- 3 su bardağı şeker
- 2 yemek kaşığı limon suyu
- 2 su bardağı soğuk su

Yapılışı

Kızılık soğuk su ile yıkanır, tencere içine konulup 2 su bardağı su karıştırılarak kaynatılır. Ocağın altını kapatılır, kızılık süzgeçte kaşıkla ezerek suyunu süzülür. Şerbet için Şekerle su kaynatılır. Kızılığın suyu bu karışıma eklendikten sonra 1-2 taşım kaynatılır. Hazırlanan limon suyu eklenir. 1-2 taşım daha kaynatıldıktan sonra ocağın altı kapatılır. Sıcak kavanozlara doldurulup sıkıca kapatılır. Soğutulduktan sonra buzdolabında muhafaza edilir.

Alıç

Kaynak: (URL-6, 2023).

Alıç, ülkemizde genel anlamda taze meyve şeklinde tüketilmekle beraber, alıç meyvelerinden sirke , reçel ,marmelat yapımı, yaprak çiçek, ve meyveleri ise tıbbi bitki maksatlı kullanılmaktadır.Doğal ortamında alıç ağacı armut ağacına aşılanarak armut ağacı haline gelmektedir. yaban hayatında yaşayan canlıların besini olarak ormanlık alanlara dikilmektedir. Ayrıca ağacın sağlamlığı sebebi ile odunlarından baston yapılmaktadır(Baytop 1997; Çalışkan ve ark. 2016b).

Üvez

Üvez dünya üzerinde Güney Asya, Kuzey Afrika, Orta Avrupa, Güney Avrupa üstünde doğal bir yayılım göstermektedir. Üvez Türkiye’de İç Anadolu’nun kuzeyi ,Marmara Bölgesi,Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi, Göller yöresi, Ege’nin iç kısmı , ve Hatay’da rastlanmıştır.(Amasya, Tokat,Kastamonu)illerinde tüketilmesi oldukça yaygındır (Gültekin ve Alan, 2007). Üvez insan sağlığı için yararının yanında , yabani yaşama katkısı ve süs bitkisi şeklinde ekonomik olarak değerli ve önemli bir meyvedir. Meyvelerinin çoğu hastalıklar için fayda sağladığı görülmüştür. Üvez, doğal antioksidan içermesinden dolayı karaciğere bağlı hastalıklar , şeker hastalığı, ilkbahar yorgunlukları, kış hastalıkları ses kısıklığı, ve safrayı güçlendirme, ishal için kullanılmaktadır (Savikin ve ark. 2017).

SONUÇ

Dünya üzerinde son yıllarda yaşanan salgın hastalıklar, bağışıklık sisteminin sağlık üzerindeki önemini ortaya koymuştur. Yabani orman meyveleri doğal ortamında yetiştiği için diğer meyvelere göre daha doğal ve vücuda yararı daha fazladır. Bir çoğunun bileşiminde antioksidan madde bulunmaktadır. Dünya üzerinde yetişen bir çok yabani orman meyvesi ölkemizde yetişmektedir, Orman meyvelerinin yayılım alanları genişletilmelidir. Orman yangınlarına karşı önlem alınmalı meyve türlerinin yok olması engellenmelidir. Orman içerisine yenilebilir yabani orman meyve ağaçları dikilmelidir. Toplum yenilebilir yabani orman meyveleri konusunda bilgilendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Ağaoğlu YS (1986) Üzümsü Meyveler. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakóltesi Yayınları, Ankara.
2. Anonim,2014.Muşmula bilgi. <http://web.ogm.gov.tr/birimler/bolgemudurlukleri/bursa/Dokumanlar/eylemplanlari/Yabani%20Meyveli.pdf> – (Erişim tarihi: 10.09.2023).
3. Argiles, J.M., Carbo, N., Costelli, P., López-Soriano, F.J. 1998. Prevention of cancer and cardiovascular diseases - Acommon strategy. Medicinal Research Reviews. 18: 139-148.
4. Baytop T (1997). Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları 578, Ankara.
5. BOBM (Bursa Orman Bölge Müdürlüğü). 2012. Yabani meyveli orman ağaçları eylem planı, 2012-2016.<http://www.bursaobm.ogm.gov.tr/documents/subeler/silvikultur/ymep.pdf>. Erişim tarihi: 10.09.2023)
6. Çalışkan O, Bayazit S ve Gündüz K (2016b). Hawthorn species from Turkey and potential usage for horticulture. VII. International Scientific Agriculture Symposium, 06-09 October, Jahorina, Bosnia and Herzegovina.
7. Chua-Barcelo, R.T. 2014. Ethno-botanical survey of edible wild fruits in Benguet, Cordillera administrative region, thePhilippines. Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine. 4(Suppl 1): S525-S538.
8. Davis PH, 1972. Flora of Turkey and East Aegean Islands”. Vol. 4: 657. The University Press. Edinburgh.
9. Gültekin, C, Alan, M. 2007. Türkiye'nin Üvezleri, Flaraplus Dergisi, Temmuz 2007,sayı: 12, s 76,82, İstanbul. İzmir R. 2019 Üvezin (Sorbus domestica L.) Muhafaza Süresine ve Kalite Özelliklerine Bazı Yenilebilir Kaplama Uygulamalarının Etkileri. Yüksek lisans tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Tokat.
10. Hassanpour, H., Hamidoghli, Y., Hajilo, J. and Adlipour, M. “Antioxidant capacity and phytochemical properties of cornelian cherry (Cornus mas L.) genotypes in Iran.” Scientia Horticulturae. Vol. 129; pp. 459-463).
11. Hu, F.B. 2003. Plant-based foods and prevention of cardiovascular disease: An overview. American Journal of ClinicalNutrition. 78: 544S-551S
12. Kalyoncu, İ. H. (1996). Konya Yöresindeki Kızılcık (Cornus mas L.) tiplerinin Bazı Özellikleri ve Farklı Nem Ortamlarındaki Köklenme Durumu Üzerine Bir Araştırma. Konya.
13. Lopez-Corona, AV., Valencia-Espinosa, I., González-Sánchez, FA., Sánchez-López, AL., Garcia-Amezquita, LE., Garcia-Varela, R., (2022). Antioxidant, Anti-Inflammatory and Cytotoxic Activity of Phenolic Compound Family Extracted from Raspberries (Rubus idaeus): A General Review. Antioxidants, 11(6):1192.
14. Nahar, N., Rahaman, S., Mosiihuzzaman, M. 1990. Analysis of carbohydrates in seven edible fruits of Bangladesh. Journal of the Science of Food and Agriculture. 5: 185-192.

15. Savikin, K. P., Zdunic, G. M., Krstic-Milosevic, D. B., Sircelj, H. J., Stesevic, D. D., & Pljevljakusic, D. S. (2017). Sorbus aucuparia and Sorbus aria as a Source of Antioxidant Phenolics, Tocopherols, and Pigments. Chemistry and Biodiversity. <https://doi.org/10.1002/cbdv.20170032.9>.
16. Prior, R. L., Hoang, H., Gu, L., Wu, X., Bacchiocca, M., Howard, L., 2003. Assays for hydrophilic and lipophilic antioxidant capacity (oxygen radical absorbance capacity (ORACFL) of plasma and other biological and food samples. Journal of Agricultural and Food Chemistry. 51: 3273-3279.
17. Tosun, İ., Yüksel, S. 2003. Üzümsü meyvelerin antioksidan kapasitesi. Gıda. 28: 305-311. Upadhyay, N.K., Kumar, R., Siddiqui, M.S., Gupta, A. 2011. Mechanism of wound healing activity of Hippophaerhamnoides L. leaf extract in experimental burns. Evidence based Complementary and Alternative Medicine. doi:10.1093/ecam/nep 189.
18. Tuzlacı, E., 2011. Türkiye'nin yabancı besin bitkileri ve ot yemekleri. Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Tic. Lmt Şti. İstanbul.
19. Valvi, S.R., Rathod, V.S 2011. Mineral composition of some wild edible fruits from Kolhapur district. International Journal of Applied Biology and Pharmaceutical Technology. 2: 392-39

İnternet Kaynakları

20. (URL-1, 2023). <https://yemek.com/ahududunun-faydalar>). Erişim Tarihi 10.09.2023.
21. (URL-2, 2023). <https://www.nefisyemektarifleri.com/blog/bogurtlen-faydalari/> Erişim Tarihi 10.09.2023.
22. (URL-3, 2023). <https://mavidal.com.tr/yaban-mersini-cesitleri/> Erişim Tarihi 11.09.2023.
23. (URL-4, 2023). <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/musmula-nedir-musmulanin-sagligimiza-faydalari-nelerdir-szcu8/>). Erişim Tarihi 11.09.2023.
24. (URL-5, 2023). <https://www.begonya.com/kizilcik-serbeti/> Erişim Tarihi 12.09.2023.
25. (URL-6, 2023). <https://www.biganinsesi.com/haber/36735-alic-meyvesi-nedir-faydalari-nelerdir%20%20class>). Erişim Tarihi 12.09.2023.
26. (<https://www.sifalibitkilerim.com/mucize-bitkiler/bogurtlen-faydalari-ibrahim-saracoglu.html>). (<https://www.begonya.com/kizilcik-serbeti/>).

(26)

Öğr. Gör. Çağlasın YALDIZ⁹¹

ADİL YARGILANMA HAKKINA CEZA YARGILAMASI BAĞLAMINDA BİR BAKIŞ A PERSPECTIVE TO THE RIGHT TO A FAIR HEALTH IN THE CONTEXT OF CRIMINAL PROCEEDINGS

ÖZ

Adil yargılanma hakkı, bireylerin, meşru yollardan faydalanarak ve meşru araçlar kullanmak suretiyle, tarafsız ve bağımsız bir yargı merciinde haklarını aramaları, yargılamanın esas ve usullerinin ilke ve mevzuata uygun olarak yürütülmesi, kanuni istisnalar dışında, yargılamaların aleni olması, makul sürede tamamlanması, yargı kararlarının gerekçeli olması, şüpheden sanık yararlanır ilkesi, masumiyet karinesi, doğrudanlık ilkesi, eşitlik ilkesi gibi ilkeleri içeren ve yargılamanın bütün aşamalarını kapsayan, evrensel nitelikte bir haktır.⁹² Herkes davasında, özel hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlık veya ceza hukuku alanında, kendisine yönelik suçlamalar hakkında karar verecek olan, kanunla kurulmuş, tarafsız, bağımsız bir mahkeme tarafından, istisnalar hariç olmak üzere, açık bir şekilde ve makul sürede yargılanma hakkına sahiptir. Örneğin 5271 sayılı CMK'nun 182. maddesi ve devamındaki maddelerde, duruşmaların kural olarak aleni şekilde yapılması zorunluluğu ifade edilmektedir.

Adil yargılanma hakkına ceza yargılaması bağlamında bakılan bu çalışmada, adil yargılama ilkesi, masumiyet karinesi, silahların eşitliği ilkesi, eşitlik, şüpheden sanık yararlanır ilkesi gerekçeli karar ilkesi, aleni bir şekilde, makul sürede yargılanma, doğrudanlık ilkesi, savunma hakkı, mahkemelerin tarafsızlık ve bağımsızlığı gibi alt unsurları ile beraber değerlendirilmiş, konu, evrensel sözleşmeler, Anayasa ve Ceza Yargılaması açısından uluslararası ve ulusal yargı kararları ışığında incelenerek, AİHM'nin gelen başvurularda, öncelikli kıstasının adil yargılanma olması itibarıyla iç hukukta bu ilkenin hassas bir şekilde uygulanması ve mahkemelerin her türlü dış etkiden uzak, tarafsız ve bağımsız şekilde kararlarını vermeleri gereği görüşleri ile çalışma tamamlanmıştır

Anahtar Kelimeler: Adil Yargılanma Hakkı, Ceza Yargılaması, Makul Sürede Yargılanma.

JEL Kodu: K23.

ABSTRACT

The right to a fair trial means that individuals seek their rights before an impartial and independent judicial authority by making use of legitimate means, the procedures and principles of the proceedings are carried out in accordance with the principles and legislation, the proceedings are public, completed in a reasonable time, It is a universal right that includes principles such as the justification of decisions, the presumption of innocence, the principle that the accused benefits from doubt, the principle of directness, the principle of equality, and covers all stages of the trial. Everyone has the right to be tried in a public manner and within a reasonable time, with the exception of legal exceptions, by an impartial, independent tribunal established by law, which will decide on the charges against him or her in the field of criminal law or disputes relating to his private rights and obligations. For example, in Article 182 of the CMK numbered 5271 and the following articles, it is stated that the hearings must be held in public as a rule.

In this study, which looks at the right to a fair trial in the context of criminal proceedings, the principle of fair trial, the presumption of innocence, the principle of equality of arms, equality, the principle of the accused benefits from suspicion, the principle of reasoned decision, a public trial within a reasonable time, the principle of directness, the right of defense, the impartiality and independence of the courts. It has been evaluated together with its sub-elements, the subject has been examined in the light of international and national judicial decisions in terms of universal conventions, the Constitution and Criminal Justice, the ECtHR's priority criterion in incoming applications is that this principle is applied sensitively in domestic law, and courts are protected from all kinds of external influences. The study was completed with the opinions that they should make their decisions remotely, impartially and independently

Keywords: Right to Fair Trial, Criminal Trial, Trial in a Reasonable Time.

JEL Code: K23.

⁹¹ caglasinacar@klu.edu.tr; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5733-3445

⁹²Küçük Mücahit, Ç (2019). "657 Sayılı Kanun Kapsamında Disiplin Cezaları ve Ceza Hukuku İle Ceza Muhakemesi Hukukunun Genel İlkelerinin Disiplin Hukukuna Uygulanabilirliği", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hacı Bayram Veli Üniversitesi s.224

1. GİRİŞ

Adalet, sözlük anlamıyla, “kanunlarla sahip bulunan hakların bireyler tarafından kullanılabilmesi, bu hakların gözetilmesi suretiyle yerine getirilmesi”dir. Temelde haklı ile haksızın ayırt edilmesi adalet yolu ile sağlanır ve bu şekilde bir durumun adaletli olup olmadığından bahsedilir. Yargılama ise, sözlükte, “birbirine karşı iki tarafı dinleyerek bir yargıya varma, muhakeme etme” anlamına gelmektedir.⁹³

Adil yargılanma hakkı, AİHS’nin 6. maddesinde,⁹⁴ “Uluslararası Siyasal ve Kişisel Haklar Sözleşmesi”nin 14. maddesinde, “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi”nin 40/2/b-i maddesinde, “Avrupa Konsey Bakanlar Komitesi’nin Tutuklular için Uygulanacak Asgari Kurallar Bildirisi”nin 84 ve 85. maddelerinde de aynı ifadelerle yer almaktadır. Aynı zamanda Anayasamızın 36. maddesinde güvence altına alınmıştır.⁹⁵

Adil yargılanma ilkesinin, uluslararası hukukta bir hak olarak düzenlenmesi, bu ilkenin etki alanını arttıran bir unsurdur. Bu kapsamda, BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si ile beraber, adil yargılanma alanında, herkesin kanun önünde eşit olduğu (7. madde), mahkemelere başvurma hakkının olduğu (8. madde), eşit şekilde bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkının olduğu (10. madde), savunma hakkının olduğu ve masumiyet karinesinden yararlanabileceği (11. madde) belirtilerek uluslararası alanda adımlar atılmıştır.⁹⁶

Yargılama, uyuşmazlığın tarafları arasındaki uyuşmazlığı, kanunlar aracılığı ile çözmeyi hedefler. Bu çözüm faaliyeti, yargılamaya konu olayda kimin haklı kimin haksız olduğunu tespit bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bu tespit yanlış yapılırsa adalet sağlanamayacaktır. Adil yargılanma hakkı, bireylerin yargıya güveninin teminatı olan, yargılama sonucunda ceza alacak olsa dahi, bireylerin, adil bir şekilde yargılanmasının verdiği güvenle rahat olmalarını sağlayan, aynı zamanda kamu vicdanını da rahatlatacak olan bir haktır. Adil yargılama; Ceza yargılaması, medeni hukuk yargılaması, idari yargılama olmak üzere tüm yargı yollarında olması gereken, devlet açısından görev, bireyler açısından hak olma özelliği içeren bir yargılamadır. .

Bu hak, yargılamanın kanunla kurulmuş olan, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde, makul bir sürede, aleni bir duruşmada görülmesi gereklerini içinde barındırır. Başta AİHS’nin 6. maddesinde yer alan bu hakkın, AİHS kararlarında, sadece davalar bakımından değil, devletlerin yaptığı tüm iş ve işlemlerde uygulanması gereği belirtmek suretiyle geniş yorumlanması hususundan bahsedilmiştir.⁹⁷

AİHM, önüne gelen başvurularda, davaya bakan mahkemenin bağımsızlığı yönünden değerlendirme yaparken, üyelerin atanma biçimi, dış baskılara karşı korunaklı olup olmamaları, yürütme organının etkisi altında olup olmadıkları gibi kriterlere bakmaktadır. Kanımca, iç hukukta, gerek ilk derece mahkemesi, gerekse yüksek mahkemelerin tutumlarını etkileyici, tarafsızlık ve bağımsızlıklarına engel olabilecek nitelikte, basın etkisi, kamuoyu baskısı, sosyal medya etkisi gibi pek çok unsur vardır. Bu nedenle, bu konuyu değerlendirirken gerek ulusal gerek uluslararası tüm yargı mercilerinin konuya, etkilerden uzak, adil ve geniş bir yelpaze ile bakması gerekmektedir.

Bireylerin yargı düzenine güvenleri ve yargılamanın adilliği yargı mercilerinin bağımsızlıkları ile sağlanabilir. Günümüzde yargı bağımsızlığı sadece ulusal hukuk açısından değil uluslararası hukukta da önem taşıyan konular arasında yer almaktadır. AİHM mahkemelerin bağımsızlıklarını araştırırken, üyelerin atanma ve görevden alınma usulü, görev süreleri, üyelere emir verme yetkilerine sahip makam olup olmadığı, üyelerin her türlü baskıdan korunmalarını sağlayacak önlemlerin alınmasına bakmaktadır.⁹⁸

⁹³ .http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi 29.07.2023)

⁹⁴ www.anayasa.gov.tr (Erişim Tarihi 29.07.2023)

⁹⁵ Ömer Anayurt, **Adil Yargılanma İlkesi Olarak Masumiyet Karinesi**, Türk Ceza Hukuku Derneği Dr. Şükrü Alparslan Armağanı, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 2007, s. 220.

⁹⁶ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri (Uluslararası ve Bölgesel Sistemler)**, İstanbul, Beta Basım, 2000, s. 6-7.

⁹⁷ Seçkin Toydemir, adil yargılanma hakkı çerçevesinde Türk idari yargı sistemi yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s:7

⁹⁸ Müslüm Akıncı,, İdari Yargılama Hukukunda Savunmada Fırsat Eşitliği, T AAD, Cilt:1, Yıl:1, Sayı:3, 2010, s.93

Adil yargılanma hakkı kapsamında, hakimin, dava görülürken tarafları kişisel ve toplumsal konumuna bakmaksızın fırsat eşitliği yaratarak dinledikten sonra kararını vermesi gerekir. Kararını verirken, karar ile sağlanacak fayda, davanın hızlı şekilde yürütülmesi ve sonuçlandırılması, duruşmalara hazırlıklı çıkılıp, gereksiz gecikmelere neden olunmaması, usul hükümlerine uyulması, gerekçeye önem verilmesi, yine karar verilirken emsal kararların da incelenmesi gibi hususların mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁹⁹

Adil yargılanma hakkının alt unsurlarından biri de eşitlik ilkesidir. Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan bu ilkeye göre “Herkes, ırk, dil, cinsiyet, renk felsefi inanç, siyasi düşünce nedenleri ile bir ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir.” Devlet birimlerinin ve idari organların, işlemlerinde ilgili ilkeye uygun olarak hareket etme mecburiyetleri bulunmaktadır. Ayrıca, Anayasa'nın 70. maddesinde, “Hizmete alınmada, görevin gerektirmiş olduğu niteliklerden başka bir ayırım gözetilemez.” İfadesi ile yine eşitlik ilkesine vurgu yapılmıştır.¹⁰⁰

Türk Ceza Kanunu'nun 3. maddesi de, Anayasa'nın ilgili hükmüne benzer bir şekilde, kanunun uygulanmasında bireyler arasında, din, dil, ırk, renk, cinsiyet gibi unsurlara göre ayırım yapılamayacağını düzenlemektedir.¹⁰¹

2. CEZA YARGILAMASINDA ADİL YARGILANMA HAKKI

AİHS'nin 6. maddesinin bir diğer uygulama alanı ceza yargılamasıdır. İlgili maddenin 1. fıkrasında, “...gerek ceza alanında kendisine isnad edilen suçlamalar ile ilgili karar veren mahkemeden...” denilmek suretiyle ceza yargılamasında adil bir yargılama olması gereği belirtilmiştir.¹⁰²

AİHS'nin 6.maddesinde, suç isnadı ile karşılaşan bireylerin bu isnad devam ettiği sürece, suçluluğu yasal olarak ispatlanıncaya kadar suçsuz sayılacağı belirtilerek, masumiyet karinesi hüküm altına alınmıştır. Bu karineye göre, sanığa yönelik suç isnadında bulunan kişi ya da yargı organları bu iddialarını ispatlama mecburiyetindedir.

Aynı maddede, her sanığın kendisine yöneltilmiş olan suçlamanın nitelik ve nedeni konusunda en kısa sürede, anladığı bir dil ile, ayrıntılı olarak haberdar edilme, savunması için gerekli süre ve kolaylıklara sahip olma, kendini savunma ya da seçtiği bir avukat yardımından yararlanma, avukat yardımı için mali olanakları yoksa, mahkeme tarafından görevlendirilen bir avukatın adli yardımından yararlanma, iddia tanıkları ile savunma tanıklarına silahların eşitliği ilkesi* çerçevesinde eşit söz hakkı verme haklarına sahip olduğu düzenlenmiştir.¹⁰³ Tüm yargılama boyunca geçerli olması gereken bu ilke, tarafların yargılamadaki etkinliğinin artırılarak, yargılama organlarının tarafsız karar vermeleri konusunda yönlendirir. Bu konu adil yargılanma hakkının sağlanması için önemlidir.¹⁰⁴

Mahkemenin bağımsızlığı, mahkemelerin, her hangi bir kurum kişi ya da organdan emir almadan, yasama, yürütme erki veya her hangi bir kuvvetin etkisinde kalmadan hareket edebilmesidir. Hakim bağımsızlığı ise, hakimin, yürütme ve yasama organlarına bağlı olmadan Anayasa ve kanunlara uygun olarak ve vicdani kanaatine göre hüküm vermesidir. AİHM, tarafsızlığı, subjektif ve objektif olmak üzere iki yönden ele almaktadır. Buna göre, subjektif tarafsızlık, mahkeme üyelerinin birey sıfatları ile, kişisel tarafsızlıkları, objektif tarafsızlık ise, kurum olarak, mahkemenin taraflara güven veren, tarafsız bir şekilde

⁹⁹ Müslüm Akıncı, a.g.m.,s.99

¹⁰⁰ İbrahim Özerdem, “Ceza Mahkemesi Kararlarının Memur Disiplin Hukukuna Etkisi”, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2013, s.4

¹⁰¹ Özerdem, a.g.e., s.4.

¹⁰² Seçkin Toydemir,a.g.e.,s20

¹⁰³ Seçkin Toydemir,a.g.e.,s21

* silahların eşitliği, uyumsuzluğun taraflarının usuli haklar bakımından aynı koşullara tabi tutulması ve taraflardan birinin diğerine göre daha zayıf bir duruma düşürülmeksizin iddia ve savunmalarını makul bir şekilde mahkeme önünde dile getirme fırsatına sahip olması anlamına gelir. anayasa mahkemesi kararları çerçevesinde ceza muhakemesinde silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkeleri prof. dr. cumhur şahin, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN'a Armağan, C.21, Özel S., 2019, s3051.

¹⁰⁴ Küçük, a.g.e., s.239.

ilerlemesi, tarafsızlık konusunda her türlü şüpheli ortadan kaldırmasıdır. CMK'nun 22. maddesinde hakimnin, tarafsızlığını zedeleyecek, davaya bakamayacağı haller yer almaktadır.¹⁰⁵

Gerekçeli karar ilkesi de, adil yargılanma hakkının önemli unsurlarından bir tanesidir. Gerekçe, mahkemenin vermiş olduğu kararda gösterdiği kanun maddesine dayanmasının nedeninin açıklanmasıdır. Tarafların kararı kabulü, neye itiraz edeceklerini bilmeleri açısından oldukça önemlidir. Bu ilke, gerekçenin öğrenilememesi veya gerekçede tarafların iddialarının cevapsız kalması ya da verilen gerekçenin yetersiz kalması hallerinde ihlal edilmiş olur. Bu nedenle, mahkemeler hüküm verirken gerekçelerinde, hakkaniyete uygun bir yargılama yapıldığı kanaatini uyandıracak ifadeler kullanılmalıdır. Anayasamızın 141. maddesinde de, “*Tüm mahkemelerin kararları gerekçeli olarak yazılır*” denmektedir.¹⁰⁶

Adil yargılanma hakkı; ceza yargılamasında, iddia makamı ve sanık arasında her hangi bir ayırım yapmaksızın, karşılıklı olarak, iddiaların ileri sürülebilmesi ve savunmaların yapabilmesidir. İddia ve savunmanın yapılabilmesi yargılama boyunca hazır bulunma hakkını da içermektedir. AİHS'nin 6. maddesinde, hükmün açık duruşmada verileceği ve istisnalar hariç olmak üzere, açık duruşma hakkı güvence altındadır. Ayrıca, sanığın temel hakları düzenlenmiştir. Buna göre, sanığın duruşmada hazır bulunması silahların eşitliği ilkesi açısından oldukça önemlidir.¹⁰⁷

Ceza muhakemesinde yer alan silahların eşitliği ilkesi, sanık ya da şüpheli ile iddia ve yargılama makamları arasında denge ve eşitliğin sağlanmasını ifade etmektedir. Buradaki eşitlik, mutlak olan bir eşitlik değildir. Şöyle ki, yargılama makamı ile Cumhuriyet Savcısının, sanığa nazaran geniş yetkilere sahip olduğu ortadadır. Burada bahsedilen, taraflar arasındaki adaletin sağlanması ve sanığın haklarının gözetilmesidir. Bu açıdan iddia makamı, sadece sanık ya da şüpheli aleyhine davranmamalı, onun haklarını da gözetmelidir.¹⁰⁸ Bu ilke gereğince şüpheli ya da sanığın yargılama boyunca yargılamaya aktif katılım sağlama hakkı kendisine verilmeli ve birey devre dışı bırakılmamalıdır.

CMK'da, eşitlik ilkesi doğrudan yer bulmasa da, Anayasal ilkelerin tüm hukuk dallarında geçerli olmasından dolayı, ceza yargılamasında da, bireyler arasında ekonomik durum, statü, sosyal farklılıklar nedeni ile farklı uygulamalar olmamalıdır. Bu kapsamda ceza yargılamasında herkes eşit olanaklara sahip olmalıdır.¹⁰⁹

Duruşmanın, yasal istisnalar dışında aleni olması, adil yargılama hakkının asli boyutudur. AİHS 6. madde, herkese, gerek medeni haklarla ilgili kurallar, gerekse ceza alanında ona yöneltilen suçlamalarla ilgili açık duruşmada karar verilmesi hakkını vermektedir. Bu şekilde keyfi karar verilmesi ihtimali ortadan kalkmaktadır.

AİHS'ne göre, aleniyetin sağlanması, adil yargılanma hakkının vazgeçilemez unsurudur. Bu unsur gerek ceza yargılamasında gerekse verilen kararlarda kendini göstermelidir.¹¹⁰

Ülkemizde yaşanmış olan pandemi koşulları nedeni ile, yasal istisnalar dışında, sağlık koşulları gerekçesi ile duruşmaların sanık açısından segbis uygulaması yolu ile, yani, uzaktan, teknolojik imkanlar kullanılarak ifade alma şeklinde yapıldığı görülmektedir. Segbis ile ifade hızlı, pratik, masrafsız yargılama, iş yükü gibi unsurlar düşünüldüğünde oldukça yerinde olsa da, ceza yargılamalarında, sanığın mimiklerinin dahi suçun aydınlatılmasında önemli olduğu düşünüldüğünde, yüz yüze yargılamaya mahkemelerce önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Kanımızca, sadece, neticeye etki etmeyecek ara yargılamalarda, sanığın gereksiz yere yorulmaması ve devletin maddi olanaklarının verimli değerlendirilmesi açısından bu yola başvurulmalıdır.

Ceza yargılamasında, adil yargılamanın bir başka unsuru da, makul sürede yargılanmadır. “*Makul*” sözcüğü, sözlükte, akla uygun, belirli, elverişli, anlamına gelmektedir. “*makul süre*” ise, devlet organınca yapılan bir yargılama işlemi için, işlemin yapılması açısından öngörülen, en uygun yargılama süresidir.¹¹¹

¹⁰⁵ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.43

¹⁰⁶ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.50

¹⁰⁷ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.51

¹⁰⁸ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.78

¹⁰⁹ Ozan Ercan Taşkın, “Ceza Muhakemesi Hukukunda Eşitlik İlkesi”, **Terazi Hukuk Dergisi**, cilt 11, sayı 122, 2016, s.24-33.

¹¹⁰ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.52

¹¹¹ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.55

Toplumun yargıya olan güveninin sarsılmaması için yargılamanın herkesçe kabul edilen ortalama bir sürede bitirilebilmesi önem taşımaktadır. Makul süre, davaların ne olursa olsun hızlı bir şekilde bitirilmesini ifade etmez. Davaların etkin bir şekilde soruşturulup kovuşturulması, ancak bunun gecikmemesini ifade eder. Çünkü bilindiği üzere, her hangi bir davada adaletin gecikmesi, adalet kavramı ile bağdaşmaz.

Davanın makul süre içinde sonuçlandırılma durumunun tespitinde, AİHM üç kriter kullanmaktadır. Bunlar, davanın konusunun, davanın uzun sürmesini gerekli kılabilecek şekilde karmaşıklık düzeyinin olup olmadığı, yargılama sürecinin uzamasında görevli makamların tutumu ve yargılama sırasında başvuru tutumunun dava sürecine etkisidir. Örneğin Mahkeme, somut olayın şartlarına göre tutukluluk süresinin makullük durumunda değerlendirme yapmaktadır¹¹² AİHM ‘ in bu kriterlere bakarak davanın makul sürede sonuçlanmamasının AİHS’ e aykırı olmadığı yönünde verdiği kararlar bulunmaktadır.

Ancak yetkili makamların kendi iradesi ile süreci uzatması, makul sürenin aşılması anlamına gelmektedir. Örneğin, dava ile ilgili mahkeme kalemindeki evrakların kaybolması, resmî kurumlara sorulan sorulara kurumlarca zamanında cevap verilmemesi gibi hususlar, sürenin makul olmasını engellemektedir.

Adil yargılanma hakkının alt ilkelerinden birisi de AİHS’ nin 6.maddesinde düzenlenmiş olan masumiyet karinesidir. Ceza hukukunun genel ilkelerinden olan bu karineye göre, sanığın suçsuz olduğunu ispatlama mecburiyeti yoktur. Sanığın kusurunu gösterecek olan, hukuka uygun şekilde toplanan delillerin sunulması iddia makamının görevi olup, bu hususun ispatının şüpheli olması halinde, sanığın bundan yararlanması gerekmektedir. Masumiyet karinesi yargılamanın her safhasında geçerli olan bir ilkedir.¹¹³

Masumiyet karinesi, ilk kez 1789 tarihinde Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 9. Maddesinde yer almıştır. Daha sonra 1948 tarihli İHEB ve 1950 tarihli AİHS’de yer almıştır. Türkiye, Bildirge ve AİHS’e taraftır. Bu karinenin oluşmasının temelinde, bireylerin ceza yargılamalarında, yargılama makamlarına nazaran güç ve imkan olarak daha zayıf durumda olmaları yatmaktadır.

Masumiyet karinesinin, ceza yargılamasında, susma hakkı, ispat yükü, tutuklulukta makul süre, şüpheden sanık yararlanır ilkesi, hukuka aykırı delillere dayanma yasağı gibi unsurları ve görünüş şekilleri bulunmaktadır.

Yakalama Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği’nin 27. maddesinde de, masumiyet karinesi yer almaktadır. Buna bağlı olarak da, soruşturma evresi gizli şekilde yürütülerek birey hakkında “suçlu” yaftası oluşturulmaması,¹¹⁴ basın yayın organlarına bilgi verilmemesi, haber yapılacak ise de, tarafların kimlik bilgileri ve görsellerinin gizli tutulması gerekmektedir. Ülkemizde ceza davalarının ortalama 1-2 yıl sürdüğü düşünüldüğünde, aksi bir tutum, bireyin dava sonunda, ya da itiraz ya da temyiz başvurusu neticesinde suçsuz sayılması halinde, onunla ilgili, tamiri çok zor zararlar meydana getirebilir. Bu bakımdan ceza soruşturmaları ve kovuşturmalarında ilgili karineye uyulması önem taşımaktadır.

Ceza yargılamasında isnad edilen suça ilişkin delil arayış yöntemleri sınırsız değildir. İfade alma ya da sorgu sırasında yasak yöntemlere başvurulmaması gerekmektedir. Bazı hallerde muhakemede deliller hukuka uygun olarak elde edilmiş olsa bile bu delillerin hükümde dikkate alınması yasaklanmıştır. Örneğin, şüphelinin, avukatı olmadan kollukça alınan ifadesini kabul etmemesi halinde, kollukça alınan beyan delil olarak değerlendirilemez.¹¹⁵

Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 147. ve 148. maddelerinde, yargılanan kişilerin aynı zamanda ‘susma hakkı’ olduğu da belirtilmiştir. Susma hakkı da adil yargılanma hakkı kapsamında yer alan bir hak olup, suç şüphesi altında bulunan bireyin, ilgili suç ile ilgili sessiz kalma tercihi konusunda yargılama makamlarındaki kişilerin saygı duymasının sağlanması ve bundan, kişinin suçlu olduğu sonucuna varılmamasıdır.

Bu ilkeye bağlı olan bir başka ilke de “doğrudanlık ilkesi”dir. Kaynağı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 188. ve 217/1. maddeleri olan bu ilkeye göre, yargılama makamı, sanığı sorguya çeker, mağdur, tanık ve bilirkişiyi dinler, keşif yapar, ilgili kanıtları değerlendirerek karar verir. Yargılamayı yapan makam ile hükmü veren makam aynı olmalıdır. Heyetinin değişmesi durumunda işlemlerin yenilenmesi gerekir. Bu ilke yolu ile

¹¹² Kenan Özdemir, “Adil Yargılanma ve Makul Süre”, **Adalet Dergisi**, sy.1, s.1.

¹¹³ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.63

¹¹⁴ Seçkin Toydemir, a.g.e., s.73

¹¹⁵ Şahin, Göktürk, Ceza Muhakemesi Hukuku -II-, s. 91.

davanın tüm tarafları kendilerini rahatça ifade eder, bu sayede yargıya olan güven artar. Heyetin geçici olarak değişmesi halinde bile, heyet üyeleri, dava dosyasında geçici olarak sorumlu olsalar da, özellikle cezai yönden ağırlığı fazla olan veya dosya kapsamında tutuklu sanık olan dosyalarda, bu dosyaları titizlikle incelemeleri gerekmektedir.

CMK'da ceza mahkemelerinin iş yükünü azaltmak ve yargılamayı hızlandırmak, böylelikle bireylerin makul sürede yargılanmalarını kolaylaştırarak adil yargılamaya katkıda bulunmak adına, 7188 numaralı kanunla yapılan değişlikle beraber, seri muhakeme usulü ve basit yargılama usulü kanuna eklenmiştir. Buna göre, basit yargılama usulü, hafif nitelikteki ve kanunda belirtilen sınırlı sayıdaki suçlar için öngörölmüş olan, duruşma yapılmadan uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmayı hedefleyen, yazılı beyan esaslı uygulanan, sanığın dolaylı rızasıyla, adil yargılanmaya ilişkin, doğrudanlık ilkesi, silahların eşitliği gibi birtakım güvencelerden yararlanmadığı, mahkemelerin zaman bakımından tasarrufta bulunmasını sağlayan alternatif bir yargılama usulüdür. Basit yargılama, yazılı beyanda bulunma, duruşmasız yargılama yapma esasları üzerinde kurulan muhakeme kurumudur. Uygulanması, mahkemenin takdirine bağlıdır.¹¹⁶

AİHM, alternatif çözüm yolları ile, suç isnadı altında olan kişiler hakkında mahkumiyet hükmünü AİHS ve 6. maddede düzenlenmiş olan adil yargılanma hakkının ihlali şeklinde görmemektedir. Çünkü sanık açısından, ceza indirim gibi, birtakım avantajları vardır. Ama bunun için ilgili koşulların gerçekleşmesini aramaktadır. Bu koşullar, sanığın tam ve açık bir şekilde bilgilendirilmesi, müdafii huzurunda rızasının alınması ve kamusal menfaatin aksini gerektirmemesidir. Aksi halde ilgililerin adil yargılanma hakkı ihlal edilmiş olur.¹¹⁷

3. UYGULAMA ÖRNEKLERİ

AİHM, önüne gelen davalarda, pragmatik yaklaşımla, yargılamanın tümünü incelemeye alarak, davanın adil şekilde görülüp görülmediğini değerlendirmiştir.

Mahkemelerin tarafsızlığı ile ilgili bir kararda, başvuruçular aleyhine, kamu davası açılmadan, yargılamaya katılacak olan hakimler, tutuklama kararının verilmesine katılmışlardır. AİHM, başvuruçuların tutuklanmasına neden olan gerekçelerin, olayın esaslı ile ilgili verilen kararın gerekçelerinden daha farklı olmadığı için ve ilgili hakimlerin başvuruçuların “suçlulukları konusunda kuvvetli belirtilerin” bulunup bulunmadığını eldeki verilere göre değerlendirmekten ziyade, yargılamada çözmeleri gereken sorunları cevaplar nitelikte tutuklamaya ilişkin karar verdikleri için başvuruçularda tarafsızlık açısından endişe oluşmuş ve bu endişeyi haklı bulmuştur. Bu nedenle 6.maddenin ihlal edildiği sonucuna varılmıştır.¹¹⁸

AİHM 'ne göre, yargılamanın tüm seyrinin, taraflardan hiç birinin kafasında soru işareti bırakmayacak şekilde başlayıp devam etmesi ve sonlanması gerekmektedir. Adil yargılanma hakkı kapsamında, masumiyet karinesi, tarafsızlık, silahların eşitliği, eşitlik gibi ilkeler de bunu gerektirmektedir.

Örneğin Nalbant-Türkiye kararı her ne kadar hukuk yargılaması ile ilgili olsa da, Bu kararda mahkeme, yargılamanın “makul süre” yi karşılayıp karşılamadığının tespiti konusunda dikkate alınacak sürenin, ilgili kadastro davasında 31 yıl 9 ay olduğunu tespit etmiştir. Bu itibarla söz konusu dava için yargılama süresinin çok uzun olduğu ve “makul süre” zorunluluğunun yerine getirilmediği kanaatine varılmıştır.¹¹⁹

AİHM, sanığın istediği dilde savunma hakkı, tercüman yardımından yararlanma hakkı, avukat yardımından yararlanma hakkı gibi hakları önemsemektedir. Ancak örneğin, AİHM' ne yansıyan, sanık hakları ile ilgili bir davada mahkeme, savunmasını ana dilinde yapmadan yoksun kaldığı, tercüman atanmadığı konusunu içeren başvuruyu, başvuruçunun, Türk mahkemesinde kullanılan dili anladığı gerekçesiyle kabul edilemez bulmuştur.

¹¹⁶ Ceza muhakemesinde basit yargılama ve adil yargılanma hakkı prof. dr. hakan karakehya1 dr. ögr. üyesi asuman İnce tunçer,Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi - Yıl 9, Sayı 17, Haziran 2021s 305-306

¹¹⁷ Hakan Karakehya, Asuman İnce Tunçer, a.g.m., s338

¹¹⁸ Seçkin Toydemir,a.g.e.,s46

¹¹⁹ AİHM, Nalbant-Türkiye kararı, B.No. 59914/16, 03/05/2022 T, liwww.lexpera.com.tr

Masumiyet karinesi ile ilgili çeşitli yüksek mahkeme kararları bulunmaktadır. Örneğin, Anayasa Mahkemesi, bir kararında, sanığı, ceza alma tehdidi altında kendisini savunma konusunda ihtiyacı olan birey olarak tanımlayarak masumiyet karinesi ve savunma hakkını, gerçeğe ulaşma amacı altında bir zorunluluk olarak belirtmektedir.¹²⁰

Anayasa Mahkemesi, bir başvuruda, başvuruçunun beraati ile sonuçlanmış olan ceza yargılamasında, suçluluğu mahkeme kararları ile kesinleşmediği halde, yargılamada bahsedilen eylemleri işlediği gerekçesi ile suçlu olduğu kanaati yansıtıldığı için, başvuruçunun, masumiyet karinesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir.¹²¹

Anayasa Mahkemesi bir kararında, hukuka aykırı bir şekilde elde edilmiş delillerle ilgili, “*kanuna aykırı bir şekilde elde edilmiş olan bulguların delil kabul edilemeyeceğini*” hükme bağlanmıştır.¹²²

Yargıtay Ceza Genel Kurulu vermiş olduğu bir kararda, “*ceza muhakemesinin amacının usul kuralları ve ilkeleri doğrultusunda, maddi gerçeğin, her türlü şüpheden uzak, kesin ve hukuka uygun delillerle belirlenmesi olduğunu*” ifade etmiştir.¹²³

Silahların eşitliği ilkesi konusunda da yüksek mahkeme kararları bulunmaktadır. Örneğin, Yargıtay ‘ın bir kararı, “*Silahların eşitliği ilkesi dahilinde, savunma için yeterli olanak sağlanması ve savunmanın etkin bir şekilde kullanılması, yargılamanın tüm aşamalarındaki silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmediğinin anlaşılması, temyiz aşamasında dahi sınırsız şekilde yazılı savunma imkanının sağlanması gerekmektedir.*” şeklindedir.¹²⁴

AİHM’ in bir kararı, sanığın aleyhine olan tanık beyanına ilişkin itiraz hakkı olması gerektiği, bu hakkın, beyan alınırken veya beyandan sonra yargılamanın her hangi bir evresinde tanık beyanına ilişkin bir iddiada bulunma hakkını içerdiiğini ve ilgili hakkın engellenmemesi gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁵

AİHM, bir diğer kararı, adil yargılanma hakkı unsurlarından ispat yükü ile ilgili olup, karara göre, ceza yargılamalarında ispat yükü iddia makamı olan savcılıkta bulunmaktadır.¹²⁶ Karar oldukça yerinde olup, aksi, sanık açısından adil yargılanma hakkının tümüyle işlevsiz kalmasına neden olacaktır.

AİHM, 1985 tarihli kararında da, adil yargılanma hakkı kapsamında, ayrımcılığın yasak olduğunu belirtmiş, ayrımcılığı, genel olarak bir birey veya grubun, haklı bir neden olmadan diğer birey ya da gruptan daha az lehte olarak işlem görmesi şeklinde tanımlamıştır. AİHM’ e göre, eşit hukuki durumda bulunanlar arasındaki farklı davranış ya da işlem veya daha az lehte muamele, ayrımcılık yasağına aykırılık oluşturmaktadır.¹²⁷

Yargıtay 13. Ceza Dairesinin 24/12/2015 tarihli ve 2014/34732 Esas, 2015/20811 karar sayılı kararında, tutuksuz yargılanan veya savunması alındıktan sonra serbest bırakılan ve sonradan başka bir suçtan tutuklu veya hükümlü olup, duruşmalardan varestede tutulması yönünde aşamalarda beyan ya da talebi bulunmayan sanık yokluğunda verilen mahkûmiyet hükmünün kesinleşmesinden sonra, konu ile ilgili olarak savunma hakkının kısıtlandığı yönünde karar vermiştir.¹²⁸

¹²⁰ Anayasa Mahkemesinin 26.12.2013 Tarih, 2013/133 Esas, 2013/169 Karar sayılı kararı. . <https://www.lexpera.com.tr/> (Erişim Tarihi 28.07.2023)

¹²¹ Anayasa Mahkemesinin 2012/998 nolu Ramazan Tosun Başvurusu ile ilgili 07.12.2013 tarihli kararı. . <https://www.lexpera.com.tr/>, (Erişim Tarihi 28.07.2023)

¹²² Anayasa Mahkemesinin 7/3/2018 tarihli ve 2014/13419 Başvuru numarası ile vermiş olduğu kararı. <https://www.lexpera.com.tr/>.(Erişim Tarihi 28.07.2023)

¹²³ Yargıtay Ceza Genel Kurulunun 10/12/2020 tarih ve 2016/6-944 Esas ve 2020/513 Karar sayısı ile verdiği kararı. <https://www.lexpera.com.tr/>.(Erişim Tarihi 28.07.2023)

¹²⁴ Yargıtay 16. Ceza Dairesi, 2018/6795 E. 2019/6654 K. 23.10.2019 T.li kararı, <https://www.lexpera.com.tr/>. (Erişim Tarihi 28.07.2023)

¹²⁵ AİHM’ in Van Mechelen ve Diğerleri/Hollanda(21363/93, 23.04.1997) kararı (Erişim Tarihi 29.07.2023)

¹²⁶ AİHM, Capeau/Belçika (42914/98, 13.01.2005) kararı, www.lexpera.com.tr (Erişim Tarihi 28.07.2023)

¹²⁷ Jülide Gül Erdem, “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, cilt 4, sayı 8, 2017, s.24.

¹²⁸ Yargıtay 13. Ceza Dairesi 24/12/2015 tarihli ve 2014/34732 Esas, 2015/20811 karar sayılı kararı, www.lexpera.com (Erişim Tarihi 22.07.2023)

SONUÇ ve TARTIŞMA

AİHS ve Anayasamızda düzenlenen adil yargılanma hakkı, uyuşmazlıkların çözüm yeri olan mahkemelerdeki muhakeme ve genel olarak muhakeme sürecinin adil, etkin ve isabetli bir biçimde yürütülüp yürütülmediği konusunda bir ölçüttür. Nitekim Anayasa Mahkemesi, bireysel başvurularda, öncelikle adil bir yargılama olup olmadığına bakmaktadır. Bu hak yukarıda da belirttiğimiz gibi, bünyesinde, mahkemeye başvuru hakkı, aleniyet, hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, savunma hakkı, masumiyet karinesi, eşitlik, silahların eşitliği gibi hak ve ilkeleri barındırmaktadır.

Anayasamızın 90.maddesinde yapılan değişiklik ile, temel hak ve özgürlüklere yönelik uluslararası antlaşmalara kanunlar karşısında üstünlük tanınması söz konusu olmuştur. Bu kapsamda, iç hukukumuzda, adil yargılanma hakkı bağlamında AİHS 6. madde çok daha önemli hale gelmiştir. Hukukun üstünlüğü, bireylerin yargıya güvenleri, insan hakları ve demokratik toplum açısından bu hak oldukça önemlidir.

AİHM' ne yapılan başvuru istatistiklerine bakılacak olursa, çoğunluğunun, içinde makul sürede yargılamayı barındıran adil yargılama hakkıyla ilgili olduğu görülmektedir. Uygulamada, davaların makul bir sürede karara bağlanmadığı, bu gecikmeler dolayısı ile Türkiye'nin AİHM tarafından birçok defa, haksız bulunarak tazminat ödemeye mahkum edilmiş olduğu görülmektedir.

Ceza yargılamasında adil yargılanma hakkı, şüpheli ya da sanığın, kendisine yöneltilen suçlamanın nitelik ve nedeninden kısa sürede, anlayacağı bir dilde ve ayrıntılı bir şekilde haberdar edilmesi, savunmasını hazırlaması için gerekli olan zaman ve kolaylıklara sahip olması, soruşturma aşaması ve kovuşturma aşamasında ayrı ayrı savunmasının alınması, dosyaya erişim hakkı, kendisini maddi ve hukuki olarak savunabilmesi, seçeceği bir avukatın yardımından yararlanması, bazı durumlarda zorunlu olarak kendisine bir müdafii atanması, susma hakkı gibi haklar yolu ile kendini göstermektedir.

Dosyaya erişim hakkı konusunda, müdafilerin uygulamada çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Soruşturmanın güvenliğinin tehlikeye düşürebilecek hallerde dosyaya yönelik bazı belgeler dışında (bilirkişi raporu gibi) dosya hakkında kısıtlama kararı verilebilir. Ancak uygulamada zaman zaman bu belgelerin dahi müdafilere gösterilmemesi adil yargılanma hakkını zedelemektedir.

Savunma hakkı yargılamanın en temel taşlarından biridir. Bu hak gerek bu hakkın sahibi birey açısından, gerekse toplumsal adaletin sağlanması bakımından oldukça önemlidir. Ceza yargılamasında, davanın tüm taraflarına eşit imkanların verilmesi, yargılamanın adilliği açısından oldukça önemlidir. Örneğin, sanık ve müdafii tanıklara soru sorabilir.

Şüpheli ya da sanık kendi aleyhine beyanda bulunmaya zorlanamaz. İfade ya da sorguda CMK'da yer alan yasa usuller kullanılamaz. Bu kapsamda dilerse susma haklarını kullanabilir. Şüpheli ya da sanığın susma hakkını kullanması, hakkındaki soruşturma ya da yargılandığı davada aleyhinde karar çıkması sonucunu doğuramaz. Susma hakkı, şüpheli ya da sanığın CMK 'da yer alan bilgi alma hakkı kapsamında kendisine ilgililerce aktarılmalıdır.

Adil yargılanma ilkesi gereğince, ceza yargılamasında, sanıktan delile değil, delilden sanığa ulaşılmalıdır. Uygulamada bazen bu hususun atlandığı, hukuka aykırı delillerin değerlendirmeye alındığı ya da usulen değerlendirmeye alınmasa bile, kararlarda etkili oldukları, kolluğun adil yargılanma ilkeleri konusunda eğitim yetersizliklerinin olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, AİHM içtihatları ile ilgili kolluk ve ceza yargılamasında görevli yargı organlarının içtihatları takip etmeleri ve gerekirse AİHM çerçevesinde yayınlanan uluslararası eğitim programları yolu ile, meslek içi eğitimler almaları önem taşımaktadır.

Ayrıca günümüzde, teknolojinin hayatımızda fazlaca etkili olması neticesinde, özellikle sosyal medya platformlarında, bu platformlar yolu ile kitlelere ulaşmanın verdiği kolaylıkla, mevcut, özellikle de basına yansıyan soruşturma ve kovuşturmalarda hukukçu olmayan kişilerce dahi, yorum yaptıkları dosya hakkında bilgi sahibi olmadan fikir sahibi oldukları ve yargılama faaliyetini etkileyici yorumlar yapılmak suretiyle kamuoyu baskısı oluşturdukları görülmektedir. Bu baskı da, yargı mercilerinin verecekleri kararları zaman zaman etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda, aynı konulu davalardan birinde baskı altında olmaksızın dosyayı inceleyen yargı makamı, yine aynı konuda fakat basına yansıyan bir davada, sosyal medya baskısı ve kamuoyu etkisi altında gereklilik olmadığı halde, tutuklama gibi adil yargılamayı doğrudan etkileyici kararlara imza atabilmektedirler.

Yine uygulamada, Cumhuriyet savcılarının zaman zaman kolluğun temin ettiği delillerle yetindikleri, bazı durumlarda tarafların delil sunma istemlerine karşın, bu taleplerinin red edildiği görölmektedir. Bu hususlar da, silahların eşitliği, savunma hakkı gibi adil yargılanmanın önemli unsurlarına zarar verebilmektedir. Bu noktada, Cumhuriyet savcılarının soruştırmadaki kilit rollerine binaen, meslek içi eğitimleri oldukça önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Ceza yargılamasında, kamu menfaatinin, bireylerin özel menfaatinden daha önemli olduğu yanılığına kapılmamak ve toplumda yaşayan her bireyin, masum olduğu halde bile suç isnadı ile karşılaşma riski olduğunu bilerek, adil yargılamaya önem verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. (2023, 07 29). www.anayasa.gov.tr: www.anayasa.gov.tr adresinden alındı
2. 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu. (2004). lexpera: www.lexpera.com.tr adresinden alındı
3. AİHM. (1997, 04 23). *AİHM' in Van Mechelen ve Diğerleri/Hollanda(21363/93) kararı*. Lexpera: www.lexpera.com adresinden alındı
4. AİHM. (2005, 01 13). *AİHM, Capeau/Belçika (42914/98)kararı*. Lexpera: www.lexpera.com.tr adresinden alındı
5. AİHM. (2022 , 05 03). *AİHM, Nalbant-Türkiye kararı,AİHM, Nalbant-Türkiye kararı, B.No. 59914/16*. Lexpera: liwww.lexpera.com.tr adresinden alındı
6. Cumhuriyet ŞAHİN, N. G. (2022). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, syf 91.
7. Dairesi, Y. 1. (2015, 12 24). *Yargıtay 13. Ceza Dairesi ve 2014/34732 Esas, 2015/20811 karar sayılı kararı*,. Lexpera: www.lexpera.com adresinden alındı
8. Erdem, J. G. (cilt 4, sayı 8, 2017,). “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği”. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, , s. syf.24. Jülide Gül Erdem, “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, cilt 4, sayı 8, 2017, s.24. . adresinden alındı
9. Gemalmaz, M. S. (2000, s. 6-7.). *Ulusüstü Ğnsan Hakları Belgeleri (Uluslararası ve Bölgesel Sistemler)*,. İstanbul, : Beta Basım.
10. Hakan Karakehya, A. İ. (2021). Ceza muhakemesinde basıt yargılama ve adil yargılanma hakkı . *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi - Yıl 9, Sayı 17, , s. SYF :305,306*.
11. Kenan Özdemir. (tarih yok). “Adil Yargılanma ve Makul Süre”, . *Adalet Dergisi, ssayı 1, s. syyf 1*.
12. Kurulu, Y. C. (2020, 12 10). *Yargıtay Ceza Genel Kurulunun ve 2016/6-944 Esas ve 2020/513 Karar sayılı ile verdiği kararı*. . Lexpera: https://www.lexpera.com.tr adresinden alındı
13. T. D. (2023, 07 29). http://www.tdk.gov.tr adresinden alındı
14. Küçük, Ç. M. (2019). *657 Sayılı Kanun Kapsamında Disiplin Cezaları ve Ceza Hukuku İle Ceza Muhakemesi Hukukunun Genel İlkelerinin Disiplin Hukukuna Uygulanabilirliği*”, *Hacı Bayram Veli Üniversitesi s.224* . https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden alındı
15. Mahkemesi, A. (2013 , 12 07). *Anayasa Mahkemesinin 2012/998 nolu Ramazan Tosun Başvurusu*. Lexpera: https://www.lexpera.com.tr/, adresinden alındı
16. Mahkemesi, A. (2013, 12 26). *Anayasa Mahkemesinin 2013/133 Esas, 2013/169 Karar sayılı kararı*. . Lexpera: https://www.lexpera.com.tr/ adresinden alındı
17. Mahkemesi, A. (2018, 03 07). *Anayasa Mahkemesinin 2014/13419 numaralı Başvurusu*. https://www.lexpera.com.tr/: https://www.lexpera.com.tr/. adresinden alındı
18. Müslüm Akıncı. (2010, cilt 1 yıl 1 sayı 3). Müslüm Akıncı,T AAD, 2010, s.93. *İdari Yargılama Hukukunda Savunmada Fırsat Eşitliği*, s. syf 93.
19. Ozan Ercan Taşkın. (2016). , “Ceza Muhakemesi Hukukunda Eşitlik İlkesi”, . *Terazi Hukuk Dergisi, cilt 11, sayı 122, s. syf.24-33. .*

20. Ömer Anayurt. (2007,). Adil Yargılanma İlkesi Olarak Masumiyet Karinesi, . *Türk Ceza Hukuku Derneği Dr. Şükrü Alparslan Armağanı, İstanbul Barosu Yayınları*, s. , s. 220. .
21. Özerdem, İ. (Ankara,2013, s.4). *Ceza Mahkemesi Kararlarının Memur Disiplin Hukukuna Etkisi*”, . yök tez: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı
22. Toydemir, S. (2013). *adil yargılanma hakkı çerçevesinde Türk idari yargı sistemi yüksek lisans tezi*,. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı
23. Yargıtay 16. Ceza Dairesi. (2019, 10 23). *Yargıtay 16. Ceza Dairesi, 2018/6795 E. 2019/6654 K.sayılı kararı*. Lexpera: , <https://www.lexpera.com.tr/>. adresinden alındı

(27)

Öğr. Gör. Çağlasın YALDIZ¹²⁹

YARGITAY KARAR İNCELEMESİ “İŞE DAİR GİZLİ BİLGİLERİN PAYLAŞILDIĞI İDDİASI İLE YAPILAN SÖZLEŞME FESHİNİN İPTAL ve İŞE İADE DAVASI”
JUDICIARY DECISION REVIEW "CASE OF CANCELLATION and REEMPLOYMENT OF TERMINATION OF CONTRACT WITH ALLEGATIONS OF SHARING CONFIDENTIAL INFORMATION ABOUT THE WORK"

ÖZ

İş hukuku işçi-devlet-işveren arasındaki ilişkiyi düzenleyen karma bir hukuk dalıdır. Dünyada, Sanayi devriminin etkilerinden biri de iş hukuku alanının ve işçi sınıfının doğmasıdır. Osmanlıda ahilik kurumu ile başlayan iş ilişkisi mecelle ile birlikte vücut bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti devletinde ise 1936 yılında ilk iş kanunu çıkarılmıştır. İş hukuku genel özellikleri itibariyle, işçinin işverene bağımlı olması, geçimini, kazandığı ücret ile sağlaması nedeniyle, işçi lehine yorum ve işçinin korunması ilkelerini içinde barındırmaktadır.

Bu çalışmada, iş hukukunun temel yapısı ve kavramları, iş sözleşmesinin taraflarının yükümlülükleri, haklı nedenle fesih sebepleri ve geçerli neden bildirme zorunluluğu, son olarak, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 2016/24041 E. 2017/15069 K. 05.10.2017 tarihli kararı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İş hukuku, Yargıtay Kararları, İş sözleşmesinin feshi.

JEL Kodu: K23.

ABSTRACT

Labor law is a mixed law branch that regulates the relations between worker-employer-state. One of the effects of the industrial revolution in the world is the emergence of the field of labor law and the working class. The business relationship that started with the Ottoman Ahi organization came into being with the Mecelle. In the Republic of Turkey, the first labor law was enacted in 1936. Labor law, in terms of its general characteristics, includes the principles of interpretation in favor of the worker and the protection of the worker, since the worker is dependent on the employer and earns his living with the wage he earns.

In this study, the basic structure and concepts of labor law, the obligations of the parties to the employment contract, the reasons for termination with just cause and the obligation to declare a valid reason, finally, the decision of the 9th Civil Chamber of the Court of Cassation 2016/24041 E 2017/15069 K dated 05.10.2017 will be examined.

Keywords: Labor law, Supreme Court Decisions, Termination of employment contract.

JEL Code: K23.

¹²⁹ Kırklareli Üniversitesi; caglasinacar@klu.edu.tr; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5733-3445

I. İŞ HUKUKUNUN YAPISI VE TEMEL KAVRAMLAR

Bu bölümde İş hukukunun yapısı ve temel kavramları üzerinde durulacaktır.

A. İşçi-işveren-fesih kavramları

4857 sayılı İş Kanununa göre, işçi, iş sözleşmesine dayalı olarak çalışan kişi, işveren, bir iş sözleşmesine dayalı olarak yanında işçi çalıştıran kişi, kurum veya kuruluşlardır. Bir iş sözleşmesinden bahsedebilmemiz için mutlaka işçi ve işveren kavramları bulunmalıdır. İşveren birden çok kişi de olabilir.

Çeşitli Yargıtay kararlarına göre ; ‘*Birden çok işveren olması, aradaki ilişkinin iş sözleşmesi olmadığı anlamına gelmemektedir.*’ İşveren soyut yada somut işveren olabilir şöyle ki; işin alacaklısı soyut, doğrudan emir ve talimat verme yetkisi olan ise somut işverendir. Örneğin bir Anonim şirkette şirketin kendisi soyut, doğrudan emir ve talimat verme yetkisinde olanlar ise somut işverenlerdir. (Polat, 2019:1)

İş sözleşmesinin feshi ise, iş sözleşmesinin taraflarından biri tarafından, iş sözleşmesinin belirli nedenlerle tek taraflı olarak sona erdirilmesidir. Fesihle beraber fesheden taraf ve feshe maruz kalan taraf açısından fesih nedenine göre çeşitli sorumluluklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar İş kanununda detaylıca düzenlenmiştir.

B. İşçi-İşveren yükümlülükleri

4857 sayılı iş kanununa göre; işçi; başta iş görme olmak üzere, işi özenle yapma işverene bağlı olma, işverenin talimatlarına uyma gibi yükümlülükler, işveren ise, eşit davranma, ücret ödeme, işçiyi gözetme ve koruma iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alma gibi yükümlülükler sahiptir.

Bu yükümlülükler uyulmamasının, yükümlülüğün konusuna göre fesih, tazminat, iş görmekten kaçınma gibi yaptırımları bulunmaktadır.

II.İŞVERENİN HAKLI NEDENLE FESHİ

Bu bölümde 4857 sayılı İş Kanunu’nun 25.maddesinde sayılan haklı nedenle fesih hallerinden bahsedilecektir.

A. Haklı nedenle fesih halleri

Belirsiz süreli iş sözleşmelerinde fesihin karşı tarafa bildirilmesi gerekmektedir.Bildirim şartına uymayan taraf karşı tarafa tazminat ödemek zorunda kalır.İşveren bildirim süresine ait ücreti peşin vermek suretiyle iş sözleşmesini derhal sona erdirebilir.İş Kanununun 25. maddesinin 2. Fıkrası ahlak ve iyiniyet hallerini düzenlemekte, işverenin hangi durumlarda haklı nedenle fesih hakkı olduğunu belirlemektedir.

İncelenecek Yargıtay kararı ile doğrudan ilgili olması bakımından meslek sırlarının ortaya çıkarılması maddesine göz atacak olursak; bu madde işçinin sadakat borcu ile doğrudan ilgilidir. İşçi işverene zarar verebilecek, ekonomik ve mesleki her türlü davranıştan kaçınmak zorundadır. İşçi meslek sırlarını gerek iş ilişkisi devam ederken gerekse işten ayrıldıktan sonra saklamalıdır. (Koçak, 2019:6)

B. Sözleşmenin feshinde geçerli nedenler

İş Kanunu’nun “*Feshin geçerli sebebe dayanması*” başlıklı 18’inci maddesinin 1. Fıkrası uyarınca, “*...belirsiz süreli iş sözleşmesini fesheden işveren, işçinin yeterlilik ya da davranışları veya işletmenin, işyeri ya da işin gereğinden kaynaklı olan geçerli bir nedene dayanmak zorundadır.*”

İşçinin yetersizliği dolayısı ile olan geçerli nedenler, daha az şekilde verimli çalışma, beklenilenden düşük bir performans sahibi olma, ilgisinin azalması, kendini işle ilgili yetiştirmede yetersiz kalma, çok sık olarak hastalanma, işini yapmasını sürekli etkileyen bir hastalık, uyum konusunda yetersizlik, işini tüm uyarılara rağmen yetersiz yapma gibi nedenlerdir. (Gürışık, 2013: 3)

İşçinin kişiliği ile ilgili geçerli nedenler ise; işçiye ait davranışlardır. İş Kanunu’nun 18’inci maddesi uyarınca işçinin davranışından kaynaklanan geçerli olan nedenler gösterilmiştir. Madde uyarınca, “*...işverene*

zarar verme veya verilen zararın tekrar edecek olması tedirginliğini yaratma, iş yerinde rahatsızlık verecek şekilde iş arkadaşlarından borç isteme, iş arkadaşlarını işverene yönelik olarak kışkırtmak, işini tüm uyarılara karşın, kötü, eksik ya da yetersiz şekilde yapmak, iş yerinde, iş akış ve iş ortamını olumsuz şekilde etkileyecek şekilde diğer bireylerle ilişkiye girmek, iş akışını durduracak bir şekilde uzun şekilde telefon görüşmeleri gerçekleştirmek, sık şekilde işe geç gelme ve işi aksatmak, amir ya da iş arkadaşları ile ciddi şekilde geçimsizlik gösterme, sık ve gereksiz şekilde tartışmaya girişme...” gibi durumlar, işçinin davranışları kaynaklı geçerli sebeplere örnek olarak gösterilmiştir.

İşçinin verim yetersizliğinden farklı olarak işçinin davranışı nedeniyle sözleşmenin feshi için, kusur gerekmektedir. Yani, davranış nedeni ile sözleşmenin feshi için işçinin sözleşmeye aykırı olarak, davranışının olması gerekmektedir.

İş Kanunu'nun 18'inci maddesinin 3.fikrasında, geçerli neden olmayan haller belirtilmiştir. Bu haller; “sendika üyelik ya da çalışma saatleri içinde olmayan saatlerde ya da işverenin rızasını alarak, çalışma saatleri içinde olarak sendikal faaliyetlere katılma, iş yeri sendika temsilciliği yapma, mevzuat ya da sözleşmeden kaynaklanan haklarını takip etme veya yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için işveren aleyhinde idari ya da adli yollara başvurma, renk, ırk, medeni hal, cinsiyet, ailevi yükümlülükler, doğum, hamilelik, siyasi görüş, din ve benzeyen nedenler; Kanun'un 74 üncü maddesinde belirtilen, kadın işçilerin çalışmasının yasak olduğu zamanlarda işe gelmeme, hastalık ya da kaza nedeni ile 25 inci madde de belirtilen bekleme süresi içinde işe devamsızlık” hâlleridir.

İş kanununa göre geçerli neden işveren açısından haklı nedenler kadar iş ilişkisinin devamını imkansız kılacak nitelikte olmayan ama yine de iş ilişkisini zedeleyerek bu ilişkiyi işveren açısından devam edilemeyecek noktaya getiren nedenlerdir.

İş ilişkisinin sürdürülmesinin işveren açısından önemli derecede beklenemeyecek ağırlıkta olması geçerli neden; iyi niyet ve ahlak kurallarına aykırılık açısından büyük oranda ilişkinin devamının beklenemeyecek olması ise haklı nedendir.

Bu konuda İş Kanununa göre; haklı nedenlerle feshi, geçerli nedenle fesihten ayırma konusunda, iş şartları ve doktrini de dikkate alarak; Hakim, aradaki farkı göz önünde bulundurarak, somut olayın özelliğine göre, işçi davranışı ile işveren tarafından uygulanmış olan fesih türü arasındaki ölçülülük ilkesine bağlı olarak, bir isabetsizlik olup olmaması hususlarına dikkat edecektir.

Sözleşmenin feshi usulünde geçerli nedenler ile haklı nedenleri , sözleşmede iki taraf arasındaki “güven ilişkisinin sarsılması” ile “güven ilişkisinin temelden çökmesi” şeklinde de düşünülebilir.

İşçinin iyi niyet ve ahlak kurallarına uymayan davranışları sonucunda iş ilişkisine devam, işveren için çekilmez hale geldiyse iş sözleşmesi haklı nedenle feshedilebilir. Ancak işçinin davranışı aradaki güven ilişkisini yok edecek ağırlıkta bulunmamakla birlikte yine de işi etkiliyorsa geçerli nedenle fesih hakkı doğar. İş kanununa göre; **İşverenin, geçerli veya haklı nedenle fesihlerinde işçinin, iade davası açma hakkı hususunda, bir aylık süresi vardır.**

III. YARGITAY KARARI İNCELEMESİ

Bu bölümde, Yargıtay'ın 9.Hukuk Dairesinin 2016/24041 E. 2017/15069 K. sayılı 5.10.2017 tarihli kararı incelenecektir.

A.Gizli Bilgilerin Paylaşılmış olduğu İddiası ile İş sözleşmesi feshinin iptal ve İşe İade Davası

Yargıtay kararı;

Davacı, 2012 eylül tarihinde, davalı şirkete bağlı çalışmaya başlamış olduğunu, davalı işverence 05/02/2016 tarihli olarak, meslek sırlarını ortaya çıkarmak, hırsızlık gibi nedenlerle, tek taraflı olarak iş sözleşmesinin feshedildiğini, çalıştığı dönem içinde görevini eksiksiz ve tam bir şekilde yerine getirdiğini, herhangi bir disiplin cezası almadığını, savunmasının dahi alınmadığını, kendisinin bilgisayar uzmanı olup, işyerindeki bilgisayarların temizliğini ve yedeklemesini yaptığını, bunun görevi gereği olduğunu, kendisine isnad edilen hususlarla ilgili, ücret düzenlemesine ilişkin belgeyi departman şefi ile aynı işi yapmış olan çalışanlar arasındaki farklı ücret uygulanması nedeniyle ve mağduriyetini göstermek saikiyle paylaştığını, çalıştığı süre hesaplandığında, iş sözleşmesinin feshinin ölçünlülük ve oranlılık ilkesine aykırı olduğunu belirterek, haksız olarak yapıldığı kanaatinde olduğu feshin geçersizliğine, işe iadesine, kanundan doğan haklarının ödenmesine karar verilmesini talep etmiştir. (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2017: 3)

Yerel mahkeme davayı reddetmiştir. Ancak; dosya içeriği uyarınca, davacı işyerinde bilgisayar uzmanı olup, teknik destek elemanı şeklinde bilgisayarları kontrol etme görevi bulunmaktadır. Teknik bakımlar esnasında kontrolünü yaptığı bilgisayarda çalışanların ücret ve yapılması planlanan zam oranlarını öğrenerek bu bilgileri, amiri ile paylaşmıştır. Öğrendiği bilgilerin kendisi için olumsuz olması, hak arama dahilinde durumu amirine iletmesi gizliliği ihlal etmiş olduğunu göstermez. Ayrıca işveren davacının ilgili davranışının işyeri içinde olumsuzluklara neden olduğunu kanıtlayamamıştır. Bu nedenle davacının iş sözleşmesinin feshi geçerli nedene dayanmamaktadır. Bu nedenle davanın kabulüne karar verilmesi gerekmektedir". demiştir. (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2017: 3)

Olayda iş ilişkisinin çalışan tarafı olan davacı şirket çalışanlarına dair ücret ve zam bilgilerini teknik bakım sırasında tesadüfen öğrenmiş ve zam oranlarından memnun olmaması nedeni ile durumu amiri ile paylaşmıştır. Bu bilgileri paylaşması işverence meslek sırlarının ortaya çıkarılması bakımından haklı neden olarak değerlendirilmiş ve iş akdi sona erdirilmiştir.

Davalı, davacının zam bilgilerini üçüncü bir kişi ile paylaştığını, davranışının sonuçlarını bilecek konumda olduğu, ücret zamlarına dair gizli bilgileri hukuka aykırı olarak elde eden ve yetkisi olmayan üçüncü kişi ile paylaşan davacının eylemi sebebiyle iş ilişkisinin devamının mümkün olmadığını, feshin haklı nedene dayandığını, davanın reddi gerektiğini savunmuştur.

Olayda davalının fesih nedeni, işçinin, işverenin güvenini kötüye kullanmak, hırsızlık yapmak, işverenin meslek sırlarını ortaya atmak gibi doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunmasıdır. Yargıtay feshi geçerli neden olup olmaması bakımından ele almıştır. Bilindiği gibi, İş kanununa göre geçerli neden haklı işveren açısından haklı nedenler kadar iş ilişkisinin devamını yıkacak nitelikte olmayan ama iş ilişkisini zedeleyerek, bu ilişkiyi işveren açısından devam edilemeyecek noktaya getiren nedenlerdir.

B. Yargıtayın Görüşü

Yargıtay ;" *İşçinin davranışları nedeniyle iş sözleşmesinin feshi için, işçinin sözleşmeye aykırı, ihlal eden bir davranışın varlığı gerekmektedir. İşçi kusurlu davranışı nedeni ile sözleşmeye aykırı davranarak, iş ilişkisi olumsuz bir şekilde etkilendi ise davranışından kaynaklanmış olan geçerli bir fesih söz konusu olmaktadır. Buna karşın, işçinin ihmal ve kusuruna dayanmayan, ancak sözleşmeye aykırı olan davranışları nedeni ile kendisine bir sorumluluk yüklenemeyeceği için bu nedenle geçerli fesihden bahsedilemez"*, şeklinde karara varmıştır. (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2017: 3)

Somut olayda Yargıtay, işverenin feshinde meslek sırlarının ortaya çıkarılması ve işverenin zarar görmesi, güveninin sarsılması bakımından her hangi bir haklı neden olmadığını, hatta daha hafif olan geçerli nedenlerin dahi oluşmadığını, ispat yükünün işverende olduğunu, bu yük kendisinde olan işverenin, haklı ve geçerli nedende davacının davranış veya yetersizliğinin, işyeri içinde olumsuzluklara neden olduğunu ve iş ilişkisinin çekilmez bir hal aldığını ispat etmesi gerektiği ve işverenin davacının, açıklanacak olan zam bilgilerini amiri ile paylaşmasında her hangi bir büyük olumsuzluk olduğunun işverence ispat edilemediğini,

bu durumda işyerinde alınan ücret ve zam oranlarını kötü niyet ile kullanmadığı sürece işçi açısından gizlilikten bahsedilemez, demiştir. (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2017: 3)

V. SONUÇ

Haklı nedenle fesih ve geçerli nedenle fesih İş kanununda düzenlenen fesih türleridir. İş kanununun 25.maddesinde yer alan sebeplerden birinin varlığı halinde, süresi belli olsun ya da olmasın işveren, iş sözleşmesini haklı nedenle fesih hakkına sahiptir. İşverenin güvenini sarsmak, meslek sırlarını ortaya çıkarmak da bu nedenlerdendir.

Aynı kanuna göre, geçerli nedenle fesih ise, kanunun 18. maddesinde yer alan, 25. maddede sayılmış olan haklı nedenler kadar ağır olmasa da belirli ağırlık ve etkide nedenlerdir.

İş kanununda işçinin borçları arasında yer alan sadakat borcu; İşçinin işvereni zarara uğratacak her türlü davranıştan uzak durması, dürüst hareket etmesi, işverenin itibarına zarar vermemesi, gördüğü aksaklıkları işverenine derhal bildirmesi, işini gereği gibi, özenli bir şekilde yerine getirmesi, iş düzenine sadık olması, işveren ile rekabet etmemesi, iş ilişkisi esnasında öğrendiği, işle ilgili bilgilerin kimseye bildirilmemesi gibi yükümlülükleri kapsamaktadır. (Uçar, 2019:77)

İşçi sadakat borcunun bir sonucu olarak, bu sırları saklama yükümlülüğü içinde, ne şekilde öğrendiği önemli olmadan saklanması gerekli bilgileri kimseye açıklamamakla yükümlüdür. Saklanması gereken sırlar, işin şekline, işverene, işin konusuna, müşteri bilgileri veya çalışan bilgilerine ait olabilir. (Aydın, 2002-2003:5)

Öte yandan, işçinin bunları hangi yollarla öğrendiğinin bir önemi yoktur. Yani işçi bu sırları iradesi dışında hatta tesadüfen öğrense bile yine de saklamakla yükümlüdür. Ancak bahse konu olay sır değil, herkesin bilmesinde sakınca olmayan bir bilgi ise bu kural geçerli olmayacaktır. (Aydın, 2002-2003: 5)

Türk hukukunda işe dair hangi konuların ve unsurların sır kapsamında olacağı iş sözleşmelerinde net ve detaylı olarak belirtilmemiştir. Ancak uyuşmazlık olduğunda, bahse konu olayın sır kapsamında olup olmadığı, işçinin konunun sır olduğundan haberi olup olmadığı, işverene veya işe ya da çalışanlara zarar verip vermediği iş mahkemelerince yüksek mahkeme kararları ışığında değerlendirilmektedir. (Aydın, 2002-2003: 5)

Somut olayda; Yargıtay görüşüne katılmaktayız. İşçinin bilgisayar teknikeri olarak görev yaptığı sırada bilgileri tesadüfi olarak öğrendiği ,iyi niyetli olduğu, işe ve işyerine ya da işverenine zarar vermediği ve kendi zam oranı düşük olduğu için, amirine bunu sorma amaçlı olarak diğer personelin de zam bilgilerini paylaştığı görüşünden yola çıkılırsa;

Çalışanın iyi niyetli olduğu, davranışında her hangi bir geçerli nedenle fesih hallerinden birini bulunmadığı, çünkü, bu davranışın devamlı olmadığı, çalıştığı süreler göz önünde bulundurulduğunda başkaca, işvereni zor durumda bırakacak bir davranışının olmadığı, somut olayda yaptığı hareketinde işvereni maddi ya da manevi zarara sokacak, işin devamını etkileyecek oranda bir hareket bulunmadığı, niyetinin iyi ve sadece kendisi ile ilgili bir hususu amirine söylemek olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla planlanan zam oranları, madde 25 de öngörülen işverenin güvenini sarsma, meslek sırlarını açığa çıkarma niteliğinde değildir. Çünkü, edindiği bilgileri işvereni zor durumda bırakacak şekilde kötüye kullanmamış ve zam oranları zaten açıklanacağı için meslek sırrı niteliğinde değildir. Kaldı ki, fesihteki geçerli nedeni ispat yükümlülüğü de işverene aittir ve işveren zarar gördüğünü ,durumun işi ve işyerini olumsuz etkilediğini ispatlayabilmiş değildir.

Kanımcıca yerel mahkemece çalışanlar şahit olarak dinlenerek, davacının bu bilgileri birden çok kişi veya başka 3. kişilerle paylaşmış paylaşmadığı ve yapılacak zam oranlarının şirket geleneklerine göre gerçekten çok gizli bir bilgi olup olmadığı, davacının amirine söylemesinden ne kadar süre sonra kendilerine açıklandığı irdelense, bilgilerin meslek sırrı niteliği taşıyıp taşıyıp taşımamaları yönünden ve işverenin olumsuz etkilenme durumunun netlik kazanması açısından daha yerinde olabilirdi.

Ayrıca işçinin savunmasının alınmadan iş akdinin sona erdirilmesini de yerinde bulmamaktayım. Çünkü yine Yargıtay'ın yerleşmiş içtihatlarına göre; İşverenden makul şekilde beklenen davranışlar hariç, isnad edilen iddialara karşı savunma hakkı verilmeksizin işçinin iş ilişkisinin verim ve tutumu ile ilgili sebeplerle sona erdirilemeyecek olması belirtilmektedir.

İşçinin savunması, mutlaka sözleşme feshinden önceki bir zaman diliminde alınmalıdır. İşçi sözleşmenin feshinden önce savunmasını vermesi konusunda davet edilmeli, davet yazısında, hareketi sebebiyle işten çıkarılma nedeni kesin ve açık şekilde belirtilmeli, makul sürede önceden belirtilmiş olan gün, yer ve saatte hazır bulunması, olmadığı takdirde, yazılı savunma verebileceği, bildirilen yerde, belirtilmiş olan saat ve gün de hazır bulunmadığı, yazılı bir savunma vermediği hal de savunma vermektен vazgeçmiş sayılacağına kendisine hatırlatılması gerekmektedir. Somut olayda bu şarta uyulmamıştır.

Bununla beraber işverenin zam bilgilerini tesadüfi olarak öğrenen ve o anlık yaşadığı olumsuz duygu ve de eşitlik ilkesinin ihlal edildiğini düşünerek amirine söyleyen çalışan hakkında direkt fesih yoluna gitmek yerine iş hukukunda feshin son çare olması gereğinden yola çıkılarak öncelikli olarak uyarılabildi. İşçinin bu bilgileri öğrenmesinde ve bir kişiye söylemesinde kasıt olmamasından yola çıkılarak en son çareye başvurulması yerinde olmamıştır.

İş ilişkileri uzun ve güven esasına dayalı ilişkilerdendir. Bu nedenle özellikle bu ilişki biterken ahde vefa ilkesinden uzaklaşılmalıdır. Bu ilke gereğince, iş ilişkisi kurulduğu koşullarda söz verildiği şekilde devam etmelidir. Yani uzun soluklu olmalı, işverenin keyfiyetine kalmamalıdır. Haklı nedene yol açan nedenin belirli bir ağırlıkta olması gerekmektedir (Uçar, 2019:77)

Ayrıca işverenin güvenini sarsma, meslek sırlarının ortaya çıkarılmasının nedeni ile fesihlerde somut olayın işvereni ve işin devamını ciddi ölçüde etkilemesi zedelemesi beklenmektedir. Olayımızda bu husus eksiktir. Olayda işveren iddiasını ispatlayamadığından yargıtayın kararı yerindedir.

KAYNAKÇA

1. Aydın, U. (2002-2003)." İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması". Sosyal Bilimler Dergisi.
2. Gürışık, K. (2013, ağustos 20). "İş sözleşmesinin geçerli nedenle feshi". Barış Erdem danışmanlık. com
3. Koçak, O. (2019, ağustos 5). "Doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlar". Çalışma Mevzuatı.com: www.calismamevzuati.com
4. Polat, A. M. (2019, ekim 28). "Yargıtay Kararları Işığında İş Hukukunda İşveren Kavramı." Hukuki Haber: www.hukukihaber.net
5. Uçar, A. (2019, haziran). "İşverenin Haklı Nedenle Fesih Hakkının sınırları". yök tez: www.yoktezmerkezi.com
6. Yargıtay. (2017, ekim 5). "Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2016-24041 E ". Yargıtay: www.yargitay.gov.tr adresinden alınmıştır

7. Yargıtay. (2018, mayıs 3). "Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. 2017-24792E." Kazancı: www.kazanci.com.tr
8. Yiğit, Y. (2019). "İş yerinde internetin özel amaçlı kullanımını nedeni ile iş sözleşmesinin feshi". docplayer.

(28)

Demet EMEN¹³⁰; Arş. Gör. Baran GÜLÜM¹³¹

GÜZEL SANATLAR LİSESİ KEMAN DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI İLE DERS KİTABINA İLİŞKİN İLİŞKİSEL BİR ANALİZ

A RELATIONAL ANALYSIS OF THE FINE ARTS HIGH SCHOOL VIOLIN TEACHING PROGRAM and THE LESSON BOOK

ÖZ

Araştırmada, Güzel Sanatlar Lisesi (GSL) 9. sınıf çalgı eğitimi keman dersi öğretim programı ile çalgı eğitimi ders kitabının kazanımlar açısından örtüşme durumuna yönelik bir içerik analizi yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilgili program ve kitapta yer alan Keman Çalmanın Temel Unsurları adlı 1. Ünite ilişkisel olarak incelenmiştir. İlgili incelemeler ışığında mevcut duruma yönelik bir durum tespiti yapılmıştır. Araştırma betimsel yöntem temelinde desenlenmiş nitel bir araştırmadır. Araştırmanın verileri kaynak taraması ve doküman analizi yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Bu analiz kapsamında GSL 9. sınıf çalgı eğitimi keman dersi öğretim programı ile çalgı eğitimi ders kitabına içerik analizi uygulanmıştır. Araştırma bulguları doğrultusunda; GSL 9. sınıf çalgı eğitimi keman dersi öğretim programının 1. Ünitesi kapsamındaki kazanım ifadeleri ile ilgili kitap içeriğinde yer alan bilgilerde kazanım adı ve sıralaması bakımından eksiklikler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Keman, Güzel Sanatlar Lisesi, Program, Kitap.

ABSTRACT

In the study, it was aimed to conduct a content analysis regarding the overlap between the 9th grade instrument education violin course curriculum of Fine Arts High School (FAHS) and the instrument education textbook in terms of achievements. For this purpose, Unit 1, called Basic Elements of Violin Playing, included in the relevant program and book, has been studied relationally. In the light of the relevant examinations, a due diligence has been made for the current situation. The research is a qualitative research designed on the basis of descriptive method. The data of the research were obtained by literature review and document analysis. Within the scope of this analysis, content analysis was applied to the FAHS 9th grade instrument education violin lesson curriculum and instrument education textbook. In line with the research findings; It has been concluded that there are deficiencies in the information in the content of the book regarding the outcome statements within the scope of the 1st unit of the FAHS 9th grade instrument education violin lesson curriculum in terms of acquisition name and order.

Keywords: Violin, Fine Arts High School, Curriculum, Textbook.

130 Keman Sanatçısı, Antalya Devlet Opera ve Balesi, ORCID: 0009-0002-0552-1801

131 Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, GSEB, Müzik Eğitimi ABD, ORCID: 0000-0002-3028-9816

1. GİRİŞ

Bireylerin öğrenmesini sağlamak eylemine öğretme denmektedir. Bu öğrenme bireyin davranışlarında kalıcı bir değişim meydana gelmesi anlamına geldiğinden, öğretme de bireyin davranışında kalıcı bir değişim meydana getirme işi olarak tanımlanabilir (Özçelik, 1998 s:1). Öğretme, öğretmen tarafından planlanan bir öğretim sürecidir ve bu süreçte öğrencilere belirli amaçlara göre ilgili davranışların kazanıldırılması için belirli yaşantıların hazırlanması gerekir.

Dolayısıyla, öğretim sürecinde öğretmenlerin, öğrencilerin ilgisini çekme, doğru yanıtlarını pekiştirme, yanlışlarını düzeltme, onlara gerekli dönütleri verme ve öğrencilerin etkin olarak öğretim sürecine katılmalarını sağlama (Gözütok, 2004:51) şeklinde sıralanabilecek görevleri bulunmaktadır. Bu beklentiyi gerçekleşmek için ise öncelikle ders öğretim programı ve bu program doğrultusunda hazırlanan ders kitabı büyük öneme sahiptir. Çünkü ders öğretim programı, öğrencileri, öğretmeni, ders içeriğini ve çevreyi bir araya getirerek, onların etkileşmesini sağlamakta ve böylece eğitimi sistematik bir işleyişe yöneltmektedir (Uçan, 2005:60). Ders kitabı ise, herhangi bir dersin öğretim programında bulunan konuları ele alıp işlemeyi sağlayan, bu yolla öğrencilere ilgili konuların kapsadığı bilgileri, becerileri ve alışkanlıkları kazandırmak için oluşturulan en temel yardımcıdır (Çakmak, 2001:5).

Her eğitim alanında olduğu gibi müzik eğitiminin ana boyutlarından birini oluşturan çalgı eğitimi alanında da ders öğretim programı ve ders kitabının niteliği, eğitimin içeriğini ve işleyişini etkileyen en önemli iki unsurdur. Çünkü çalgı eğitimi, bir çalgıyı çalma becerisini gösterebilmek için birtakım becerilerin sistematik olarak kazanılması amacıyla oluşturulan bir eğitim sürecidir (Çoban, 2011: 116) ve bu süreçte en önemli hedef istenen becerilerin kısa sürede kalıcı ve nitelikli bir şekilde öğrenciye kazandırılmasıdır. Söz konusu hedefin gerçekleşmesi ise çalgı eğitiminin maksatlı, planlı ve düzenli, kolay, hızlı ve yoğun, etkili, verimli ve nitelikli olarak, belirli aşamalarda, belirli süreler içinde, belirli hedeflere yönelik olarak, belirli konularda, belirli ortamlarda, belirli eğitimcilerce düzenlenen etkinlikler ile (Uçan, 2005:176) içeriği çalgı dersi öğretim programı doğrultusunda hazırlanmış, bilgileri sistematik olarak sunan, öğrencinin daha önceden öğrendiği bir bilgiyi istediği zaman tekrar etmesine ve öğrencinin kendi kendine bağımsız olarak çalışabilmesine fırsat veren nitelikli çalgı ders kitaplarıyla yürütülmesine bağlıdır.

Bu doğrultuda günümüz ilköğretim GSL keman dersi öğretim programı incelendiğinde, geçmişten günümüze birçok değişime uğradığı, son olarak 2016 yılında güncellenerek “yapılandırmacı yaklaşım” doğrultusunda hazırlanıp, MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğüne ilgili öğretim yılı itibariyle de yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu program ile öğrencinin genel olarak:

1. Keman çalmada temel davranış ve becerileri kavraması ve uygulaması,
2. Keman ile ilgili Türk müziği ve evrensel müzik eserlerinden bir dağarcık oluşturması,
3. Kemanda teknik ve müzikal gelişimini sağlamada sorumluluk bilinci kazanması,
4. Bireysel ve grup çalışmalarında kendini müzik yoluyla ifade edebilme becerileri kazanması,
5. Türk müziği ile Batı müziğinin klasik ve folklorik özelliklerini tanıması,
6. Keman'ın Türk müziği ve dünya müziği içindeki yerini kavraması,
7. Müziğin dünyada ortak bir dil olduğu bilincini kazanması,
8. Çalışmalarında zamanı verimli kullanma alışkanlığı kazanması,
9. Bireysel ve grup çalışmalarında sorumluluk bilinci geliştirmesi amaçlanmaktadır (MEB, 2016: 4).

Keman dersi öğretim programında belirtilen amaçlara ulaşabilmek için bu program temelli oluşturulan ders kitapları ise 9, 10, 11 ve 12. sınıflara yönelik olacak şekilde her bir sınıf için ayrı ayrı hazırlanmış olan Keman ders kitabıdır. Keman ders kitabı incelendiğinde öğretim programına uygun olarak ünite, konu ve kazanım olmak üzere 3 ana boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bu boyutlar içerisinde konu içeriklerinin sınıflandırmasını ve öğretilecek bilgilerin gruplandırılmasını sağlayan, öğrenme-öğretme süreci içerisinde planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılarla öğrencilerde görülmesi beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerleri kapsayan kazanım (MEB, 2016:6) boyutu öne çıkmaktadır. Çünkü bu boyut, öğrencilerin istenilen bilgileri öğrenmeleri, öğrendikleri bilgilerin kalıcı olması ve istenilen davranışları göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda araştırmada, GSL 9. sınıf çalgı eğitimi keman dersi ğretim programı ile çalgı eğitimi ders kitabının kazanımlar açısından örtüşme durumuna yönelik bir içerik analizi yapılması amaçlanmıştır. Belirlenen amaç ekseninde araştırmanın problem cümlesi ise “GSL 9. sınıf çalgı eğitimi keman dersi ğretim programı ile çalgı eğitimi ders kitabının Keman almanın Temel Unsurları adlı 1. ünitesinin kazanımlar açısından ilişki durumu nasıldır?” şeklinde oluşturulmuştur.

2. YÖNTEM

Araştırma, betimsel yöntem temelinde desenlenmiş nitel bir araştırmadır. Araştırma verileri kaynak taraması ve doküman analizi yapılarak elde edilmiştir. Araştırmanın alışma grubuna GSL 9. sınıf çalgı eğitimi keman dersi ğretim programı ile yine bu sınıf düzeyinde uygulanan çalgı eğitimi ders kitabının 1. Ünitesi olan Keman almanın Temel Unsurları alınmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

Araştırmanın bu bölümünde problem cümlesinin çözümüne ilişkin bulgular ve bu bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlarına yer verilmiştir.

3.1. Keman Dersi ğretim Programı ile algı Eğitimi Ders Kitabının 1. Ünitesinin İlişkisel Analizi

Keman dersi ğretim programı incelendiğinde 1. sırada yer alan ünitenin Keman almanın Temel Unsurları olduğu görölmüştür. Bu ünite içerisinde ele alınan dört ana konu bulunmaktadır. Bu konular;

1. Keman ve yayın fiziksel özellikleri
2. Keman almada temel duruş ve tutuş
3. Keman almada sağ ve sol elin konumu
4. Yayın teller üzerindeki kullanımı ve yay şekilleri şekilde sıralanmaktadır;

Birinci sırada yer alan Keman ve Yayın Fiziksel Özellikleri konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadeleri;

- 1.1. Keman ve yayı oluşturan bölümleri tanıır
- 1.2. Keman ve yayın bakımına ve korunmasına özen gösterir
- 1.3. İnsanın yapısına uygun keman ve yay seçmenin yararlarını fark eder olacak şekilde üç adet belirlenmiştir.

Birinci kazanım ifadesi doğrultusunda keman eğitimi 9. sınıf ders kitabı incelendiğinde; kazanım ifadesi ile kitap içeriğinin uyuşmadığı görölmüştür. Bu nedenle buradaki kazanım ifadesi kitapla uyumlu olarak; Keman ve yayın fiziksel özelliklerini tanıır şeklinde değiştirilmesi önerilmektedir. İkinci kazanım ifadesi doğrultusunda ilgili kitap incelendiğinde yine bir uyumsuzluk dikkat çekmektedir. Bu kazanım ifadesi yerine; Keman ile Yayın Bakımı ve Korunmasında Dikkat Edilecek Unsurları İfade Eder, Keman ile Yayın Bakımı ve Korunmasında Dikkat Edilecek Unsurları Uygular şeklinde ilgili kazanım ifadesinin güncellenmesi önerilmektedir. Üçüncü kazanım ifadesinin ise aşamalık açısından keman eğitim sürecinde yanlış olduğu söylenebilir. Çünkü ğrencinin keman ve yay seçmedeki yararlarını fark etmesinden önce iyi bir keman ve yay seçiminin nasıl olması gerektiğinin farkında olması gerekmektedir. Bu nedenle mevcut kazanım ifadesi; İnsanın Yapısına Uygun Keman Ve Yay Seçiminde Dikkat Edilecek Unsurları İfade Eder şeklinde değiştirilebilir.

İkinci sırada yer alan Keman almada Temel Duruş ve Tutuş konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadeleri;

- 2.1. Keman almada doğru ve düzgün bir duruşun önemini açıklar
- 2.2. Keman ve yayın doğru tutuluşunu kavrar
- 2.3. Kemanı kurallarına uygun tutar
- 2.4. Yay kurallarına uygun tutar olacak şekilde dört adet belirlenmiştir.

Birinci kazanım ifadesi doğrultusunda keman eğitimi 9. sınıf ders kitabı incelendiğinde; kazanım ifadesi ile kitap içeriğinin uyduğu görülmüştür. İki, üç ve dördüncü kazanım ifadeleri keman çalmanın temelleri içerisinde değerlendirildiğinde öncelikle ayrı ayrı ele alınan kazanım ifadelerinin bir bütünlük içinde ele alınması gerekmektedir. Bunun nedeni keman ve yayın doğru tutulmasının keman eğitiminin ilk ve en önemli basamağı olmasıdır. Dolayısıyla bu kazanım ifadelerinin birleştirilerek, Keman ve Yayın Doğru Tutuşu İçin Gerekli Etmenleri Kavrar, Doğru Bir Duruş İle Tutuş İçin Gerekli Olan Yardımcı Öğeleri Kavrar ve Doğru Bir Duruş İle Tutuş İçin Gerekli Olan Yardımcı Öğelerin Kullanılışlarını Kavrar şeklinde güncellenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Üçüncü sırada yer alan Keman Çalmada Sağ ve Sol Elin Konumu konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadeleri;

- 3.1. Sol/sağ elin tuşe üzerindeki konumunu ifade eder
 - 3.2. Sol/sağ eli tuşe üzerine konumuna ve durumuna uygun olarak yerleştirir
 - 3.3. Yayın tel üzerindeki yerini ifade eder
 - 3.4. Yayın tel üzerine konumuna ve durumuna uygun olarak yerleştirir
- olacak şekilde dört adet belirlenmiştir.

Birinci kazanım ifadesi incelendiğinde bazı hatalar olduğu görülmüştür. Bunlardan ilki tuşe üzerindeki el, Sol el olduğu için burada Sağ el ifadesinin kaldırılması gereğidir. Ayrıca ilgili kitap incelendiğinde bu kazanımın da ayrı ayrı ele alındığı tespit edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda yeni kazanım önerileri gerekmektedir. Bunlar; Sol Elin Tuşe Üzerindeki Konumu ve Durumunu Kavrar, Sağ Elin Yay Üzerindeki Konumu ve Durumunu Kavrar şeklinde önerilebilir. İkinci kazanım ifadesi incelendiğinde de bazı eksikliklerin olduğu görülmüştür. İlk kazanım ifadesinde belirtilen sağ ve sol elin ayrı ayrı ele alınması gerektiği bilgisi doğrultusunda kazanım ifadelerinin, Sol Eli Tuşe Üzerindeki Konumuna ve Durumuna Uygun Olarak Yerleştirir, Sağ Eli Yay Üzerindeki Konumu ve Durumuna Uygun Olarak Yerleştirir şeklinde güncellenmesi gerektiği düşünülmektedir. Üçüncü kazanım ifadesi incelendiğinde, kazanıma kavrama ve uygulama boyutlarının eklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Buna yönelik olarak ilgili kitap incelendiğinde uygulama boyutunun da olduğu görülmüştür. Bu bilgilerden yola çıkarak kazanım ifadesinin; Yayın Tel Üzerindeki Yerini Kavrar, Yayın Tel Üzerinde Doğru Bir Biçimde Konumlandırır şeklinde yeniden oluşturulması önerilebilir. Dördüncü kazanım ifadesinin uygun olduğu söylenebilir.

Dördüncü sırada yer alan Yayın Teller Üzerindeki Kullanımı ve Yay Şekilleri konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadeleri;

- 4.1. Yayın tel üzerinde düzgün çeker ve iter
 - 4.2. Yayın belirli sürelerde çeker ve iter
 - 4.3. Kemandan nitelikli ses üretir
 - 4.4. Yayın bölümlerini ifade eder
 - 4.5. Yayın bölümlerinde çalar
 - 4.6. Yayın bütünü ifade eder
 - 4.7. Yayın bütünü çalar
- olacak şekilde yedi adet belirlenmiştir.

Birinci kazanım ifadesi incelendiğinde bazı yanlışlıkların olduğu görülmüştür. Bu yanlışlık evrensel keman eğitimi literatüründe yer alan ifadelerin kullanılmamasıdır. Evrensel keman literatüründe de yayın düzgün çekilip itilmesi paralellik sözcüğüyle karşılandığından burada bu ifadeye yer verilmemesi bir eksiklik olarak görülmüştür. Nitekin ilgili kitap incelendiğinde söz konusu olan paralellik ifadesinin kullanıldığı gözlenmiştir. Bu nedenle birinci kazanım ifadesinin; Yayın Tel Üzerinde Paralel Bir Biçimde Çeker ve İter şeklinde değiştirilmesi önerilmektedir. İkinci kazanım ifadesi incelendiğinde belirli süreler ifadesi açıklayıcı değildir. Bu nedenle kitaptaki sırasıyla sunulan nota süre değerlerine göre kazanım ifadesinin; Yayın Dörtlülük Nota Değerlerine Göre Çeker ve İter, Yayın İkilik Nota Değerlerine Göre Çeker ve İter, Yayın Üçlülük Nota Değerlerine Göre Çeker ve İter, Yayın Birlik Nota Değerlerine Göre Çeker ve İter, Yayın Sekizlik Nota Değerlerine Göre Çeker ve İter şeklinde ayrı ayrı her bir süre değeri için ele alınacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği söylenebilir. Üçüncü kazanım ifadesi incelendiğinde yine bazı eksikliklerin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda

kemandan nitelikli ses üretmek için gerekli etmenleri bilmek gerektiğinden ilgili kazanım ifadesinin sıralamasında, Kemandan Nitelikli Ses Üretmek İçin Gerekli Unsurları Kavrar, Kemandan Nitelikli Ses Üretir şeklinde bir öncelik sonralık gözetilmesi gerektiği düşünülmektedir. 4. ve 5. sırada yer alan kazanım ifadelerinin uygun olduğu düşünülmektedir. 6. ve 7. kazanım ifadesi incelendiğinde ise bu iki kazanım ifadesinin 4. ve 5. kazanım ifadeleri kapsamında yer alan davranışlar olduğundan tekrar ayrı bir kazanım olarak ifade edilmesinin gereksiz olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle son iki kazanım ifadesinin çıkarılmasının daha uygun olduğu söylenebilir. Ayrıca ilgili kitap incelendiğinde, yayın bölümleriyle ilgili eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu eksikliğin ilgili kitap içeriğinde de tamamlanması gerekmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırma bulguları doğrultusunda ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçlara yönelik olarak geliştirilen öneriler sunulmuştur.

Sonuçlar

Araştırma sonuçları doğrultusunda;

- Keman dersi öğretim programının 1. sırada yer alan ünitesinin Keman Çalmanın Temel Unsurları olduğu; bu ünite içerisinde ele alınan dört ana konu bulunduğu,
- Birinci sırada yer alan Keman ve Yayın Fiziksel Özellikleri konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadelerinin üç adet belirlendiği; birinci kazanım ifadesi ile ilgili kitap içeriğinin uyuşmadığı, buradaki kazanım ifadesinin kitapla uyumlu hale getirilmesi gerektiği, ikinci kazanım ifadesi ile ilgili kitap içeriğinde yine bir uyumsuzluk olduğu, üçüncü kazanım ifadesinin ise aşamalık açısından keman eğitim sürecinde yanlış olduğu,
- İkinci sırada yer alan Keman Çalmada Temel Duruş ve Tutuş konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadelerinin dört adet belirlendiği; birinci kazanım ifadesi ile kitap içeriğinin uyuştuğu, iki, üç ve dördüncü kazanım ifadeleri keman çalmanın temelleri içerisinde değerlendirildiğinde öncelikle ayrı ayrı ele alınan kazanım ifadelerinin bir bütünlük içinde ele alınması gerektiği,
- Üçüncü sırada yer alan Keman Çalmada Sağ ve Sol Elin Konumu konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadelerinin dört adet belirlendiği; birinci kazanım ifadesi incelendiğinde bazı hatalar olduğu, bu hataların giderilebilmesi için mevcut kazanım ifadesinin yeni kazanım önerileri ile güncellenmesi gerektiği, ikinci kazanım ifadesi incelendiğinde de bazı eksikliklerin olduğu, verilen kazanım ifadesinde belirtilen sağ ve sol elin ayrı ayrı ele alınması gerektiği düşünülerek kazanım ifadelerinin bu doğrultuda güncellenmesi gerektiği, üçüncü kazanım ifadesi incelendiğinde, kazanıma kavrama ve uygulama boyutlarının eklenmesi gerektiği, dördüncü kazanım ifadesinin uygun olduğu,
- Dördüncü sırada yer alan Yayın Teller Üzerindeki Kullanımı ve Yay Şekilleri konusuna ait kitapta yer alan kazanım ifadelerinin yedi adet belirlendiği; birinci kazanım ifadesi incelendiğinde bazı yanlışlıkların olduğu, ikinci kazanım ifadesi incelendiğinde belirli süreler ifadesi açıklayıcı olmadığı ve kitaptaki sırasıyla sunulan nota süre değerlerine göre kazanım ifadelerinin güncellenmesi gerektiği, üçüncü kazanım ifadesinde yine bazı eksikliklerin olduğu, kemandan nitelikli ses üretmek için gerekli etmenleri bilmeye öncelik veren ve bu öncelik sonralık sırasını gözeten yeni kazanımlar oluşturulması, 4. ve 5. sırada yer alan kazanım ifadelerinin uygun olduğu, 6. ve 7. kazanım ifadesi incelendiğinde ise bu iki kazanım ifadesinin 4. ve 5. kazanım ifadeleri kapsamında yer alan davranışlar olduğundan tekrar ayrı bir kazanım olarak ifade edilmesinin gereksiz olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

5. 2. Öneriler

Araştırma sonuçları doğrultusunda GSL 9. sınıf çalgı eğitimi keman dersi öğretim programı ile çalgı eğitimi ders kitabının kazanımlar açısından örtüşme durumuna yönelik olarak;

- Eksiklikler bulunan konularda, kazanım ifadelerinin ilgili ders kitabının içeriği göz önünde bulundurularak yeniden gözden geçirilerek güncellenmesi,

- Belirlenen eksikliklerin giderilerek ilgili boyutların keman eğitimi ve öğretimi sürecindeki etkililik düzeylerinin artırılması,
- Söz konusu program ile ilgili kitapta yer alan 1. Üniteye ilişkin kazanım ifadelerine yönelik ilişkişel değerlendirmenin diğer üniteler için de yapılarak ilgili program ve kitaba yönelik bütünsel bir durum tespitinin yapılması,
- Söz konusu program ile ilgili kitapta yer alan kazanım ifadeleri boyutları dışındaki diğer boyutların da benzer şekilde değerlendirilerek mevcut durumları tespit etmeye yönelik araştırmalar yapılması,
- Söz konusu program ile ilgili kitabın keman eğitimindeki işlevselliğinin farklı yöntemleri benimseyen araştırmalar ile tespit edilmesi,
- Mevcut araştırma sonuçları göz önünde bulundurularak program ile ilgili kitabın belirli aralıklar ile yeniden gözden geçirilmesi ve eksikliklerinin giderilerek eğitim-öğretim süreçlerine dahil edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Çakmak, M. ve diğerleri (2001). “Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Yabancı Dil 4-8”, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
2. Çoban, S. (2011) Müzik Öğretmeni Adaylarının Bireysel Çalgı Eğitimi Dersi Dönem Sonu Sınavları İle İlgili Düşünceleri (Marmara Üniversitesi Örneği), Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 31, 115-127.
3. Gözütok, F. D. (2004). Öğretmenliğimi Geliştiriyorum. Ankara: Siyasal Kitabevi.
4. Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2016). *Güzel sanatlar lisesi çalgı eğitimi keman dersi programı 9, 10, 11 ve 12. sınıflar*. Ankara.
5. Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Orta öğretim güzel sanatlar lisesi çalgı eğitimi keman ders kitabı 9*. MEB Devlet Kitapları.
6. Özçelik, D. A. (1998) Eğitim Programları ve Öğretim, Ankara: ÖSYM Yayınları.
7. Uçan, A. (2005). Müzik Eğitimi, Evrensel Müzikevi, Ankara.

(29)

Arş. Gör. Ahmet BİNGÖL*
GAZÂLÎ'NİN VARLIK NAZARİYESİ*
GAZALİ'S THEORY OF EXISTENCE

ÖZ

Varlık ve bilgi, filozofların en çok üzerinde durduğu konulardan birisidir. İslam düşünce geleneğinin önemli isimlerinden biri kabul edilen Gazâlî de Tanrı-âlem ilişkisini kendi düşünce dünyasında inşa etmek adına varlık konusu üzerinde kafa yormuş bir düşünürdür. O, tüm varlığı hâdis (sonradan yaratılmış) olarak düşündüğü için yaratıcı dışındaki bütün mevcudiyeti Tanrı düşüncesi ile birlikte açıklamaya çalışmıştır. Ona göre yalnızca gerçek ve üstün varlık Tanrı'dır. Onun dışındaki her şeyin varlığı Tanrı'nın varlığına bağlıdır. Tanrı, zorunlu varlık olup onun dışındaki bütün varlıklar mümkün varlıklardır. Onun ortaya koymuş olduğu ontoloji açısından varlıkların mertebeleri vardır. Varlık, bu mertebelere dâhil edilmek suretiyle anlaşılır hale gelebilir. Bu çalışmada, genel anlamda Gazâlî'nin Tanrı anlayışı çerçevesinde varlık hakkındaki düşüncesi literatür taraması yöntemiyle irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Varlık, Zorunlu varlık, Mümkün varlık, Gazâlî.

ABSTRACT

Existence and knowledge are amongst the most emphasized topics by philosophers. Al-Ghazâlî, considered one of the most important figures of the Islamic intellectual tradition, is a thinker who pondered on the subject of existence to construct the relationship between God and the universe in his own world of thought. Since he considered all existence as created, he tried to explain all existence other than the Creator together with the idea of God. According to him, God is the only real and superior being. The existence of everything else depends on God's existence. God is the necessary being and all other beings are contingent beings. In terms of his ontology, there are levels of beings. Existence can become comprehensible by being included in these levels. In this study, in general terms, al-Ghazâlî's thought on existence within the framework of his understanding of God will be analyzed through a literature review.

Keywords: God, Being, Necessary being, Possible being, al-Ghazâlî.

* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı, 0532 599 98 40, abingol@agri.edu.tr., ORCID: 0000-0003-4627-3015, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kat: 2 No: 245 Ağrı/Merkez.

* Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda sunulan Yüksek Lisans seminer çalışmasının gözden geçirilmiş halidir.

GİRİŞ

Felsefenin serüvenine baktığımızda ilkçağ filozofları öncelikli olarak yaşadıkları evreni anlamaya çalışmışlardır. Daha doğrusu var olanı (varlığı) anlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla varlık meselesi felsefe tarihinin ilk ve en temel konularından bir tanesidir. Bir bilim adamının varlık konusundaki düşünceleri onun aynı zamanda Tanrı hakkındaki düşüncelerini de açığa çıkarmaktadır. Mesela bir kişi varlığın sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya çıktığını ya da tesadüfen evrenin meydana geldiğini iddia ediyorsa o insanın materyalist bir düşünceye sahip olduğuyla ilgili bir fikir bizde hâsıl olabilir. Tam tersi olarak o kişi bir yaratma fikrinden hareketle evrenin Tanrı tarafından yaratıldığına inanıyorsa, onun da teist ya da deist olduğunu düşünebiliriz. Bu yüzden insanların ve de bu işin bilimsel yönüyle uğraşan filozofların varlık hakkındaki düşünceleri önemlidir.

Gazâlî'nin varlık hakkındaki düşünceleri de bu bağlamda önem arz etmektedir. Gazâlî eserlerinde varlık meselesine çokça yer vermektedir. Özellikle de filozofların âlemin ezeli olduğuna yönelik düşüncelerine karşı eleştiri geliştirirken varlık konusunu derinlemesine incelemiştir. Tanrı'nın dışındaki bütün varlıkların yaratıldığını ispatlama adına her türlü çabayı sarf etmiştir.

Gazâlî varlığı genel anlamda zâtında var olan ve başkasında vücut bulan şekilde ikiye ayırmıştır. Daha sonra varlığı ontolojik açıdan kısımlara ayırmış ve bu şekilde anlamlandırmaya çalışmıştır. Varlık hakkında birçok eserinde bilgiler vermesine karşılık konuyu *Makâsıdu'l-Felâsife* isimli eserinde derinlemesine incelemiştir. O, bu eserinde varlığı, sonlu-sonsuz, ilinti-cevher, bir-çok, tümel-tikel, neden-nedenli, öncelik-sonralık, fiilî-güç halinde, zorunlu-mümkün şeklindeki başlıklar altında incelemiştir.

Biz bu çalışmada konunun genişliğine binaen Gazâlî'nin varlık anlayışını zorunlu, mümkün ve imkânsız varlık bir de varlık mertebeleri açısından ele aldık. Çünkü Gazâlî, varlık anlayışını Zorunlu Varlık açısından değerlendirmekte ve O'na nispetle diğer varlıkları incelemektedir. Ona göre Zorunlu Varlığın dışındaki bütün varlıklar mümkün varlıklardır. Yani var olmaları da olmamaları da bir anlam ifade etmemektedir. O'nun dışındaki bütün varlıklar var oluş sebeplerini Zorunlu Varlığa borçludurlar. Yalnızca Zorunlu Varlık var olmak için herhangi bir sebebe muhtaç değildir. Varlığı kendi zatındandır. O'nun yaratması da zorunlu değildir. Tamamen kendi irade ve kudreti ile bu fiili gerçekleştirir. Ayrıca Zorunlu Varlık asla mümkün varlıklara da benzemez. O, cisim, cevher ve araz olarak nitelendirilemez. O, birdir ve O'ndan yalnızca bir meydana gelir ve bu meydana geliş esnasında O'nda herhangi bir değişim meydana gelmez.

Gazâlî'nin Varlık Anlayışı

Gazâlî ayrıca *Mışkâtü'l-Envâr* isimli eserinde varlığı aslı itibariyle kendinden ve varlığı başkasından olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Varlığa dâhil oluşu başkasından kaynaklananın varlığı geçicidir, ödünçtür, kendi kendine kâfi değildir. Ayrıca onun aslı yine kendi özü bakımından değerlendirildiğinde o mutlak yokluktur. O sırf başkasıyla ilişkisi açısından vardır. İğreti kıyafet ve servet örneğinden¹³² bellendiği üzere onun gerçek bir varlığı yoktur. O zaman gerçek nur Tanrı olduğu gibi gerçek mevcudiyet Allah'a aittir (Gazâlî 2016: 44-45; Gazâlî 2010b: 32; Gazâlî 2010a: 135). Gazâlî, burada Allah'ı "Nur" olarak nitelendirir ve nur O'nun mukabilindeki varlıktır. Kendi zatında zahir olmayan, başkasının zatında zahir olamaz. Ona göre yokluktan daha kötü bir zulüm yoktur ve Allah'ın mevcut olmaması hem kendine hem de başkasına büyük bir zulmettedir (Gazâlî 2010b: 32). O yüzden Tanrı'nın yokluğu hem düşünülemez hem de onun dışındaki varlık için büyük bir zulüm olur. Gecenin karanlığı eşyanın yok olmasından değildir, gözlere zahir olmamasıyla alakalıdır.

Ona göre bu sayede arifler mecaz çukurundan hakikatin zirvesine yükselirler. Sonunda ayne'l-yakîn bir şekilde varlıkta Tanrı'dan başka hiçbir şey bulunmadığını ve "O'nun zâtından başka her şeyin helâke

¹³² Hakikat: Hatta çekinmeden ifade edebilirim ki: İlk nur dışında kalanlara "nur" ismi tamamen mecaz olarak tevdi edilmektedir, metaforudur. Çünkü O'nun dışında kalanların hepsi, zatı dikkate alındığında gerçekte nura sahip değillerdir. Aksine nuraniyetlerini başkasından almışlardır. Ödünç aldıkları bu nuraniyetin, zatında sürekliliği yoktur. O ancak başkasıyla devam etmektedir. Ödünç alanın emanet aldığı şeye nisbeti ise, metaforudur. Ne dersin; bir elbise, bir at, bir binek veya bir lambayı ödünç alan biri mi varlıklardır, yoksa ona bütün bunları sağlayan mı? Şüphesiz ödünç alan aslında fakirdir. Zengin ise, bunların hepsini ödünç verendir. Ödünç verdiği şeyleri geri isteme veya çekip alma hakkı vardır. (Gazâlî 2010b: 31).

mahkûm olduğunu” (Kur’an Yolu (Erişim 13 Eylül 2023), Kasas 28/88.) idrak ederler. Çünkü O, herhangi bir zamanda esasen yok olacak değildir. Bilakis ezel ve ebed bakımından yok olmuş demektir. Çünkü Tanrı’ya nispetle varlığın durumu yalnızca böyle mülâhaza edilir. O’nun dışındaki her şey, kendi aslı bakımından salt yokluktur. İlk Gerçek’ten kendine vasıl olan varlık bakımından o varlık, var hale getirilir. Fakat onun varlığı, kendi aslında değil, mevcut hale getirenin varlığını takip etmesi bakımından vardır. O sıra var olan sadece Tanrı’nın zatıdır (Gazâlî 2016: 45).

Ontolojik Bağlamda Varlık

1. Zorunlu varlık (Vâcibü’l-Vücûd)

Zorunlu varlığın tanımı sözlüklerde şu şekilde yapılmaktadır: ‘Gerekli ve sabit olmak’ manasındaki ‘vücûb’ kelimesinden türemiş bir sıfat olup ‘gerekli ve sabit olan’ anlamındaki vâcib ile ‘bulunmak, var olmak; bulunuş, var oluş’ diye tanımlanan vücûd kelimesinden meydana gelmiş bir birleşik kelimedir. ‘Varlığı gerekli zorunlu, varlığı kendinden olup başkasına ihtiyaç duymayan’ şeklinde tanımlanır ve yalnızca Allah için kullanılır (Topaloğlu ve Çelebi 2017: 335).

Gazâlî’ye göre varlığı zorunlu olan ise; var olmadığı, yok (ma’dûm) olduğu farz edildiğinde imkândışı bir netice olarak ortaya çıkan (zorunlu) şeydir. O, zorunlu varlığı mümkün olanla karşılaştırdığında, mümkün kavramı, varlığını veya yokluğunu farz ettiği vakitte ortaya imkândışı bir netice olarak çıkmayan (mümkün) şeyi kastetmektedir (Gazâlî 2013: 520; Akyol, Uyanık ve Arslan 2016: 372).

Gazâlî, Zorunlu Varlığı iki kısma ayırmaktadır. Bunların ilki varlığı zâtı nedeniyle zorunlu olan, ikincisi ise varlığı zâtı sebebiyle değil de başkasından dolayı zorunlu olandır. Bu varlıklardan zâtı nedeniyle zorunlu olanı o şöyle tanımlar: yok olduğunun farz edilmesi, onun yokluğu nedeniyle diğer bir şeyin yokluğunun imkânsız olması şeklinde değil de, kendi zâtından sebep imkânsız olandır. Bundan kasıt, Yüce Tanrı’nın zatıdır (Gazâlî 2013: 520).

Varlığı, zâtı dolayısıyla değil de diğeri nedeniyle zorunlu olan ise, zatı dışındaki herhangi başka bir şey var olarak kabul edildiğinde onun ma’dûm oluşu imkânsız hale gelen şeydir. Bu durumda ezeli iradenin âlemin var olması şeklinde vuku bulduğunu farz edersek, âlemin varlığı zorunludur (vâcibü’l-vücûd). Ancak âlemin varlığının zorunluluğu, onun kendi zatından değil, ezeli irade nedeniyle. Hâlbuki Tanrı’nın varlığının zorunlu olması onun zatından kaynaklanmaktadır. O’nun zâtının başka herhangi bir nedene ihtiyacı yoktur. Genel olarak ifade edersek, varlık sahasına çıkmış olan her eşyanın varlığı, varlık sebebinin var oluşu nedeniyle mutlaka zorunludur. Gazâlî’ye göre bir şeyin varlığının imkânından bahsediyorsak, onun var olma ihtimali ile yok olma ihtimali eşit derecede mümkündür. Varlık ve yokluk imkânı birbirine eşitlenince varlığa gelmeyip yok olarak kalır. Çünkü varlığının yokluğuna galip gelip öne çıkması, o şeyin varlık illetinin, onu illet haline getiren herhangi bir olgunluğa erişmesi nedeniyle varlığının zorunlu olmasıyla alakalı bir vaziyettir (Gazâlî 2013: 520-522).

Bu açıklamalar sayesinde bazı meseleler açıklığa kavuşur. Bu hususlardan ilki, bir şeyin hem kendi hem de diğerleri nedeniyle Zorunlu Varlık (vâcibu’l-vücûd) olduğunu düşünmek imkânsızdır. Bu yüzden Gazâlî’ye göre eğer kendisi dışındakiler yok edilir veyahut da başkasının varlığı dikkate alınmazsa ortaya şunların dışında herhangi bir sonuç çıkmaz: İlk olarak, ya onun varlığının zorunluluğu ortadan kalkar ki bu durumda varlığı, kendi zâtı sebebiyle zorunlu olmaz. Veyahut da onun varlığı devam eder ve varlığının zorunlu oluşu başkasından kaynaklanmaz. Dolayısıyla başkası da etkisiz ve fazlalık olur. İkinci olarak, varlığı başkası nedeniyle zorunlu her şey kendisi bakımından, varlığı imkân dâhilindedir. Çünkü bir şeyin varlığı kendi zâtı bakımından ya mümkün ya zorunlu ya da imkânsız olarak nitelendirilir. Bu sınıflandırmadaki son iki nitelendirme hem bâtil hem de geçersiz olarak kabul edilir. Çünkü bir şeyin zâtı nedeniyle varlığı imkânsız olsaydı, ona ait, ötekisi nedeniyle bir varlık düşünülemezdi. Eğer zâtı nedeniyle varlığı zorunlu olsaydı, evvelden ifade edilen özellikten dolayı diğeri sebebiyle varlığı zorunlu olmazdı. Bundan dolayı, onun zâtından kaynaklanan bir biçimde varlığı mümkündür (Gazâlî 2013: 522).

Başka bir ifadeyle kendi zâtı açısından varlığı imkân dâhilinde olan her şey, başkası nedeniyle zorunludur. Öyleyse mümkün varlıkların hepsinde var oluş sebebi dikkate alınır ve var olduğu farz edilirse, varlığı zorunludur. Sebebinin yokluğu düşünülürse, bu kez de varlığı imkânsızdır. Eğer varlığı mümkün olan

bu Şeyin varlık ve yokluğuna bakılmaksızın, illeti göz ardı edilirse, onun zâtına ait olan üçüncü anlam ve nitelik bulunmaktadır ki işte bu mana da ‘imkân’dır. Öyleyse her mümkün, imkânsız ve zorunludur. Yani illetin yokluğu varsayıldığında imkânsızdır. Dolayısıyla o, zâtı nedeniyle değil de, diğeri sebebiyle imkânsız (Mümteni‘) olur. Aynı şekilde mümkün Şeyin varlığı, onun sebebinin varlığı düşünöldüğünde ise zorunludur. Bu yüzden zâtı nedeniyle olmayıp diğeri sebebiyle zorunludur. Aynı şekilde onunla birlikte, varlık ya da yokluk açısından sebebi göz ardı edildiğinde zâtı bakımından mümkün olur (Gazâlî 2013: 523-524).

Üçüncüsü, iki Şey arasında nedensellik yüzünden birinin diğerine nispetle varlığı zorunlu olmaz. Zira zorunluluğu diğerine bağlı olan Şeyin, zaman açısından olmasa da, zât bakımından kendisinden evvel var olan bir sebebi bulunur. Bundan dolayı da zâtının varlığı açısından mukaddem olanın, zâtı bakımından başkasından muahhar olması imkânsızdır. Çünkü onun, illet olması nedeniyle zâtının varlığı açısından mukaddem oluşu; sebebe bağlı var olması bakımından ise muahhar olması zorunludur. Hâlbuki böyle bir Şeyin olması muhaldir. Aksi takdirde bu Şeyin kendinden evvel olan Şeyden, zâtının var oluşu açısından önce olması zorunludur. Dördüncüsü ise, zâtının varlığı bakımından varlığı zorunlu olanın, tüm veçheleriyle varlığı zorunlu olmalı ve bu sebeple muahhar olan Şeyler onun üzerinde, onu mekân edinerek varlık haline gelmemelidir. Ayrıca o, bir değişikliğe de uğramamalıdır. Dolayısıyla ona ait, muhtemel (ilerde var olacak bir Şeye ilişkin) yeni bir irade, aynı şekilde oluşması beklenen yeni bir bilgi ve mevcudiyetinden sonra ortaya çıkan yeni bir niteliği olamaz. Bilâkis ona ilişkin var olması mümkün her Şeyin, onun zâtında/zâtı nedeniyle, zâtından sonraya kalmaksızın hazır ve mevcut olması zorunludur (Gazâlî 2013: 525-526).

Gazâlî Makâsıdu'l-Felâsife isimli eserinde Zorunlu Varlıkla ilgili olarak on iki özellik tespit eder ve onları açıklar. Bu özellikler Őöyledir:

- Zorunlu varlık ilinti olamaz. Çünkü ilinti cisme bağlıdır. Cismin yok olması, ilintinin de yok olmasını gerektirir. Hâlbuki Zorunlu Varlık, kesinlikle kendisi dışındakine bağımlı olmayan bir varlıktır. İlinti ise mümkün varlıktır ve varlığı başkasına bağlıdır. Başkasına bağlı olan ise Zorunlu Varlık olamaz (Gazâlî 2002: 163).

- Gazâlî, Zorunlu Varlık’ın cisim olmadığını iki açıdan ele alır. Birincisi, bütün cisimler miktar ile kısımlara bölünür ve cismin tamamı, bu kısımlara bağlıdır. Parçaların yok farz edilirse, cismin bütünün yokluğunu zorunlu kılar. İnsanın zâtını oluşturan kısımların yok olması demek, insanın da yok olması demektir. İkincisi ise, cisimlerin form (beden, Şekil) ve ilk madde (heyula, arkhe) meydana geldiği sabittir. İlk madde ortadan kalktığında cisim diye bir Şey de kalmaz. Aynı şekilde form yok olursa cisim de yok olur. Cisimlerin tamamı, boşluğu dolduran cevherlerden oluşmaktadır. Hareket, sükûn, ayrılmak, toplanmak; miktar ve Şekil gibi Şeyler cisim ile aynı Őeylerdir. Bunlar da hudûs alametidir. Dolayısıyla Zorunlu Varlık cisim olamaz (Gazâlî 2002: 163-164; Gazâlî 2012: 49; Gazâlî 2011a: 272).

- Form Zorunlu Varlık’ın benzeri olamaz. Zira form ilk maddeye (heyûla) bağımlıdır. Kendisiyle birlikte bulunduğu heyûlanın yok ortadan kalkması, formun da yok olmasını mecbur eder. Zorunlu Varlık, formun bulunduğu yer olan ve yalnızca formla mündemiç heyûla gibi de olmaz (Gazâlî 2002: 164).

- Zorunlu Varlık’ın varlık olma açısından, mahiyetiyle aynıdır. Zorunlu Varlığın benlik (inniyet) ve özünün (mahiyet) aynı olması zorunludur. Çünkü benliğin, özden farklı olduğu ve benliğin, mahiyette bulunan bir ilintiden müteşekkil olduğu daha önceden tespit edilmiştir. Nesneye sonradan eklenen Şey, sebeplidir. Zira nesnede bulunan, kendi mahiyeti ile var olsaydı, başkasında olmazdı. Sonradan ortaya çıkan Şey, başkasıyla beraber bulunduğuna göre, diğerlerine bağlıdır. Ancak müşterek bulunduğu nesneyle birlikte var olur (Gazâlî 2002: 164).

- Her biri diğerinin sebebi olma manasında, bütün varlıklar Zorunlu Varlığa bağlıdır. Ancak O, hiçbir varlığa bağlı değildir. Başka bir varlığa bağlı durumu, Zorunlu Varlık için imkânsızdır. Zorunlu Varlık haricindeki mevcudatın her biri, neden olma açısından diğerine göre mukaddem, nedeni olması bakımından ise diğerine nazaran muahhardır. Bu O’nun açısından saçmadır (Gazâlî 2002: 165).

- Zorunlu Varlık, sebeplilik manasında değil, iki kardeşin arasındaki bağa benzer bir şekilde olduğu gibi birbirlerine izafe edilmeleri anlamında, zâtı dışındaki varlıkların kendisine bağlı olduğu gibi, kendisi onlara bağlı değildir. Kısacası varlıkların yokluğu, Zorunlu Varlığın yokluğunu mecbur etmiyorsa aralarındaki nedenselliğe delil gösterilemez (Gazâlî 2002: 165).

• Zorunlu Varlığın, her parçası Zorunlu Varlık olmak kaydıyla iki şeyden oluşması imkânsızdır. Çünkü önceki tartışmalarda ayırım ve ilintinin tümelin mahiyetinin hakikatine bir tesirinin olmadığı ifade edilmiştir. Gazali buna örnek olarak şunu gösterir: insan olma özelliğinin, hayvanların hayvan olmasında bir etkisi yoktur. İnsan, hayvanlar arasına varlık olarak dahil olur. Bu ise varlığın, öz ve diğer şeyler üzerinde bir ilinti olarak bulunmasından kaynaklanmaktadır (Gazâlî 2002: 166).

• Zorunlu Varlığın zâtında zâit (artık) bir vasıf bulunmamaktadır. Çünkü Zorunlu Varlık, bu zâit vasıf yok farz edildiğinde varlığı yok olacaktı. Bu şekilde bir niteliğe sahip olmuş olsaydı, bu zâit vasfa bağlı olmuş olurdu. Bu durumda ise Zorunlu Varlığın zâtı, sadece hepsi birleştiğinde uyum içinde çalışan parçalardan meydana gelmiş olurdu. Hâlbuki kısımlardan oluşmuş şeyin sebepli olduğu bilinen bir durumdur. Dolayısıyla Zorunlu Varlıkta zâit bir nitelik olması imkânsızdır (Gazâlî 2002: 167).

• Zorunlu Varlıkta değişim olması muhaldir. Çünkü değişim daha evvel Zorunlu Varlıkta olmayan bir vasfın zuhur etmesidir. Sonradan ortaya çıkan her şey bir nedene muhtaçtır. Zorunlu Varlığın bir sebebe muhtaç olması imkânsızdır. Dolayısıyla Zorunlu Varlık değişmez (Gazâlî 2002: 168).

• Doğrudan Zorunlu Varlıktan tek bir şey zuhur eder. Vasıtalarla birçok şey belli bir düzene göre çıkar. Bunun nedeni, Zorunlu Varlığın birliği ve kendisinde hiçbir şekilde çokluğun olmamasının sabit olmasıdır. Çünkü çokluk, ya mürekkep cisimde olduğu gibi unsurları özerk olan parçaların çokluğu ile meydana gelir veya nesnenin –ilk madde, form, varlık ve öz gibi- biri diğerinden özerk olmayan iki şeye bölünmesi biçiminde birden fazla olmasıyla ortaya çıkar. Bu bahse konu olan durum Zorunlu Varlık için imkânsızdır. Zorunlu Varlık ‘Bir’dir (Gazâlî 2002: 168; Gazâlî 2012: 74-78; Gazâlî 2011a: 276).

• Zorunlu Varlığa ilinti olmadığı gibi, cevherin kendi nefsiyle kâim bir mahalde olmamasına rağmen, Zorunlu Varlığa cevher de denilemez. Cevher halk dilinde; varlığı bir mekânda yer almayan öz ve hakikattir. Daha doğrusu cevher var olduğunda, varlığı bir mahalde değildir. Fiilî olarak ortaya çıkmış bir varlık gibi de var değildir. Ayrıca cevherler bir boşlukta hareket ve sükûn halinde bulunmaktadır ve bu durumdan hali değildirler. Hareket ve sükûn yaratılmış birer durumdur. Dolayısıyla hareket ve sükûn mahiyet açısından Zorunlu Varlıkta bulunmaz. O halde cevher, özü benliğinden başka olan bir varlıktan müteşekkildir. Özü ve benliği bir olan varlık, bu kavramlarla cevher olarak nitelendirilemez (Gazâlî 2002: 169-170; Gazâlî 2012: 48; Gazâlî 2011a: 272).

• Zorunlu Varlığın haricindeki bütün varlıkların bir düzen içerisinde Zorunlu Varlıktan meydana gelmesi ve kendisi haricinde her şeyin, varlığını Zorunlu Varlıktan alması şarttır. Zorunlu Varlık dışındaki varlıklar mümkün varlıklardır ve varlıklarını O’ndan alırlar (Gazâlî 2002: 171).

Mümkün varlık

Bir varlığın mümkün olması, onun var olmasının zorunlu olması demektir. Allah haricindeki tüm mevcudat mümkün varlıklardır. Zira bu varlıklar olmasalar da olur. Sonuçta bir vakit yoklardı. Sonraları var olup; var iken de sonradan tekrar yok olurlar. Zorunlu Varlık ise her daim var olan ve var olması mecburi varlıktır. Çünkü her şey O’nun varlığına bağlıdır. Bu varlık sadece Tanrı’dır. Zorunlu varlık her daim var olduğu için, o kendiliğinden vardır. Onun bir var edicisi yoktur. Mümkün olan varlıklar ise, var olmadan önce yokturlar. Bunların bir zaman yokken ondan sonra var olmaları, onların var olmalarını isteyen ve onları varlık durumuna çıkararak bir yaratıcıya ihtiyaç duyarlar. Çünkü böyle bir yaratıcının müdahalesi olmazsa, yok olan bir şey ile nihaye yokluk durumunda kalır. Çünkü onun var olması için başka bir sebep ve güç mevcut değildir. Hal böyle olunca, yok iken var olan bütün varlıklar Allah’ın varlığının birer delilidirler. Çünkü O olmasaydı, bütün bu varlık âlemi de var olmazdı. Bunlar o zaman yokluktan çıkıp varlığa ulaşamazlardı (Gazâlî 2011b: 181).

Mümkün varlık, tabii olduğu şeyle üç bakımdan ilişkilidir:

a. Birincisi, mümkün varlığın varlık nedeni, zorunlu varlıktır. Çünkü yukarıda nedenin varlığı, nedenlinin varlığını zorunlu kılar demiştik.

b. İkincisi, mümkün varlığın bir sebebinin olmaması muhaldir. Mümkün varlık bir sebep olmaksızın var olduysa, kendi kendine var olmuş demektir. Bu ise onun mümkün değil, Zorunlu Varlık olmasını mecbur kılar.

c. Mümkün varlık için, sebebin olması ve olmaması önemli değildir. Sadece kendi kendine iltifat ediyorsa, mümkün varlığın mahiyetinde üçüncü bir hal vardır. Buna da imkân denir. Buna örnek olarak şu gösterilebilir: Dört rakamının varlığının sebebi iki artı ikidir. İki artı ikinin yok farz edilmesi, kozmosta “dört”ün varlığını muhal kılar. İki artı ikinin var kabul edilmesi, “dört”ün varlığını gerekli hale getirir. İki’ye değil de, dört’ün mahiyetine rağbet edilirse; dört kendi özünde mümkündür. Kısacası varlığı da yokluğu gibi imkân dahilindedir. Öyle ise varlığı özünde olan her mümkün, yalnızca sebebiyle meydana gelir. Bir varlık, sebebiyle birlikte mümkün varlık olarak kaldığı vakit nispetinde var olmaz. Yalnızca sebebiyle Zorunlu Varlık olunca mevcut olur. Zira mümkün olarak kaldığı süre boyunca yokluğu devam eder. Öyle ise imkânın ortadan kaldırılması gerekir. Varlığın kendi özünde bulunan imkân ile kaldırılan imkân aynı değildir. Çünkü bu imkân, sebebine bağlı değildir. Aksine sebebinde yer alan imkân kaldırılıp, zorunlulukla mübadele yapılması gerekir. Bu ise sebep için gerekli olan tüm koşulların yerine getirilmesi ve sebebinin nasıl olması gerekiyorsa o hale getirilmesi ile mümkündür (Gazâlî 2002: 158-159).

İmkânsız Varlık

Filozoflar şöyle demektedir: “Biz sizin, her mümkün olayın yüce Allah’ın kudreti dâhilinde olduğu şeklindeki görüşünüzü anlayışla karşılıyoruz; siz de bizim, her imkânsız olanın kudret dâhilinde olmadığı tarzındaki görüşümüzü anlayışla karşılayın. Çünkü bazı şeylerin imkânsız, bazılarının imkân dâhilinde olduğu, bazıları hakkında ise aklın kararsız kaldığı ve mümkün olup olmadığı konusunda hüküm vermediği bilinmektedir. O halde size göre imkânsızın tanımı nedir? Eğer imkânsız, aynı şey hakkında hem olumlu hem olumsuz yargıda bulunmaksa, bu durumda iki şeyden her birinin öteki olmadığını, bu sebeple bunlardan birinin varlığının ötekini varlığını gerektirmediğini söyleyiniz. Ve yine deyin ki: Yüce Allah irade edilen şeyi bilmeksizin iradeye, hayat olmaksızın ilmi yaratmaya, bir ölünün elini hareket ettirmeye, onu oturtup eliyle ciltlerle kitap yazdırmaya; gözü açık, göz bebeği kendisine dönmüş olduğu halde görmeyen, hayat ve kudret sahibi olmayan bu ölüye sanatları öğretmeye kadir. Yüce Allah onda bu düzenli fiilleri elini hareket ettirerek yaratır, hareket yüce Allah’tandır. Hâlbuki bunların olabileceğini kabul etmek, iradeli hareket ile irade dışı hareket arasındaki farkı ortadan kaldırır. Buna göre düzenli fiil, onu yapanın bilgisi ve kudret sahibi olduğunu göstermez. Bu durumda Allah’ın cansız canlıya ve taşı altına çevirmeye kâdir olduğu gibi cinsleri değiştirmesi, mesela cevheri araza, ilmi kudrete, siyahı beyaza ve sesi kokuya dönüştürmeye de kâdir olması gerekir. Oysa bu anlayış, sayılmayacak kadar çok imkânsızlığı beraberinde getirir.” (Gazâlî 2009: 174-175).

Filozofların bu iddiasına Gazâlî şöyle cevap vermektedir: İmkânsız olan kudret dâhilindeki bir şey değildir. İmkânsız ya bir şey hakkında hem olumlu hem olumsuz yargıda bulunmaktır. Veyahut genel olanı reddedip özel olanın varlığını kabul etmektir. Yahut da biri reddedip ikinin varlığını kabul etmektir. Bu halde olan şey muhal kabul edilmez. Muhal olmayan da güce binaen var demektir (Gazâlî 2009: 175).

Siyahla beyazın aynı zamanda bir arada bulunması ise imkânsızdır. Çünkü Gazâlî, nesne üzerinde (mahall) siyahlık fenomeninin (suret) varlığından beyazlık özünün reddedildiğini ve siyahlığın var olduğunu anlarız. Eğer siyahlığın varlığından beyazlığın reddedildiği anlaşılıyorsa, beyazlığın aynı vakitte hem var hem de yok olması muhaldir (Gazâlî 2009: 175).

Aynı kişinin aynı zaman diliminde iki farklı mahalde olması imkânsızdır. Çünkü Gazâlî, o şahsın evde olmasından hareketle, evin dışında herhangi bir yerde olmadığı çıkarımını yapmaktadır. Şahsın evde olması evin haricinde bir yerde bulunmadığı anlamına gelmesine rağmen, onun evin dışında bir mekânda olduğunu varsaymak muhaldir. Aynı şekilde o, iradeden de malum olan şeyi murat etmeyi anlamaktadır. Çünkü bilgiye dayanmayan istekte bulunmak, iradenin olmadığına kanıttır. Bu durum Gazâlî’nin anladığı şeyin reddi olarak ortaya çıkmaktadır (Gazâlî 2009: 175).

Cansız olanda bilginin yaratılması imkânsızdır. Gazâlî’ye göre “cansız” kavramı algıları olmayan şey anlamındadır. Cansız olanda algı kudreti yaratılırsa, herkesin bildiği manada ona cansız demek muhaldir. Ayrıca cansız olanda algı kuvveti yaratıldığı halde algılayamıyorsa, algılamayanda oluşan şeye “bilgi” adını vermek imkânsızdır. Bu durum cansızda bilginin oluşmasını imkânsız kılar (Gazâlî 2009: 175).

Cinslerin birbirine dönüşmesine gelince, bazı filozoflar bunu yüce Allah’ın kudreti dâhilinde olduğunu söylemiştir. Buna karşılık cevap olarak Gazâlî şunları söylemektedir: Bir şeyin başka bir şeye dönüşmesi akıl

dışı bir olaydır. Zira cinslerin birbirine dönüştüğünü kabul ettiğimizde siyahlık griye dönüşünce siyahlık olduğu gibi kalır mı kalmaz mı? Bu sorunun cevabı şayet siyahlık ortadan kalkıyorsa, dönüşmemiştir, bilakis o yok olmuştur. Aynı zamanda onun yerine başka bir şey var olmuş demektir. Ayrıca siyahlık dönüştüğü halde grilikle beraber varlığını devam ettiriyorsa bu da dönüşmediğini gösterir. Fakat bu durum başkasının ona eklendiği anlamına gelir. Eğer dönüşüme maruz kaldığı halde siyahlık yok olup ve grilik ortadan kalkıyorsa, yine evrilmeyip eski halinde kalıyor demektir. Gazâlî “*kan spermaya dönüştü*” derken, bununla bir maddenin bir şekilden sıyrılıp başka bir şekle büründüğünü kastetmektedir. Kısacası ona göre, sabit olan bir madde üzerinde bir form yok olurken bir başka şekil meydana gelmiş ve madde üzerinde bu iki şekil birbirlerini takip etmiştir. Gazâlî, “*Su ısınarak havaya dönüştü*” denildiğinde şunu anlar: Su görünüşünü kabul eden maddenin bu halden sıyrılarak başka bir hali kabul ettiğini anlamaktadır. Buna göre madde müşterek olduğu halde su, bu vasfını bırakarak başka bir sureti kabul etmiştir. O zaman madde müşterek, görünüş ise değişmektedir. “*Asa ejderhaya, toprak hayvana dönüştü*” şeklindeki olaylar cisimlerin birbirine dönüşmesine örnek teşkil etmektedir (Gazâlî 2009: 176). Buradan Gazâlî’nin mucizeleri kastettiği aşikârdır.

Bunun dışındaki araz ile cevher, siyahlık ile grilik ve diğer cinsler arasında müşterek bir madde yoktur. Bu yüzden bahse konu değişimler imkânsız kategorisindedir.

Gazâlî’ye göre Tanrı’nın ölüleri diriltmesi, hayatta iken yaptığı gibi elini hareket ettirmesi, oturup kalkması, eliyle yazı yazar hale gelmesini, seçme iradesine sahip bir güce bağladığımız sürece böyle bir şey mahiyeti itibariyle imkânsız değildir. Böyle bir durum, sadece evrende var olan düzene mugayir olduğu için reddedilmektedir. Bununla ilgili olarak filozoflar “fiilin sağlam ve düzenli oluşu failin bilgili olduğunu gösterir” prensibini hükümsüz hale getireceğini iddia etmektedirler. Hâlbuki olay onların dediği gibi değildir. Gazâlî’ye göre söz konusu fail Tanrı’dır. Fiili güçlü ve düzenli yapan da, onu bilen de Allah’tır (Gazâlî 2009: 176).

Filozofların “Zorunlu hareketle iradeli hareket arasında bir fark kalmaz.” şeklindeki iddialarına da Gazâlî şöyle cevap vermektedir: “Biz bu durumu kendi nefsimizden bilmekteyiz; çünkü biz zorunlu olarak kendimizde iki hal yani hareket arasında farklılık bulunduğunu görmekteyiz ve bu farka “kudret” demekteyiz. Böylece mümkün olan iki tür hareketten birinin bir anda, diğerinin ise bir başka anda gerçekleştiğini bilmekteyiz. Bu da hareketin, onu meydana getiren kudretle birlikte bir anda, iradeye dayanmayan hareketin de bir başka anda meydana getirilmesi demektir. Kendi dışımızdaki şeylere bakıp birçok düzenli hareketi gördüğümüzde onları yapma hususunda bizde bir bilgi meydana gelir, işte yüce Allah bu bilgileri tabiatta süregelen düzene göre yaratır. Bu bilgiler sayesinde biz, imkânın iki türünden birini biliriz. Fakat yukarıda geçtiği gibi buna dayanarak ikinci türün imkânsız olduğunu açıklayamayız.” (Gazâlî 2009: 177).

Varlık Mertebeleri

1. Zâtî Varlık

Gazâlî bunun hissin ve aklın dışında, sabit, hakiki varlık olduğunu, his ve aklın bu varlıktan bir görünüş aldığını, bu aldığı şeye ise idrak dendiğini ifade eder. Ona göre yerin ve göklerin, bitkilerin ve hayvanatın varlığı ile Peygamber’in varlığını haber verdiği yedi sema, Kürsî ve Arş da bu varlık grubuna dahildir. Bunlar zahirî anlamları ile anlaşılırlar. Bu varlıklar te’vîl edilmezler. Bunlar hayal ve his ile idrak edilsin veya edilmesin kendi nefislerinde var olan cisimlerdir (Gazâlî 2014: 30-33; Bolay 2013: 269; Görmez 1999: 359; Taylan 1989: 144).

2. Hissî Varlık

Gazâlî’ye göre bu, gözün görme kuvveti sayesinde tecessüm eden bir varlık olup gözün haricinde bunun var değildir. Dolayısıyla o histe mevcut olup hissedene, kısacası o duylara mahsustur. Başka hiçbir şey buna karışmaz. Gazâlî, uyuyan bir kişinin gördüğü şeylerle uyanık bir hastanın gördüğü ve hissinin haricinde bir varlığı olmayan bazı fenomen ve hayaletleri bu varlık grubuna dâhil eder. Ayrıca peygamberlerin, velilerin, uyanık ve sağlıklıyken meleklerin cevherlerine şahit olup güzel suretler görmelerini de bu varlık grubundan sayar. Gazâlî, buna da Peygamberin Cebrail’i çoğunlukla bu şekilde görmesini örnek verir ve Cebrail’in kendi suretinde sadece iki defa görüldüğünü belirtir. Peygamber’in rüyada görülmesini de hissi

varlığa delil olarak gösterir. Ancak onun suretinin uykudaki kişinin hayalinde görünmesiyle bunun gerçekleştiğini söyler (Gazâlî 2014: 30-34; Bolay 2013: 269; Görmez 1999: 359; Taylan 1989: 145).

3. Hayâlî Varlık

Gazâlî, duyuların konusu olan varlıkların suretlerine bu ismi vermektedir. Bu varlıklar duyuların algı alanından kaybolunca zihinde bu varlıkların birer suretinin kalmasıyla meydana gelir. Gazâlî, gözümüzü kapattığımızda bir filin veya atın suretinin dışarda olmadığı halde, zihinde tam olarak canlanmasını hayâlî varlıklara örnek olarak vermektedir (Gazâlî 2014: 31-34; Bolay 2013: 269; Görmez 1999: 363; Taylan 1989: 145-146). Onun burada imajlara “hayalî varlık” ismini verdiği ortaya çıkmaktadır (Gazâlî 2014: 31-34; Bolay 2013: 269; Görmez 1999: 363; Taylan 1989: 145-146).

4. Akıl Varlık

Gazâlî malum bir şeyin bir ruhu, bir gerçekliği bir de anlamı olan varlıklara bu adı vermektedir. Ona göre akıl bu varlıkların hayaldeki veya histeki ya da dışardaki görünüşüne itibar etmeksizin, soyut anlamını alır. O el örneğini verir. Ona göre elin hissi ve hayali bir sureti vardır. Bir de elin anlamı vardır ki, bu ise onun gerçeğidir. Bu mana elin “kavrama kudreti”dir. İşte akli olarak el bu “kavrama kudreti”dir. Aynı şekilde kalemin gerçeği de yazma özelliğidir. Akıl, kalemin bu anlamını kâş ve divit’in hayali ve hissi görünüşüne bakmaksızın idrak eder. Dolayısıyla Gazâlî bahse konu olan kavramlara, varlık olarak bakar (Gazâlî 2014: 31-34; Bolay 2013: 269; Görmez 1999: 363; Taylan 1989: 145-146).

5. Şihî Varlık

Gazâlî bu varlığa örnek olarak Tanrı hakkında vârid olan; gazap, şevk, sabır vs. gibi şeyleri vermektedir. Örneğin gazabın özü, sonuçta sükûnete kavuşmak ve ferahlamak için kalpteki kanın coşmasıdır. Bu ise acı (elem) ve noksanlık anlamına gelir. Gazabın; akli, hayali ve hissi bir biçimde Tanrı’ya nispet edilemeyeceği neticesine kanıt ile kavuşanlar, gazabı; onu meydana getirdiği sonuçları ortaya çıkaran başka bir sıfat şeklinde zikretmiştir. Bundan dolayı gazabı “ceza vermeyi irade etme” şeklinde açıklamışlardır. Dolayısıyla onu irade sıfatına indirgemişlerdir (ircâ’). Aslında gazap ve irade arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Fakat gazap ile irade sahip oldukları vasıflardan bazıları açısından birbirine yakın oldukları gibi “acı verme” şeklinde bir sonuç ortaya koymaları yüzünden birbirlerine benzemektedirler (Gazâlî 2014: 36-37; Taylan 1989: 146). Kısacası bir şeyin görünüşü ile gerçeği ne dışında ne histe ne hayalde ne de akılda kendiliğinden bulunmamasıdır. Ancak varlığı farklı bir şey olup bir vasfı ve niteliği ile diğer varlıklara benzemesi hasebiyle Şihî varlık olarak adlandırılır (Gazâlî 2014: 32; Görmez 1999: 366).

SONUÇ

Gazâlî kendi dönemindeki Batınîlik hareketlerine göğüs germek amacıyla o dönemde İslam’ın inanç akidelerine zarar verecek her türlü konuyla ilgilenmiştir. Varlık konusu da böyle bir meseledir. Allah’ın irade ve kudretini hiçe sayma adına İslam’ın dışladığı her türlü varlık anlayışını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de eski Yunan kültüründen faydalanmışlardır. Çünkü varlık konusunda ilkçağ felsefesi filozoflarının ortaya koyduğu fikirler İslam’ın ortaya koyduğu yaratma düşüncesini sarsacak nitelikte özellikler taşımaktadır. Özellikle de evrenin yaratılmadığı ve ezeli olduğuna yönelik düşünceler ilkçağ düşüncesinde bolca bulunmaktaydı.

Gazâlî bu fikirlerle mücadele edebilmek adına filozofları ve onların eserlerini iyice tetkik etmiş ve İslam’a aykırı olan noktalarına yönelik eleştiriler ortaya koymuştur. Her ne kadar ortaya koyduğu bu düşünceler zamanla onun felsefe karşıtı olduğu iddiasını gündeme getirdiyse de dönemindeki zararlı akımlara karşı mücadelede önemli bir yere sahip olmuştur. Onun düşünceleri kendinden sonraki dönemlerde de ortaya çıkan ve dine karşı saldırı olarak nitelendirilecek fikirlere karşı dinin savunusu açısından kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Akyol, Aygün, Uyanık, Mevlüt ve Arslan, İclâl (2016). *İslam Felsefesinde Tanımlar Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları.
2. Bolay, Süleyman Hayri (2013). *Aristo ve Gazzalî Metafizikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
3. Gazâlî (2002). *Felsefenin Temel İlkeleri (Makâsıdu'l-Felâsife)*. (Cemaletdin Erdemci, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
4. Gazâlî (2009). *Filozofların Tutarsızlığı (Tehafütü'l-Felâsife)*. (Mahmut kaya ve Hüseyin Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
5. Gazâlî (2010a). *Hakikat Bilgisine Yükseliş (Meâricü'l-Kuds)*. (Serkan Özburun, Çev.). (3. bs.). İstanbul: İnsan Yayınları.
6. Gazâlî (2011a). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. (Cilt. 1). (Ahmet Serdaroğlu, Çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi.
7. Gazâlî (2014). *İslâm'da Müsamaha (Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zendeka)*. (Süleyman Uludağ, Çev.). (2. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
8. Gazâlî (2012). *İtikadda Orta Yol (el-İktisâd fi'l-İ'tikâd)*. (Osman Demir Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
9. Gazâlî (2011b). *Kur'an Mücevherleri, (Cevahir'ul Kur'an)*. (Abdulhalik Duram, Çev.). İstanbul: Hikmet Neşriyat.
10. Gazâlî (2013). *Mi'yâru'l-İlm (İlmin Ölçütü)*. (Ali Durusoy ve Hasan Hacak, Çev.). İstanbul: TYEKB Yayınları.
11. Gazâlî (2010b). *Nurlar Âlemi (Mişkâtü'l-Envar)*. (4. bs.). (Şadi Eren, Çev.). İstanbul: Nesil Yayınları.
12. Gazâlî (2016). *Varlık, Bilgi, Hakikat (Mişkâtü'l-Envâr)*. (Mahmut Kaya, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
13. Görmez, Mehmet (1999). Gazâlî Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 357-368.
14. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I. Erişim 13 Eylül 2023. https://yayin.diyaret.gov.tr/File/Download?path=3788_1.pdf&id=3788
15. Taylan, Necip (1989). *Gazzalî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri: Bilgi, İman, Mantık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
16. Topaloğlu, Bekir ve Çelebi, İlyas (2017). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. (5. bs.). İstanbul: İSAM Yayınları.

(30)

Ruhangiz SARASTAN ALIYEVA¹³³

ULUSAL MARKAMIZI OLUŞTURMANIN GELIŐİM YÖNLERİ
DEVELOPMENT DIRECTIONS OF CREATING OUR NATIONAL BRAND

ÖZ

Makalede ulusal bir marka yaratmanın gerekliliği ve bu doğrultuda yürütülecek stratejinin hedef yönlerine değinilmiştir. Her ulusal markanın ülke ekonomisini geliŐtirmesinin temel ilkeleri oluşturulacak ve yaratılacak yönler İstikrarlı rekabet koşullarında yerel firmaların gelecekteki üretim imkanlarının ana hedef olması irdelenmiştir. Aynı zamanda ulusal markamızın dünya pazarındaki konumlandırma stratejisinin oluşturulması ana yön olarak gösterilmektedir. Azerbaycan ekonomisinde marka stratejisinin yanı sıra marka adını kazanmış ürünler hakkında bilgiler.

Anahtar Kelimeler: marka, strateji, konumlandırma, temas kitlesi, ihracat odaklı.

ABSTRACT

The article touched on the necessity of creating a national brand and the target directions of the strategy to be carried out in this direction. The basic principles of the development of the country's economy of each national brand to be created and the directions that will be the main target of the future production opportunities of local companies in the conditions of stable competition were examined. At the same time, the positioning strategy of our national brand in the world market creation is shown as the main direction. The role and role of brand strategy in the economy of Azerbaijan, as well as information about the products that have won the brand name.

Keywords: brand, strategy, positioning, contact audience, export oriented.

¹³³ Azərbaycan Universiteti, İqtisadiyyat və idarəetmə kafedrası, Baş müəllim; ORCID: 000-0001-5744-9042; ruhangiz.aliyeva@mail.au.edu.az

GİRİŞ

Azərbaycanın milli brendinin yaradılması və bu istiqamətdə tənzimləyici tədbirlərin yerinə yetirilməsi dünya bazarına çıxış üçün əsas stimullaşdırıcı fəaliyyəti tələb edir. Milli brendin yaradılması - əmtəə və xidmətlər sahəsində yüksək potensiala malik, milli xüsusiyyətlərə əsaslanan, təbii-rekreasiya resurslarını ifadə edən unikal sərişətlərə uyğun gələn dövlət brendi nəzərdə tutulur. Milli brendin yaradılması ölkədə rəqabət gücünü artırmaqla yanaşı, hər bir millətin özünəxas göstəricilərini, tarixi və mədəni qaynaqlarını özündə birləşdirir.[1; s263]. Brendləşmə əsasən unikal görünüş, markalaşma, qablaşdırma tələbi, reklam, daha səmərəli keyfiyyət standartları, emosional yollar yolu ilə istehlakçıya yönümlü şüuruna təsir etməyə malik olaraq məhsul və xidmət seçərkən hansına üstünlük verməsi istiqamətində marketinq tədqiqatının nəticəsi başa düşülür. Milli brendin hazırlanması bu istiqamətdə müsbət fikrin formalaşması həmin ölkənin məhsullarına olan cəlbədiciyi artırmaqla stimullaşdırıcı vasitə hesab olunur. Hər bir milli brend daha çox gəlirə səbəb olaraq həmin ölkənin dünya bazarına çıxış imkanları əldə etmək imkanı qazandırır. Milli brendimizin yaradılmasının əsas imkanlarından biri kimi dayanıqlı sadiq istehlakçıların saxlanmasıdır. Eyni zamanda, ölkəmidə brendləşmə sahəsində yürüdülməyən yeni məhsul yaratmaq siyasəti bu istiqamətdə xarici ölkəyə investisiyaların axınına, milli bazarın inkişafına, ixracı əvəzləmə siyasətinin yürüdülməsinə, valyuta sabitliyinə səbəb olacaqdır. Bu sahədə Azərbaycan brendinə dair dünya bazarında informasiya bazasının dəyişməsi, dahada standartlaşmış milli məhsulların ixrac potensialının artırılması, ölkəmizin brendinin dünya bazarı tələblərinə və standartlara uyğunlaşması günün əsas prioritetlərindən biridir.

Metodologiya

Ölkənin iqtisadi dayanıqlığı və dünya iqtisadi münasibətlər sistemində qoşulması, dünya bazarında mövqe tutması brendin formalaşma səviyyəsindən asılı olur. Milli brendlər makroiqtisadi sabitliliyin təmin edilməsi element hesab edilir. Nəzəri təcrübədə milli brend və onun əhəmiyyətini xarakterizə edən göstəricilər bunlardır:

Milli brend – əmtəə istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı elmi potensiala, mədəni ənənələrə, təbii-rekreasiya resurslarına əsaslanan unikal sərişətlərə malik dövlət brendidir. Milli brend milli rəqabətqabiliyyətliliyi artırmaqla, millətin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, tarixi və mədəni köklərini özündə cəmləşdirir. Brendləşmə (brəndinq) – vahid ideyalı vizual görünüş, qablaşdırma, reklam, keyfiyyət standartları, emosiyalar vasitəsilə istehlakçının şüuruna təsir edərək məhsula (xidmətə) uzunmüddətli seçim üstünlüyünün qazandırılması üzrə marketinq araşdırmasının nəticəsidir. Milli brendin yaradılması və onunla bağlı müsbət fikirlərin formalaşdırılması ölkə məhsullarının cəlbədiciyini artırmaq üçün əsas vasitələrdən biridir. Milli brend yüksək gəlirin qazanılmasına və ölkənin uzunmüddətli inkişafını səbəb olur. Milli brendin üstünlüklərindən biri də davamlı istehlakçıların olmasıdır. Nəticədə, brendləri olan ölkələr nəinki xarici turistləri cəlb edir, həmçinin onun məhsulları rəqabət mübarizəsində uğurlu strategiya qazanmış olur. Bu prosesin güclənməsi ölkəyə xarici investisiyaların axınına və daxili bazarın stimullaşdırılmasına, ixrac potensialının güclənməsinə, valyuta riskinin azaldılmasına, ixtisaslı kadrların ölkəyə axınına sürətləndirir.

Milli brendin strateji hədəfləri

Milli brend yaradılması zamanı müəyyən araşdırmalar aparılaraq müvafiq nəticələr əldə olmalıdır: İlk mərhələdə milli bazarın segmentasiyası müəyyənləşdirilməlidir. Bu zaman bazar iştirakçılarının alış prosesinə malik olan hədəf qruplar seçilməlidir. Məsələn avtomobil seçimində insanların axtardıqları fayda müxtəlifdir. Kimin üçün avtomobil sadəcə nəqliyyat vasitəsi, kimin üçün status göstəricisidir. İlk növbədə bu göstəricilər avtomobil seçiminə təsir edir. Azərbaycan bazarında segmentasiya prosesini həyata keçirmək üçün bir sıra araşdırma şirkətləri fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlər segmentasiya prosesində müxtəlif modellərdən istifadə edirlər. Mədəni mebel brendi yaradılan zaman Azərbaycan bazarında mebelə olan ehtiyacın öyrənilməsi üçün sorğular vasitəsi ilə geniş araşdırma keçirildi. Araşdırma nəticələri əsasında brendin hansı gəlir səviyyəli və hansı mebel zövqü olan adamlara təklif ediləcəyi təyin edildi. Bazarın

seqmentləşməsindən sonra sahibkar konkret seqmentlər təklif edəcəyi məhsul kateqoriyasının bazar payını təyin etməlidir. Bundan başqa hər bir seqment üzrə rəqabət mühiti təhlil edilməlidir. Bazar seqmentin bazar payının çox olması heç də hər zaman yeni brendin bu seqmentdə uğur qazanacağına zərurəti yaratmır. Embawood şirkətinin aşağı gəlir səviyyəli ailələr üçün yaratdığı Madeyra brendinin uğurlu olmasının əsas səbəbi məhz seqmentasiya prosesindən sonra aşağı gəlir səviyyəli ailələr üçün Azərbaycanda mebel təkliflərinin azlığı idi. Bazar seqmentdə olan rəqabət mühiti, brendlərin sayı, ümumi seqmentin artım tempi yeni brend yaradacaq sahibkara gələcək fəaliyyəti üçün həlledici mərhələ hesab edilir. Strateji idarəetmə sahəsində rus əsilli amerikalı alim İ. Ansoffun fikrincə, xarici mühitin təhlili olmayan brendlərin uğurlu olma ehtimalı ən yaxşı 50% olur. Xarici mühit dedikdə sahibkardan asılı olmayan amillər nəzərdə tutulur. Buraya təhizatçılar, qanunvericilik, siyasi vəziyyət, əmək resursları və s. kimi amillər aiddir. Milli brend yaradılarkən bu amillər əsas götürülməlidir.

Bazar təhlilinin nəticəsində yeni yaradacaq milli brendin mövqelənməsi əsas hədəflərdən hesab olunur. Mövqelənmə brendin müştəriyə verdiyi dəyərin ifadəsi və yeni brendin fərqləndirici xüsusiyyətlərinin cəmi kimi qəbul edilir. Bu prosesin aparılması zamanı ümumi və ya böyük kütləyə yönəlmək özündə böyük risklər daşıyır. Azercell şirkətinin yaratdığı “Simurq” brendinin uğursuz olmasının əsas səbəbi məhz ilk gündən aparılan səhv mövqelənmə siyasəti oldu. Brendin müştəriyə verdiyi vəd konkret seqmentə görə deyildi və istifadə edilən “Sizin fərdi informasiya vasitəniz” sloqanı brendin konkret hansı müştəri kütləsinə xitab edəcəyini göstərmirdi. J. Trautun yazdığı “Mövqelənmə” adlı kitabında bu siyasət haqqında kifayət qədər geniş informasiya verilib. Mövqelənmə strategiyasını brendin yaradılması istiqamətində əsas amildir və yeni yaradılacaq brendin həcmindən asılı olmayaraq mütləq hesab olunur. Mövqelənmə strategiyası müəyyənləşdirildikdən sonra brendin əsası olan məhsul siyasəti aparılır. Məhsul siyasəti elə aparılmalıdır ki brendin mövqelənməsindən əvvəl keçməsin. Brendin təklif edəcəyi məhsul (və ya xidmət), qiymət siyasəti, təklif ediləcək yer, reklamlar, personal bir sözlə bütün marketing-miks məhz mövqelənmə siyasəti təsdiq edildikdən sonra müəyyənləşdirilməlidir.

Bu proseslərin sürətlənməsinə səbəb kimi milli şirkətlərin sayının çoxalması və onların rəqib şirkətlərdən fərqli istehsal imkanlarının olması, bazarın tələbinə uyğun istehlakçıyönümlü məhsul siyasəti yürütməsini və onların maraqlarına uyğun alış motivi yaratmağa nail olmaq imkanlarıdır. [2; s. 189]. Azərbaycanda brendləşmə xüsusi əmtəə nişanları, onların hüquqi təminatı, hansı keyfiyyət normal rına cavab verməsi, reklam haqqında qanun, həmçinin “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında”, “Patent haqqında”, “Standartlaşdırma haqqında”, “İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə tənzimlənir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan şirkətləri milli brend siyasəti yürüdrək daxili bazarda xüsusi imkanlara nail olmaq üçün mübarizə tədbirlərini gücləndirirlər. Məhsul və xidmət sahəsində daha uğurlu və uzunmüddətli milli brend siyasətini aparan bir çox Azərbaycan brendlərini yaratmışdır ki, bunlarada Asan Xidmət, Bakcell, Kapital Bank, Unibank, İdeal, Romantic, Kontakt Home, Embawood, Azərçay, Bizim Tarla, Fab Boya və digərlərini qeyd etmək olar.

Milli brendin düzgün yaradılması istiqamətində aparılan brendləşmə siyasəti yürüdərkən bu amillər nəzərə alınmalıdır.

1. Azərbaycan bazarının seqmentasiyasını öyrənmək.

2. Bazarın situasionalı təhlili və tədqiqatı aparıldıqdan sonra yeni yaradılacaq milli brendin mövqelənmə strategiyasının müəyyənləşməsi. Mövqelənmə strategiyası həmçinin brendin müştəriyə verdiyi dəyəri ifadə edərək və yaradılacaq milli brendin fərqli imkanlarını üzə çıxartmaq imkanını qazandırır. Məhz bu imkanların yaradılması zamanı daha geniş istehlakçı kütləsinə yönəlməklə özündə risk yaradır.

3. Milli brendin əlaqə imkanlarını daim nəzarətdə saxlamaq. Uğurlu brend hazırlamağın əsas istiqaməti real bazar tədqiqatı aparmaq və mövqelənmə kifayət etmir. Brend sahibi müntəzəm olaraq istehlakçı ilə əlaqə saxlamalıdır. Hər bir brendin əsas hədəfi istehlakçılar hesab olunur və milli brendlərin

də hədəfi qlobal bazar çıxmaq imkanındır. Milli brend yaradılan zaman hədəf kütləsinin müəyyən olunması zəruri şərtidir. İlk növbədə ölkədaxili və ölkəxarici makro və mikroiqtisadi, siyasi, mədəni mühit amillər öyrənilir və tənlil edilir. İstehsal olunan məhsulların kontakt auditoriyası bu faktorlara görə tənlil edilir və milli brendə uyğun gələn strategiyalar hazırlanır. Xüsusi potensiala malik elmi və nəzəri əsas olan brendlərin öyrənilməsi və hazırlanması qlobal və lokal mühitə çıxan zaman daha uğurlu nəticələr qazandırır. Səbəb olara qlobal və lokal mühit amillərinin nəzərə alınmasını göstərmək olar. Digər bir yanaşma həmin brendlərin güclü assosiasiya təsirinin olması və istehlakçıların emosiyalarına uyğun müraciət formasının seçilməsidir. İstehlakçılar brend məhsulları seçərkən iki yanaşma olur: fiziki olaraq məhsulun istehlakı və emosional olaraq brendin yaratdığı gözəgörünməz assosiasiyanın, imicin istehlakı. Bütün bunları nəzərə alan istehsalçılar uğurlu bir brend yaratmağa nail ola bilirlər. Uğurlu milli brendi mizin yara dılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlətimiz müsbət imicini formalaşdıraraq yeni hədəflərə çatacaqdır. Nəticədə ölkəmizin iqtisadi inkişaf sahəsindəki uğurlu ixracöümlü siyasəti makroiqtisadi tarazlığa səbəb olaraq yeni brendləşməyə yönələcəkdir. "Azərbaycanda istehsal olunub" ("Made in Azerbaijan") ticarət nişanının beynəlxalq səviyyədə təbliği Azərbaycandan müxtəlif brendlərlə qonşu ölkələrə ixrac olunan məhsulların tərkibini əsasən, yeyinti, içki və tikinti sənayesi məhsulları təşkil edir. Ölkəmiz təkəcə neft ölkəsi kimi deyil, həmçinin digər sahələr üzrə tanınaraq, öz məhsullarımızı dünya bazarına çıxarmaq əsas prioritet istiqamət hesab olunur. Bu istiqamətdə kənd təsərrüfatı məhsullarımız, inşaat sənaye sektoru məhsullarımız, mebel sektorunda istehsal olunan məhsullarımız xarici bazarlarda yer tutmağa başlamışdır. Əsas məqsəd ölkəmizdəki yerli istehsalın inkişaf imkanlarını göstərmək, yerli sahibkarların potensialından maksimum yararlanmaq və eyni zamanda yerli istehsal metodlarımızın daha da müasirləşərək rəqabətə davamlı vəziyyətə çatdırmaqdır. Bütün bunların nəticəsində keyfiyyətli Azərbaycan Malı anlayışına daha çox inam və etibar qazanmaq mümkün olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. F.Kotler, Q.Armstrong «Marketing: ilk addım», Bakı, 2005
2. Kotler F. Marketing menecment, ekspress - kurs, 2-ci nəşr Bakı, 2008.
3. Lamben J.J.. Strateji marketing, 2-ci nəşr, Bakı, 2008.
- 4.<http://www.accountingcoach.com>
- 5.<http://www.accountingtools.com>
- 6.<http://www.principlesofaccounting.com>

(31)

Zakariya SAMEEN MOHAMMED MOHAMMED¹³⁴

IRAK SAVAŞI, BİRLEŞİK KRALLIK VE ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARINA KARŞI TAMAMLAYICILIK
COMPLEMENTARY AGAINST HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF THE IRAQ WAR, THE UNITED KINGDOM AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

ÖZ

Birleşik Krallık'ın da dahil olduğu ABD liderliğindeki bir koalisyon 20.03.2003'te uluslararası silahlı bir çatışma ile Irak'ı işgal etmiştir. Birleşik Krallık güçleri 07.04.2003 tarihinde Basra kenti ile çevresini işgal etmiştir. O tarihten bu güne kadar Birleşik Krallık silahlı kuvvetlerinin Irak'taki rolü Uluslararası Ceza Mahkemesi denetimindedir. Birleşik Krallık'ın Basra'yı ve çevresini işgal etmesinden kaynaklı olaylar Birleşik Krallık silahlı kuvvetlerinin Uluslar arası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisi bağlamında savaş suçu işlediğine inanlar tarafından savcılığa suç duyurusunda bulunulmuştur. 2004 gibi erken bir tarihte Savcılık, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü olarak bireylerden ve sivil toplum kuruluşlarından Irak'ta askeri operasyonların başlatılması ve bunun sonucunda meydana gelen insan kayıplarına ilişkin bildirimler aldı ve bu nedenle Irak/İngiltere durumuna ilişkin bir ön inceleme başlatıldı. 9 Şubat 2006'da, eski Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı Luis Moreno-Ocampo, Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'nün 15. Maddesi kapsamındaki özel yetkilere uygun olarak 240'ın üzerinde iletişim, bilgi ve farklı kaynak belgelerini inceledikten sonra, ön incelemenin kapatıldığını duyurdu. Irak/İngiltere durumuna Moreno-Ocampo'nun bu gruplara yazdığı mektupta açıkladığı gibi, kapatmanın gerekçesi, az sayıda kurbanı olan münferit savaş suçlarının yeterince ciddi olmaması nedeniyle, Roma Statüsü'nün 17. maddesinin Uluslararası Ceza Mahkemesi kanunlarına göre kabul edilebilir gerekli ağırlık eşiğinin karŐılanmamasıydı. Bu çalışmada, Irak/İngiltere soruşturması tarafından vurgulanan Uluslararası Ceza Mahkemesi uygulamasının dört prosedürel yönü (ön inceleme aşamasına ilişkin kısa bir açıklama, iddia edilen savaş suçları ve yargı yetkisi sorunları, kabul edilebilirlik sorunları, Birleşik Krallık'ın askeri ve ulusal soruŐurmaları ışığında tamamlayıcılık sorunu) ve bu araştırmanın tamamlayıcılık ilkesinin kritik öneminin nasıl vurgulandığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak Savaşı, Tamamlayıcılık, Birleşik Krallık, Uluslararası Ceza Mahkemesi.

ABSTRACT

A US-led coalition, including the United Kingdom, invaded Iraq on 20.03.2003 in an international armed conflict. UK forces occupied the city of Basra and its surroundings on 07.04.2003. Since then, the role of the UK armed forces in Iraq has been under the supervision of the International Criminal Court. Incidents arising from the UK occupation of Basra and its environs have been reported to the Prosecutor's Office by those who believe that the UK armed forces committed war crimes within the jurisdiction of the International Criminal Court. As early as 2004, the Office of the Prosecutor received reports from individuals and non-governmental organizations, including Amnesty International and Human Rights Watch, about the launch of military operations in Iraq and the resulting human casualties, and a preliminary inquiry into the Iraq/UK situation was therefore initiated. On 9 February 2006, former International Criminal Court Prosecutor Luis Moreno-Ocampo announced the closure of the preliminary inquiry after reviewing over 240 communications, information and other source documents in accordance with his special powers under Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court. As Moreno-Ocampo explained in his letter to these groups in the case of Iraq/UK, the reason for the closure was that individual war crimes with a small number of victims were not sufficiently serious to meet the threshold of gravity required under Article 17 of the Rome Statute to be admissible under the law of the International Criminal Court. This paper discusses the four procedural aspects of International Criminal Court practice highlighted by the Iraq/UK investigation (a brief description of the preliminary examination stage, the alleged war crimes and jurisdictional issues, admissibility issues, the question of complementarity in light of the UK's military and national investigations) and how this investigation highlights the critical importance of the principle of complementarity.

¹³⁴ ORCID: 0009-0002-0879-9585

Keywords: Iraq War, Complementarity, United Kingdom, International Criminal Court.

GİRİŞ

20 Mart 2003 tarihinde Birleşik Krallık'ın da içerisinde yer aldığı ABD önderliğindeki bir koalisyon Irak'ı işgal ederek uluslar arası bir silahlı çatışma başlatmıştır. 7 Nisan 2003 tarihinde İngiliz kuvvetleri Irak'ın Basra şehrini ve çevresini işgal etmiştir. Yaklaşık 20 yıl sonra Birleşik Krallık silahlı kuvvetlerinin Irak'taki rolü hala Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM) incelemesi altındadır. Birleşik Krallık'ın Güney Irak'ı işgalinden kaynaklı olan olaylar Birleşik Krallık kuvvetlerinin UCM'nin yetki alanı içerisinde savaş suçları işlediğine inananlar tarafından Savcılık Ofisine (OTP) sunulmuştur. Bu durum uzun süredir UCM'nin denetimi altındadır. 2004 gibi erken bir tarihte, Savcılık Ofisi, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi kişilerden ve STK'lardan Irak'ta askeri operasyonların başlatılması ve bunun sonucunda meydana gelen insan kayıplarına ilişkin bildirimler aldı ve bu nedenle Irak/İngiltere'deki durumla ilgili bir ön inceleme başlatıldı. 9 Şubat 2006 tarihinde eski UCM savcısı Luis Moreno-Ocampo UCM Roma Statüsü'nün 15'inci maddesi uyarınca *proprio motu* yetkilerine uygun olarak 240'tan fazla iletişim, bilgi ve farklı kaynakları analiz ettikten sonra ön incelemenin kapatıldığını duyurmuştur (Moreno-Ocampo, 2007; Schabas, 2008). Irak/İngiltere durumuna savcı Luis Moreno-Ocampo'nun bu gruplara yazmış olduğu mektubunda açıkladığı üzere ön incelemeyi kapatmanın gerekçesi az sayıdaki münferit savaş suçları nedeniyle Roma Statüsü'nün 17'inci maddesi uyarınca UCM kanuni yasası göre kabul edilebilecek kadar ağır değildir (ICC, 2006). Bununla birlikte 10.01.2004 tarihinde savcılık ofisi (OTP), Avrupa Anayasal ve İnsan Hakları Merkezinden Kamu Yararı Avukatları STK'ı ile beraber "2003-Irak'ta Tutukluların Sistemik İstismarını İçeren Savaş Suçları için Birleşik Krallık Yetkililerinin Sorumluluğu" başlıklı yeni bir bildirim almıştır (ECCHR ve PIL, 2014). Yanıt olarak 13.05.2014 tarihinde Moreno-Ocampo'nun halefi olan Fatou Bensouda ön incelemeyi yeniden açmıştır (ICC, 2014). O tarihten bu yana Nihai raporda altı çizildiği üzere Savcılık Ofisi (OTP) Roma Statüsü'nün 15'inci maddesi uyarınca toplam 236 bildirim ya da ek başvuru almıştır (ICC, 2020a). Fakat savunuculuk gruplarının bunun farklı bir sonuca neden olacağına yönelik umutları gerçekleşmemiştir. 9 Aralık 2020 tarihinde Bensouda raporunda nedenleri kapsamlı bir şekilde açıklanmış olan ön incelemeyi ikinci kez kapatma kararı almıştır (ICC, 2020b).

Uluslararası Ceza Mahkemesi savcısı 09.12.2020 tarihinde Birleşik Krallık silahlı kuvvetlerinin potansiyel olarak işlediği ve mahkemenin yargı yetkisi bağlamında savaş suçları kapsamında değerlendirilen suçlara yönelik "Irak/İngiltere'deki Durum"a dair bir sonuç raporu yayınlamıştır. Tamamlayıcılık ilkesi çerçevesinde ön inceleme Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı tarafından soruşturma başlatma yetkisi istemeksizin kapatılmıştır. Bu dava uluslararası ceza hukukunda tamamlayıcılık kavramının evrimi açısından dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilmektedir. Yetkili Birleşik Krallık makamlarının 17(2). Madde uyarınca ilgili soruşturmaları/kovuşturmaları yürütme istekliliği bakımından ulusal yargılamaların derinlemesine analizi tamamlayıcılık değerlendirmesi olarak isimlendirilenin öncüsü konumundadır. Irak/Birleşik Krallık Nihai Raporunda benimsenmiş olan yöntemin yanı sıra ilkeler önceden var olan ulusal yasal işlemlere ve bütün tamamlayıcılık değerlendirme sürecine yönelik soruları kapsayan gelecekteki davalarda Uluslar arası Ceza Mahkemesi savcısını etkileyebilecek olan ileriye dönük atılmış temel adımlardan birisidir.

Bu çalışma, Irak/İngiltere soruşturması tarafından vurgulanan Uluslararası Ceza Mahkemesi uygulamasının dört prosedürel yönünü ve bu araştırmanın tamamlayıcılık ilkesinin kritik önemini nasıl vurguladığını ele alacaktır. Spesifik olarak şunları içerecektir:

- 1) Ön inceleme aşamasına ilişkin kısa bir açıklama
- 2) İddia edilen savaş suçları ve yargı yetkisi sorunları
- 3) Kabul edilebilirlik sorunları
- 4) Birleşik Krallık'ın askeri ve ulusal soruşturmaları ışığında tamamlayıcılık sorunu.

Irak savaşı sonrasında Irak'ta insan hakları ihlallerinin yaşandığı bilinen bir gerçektir. Irak'ta savaş esnasında ve sonrasında insan hakları ihlalleri üzerinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiş olmakla beraber Irak Savaşı, Birleşik Krallık ve Uluslararası Ceza Mahkemesi bağlamında insan haklarına karşı tamamlayıcılık ilkesi açısından değerlendirildiği bir çalışmaya ülkemizde rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışmamız Türkiye'de bir ilk olması bakımından önemlidir.

TAMAMLAYICILIK KAVRAMI

İngilizce dilinde 'tamamlayıcılık' terimi, 'tamamlayıcı bir ilişki veya durum' veya 'tamamlayıcı bileşenleri içeren bir durum veya sistem' anlamına gelir (El Zeidy, 2008). Görünen basitliğine rağmen, terim uluslararası ceza hukukunda son derece karmaşıktır. Terim, ICC ile ulusal yargı sistemleri arasındaki ilişkiyi ifade eder ve ilk kez tanıtıldığından ve nihayetinde Roma Statüsüne (Marshall, 2010) dahil edildiğinden bu yana önemli ölçüde gelişmiştir.

Daha spesifik olarak, tamamlayıcılık, bu tür suçlar (soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları) için UCM'nin bir "ulusal yetki alanlarını tamamlayıcı niteliktedir (Krings, 2012). Bu açıdan ilke, bir yandan, ulusal yargı mercilerinin Mahkeme'nin atıl yargı yetkisi dahilindeki suçları kovuşturma kapasitesi ve iradesine sahip olması durumunda Mahkeme'nin müdahalesinin yasaklanacağını ima eder. Öte yandan ilke, böyle bir kapasitenin veya iradenin bulunmadığı ve Mahkemenin yargı yetkisini devlet eylemini tamamlamak için kullanabileceği durumlar olabileceğini kabul eder (Rojo, 2005).

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin ve Ruanda'daki muadilinin deneyimi, yetki kavramının daha da geliştirilmesine yol açtı (Brown, 1998). Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC) tarafından bir seçenek olarak önerilen, tamamlayıcı yargı yetkisi, müzakere sürecinin tüm aşamalarından sağ çıktı ve nihayet kabul edilerek 1998'de Roma Tüzüğü'ne dahil edildi. Eski Yugoslavya ve Ruanda için ve Sierra Leone Özel Mahkemesi Tüzüğü, Mahkemenin yargı yetkisinin ulusal mahkemelerden üstün olduğunu belirtirken, Roma Statüsü, tersine, UCM'nin ulusal ceza yargı yetkilerini tamamlayıcı nitelikte olacağını belirler.

Tamamlayıcılık ilkesi, uluslararası adalet ve devlet egemenliğinin çatışan çıkarlarını dengelemeye çalışan ICC kurucuları tarafından oluşturulmuş bir formüldür (McKeon, 1996). İlke, devlet egemenliği ilkesine saygı ile evrensel yargı ilkesine saygı arasında bir uzlaşmaya, başka bir deyişle, devlet tarafından uluslararası suç işleyenlerin uluslararası suçluların yaratılması ve tanınması yoluyla cezalandırılabilmesinin kabulüne dayanmaktadır (Philippe, 2006).

Bu anlamda, tamamlayıcı yargı yetkisi, yargı yetkisi iddiasında bulunan bir devlet olmadıkça, UCM'nin bir davayı soruşturmaya ve yargılamaya yetkili olacağını belirtir. Devletler merkezi rolü oynamaya devam ederler, ancak başarısız olurlarsa veya bu rolü üstlenmeyi imkansız bulurlarsa veya ilgisizlik veya kötü niyet gösterirlerse, UCM adaletin yerini bulmasını sağlamak için devreye girecektir (Solera, 2002).

Roma Statüsü'ne göre, "Bu Statü kapsamında kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi, ulusal ceza mahkemelerini tamamlayıcı nitelikte olacaktır." Bu gereklilik nedeniyle, UCM yalnızca ulusal hükümetlerin harekete geçmediği veya gerçek olmayan soruşturma veya kovuşturmalara giriştiği durumlarda soruşturma veya kovuşturma yapabilir. Önceki ad hoc mahkemelerin aksine, Mahkeme'nin ulusal mahkemelerdeki davaları kaldırma veya ulusal hükümetlerin hâlihazırda bir davayı soruşturmakta olduğu davaları kovuşturma yetkisi yoktur (Burke-White, 2008, s.65).

Dolayısıyla, Roma Statüsü'nün tamamlayıcılık ilkesi, karışık bir mantığa yanıt vermektedir. Bir yandan, cezasızlıkla mücadele etmek ve Statü'de sıralanan suçların sorumlularını yargılamak (veya iade etmek) sorumluluğunu üstlenmek için ulusal adalet sistemlerine öncelik verir. Öte yandan, bir devletin bu tür suçları yargılamak istememesi veya yapamaması durumunda, etkin ve meşruiyetle işleyen uluslararası ve kalıcı bir uluslararası yargı olacağını garanti eder (Burke-White, 2008, s. 56).

IRAK SAVAŞI, BİRLEŞİK KRALLIK VE ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARINA KARŞI TAMAMLAYICILIK

Dört Aşamalı Ön İncelemenin Kısa Bir Hikâyesi

Her iki aşamanın da özünde bağlantılı olduğu düşünülebilse de (Agirre ve ark., 2020), ön incelemenin bir soruşturma olmadığını en baştan not etmek önemlidir (Bassiouni ve ark., 2016). Ön inceleme, insan hakları ihlallerinin belgelenmesi ile ceza soruşturması arasında bir köprü görevi gören (Stahn, 2017) ancak aynı zamanda sihir, gizem ve kargaşayla sarmalanmış (Stahn ve ark., 2018) yasal bir süreçtir (Gawronski, 2018). Şekilsiz bir durum (Gordon, 2018), bir tür ön soruşturma süreci (Wharton ve Grey, 2019) veya OTP'nin kendisinin belirttiği gibi bir soruşturma öncesi aşama (ICC, 2003) ve Adalet Bakanlığı'nın temel faaliyeti (Shoamanesh, 2018) olarak tanımlanmıştır.

Ön inceleme aşamasında (Lubin, 2017), ÖTP'nin Ön İncelemeye İlişkin Politika Belgesinde (ICC, 2013) (bundan böyle 'Politika Belgesi' veya 'Belge' olarak anılacaktır) vurgulandığı gibi, ÖTP “amacı dışında soruşturma yetkilerine sahip değildir. Mahkeme merkezinde tanıklık alan ve Devletler arasında Statü'nün 9. Bölümünde belirtilen işbirliği biçimlerini uygulayamaz.” Bu nedenle ön inceleme, temelde, bir soruşturmaya devam etmek için “makul bir temel” (Bosco, 2018) olup olmadığını anlamak için mevcut bilgilerin değerlendirilmesi aşamasıdır. Savcının işlem yapmak için resmi bir "yasal görevi" olmasına rağmen, özünde, savcılarının rolü siyasi mülahazaların yanı sıra takdir yetkisine de dayanmaktadır (Heinze ve Fyfe, 2018).

Mahkemenin görev alanına giren suçlara ilişkin her türlü bilgi dikkate alınarak ÖTP tarafından ön inceleme başlatılabilir. Yalnızca bu geniş kategorilerde sıralanan suçlar dikkate alınabilir, dolayısıyla Mahkeme'nin yargı yetkisi yalnızca uluslararası toplumu bir bütün olarak ilgilendiren en ciddi suçlarla sınırlandırılır. Bu suçlar, Roma Statüsü'nün 5. Maddesinde özetlenmiştir ve ayrıca Statü ve Suç Unsurlarında sıralanmıştır ve şunları içerir: soykırım (Madde 6); insanlığa karşı suçlar (Madde 7); savaş suçları (Madde 8); ve saldırı suçu (madde 8 mükerrer). Bir ÖTP Politika Belgesinde (ÖTP'nin bir iç politikasını yansıtan önemli bir belge) belirtildiği gibi, Savcılık Ofisi suçlar hakkında birden çok kaynaktan bilgi alabilir: "a) bireyler veya gruplar, (b) bir Taraf Devletten veya Güvenlik Konseyinden bir havale; veya (c) Statü'ye Taraf olmayan bir Devlet tarafından sunulan, 12(3) maddesi uyarınca Mahkeme'nin yargı yetkisini kullandığını kabul eden bir beyan". Ancak bu tür bildirimler, otomatik olarak bir soruşturmanın başlatılmasına yol açmaz (Kuczyńska, 2015).

Bir soruşturma başlatmak için Savcının, toplanan tüm destekleyici materyallerle birlikte Ön Yargılama Dairesine bir izin talebi sunması gerekir (Hodgson, 2023). 15(3) ve 53(1) maddeleri uyarınca, bu izni talep etmek için standart kanıt, "makul temel." ÖTP'nin bu tür herhangi bir talebi, en azından teoride bağımsızlık, tarafsızlık ve nesnellik ilkelerinden ilham almalıdır. İlk olarak, 42(1) maddesine göre, ÖTP “Mahkemenin ayrı bir organı olarak bağımsız hareket eder” ve AKÖ Tüzüğü'nün 13. Maddesi uyarınca “Savcı, Ofis ve üyelerinin tam bağımsızlıklarını korurlar ve herhangi bir dış kaynaktan talimat istemezler veya bunlara göre hareket etmezler.” İkinci olarak, tarafsızlık zımnen, hukukun uygulanması ve yorumlanmasının “cinsiyet [...], yaş, ırk, renk, dil, din gibi temellere dayanan herhangi bir aleyhte ayırım olmaksızın” olması gerektiğini belirten 21(3) maddesine zımnen yansıtılmıştır. Üçüncüsü, 54(1) maddesine uygun olarak, ÖTP'nin, bir iletişimin içerdiği herhangi bir olayla ilgili gerçeği aramaya yönelik tekil bir odaklanma ile hem suçlayıcı hem de suçlayıcı bilgileri eşit şekilde objektif olarak değerlendirme görevi vardır. Ayrıca, Politika Belgesinde belirtildiği gibi, ÖTP “adalet, tarafsızlık ve eksiksizlik adına, tüm ilgili taraflara Ofise bilgi sağlama fırsatı verilmesini sağlamalıdır. Ön inceleme için herhangi bir zaman sınırı yoktur ve Savcı, incelemeye "bilgiler soruşturma için makul bir temelin bulunup bulunmadığına dair netlik sağlayana kadar" devam etmelidir (Pues, 2017).

Savcılık Ofisi (ÖTP), ancak ve ancak, bir durumu daha resmi bir ön incelemeyi gerekli kılacak şekilde değerlendirirse, ÖTP sözde yasal temelli bir yaklaşımı izler. Bu, ÖTP'nin incelemeyi başlatmak için aşağıdaki temel gereklilikleri belirlemesini ve onaylamasını gerektirir:

- Yargı yetkisi (*ratione materiae, ratione temporis, ratione personae ratione loci*)
- Kabul edilebilirlik ("tamamlayıcılık" ve "ağırlık" ile uyumludur)
- Adaletin çıkarları.

Uygulamada bu, ilk iletişimden ön incelemeye ve resmi soruşturmaya giden yolun dört aşamaya ayrıldığı anlamına gelir:

1. Aşama: Mahkeme'nin yetki alanına giren herhangi bir bildirimde yer alan potansiyel suçlarla ilgili tüm bilgilerin ilk değerlendirmesi, iddia edilen suçun ciddiyetini analiz etmek ve doğrulamak ve yargı yetkisi dışındaki suçlara ilişkin bilgileri filtrelemek için 15. madde uyarınca sunulur (Khojasteh, 2018).

2. Aşama: ön incelemenin resmi başlangıcı. Bu, 12. maddede yer alan “yargı yetkisinin kullanılmasının ön koşulları”na odaklanmaktadır. UCM'nin yargı yetkisine giren potansiyel davaları belirlemek amacıyla işlendiği iddia edilen suçların bir değerlendirmesidir.

3. Aşama: 17. madde uyarınca “tamamlayıcılık” ve “ağırlık” açısından potansiyel davaların kabul edilebilirliğinin değerlendirilmesi.

4. Aşama: 53(1)(c) maddesinde yer alan yarı-hukuksal ve biçimlendirilebilir bir kavram olan adaletin çıkarlarının resmi bir soruştırma başlatma talebini gerektirip gerektirmediğinin değerlendirilmesi (Varaki, 2017).

3. Aşama, her halükarda, Irak/Birleşik Krallık iletişimleri durumundaki en önemli adımdı, yalnızca Birleşik Krallık personelini uluslararası ceza yargısına tabi kılma çabasının yetersiz kaldığı bir adım olduğu için değil, aynı zamanda farklı gerekçeler ileri sürüldüğü için iki farklı UCM Savcısı, bu tür kovuşturmaları başlatmayı reddedebilir. 2004 yılında eski Savcı Luis Moreno-Ocampo "yerçekimi" eksikliği nedeniyle ön incelemeyi kapatırken, halefi Fatou Bensouda 2020'de "tamamlayıcılık" nedeniyle aynı eylemi gerçekleştirdi. Bu, iletişimden UCM soruşturmasına giden yolda ortaya çıkan bir gerçeğin altını çiziyor: Sürecin 3. aşaması, bir iletişimin ne zaman bir ICC kovuşturmasına dönüştüğünü değerlendirmenin meşhur "usul anahtarı" olacaktır.

Savaş Suçu İddiaları ve Yetki Sorunları

Irak/Birleşik Krallık'ın ICC nezdindeki durumunun ayrıntılı geçmişi, OTP tarafından 9 Aralık 2020'de yayımlanan Nihai Raporda kapsamlı bir şekilde belgelenmiştir. Bu Rapora dayanarak, aşağıdaki yetki konuları, konu bakımından; zaman bakımından; kişi bakımından; ve lokus oranı, özetlemek için önemlidir.

Konu bakımından yargı yetkisi: Savcı konu bakımından yargı yetkisinin soruştırma açılmasına herhangi bir engel getirmediğini belirtmiştir. Spesifik olarak, şu sonuca varmıştır:

“[...] Nisan 2003'ten Eylül 2003'e kadar Irak'taki Birleşik Krallık silahlı kuvvetleri mensuplarının 8(2)(a)(i) veya 8(2)(c)(i) maddeleri uyarınca gözaltındaki en az yedi kişiye karşı kasten öldürme/öldürme savaş suçunu işlediklerine inanmak için makul bir temel var. Eldeki bilgiler, 20 Mart 2003'ten 28 Temmuz 2009'a kadar Birleşik Krallık silahlı kuvvetleri mensuplarının, kendi çevrelerinde en az 54 kişiye karşı işkence ve insanlık dışı/zalim muamele savaş suçunu ve kişisel haysiyete karşı saldırı savaş suçunu işlediklerine inanmak için makul bir temel sunmaktadır. Mevcut bilgiler aynı zamanda Birleşik Krallık silahlı kuvvetleri mensuplarının 2003 yılı Mayıs ayında “Breadbasket Kampı”nda 7 masuma tecavüz ve/veya cinsel şiddet biçimlerini içeren savaş suçunu işlediğine inanmak için de makul bir temel sağlamaktadır.

Savcı, zaman bakımından yetki bakımından benzer bir sonuca varmıştır. BK, 4 Ekim 2001'de Roma Statüsü'ne onay belgesini tevdi etmişti, bu nedenle UCM, yargı yetkisini 1 Temmuz 2002'den itibaren kullanabilir. Yargı yetkisi, kişi bakımından da yargı yetkisine herhangi bir engel oluşturmadı. Birleşik Krallık silahlı kuvvetlerinin mensupları Birleşik Krallık vatandaşlarıdır.

Yeri bakımından yargı yetkisine ilişkin olarak, Irak'ın Roma Statüsü'ne Taraf bir Devlet olmadığı ve ayrıca Irak'ın 12(3) maddesi uyarınca yargı yetkisinin kullanılmasını kabul ettiğine dair bir beyanda bulunmadığı için, iddia edilenlerin tamamının değil olduğunun altını çizmek önemlidir. Irak topraklarında meydana gelen suçlar uygun şekilde incelenebilir. Bunun yerine, yalnızca Birleşik Krallık üyelerini içerenler OTP değerlendirmesinin uygun kapsamına girmektedir. Diğer bir deyişle, UCM'nin 12(2)(a) maddesi temelinde Irak'ta bölgesel yargı yetkisi bulunmadığından, ön inceleme Madde 12(2)(b) ile ilgili olarak Irak'taki Taraf Devletlerin (bu durumda Birleşik Krallık olan) vatandaşlarının davranışlarıyla "zorunlu olarak sınırlı" olacaktır.

Bu değerlendirmelere dayanarak, Irak'ın Roma Statüsü'ne üye olmamasından kaynaklanan sınırlama dışında, Irak/İngiltere durumuna ilişkin soruştırma talebinde bulunmanın önünde hiçbir yargısal engel yoktu. Bu nedenle, her iki Savcının kararını anlamanın 'anahtarı', Mahkeme'nin yetkisinin soyut bir şekilde anlaşılması değil, aynı derecede önemli olan kabul edilebilirlik değerlendirmesidir.

Kabul Hususları

Statü'nün 53(1)(b) maddesinde belirtildiği gibi (Usul ve Delil Kuralları'nın ("Kurallar") 48. kuralı aracılığıyla uygulanır), bir soruşturmaya "devam etmek için makul bir temel" olup olmadığının belirlenmesinde Savcı “davanın 17. madde kapsamında kabul edilebilir olup olmadığını” değerlendirecektir. Roma Statüsü'nün 17. maddesinde belirtilen kabul edilebilirlik hususları şunlardır: 17(1)(d) maddesi uyarınca "ağırlık" ve 17(1)(a)-(c) maddesi uyarınca "tamamlayıcılık".

Yer çekimi: "Yerçekimi" değerlendirmesi, tamamı Savcıyı daha fazla eylemin haklı olduğuna ikna eden aşağıdaki kriterlerin değerlendirilmesiyle yapılmıştır:

A) Suçların ölçeği: İlgili Iraklı tutuklular "farklı şiddet derecelerinde taciz biçimlerine"³⁶ maruz bırakıldılar, bu nedenle "suçların ölçeği" gösterildi.

B) Suçların niteliği: "doğası gereği" ciddi olan suçların gözaltındaki kişilere karşı işlendiği iddia edilmektedir. Savcı, İşkenceye İlişkin Sözleşme'yi (Schabas, 2006) ve sivillerin gözaltına alınmasını bir suç olarak nitelendiren ICTY Temyiz Dairesi kararında yer alan ilkeleri hatırlattı. Cenevre Sözleşmesi IV, "katı kurallara tabidir" kapsamında "korunan kişilere uygulanabilecek en ağır önlemler" arasında yer almaktadır.

C) İşlenme şekli: Savcı, bu suçların işlendiği iddia edilen tarzın "özellikle zalimce, uzun süreli ve şiddetli görüldüğünü" ve "ciddi ve nedensiz şiddet" teşkil ettiğini kaydetmiştir.

D) Etki: Savcı, iddia edilen suçların, kesikler ve dayaklardan kaynaklanan vücut yaraları, kırık kemikler ve kırıklar gibi kalıcı fiziksel yaralanmalar, dişler, kronik bedensel ağrı ve cinsel aktiviteye girememe ve/veya çocuk sahibi olamama da dahil olmak üzere, tutukluların fiziksel ve zihinsel sağlığı üzerinde kısa ve uzun vadeli ciddi etkileri olduğu sonucuna varmıştır.

Savcı ölçeği, niteliği, işlenme şekli ve etkisini değerlendirdikten sonra, raporda belirtilen suçların OTP'nin daha fazla işlem yapmasını haklı kılacak kadar ciddi olduğu sonucuna vardı. Bu nedenle, OTP'nin ikinci değerlendirmesinin sonucu, kabul edilebilirlik prosedürlerinin ikinci aşamasının önemini vurgulamaktadır ve Roma Statüsüne Taraf Devletlerin beklediği, UCM yargı yetkisinin uygulanmasına ilişkin kritik bir kontrol olan tamamlayıcılık olacaktır.

Tamamlayıcılık: Tamamlayıcılığın sınırlayıcı ilkesi, Roma Statüsü Girişinin 10. paragrafında ve ayrıca 1 ve 17(1)(a)-(c) maddelerinde yer almaktadır. Bu ilke, Roma Statüsü'nde bir mihenk taşıdır ve UCM'nin tüm yapısına nüfuz etmiş gibi görünmektedir ve Mahkeme'nin amaçlanan rolünün merkezinde yer almaktadır (Pocar ve Maystre, 2010).

Roma Statüsü uyarınca, ICC yargı yetkisi hiçbir zaman birincil değildir, her zaman yalnızca ulusal ceza yargı yetkisini tamamlayıcı niteliktedir (Caesius, 1999). Sonuç olarak, 17. madde uyarınca, UCM nezdindeki bir dava aşağıdaki durumlarda kabul edilemez: (a) dava, üzerinde yargı yetkisine sahip bir Devlet tarafından soruşturuluyor veya kovuşturuluyorsa, Devlet soruşturma veya kovuşturmayı gerçekten yürütmek istemiyorsa veya yürütemiyorsa; (b) dava, yargı yetkisine sahip bir Devlet tarafından soruşturulmuştur ve söz konusu karar, Devletin gerçekten kovuşturma yapma konusundaki isteksizliği veya yetersizliğinden kaynaklanmadıkça, ilgili kişiyi kovuşturmamaya karar vermiştir veya (c) ilgili kişi şikayete konu olan davranıştan dolayı zaten yargılanmış ve 20(3) maddesi uyarınca Mahkeme tarafından yargılanmasına izin verilmemiştir. Bu ikincisi, esasen Roma Statüsü'nün *ne bis in idem* hükmüdür.

UCM içtihadına göre, Statü'nün 17(1)(a) ve (b) maddeleri uyarınca bir davanın kabul edilemez olup olmadığı değerlendirilirken sorulacak ilk sorular şunlardır: (1) devam eden soruşturma veya kovuşturma olup olmadığı; veya (2) geçmişte soruşturma yapıp yapılmadığı ve yargı yetkisine sahip Devletin ilgili kişiyi kovuşturmamaya karar verip vermediği. Ancak bu sorulara verilen cevaplar olumlu olduğunda, (a) ve (b) bentlerinin ikinci yarısına bakmak ve isteksizlik ve yeteneksizlik sorununu incelemek gerekir. UCM için, "aksini yapmak, arabayı atın önüne koymak olacaktır". Bundan şu sonuç çıkar ki, eylemsizlik durumunda, isteksizlik veya yetersizlik sorunu ortaya çıkmaz; Yargı yetkisine sahip bir Devletin herhangi bir eylemde bulunmaması (yani, bir Devletin soruşturma veya kovuşturma yapmaması veya yapmamış olması), Sözleşme'nin 17(1)(d) maddesi uyarınca Mahkeme önünde bir davayı kabul edilebilir kılar.

Irak/İngiltere Durumu Tamamlayıcılık Değerlendirmesinde Neden Bir Adım Öndedir?

UCM'nin yetki alanına kesinlikle giren suçların iddiasıyla ilgili ilk başvuruların değerlendirilmesinde, Savcının tamamlayıcılığın önemli sınırlayıcı mülahazasına bolca dikkat etmesi dikkate değerdir. Daha da dikkate değer olanı, bu Irak/Birleşik Krallık değerlendirmesinin OTP tarihinde ilk kez bir Devletin ulusal cezai kovuşturma başlatma konusundaki potansiyel isteksizliğinin Ofis'in tamamlayıcılık değerlendirmesinin birincil odak noktası olduğu gerçeğidir. Savcı, 17. maddenin yetkisini uygulamak için karşılaştırmalı bir analiz

yaptı ve analizi, UCM'nin Libya davalarından türetilen içtihatlarının bir karışımından miras kalan sözde "tamamlayıcılık testi"ni takiben esasen iki kısma ayırdı, Afganistan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti. Bu iki adım şunlardır:

1. Ulusal makamların aynı vakayla ilgili olarak aktif veya pasif olup olmadığının doğrulanması.

2. Aktif değilse, bu pasifliğin yetkililerin suçlara ilişkin inandırıcı bir soruşturma ve kovuşturma yürütme konusundaki isteksizliklerinden veya yetersizliklerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığının değerlendirilmesi.

Savcı, "ilk adım" değerlendirmesinde, iddia edilen suçlara ilişkin Birleşik Krallık soruşturmasını, soruşturmaları ve kovuşturmasını analiz etti. Bu adımla ilgili raporu, diğerlerinin yanı sıra, aşağıdakileri ele alan birçok bölüme ayrılmıştır:

– **Kurumsal Mekanizma:** Birleşik Krallık askeri-kurumsal çerçevesinin Kraliyet Askeri Polisi ("RMP"), Özel Soruşturma Şubesi ("SIB") ve bağımsız Hizmet Savcılık Kurumu ("SPA") aracılığıyla geçen bir çalışması.

– **Irak Tarihi İddialar Ekibi (IHAT):** Birleşik Krallık silahlı kuvvetleri tarafından Irak'ta işlendiği iddia edilen suç vakalarını soruşturma yetkisiyle oluşturulmuş bir kurumdur. IHAT'ın oluşturulması, 2006 tarihli Silahlı Kuvvetler Yasası'nın 116 ve 113. bölümlerinde belirtilen zımnî soruşturma görevini ve ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. ve 3. maddeleri kapsamındaki usul görevini yerine getirmek için gerekliydi. IHAT, Kıdemli Soruşturma Görevlisi tarafından denetlenen ve "İstihbarat Hücresi" ve "Önemli Olay Odası" gibi uzman ekipler tarafından desteklenen çeşitli araştırma bölmelerine bölünmüştü. IHAT, 2.367'si nihayetinde kapatılan 3.600'den fazla iddia aldı. Kapatılan 2.367 iddiadan 1.667'si ilk değerlendirme aşamasında, 661'i soruşturma öncesi dosya değerlendirmesinin ardından reddedildi ve 39'u soruşturma aşamasında durduruldu.

– **Hizmet Politikası Miras Soruşturmaları (SPLI):** Bu kurum, 2017 yılında IHAT'ın yerini almıştır. SPLI, hizmet (kara, deniz ve hava kuvvetleri) polis personelinden oluşur ve başında kıdemli bir Kraliyet Donanması Polis Memuru bulunur. 1 Temmuz 2020'deki son üç aylık güncellemesi itibarıyla SPLI, 1287 iddia aldığını bildirdi: 1260'ı IHAT'tan devralındı ve ek 27 iddia.

– **Hizmet Kovuşturma Kurumu (SPA):** SPA'nın başkanlığını, şu anda hem askeri hem de sivil personeli istihdam eden, askeri emir komuta zincirinden bağımsız olan ve kovuşturma ile ilgili olarak Savunmadan Sorumlu Devlet Bakanı'na karşı sorumlu olmayan, Hizmet Kovuşturmaları Direktörü yürütmektedir. IHAT, SPA'ya biri cinayetten, biri adam öldürmeden ve ikisi sorgu sırasında kötü muameleden olmak üzere dört sevk yaptı. Dört dava da SPA'nın kovuşturmaya devam etmeme kararı vermesiyle sonuçlandı.

Ayrıca OTP, 'Irak Ölüm Soruşturmaları' (IFI), 'Sistemik Sorunlar Çalışma Grubu' ('SIWG') ve genel olarak kamu soruşturmaları ve sivil davalar Savcı, bu bilgilerin tamamını değerlendirdikten sonra oldukça mantıklı bir şekilde Birleşik Krallık makamlarının hareketsiz olmadığı sonucuna varmıştır.

Savcı, tamamlayıcılık değerlendirmesinin ikinci adımında Birleşik Krallık soruşturmasını ve kovuşturma çabalarını ve kararlarını "gerçeklik" açısından değerlendirdi:

– 17(2)(a) maddesine göre, isteksizliğin tespiti, "uluslararası hukuk tarafından tanınan yasal süreç ilkeleri dikkate alınarak", "kovuşturmanın yürütülmekte olduğunu veya yürütülmekte olduğunu veya ulusal kararın alınmasını" gerektirir ve ilgili kişiyi Mahkemenin yargı yetkisine giren suçlardan dolayı cezai sorumluluktan korumak amacıyla yapılmıştır" ("koruma kastı").

– 17(2)(b) maddesiyle ilgili olarak, yargılamada, ilgili kişiyi adalete teslim etme niyetiyle bağdaşmayan, haksız bir gecikme olması (gereksiz gecikme).

– Son olarak, Madde 17(2)(c) uyarınca, yargılamaların bağımsız veya tarafsız bir şekilde yürütülmediği veya yürütülmediği ve koşullarda, ilgili kişiyi adalete teslim etme (bağımsızlık veya tarafsızlık eksikliği).

Savcı, değerlendirilen bilgilerin bir koruma bulgusunu haklı çıkarmadığı sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, Raporu ayrıca, koruma oluşturma eşiğinin altında kalsa da bu rapordaki endişelere yol açan yerel süreçlerde eksiklikler bulunduğunu da belirtmiştir. Ancak sonuçta bu, tamamlayıcılık açısından kabul edilebilirlik için gereken eşiğe ulaşmak için yetersizdir.

OTP'nin ikinci değerlendirmesi, tamamlayıcılık ilkesi açısından kesinlikle bir kazanımdı. ICC yargı yetkisinin kullanılmasına yönelik diğer tüm meşhur kapılar açıldığında, kilidi açılmayan bu son kapıydı. Bu olumlu bir sonuçtur. Tamamlayıcılık, nihai olarak aynı sonuca götüren daha resmi soruşturmanın neden olduğu maliyet ve endişeden kaçınmak için, UCM soruşturmasının en erken aşamasında yargı yetkisi kısıtlamasının önemli bir değerlendirmesi olmalıdır. Ancak, tamamlayıcılığın karmaşık ve gevşek bir şekilde tanımlanmış bir yetki kısıtlaması ilkesi olmaya devam edeceği de açık görünüyor. OTP'nin gözlemlediği gibi, Irak/Birleşik Krallık durumu tamamlayıcılık konusunda karmaşık olgusal ve yasal değerlendirmelere yol açtı. Savcıya göre, ön inceleme, İngiliz güçleri tarafından gözaltında tutulan Iraklı sivillere karşı çeşitli taciz biçimlerinin işlendiğine inanmak için makul bir temel olduğunu göstermiştir, ancak tamamlayıcılık açısından test başarılı bir şekilde geçilmemiştir.

Savcı, 9 Aralık 2020 tarihli tek sayfalık ifadesinde ayrıca, birkaç düzeyde kurumsal sivil denetim ve askeri komuta başarısızlıklarının, İngiliz askerlerinin Irak'ta tutuklulara karşı suç işlemesine ve İngiliz ordusunun cephedeki ilk tepkisine katkıda bulunduğunu tespit etti. iddia edilen suçların işlendiği tarihte yetersizdi ve ilgili soruşturmaları bağımsız veya tarafsız bir şekilde yürütmek için gerçek bir çaba gösterilmemesi nedeniyle geçersiz kılınmıştı. Ancak UCM, yerel yargılamalarda insan hakları hukuku veya ulusal hukukun gerekliliklerinin ihlal edilip edilmediğine karar vermeye çağrılan bir insan hakları organı değildir. Bunun yerine, bir ceza davasında bir Devlet yerine kendi yetkisini kullanıp kullanmayacağına karar vermekle görevlidir. Bu, Mahkeme'nin yetkisinin sınırlarının önemli bir yorumuydu ve Mahkeme'nin 2014'teki temel içtihatını yeniden teyit etti: UCM, insan hakları ilkelerini kendi başına kabul edilebilirliği belirleyici hale getirmek için tasarlanmamıştı. Daha ziyade işlevi, yalnızca Devletler bu suçları soruşturmak ve kovuşturmak için birincil zorunlu görevlerinden vazgeçtiğinde veya bu görevi yerine getirmediğinde kendi yargı yetkisini kullanmaktır (Croquet, 2011).

SONUÇ

Tamamlayıcılığı düzenleyen temel hüküm, Roma Statüsü'nün 17. Maddesidir. Tamamlayıcılığın usule ilişkin olarak yerleştirilmesi, diğerlerinin yanı sıra, 18, 19, 20 ve 53. Maddeler tarafından düzenlenmektedir. Özellikle, 17. Madde, Mahkeme'ye, eğer Mahkeme bu tür bir devletin 'yetersiz' olduğuna karar verirse, bir devletten bir soruşturma ve/veya kovuşturma devralma yetkisi verir. Gerçekten de, tamamlayıcılık rejiminin en zor yanı, 17. madde kapsamındaki kabul edilemezlik kriterlerinin içtenlikle 'isteksiz' ve 'yapamaz' terimleriyle tanımlanan istisnalarında ortaya çıkmaktadır.

Bazıları, Birleşik Krallık personeli tarafından işlenen ciddi suçlara ilişkin iddiaları desteklemek için ilk bakışta bilgi bulmanın, Savcının beyanıyla ve daha fazla soruşturmada vazgeçilmesi yönündeki nihai kararıyla tutarsız olduğunu düşünebilir. Böyle bir sonuç geçersizdir. Aksine, bu sonuç, kanuni kanunun ve tamamlayıcılık ilkesinin, onun yetkisine tam olarak uygun olarak, titiz bir şekilde yorumlanmasının sonucuydu. Roma Statüsü tarafından tesis edilen sürece saygı, Mahkeme'nin meşruiyeti için, sıralanan suçların ihlalleri için hesap verebilirliğin dayatılması kadar merkezidir. Gerçekten de, bir ceza mahkemesinin gayrimeşruluğuna dair, mahkemenin kuruluş tüzüğü tarafından belirlenen usullere saygı göstermemesi kadar rahatsız edici emareler nadiren vardır. Tamamlayıcılık, değerlendirilmesi ve uygulanması zor bir sınırlama olabilir, ancak Devletler, bu ilkenin bu durumda oynadığı kritik rol türüne uymayan herhangi bir UCM kararına karşı dikkatli olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Agirre, X., Bergsmo, M., De Smet, S., & Stahn, C. (2020). Quality Control in Criminal Investigation. *Quality Control in Criminal Investigation*. Publication Series / Torkel Opsahl Academic EPublisher (TOAEP)
2. Bassiouni, M. C., & Schabas, W. A. (2016). The Rome Statute, Elements of Crimes, Rules of Procedure & Evidence and Regulations of the Court: Integrated Text. In *The Legislative History of the International Criminal Court (2 vols.)* (pp. 227-514). Brill Nijhoff.
3. Bosco, D. (2018). Putting the Prosecutor on a Clock? Responding to Variance in the Length of Preliminary Examinations. *American Journal of International Law*, 112, 158-162.
4. Brown, B. S. (1998). Primacy or complementarity: reconciling the jurisdiction of national courts and international criminal tribunals. *Yale J. Int'l L.*, 23, 383.
5. Burke-White, W. W. (2008). Proactive complementarity: The International Criminal Court and national courts in the Rome system of international justice. *Harv. Int'l LJ*, 49, 53
6. Caesius, A. (1999). The Statute of the International Criminal Court: some preliminary reflections. *European Journal of International Law*, 10(1), 144-171
7. Croquet, N. A. (2011). The International Criminal Court and the Treatment of Defence Rights: A Mirror of the European Court of Human Rights' Jurisprudence?. *Human Rights Law Review*, 11(1), 91-131
8. ECCHR & PIL (2014), *Communication to the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. The Responsibility of Officials of the United Kingdom for War Crimes Involving Systematic Detainee Abuse in Iraq from 2003-2008* (10 January 2014). Erişim Adresi: www.ecchr.eu/fileadmin/Juristische_Dokumente/January_2014_Communication_by_ECCHR_and_PIL_to_ICC_OTP_re_Iraq_UK_public_version_.pdf
9. El Zeidy, M. (2008). The principle of complementarity in international criminal law: origin, development and practice. In *The Principle of Complementarity in International Criminal Law*. Brill Nijhoff.
10. Gawronski, M. E. (2018). The Legalistic Function of Preliminary Examinations: Quality Control as a Two-Way Street. *Quality Control in Preliminary Examination*, 1, 186-187
11. Gordon, G. S. (2018). Reconceptualizing The Birth of the International Criminal Case: Creating the Office of Examining Magistrate at the ICC. *Quality Control in Preliminary Examination*, 2, 255-317
12. Heinze, A., & Fyfe, S. (2018). Prosecutorial Ethics and Preliminary Examinations at the ICC. *Quality Control in Preliminary Examination, Brussels, TOAEP*, 2, 1-75
13. Hodgson, N. (2023, May). Victims as Agents of Accountability: Strengthening Victims' Right to Review at the International Criminal Court. In *Criminal Law Forum* (pp. 1-22). Dordrecht: Springer Netherlands.
14. ICC Office of the Prosecutor (2003), *Annex to the 'Paper on Some Policy Issues before the Office of the Prosecutor: Referrals and Communications*
15. ICC Office of The Prosecutor (2006), *Letter to Senders of Luis Moreno-Ocampo* (The Hague, 9 February 2006). Available at: www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/04D143C8-19FB-466C-AB77-4CDB2FDEBEF7/143682/OTP_letter_to_senders_re_Iraq_9_February_2006.pdf
16. ICC Office of The Prosecutor (2014), *Statement* (13 May 2014). Erişim Adresi: www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=otp-statement-iraq-13-05-2014
17. ICC Office of The Prosecutor (2020a), *Situation in Iraq/UK, Final Report* (09 December 2020), para.14. Erişim Adresi: www.icc-cpi.int/itemsDocuments/201209-otp-final-report-iraq-uk-eng.pdf
18. ICC Office of The Prosecutor (2020b), *Statement* (9 December 2020). Available at: www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201209-otp-statement-iraq-uk
19. Krings, B. L. (2012). The Principles of Complementarity and Universal Jurisdiction in International Criminal Law: Antagonists or Perfect Match. *Goettingen J. Int'l L.*, 4, 737.
20. Khojasteh, A. (2018). The Pre-Preliminary Examination Stage: Theory and Practice of the OTP's Phase 1 Activities. *Quality Control in Preliminary Examination*, 1, 223-256
21. Kuczyńska, H. (2015). *The Accusation model before the international criminal court*. Springer

21. Lubin, A. (2017). Politics, Power Dynamics, and the Limits of Existing Self-Regulation and Oversight in ICC Preliminary Examinations. *Power Dynamics, and the Limits of Existing Self-Regulation and Oversight in ICC Preliminary Examinations (June 1, 2017)*, 2, 77-150
22. Marshall, K. A. (2010). Prevention and Complementarity in the International Criminal Court: A Positive Approach. *Human Rights Brief*, 17(2), 4
23. McKeon, P. A. (1996). An International Criminal Court: Balancing the Principle of Sovereignty against the Demands for International Justice. . *John's J. Legal Comment.*, 12, 535
24. Moreno-Ocampo, L. (2007). International Criminal Court: Seeking Global Justice, The. *Case W. Res. J. Int'l L.*, 40, 215.
25. Philippe, X. (2006). The principles of universal jurisdiction and complementarity: how do the two principles intermesh?. *International review of the Red Cross*, 88(862), 375-398
26. Pocar, F., & Maystre, M. (2010). The principle of complementarity: a means towards a more pragmatic enforcement of the goal pursued by universal jurisdiction?. In *Complementarity and the exercise of universal jurisdiction for core international crimes* (pp. 247-303). TorkeI Opsahl academic Epublsher
27. Pues, A. (2017). Towards the 'golden hour'? A critical exploration of the length of preliminary examinations. *Journal of International Criminal Justice*, 15(3), 435-453
28. Rojo, E. C. (2005). The Role of Fair Trial Considerations in the Complementarity Regime of the International Criminal Court: From 'No Peace without Justice'to 'No Peace with Victor's Justice'?. *Leiden Journal of International Law*, 18(4), 829-869.
29. Schabas, W. (2006). The Crime of Torture and the International Criminal Tribunals'(2006). *Case Western Reserve Journal of International Law*, 37, 349
30. Schabas, W. A. (2008). 'Complementarity in Practice': Some Uncomplimentary Thoughts. *CrIm. lF*, 19, 5.
31. Shoamanesh, S. S. (2018). Institution Building: Perspective from within the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. *International Criminal Law Review*, 18(3), 489-516.
32. Solera, O. (2002). Complementary jurisdiction and international criminal justice. *International review of the Red Cross*, 84(845), 145-171
33. Stahn, C. (2014, June). Complementarity and Cooperative Justice Ahead of their Time? The United Nations War Crimes Commission, Fact-finding and Evidence. In *Criminal Law Forum* (Vol. 25, pp. 223-260). Springer Netherlands
34. Varaki, M. (2017). Revisiting the 'Interests of Justice' Policy Paper. *Journal of International Criminal Justice*, 15(3), 455-470
35. Wharton, S., & Grey, R. (2019). The Full Picture: Preliminary Examinations at the International Criminal Court. *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire canadien de droit international*, 56, 1-57

(32)

Haticetül Kübra ESKİ¹³⁵

YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDE EDEBİYATIN YERİ ve ÖNEMİ

THE PLACE and IMPORTANCE OF LITERATURE IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

ÖZ

Dil, insanoğlu için en temel iletişim aracıdır. Ek olarak kültür ve medeniyetler arasında ilişkilerin sağlıklı olması için en önemli anahtardır. Bir yerde hakiki bir yaşamdan söz etmek istediğimizde ilk bakacağımız şey şüphesiz ki dil olur. Gelişen teknoloji dünyasında yabancı dil öğrenmek insanoğlu için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Yabancı dil öğrenirken bu süreci daha yetkin ve rahat geçirmenin yolları da hali hazırda pek çok dilbilimcinin gündeminde yer almaktadır. Buna istinaden, bir dili konuşan toplumun kültürü en güvenilir edebiyat vesilesi ile tanıtılabilir. Toplumların kültürü öğrenilmeden bir dil öğrenilemeyeceğini düşünürsek edebiyatın ne kadar kıymetli bir araç olduğu anlaşılabilir. Araştırmamız bilhassa yabancı dil öğrenme sürecinde, kültürün temel aktarıcısı kabul edilen edebiyatın eğitime nasıl katkı sağlıyor olduğuna odaklanmıştır. Yabancı diller arasında Arapça baz alınmış ve bu dil üzerinden edebiyatın eğitimdeki konumu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil öğrenimi, edebiyat, Arapça.

ABSTRACT

Language is the most basic communication tool for human beings. In addition, it is the most important key to healthy relations between cultures and civilizations. When we want to talk about a real life somewhere, the first thing we look at is undoubtedly language. In the developing world of technology, learning a foreign language has become an indispensable element for human beings. Ways to make this process more competent and comfortable while learning a foreign language are currently on the agenda of many linguists. Based on this, the culture of the society speaking a language can be introduced through the most reliable literature. Considering that a language cannot be learned without learning the culture of the society, it can be understood how valuable a tool literature is. Our research focuses on how literature, which is considered the main transmitter of culture, contributes to education, especially in the process of learning a foreign language. Among the foreign languages, Arabic was taken as a basis and the position of literature in education was emphasized through this language.

Keywords: Foreign language learning, literature, Arabic language.

¹³⁵ İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü; Arap Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı; E-Posta: haticekubracal@hotmail.com; ORCID Numarası: 0009-0004-9644-2109

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca yabancı dil öğrenmeye önem vermiş, bu konu üzerinde çeşitli çalışmalar yapmıştır. Fakat bu önem ve istemin yanında öğrenim sırasında karşılaşılan zorluklar maalesef hedef dile karşı itici bir faktör olabilmektedir. Örneğın bir öğrenci yabancı dil olarak Arapça öğrenmeye başladığında harflerin telaffuzunda zorlandığı için topluluk içinde konuşmayabilir yahut çok anlamlı kelimeler öğrencinin gözünü korkutabilir. Bu sorunlara ithafen çeşitli teknik, yöntemler kullanılabilir ve sorunlar aşılabilir. Fakat hedef dil öğretilir ve öğrenilirken dilin en temel yapısının görüldüğü edebiyat aksatılmamalıdır. Dile karşı bakış açısındaki olumsuzluk edebiyatın öğrenimden tamamen uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Halbuki edebi eserler dilin en temel yapısının görülebileceği ana kaynaklardır. Öyle ki dört temel dil becerisinin (okuma, yazma, dinleme, konuşma) etkin ediniminde edebi kaynaklardan yararlanmanın önemi büyüktür. Her halükârda edebi türlerin yabancı dil öğretim sürecinde kaynak olarak kullanılması, öğrencinin dile ve o dilin ait olduğu topluma karşı ufkunu genişletecek, aynı zamanda kelime dağarcığı, anlam bütünlüğü, ifade özgünlüğü vb. mevzularda etkin edinimi kuvvetlendirecektir. Kısaca bir dilin ve o dili konuşanların kültürü en iyi edebiyat sayesinde öğrenilebilir. Ve bir toplumun dili, o toplumun kültürü öğrenilmeden öğrenilemez.

Bir dile dair en güzel örnekler sunulurken başvurulacak temel kaynak o dile ait edebi türlerdir. Edebiyat bir dilin koruyucusu ve geliştiricisidir. Bundan ötürü dilin sağlam bir şekilde aktarılması, öğrenilmesi için edebiyattan faydalanmak şarttır ve yabancı dilin öğrenildiği ortamlarda edebiyattan uzaklaşılmalıdır. Zira bil dili biliyorum demek o dile ait toplumun kültürüne ait temel hatları bilmek demektir. Yabancı dil öğrenim sürecinde doğru kaynaklardan yararlanmak ve edebi metinlerin sürece dahil edilerek aktarılması temel dil becerilerini birebir etkilemektedir. Araştırmamızda yabancı dil öğrenirken edebiyatın, edebi türlerin bu süreçteki konumunu ve önemini anlatılmaktadır

YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDE EDEBİYATIN YERİ ve ÖNEMİ

Yabancı dil öğrenmenin ehemmiyeti geçmişte olduğu gibi günümüzde de globalleşen ve hudutları kalkan dünyada her geçen gün artmaktadır. Hali hazırda yabancı dil eğitiminin temel hedefleri arasında yalnızca öğrenilen dilde iletişim kurmak değil, hedef dilin toplumunun dilini, dinini, kültürünü, tarihini gibi temel olgularını anlamak ve anlatmaktır. İşte burada edebiyat son derece önemli bir görev üstlenmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi gelişen teknoloji ile dil öğrenimine rağbet neticesinde yeni öğrenme metot ve stratejileri aranmaktadır. Edebiyat ve toplumun edebi ürünleri dil öğretim sürecinde kullanmak içerik açısından yabancı dil öğretim yöntem ve teknikleriyle bağdaştığı için eğitim sürecinde kullanılabilir ki bu kaçınılmaz ve doğru bir adım olacaktır. Dilde dört temel becerinin geliştirilmesi en başlıca hedef iken edebi türleri bu becerilere uyarlayarak kullanmak ise öğrencilerin kültür ve bilgi seviyesiyle beraber dil becerileri yetkinliğini arttırmaktadır. Edebiyatın edebi eserlerin ders içerisinde materyal olarak kullanmak adına bazı gerekçeler sunulabilir:

- “Edebiyat ilginç öğrenme ortamları için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Kısa bir hikâye, roman veya şiir her yerde okunabilir. Buna karşın dilbilgisi kitaplarından öğrendiğimiz diyalogları gerçek hayatta kullanmak çok da kolay değildir.

- Edebi metinlerle çalışmak otantik iletişim olanakları sağlamaktadır. Bir diğer deyişle size gerçek dünyayla örtüşen gerçekçi ortamları hazırlar.

- Edebi metinler kültür ortamlarını yakından tanıttığından dil öğrenenlerin sosyal becerilerini geliştirmelerine, eğitim öğretimlerine de doğrudan katkıda bulunur.”¹³⁶

Ders kalitesini arttıracak ve öğrencilerin öğrenme sürecini kolaylaştırmanın yanı sıra dil edinimini kuvvetlendirecek olan gerekçeler göz ardı edilmemeli ve ders içinde önemi iyi kavranmalıdır.

“Edebî metinlerin zihinsel ve dilsel becerilerin gelişimi, değer öğretimi, motivasyonun sağlanması, hayal gücü ve yaratıcılığın geliştirilmesi ve bireylerin sosyalleşmesinde etkileri büyüktür. Söz konusu açılardan kendini geliştirenler gerçek hayatta karşılaşacakları problemlerin üstesinden daha kolay gelirler. Edebî metinler insanlarda dil zevki, estetik bakış ve yaşama sevinci oluşturur. Bu nedenle dilsel ve kişisel

¹³⁶ Yüksel Ersan, “Yabancı Dil Öğretiminde Kısa Metinlerin Kullanımı ve Önemi”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (2), (2018), s.289

becerilerin geliştirilmesi, pekiştirilmesi için dil öğretiminde edebî türlerin araç olarak kullanılması önemli olgulardandır. ¹³⁷

*“Dil bir nehirse, edebiyat bu nehri besleyen en önemli kollardan birisidir. Edebiyat ve dil arasındaki ilişkinin gücünü vurgulayan bu eğretilmeden de anlaşılacağı üzere, edebi eserlerin üretilmediği bir dil, kurumaya ve zamanla yok olmaya mahkûmdur. Zira bir dil hakkında en güzel örnekler, o dilde yazılmış eserlerden elde edilir ve dilin gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmasında edebiyat en etkili rolü oynar.”*¹³⁸

Günden güne gelişen bir dünyada yaşıyoruz. Bu gelişimle beraber yabancı dil öğrenimi en çok ihtiyaç duyulan edim olma özelliği taşımaktadır. Büyüyen ve gelişen dünyaya yabancı olmamak, uyum sağlayabilmek dil öğrenimi sayesinde daha kolaylaşmaktadır. Asıl konumuz olan edebiyata gelince, edebiyat bir dilin en temel kaynağı görülmektedir. Bundan dolayı yabancı dil öğrenirken o dilin temel edebi kaynaklarından faydalanmak büyük önem arz etmektedir. Bilhassa öğrenilen dilde kalıcılığı sağlamak için edebi materyallerden faydalanmak dili en üst seviyeye çıkartabilir. Elbette günlük yaşamda edebi metinler direkt karşımıza çıkmayabilir yahut büyük bir ihtiyaç olarak görülmebilir ancak temel dil becerilerinin yeterli seviyede gelişmesi ve ediniminin sağlanması için bu şarttır. Aynı zamanda yabancı dilin eğitiminde edebi türlerin materyal olarak kullanılması öğrenciler için derse karşı itici bir güç olur, yorum becerilerini ve dil bilincini geliştirir.¹³⁹

*“Dil eğitimi sınıflarında edebiyatın tekrar popüler olmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. En önemli neden, edebiyat metinleri yardımıyla, sınıfa zengin dil girdisi sağlanabilmesidir. Özellikle, yabancı dil seviyelerine uygun basitleştirilmiş metinlerin seçilmesi ile öğrencilerin kendilerini ifade edebilmek için farklı dil kullanımlarını öğrenmesi, dolayısıyla o dili öğrenmeye daha fazla hevesli olmaları sağlanabilir. Örneğin, yabancı dil sınıfları, şiirler, şarkı sözleri, kısa öyküler, romanlar, tiyatro oyunları gibi metinlerin yanı sıra bunları görsel ve işitsel olarak destekleyen materyallerin kullanılması ile daha zenginleştirilebilir. Böylelikle dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini geliştirmeye yönelik aktiviteler hazırlanabilir.”*¹⁴⁰

Yabancı dil öğrenim süreci belli basamaklardan oluşmaktadır. Bunlar; Dilin genel yapısını öğrenme, dilin temel becerilerini kazanma, hedef dilin kültürel öğelerini anlama ve tanıma, hedef dilin farklı mekanlarda nasıl kullanılabildiğini öğrenme, edinilen temel dil becerileriyle beraber sosyal, toplumsal kullanımı da birleştirerek sağlıklı bir iletişim kurmaktır.¹⁴¹

Yabancı dil öğreniminde edebiyattan faydalanmanın diğer bir faydası ise; edebiyat ait olduğu toplumun kültürel yapısının içinde barındırmaktadır. Örneğin Arapça öğrenen bir öğrenci Arap edebiyatından faydalandığı takdirde Arap toplumunun özelliklerini kapsamlıca öğrenebilme şansına sahip olur. Hedef dildeki ifadelerin sözlük ve sığ anlamlarıyla beraber edebiyat sayesinde derin anlamları da öğrenilir.

Bütün dillerin öğreniminde olması gibi büyük bir okyanusu andıran Arapça öğretiminde de edebiyattan, edebi tür ve metinlerin gücünden yararlanılması gerekmektedir. Günümüzde siyasi, sosyal ve dini pek çok açıdan kapsayıcı bir dil olmasının yanında kuvvetli bir iletişim ve ilim dili oluşu Arapçanın etkin şekilde öğrenilmesini beraberinde getirmektedir. Bunun neticesinde geleneksel yöntemlerden çıkıp aktif kullanım gerektiren konuşma becerisine yönelmekte fayda vardır. Genel kültür bilgisi edinmenin hedef dili konuşmaya katkısı çok büyüktür ve bu dilin ait olduğu toplumun edebiyatının kavranmasıyla oluşmaktadır.

¹³⁷ Ayhan, M. & Arslan, M. “Edebî Metin Olarak Masalların Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dilsel ve Kişisel Becerilerin Gelişimine Etkisi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (2), (2014), s.543

¹³⁸ Türkay Bulut, “Yabancı Dilin Öğretilmesinde Edebiyatın Önemi”, Aydın Türklük Bilgisi, 3 (1), 1-9, (2017) s.2

¹³⁹ Mehmet Takkaç, “Yabancı Dil Öğretiminde Temel Becerilerin Geliştirilmesi İçin Edebiyat Metinlerinin Kullanımı”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0 (8), (1997) s.43-50

¹⁴⁰ Bulut, “Yabancı Dilin Öğretilmesinde Edebiyatın Önemi”, s.5

¹⁴¹ Bahar Medni, “Arapça Öğretiminde Edebi Materyallerin Kullanımı”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Arap Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı, 2010, s.5

Güvenilirliği açısından bakacak olursak edebiyat; yabancı dil öğreniminde en güvenilir kaynaklardandır. Yabancı bir dili ve kültürü anlamada en etkin rol oynayan şey edebiyattır. İster sözlü kaynaklar ister yazılı kaynaklar olsun öğrenilin dilin iyi kullanılması için münasip kaynaklardır.¹⁴²

Son senelerde yabancı dil öğretim yöntemlerinden biri olarak benimsenen kültürlerarası yaklaşım modeli, derste edebî metinlerin kullanılmasını temel almaktadır. Bu modelin görüşüne göre edebî metinler temel dil becerilerini geliştirip ilerletmenin yanı sıra öğrenciye, hedef dilin kültürünü de tanıma imkanı vermektedir. Yabancı dil derslerinde edebî metinleri kullanmak; edebiyat sayesinde okur (öğrenci) ile metinlerin doğal bir iletişim içinde olmalarını sağlamaktadır. Ek olarak öğrenci için edebi metinlerin ders kitabı metinlerinden daha ilgi çekici ve motive edici oldukları öne sürülmektedir.¹⁴³

Yabancı dil öğretiminde edebi eserlerden faydalanmak için aşağıdaki sebepler de öne sürülebilir.

Edebi eserler öğrenci ve öğretmeni motive edicidir. Pek çok kitap ve ders özetinde bulunur. Belli konular öğrenildikten sonra bunların örneklerini bu eserlerde bulmak mümkündür. Öğrencilerin hedef dilin kültürünü sağlıklı bir şekilde anlamasını sağlar. Dil kazanımı için teşvik edici bir güçtür. Öğrencilerin yorum yapma becerileri gelişir. Kültür ifadesi olması sebebiyle kıymetli bir statüye sahiptir. Öğrencilerin hem ana hem de hedef dile karşı bilincini geliştirir. Öğrencileri duygularını ve düşüncelerini ifade etmek konuşmak konusunda teşvik eder.

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN EDEBİ TÜRLER

Çalışmamızın temel sorusunu bu başlık altında sormakta fayda vardır. Yabancı dil öğretim ve öğreniminde edebiyatın yeri ve önemi nedir? Hayatın çeşitli yönlerini kapsamlı olarak yansıtan ve dillerin temel koruyucusu kabul edilebilen edebiyatı Arapçada nasıl kullanabiliriz? Öncelikle öğrendiğimiz hedef dilin edebiyat tarihi hakkında bilgi edinmeli ve genel bir çerçeve oluşturmalıyız. Şiir, roman, hikaye, tiyatro vb. edebi türlerin materyal ve örnek olarak kullanımı dersin odağını yükseltmektedir.

Burada edebi metinlerden bahsederken ders içerisinde vermeyi hedeflenen metinler için belli kurallar vardır; Edebi metinlerin kullanımının önemine vurgu yapıyoruz fakat seçilen örneklerin öğrencilerin seviyesine uygun tercih edilmesi dersin katkısını arttıracaktır. Birinci sınıf öğrencisine dördüncü sınıftan ileri edebi metin örneği verdiğimizde öğrencinin hem dile hem de derse karşı bakış açısı olumsuz etkilenecektir. Öğrencilerin seviyelerine göre öğrenmiş olduğu kelimeleri barındıran metinlerin olması istenilen verimi beraberinde getirir. Bununla beraber öğrencilerin ihtiyaçları ve istek motivasyonları göz ardı edilmemelidir. Öğrencinin derse bakış açısı ve ön bilgisi dikkate alınmalıdır.¹⁴⁴

Örneğin üniversite son sınıftaki bir Arapça öğrencisine ortaokul seviyesinde bir metin verirsek öğrenciler hem tekrara düşebilir hem de dersten kopma yaşanabilir. Bunlarla beraber sınıf içinde öğrencilerin ilgi alanları değişiklik gösterebilir. Bunun için edebiyatın eğitim sürecine dahil edilmesinde mutedil davranılmalı, sınıf ortamına göre ayarlanmalıdır.

Edebi türlerden şiir öğrenimi öğrenciler için kısmen zorlayıcı olabilir. Çünkü Arapça her ne kadar özünü korumuş olsa da belli badireler atlatmış ve kullanılan kelimelerin zorluk derecesi artış ve azalmıştır. İlk dönem şiirlerinden örnekler öğrencileri zorlayabilirken yeni dönem Arap edebiyatından verilen şiir örnekleri dersin ilgi çekiciliğini ve kalitesini arttırabilir. Şiir dili günlük kullanım dilinden de farklı olduğu için kaynak olarak kullanımında dikkatli davranılmalıdır. Hedef dilin öğretiminde şiir öğrencilerin dile dair kültür seviyesini yükseltmede çok işe yaramaktadır. Aynı zamanda şiirlerden faydalanmak normal metinlerde karşılaşılmayan kelimelerle denk gelmesine fırsat sağlar. Bununla beraber çok uzun olmayan edebi eserler olduğu için dersi sıkılmaz eğlenceli hale getirebilir.

Aktif katılım gerektiren tiyatro ise sıkça kullanılan edebi türlerden biridir. Öğrencilerin oyun için hazırlık yapmaları ve varsa hatalarını düzeltmeye odaklanmaları dildeki yetkinliklerini arttırabilir. Aynı zamanda dersi veren eğitimcinin edebiyat alanında yetkin olması da önemli bir konudur.

¹⁴² Senem Soyer, “Yabancı Dil Öğretiminde Edebiyatın Yeri ve Dil Becerilerinin Gelişimine Katkısı”, EKEV Akademi Dergisi, (71), (2017), s.303

¹⁴³ Soyer, “Yabancı Dil Öğretiminde Edebiyatın Yeri ve Dil Becerilerinin Gelişimine Katkısı”, s.305

¹⁴⁴ Bulut, “Yabancı Dilin Öğretmesinde Edebiyatın Önemi, İstanbul Aydın Üniversitesi”, s.1-9

Edebiyatın yabancı dil Arapça öğretiminde kullanılması hedef dilin gerçek anlamda edinimi için çok önemlidir. Yukarıda az da olsa belirttiğimiz gibi edebiyatın kaynak olarak kullanımında süreç, ortam ve öğrenenler dikkate alınarak kullanılmasında fayda vardır.¹⁴⁵

Öğrenilen dilin hedefe yönelik hizmet verebilmesi ve kalıcı olabilmesi adına takip edilen yöntemler ve kullanılan materyallerin tercihi çok önemlidir. Edebiyat tüm dünya dilleri için vazgeçilmez temel unsurdur. Bundan dolayı yabancı dil öğretim sürecinde edebi materyallerin (hikaye, masal, tiyatro, fabl, şiir, kısa öykü, anı, deneme, mizah, karikatür, fıkra vb.) kullanımını büyük önem arz etmektedir. Hatta öyle ki bütün edebi materyalleri herhangi temel dil öğrenim becerilerinden birinde kullanmak gayet mümkündür.¹⁴⁶

YABANCI DİL OLARAK ARAPÇA ÖĞRETİMİNDE EDEBİ TÜRLERİN KULLANILMASI

Arapça tarih boyunca önemini kaybetmemiş bir dil olma özelliğini barındırır.²² Ülkenin resmi dili olan Arapça konuşanların sayısı her gün artış göstermektedir. Arapça dünya dilleri arasında öğrenilmesi zor ve karışık dil sıfatını taşımaktadır. Fakat pek çok yabancı dil gibi belli bir eğitim sürecinden sonra aslında çok derin, güzel ve fonetik bir dil olmasıyla beraber zor olmadığı anlaşılır. Böylesine derin bir dili en temel kaynaklardan yararlanarak öğrenmek çok mühimdir. Zira bir dil öğrenmek yeni bir dünyaya giriş yapmaktan farksızdır. Arapça gün geçtikçe öğrenim sahası genişlemiş bununla beraber dil öğrenimindeki yenilik ve değişikliklerden etkilenmiştir. Klasik öğrenim yöntemlerinde bir dilin temel dil bilgisel kurallarını bilmek yeterli görülürken, artık bir dilin ediniminde iletişim kurabilmek ve konuşabilmek en önemlisi görülmektedir. Temel konumuz olan yabancı dil eğitiminde edebiyat açısından bakarsak Arapça öğreniminde Arap edebiyatına eğitimsel yaklaşımın önemi çok büyüktür. Arap edebiyatı sınırları asla belirlenemeyecek, uçsuz bucaksız apayrı bir alandır. Öyle ki Arapça öğreniminde edebiyattan faydalanmamak imkansızdır. Pek çok lehçeyi bünyesinde barındıran dil, özünü koruyamaya devam eden edebi eserler sayesinde en iyi şekilde öğrenilebilir. Kendi içerisinde pek çok bölüme ayrılan Arap edebiyatı tarihin bilinen en eski zamanlarından itibaren örneklerini dil öğrenenlerin önüne koyabilmektedir. Arap edebiyatının, yarımadanın en eski tarihi bulgularına dayandığını söylemek mümkündür. Belli başlı dönemlere ayrılan Arap edebiyatı bu dili öğrencileri için öğrenilmesinin pek çok faydası olacağı bir alandır. Son derece yoğun ve dolu bir edebiyata sahip olan Arap toplumu yine dillerinin ve kültürlerinin anlaşılması için öğrenilmesi şarttır. Cahiliye döneminden başlayarak yeni dönem Arap edebiyatı eserlerine baktığımızda pek çok tür karşımıza çıkmaktadır. Fabl, öykü, fıkra, masal, şiir gibi türlerin dünya edebiyatı çerçevesinde önemli yeri olan örnekleri Arap edebiyatında bulabilmekteyiz. Genel olarak yabancı dil öğreniminde üç temel seviye vardır; başlangıç, orta ve ileri seviye. Önceki başlıkta belirttiğimiz gibi, başlangıç seviyesinde olan bir öğrenci dildeki temel bilgileri tam sağlamlaştırmadan edebi metinlere maruz bırakılırsa öğretimin başarısızlıkla neticelenmesi kaçınılmaz bir son olur. Örneğin başlangıç seviyesinde bir öğrenciye cahiliye dönemi Arap edebiyatı şiirlerinden örnek verdiğiniz zaman öğrenci dilin ağırlığıyla karşı karşıya gelip, dile karşı itici duygulara bürünebilir. Burada yapılması gereken öğrenciyi sıkmadan, zora sokmadan, isteksizliğine sebep olmadan seviyeye ve günümüze uyarlanmış sadeleştirilmiş edebi ürünlerden faydalanmaktır. Özellikler dile alışma evresi göz önüne alındığında edebi eserlerin kullanılmasının orta seviyede başlaması doğru olacaktır.¹⁴⁷ Burada odaklanması gereken öğrenci seviye ve başarı düzeyine göre materyalleri kullanmaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, yabancı dil eğitim sürecinde edebiyatın yeri ve önemi incelenmiş, edebiyatın Arapçanın yabancı dil olarak öğretiminde nasıl ve niçin kullanılacağı üzerinde durulmuştur. Şiir okuma ve ezberlememin, roman okuma, özetleme ve yorumlamanın, tiyatro döngüsüne katılmanın, hikaye ve öykünün günlük dil için öneminin ne kadar mühim bir mesele olduğunu kavradık. Günümüz öğrencilerinin dil

¹⁴⁵ Hany İsmail Ramadan, "Yabancılar İçin Arapça Eğitim Müfredatında Arap Edebiyatı: Karşılaştırmalı Bir Araştırma", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (15), (2019), s.62-68

¹⁴⁶ Medni, "Arapça Öğretiminde Edebi Materyallerin Kullanımı", s. 5-6

ARAPÇA ÖĞRETİMİNDE EDEBİ MATERYALLERİN KULLANIMI Bahar MEDNİ sayfa 5

¹⁴⁷ Medni, "Arapça Öğretiminde Edebi Materyallerin Kullanımı", s. 49

yetkinliklerinin artması ve öğrenilen dilin kültürünü daha yakından tanıyabilmesi, o dilde ortaya konmuş anlaşılır ve temel edebi metinlerin okunması ve öğrenilmesiyle mümkün olur. Öğrencilerin yaş, seviye, dil, ilgi alanları vb. Farklı faktörlerine bakılarak seçilen edebi tür ve eserlerin dil gelişiminde büyük etkisi olacağı bir gerçektir. Bir öğrenci Arapça bir şiiri doğru telaffuz ile ezberleyip okuyabiliyorsa, okuduğu Arapça bir romanı kendi cümleleri ile kuralına uygun anlatıp özetleyebiliyorsa öğrenilen dilin hakkının verilmiş olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Ayhan, M. & Arslan, M. “Edebî Metin Olarak Masalların Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dilsel ve Kişisel Becerilerin Gelişimine Etkisi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (2), (2014), 543-560.
2. Bulut, Türkay. ” Yabancı Dilin Öğretmesinde Edebiyatın Önemi”, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Aydın Türklük Bilgisi Dergisi, (1), (2017), s 1-9.
3. Ersan, Yüksel. “Yabancı Dil Öğretiminde Kısa Metinlerin Kullanımı ve Önemi”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (2), (2018), 288-296.
4. Medni, Bahar. “Arapça Öğretiminde Edebi Materyallerin Kullanımı”, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Arap Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
5. Ramadan, Hany İsmail. "Yabancılar İçin Arapça Eğitim Müfredatında Arap Edebiyatı: Karşılaştırmalı Bir Araştırma". Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (15), (2019), s.62-87.
6. Soyer, Senem.” Yabancı Dil Öğretiminde Edebiyatın Yeri ve Dil Becerilerinin Gelişimine Katkısı”, EKEV Akademi Dergisi, (67), (2020), s.303-314.
7. Takkaç, Mehmet. “Yabancı Dil Öğretiminde Temel Becerilerin Geliştirilmesi İçin Edebiyat Metinlerinin Kullanımı”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (8), (2010), s.43-5.

A SOCIOLOGICAL RESEARCH CONCERNING THE STATE OF PUTTALAM IN SRI LANKA¹⁴⁹
SRI LANKA'DA PUTTALAM DURUMUNA İLİŞKİN SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

ABSTRACT

The Muslim population around the world today has become disease stricken with poverty and has turned into one of the bottoms most sections of society. Even though measures have been taken to elevate the lifelines of poor people, it has not functioned as the perfect solution to eradicate poverty. But through Zakath - the Islamic poverty eradication system, the measures for improving the lives of poor people were carried out. Titled "A Sociological Research concerning the state of Puttalam", this research seeks to find out the role played by the Zakath system in improving the living standards of the people in Puttalam. This research was aimed at finding out the way the Zakath system is operated in this region, and to evaluate the role played by Zakath in changing the education, economic and sociological scenarios.

As this is related to sociology, first stage and second stage collection methods were employed to obtain the required data for this research. The first stage data were obtained using the "Questionnaire" method. 60 people were selected using the "Simple Random sampling" method and were given the questionnaire. Out of them, 51 questionnaires were received back. Based on that, and through information obtained by interviews and observation, analysis was carried out. The second stage data was taken from the statistical information given in the registers of the Baithus Zakath, the internet, books and journals. It is important to mention that this research is divided into 5 chapters based on a variety of data as mentioned above. The titles contained in this, relates with the research hypothesis. From this research, we come to know that the Baithus Zakath organization in Puttalam is successful in eradicating poverty through building of houses, educational assistance fund, Nasrul Hasan and entrepreneurial encouragement. We could also infer that gathering collective Zakath and distributing it, will ensure the best benefit. In addition, this research was able to identify the challenges faced because of less clarity on the subject of Zakath, giver, giving of a smaller amount because of non-clarity on Nisab, the narrowing down of giving of Zakath to only family members and employees, ignorance of the fact that Zakath is a collective obligation, the criticism about Zakath organizations and the laxity of its administrators. All kinds of efforts were put in, to prove the hypothesis of this research in an elegant way. From this research it is clear that the Puttalam's Baithus Zakath fund is partly responsible in eradicating poverty.

Keywords: Zakath, Economy, Poverty, distribution, organization.

ÖZ

Bugün dünyanın dört bir yanındaki Müslüman nüfus, yoksullukla boğuşan bir hastalığa yakalanmış ve toplumun en alt kesimlerinden biri haline gelmiştir. Yoksul insanların yaşam standartlarını yükseltmek için önlemler alınmış olsa da bu, yoksulluğu ortadan kaldırmak için mükemmel bir çözüm işlevi görmedi. Ancak İslami yoksulluğu ortadan kaldırma sistemi olan Zekat aracılığıyla yoksul insanların yaşamlarını iyileştirmeye yönelik önlemler gerçekleştirildi. "Puttalam Eyaletine İlişkin Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı bu araştırma, Zekat sisteminin Puttalam'daki insanların yaşam standartlarını iyileştirmede oynadığı rolü ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Bu araştırma, Zekat sisteminin bu bölgede nasıl işlendiğini ortaya çıkarmayı ve Zekat'ın eğitim, ekonomik ve sosyolojik senaryoları değiştirmede oynadığı rolü değerlendirmeyi amaçladı.

Sosyolojiiyi ilgilendirdiğinden bu araştırma için gerekli verileri elde etmek amacıyla birinci aşama ve ikinci aşama toplama yöntemleri kullanılmıştır. Birinci aşama verileri "Anket" yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. "Basit Rastgele örnekleme" yöntemi kullanılarak 60 kişi seçilerek anket uygulanmıştır. Bunlardan 51 anket geri alındı. Buradan hareketle, görüşme ve gözlemlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda analizler yapıldı. İkinci aşama verileri Baithus Zekath'ın kayıtlarında, internetten, kitap ve dergilerde verilen istatistiksel bilgilerden alınmıştır. Bu araştırmanın yukarıda da belirtildiği gibi çeşitli verilere dayalı olarak 5 bölüme ayrıldığını belirtmekte fayda var. Burada yer alan başlıklar araştırma hipoteziyle ilgilidir. Bu araştırmadan, Puttalam'daki Baithus Zakath örgütünün ev inşa etme, eğitim yardım fonu, Nasrul Hasan ve girişimciliği teşvik yoluyla yoksulluğu ortadan kaldırmada başarılı olduğunu biliyoruz. Ayrıca kolektif zekat toplayıp dağıtmanın en iyi faydayı sağlayacağı sonucunu da çıkarabiliriz. Ayrıca bu araştırma, zekat konusunun daha az netlik kazanması, verici, nisab konusunda netlik olmaması nedeniyle daha az miktarda verilmesi, zekat vermenin sadece aile üyeleri ve çalışanlara daraltılması nedeniyle karşılaşılan zorlukları tespit edebilmiştir. Zekatın kolektif bir farz olduğu gerçeğinin bilinmemesi, Zekat organizasyonlarına yönelik eleştiriler ve yöneticilerin gevşekliği. Bu araştırmanın hipotezini zarif bir şekilde kanıtlamak için her türlü çaba gösterildi. Bu araştırmadan Puttalam'ın Baithus Zakath fonunun yoksulluğun ortadan kaldırılmasında kısmen sorumlu olduğu açıkça görülüyor.

Anahtar Kelimeler: Zekat, Ekonomi, Yoksulluk, dağıtım, organizasyon.

¹⁴⁸ PhD Student, Uludag University- Bursa, Turkey. ahamedjamsath@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3778-6214

¹⁴⁹ (The article was submitted and presented to 2. International student science congress and not published- konya-29 April-01 May- 2016.)

Introduction to the Research

1.1

Research Background

Islam provides a spiritual facet for all aspects of human life, and by which it guides the whole mankind on a complete extent. The economy has got a vital role in the development process. That is why the economic issue is regarded as the primary one compared to other problems. Everyman progresses his life based on the economy in this materialistic or money-oriented world. As a result, he spends a huge proportion of his lifetime to amass the worldly means.

In this way, the most important economic element in Islamic economic paradigm – the Zakat – has been ordained as one of the five obligatory deeds and at the same time functions as a financial institution as well. Money is a public property. If it circulates among a specific group of people, the economic progression will get ruined, and that will lead to poverty and other socio-cultural catastrophes. The zakat prevents the circulation of money among a particular group of people in order to stabilize the economic progression. Islam has made it compulsory to redistribute the (excessive) wealth to avoid the continuous flow of means among a certain group of rich people: **(it has been ordered to distribute) so that it will not be a perpetual distribution among the rich from among you.** (Holy Quran 59:7)

Islam strictly condemns the act of accumulating the wealth while not giving the poor of their share and freezing it selfishly. Further, it has given the zakat as a pertinent system with right protocols to identify the needy people in a society, encourages redistribution of the frozen wealth, and tries to diminish the poverty of a community. There are numerous people found expecting assistance from the rich people in our society. By implementing Zakat, Islam directs the rich men towards generosity and magnanimity through embracing those poor and needy.

As a consequence, the Islamic economic system and especially the Zakat have been proposed as the best solution for removing poverty in the whole world. In a society, the Zakat is found as a sophisticated tool for removal of poverty and for social welfare development. Zakat has been introduced as the contemporary universal donation economy. It is the one which preserves the value of the Islamic economy. Further, it holds a vital role in the modern socio-economic planning. It removes the socio-economic disparities by helping the poor and needy. It builds a communal harmony and relationship between the ones who give Zakat and the beneficiaries of it.

The Zakat eliminates the dreadful sides of the Muslim community such as unemployment, poverty, and income inequalities. It generates more employment opportunities through the processes of collection and distribution of wealth. It increases the labor force by producing labors, and also, it creates investments by turning the efficiency into investments.

Zakat is a stable system. That is to say, it's a consistent allocation of the resources from the rich to the poor. The number of poor might range in any number, but the impact would still be continuous. Zakat is a permanent system to get relieved from those impacts. (Dimas Bagus Wiranata Kusuma, S.E.2010)

Generally, the wealthy people of a society don't consider the poor, destitute fellow brothers and neighbors in regard with their wealth. They don't show any kindness, nor do they be generous with them. They fail to calculate the yearly Zakat due for their cash, properties, merchandise, and jewels and don't give them at the end of a year. Most of the Islamic councils (Jamaats) and Masjid administrations are heedless on this matter. What all they do is to change some currencies into coins in Ramadan and let the poor become even poorer while causing them to stray on the streets.

The rich individuals living in a region would allocate the zakat by focusing on the needy people residing in the same region. They would provide it for the neighborhoods as well. It would be a definite success when it's driven by organized institutional frameworks such as zakat trusts or Bayt al-mal (House of wealth). This organization should collect the Zakat funds from the people residing in a particular geographic zone in a consistent manner. Once this trustworthy and honest institution correctly implements the process of obligatory Zakat, poor people in a village will be able to look after their needs by themselves in due course. They won't be put into the tragic situation of begging others. They won't attempt to commit stealing. The most destructive antisocial crimes such as the robbery, snatching, and burglary will be cleaned off through the implementation of institutional Zakat procedure.

The eras of the Prophet Mohammed (ﷺ), the companions, and the generation that followed them (Tabi'un) are referred to be the best in terms of Zakat whereby it was collected and allocated in an organized way. We are told that the due recipients or beneficiaries of zakat were not found in the Caliphate of Umar Bin Abdul Azeez.

Abu Bakr (RA) battled against the people who refused to give zakat. Several glorious companions became shaheeds— martyrs— at the end. The Muslim society has forgotten that the zakat is equally mandatory as the Salah. There are more than 82 occurrences found in the Holy Quran stating, "**establish regular prayer and give regular charity - zakat**". There is no doubt that if the rich people would lead upfront in implementing the zakat distribution, the economic equality would surely be achieved in any society.

In this way, if we take a look on Sri Lanka, only in a few places the zakat is being collected and implemented in a centralized way, and we could see that the corresponding social growth has been initiated accordingly. This research is analyzing the progress of the Puttalam Zakat Council and the economic development that the surrounding people gained through it, and its influences towards poverty alleviation.

The Puttalam Zakat Council is relatively an old organization, established on 1984 based on the Grand Masjid. At the initial stage, its movement was a bit sluggish; but now, it is being regarded as well-supported by the people. This zakat council has been structured consisting of 30 masjids under the boundary of the Puttalam Grand Masjid. There are about 90,000 Muslim families are living in this area. The beneficiaries of the zakat are being selected based on the data collected through application forms after the zakat committee's review.

So, this research explores the contribution of the zakat council to the people living under the poverty threshold within the research area – Grand Masjid, Puttalam – and what sort of development changes has it caused to their life.

1.2 Issue of the Research

In general, the economic measures or indicators play an important role in determining the community-level of the people. An economic indicator correlates with several aspects such as fulfillment of basic needs, livelihood proceedings, per capita income, and so on. The weakness or deficiency that befalls in these aspects is called poverty. Poverty is the biggest challenge that the people who reside in the research domain happened to face. The issue of this research has been designed to answer the question: although it has deployed so many strategies to contest with poverty, how does the Zakat Council of Puttalam contribute to resolving the poverty of the people in its course?

1.3 Purpose of the Research

- To find out the procedures of the zakat operations in Puttalam area.
- To assess the fact that there is a correlation between persistent zakat allocation and corresponding livelihood growth of a Muslim territory.
- To evaluate the contribution of zakat in education, economy, and socio-cultural changes
- To identify the challenges that a zakat council faced during collection and redistribution of funds/wealth.

1.4 Research Hypothesis

This research—"The Role of Puttalam Zakat Council in Poverty Alleviation"—has been done based on the following hypothesis:

- By the progression of the zakat council, the poverty of Puttalam region has been partly reduced.

1.5 Research Methodology

This study has been conducted using primary and secondary data and also underlying with quantitative and qualitative research techniques as well. The primary data has been obtained by means of interviews and questionnaires. Data has been gathered using perfectly composed questionnaires, and directly visited the target population who have been benefited from zakat allocations in Puttalam area, and 60 questionnaires were distributed as 2 for each Mahalla (a subdivision of a territory typically associated with a Masjid) on the basis of cluster sampling technique.

Furthermore, the following administrative personnel of the council were directly interviewed to collect the required data:

- President of the council
- Secretary
- Treasurer
- Accounting Examiner / Audit

The secondary data has been collected through several documents such as the handouts published by the Puttalam Zakat Council, its annual reports, books, and the research papers about zakat foundations published by a company called Serendib; and all of these data have been taken into account after proper analysis using Microsoft Excel.

1.6 Importance of the Research

The factor to encourage for conducting any research is heavily relying upon the necessity of the research in context to its domain. The research domain – Puttalam – is dominated by Muslims in population. Specifically, the refugees displaced from the Northern Province are widely living therein. This study aims to find out how far the zakat council has contributed in building their economic conditions and alleviating their poverty.

Because this study should document on how far the zakat has influenced the livelihood of needy people and also being a fresh exploration itself, unquestionably, this has a considerable importance on its own.

1.7 Literature Review

Before delving into any research, it is necessary that a researcher understand the theme of it by means of the articles, books, and other background studies that had been previously done related to the subject. It is notably important to understand that how does the research associate with other factors, and that should be properly organized according to the current phenomenon and trend.

The subject being experimented – the role of the zakat council in alleviating poverty in Puttalam area– contains so many subclasses in itself. There are only very few studies have combined all of those concepts into single research. Anyhow, researchers have accomplished some studies concentrating on individual concepts about zakat.

In that way, Syed Mohammed M.S. (1994), in his book "**The Role of Zakat in Poverty Reduction**", has deeply investigated the topics: poverty and zakat. He has utilised both the primary and secondary data in that experiment and explained the section deals with "contribution of Islam to poverty alleviation" exceedingly well.

In the book – "**The Zakat: Doctrine and Practice**" authored by Khairul Bashar H.I., Mansoor M.A., Agar Mohammed A.C., and Ayub Ali C. (2000) – numerous significant topics such as the importance of zakat, its purpose, the zakatable resources (things on which zakat is mandatory), their measurements, those on whom zakat is incumbent, and its collection & redistribution practices have been extensively detailed with proper examples and contemporary analogies. Further, many other several topics have been illustrated using tables and annotations: the role of the government in zakat administration, the division of zakat collection and redistribution and its importance, and institutional members of zakat administration and regulations governing them in Sri Lanka.

Ayub Ali (2010) – in his book "**Zakat is a Joint Duty**" – has discussed the topic "zakat" similar to the previous research and mainly focused on the theme "zakat is a joint duty" and emphasized it quite strongly.

In the book "**The Zakat: Vitality of Social Life**" [First Principles of Islamic Economics] authored by Syed Abul Ala Mawdudi and translated by Abdul Wahhab S., he has discussed the necessity of zakat to the social life.

Yusuf al-Qaradawi (2011), in his book "**Contribution of zakat in resolving economic issues and criteria for its success**" (translated by Mansoor, Masahir, and Rishad Najimudeen), experiments on how does the zakat contribute in resolving economic issues, and discusses the major dilemmas associated with it such as unemployment, poverty, debts, disasters, excessive economic inequalities, and currency freezing; and, he asserts that the zakat is providing plausible solutions to overcome all of these obstacles. Moreover, he details some other concepts related to zakat and its institutional progression: provisions to the success of zakat institutions, expanding the extent of zakat elements, collecting zakat for hidden and exposed properties, proper administration, and best redistribution.

In a compilation of zakat studies titled "**Self-reinforcing the society through the institution –zakat**", the economic conditions of Sri Lankan Muslims and several other subjects related to zakat & its institutional frameworks through practical experiences of numerous zakat foundations operating in Sri Lanka have been discussed based on Akkaraiattu and Sammanthurai zakat foundations.

The book "**Poverty Alleviation: An Islamic Viewpoint**" (authored by Abdur Rahman -1999) discusses on poverty alleviation, Islamic solution for poverty, the relief systems of Islam, as well as helps to understand the contribution of zakat in diminishing poverty.

Hamid Bakri, (2009) in his book "**The Rampage of Poverty and Islamic Resolution**", reports that the zakat has a significant value in poverty eradication. Further, he adds that a person who properly pays the zakat becomes purified, as well as a beneficiary, gets augmented by means of it. Many other related topics have also featured the book: to whom the zakat is given, limitations of zakat, proper collection and redistribution, the process of a Bayt al-mal framework, the list of services of Bayt al-mal, and advantages of proper administration and progression. He states in his conclusion, "zakat would be a huge motivational factor for the rotation of wealth; and if zakat is properly implemented with the prescribed regulations, that would surely lead a community towards the beneficial openings to become completely free from the poverty. Once this majestic deed zakat is rightly progressed in a way that Islam has prescribed, definitely the poverty could be totally expelled from a society."

This research has been stemmed by the resources mentioned above and also some other researchers' counsels as well.

1.8 Research Structure

This research – "The Role of Puttalam Zakat Council in Poverty Alleviation" – has been designed with five chapters. The first chapter contains the introduction and importance of the research, issue of the research, research purpose, research hypothesis, research methodology, and structure of the research. The second chapter is designed based on the explanation of the concepts – zakat and poverty, and theoretical approach. The third chapter of this study deals with the introduction of the research domain, inauguration of the zakat foundation, its processes, and its development trend.

The penultimate chapter specifies the goals and the duties of zakat, and it has been designed to evaluate how far they have been achieved. Furthermore, it talks about the contribution of zakat in improving the livelihood of poor people. At the same time, it's being designed to identify the challenges faced during the progress of zakat and advances the proper solutions to overcome those challenges. Eventually, the fifth chapter of the research has been designed to provide conclusions and counsels.

1.9 Conclusion to the Research

Wealth is the main reason for economic growth and downfall of a community. That is why Islam has introduced the zakat to prevent the wealth circulation among a particular group of people. Thus, Everyman becomes obeying the Almighty Allah and willing to lead the society towards development and prosperity. By means of that, he becomes succeeded in both this world and hereafter.

Another Reason for Muslims' feeble condition is the poverty alleviation projects that are progressed outside of the Muslim communities are either unreachable to them or not acceptable by them for somewhat reasons. Many governmental and non-governmental organizations are successfully implementing poverty alleviation projects. In that way, many poor families are getting assistance from the project called Samurdi. Although they have been assisted for a long period through this project, it's not so sure whether their income and living standards have improved, and they have become free from poverty respectively.

The other issue in this project (Samurdi) is that many rich families are getting benefits by the scheme whereas several other real poor families are being neglected. There are special concessions given to the

families who are entitled to receive Samurdi benefits including in education, health, water supply, and housing. Anyhow, the people are actually not improved in these matters too. In addition, there are other issues also found pertaining this scheme including less distribution of goods than the stamp value, corruption, delay in obtaining the free goods, and careless/neglect of distributors.

When we look at the Muslims who are eligible to receive zakat in the research domain – Puttalam, all of them are so fragile in terms of economic condition in the society. They are to be closely focused on their basic needs. So, the zakat which is allocated to them can be said as a real remedy to their poverty.

The poor students who couldn't be able to continue their schooling due to the poverty have started to continue their studies with the help of Puttalam zakat council. Also, small-scale entrepreneurs are experiencing considerable improvement in their business quality and economic prosperity. More importantly, some of them among who previously received zakat have become paying it to others.

It's quite evident that the zakat would remarkably benefit if it were collected and redistributed in a united manner. However, it is actually facing some practical challenges in its course such as lack of knowledge on zakat, paying less amounts because of lacking knowledge on zakat providers and its Nisab (minimum amount for a Muslim net worth to be obligated to give zakat), narrowed distribution – especially to the families and members of the zakat council, being ignorant of Zakat's main theme – as it is a collective obligation, criticisms against the zakat council, and carelessness of the council administrators.

Therefore, all essential efforts are deployed to make this research and its hypothesis ideal and successful. In the light of this research, it's clearly experimented and detailed that there is a definite connection between the effective zakat redistribution by Puttalam Zakat Council and poor people's living standard improvements.

REFERENCES

1. Syed Mohammed M.S. (1994), *"The Role of Zakat in Poverty Reduction"*, Ilham publication, tamilnaadu.
2. Khairul Bashar H.I., Mansoor M.A., Agar Mohammed A.C., and Ayub Ali C.(2000), *"The Zakat: Doctrine and Practice"* rabitha naleemiyyah. Beruwela. sri lanka.
3. Ayub Ali (2010) *"Zakat is a Joint Duty"* Al-huda publication, thihariya sri lanka.
4. Abdul Wahhab S(1994) *"The Zakat: Vitality of Social Life"* Islamic institute
5. Yusuf al-Qaradawi (2011), Mansoor, Masahir, Rishad Najimudeen(trans) *"Contribution of zakat in resolving economic issues and criteria for its success"* karlawi academy, akurana sri lanka..
6. Hamid Bakri, (2009) *"The Rampage of Poverty and Islamic Resolution"*, moon publication, India.
7. Ahmed, H., (2004), *Role of Zakah and Awqaf in Poverty Alleviation*, Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank, Jeddah, Saudi Arabia.
8. Nik Mustapha, N. H., (1991), *Zakat in Malaysia, Present and Future Status*. In I. s. P. a. N. Hassan (Ed.), *Development and Finance in Islam: IIU Press*.
9. Qaradawi, Y., (1997), *Zakah Role in curing Social and Economic Malaise* (Arabic), *Economics of Zakah: Book of Reading*, Eds. Monzer Kahf, Islamic Research and Training Institute, Jeddah, Saudi Arabia.
10. Siddiqi, M. N., (1996), *Role of the State in the Economy - An Islamic Perspective*, The Islamic Foundation, UK.

WEB ADDRESS

11. www.feb.unimas.my/images/febwp/wps1203.pdf (2012.8.13)
12. <http://www.ukm.my/hadhari/sites/default/files/prosiding/p20.pdf> (2012.9.2).
13. <http://www.ukm.edu.my/hadhari/sites/default/files/prosiding/p14.pdf> (2013.1.12).
14. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/41259803?uid=2&uid=4&sid=21102001516167>
(2013.2.28).
15. <http://waww.sesrtcic.org/files/article/240.pdf> (2013.3.3).
16. <http://www.worldbank.org/> (2013.3.3).
17. <http://www.undp.org/content/undp/en/home.html> (2013.3.6).
18. http://labbaikudikadutimes.blogspot.com/2012/08/blog-post_8892.html (2013.3.8).

(34)

Cafer KARDAŞ¹⁵⁰

LİSE COĞRAFYA KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASININ İŞLENİŞİNİN ANALİZİ ANALYSIS OF THE PROCESS OF THE TURKISH WORLD IN HIGH SCHOOL GEOGRAPHY BOOKS

ÖZ

Türk dünyası temelleri Orta Asya'dan yayılım gösteren Türk kültür öğelerinin farklı coğrafyalarda korunarak varlığını sürdürmeye devam ettiği geniş bir coğrafyayı kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte geçmişi oldukça eskiye dayanan Türk topluluklarının zamanla biriktirerek geliştirdikleri kültür öğelerinin yaşam alanını oluşturan Türk dünyasının öğrencilere tanıtılması ve bu kapsamda bilinçlendirilmesinde eğitimin rolü oldukça önemlidir. Coğrafya eğitimi, dünyanın farklı noktalarında yaşayan toplulukların yaşam şekillerini ve çevresel etkenlerini gibi birçok konuda özelliklerini bünyesinde barındıran bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasının öğrencilere kazandırılmasında coğrafya derslerinin önemli bir yer tutması gerektiği ifade edilebilir. Bu araştırma lise coğrafya ders kitaplarında Türk dünyanın ele alınışını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç kapsamında 2022-2023 eğitim öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında resmi ders kitabı olarak okutulan ortaöğretim 9,10,11 ve 12. sınıf coğrafya ders kitapları doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sosyal bilimler alanında hazırlanmış temel bir nitel çalışmadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle; Lise coğrafya ders kitaplarında Türk dünyasının işlenişine yönelik içeriklerin ders kitaplarında kademeli bir şekilde genişleyerek giderek artan bir şekilde yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik en fazla içeriklerin 11 ve 12. sınıf coğrafya ders kitapları olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya eğitimi, ders kitapları, coğrafya eğitiminde Türk dünyası.

ABSTRACT

The Turkish world emerges as a concept that covers a wide geography where Turkish cultural elements that spread from Central Asia continue to exist by being preserved in different geographies. The role of education is very important in introducing the Turkish world, which constitutes the living space of the cultural elements that the Turkish communities, which have a very old history in the historical process, accumulated and developed over time, and in raising their awareness in this context. Geography education emerges as a research area that incorporates many aspects such as the lifestyles and environmental factors of communities living in different parts of the world. It can be stated that geography lessons should have an important place in the acquisition of the Turkish world to students. This research has been prepared in order to reveal the handling of the Turkish world in high school geography textbooks. Within the scope of this purpose, secondary school 9, 10, 11 and 12th grade geography textbooks, which are used as official textbooks in public schools affiliated to the Ministry of National Education in the 2022-2023 academic year, were collected through document analysis. The obtained data were subjected to content analysis. The research is a basic qualitative study prepared in the field of social sciences. In the study, scanning method, one of the qualitative research methods, was used. Based on the findings of the research; It has been concluded that the contents of the Turkish world in high school geography textbooks are gradually expanded and increasingly included in the textbooks. It was seen that the most content about the Turkish world in the examined textbooks was the 11th and 12th grade geography textbooks.

Keywords: Geography education, textbooks, the Turkish world in geography education.

¹⁵⁰ caferkardasmhp@gmail.com; Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Coğrafya Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

GİRİŞ

“Tarih’in coğrafyaya dar gelmesi ile; Misak-ı Milli uyanacak, Turan kurulacak, Türk Milleti, İslam alemi, tüm dünya ve insanlık huzur ve refah bulacak.” derken bile coğrafya biliminin önemini vurgulanmış, tarihle maziden atıye hep yan yana içe içe yer almıştır. Coğrafya, bilimler içerisinde çok eski bir geçmişe sahiptir. Coğrafya, hayatla o kadar iç içe geçmiştir ki insanlık tarihi boyunca coğrafya adı ile anılmasa da coğrafyanın temelleri olarak ifade edilebilecek gözlemler yapılmıştır. Bunların sayesinde insan hayatı daha kolay ve anlaşılır kılınmıştır. Bu bağlamda Türklerin tarihi incelenirken coğrafyanın önemi yadsınamaz.

Türk tarihi incelendiğinde, Türk milletinin bir yerde sabit bir şekilde varlığını sürdürmediği ve farklı yerlere göç ederek yaşam alanlarını genişlettiği görülmektedir. Uygur devletine kadar olan sürede Türk topluluklarının tamamının göçebe yaşam tarzını benimsedikleri bilinmektedir. Uygurlar ile birlikte yerleşik yaşamı benimseyen Türkler buldukları coğrafyanın çeşitli mecburiyetleri sebebiyle farklı alanlara yerleşik göçler gerçekleştirmiştir.

Çalışma, coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyası'na yönelik eksiklikleri belirlemek ve bu eksiklikleri gidermek için öneriler sunmalıdır. Böylece öğrenciler, Türk Dünyası'nın kültürel mirası ve coğrafi önemini daha iyi anlayabilir, bu alana karşı ilgi ve merakları artabilir ve bu değerli coğrafyanın korunması ve yaşatılması için farkındalık oluşturulabilir. Bu çalışma, genç nesillerin Türk Dünyası hakkında daha kapsamlı ve bilinçli bir şekilde bilgi sahibi olmalarına yardımcı olacaktır.

Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı lise düzeyindeki coğrafya ders kitaplarının içerisinde Türk Dünyası ile ilgili temaların nasıl işlendiği MEB tarafından içeriği belirlenen 9-12. Sınıf ders kitapları üzerinden analiz etmektir.

Türk Dünyası Ülkelerinde Coğrafya Eğitime Genel Bakış

Türk dünyası ülkeleri, coğrafya eğitimini genellikle kendi milli eğitim sistemlerine göre yürütmektedir. Bu ülkeler arasında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi ülkeler bulunmaktadır. Coğrafya eğitimi, ilköğretimden ortaöğretime kadar farklı seviyelerde sunulmaktadır. Coğrafya eğitimi genellikle okul müfredatlarının bir parçası olarak sunulur ve dersler aracılığıyla verilir.

Coğrafya dersleri, öğrencilere yerel ve küresel coğrafya konularını kapsayan temel bilgileri sağlamayı hedefler. Bu derslerde genellikle doğal ve beşeri coğrafya, harita okuma ve yorumlama, iklim, yer şekilleri, nüfus, ekonomi, ulaşım gibi konular ele alınır. Coğrafya eğitimi, sınıf içi ders çalışmalarıyla birlikte saha çalışmaları, harita kullanımı ve coğrafi bilgi sistemleri gibi uygulamalı aktiviteleri içerebilir. Öğrencilere coğrafi fenomenleri anlama ve analiz etme becerileri kazandırmak için harita okuma, veri analizi ve grafik okuma gibi pratik beceriler üzerinde durulabilir.

Türk dünyası ülkelerinde coğrafya eğitimi, bölgesel özelliklere ve ulusal müfredatlara göre farklılık gösterebilir. Her ülkenin kendi eğitim sistemi, müfredatı ve öğretim yöntemleri vardır. Ancak genel olarak, coğrafya eğitimi, öğrencilere dünya coğrafyasını anlama, yerel ve küresel sorunları değerlendirme ve çevreye duyarlılık kazanma becerilerini geliştirme amacını taşır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak incelenen ders kitapları sınıf düzeyinde ve konu başlıkları halinde sunulmuştur. Ders kitaplarında yer alan görseller incelenerek ilgili görsellerin ele alınması sağlanmıştır.

Ortaöğretim Coğrafya 9 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler

Araştırma kapsamında incelenen ders kitabı Doğal Sistemler, Beşeri Sistemler, Bölgeler ve Ülkeler ve Çevre ve Toplum olmak üzere toplam 4 üniteden oluşmaktadır. Ders kitabında yer alan ünitelerdeki konu başlıkları araştırmacı tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda ders kitabının üçüncü ünitesi olan “Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında işlevsel bölgeler kavramıyla “1990 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Türk dünyasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin (Azerbaycan, Türkmenistan,

Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan) Birleşmiş Milletler'e katılım süreçlerinin ifade edildiği görülmüştür¹⁵¹. İlgili ders kitabında Türk dünyası ülkelerinin çeşitli açıdan yapmış olduğu işbirliği örgütlenmelerinin içerik olarak sunulmadığı, bu teşkilatlanmalara yönelik herhangi bir görsel veya etkinliğin yer almadığı tespit edilmiştir.

Ortaöğretim Coğrafya 10 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler

Ortaöğretim coğrafya 10. sınıf ders kitabı araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiştir. Ders kitabında yer alan “Yeryüzünde Göçler” başlığı altında Türklerin tarih sürecinde Orta Asya'dan dünyanın farklı bölgelerine çeşitli nedenlerle göç ettiği ve Türk dünyasının bu seb Ortaöğretim Coğrafya 11 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler.

Ortaöğretim coğrafya 11. sınıf ders kitabı araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiştir.

İncelenen ders kitabı içerisinde “Küresel Ortam Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında kültür bölgelerine ait içeriklerin yer aldığı görülmüştür. Türk dünyasının da içerisinde yer aldığı “İslam Kültür Bölgesi”nin geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. İslam kültür bölgesi hakkında yer alan içerikte bu bölgenin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da yayılım gösterdiği ifade edilmiştir. Türk dünyasında yer aldığı nitelendirilebilen günümüz Türk devletlerinin de bu kültür bölgesinde yer aldığı görülmektedir. epler ile geniş bir yelpazeye yayılmasına neden olduğu ifade edildiği görülmektedir.

Ortaöğretim Coğrafya 12 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler

Ortaöğretim coğrafya 12. sınıf ders kitabı araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiştir. Ders kitabında yer alan “Türk Kültür Havzası” konu başlığı altında Türk kültürünün ortaya çıkışı ve yayılışı, şekillenmesi ve günümüzde Türk dünyasında halen yerini korumasına yönelik içeriklerin mevcut olduğu görülmüştür. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşamını sürdüren Türklerin benzer kültürel özellikleri taşımaları Türk dünyası kavramının temellenmesinde oldukça önemli bir etken olarak görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel hedefi, lise düzeyindeki coğrafya ders kitaplarının içerisinde Türk Dünyası ile ilgili temaların nasıl işlendiğini analiz etmektir. Bu çerçevede, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan ortaöğretim düzeyindeki coğrafya 9., 10., 11. ve 12. sınıf ders kitapları, veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre elde edilen bulgular şunlardır: Türk Dünyası ülkeleri, diğer uluslararası konular gibi, örneklerle zenginleştirilerek ele alınmış ve Türk kültürünün özgün özellikleri konunun içeriğine uyumlu bir şekilde açıklanmış; etkinliklerle desteklediği ortaya konulmuştur.

Ders kitapları incelendiğinde, Türk kültürünün temel sahaları, özellikleri ve Türk Dünyası ülkeleri konusuna dikkat çekildiği fakat özerk cumhuriyetler ya da bağımsız topluluklar olarak yaşayan Türk halklarına yeterli yer verilmediği gözlemlenmiştir. Verilerin analizi sonucunda, Türk Dünyası ile ilgili temaların ağırlıklı olarak 11. ve 12. sınıflarda ele alındığı, 9. ve 10. sınıflarda ise daha az ölçüde yer bulduğu belirlenmiştir. Ders kitaplarında sunulan Türk Dünyası ile ilgili bilgiler, genellikle görseller veya haritalarla desteklenerek daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabında Türk dünyasına yönelik ders kitabının üçüncü ünitesi olan “Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında işlevsel bölgeler kavramıyla “1990 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Türk dünyasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan) Birleşmiş Milletlere katılım süreçlerinin ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk dünyasını oluşturan ülkelere bazılarının zaman içerisinde Sovyetler Birliği bünyesinde varlığını sürdürdükleri ve ilerleyen dönemlerde bağımsızlıklarını kazandıkları aktarılmıştır. Bağımsızlığını kazanan bu ülkelerin Birleşmiş Milletler oluşumuna katılım süreçleri ortaya konulmuştur. İncelenen ders kitabının diğer ünite ve bölümlerinde Türk dünyasına yönelik herhangi bir içeriğin yer almadığı sonucu ortaya

¹⁵¹ İlgili ders kitabında 180. sayfa içerisinde yer almaktadır.

çıkmiştir. Bu durum Türk dünyasına yönelik mevcut içeriklerin 9. sınıf coğrafya ders kitabında sınırlı düzeyde olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Ortaöğretim coğrafya 10 ders kitabında Türk dünyasına yönelik içerikler araştırma kapsamında incelendiğinde ders kitabının içeriğinde “Yeryüzünde Göçler” başlığı altında Türklerin tarih sürecinde Orta Asya’dan dünyanın farklı bölgelerine çeşitli nedenlerle göç ettiği ve Türk dünyasının bu sebepler ile geniş bir yelpazeye yayılmasına neden olduğu ifade edildiği görülmektedir. Bu içerik Türk dünyasının çıkış noktası olarak Orta Asya’yı ve buradan farklı sebepler ile Türklerin dünyanın çeşitli noktalarına göç etmek zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır. İncelenen ders kitabının içeriğinden yola çıkılarak Türk dünyasının çıkış noktasının Orta Asya olduğu öğrencilere sunulmak istenmiştir. Aynı içerik ders kitabında harita ile görselleştirilerek daha açık ve anlaşılır biçimde ortaya konulmuştur. Aynı ders kitabı içerisinde Kavimler Göçü’ne Türklerin Etkisine yönelik içeriğin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Göç açıklanırken aslında Avrupa kıtasında yaşandığı ancak bu göçün çıkış noktasının Türklerin ana yurdu olarak tabir edilen Orta Asya’da yaşayan halkların tetiklediği ifade edilmiştir. İçerik öğrencilere sunulurken yaşanan göçün yönünün daha açık ve anlaşılır olması bakımından ders kitabının ilgili bölümünde görsel harita sunulduğu tespit edilmiştir. Harita içeriğinde göçe etkisi olan topluluklardan bahsedilirken Türk dünyasının önemli temellerinden olan Hun’ların göç sırasında hareketleri vurgulanmıştır. Aynı ders kitabı içerisinde Kavimler Göçü’ne yönelik bir okuma metninin olduğu da tespit edilmiştir. İncelenen okuma metninde kavimler göçü ve sonrasında yönelik içeriğin yer aldığı görülmüştür. İncelenen ders kitabının aynı konu başlığında yer alan “Bunları Biliyor musunuz?” başlıklı bir metinde yakın tarihte farklı coğrafya ve devletlerde yaşamlarını sürdürmekte olan Türklerin ülkemize göç etmelerine yönelik içerikler yer aldığı görülmektedir. Bu içerikte yer alan önemli bir konu ise yakın zamanda Orta Asya’da Çin baskısı nedeniyle ülkemize yapılan göç karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasından ülkemize gelen diğer göçlerin Balkan coğrafyasından meydana geldiğine yönelik içerikler de ayrıca tespit edilmiştir. İlgili ders kitabında “Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında önemli uluslararası ulaşım hatlarına yönelik içeriklerden bahsedilirken tarihi ipek yoluna ait içeriklerin de sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır. İpek yolu bilindiği üzere Türk dünyasının çıkış noktası olarak tabir edilen Orta Asya’nın önemli noktalarından geçerek Avrupa’ya ulaşan önemli bir tarihi ticaret yoludur. Bu ticaret yolunun ders kitabında öğrencilere daha açık ve anlaşılır olması bakımından görsel harita ile zenginleştirilerek sunulduğu, ders kitabında yer alan haritanın Türk dünyasının ana noktası olan Orta Asya’nın önemli bir bölümünü içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ortaöğretim coğrafya 11 ders kitabında Türk dünyasına yönelik içerikler incelendiğinde “Küresel Ortam Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında kültür bölgelerine ait içeriklerin yer aldığı görülmüştür. Türk dünyasının da içerisinde yer aldığı “İslam Kültür Bölgesi”nin geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. İslam kültür bölgesi hakkında yer alan içerikte bu bölgenin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya’da yayılım gösterdiği ifade edilmiştir. Türk dünyasında yer aldığı nitelendirilebilen günümüz Türk devletlerinin de bu kültür bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Tarihsel süreçte farklı dinlere inanan Türk topluluklarının İslamiyet ile tanışması sonucunda İslamiyet’in bayraktarlığını yaptıkları ve zaman içerisinde bu dinin koruyucuları olarak anıldığı bilinmektedir. Ders kitabında yer alan içeriğin öğrencilere daha açık ve anlaşılır şekilde sunulması amacıyla görsel harita ile desteklendiği tespit edilmiştir. Sunulan haritada Türk dünyasını oluşturan devletlerin hangi kültür bölgeleri kapsamına girdikleri açık bir şekilde yer almaktadır. Ders kitabının aynı ünitesinde yer alan Türk Kültürü başlığı altındaki içeriklerin Türk dünyası ile doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Türk kültürünün tarihsel süreç içerisinde Orta Asya’dan başlayarak gelişim gösterdiği bu nedenle Orta Asya’nın “kültür ocağı” kavramı ile nitelendirildiği tespit edilmiştir. Türk kültürünün konargöçer bir anlayışa sahip olması ve dolayısıyla bir bozkır kültürü anlayışının da ders kitabı içeriklerinde yer aldığı görülmektedir. Ders kitabında Türk kültürüne yönelik yer alan mevcut içeriklerin görsel haritalar ile desteklendiği tespit edilmiştir. İlgili bölümde yer alan harita incelendiğinde Orta Asya’nın “kültür ocağı” olarak nitelendirildiği ve dünyaya yayılımının bu bölgeden başladığı ifade edilmektedir. Harita içerisinde ayrıca Türk kültürünün göç yollarına yönelik işaretlendirmelerin yer aldığı tespit edilmiştir. İncelenen ders kitabında Türk dünyasının önemli bir etkeni olan Türk kültürüne ait çeşitli nesnelerin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk kültürünün önemli bir parçası olarak kabul edilen “Türk Kilim” motifleri öğrencilerin daha

açık ve anlaşılması kolay olması bakımından görsel ile zenginleştirilerek sunulmuştur. Benzer şekilde Türk dünyasının önemli bir diğer etkeni olan “Türk Dili”ne yönelik içeriklerin de ders kitabında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk kültürünün önemli temsilcileri olan varlıklara yönelik içeriklerin ders kitabında sunulduğu tespit edilmiştir. İncelenen ders kitabının aynı bölümünde araştırmannın amacıyla doğrudan ilişkili olan “Türk Dünyası Siyasi Haritası”nın yer aldığı tespit edilmiştir. Ders kitabında yer alan harita Türk dünyasını oluşturan bağımsız, özerk ve topluluk halinde yaşayan Türklerin hangi isimle anıldığı ortaya koymaktadır. Toplam 42 madde olarak sunulan Türk dünyasını oluşturan Türklerin dünyanın farklı coğrafyalarında yayılım alanlarının gösterilmesi de dikkat çekici bir sonuç olarak ifade edilebilir.

Araştırmannın amacı doğrultusunda Ortaöğretim coğrafya 12. sınıf ders kitabı incelendiğinde ders kitabında yer alan “Türk Kültür Havzası” konu başlığı altında Türk kültürünün ortaya çıkışı ve yayılışı, şekillenmesi ve günümüzde Türk dünyasında halen yerini korumasına yönelik içeriklerin mevcut olduğu görülmüştür. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşamını sürdüren Türklerin benzer kültürel özellikleri taşımaları Türk dünyası kavramının temellenmesinde oldukça önemli bir etken olarak görülmektedir. İncelenen ders kitabında Türk dünyasını oluşturan etkenlerin dünyanın farklı bölgelerine dağılımları bir harita ile zenginleştirilerek sunulmuştur. Haritanın Türk dünyasını oluşturan toplulukların farklı alanlarda yaşamlarını devam ettirdikleri ve bulanlarda Türk kültürünün devamını sağlayarak Türk kültür havzasını oluşturdukları vurguladığı söylenebilir. İncelenen ders kitabında günümüz Türk kültür havzasına yönelik bir açıklama yapıldığı tespit edilmiştir. Ders kitabında yer alan açıklamada Türk dünyasını oluşturan devletler ve yaşadıkları alanlar ortak kültür öğelerinden yola çıkılarak ifade edilmiştir. Bu durum ders kitabının Türk dünyasına yönelik kesin bir tanımlama yaptığı sonucunu ortaya koymaktadır. İncelenen ders kitabı içeriğinde farklı bölgelerde yaşayan Türklerin benzer yapılar inşa ettikleri ve benzer nitelikte mimari yapılara sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu duruma örnek olacak görsellerin açıklamalarıyla birlikte ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir. Macaristan’da “Gül Baba” türbesi, Azerbaycan’da Mustafa Kemal ATATÜRK heykeli, ders kitabında yer verilen görseller arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaöğretim Coğrafya 12. sınıf ders kitabı içerisinde diğer düzeylerde incelenen ders kitaplarının aksine günümüz Türk dünyasının oluşturmuş olduğu teşkilatlanmalar arasında yer alan “TİKA” bir etkinlik kapsamında öğrencilere sunulduğu tespit edilmiştir. Sunulan etkinlik çalışmasında TİKA’ya yönelik genel bilgileri içeren bir metnin ardından öğrencilere bu kuruluşun Türk dünyasına yönelik nasıl bir etkisinin olabileceği sorulmuş ve bu konuda düşüncelerini ilgili alanlara yazılması istendiği tespit edilmiştir.

Lise coğrafya ders kitaplarında Türk dünyasının işlenişine yönelik içeriklerin incelendiği bu çalışmada; incelenen ders kitaplarının kademeli bir şekilde genişleyerek Türk dünyasına yönelik içeriklere giderek artan bir şekilde yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik en fazla içeriklerin 11 ve 12. sınıf coğrafya ders kitapları olduğu görülmüştür. Ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik ortak öğelerden yola çıkılarak bir tanımlama yapıldığı, Türk dünyasını oluşturan topluluklara yönelik siyasi haritanın mevcut olduğu ve Türk dünyasını oluşturan toplulukların dünyanın hangi bölgelerinde varlıklarını sürdürdüklerinin açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ders kitaplarında Türk dünyasının kültür öğeleri arasında yer alan kilim ve dil gibi önemli öğelere yönelik açıklamaların yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk dünyasının birlikte gelişimini sağlaması açısından oluşturulan uluslararası örgütlerin varlığından bahsedilmesi araştırmannın diğer bir sonucu olarak ifade edilebilir.

Araştırma sonunda sunulan öneriler şu şekildedir;

- Türk dünyasının daha geniş kapsamlı bir şekilde anlatılması adına okullarda konferanslar düzenlenebilir.
- Ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik bilgi kutuları yer alabilir.
- Türk dünyasını oluşturulan mozaik kültür öğelerinin öğrencilere tanıtımı için sanal müze gezileri düzenlenebilir.
- Türk dünyasını oluşturan ülkelerin öğrencileri her yıl bir araya getirilebilir.
- Türk dünyasının ders kitaplarının yanında derse yardımcı içerik olarak video veya farklı görsellerle sunumu sağlanabilir.

KAYNAKÇA

1. Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 4(1), 1-11.
2. Akıncı, M. (2018). Türk dünyası coğrafyası: yeni araştırma imkânları. Türk Dünyası Coğrafyası ve Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 47-58.
3. Altürk, Z. (2013). Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında aktivite ilkesinin incelenmesi, (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
4. Ametbek, D. (2018). Türk Dünyası'nda Jeopolitik Öznelerin Devamlılığı ve Etkileşimi", Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2(2), s. 144-145.
5. Ametbek, D. (2018). Türk dünyasında jeopolitik öznelerin devamlılığı ve etkileşimi. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi. 2(12), 143-168.
6. Asker, A. (2012). "Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan", İçinde Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu, Ed. Erhan Büyükkakıncı ve Eyüp Bacanlı, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, ss. 531-610.
7. Bağcı, H, ve Alan, N. (2013). "Balkan Türklerinin Dili ve Edebiyatlarının Türk Eğitim Sistemindeki Yeri", İçinde Balkan Savaşları'nın 100. Yılında Uluslararası Balkan Sempozyumu: Balkanlar'da Dostluk ve İşbirliği, Editörler: Süleyman Seydi, Vedat Kartalcık ve Murat Kılıç, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Isparta, ss. 641-656.
8. Bağcı, H. ve Alan, N. (2013). "Balkan Türklerinin Dili ve Edebiyatlarının Türk Eğitim Sistemindeki Yeri", İçinde Balkan Savaşları'nın 100. Yılında Uluslararası Balkan Sempozyumu: Balkanlar'da Dostluk ve İşbirliği, Ed. Süleyman Seydi, Vedat Kartalcık ve Murat Kılıç, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Isparta.
9. Balcı, A. (2006). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler. Ankara: Pegem Akademi.
10. Bay, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı, Gazi Akademik Bakış, 11(21), 55-85.
11. Bay, E. (2017). Akmatalı Alimbekov, Mustafa Mete, Eyüp Cücük ve Erhan Yokuş, Türk Dünyası Birliği Algısı, Akademik Bakış Dergisi, 11(21), s. 58-85.
12. Bayram, E., & Akgün, M. (2019). Türk Dünyası'nda sınır problemleri ve etkileri. Ankara Üniversitesi Coğrafya Dergisi, 68(1), 85-99.
13. Bayramoğlu, U. (2007). Bağımsızlıklarının 15. yılında Türk Cumhuriyetleri. Ankara: Uzman.
14. Bilgili, M. (2011). Coğrafya 9 ve 10. Sınıf ders kitaplarındaki etkinlikler, ölçme ve değerlendirme çalışmaları ve etkileri. Marmara Coğrafya Dergisi, (24), 201-217
15. Ceylan, A. (2015). Taştaki Türkleri Okumak, Düşünce Dünyasında Türkiz, VI/34, 9-52.
16. Coğrafya Dersi Öğretim Programı (2018). Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara. 13 Ekim 2019 tarihinde <http://mufredat.meb.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
17. Corbetta, P. (2003). Social Research: Theory, Methods and Techniques. Thousand Oaks: Sage.
18. Çalışkan, B. (2018). Orta Asya Raporu, dönüşüm sürecinde Türk Cumhuriyetleri. İstanbul: İhsamer.
19. Çeçen, A. (2007). Türk devletleri. (4. Baskı). Ankara: Fark.
20. Demirkaya, H. ve Tomal, N. (2002). Lise coğrafya ders kitaplarının değerlendirilmesi ve sorunlara yönelik çözüm önerileri. Marmara Coğrafya Dergisi, (5).
21. Devlet, N. (2005). Çağdaş Türk devletleri ve toplulukları, içinde Türk tarihi ve kültürü, Editör: Cemil Öztürk, Üçüncü Baskı, Ankara: Pegem A.
22. Devlet, N. (2005). Çağdaş Türk Devletleri ve Toplulukları, İçinde Türk Tarihi ve Kültürü, Ed. Cemil Öztürk, Üçüncü Baskı, Ankara: Pegem A.
23. Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın siyasi sınırları, Doğu Coğrafya Dergisi, 1(1), 132-145.

(35)

Deniz DURMAZ¹⁵²

HİLMİ ZİYA ÜLKEN DÜŞÜNCESİNDE İNSAN-DEĞER ve EĞİTİM İLİŞKİSİ
HUMAN-VALUE and EDUCATION RELATIONSHIP IN HİLMİ ZİYA ÜLKEN'S THOUGHT

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk filozoflarından olan aynı zamanda düşünce tarihimizde iz bırakan, Cumhuriyet Dönemi'nin önemli isimlerinden Hilmi Ziya Ülken, birçok alanda çalışmalar yapmış hem Doğu hem de Batı Kültürüyle yüzleşerek hesaplaşmış ve Felsefemize tarihsel bir arka plan oluşturmuş bir isimdir. Bu makale ile aktarılmak istenen Hilmi Ziya Ülken düşüncesinde İnsan-Değer ve Eğitim kavramlarını açıklamak ve birbirleri ile olan ayrılmaz ilişkiyi açıklamaktır. Bu vesile ile günümüz insanına kendini bulma ve arama arayışında yol gösterici bir rehber olma rolü üstlenilmiş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Değer, Eğitim, İnsan.

ABSTRACT

Hilmi Ziya Ülken, one of the first philosophers of the Republic of Turkey and one of the important figures of the Republican Era who left a mark on our history of thought, is a name that has worked in many fields, confronted both Eastern and Western Culture, and created a historical background for our philosophy. What is intended to be conveyed by this article is to explain the concepts of Human-Value and Education in Hilmi Ziya Ülken's thought and to explain their inseparable relationship with each other. In this way, it has assumed the role of being a guiding guide for today's people in their quest to find and search for themselves.

Keywords: Value, Education, Human.

1. GİRİŞ

İnsan, felsefe tarihi boyunca kendisini bulmaya ve aramaya çalışan, içinde bulunduğu kültür ve medeniyet ortamı içerisinde kendi benliğini anlamlandırmaya çalışan bir varlık olagelmıştır. Bu anlamda her bir filozof kendi felsefesini ortaya koyarken ve bu anlam arayışını açıklamaya çalışırken farklı argümanlar ortaya atarak açıklamalar yapmıştır. Hilmi Ziya Ülken'in 'İnsan-Değer ve Eğitim' ilişkisi bağlamında insan kavramına baktığımız zaman insan hakkında açık bir şekilde bir eser kaleme almasa dahi insan görüşleri hakkında yaptığı yorumlar üzerinden onun insan hakkındaki düşüncelerini elde edebiliriz. Ülken'e göre insan, zıtlıklar içerisinde yaşayan, çevresine karşı koyan, karşı koymakla beraber aynı zamanda birlikte yaşamasını da bilen bir varlıktır. Bu durumu ise insanın temel özelliği olarak niteleyen Ülken, insanın bireyselliği yanında aynı zamanda toplumsallığının da olduğunu belirterek değerler dünyasında yaşayan insanın bir değerler mertebelenmesi kurduğunu söyler. Bu anlamda Ülken'in Bilgi ve Değer eserine baktığımız zaman Ülken bilgiyi ve değeri ayrı ayrı ele alırken aynı zamanda beraber de ele alır. Çünkü, bilgi ve değer birbirlerine temas ederek medeniyeti oluşturmaktadırlar. Aynı zamanda medeniyeti kurarak aslında medeniyetin devam etmesine de bir anlamda ön ayak olunmaktadır. Çünkü bilgi olmadan medeniyetler arasında bir aktarım gerçekleşmez. Dolayısıyla insan hayatını devam ettiremez. İnsanın bilgi sahibi olarak bilgiyi nesilden nesile aktarması ve medeniyetini kurması ise onun diğer varlıklardan ayıran 'değer' yönünün olmasından kaynaklanır. O halde bilgi ve değer olmaksızın insanın varlığından bahsetmek zor bir hale gelmektedir. Bu bağlamda Ülken'in eğitim anlayışına baktığımız zaman, Ülken Eğitim felsefesini oluştururken çağın insanına, felsefelere, değerlere baktığını ve bütüncül bir bakış açısına ve yaklaşımına sahip olarak düşüncede ve bilgide bir parçalanmaya sebebiyet vermeden özgün bir Eğitim Felsefesinin olmasını gerektiğini ve bunu da oluşturduğunu görmekteyiz. Sonuç olarak bu makalede Hilmi Ziya Ülken referans alınarak oluş varlığı olan insanın kemal mertebesine ulaşmasını ve sorumluluklarının bilincinde olarak aynı zamanda bir değer varlığı olmasını, insanın bir değer varlığı olarak eğitim ile olan ilişkisi anlatılmaya çalışılacaktır.

2. Hilmi Ziya Ülken'in İnsan Anlayışı

Hilmi Ziya Ülken'in insan anlayışına baktığımız zaman onun bütüncül bir bakış açısı ile insanı ele aldığını görmekteyiz. İnsanın değerler dünyasında yaşadığını söyleyen Ülken değerlerde bir mertebelenme olduğunu, en aşağıdan başlayarak kademe kademe manevi değerlere yükseleceğimizden bahsetmektedir. Bir değer varlığı olan insanda aynı zamanda iki ritim vardır. Bunlar; Gerilme ve Genişlemedir. Yani, insan zıtlıklar içerisinde yaşayan hem çevresine karşı koyan hem de karşı koymakla beraber çevresiyle birlikte olan bir varlıktır. İnsanı oluş halinde bir varlık olarak ele alan Ülken, insanı diğer varlıklardan, evrenden ve çevreden ayrı görmeden ele almaktadır. İnsanın zıtlıklar içerisinde bulunarak kendi var oluşunu gerçekleştirdiğini ve Dyade yani 'kişi' olma mertebesine ulaştığını söyleyen Ülken, kişi olmak bakımında insanın içinde bulunduğu krizi çözebileceğini söylemektedir. Dolayısıyla Ülken'in bu sözlerinden hareketle insanın ruh ve beden varlığı olarak bir bütün halinde ele alınması gerektiğini görmekteyiz. Oluş halinde olan insanın ruh ve beden varlığı olarak ele alınması ise insanın toplumsallığına da bir vurgudur. İnsanın toplumsallığından bahsederken ise özellikle 'eğitim ve kültür' kavramlarına ayrı bir yer vermiştir. 'Bu iki vasıf insanı yeniden hayvan nevelerinden ayırıyor. Onun dik duruşu, konuşması, soylu varlık olması, akıllı varlık olması, çiraklıktan geçen ve öğrenen varlık olması, kültür sahibi olması hep bu iki vasfın neticeleridir' (Ülken, 2018: 42). Dolayısıyla insan, hem ruh ve beden varlığı olan hem gerilme ve genişleme ritmi ile, hem zıtlıklar içerisinde kendi varoluşunu yani insan olma halini, kemale ulaşma halini gerçekleştirmeye çalışan, aynı zamanda kültür varlığı olan bir varlıktır. Görmüş olduk ki Ülken'e göre 'insan' bir bütün olarak ele alınması gereken, kendi varlığını anlayarak bir kişi olan, aynı zamanda bireyselliğinin yanında toplumsal bir varlık olarak yani sorumluluk sahibi olarak bir değer varlığı olan hem de toplumsallık yönü ile bizi insanın eğitim ve kültür ile olan ilişkisine yönelttiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak; varlığı temele alarak insanı açıklarken, varlıkla bağlantılı olarak değer kavramlarını da açıklamaya çalışan Ülken bize bir kavram ile cevap verir: Dyade. Varlık-değer ve eğitim gibi kavramların birbirleri ile irtibatı dolayısıyla aynı zamanda kendi felsefesinde ise varlığı açıklarken felsefe-varlık ve yöntem anlayışı ile de bütüncü ve kapsayıcı bir bakış açısı ile varlığı açıklamaya çalışmıştır. Varlığın oluş halinde

olması ile aynı zamanda ‘zaman’ kriterinin de bu sürece katkı sağlaması ile birlikte varlığın değişip dönüştüğünü, diğer tüm varlıklarla, birlikte olmak bakımından ise birbirlerine karşı bir sorumluluklarının olması gerektiğini söyleyerek ise bize aslında varlıkla değer ilişkisini göstermiş olmaktadır. İnsanın bir varlık olarak varoluşunu gerçekleştirmesi ise kendini yani ‘ben’i bulması, tanınması ve anlaması anlamına gelmektedir. Bu sayede Ülken bize varlıkla birlikte insanın insan olma serüvenini değerle birlikte açıklamış bulunmaktadır. Ülken kendi felsefesinde bahsettiği dyadolojik yöntem yani düşünce yöntemi demekle de aslında tek başına bir şeyin anlamsız, açıklanamayacak olduğunu belirtmektedir. Ona göre varlıkları en iyi incelemenin yolu dyadolojik yöntemdir. Çünkü varlığın her derecesinde, bütün değerlerde ve bilginin her aşamasında zıtlıklar ve karşıtlıklar vardır; bu varlığın dikotomik yapısından kaynaklanır ve sonuç olarak insanı anlayabilmek için varlıktaki krizi ve ritmi anlamak gerekmektedir.

3. Hilmi Ziya Ülken’in Değer Anlayışı

Ülken’e göre değerler; İçkin, Aşkın ve Normatif değerler olarak üçe ayrılmaktadır. Bu anlamda ele aldığımız konu dolayısıyla, Aşkın değerler bu başlıkta açıklama ihtiyacı duyduğumuz değer alanıdır. Aşkın değerler, kişinin kendisi ve kişilerle kurmuş olduğu ilişkileri kapsamaktadır. Bu ilişki Ülken’e göre ancak inanç ile gerçekleşmektedir. Değeri sabit bir şey olarak görmeyen Ülken, değerler alanında da diyalektik sürecin olduğunu söyler. Yani, değerler alanının yaratılması kişiyi yarattığı gibi aynı zamanda değerleri genişletir ve değerlere etki eder. Ben bir sanat eserini yaratan bir sanatçı olmak bakımından hem kendime hem de sanat eserime etki etmekte ve etkilenmekteyim. Bu durum bizi Ülken’in varlık açıklamasındaki ‘oluş’ kavramına götürmektedir. Ben bir eseri yaratmak bakımından sanatçı olarak değişmekte ve dönüşmekteyim, sanat eserim de aynı şekilde değişmekte ve dönüşmekte. İşte bu oluş hali değerler alanında kişi mertebesinde olan insan ve insanlar arasındaki değer yaratma sürecini zenginleştirir ve bu zenginlik artarak devam eder. Kişinin başka kişiler ile alem ile inanarak münasebet kurması, kişinin kendisini tamamlaması ve gelişmesi, büyümesi aynı zamanda oluşturduğu değer alanı ile beraber ilişki içinde olması diyalektik bir süreçtir. Yani insan değerleriyle birlikte değişmekte, dönüşmekte ve dönüştürmektedir. Bu anlamda medeniyetlerin bir değerler düzeni üzerine kurulu olduğunu ve değerler ile medeniyet arasında ayrılmaz bir bütünlük olduğunu ifade eden Ülken, insanında bu değerler düzeninde yaratılan diğer varlıklardan değer sahibi olmak bakımından farklı olduğunu söylemiştir. Aşkın değerlerdeki bu inanmanın medeniyetin temelinde de olduğunu söyleyen Ülken inancın yıkılması ile beraber medeniyetinde yıkılacağını söylemektedir. O halde medeniyetimiz bir inanç temeli üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, ‘Hilmi Ziya Ülken Düşüncesinde İnsan-Değer ve Eğitim’ ilişkisi bağlamında değer kavramına baktığımız zaman sanatçının ortaya koymuş olduğu bir eser, yaptığımız iyi-güzel-doğru davranışlar sonucunda beğenilme ya da taktir edilme istencimiz, her biri bir değerdir. Fakat asıl vurgulamak istediğimiz şey değerin, insanın insanla olan ilişkisine etki etmesi, medeniyeti için önemli bir noktada durması ve medeniyetin değerlerinin nesilden nesile aktarılması, değer bilincinin farkında olan insanın en büyük mezziyetlerinden ve görevlerinden bir tanesidir. Sonuç olarak insanın kurduğu, devamlılığının sağlanmasını talep ettiği değerler dünyasının, farkında ve bilince olmamız gerekmektedir ki hem insanın hem de değerler dünyamızın sürekliliği sağlıklı bir şekilde devam ettirebilelim.

4. Hilmi Ziya Ülken’in Eğitim Anlayışı

Ülken’e göre Eğitim, insanlık tarihimizde çok önemli bir konumdadır. Çünkü eğitim, çocuğun tohumlarının atıldığı, büyüdüğü, geliştiği bu vesile ile insanın tarihini, kültürünü, medeniyetini tanıdığı ve aktardığı bir alandır. Dolayısıyla Eğitim alanını çocuğun doğumundan ölümüne kadar devam eden bir süreç olarak ifade eden Ülken, Eğitimle Öğretimi birlikte ele almakta ve birbirlerini tamamlayan iki süreç olduğunu söylemektedir. Öğretim; ailede başlayan, kişinin değerlerini, örf, adet, an-ane’sini, tarihini tanıdığı, akledildiği, farkındalığının oluştuğu bir süreç iken eğitim ise bu maneviyatla insanın sağlam bir ‘kişilik’ sahibi olmasını sağlıyor. Dolayısıyla öğretim ile değer ve inanç bilinci kazanırken eğitim ile eleştirel düşünce sahibi, tenkit, tahlil, analiz edebilme kabiliyeti, tarafsız düşünme ve tarafsız olabilme kabiliyeti kazanmaktayız. Tüm bunlardan hareketle Ülken, eğitim sisteminin insani ve milli olması gerektiğini vurgular. Çünkü, eğitimin tarihi insanlık tarihidir. İnsan tek başına var olamaz. İnsanların, medeniyetlerin etkileşim

halinde olması gerekmekte ki bilgi, bilinç, inanç vs. aktarım gerçekleşsin ve medeniyetler kendilerini gerçekleştirebilme ve ilerleyebilme gücünü gösterebilsin.

Tüm bu anlatılanlardan sonra Ülken, aktif eğitim sürecinde yani, okuldaki öğretmen-öğrenci ilişkisinde, öğrenciye verilmesi gereken şeyin, çocuğu iyi analiz ederek, çocuğun yetkinliklerine göre çocuktaki çaba ve gücü ortaya çıkarmak olduğunu ifade eden Ülken, eğitimdeki önceliğin ya da amacın belirli kalıpları çocuklara empoze ederek öğretmekten yani safi bilgi aktarımından ziyade, çocuktaki cevheri açığa çıkarmak olduğunu belirtir. Çocuğun zihinsel gelişiminin yanı sıra aynı zamanda bedensel gelişiminin, bedensel eğitiminin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü varlıkta, ruh ve beden bütünlüğü, birlikteliği söz konusudur. Dolayısıyla çocuğu da eğitimde bir bütünlük içerisinde ele almak gerekmektedir. Sonuç olarak baktığımız zaman, Ülken bize Eğitim ve Öğretim olarak iki kavramdan bahseder. Her iki kavramında özellikleri, insana kattığı şeyler birbirinden farklıdır. Ülken'in de ifade ettiği gibi eğitim ve öğretimi birlikte ele almak gerekmektedir. Çünkü; eğitim ve öğretim bir bütünlük içerisinde ele alındığı zaman bir anlam ifade etmektedir. Çocuklarımız da bu birliktelik vesilesi ile sağlam temeller üzerinde bir kişilik oluşturabileceklerdir.

5. Hilmi Ziya Ülken Düşüncesinde İnsan-Değer ve Eğitim İlişkisi

Ülken'in İnsan-Değer ve Eğitim kavramlarını ele alarak inceledik. Bu başlık altında ise aralarındaki ilişkiyi anlatacağız. Ülken, insanın tinsel/manevi bir varlık olduğuna ilişkin düşüncelerini 'mertebe' kavramıyla açıklamıştır. İnsanda, diğer varlıklarda olmayan, insanı diğer varlıklardan ayıran bir hal vardır. O da insanın değerler dünyasına sahip olması, adım adım kendisini inşa ederek kişi olması ve bir değer varlığı haline gelmesi aşamasıdır.

Hilmi Ziya Ülken'in insan anlayışına ve insan kavramına baktığımız zaman insan bazı değerlerle bezenmiştir: akıllı olması, ahlaklı olması, bir medeniyet sahibi olması, kültürün ve medeniyetin tevarüsçüsü olması, nefesine sahip çıkan, irade sahibi olan, ilim/irfan sahibi olan, örf/adet/an'anesi ile irtibat halinde olan vb. bir varlıktır. Bu ise insana Hilmi Ziya Ülken nazarında ideal insan olma sıfatı ve varoluşu kazandırmıştır. Fakat ideal insanın ideal insan olması ise kendisi dışında bir başkasına muhtaç olmasını gerektirir. Bu da insanın bir başka realitesini yani ancak toplum içinde, toplumla yaşayarak insanileşme sürecini tamamladığını ve hayatını devam ettirebildiğini bize gösterir. İşte bu süreci de bize Eğitim sağlar. Eğitimin görevi ise, insanı ve toplumu asla sabit bilgi hükümlerine ve normlara mahkûm etmek değildir. İnsan ve toplum daima değişmektedir ve eğitim her an değişmekte olan duruma ayak uyduracak bir zihniyete göre insan yetiştirmelidir. Ülken bu durumu eğitimin ideal felsefeye sahip olması şeklinde açıklamıştır. Ona göre eğitimin gayesi, çocuğu bir düzene adapte etmek değil, çocuğu ideal bir düzen için hazırlamaktır. Ülken'e göre insan bir yandan çevresine ve diğer insanlara karşı koyan, onlarla zıtlıklar yaşayan bir varlıktır. Ama insan aynı zamanda diğerlerine ve çevresine karşı koymakla birlikte diğerleriyle bir olan, birlikte olan bir varlıktır. Bu durum, Ülken için, insan olmanın temel özelliğidir. Çünkü insanın dünyayla, varlıkla ve diğer insanlarla ilişkileri hem karşı çıkmayı hem de bağlanmayı içerir (Ülken, 1968: 227). Çünkü Ülken, varlık ve oluşu birbirleriyle ilişkili olarak ele alır, düalizme ve ikiciliğe karşı olduğu için insanı ruh ve beden bütünlüğü içinde ele alır (Ülken, 1968: 227). O halde hemen hatırlamak gerekirse; Ülken'in insanın ontolojik mahiyeti konusunda varlığın her derecesinde zıtlıkların olduğunu ve bununda varlığın dyadolojik yapısından kaynaklandığını, varlığı ve insanı anlayabilmek içinde bu krizi ve ritmi anlayabilmemiz gerektiğini söylemiştir. Varlığın oluş halinde olarak zamanla değiştiğini ve dönüştüğünü ifade eden Ülken, bu sürecin gerçekleşmesi için insanın diğer insanlarla beraber ve birlikte olması gerektiğini vurgular. Fakat önce kendisini tanıması ve bilmesi lazım ki, başka insanlarla beraber olabilme sorumluluğunu kazansın. Bu süreçte insanın aynı zamanda bir değer varlığı olduğunu söyleyen ve insanın kendini gerçekleştirmesi yolunda değerlerin önemli bir rol oynadığını söyleyen Ülken şöyle söylemiştir: insan değer varlığı olması bakımından ve manevi yönü bakımından diğer var olanlardan ayrılır. Toplumla ve çevresiyle yaşaması bakımından insanlar arasında zıtlıklar/farklılıklar olmasına rağmen beraber yaşayabilen/yaşamaması bilen bir varlıktır. İnsanı toplumsal bağlamda ele alışımda Ülken'in iki kavrama/unsura özel bir önem verdiğini görürüz. Bunlar: Eğitim ve Kültür kavramlarıdır. Bu kavramlara dayanarak insanı diğer canlılardan farklı olarak görebileceğimizi söyleyen

Ülken'e göre, 'Bu iki vasıf insanı yeniden hayvan nevelerinden ayırıyor. Onun dik duruşu, konuşması, soylu varlık olması, akıllı varlık olması, çiraklıktan geçen ve öğrenen varlık olması, kültür sahibi olması, hep bu iki vasıf neticeleridir' (Ülken, 2018: 42). Dolayısıyla insanın kendisini bilmesi, anlaması ve gerçekleştirebilmesi için toplumun en küçük yapı taşı olan aile de sağlıklı bir öğretim, okullarımızda ise iyi bir eğitim alması gerekmektedir. Bu anlamda iyi bir eğitim alan insan değerlerinin farkında olarak onu koruyan, dil ile aktaran ve kâmil insan olarak medeniyetini koruyan bir varlık haline gelecektir. Dolayısıyla insan olmadan değerden ve eğitimden bahsedemediğimiz gibi değer ve eğitim olmadan da insandan bahsedemiyoruz. Sonuç olarak, Hilmi Ziya Ülken düşüncesinden İnsan-Değer ve Eğitim kavramları kendi nezdinde, müstakil olarak çok önemli anlamlar ifade etmiş olmakla beraber, birbirleri ile olan ilişkileri olmadan ne bir medeniyetten ne bir toplumdans ne de oluş halinde olan insandan bahsetmek mümkün olmaktadır. Problemlerimize, çıkmazlarımıza ve krizlerimize bir çözüm bulabilmek için önce bu kavramların ayrı ayrı mahiyetlerini ve birbirleri ile olan ilişkilerini sonrada Hilmi Ziya Ülken'in bu kavramlar ile bize söylemek istediklerini çok iyi analiz edebilmemiz gerekmektedir.

6.SONUÇ

Hilmi Ziya Ülken, Felsefe tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. Felsefi kimliği, düşünce dünyası ve yaşadığı dönemin şartları ve bireysel çabası göz önünde bulundurulduğu zaman bizlere birçok alanda eserler bırakarak, bir medeniyet mirası bırakarak içinde bulunduğumuz çıkmazların sebebini anlayabilmemiz, doğru yolda ilerleyebilmemiz, en önemlisi de kendimizin bir kişilik sahibi olarak farkına varabilmemiz için bir rehber konumundadır. Dolayısıyla insanı iyi anlayabilmek ve insana kendisini hatırlatabilmek için çıktığımız bu yolda 'İnsan-Değer ve Eğitim' ilişkisi başlığını kullanmamız, hem de bu sırayla, tesadüfi değildir. Çünkü insan, kişilik sahibi olan insan, kemale ulaşmaya çalışan insan, değerlerinin farkında olan ve değer varlığı olan bir insandır. Değerlerinin farkında olan insan ise toplumun en küçük nüshası olan bir kültürün parçasıdır. Ülken, insanın ontolojik mahiyetini açıklarken insanın oluş varlığı olduğunu belirtmiştir. Oluş halinde olmak, oluşmak... Sürekli devam eden bir değişim, dönüşüm ve aktarım süreci. İşte değer varlığı olan insanın medeniyetinin devamlılığı, değişim ve dönüşümü, kültürünün nesilden nesile aktarımı da eğitim sayesinde olmaktadır. Dolayısıyla tekrardan kavramlara baktığımız zaman sadece insanın değil, insanların, toplumların, medeniyetlerin devamlılığı için değerlerimizin ne olduğunu öğrenebilmek ve bunu da yaşatabilmek insanın elindedir. Ve ele almış olduğumuz kavramlar birbirleriyle sürekli bir iletişim ve etkileşim halinde olmaları bakımından çok iyi anlaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Ülken, H. Z. (1958). *Felsefeye Giriş, Cilt: II*, Ankara, Ülken Yayınları.
2. Ülken, HZ. (1968). *Varlık ve Oluş*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 227-233.
3. Ülken, HZ. (2018). *Hakimiyet*, 1. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
4. Ülken, HZ. (1967). *Eğitim Felsefesi*.3. Baskı, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
5. Hilmi, H. Z. (1965). *Değerler, Kültür ve Sanat*, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
6. Ülken, HZ. (1953). *Sark ve Garp*. 1. Baskı, İstanbul, Unesco Türkiye Millî Komisyonu Yayını.
7. Ülken, H. Z. (2013). *Eğitim Felsefesi*, 3. Baskı, İstanbul, Doğu Batı Yayınları.
8. Ülken, HZ. (1948). *Millet ve Tarih Şuurunu*, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
9. Gündüz, M. (2021). Hilmi Ziya Ülken'in Sosyoloji ve Psikoloji Arasında 'Eğitim Felsefesi' Denemesi, *Özne Dergisi*, 34: 731-746.

(36)

Fatih AKKUŐ¹⁵³, Kadir KAPLAN¹⁵⁴

MİLLİ TARİH DERSİNİN KALDIRILMASINDAKİ POLİTİK VE İDEOLOJİK ETKİLER POLITICAL AND IDEOLOGICAL EFFECTS OF ABOLISHING THE "NATIONAL HISTORY" COURSE

ÖZ

20. yüzyıl başlarına kadar sosyal eğitimin temelini tarih oluşturmuştur. Tarih bilimi ekseninde yapılan kültürel aktarım, iyi vatandaş yetiştirme hedefi bir müddet sonra bu amacı gerçekleştirmede yeterli olmamıştır. Bunun sebebi ise sanayi devrimi ile başlayan şehirleşme ve buna bağlı kırsaldan şehirlere yönelik göç sayılabilir. Bu yeni durum toplumsal yapıda değişim ve dönüşüm meydana getirmiştir. Toplumların yapısında yaşanan bu sosyo-ekonomik değişim eğitim sistemlerini ve eğitim programlarını değişime zorlamıştır. Sosyal bilgilere giden yolda Amerika Birleşik Devletlerindeki tarih dersi çalışmaları etkili olmuştur. Tarihin sadece siyasi olayları anlatan ve kronolojiye bağlı yapısı dersin amaçlarını tam olarak öğrenilmesini engellemektedir. Bu bakımdan yeni bir tarih öğretimi bakış açısı ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca modernleşme sürecinde yaşam için hazırlık ekseninde yeni bir disiplin ihtiyacı 20. yüzyıl başlarında hissedilmiştir. Türkiye’de ortaokullarda tarih dersi 1973 yılına kadar müstakil ders olarak okutulmuştur. 1973 yılından itibaren yukarıda belirtilen nedenlerle Sosyal bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Atatürkçülük ve Türk-İslam sentezi etkisinde tarih programları yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçevede 1985 yılından itibaren ortaokullarda Milli tarih dersi okutulmaya başlanmıştır. Türk tarihi konularının ağırlıkta olduğu ve Yunan ve Roma medeniyeti konularının azaltıldığı bir Milli Tarih programı belirlenmiştir. 28 Şubat post-modern darbesinden sonra yapılan düzenlemelerden biride Milli tarih dersinin kaldırılarak Sosyal bilgiler dersinin yeniden getirilmesi olmuştur. Bu çalışmada doküman incelemesi yöntemiyle Milli tarih dersinin kaldırılması sürecindeki politik ve ideolojik tesirleri ortaya koymak hedeflenmiştir.

Araştırma sonucunda Milli tarih dersinin daha önceki ve sonraki sosyal bilgiler dersi gibi kronolojik olarak hazırlandığı görülmüştür. Türk tarihi konularının önceki ve sonraki Sosyal Bilgiler programlarına göre daha fazla yer verildiği tespit edilmiştir. Türkiye’de ortaokul düzeyinde tarih öğretiminin sosyal bilgiler ve Milli Tarih dersleri içerisinde verildiği ve iyi vatandaş yetiştirme temel amaç olduğu görülmüştür. Dönemin politik ve ideolojik tesirlerinin bu derslerin okutulması ve müfredatlarının belirlenmesinde etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Milli Tarih, Sosyal Bilgiler, Politika, İdeoloji.

ABSTRACT

Until the beginning of the 20th century, history formed the basis of social education. The cultural transmission centered around history, aiming to cultivate good citizens, eventually proved inadequate in achieving this goal. The reason behind this was the urbanization that began with the industrial revolution and the resulting migration from rural to urban areas. This new situation brought about changes and transformations in the social structure. The socio-economic changes in the structure of societies forced changes in education systems and curricula. In the journey towards social studies, history teaching practices in the United States have had an impact. The structure of history, which merely narrates political events and is tied to chronology, hinders the complete understanding of the goals of the lesson. Therefore, a new perspective on history education was required. Additionally, during the process of modernization, the need for a new discipline oriented towards life preparation was felt at the beginning of the 20th century. In Turkey, history was taught as a separate subject in middle schools until 1973. Starting from 1973, due to the reasons mentioned above, social studies courses were introduced. After the military coup on September 12, 1980, history programs were restructured under the influence of Kemalism (Atatürk's principles) and the Turkish-Islamic synthesis. In this context, starting from 1985, the National History course was introduced in middle schools. A National History curriculum was defined, with an emphasis on Turkish history and a reduction in topics related to Greek and Roman civilizations. After the post-modern coup on February 28, another change was made, reverting to social studies and removing the National History course. This study aims to reveal the political and ideological influences during the process of removing the National History course using document analysis.

The research findings show that the National History course, like the previous and subsequent social studies courses, was prepared chronologically. It was observed that Turkish history topics were given more prominence compared to previous and subsequent Social Studies programs. In Turkey, history education at the middle school level is provided within the framework of social studies and National History courses, with the fundamental goal of nurturing good citizens. It is evident that the political and ideological influences of the era had an impact on the teaching and curriculum development of these courses.

Keywords: National History, Social Studies, Politics, Ideology.

¹⁵³ Milli Eğitim Bakanlığı Samsun Millî Eğitim Müdürlüğü; Şube Müdürü; E-Posta: akkus55@mail.com; ORCID: 0009-0001-2948-2387

¹⁵⁴ Millî Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü; Şube Müdürü; E-Posta: kaplankadir@gmail.com; E-Posta: 0009-0002-9337-8776

1. Giriş: “Sosyal Bilgiler” dersinden “Milli Tarih” dersine geçiş

İyi vatandaş yetiştirilmesi amacıyla yurttaşlık duygularının geliştirilmesi, kültürel aktarımın sağlanması, devlet ideolojisinin yerleşmesinin sağlanması gibi nedenler sosyal eğitim programlarının gelişimini sağlamıştır.

20. yüzyıl başlarına kadar sosyal eğitimin temelini tarih oluşturmuştur. Tarih bilimi ekseninde yapılan kültürel aktarım, iyi vatandaş yetiştirme hedefi bir müddet sonra bu amacı gerçekleştirmede yeterli olmamıştır. Bunun sebebi ise sanayi devrimi ile başlayan şehirleşme ve buna bağlı kırsaldan şehirlere yönelik göç sayılabilir. Bu yeni durum toplumsal yapıda değişim ve dönüşüm meydana getirmiştir. Toplumların yapısında yaşanan bu sosyo-ekonomik değişim eğitim sistemlerini ve eğitim programlarını değişime zorlamıştır.

Sosyal bilgilere giden yolda Amerika Birleşik Devletlerindeki tarih dersi çalışmaları etkili olmuştur. Tarih dersi müfredatı ve öğretim yöntemleri konusunda farklı çalışma grupları kurulmuştur (Aktan & Saylan, 2013). Tarihin sadece siyasi olayları anlatan ve kronolojiye bağlı yapısı dersin amaçlarını tam olarak öğrenilmesini engellemektedir. Bu bakımdan yeni bir tarih öğretimi bakış açısı ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakış açısında tarih sosyal bilimlerin bir disiplini olarak yeniden tanımlanmaya başlamıştır. İçerik olarak yenilenme ihtiyacı, öğrencinin kendi hayatından bir şeyler araması ve iyi vatandaş yetiştirme modelinde ki değişiklikler yeni bir program ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca modernleşme sürecinde yaşam için hazırlık ekseninde yeni bir disiplin ihtiyacı 20. yüzyıl başlarında hissedilmiştir.

Bilimsel yeni buluşlar ve teknolojiye ki hızlı gelişmeler sonrası yaşanan göç ve hızlı şehirleşme toplumları geçmişe göre daha karmaşık sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sorunların çözümü için de birden fazla disiplinin iş birliğine ihtiyaç duyulmuştur. Bireylerin bu disiplinlerden elde edeceği kazanımlarla sorunları çözmesi amaçlanmıştır (Akhan & Yalçın, 2019).

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda Sosyal Bilgiler dersleri ülkelerin eğitim programlarında yerini almıştır. Sosyal bilgiler dersinin tanımı ile ilgili farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir. Yapılan tanımlardan genel olarak bireylerin; okullar aracılığı ile farklı disiplinlerden bilgilerin bileştirilerek, ülkenin ihtiyacı olan hak ve sorumluluklarını bilen iyi vatandaşlar olarak yetiştirmeleri için; öğrencilerin temel bilgi, beceri ve tutumlar sahip olmalarını sağlanması şeklinde tanımlanabilir (Ambarlı, 2010).

Türkiye’de Sosyal Bilgiler derslerinin tarihsel sürecine bakıldığında Dünya’da olduğu gibi ülkemizde de ders olarak okutulma amacının genel olarak iyi vatandaş yetiştirmek olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakıldığında Sosyal bilgiler dersi konularının ayrı ayrı dersler olarak okutulduğu görülmektedir. Sosyal Bilgiler dersi müstakil ders olarak ilk olarak 1968 yılında okutulmaya başlanmıştır. Disiplinler arası bir anlayışla hazırlanan Sosyal Bilgiler ders programı 1985 yılında kaldırılmış ve yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi dersleri okutulmaya başlanmıştır. Şüphesiz Sosyal Bilgiler dersinin kaldırılmasında 1980 askerî darbesinin etkisi olmuştur (Topal, 2020).

12 Eylül 1980 darbesini yapan askerler ülkenin son 10 yıldır yaşadığı anarşi ve terör ortamının nedenlerinden biri olarak eğitim sistemini görmüşlerdir. Eğitim sisteminde Atatürkçü çizgiden uzaklaşılmasının iddia etmişlerdir. 1980 sonra yeniden başlayan demokratik yaşamda ilk seçimler 1983 yılında gerçekleşmiştir. Yapılan seçimlerde Milliyetçi muhafazakâr özellikleri ağır basan Anavatan Partisi iktidara gelmiştir. Anavatan Partisinin milliyetçi muhafazakâr kanadı eğitim ve kültür politikalarında Türk-İslam düşüncesini benimsemiştir. İşte bu iki sebep yani Atatürkçülüğü yeniden okullarda güçlendirmek ve Türk İslam çizgisinde nesiller yetiştirmek amacıyla Sosyal Bilgiler 6 ve Sosyal Bilgiler 7 dersleri kaldırılarak, Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri konulmuştur.

2. “Milli Tarih” dersi ve kaldırılmasına sebep olan politik ve ideolojik sebepler

Sosyal bilgiler dersi disiplinler arası bir anlayışa okutulmasına 1985 yılında son verilmiştir. 1985 yılından itibaren Milli Tarih dersi tek bir disiplin şeklinde okutulmuştur. Bu dersin programı, genel amaçları ve açıklamaları farklı olarak hazırlanmıştır. Müfredat programı anlayışında konular üniteler ve bölümler şeklinde verilmiştir (Keskin, 2002).

1985 yılından 1997 yılına kadar devam eden Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilme kararı verildiği 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararlarının uygulanması

aşamasında kaldırılmıştır. Sosyal Bilgiler dersi 6. ve 7. sınıflarda haftada 3 saat okutulacak şekilde tekrar getirilmiştir.

Osmanlı devletinden bize miras kalan darbe geleneği cumhuriyet döneminde de kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 5 darbe girişimi ile Türk siyasi hayatı ve demokrasisi kesintiye uğramıştır. İlk darbe olan 27 Mayıs 1960 darbesi ordu içerisinde emir komuta zinciri dışında cuntacı generaller tarafından gerçekleştirilmiştir. 1960 darbesi sonrası Başbakan Adnan Menderes ve iki bakanı idam edilmiştir. İkinci askeri darbe girişimi 12 Mart 1971 muhtırası olmuştur. Üçüncü darbe ise 12 Eylül 1980 tarihinde ordu tarafından gerçekleştirilen ve tüm siyasi faaliyetleri yasaklayan darbe olmuştur. Dördüncü darbe ise araştırmamıza konu sosyal bilgilerin yeniden ders olarak okutulmaya başladığı 1998 yılı öncesi 28 Şubat 1997 Post-Modern darbesi olmuştur. Son olarak 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilmeye çalışılan hain darbe girişimi ise devlet ve milletin el ele vermesiyle gerçekleşmeden bastırılmıştır (Avcıbay, 2018).

1990'lı yıllar Türkiye'de İslami ve milliyetçi söylemlerin arttığı yıllar olmuştur. İslami söylemleri ile ön plana çıkan Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi 1994 yerel seçimleri ile birlikte yükselişe geçmiştir. Anakara ve İstanbul Büyük Şehir Belediye başkanlıklarını Refah partisi kazanmıştır. 1995 yılında yapılan genel seçimlerinde Refah Partisi birinci parti olarak çıkmıştır. Diğer partiler önceleri Refah Partisi ile koalisyon yapmak istememiştir. Diğer partilerin kendi aralarında anlaşamamaları ve kurdukları hükümetin devam etmemesi nedeniyle Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi koalisyonu kurulmuştur.

Tansu Çiller ve Necmettin Erbakan tarafları arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti Necmettin Erbakan başkanlığında 28 Haziran 1996 yılında kurularak göreve başlamıştır. 54. Hükümet döneminde yaşanan bazı olaylar 28 Şubat sürecini doğurmuştur. İslami referansları ve söylemleri ile ön plana çıkan Refah partisi devletteki müesses nizamı rahatsız etmiştir. 1995 seçimlerinde milli iradenin sandığa yansması sonrası en yüksek oyu alan Refah partisi ve lideri Necmettin Erbakan'ın kurduğu koalisyon hükümeti laik kesimi, sermaye sahiplerini ve askerler tarafından kabullenilmemiştir. Refah partisini laik cumhuriyete karşı bir tehdit olarak görmüşlerdir.

1997 yılı Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde bir dönemin noktası oluşturmuştur. Daha önce 2 darbe yaşamış Türk demokrasisi 28 Şubat 1997 tarihinden itibaren Post-modern darbeye tanışmıştır. Yaşanan bir takım olaylar sonrası Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlığında toplanan 27 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu 9 saat sürmüştür. Bu toplantıda alınan kararlar Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur

Kurulda askerler hükümete 18 maddelik muhtıra vermişlerdir. Ayrıca artan irticai faaliyetlerin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir. 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulunda alınan 406 sayılı karar Türk siyasi hayatını bir kez daha sekteye uğratmıştır. Milli güvenlik kurulun eğitim ile ilgili olarak laiklik ilkesinin korunması ve ihtiyaç halinde yeni yasaların çıkarılması istenmektedir. Özel yurt, vakıf ve okulların denetimi yapılması ve tedbir alınması istenmiştir. Sekiz yıllık kesintisiz eğitimin tüm yurttan uygulanması ve kuran kurslarının denetiminin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılması belirtilmiştir. Din adamı yetiştirmek için Milli Eğitim Bakanlığının gerekli tedbirleri alması istenmiştir. (TBMM Araştırma Komisyon Raporu, 2012).

Yukarıda yer alan maddeler doğrultusunda eğitimle ilgili değişiklikler yapılmıştır. 1997-1998 eğitim öğretim yılından itibaren kesintisiz sekiz yıllık eğitime geçiş ile ilgili bazı kanunlarda değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan 1739 sayılı Milli Eğitim temel kanunda yapılan değişiklik ile kanunun 23. Maddesi "İlköğretim kurumları sekiz yıllık okullardan oluşur. Bu okullarda kesintisiz eğitim yapılır ve bitirenlere ilköğretim diploması verilir." şeklinde değiştirilmiştir (Mızrak, 2010). Maddeler içerisinde en önemlisi kesintisiz zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması olmuştur. Kesintisiz zorunlu 8 yıllık eğitim imam hatip ortaokullarının kapatılmasını beraberinde getirmiştir.

28 Şubat 1997 Post modern darbesinden sonra ülkede sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçme kararı alınmıştır. 23084 sayılı Resmi gazete yayınlanan 4306 sayılı kanunla Türk eğitim sisteminde değişim yapılmıştır. Kesintisiz sekiz yıllık eğitim "İlköğretim Okulu" şekliyle 222 sayılı İlköğretim Kanunu ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununa eklenmiştir. Sosyal bilgiler dersi disiplinler arası bir yaklaşımla yeniden

İlköğretim haftalık ders çizelgesine eklenmiştir. Sosyal bilgiler 4. sınıftan 7. sınıfa kadar her sınıf seviyesinde 3 ders saati olarak okutulmaya başlandı. Bu anlayışla günümüze kadar devam etmiştir. (Köse, 2019).

İlköğretim Okulu Haftalık Ders Çizelgesi

Dersler	4. Sınıf	5. Sınıf	6.Sınıf	7.Sınıf	8. Sınıf
Sosyal Bilgiler	3	3	3	3	
T.C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük					2

Sekiz yıllık zorunlu eğitimle birlikte uygulanmaya başlayan 1998 İlköğretim Sosyal Bilgiler Programı ilköğretim bütünlüğüne uygun olarak hazırlanmıştır. Program 4. Sınıfta başlayarak 7. Sınıfa kadar disiplinler bir anlayışla hazırlanmıştır. Program öğrencilerin iyi bir vatandaş olarak yetişebilmeleri için; ailesine, milletine, vatanına, Atatürk İlke ve İnkıplalarına bağlı, insan kaynaklarına saygılı, cumhuriyeti bilen laik, sosyal bir hukuk devletinin özelliklerine sahip olmalarını amaç olarak belirlemiştir. (Milli Eğitim Bakanlığı, 1998)

Bu programın amaç cümlesi incelendiğinde iyi vatandaş yetiştirmenin temel hedef olduğu görülür. Vatandaşlık görev ve sorumlulukları da yine amaç cümlesinde ifade edilmiştir. Programda laiklik vurgusu yapıldığı görülmektedir.

1998 Sosyal Bilgiler Programı sosyal bilimlerin farklı dallarını içerisinde barındırmıştır. Tarih, coğrafya, hukuk, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerine ait konular birlikte verilmiştir. Program çevrenin etkisinden yararlanmayı hedeflemiş ve yakın çevreden uzak çevreye anlayışıyla hazırlanmıştır.

Eğitim tarihimizde yapısal değişimlerin tartışıldığı ve karar bağlandığı en önemli kurul Milli Eğitim Şûraları olmuştur. Milli Eğitim Şûralarında toplandığı dönemin siyasi ve ideolojik atmosferinden etkinleşmiştir. Sosyal Bilgiler dersinin tekrar ortaokul programlarına konulmasından önceki son Milli Eğitim Şurası 15. Milli Eğitim Şurası olmuştur. 13-17 Mart 1996 tarihlerinde toplanan şuraya Turhan Tayan Milli Eğitim Bakanı başkanlık etmiştir. Refah Partisi ve Doğru Yol partisi koalisyon hükümetinin görev yaptığı tarihlerde toplanan bu şura gündemi: İlköğretimde yönlendirme, Ortaöğretimde yeniden yapılanması, Yükseköğretime geçişin düzenlenmesi, değişen şartlara göre eğitim sisteminin finansmanı konularından oluşmuştur.

15. milli Eğitim Şurasının en önemli kararlarından biri “temel eğitim” kavramı yerine ilkokul ve ortaokulun birlikte olduğunu ifade eden “ilköğretim” kavramının kullanılması olmuştur. Ayrıca ilköğretimin 8 yıl olması şura kararlarına yansımıştır. İlköğretim ders programlarının bütünlük ilkesine göre hazırlanması kararlaştırılmıştır. 29 Temmuz 1996 tarih ve 2458 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayımlanmıştır. Şura kararlarında ortaokul düzeyinde Sosyal bilgilere geçilmesi yönünde bir karar alınmamıştır (MEB, 1996).

28 Şubat tek bir tarih değil bir süreç olarak tanımlanabilir. 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu kararlarıyla başlayan ve sonrası yapılan uygulamaları ifade etmektedir (Işık, 2019) . 28 Şubat süreci olarak ifade edilen yeni darbe süreci her alanda olduğu gibi eğitimde kendisini hissettirmiştir. 28 Şubat ideolojisi eğitim sistemini yeniden dizayn etmiştir. Bu dizayn çalışmalarından biride kendi ideolojisine uygun kararların alındığı 16. Milli Eğitim Şurası olmuştur. Milli Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu başkanlığında toplanan 16. Milli eğitim şurası teknik eğitim ana gündemi ile toplanmıştır (MEB, 1999) .

Sosyal Bilgiler dersinin yeniden okutulmaya başlamasıyla kendisinden önce okutulan ve kaldırılan Milli Tarih öğretim poglarını karşılaştırdığımızda şu tespitlere yer verilebilir. Sosyal bilgiler ders programında Türk siyasi tarihindeki konu olan devletler de bir azalma olduğu görülmektedir. Bunun yanında Türk Kültür ve medeniyet tarihi konularına ayrılan yerin genişlediği görülmektedir. Ayrıca Eskiçağ medeniyetleri ve Avrupa tarihine ayrılan yerin genişlediği görülmektedir. Milli Tarih programı ile oluşan Türk tarihi merkezli tarih anlayışının büyük oranda Sosyal Bilgiler dersiyle devam ettiği görülmektedir (Turan, 2016).

1997-1998 öğretim yılından itibaren sekiz yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretime geçilmesini sağlayan 4306 sayılı yasa büyük tartışmalar içerisinde 18.8.1997 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Zorunlu temel eğitimin kesintisiz olarak sekiz yıla çıkarılması tartışmaları henüz bitmeden Milli Tarih ve Milli Coğrafya derslerinin kaldırılmıştır. İlköğretim okullarında Sosyal Bilgiler dersi getirilmiştir. Sosyal bilgiler dersinin getirilmesi okutulması toplumun bazı kesimleri ve kimi medya organları tarafından bu derslerin başındaki *milli* ibaresinden duyulan rahatsızlık ya da *geçmişle hesaplaşma* şeklinde değerlendirilmiş ve kamuoyunda yeniden *sentez* merkezli uzun tartışmalara yol açmıştır. Nitekim meclisteki konuşmalara da yansımıştır.

8 yıllık kesintisiz eğitim ve müfredat programları ilgili olarak TBMM verilen soru önergesine dönemin Milli Eğitim Bakanı Hikmet Uluğbay verdiği cevapta 8 yılık kesintisiz eğitim hedefinin 1973 tarihli Milli Eğitim Temel kanunu ile başladığını ifade etmiştir. Dünyada ve ülkemizde yaşanan gelişmelerin bazı ders programlarında değişiklik yapılması ihtiyacı oluşturduğunu belirtmiştir. Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri yerine, biraz daha kapsamlısı olan ve toplumsal yaşamımız konusunda daha zengin bilgiler vermeyi amaçlayan Sosyal Bilgiler dersinin getirildiğini belirtmiştir (T.B.M.M., 1997). Türk eğitim sisteminde Sosyal Bilgiler dersinin daha önce okutulduğunu söylemiştir. Tarih ve coğrafya derslerinin başındaki “milli” sözcüğünün kullanılmasına karşı bir ön yargılarının bulunmadığını ifade etmiştir (T.B.M.M., 1997).

2002 yılında Ak partinin iktidara gelmesiyle 28 Şubat dönemi sona ermiştir. Sosyal bilgiler dersi ilkokul ve ortaokullarda okutulmaya devam etmiştir. 2012 yılı da Türk eğitim sisteminde yeni ve önemli değişiklikler yapılmıştır. Tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu yıl, 4+4+4'lük eğitim modeline geçilmiş ve eğitimin 12 yıla çıkarılması kararlaştırılmıştır (T. C. Resmi Gazete, 2012). 2012 eğitim programında önceden olduğu gibi ilköğretim yerine ilkokul ve ortaokul ibaresinin kullanılması kararlaştırılmıştır. İlkokul 3. sınıfta dört saat okutulan hayat bilgisi dersi üç saate indirilmiş, 4. sınıfta sosyal bilgiler dersine ilaveten iki saat İnsan hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin okutulmasına karar verilmiştir. Ortaokullarda ise Vatandaşlık ve Demokrasi eğitimi dersi kaldırılmıştır. 5. sınıflarda sosyal bilgiler dersini sınıf öğretmenleri verirken bu program ile ortaokul öğretmenleri vermeye başlamıştır (Çatak, 2015).

3. SONUÇ

Milli Tarih dersi 1980 darbesi sonrası 1985 yılından itibaren ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır. Türk tarihi konularına geniş yer verilen Milli Tarih dersinde dönemin ideolojik ve politik etkileri görülmektedir. Türk-İslam sentezi ekseninde Milli tarih dersi konularının belirlendiği görülmektedir.

28 Şubat süreci sonrası yapılan değişikliklerden biride Haftalık okutulacak derslerde yapılan değişikliklerdir. Bu değişiklikler ile Milli Tarih dersi kaldırılarak Sosyal Bilgiler Dersinin ortaokul (ilköğretim) 6. ve 7. sınıflarda tekrar okutulmaya başlaması olmuştur.

Sonuç olarak Sosyal Bilgiler dersi Türkiye Cumhuriyet tarihi boyunca farklı isimlerle öğretim programlarında yer almıştır. Bazen sosyal bilimler içerisinde müstakil ders programlarında, bazen disiplinler arası bir anlayışla farklı bilimlerin bir arada verildiği programlarla yer almıştır. Yapılan birçok program değişikliklerinin ise dönemin politik ve ideolojik atmosferinden etkilendiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

1. Akhan, N., & Yalçın, A. (2019). Cumhuriyetten Günümüze Sosyal Bilgiler Programlarının Sosyal Bilgiler Öğretim Yaklaşımlarına Göre İncelenmesi. Kurumsal Eğitim Bilim Dergisi, 12(3), 842-873. doi:<http://dx.doi.org/10.30831/akueg.414578>
2. Aktan, S., & Saylan, N. (2013). Bir Öğretim Alanının Doğuşu: ABD'de Sosyal Bilgilerin Gelişimi (1893-1916). Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 4(2), 55-78.
3. Ambarlı, A. (2010). Türkiye'de Cumhuriyetten Günümüze Sosyal Bilgiler Programları (Değişiklikler, Düzenlemeler, Güncellemeler). Konya: Selçuk üniversitesi Eğitim Bilimleri enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
4. Avcıbay, Y. (2018). II. Meşrutiyetten Günümüze Türk Siyasal Hayatında Darbeler ve darbe Girişimleri. Aksaray: Aksaray üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. Çatak, M. (2015). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitim Programlarının İncelenmesi. Ekev Akademi Dergisi(62), 69-94.
6. Işık, M. (2019). 28 Şubat süreci hakkındaki iddialar ve Ak Parti'nin sürecin hukuki Düzenlemelerini Değiştirme Çabası. Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(17), 122-135.
7. Keskin, Y. (2002). Türkiye'de II: Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi eğitim Bilimleri Enstitüsü.
8. Köse, T. (2019). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitiminin Tarihi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
9. MEB. (1996). Milli Eğitim Bakanlığı. Tebliğler Dergisi.
10. MEB. (1999). Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı. Geçmişten Günümüze Milli Eğitim Şuraları X. Milli Eğitim Şurası. adresinden alındı
11. Milli Eğitim Bakanlığı. (1998). Tebliğler Dergisi(2487), 384-563.
12. Mızrak, A. (2010). 1980-2009 Yılları Arası Hükümetlerin Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
13. T.B.M.M. (1997). Tutanak Dergisi. 38(25), 244.
14. TBMM Araştırma Komisyon Raporu. (2012).
15. Topal, N. (2020). 28 Şubat Süreci Öncesi ve Sonrası Sosyal Bilgiler Programında Yaşanılan Değişimlerin Eğitim ve Siyaset İlişkisi Bağlamında İncelenmesi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
16. Turan, R. (2016). "Milli tarih"ten "Sosyal Bilgiler"e Türkiye'de İlköğretim Düzeyinde Tarih Eğitimi. The Journal of Academic Social Science Studies, 257-278.

(37)

Kaisayr HUSEİN¹⁵⁵

INVESTIGATING THE PROLONG ROHINGYA REFUGEE CRISIS IN BANGLADESH and INDIA BANGLADEŞ ve HİNDİSTAN'DAKİ PROLONG ROHINGYA MÜLTECİ KRİZİNİN İNCELENMESİ

ABSTRACT

The Rohingya, a minority Muslim ethnic group in Rakhine State of Myanmar considered is one of the most persecuted, destitute and oppressed minorities in the world. Rohingya have been facing persecution by the Buddhist majorities in Myanmar for almost seven decades and they are the victims of various forms of oppression in their ancestral land, such as land confiscation, arbitrary taxation, brutally tortured, destruction of mosques, restriction on movements, ill-treatment, extrajudicial executions, financials restrictions on marriage, force eviction and house destruction and so on. Since the 1970s, Rohingyas are being forced to flee into neighboring countries due to a number of crackdowns on Rohingyas. The paper is going to demonstrate underlying reasons and the crisis of Rohingya in Bangladesh and India as well as the situations of Rohingya plight into neighboring countries. This paper is also witnessed the suffering of Rohingya refugees in Bangladesh and India and key events happened in Arakan and Myanmar throughout the life of Rohingyas in across Myanmar. Their personal life, family and relatives have been being affected due to the violation of Rohingya rights by the successive Myanmar governments. They have lived, studied and worked in Myanmar for almost seven decades. The significant part of this reseach is mainly focused on the analysis of the crisis of Rohingya refugees in Bangladesh and India.

Keywords; Myanmar, Rohingya refugee crisis Bangladesh and India, citizenship, refugees, persecution, COVID19 pandemic. Sustainable solution.

ÖZ

Myanmar'ın Rakhine eyaletinde azınlık Müslüman bir etnik grup olan Rohingyalar, dünyadaki en çok zulüm görmüş, yoksulluk çeken ve baskı altındaki azınlıklardan biri olarak değerlendirilmektedir. Rohingyalılar yaklaşık yetmiş yıldır Myanmar'daki Budist çoğunluk tarafından zulme maruz kalmakta ve atalarının topraklarında topraklarına el konulması, keyfi vergilendirme, acımasızca işkence, camilere zarar verilmesi, hareketlerin kısıtlanması, kötü muamele, yargısız infazlar, evliliğe mali kısıtlamalar, zorla tahliye ve evlerinin yıkılması gibi çeşitli baskı biçimlerinin kurbanı olmaktadırlar. 1970'lerden bu yana, Rohingyalara yönelik baskılar nedeniyle Rohingyalar komşu ülkelere kaçmak zorunda kalmaktadırlar. Bu makale, Bangladeş ve Hindistan'daki Rohingya krizinin altında yatan nedenleri ve Rohingyaların komşu ülkelerdeki durumlarını ortaya koyacaktır. Bu makale aynı zamanda Bangladeş ve Hindistan'daki Rohingya mültecilerinin acılarına ve Myanmar genelinde Rohingyaların yaşamı boyunca Arakan ve Myanmar'da yaşanan önemli olaylara da şahitlik etmektedir. Birbirini takip eden Myanmar hükümetlerinin Rohingya haklarını ihlal etmesi nedeniyle kişisel yaşamları, aileleri ve akrabaları etkilenmektedir. Rohinyalılar yaklaşık 70 yıl boyunca Myanmar'da yaşamış, okumuş ve çalışmışlardır. Bu çalışmanın büyük bir kısmı özellikle Bangladeş ve Hindistan'daki Rohingya mülteci krizine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Myanmar, Bangladeş ve Hindistan'daki Rohingya mülteci krizi, vatandaşlık, mülteci, zulüm, Kovid-19 pandemisi, sürdürülebilir çözüm.

INTRODUCTION

The Rohingya, an oppressed Muslim ethnic minority group in Rakhine State of Myanmar have been called the world's most persecuted minority in the world according to UN. The situation of Rohingya people has become one of the major crises in the world because the government of Myanmar does not recognize the Rohingya as one of the ethnic groups of Myanmar even though they are the indigenous people of Rakhine state. In this consequence, the Rohingya crisis is among the largest, fastest movements of people in recent history. The Rohingya have been subjected to institutionalized systematic persecution, ethnic cleansing, crimes against humanity and genocide in the most inhuman manner by the successive Myanmar military genocidal regime as well as the elected government to expel forcefully the entire Rohingya population from Rakhine State and long times having been denationalized and stripping all accompanying rights, and also they have been not only rendered "Stateless" within their homeland but also "refugees" beyond its borders. Moreover, they have been experiencing various atrocities, religious persecution and so forth in Myanmar for almost seven decades. As a result, hundreds of thousands have fled into neighboring countries such as Bangladesh and India. The majority have escaped mostly to Bangladesh, where there are two official, registered refugee camps. Recently 25 August 2017, Myanmar's violence has escalated, so the number of refugees in Bangladesh and India has increased rapidly. According to the UN Refugee Agency (UNHCR), more than 723,000 Rohingya have fled to Bangladesh. Over 40,000 fled to India after a massive sectarian violence occurred against the Rohingya Muslims in Rakhine State of Myanmar. Besides, more than five years have been passed, but not a single Rohingya could be repatriated to Myanmar.

Literature review

The Rohingya refugee crisis in Bangladesh and India is a prolong because the dictatorship military government of Myanmar have been continuously perpetrating against minority Rohingya where many conflicts are going on against Rohingya for years in Myanmar. The coup of Myanmar military from the civilian government carried out with the many changes in 1962. For generations, the Rohingya has suffered routine discrimination, physical torture, violence, arbitrary arrest and detention, extortion, and other abuses by the Buddhist majority. As horrifying massacres have unfolded in 2017, International human rights groups have accused the Myanmar regime of complicity in an ethnic cleaning campaign against the Rohingya. According to the father of modern peace studies **Johan Galtung (Violence, Peace and Peace Research p-167-191)** widely indicated that there are three forms of violent activities that threaten human life- they are '**Structural violence**' representing systematic discrimination against particular group, '**direct violent**' representing human behavior that directly threatens human physical capacity to operate, finally '**cultural violence**' representing the existence of prevalence or prominent social norms that makes direct, structure violence 'seem' natural'. According to the noted security expert (**Barry Buzan**), Human collectiveness is significantly intimidating on five areas such as, economic, military, political, environment and societal. According to his conceptual works, he seeks to investigate what threats and security vulnerabilities the Rohingya Muslim face while living as documented and undocumented in refugee camps of Bangladesh and India. Besides Myanmar authorities refuse to recognize the Rohingya as one of Myanmar's 135 national races, denying them citizenship rights in the country of their birth and severely many aspects of ordinary life from marriage to free movements. In 2012, outbreaks of violence between Rakhine Buddhists and Muslim Rohingya in Rakhine State led to the displacement of over 140,000 people, mainly Rohingya. They remain in camps, where they suffer from severe restriction on their freedom of movement, denying them access to livelihoods, school, health facilities and places of worship. There are increasing signs of further and permanent segregation between the two communities. First, the Burmese dictator of Myanmar **General Ne Win** launched **King Dragon Operation** against the vulnerable Rohingya in Rakhine State of Myanmar under the pretext of an immigration check and it was such a horror against the innocent Rohingya with Rakhine mob ethnic participation, which caused a massive exodus of estimated 230,000 to flee to neighboring country Bangladesh in 1978 (**Kyaw, D.H (2019, December 9)**). And later, the Burmese **General Ne Win** set up 1982 citizenship law which the rights of minority Rohingya people were taken away by the law. And finally there was a massive sectarian violence

happens in 1991-2 against the Rohingya Muslim which was carried out by the Burmese dictatorship government which was name **Pyi Thaya operation**. As a result of that, hundreds of thousands of Rohingya Muslim had forced to flee into the neighboring countries such as Bangladesh and India. In an early 2012 to 2017, In Rakhine State of Myanmar there were many conflicts have been emerged against the persecuted Rohingya Muslim with other Buddhist ethnicities which caused over one millions Rohingya refugees were forced to flee into the neighboring countries such as Bangladesh and India. In this consequence of that, the crisis of Rohingya Muslim in Bangladesh and in India is one of the biggest crisis in the world.

Methodology

In this research paper, the methodology of this paper is to discuss the refugee crisis of Rohingya Muslim in Bangladesh and India and their plight into neighboring countries as well as the lives of Rohingya refugees who have been facing several difficulties in both countries. Research methodology indicates that the logic of development of the process used to generate theory that is procedural framework within which the research is conducted (**Remenyi et al., 1998**). Therefore, the data of this article has been collected to acquire the results for the purpose and scope of this research. In this research, for the collection of the data, I used both primary and secondary data in order to enrich the paper. The data are collected from many books, articles, journals, magazines, newspaper and research gates of different authors as well as Rohingya organizational websites.

Framework of the Research

In Myanmar, the 1982 citizenship law codifies the illegality of the Rohingya even though they are the indigenous people of Myanmar. It has been described by UN that the persecution on the Rohingya is called **slow-burning genocide** over the past 35 years (**M.Zarni & A.Cowley, 2014**). In Bangladesh, Rohingyas are considered as Myanmar nationals who have been forcefully displaced from Myanmar since, 1978, 1991, 2001, 2002, 2012, and 2017. And after 2017 communal conflicts happens against the Rohingya in Rakhine State, over one million Rohingyas were fled into Bangladesh and India. Especially, after 25 August 2017, genocidal operation against the minority Muslims, hundreds of thousands of Rohingyas were fled into neighboring countries such as Bangladesh and India and many other countries. This is one of the historic day for the entire Rohingya community and all who fight for the rights of human beings. Especially, in 2017 communal conflicts in Rakhine State of Myanmar, hundreds of thousands of Rohingyas have fled into Bangladesh and India to escape, what **the UN Fact finding mission** concluded was a campaign of genocide and war crimes carried out by the Myanmar military. The atrocities the Rohingya faced almost defy comprehension said Rohingya **women Rights activist Wai Wai Nu**. They included killings, torture, execution, mass deportations and the razing of villages. Women and girls endured rape and other forms of horrific sexual violence, Children were thrown into fires and burned alive. No one has yet been held accountable for these crimes despite the fact that they are the real perpetrators of Rohingya genocide. It is very crucial for the Rohingya refugee that International community need to support in advocating for the accountability and to bring Myanmar government to ICJ which they have committed genocide against Rohingya said (**Dr Maung Zarni, A Human Right Activist, FORSEA CO-Founder and Burmese dissident**), as there is no safety and life security for the Rohingya in Myanmar. Therefore, the superpower countries must show international leadership and use kits role as penholder to establish how the security council will enforce compliance with ICJ Court's ruling. It can use its bilateral influence with the government of Myanmar to persuade it to heed the **UN's global ceasefire call**, and to protect the Rohingya from further violence. Despite the likelihood of a **Chinese veto**, the superpower countries still need to rally the support at the UN general assembly for referring the situation in Myanmar to the International Criminal Court (**ICC**), as a way of bringing multilateral pressure to bear on the military. Despite the International Court of Justice (**ICJ**) unanimously orders Myanmar to take all the measures to prevent the commission of all acts genocide against one of the most persecuted minority group in the world of genocide but Myanmar government continues to deny genocide and whitewash atrocities crimes being committed against Rohingya Muslim in Arakan State

Myanmar said (**YANGHEE LEE (Former UN special rapporteur on the situation of human rights in Myanmar)**). Recently, the ICJ, ICC recognizes that the Rohingya are in need of protection as they are the victims of genocide surviving as refugees in Bangladesh and India. According to UNHCR report, today 70% of the Rohingya are living outside Myanmar and 1.2 million are living in Bangladesh camps and over 40000 in India and Myanmar government is not ready to accept Rohingya or has no intention to start repatriation. The government is not ready to accept the key demands to ensure their citizenship rights and safety and dignify return to their ancestral lands and homes. And Rohingya's main crisis concerns directly not having their political rights, rights to vote, rights to candidates and they were excluded from national election. Due to the lack of the voices of the Rohingya in government institutions, administration, and parliaments, the ongoing Rohingya crisis never ends in both countries said a Shwe Maung (A former MP in Myanmar).

Discussions

Rohingya Identity Crisis in Myanmar

The dictator military commander of Myanmar namely general Ne Win established a new constitution, which has been indicated a new citizenship law in 1982, particularly for Rohingya. According to Kaveri, the government of Myanmar military officially authorized 135 ethnic groups, they intentionally declined other 9 ethnic groups including minority Rohingya as the previous list of Myanmar official ethnic groups; with this consequence, the Rohingya ethnic minority have been persecuted and brutally tortured and facing genocide claiming as illegal Bengali immigrants have come from Bangladesh. The 1982 citizenship law has portrayed that the people who have been inhabiting in Rakhine state since before 1823 inside the country they are the nationality of Myanmar, so the people who have been recognized as citizen of Myanmar by the law of 1948 they are also the nationality of Myanmar. Even though the Rohingya ethnic minority have been living for centuries in Rakhine state (formerly Arakan), most of them were not able to show the documents of the evidences because of the fact that there are some defects of them that they are not educated enough so that they could not keep well, and the another predominant fact is that the documents were forcibly taken away by the Myanmar government while there were being launched an operation discriminately against Rohingya in 1978; therefore, they have been become statelessness in their ancestor land Myanmar. When Rohingya have lost their rights and facing genocide by Myanmar government, the plight of Rohingya has been started, they have been oppressed by a number of cruel military operations (**Kavari, 2017**). Moreover, the Rohingya Muslim minority was disenfranchised during the very early Myanmar's election which is held on Nov. 8, 2020. The Rohingya community, that has been facing continuous discrimination and violence in Arakan state, is being even further erased from Myanmar. Moreover, the Myanmar government, do not allow them to move one city to another city, has restricted on their education, has revoked them to appointment government position. "Due to the restriction of healthcare, Rohingya have been experiencing several kinds of difficulties in across Myanmar and restricted giving birth, marriages, and finally forced to the concentration camp for internally displaced persons(IDPs), where their movement utterly restricted (Cheesman, N. (2017). This is the systematic policy of Myanmar government been using On Rohingya minority. As result of that, Rohingya have been facing malnutrition rate 50% higher than other ethnic minorities in Rakhine state and there are also many health issues Rohingya have been suffering in their daily lives greater than the population of Myanmar" (**Pocock NS, 2017**). In 1989, the Myanmar military tyranny changed the name of country from Burma to Myanmar and Arakan to Rakhine state as well. The minority Rohingya faced many difficulties and several restrictions only due to the lack of citizenship rights, forced labor as volunteer without giving money, torture the young girls, massacres, rape, mass deportations, bulldozed dozens of villages, seize the opportunity and finally confiscation of Rohingya lands and gave to the Buddhist people who had been appointed from Bangladesh to Myanmar by Myanmar government since 2000 (**Mukherjee, The ethnic minority question and Rohingya crisis in contemporary Myanmar, 2019**). Furthermore, in order to travel from one city to another city, Rohingya peoples requires three different documents to prove themselves as Rohingya citizens. They need reference letters from Ministry of Labor, Immigration and Population, District Police Station and finally from District Administration. It is long decades that the existence of Rohingya are often denied and

described as “illegal immigrants from Bangladesh” in utter disregard of their long glorious history in Arakan. The military has declared them non-nationals rendering them stateless in their own homeland through promulgation of oppressive Burma Citizenship Law of 1982.

Human Rights Violation against Rohingya in Myanmar

Myanmar government has used these so-called attacks as excuse to deescalate the majority of the Rohingya people from their homes. More than two hundred villages are being burnt and bulldozed to the ground. The killing of civilians, rape, gang rape, persecution and massacres are being carried out by the military to dehumanize the Rohingya. Although this massive violence carried out against the Rohingya snatched international attention but Rohingyas are losing a generation into an uncertain future (**Bari, M. A. (2018). The Rohingya Crisis. England: Kube Publishing Ltd..**). International community and human rights bodies have taken Rohingya issue to the world’s top court but it seems such a massive move also changed nothing on the ground of reality. The brutal crackdown on Rohingya by the Myanmar government followed by mass exodus has broken the backbone of the community as thousands of youths and children are losing their future without access to mainstream education. If Rohingyas are not repatriated with full-fledged citizenship rights ensuring dignity, safety and security as earliest we are afraid that Rohingya at the risk of losing an entire generation into a dark future and for the community, it is an extra burden being survivors of the genocide. It is no more hidden that Myanmar has no willingness to take back Rohingyas but If appropriate measures are not taken on time to maximize the pressure against Myanmar and all the perpetrators accountable for this heinous crime on Rohingyas, we are afraid this is leading to genocide. The future of Rohingya situation is at the hands of international community including UN. UN must play a vital role by bringing all the international countries together and refer all the perpetrators who committed genocide and crimes against Rohingya to the international criminal court. The future of Rohingya is hopeful if the international community including European union comes together to champion the Rohingya crisis. The international community should put strong pressure to give Rohingyas their rights to everything including Citizenship. Citizenship is the first and foremost step the world should take into mind to tell the government of Myanmar to ensure. The international community should never ignore the current Rohingya crisis and if the world fail to settle the Rohingya crisis now, the situation would go beyond our considerations.

The prolonged crisis of the Rohingya refugee in Bangladesh and India

“The Rohingya refugee crisis in Bangladesh and India is one of the world’s greatest humanitarian crisis according to UN. In Bangladesh, there are over one million Rohingya refugees who escaped the **state-sponsored genocidal operations** carried out by Burmese government since decades in Myanmar. Hundreds of thousands of those Rohingya refugees have been living in refugee camps, Cox’s Bazaar since 1993. And most of them have fled to Bangladesh during the recent deadly attacks of Burmese security forces in August, 2017 prompting it as the world’s fastest exodus after the 1994’s **Rwanda genocide**. Now, majority of Rohingya refugee population is residing in refugee camps, Cox’s Bazaar, making it as the world’s largest settlement. The humanitarian groups have been feeding this most vulnerable refugee community in Cox’s Bazaar. The human rights groups have been closely monitoring their situation. However, years pass and those Rohingya refugees not still closer to going back home in Myanmar. Their justice has not preserved yet and their future is elusive said (**Dr Ambia Perveen Chairperson at the European Rohingya Council**).”

The Rohingya crisis is prolonged in coming to a political solution and humanitarian solution. First, the world need to understand what type of Rohingya crisis Bangladesh, India, and Myanmar are experiencing. The Rohingya crisis in Myanmar is a politically motivated and prolonged "Identity crisis," and it is a "humanitarian crisis" in Bangladesh. India is a host of only a small quantity of Rohingya refugees. There is a long history in Myanmar that the government deliberately inciting and encouraging violence against the Rohingya in order to distract the public’s attention away from political issues and economic interest (**Nicholas Kristof, Myanmar’s Appalling Apartheid,” The New York Times, May 28, 2014**). This is the strategic policy of Myanmar government been using on Muslims and also they have been suffering as a form of

Burmese apartheid for many decades. The world has witnessed about the Rohingya crisis from a political perspective because Myanmar have been attempting to implement an "**all Muslims out**" policy with China and Russia's help. Though India is not overtly showing that it supports Myanmar regarding the creation of the Rohingya crisis, it helps Myanmar covertly not recede from her stance. The backings of **china, Russia, and India** have been helping in prolonging the crisis instead of bringing out a solution for all parties involved in this crisis. These three countries are more or less responsible for the causation of the Rohingya crisis prolonged and exacerbated. The humanitarian crisis in Bangladesh directly connects with the Rohingya crisis in Myanmar because the problem will be solved once the Myanmar government stops the Rohingya crisis and removes discriminatory policies and laws accept all Rohingya unconditionally; the problem of Bangladesh humanitarian crisis will be solved immediately. Moreover, the Rohingya refugee crisis has an impact on Asian countries especially on **Bangladesh and India**. The two countries have been experiencing regular refugee intruding into their territory either by sea or through the land. A huge amount is needed to survive for almost one million Rohingya refugees in Bangladesh getting a donation for such a big amount has been causing global concern. The demands for donations get increased as the humanitarian crisis in Bangladesh goes on. So, the faster the repatriation can start, the better the situation for all parties. Rohingya, Myanmar, global communities, UN, donors, and so on said (**Prof. Dr. Wakar Uddin Director General of Arakan Rohingya Union**).

According to **Rohingya activists and some other INGO experts** who have been working in refugee camp of Bangladesh, the situation in the camp, the refugee crisis becomes a geopolitical issue. Both Bangladesh and India are taking advantage of the crisis by playing double role both Myanmar side and Rohingya side. There are many things which they cannot expose for security reason. For this crisis, the main responsible is Myanmar. They are perpetrator. They are culprit. Yet, there is no one to stop Myanmar in persecuting Rohingya in practical for many reasons including political benefits. Rohingya people have been suffering for many decades. We are afraid their patience will end soon and try to respond with the help they get from anyone. At that stage, revolution may start and many lives will loss according to **Rohingya human rights activist based from refugee camp of India**. Some will get benefit from it and there will be world economic instability. Country like **US** may definitely use it for politics. Moreover, there is no short-cut and simple solution for the Rohingya crisis. Refugees crisis in Bangladesh is one of the big problems because it is a small and an overpopulated country. As well as it is very tough to face their needs by weak economy (though international communities help) said (**Md. Ishtiaq Ahmed Talukder, p-8-13**). The world is now in one frame so none is segregated from others. As a global community Rohingya issue impacts on global interest. It is a question of human right and security issues for south Asia. So if there is happened any extreme security risk that will be treat for all.

In this modern era, Rohingya crisis is a war against humanity as the world witnessed that Rohingya have been facing persecution internally and externally by Myanmar government and were forced to flee from the country and are living in neighboring countries mainly in **Bangladesh and India**. They are residing in overcrowded camps and slums because they have no documentation, no opportunity to get an education, work, move, and health care support. Rohingya crisis will have a significant global impact because there is no political will from Myanmar to take them back which puts the entire Rohingya population at risk of endless uncertainty. The host countries do not have the infrastructure to provide the support they need. The population will continue to grow, thousands of children will not be able to go to school, a large number of youth will suffer from boredom, child marriage will occur behind the wall, there will no flow of income, and the lack of economic crisis will lead to death from preventable diseases. People smuggling business will grow and Rohingya will have no choice except to make the perilous journey at sea in search of a permanent solution according to (**Rohingya Refugee Crisis and Insecurity in Bangladesh, P-146-147**). It can be predicted that the Rohingya population will become unstable emotionally and mentally and it can be a serious threat for the entire humanity if it is not dealt with soon.

Moreover, Rohingya refugee crisis nowadays becomes a non-sympathized issue in Bangladesh. Due to destruction of environment and increase of daily living cost portrait the Rohingya Refugees issues in

a non-sympathized way. Rohingya issues yet to create appeal properly due to the situation of veto issues in **United Nation** but donation countries are using this issue to bring any benefits from Bangladesh. The prolonged crisis of Rohingya refugee is very terrible in both countries. Being Refugee is not their choice but being forced to leave their own country, as the world witnessed that the Rohingyas have been facing institutionalized persecution after the military came into the power. The international Community realized the hardship of Rohingya Refugee crisis in across Bangladesh and India. No one wants to leave from their ancestral land. If it is remaining unsolved, it will be an impact globally, so the **international community** like **UN, European Union** and so on must come forward with this crisis and find a sustainable solution in order to solve this prolonged crisis as soon as possible otherwise the situation for the people will never change as The Myanmar government is reluctant to repatriate the refugees from Bangladesh and India and to improve the condition of Rohingya in the country despite many pressures from International community and also the NLD Government led by Aung San Su Kyi has failed to address the causes of Rohingya Muslim according to (**Myanmar-T State of Conflict and Violence p-110**).

The current Rohingya refugee crisis in Bangladesh and India

The crisis of Rohingya refugee, the solution lies on territorial autonomy. Rohingya is dispossessed by birth nation, unflavored by bordering countries and unwelcomed by distanced nation. Therefore, they need their own territory. Myanmar will never accept them as ethnic citizen even at the cost of blood shedding said the president of **BROUK (Mr Tun Khin)**. In addition, most of the refugee welcoming countries especially Bangladesh and India are closing their borders and resettling a very small number of refugees. The immediate and effective solution for the Rohingya crisis is Myanmar should take them back and give them their citizenship rights to live with dignity and harmony. Unfortunately, **Aung San Suu Kyi (A Leader National League for Democracy)** has put almost no effort to assist Rohingya and has not expressed any empathy. Her public engagement about the abuses undermined the decade's systematic persecution of Rohingya and surprisingly, she has permitted herself to be a kind of protection for the Myanmar military which prevents the international community to interfere in Myanmar's affaires. In addition, Myanmar is happiest after 25 August **2017 influx**. Myanmar accomplished what they have been trying to do since 1962. Thus, Myanmar will not take back them. Yes of course Myanmar will take back some. Let's say around 100 thousand from Bangladesh to show the world. Bangladesh will conspire something to force back many of these people, not all. Because **over one lakhs** population is a burden for them and around **half of them** is a good business and Bangladesh has already gained GDP of the country hugely after 2017. Rohingya's citizenship was revoked since three decades. Regarding solution, world cannot solve it because the solution is at the hand of Myanmar government and Rohingya only said (**Yasmin Ullah, At UN Conference 19th, 4, 2020 in Geneva**) a human right activist based from Canada.

“The ultimate solution of Rohingya crisis is at Myanmar's hands only if they receive those of all Rohingya back to their motherland. The citizenship verification process for the Rohingya, which could have helped to improve their human rights and status, stalled in 2013. Over the few decades, Rohingya have fled to Bangladesh for many times. They crossed the river to escape for their lives. But **the decades-long persecution** they have faced is the hallmark of genocide as the **UN** says. Rohingyas were officially recognized citizens in Myanmar as it is described that they possessed Myanmar government-issued identity cards and also had the British-issued ration cards which confirmed that the Rohingyas are citizens of Myanmar (**Parnini, 2013**). All the Myanmar government need is to restore their citizenship. Rohingya have been voted and elected in the general elections held since the independence till 2010. Since 2015, Rohingya have been enfranchised from voting and again during the 2020's general election held in last month, they are banned again from voting and being elected in Myanmar. Myanmar government has been not persecuting those Rohingya population but also denying what crimes they committed against them inside Myanmar. Last year, The **Gambia** has filed a case against Myanmar for Rohingya genocide. The international community and the powerful government has promised to support The Gambia till the justice is preserved for those of all genocide survivors. Moreover, **The Biden administration** has declared the amount of persecutions what Myanmar has carried against

Rohingya population is the amount of genocide. As the US is the most powerful nation, this decision can change the fate of Rohingya who are still at risks of further acts of genocide in the hands of military government inside Myanmar.

According to the recent report of the **UNHCR**, Myanmar government should receive all Rohingya back to their country immediately and restore their citizenship, grant the safety and security for their lives in Myanmar and allow them to exercise all religious, social and political freedom in Myanmar because the Rohingyas who are inside of the country facing various forms of restrictions according (**McDowell, R. (2013)**). Therefore, the citizenship process should be done as the top priorities by this **newly-elected NLD government** in Myanmar. Otherwise, they would lose their last and least chance from their hands.” Neither Bangladesh nor India will be granted any citizenship status to the Rohingya people. The only thing is to pressurize Myanmar government to accept Rohingya peoples as soon as possible said **A Bangladeshi community leader**. In the month of **November 2018**, one of the experts from **human rights watch** group reported that 25 to 30 Rohingya families had left in Jammu due to police and intelligence services began **biometric fingerprint** in the city. And some other reasons, given by respondents for wanting to leave India due to lack of language problems and security and earning opportunities. On the diplomatic level of the Indian government has also not been so supportive of the Rohingya cause. Despite the international calls for India to solve and facilitate a political resolution to the crisis of Rohingya stemming from Myanmar, there has been no statement made by the Indian government regarding the role of Myanmar security forces and government in the emergency. Moreover, India abstained from voting on the **UN** resolution of the Rohingya people and other minorities in Myanmar in 2017 (**Yermi Brenner P-11-12**).

According to **the UN officer for Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA)**, on March 22th, 2021, the blaze in Rohingya refugee camp in Balukhali displaced over 45,000 refugees, and destroyed the camp’s main hospital and other important health nutrition and education centers. At least eleven people were reported to have died in the fire and about 400 hundred are missing. According to the **UN International Organization for Migration (IOM)**, as of Wednesday, about 2000 families have been provided with shelter and non-food-item kits to help set up with initial cleaning and setting up of temporary shelters. **Manuel Marques Pereira, Deputy Chief of Mission at IOM Bangladesh**, reportedly said that these basic elements will provide the effected refugees with some dignity, as they rebuild their lives. It is very concerning that at least six fire incidences have been reported in a week, and camp residents claim the evidence of arson were found and some arrests have been made according to sources on the ground **The Deputy Chief** added. Since 22nd March 2021 majority of the Rohingya communities worldwide, including students, intellectuals, community leaders, activists, media and other organizations have turned their concentration in the refugee camp with no other choice or options. Since that day, Ethnic Rohingya communities have lost their concentration from Myanmar coup and militaries abusive behavior towards the people in Myanmar. The wisdom of Rohingya systematically turned to the vulnerable situation of Rohingya refugees in the camp and forced to concentrating towards Bangladesh government for help and stop such crimes in Bangladesh.

No basic need meets for the Rohingya refugee in Bangladesh and India

According to Rohingya activists who have been working for the cause of Rohingya refugees said that, they have many witnessed and visiting experience how they meet and know there is no way to meet all need properly in refugee camps both in Bangladesh and India. Man and women cannot enjoy his/her life as like home in a refugee camps. Rohingya people cannot use their capability in productive activities, children are not getting proper education, women are deprived from health so it can be described that Rohingya Muslims are living miserable life in refugee camps (**Mohajan, Haradhan P-6**). Moreover, Rohingya are encountering huge problems at every level of life. The entire community is gradually on path to extinction. Besides lack of shelter, nutrition, safety and security, inaccessibility of quality education will lead them towards total bleakness in coming days. The future is grim and grievous. In addition, the 2015 exodus, which thousands of minority Rohingya have fled from the country on risky journeys by boat, due to the consequence

of the hatred and escalation of discrimination and communal violence occurring in most of the Rakhine regions.

In India, currently, **approx; 18500** Rohingya has found refuge across India; the majority is in **Hyderabad, Jammu & Kashmir, Haryana, Uttar Pradesh and Delhi**. Almost all are registered to **UNHCR** mandate as refugees, but termed as illegal immigrants by the government. There are almost 14000 Rohingya have taken refuge in several states across the India. According to a **Reuters report**, the only 14000 Rohingya have formally registered where there are 40000 Rohingyas in across India living as unregistered. During the year 2014 to 2018 many families were provided with **Long Term Visa** by the government but stopped since home ministry in 2017 has announced that they are documenting all the Rohingyas in India to deport back to Myanmar. According to the 1951 Refugee Convention by the United Nation, refugees should have the fundamental rights such as non-discrimination (**Article3**), Freedom of religion (**Article4**), right to work (**Article17**), and right to education (**Article22**). When the government of India announced to deport the Rohingya refugees to Myanmar where the genocide taking place against the Rohingya and plans to deport all the illegal immigrants, including Rohingya people who were already registered as refugees with the UN Refugee Agency (**UNHCR**). Nowadays, India is reluctant to support and provide shelters to the Rohingya refugees despite India's historically regarded as the secured place for aliens significantly from neighboring countries like Bangladesh because of its welcoming nature (**Vardhini,2017**). According to **Meenakshi Ganguly, director of Human Rights Watch in South Asia**, "the Indian government has disregarded its long tradition of protecting those seeking refuge within its borders" (**Human Rights Watch, 2018**). The Rohingya have no work permit, the community is barred from a decent job. The majority reside in a camp-like situation at makeshift tents made out of tarpaulin and bamboos where basic facilities like hygiene, sanitation, water, and toilet are luxuries. Prone to fire incidents, poisonous insects, and natural disasters during monsoon season, lack of electricity has made the life desperate for the majority Rohingyas in India. Very few have found shelter in rental apartments as well. The basic needs do not meet for the Rohingya people in the refugee camps of Bangladesh and India. For each family, they need at least **10-15 thousand taka per month**. Refugees are provided in Bangladesh only 18 hundred takas for each family. We can guess the difference. Plus, the price of the goods in Bangladeshi shop is higher than the normal shop outside. However, providing ration for many years will be tough for them. Rohingyas are in hunger in the future if they have to stay in the camp for decades. Rohingya will surely face another genocide in Bangladesh refugee camp. After 2017, the number of Rohingya death in Bangladesh is higher than in Myanmar. There is no refugee camp in India, what we see is self-made shelter. They have to pay 300-600 rupees for the land monthly. They have to earn by themselves for their livelihood. UNHCR provide refugee card only according to (**Mr Ali Johar Director of Education at Rohingya Human Rights Initiative India**).

It is believed that Rohingya's basic needs are not meets because Bangladesh and India are overpopulated countries and do not have the system in place to host thousands of refugees. Rohingya suffer from the heat during the summer in their plastic tents and flooding and landslides displace thousands of families during the monsoon season. The drinking water crisis is widespread around the camps and the lack of medical support can put a lot of lives at risk. Limited toilets and poor sanitization can cause many diseases. Lack of activities and cramped space will affect their mental health. "In term of the basic needs in refugee camps, Bangladesh, Rohingya refugees rely on humanitarian aids distributed by UN agencies and other groups and are still fortunate having some proper foods and sanitation items. But the healthcare facilities are not met enough as much as those of one million Rohingya refugees needed. For instance, In **Cox's Bazar**, a Rohingya refugee family of 5-7 members share a small tarpaulin shelter of 8 feet and lives in population density of 60,000 per square kilometer. This is grossly inadequate and completely undignified and the worst is those camps are so exposed to monsoon rain and tropical storms. Over the last five years, Myanmar government has not showed their willingness to receive back those of Rohingya to their country. Instead, Bangladesh has been trying to relocate around 100000 refugees to a flood-prone island called **Bhasan Char** according **UNHCR** report. In May, 2020, over 300 Rohingya who were stranded in sea for days were caught by Bangladeshi navy and sent to the island against their will. And again, first week of December 2020 the government has relocated

over 16000 Rohingya refugees to the land despite there are widespread criticism of the human rights groups. There is no scientific data how much the island is appropriate for inhabitation there but the government has been hunting more refugees to relocate there. There are some video footages that show the dissatisfaction of those relocated refugees on how much it is difficult to live there. Some of their relatives witnessed how their family members were forcibly relocated. This relocation brings separation, fear and uncertainties among those refugee families said (**Mayyu Ali a Rohingya Poet and The Author of EXODUS and an Editor at the Art Garden-Rohingya**).

Along with iNGOs' the GOB (Government of Bangladesh) is trying to provide basic human necessary things to them. But mostly iNGOs are working with these issues since the problem started. They have arranged everything for the people and also India is working as much as they can but in some part of the camps Rohingya are desperately in need of humanitarian aids and been facing food scarcity in daily lives in both countries said Rohingya activist (**Mr Khin Maung from Bangladesh Cox's refugee camp**). Rohingya have no basic rights even freedom of movement, right to education, right to health care. There is no education, no health care and security for Rohingya in Bangladesh. The international Community will solve Rohingya crisis as soon as possible. Nothing is enough for Rohingya in the refugee camps of Bangladesh and India. International Community should work to develop generation of Rohingya by giving facility of education and Youth empowerment and so on.

The Impact of COVID 19 on Rohingya refugee camps in Bangladesh and India

During this unprecedented COVID 19 pandemic there is grossing food insecurity within the refugee camp in Bangladesh and India after starting the COVID-19 pandemic because of the lockdown. In Bangladesh Cox's Bazar, there are nearly one million Rohingya refugees are living in such a dire condition during this unprecedented COVID19 moment in two registered and 32 unregistered camps alongside with some Bangladeshi impoverished host communities where hundreds of thousands of local vulnerable people of Bangladesh live in. The both populations are puts in an extreme risk of an outbreak by this environment (**Khan et al., 2020; Islam et al., 2020; Islam and Yeasir Yunus, 2020 P-993-994**). Refugees are not getting nutritious food from respective food agencies nor do they getting different items, which will make their immune system more robust, and they will able to fight against COVID-19 pandemic **according to WHO report**. This is resulting in malnutrition and allied problems of food insecurity with the refugee population. The health security of Rohingya refugees is also a cause of concern. Since a contagious disease, namely COVID-19, has arrived, they are in a vital situation rather than any other population facing this disease because they live in densely packed camps. They are living in sub-human conditions without access to adequate hygienic facilities. Apart from these, they are not getting a medical checkup and medical facilities as they were expected to be accessed because of medical departments' attention on the local infected areas. Moreover, Rohingya are gravely concerned and worried about the potential spread of this deadly invisible virus in camps. Rohingya refugee have been warned by the **Aid agencies** due to the highly acceleration of COVID19 pandemic as the camp is very crowded and people need to take the precautionary measure and the virus has been detected in the world's largest refugee camp Cox's bazar (**Islam et al., 2020 M.N. Islam, T.T. Inan, A.K.M. Najmul Islam, P-283-284**). There are nearly one million Rohingya refugees living in overcrowded camps in Cox's Bazar in Bangladesh and over 40000 thousand in India. Now, COVID 19 is further endangering the lives of one of the world's most persecuted and vulnerable groups. The full extent of the virus in the camps in unknown, but with little possibility of social distancing or self-isolation to contain the virus. With limited health care facilities, including just 18 intensive care beds, this could result in catastrophic loss of life. The camps at Cox's Bazar are endless, with narrow paths leading to unstable shelters, latrines, makeshifts clinics and shops on every corner. Built on sandy soil and steep slopes, the camps offer insufficient access to basic services and vulnerable to floods, cyclones, fire, and landslides. Bangladesh is anxious that the Rohingya refugees should not settle and ensures that the flimsiest of materials are used to build the camps. **According to Rohingya refugees in Bangladesh said** that they would rather die than go back to Myanmar under the present conditions. Others have said that they will agree to return only if their

demands for justice, citizenship, and safe return to their own villages said a Rohingya women activist (**WAI WAI NU**). Moreover, there is no livelihood security due to the lockdown, people cannot go from place to place, and their sources of income are also being locked, which is making their livelihood unsecured. Most importantly Rohingya are lack of access to get formal education, there is no recognized curriculum in the Rohingya refugee camp in both Bangladesh and India. The necessity of the formal curriculum is a must for Rohingya refugee camp that young generation without proper schooling and recognition of certificates will be turned to burden rather than educated generation. Rohingya refugee children face immense challenges in getting access to education. Research shows that Rohingya children in Bangladesh and India face an educational crisis: they cannot attend public schools, and their education is restricted to limited non-formal education from NGOs and sporadic refugee-organized teaching efforts according to **UNHCR report**.

Why The Rohingya crisis cannot be solved in Bangladesh and India and what is the reason for this prolong crisis and what the world needs to do in order to solve it.

First and foremost, reasons not being solved the Rohingya problem is the reluctance of Myanmar government according to **UN**. As well as there are some interest groups in **south Asian** block, so they are hindering for solving the problems. They are divided in much regional interest that are main obstacle to solve the problem. Another big problem is becoming Muslim, Rohingya refugee are not as usual treated to them because the religion and cultural similarity is working as important factors. All world community should emphasize this solitary people as their human rights and ensure their legal aids. They should be treated as human and they should be rehabilitate in their own land said (**Abdul Kalam, the Foreign Minister of Bangladesh at recent UN conference 29th, 03, 2019**). Regional and group interests have to decline and every country should take it as human crises. There are multiple reasons that prevent finding lasting solution. **Global inaction against Burma, Bangladesh weakness to standup against Burma, India disfavor of Rohingya by religion line**. It can be solved through confrontation because decades of consultation have not yielded any improvement. How they can do it, is major question and need to figure out with expert and experienced for productive mechanism. In addition, the international community has a legal and moral obligation to protect the Rohingya people and prevent genocide and help to restore the justice and dignity of the victims and survivors that being a Rohingya is not issued any citizenship rights even basic rights in their ancestral land Myanmar by the government. The nation who are being denied in their own country that would means they do not have any opportunity to visible in public as citizen of anywhere, however, they are nothing but human being as stateless aliens in the global society. As the plights of Rohingya have been triggered, by the context of totalitarianism, Rohingyas have been challenging the atrocities of military government (**Tatmadaw**) for decades; they have been devastated by the systematic oppressions of the dictators and their crisis is not ending in across Bangladesh and India. As the world witnessed that, Nowadays Myanmar is one of the largest refugee crises in the world. There are several conflicts going on inside of Myanmar. The violence has been widely coordinated and the **UN Human Rights office** has stated that Myanmar found guilty of ‘**Crimes against humanity**’ or even called ethnic cleansing (**Buddhism Case Study – Violence & Peace 2018**).

In 1982, **Ne win**’s military government declared 135 ethnicities to be Myanmar nationals, but his military government deliberately rejected Rohingyas, labelling them as illegitimate Bengali people from Bangladesh. Rohingya have faced many brutal actions from the military and became stateless in their own land. All Rohingya want is to be called Rohingya and recognized as citizens of Myanmar. It seems it will never be resolved because there is no political will from Myanmar’s authorities to give the Rohingya their very basic human rights. If they cannot go back to Myanmar, this crisis will last for decades. Repatriation is the quickest and safest solution for the Rohingya crisis according to (**Kavari, 2017 20-25**) “The Rohingya crisis is not finished not because by the denials of Myanmar government but because of the lack of human solidarity. Myanmar has committed the war crimes, the crimes against humanity and the ethnic cleansing against Rohingya population inside Myanmar. But they have been denying those of all gravest crimes **according to UN**. And the super power countries like **US, China and Russia** are not doing enough to stop this persecution against Rohingya. Instead, China has been siding Myanmar for their economic interest said (**Mr Zaw Min**

Htut President at the Burmese Rohingya Association in Japan). Given enough pressure and economic sanctions by those super power countries and the international community and the legislative determination of the ICJ against Myanmar for committing genocide against Rohingya population is the one and only way to crack down the Myanmar government. All those who took part in persecution to Rohingya population should be held accountable at the court.” Myanmar government do not want to recognize Rohingya as a citizen of Myanmar, it is main factor of un-finishing Rohingya issue, Myanmar has no any political will to accept Rohingya but due to international pressure, they are agreed to accept Rohingya again. By accepting Rohingya as a citizen of Myanmar with Rohingya identity, it will solve easily. The only solution is at the hand of Myanmar and Rohingya.

Bangladesh and India’s stance on the crisis of Rohingya refugee

To say an overview of Bangladesh and India’s stand on Rohingya crisis, both countries are not doing enough to solve Refugee issues. International Community should support them politically to solve Rohingya issue. Moreover, both countries must discuss with Rohingya representatives to address their issues internally and international level. It is only tool to solve refugee issues otherwise it will be remaining unsolved according to **Bari, M. A. (2018)**. On the other hand, Bangladesh is trying to find a peaceful solution for the Rohingya crisis and repatriate them to Myanmar by negotiating with the government of Myanmar so that, all the communities, races, religious are living together in a peaceful manner in Rakhine state (formerly Arakan). As it is a burden for the Bangladesh for sheltering to million destitute Rohingya refugees in an overpopulated country said **the official in Dhaka Tribune**. Despite all the hardship and tragedy Rohingya facing in refugee camp but the government of Myanmar is not trying to take them back to their own place with safety and security. Previously, India used to be good to Rohingya but now wants to deport them to a country where ethnic cleansing is taking place in Myanmar according to **(Human Rights Watch (2018, October 4))**. For India, they are at geopolitical stance. They are neither helping Rohingya nor destroying. They stand with their advantage. For Bangladesh, they are playing double role both sides; Myanmar and Rohingya. Bangladesh is already a poor country. It has own internal problems. Now they are using some Rohingya internally to get what they want in the camp. All refugees are scared and helpless according to **(Rohingya Vision TV)**.

The world does not expect much from Bangladesh because it is a poor nation in regard to Rohingya crisis. Its sole strategy is to send Rohingya back unconditionally before turning permanent burden on their shoulder. India is not much interested in the ongoing crisis. So not much expected from them. Broadly, the International human rights experts group of ideas and thought explained India’s Rohingya approach. Even though the Rohingya issues are quite different, both agree that the lack of a national policy framework on the refugees has quiet complicated India’s handling of the Rohingya crisis. Many experts argue that Rohingya current approach has few elements of continuity as it’s remain consistent with India’s traditional hesitation about automatically 31 designating asylum seekers as refugees. In the case of the Rohingyas refugee, the government of India shut the doors to them, whereas India had always welcomed refugees in other cases. The research show that India’s stance on Rohingya issue, they are at geopolitical stance. They are neither helping Rohingya nor destroying **(Khriezo Yhome P-5-6)**. On the other hand, Bangladesh did a milestone example by sheltering to helpless Muslim people; it is respectfully historical initiative for humanity. Bangladesh is doing its best for them from their limited land and economy. Bangladesh certainly deserves thanks for their benevolent. After the communal attacks in 2012 or systematic human rights violations in Myanmar, many Rohingyas were fleeing into neighboring countries especially Bangladesh and India. But authority in Bangladesh and India were not soft with the new refugees. Also, there were almost 100,000 undocumented Rohingyas already living surrounding the registered refugees, who were not given any facilities like ration, water supply as well as they were not allowed to work outside the camp. Such a situation has forced many Rohingyas to choose another risky journey to India by road or Malaysia and Indonesia through the sea. At the same time, cultural similarities between Bangladeshi, Indian communities and Rohingya have also played some roles for Rohingyas choosing India as an asylum country

Rohingya cannot believe that the Bangladesh and India can make Rohingya's situation more durable by giving them the opportunity to get an education and go to college, the right to work, and to travel within the country. **According some activists**, we are extremely concerned about Rohingya current situation because they will become unstable emotionally and mentally and they will be treated as sub-human and no one will want to take them. While justice is stuck in bureaucracies, thousands of lives will be lost in the endless sea of struggle. The host countries and international communities need to pay close attention to the Rohingya crisis to ease their suffering said **(Mr. Nay San Lwin Co-Founder of Free Rohingya Coalition)**. Furthermore, Bangladesh is a small and poor country; they are in need of themselves. Despite they have been hosting the largest Rohingya refugee community on their back. At any cost, they always want to send back those Rohingya to Myanmar as soon as possible. But Myanmar government has not showed their willingness to receive them back over the three years. To reduce some density of population in refugee camps, Cox's Bazar, now they have been relocating thousands of refugees to the **Bhasan Char island** despite there are criticism from the human rights group. And to implement this policy, they have been making the situation tight and insecure in refugee camps so then some of those refugees can choose relocation to the island by themselves. That's what has happened first week of December 2020 in refugee camps, Cox's Bazar." Bangladesh and India are not trying to do something win win situation for Rohingyas. At the same time, international donor organizations are creating problems with them.

The sustainable solution for the Rohingya people in Myanmar

The sustainable solution for the Rohingya is very simple. RESTORE the citizenship and ethnic rights of Rohingya. End GENOCIDE against them. As the violence against Rohingya have been repeating again and again since 1978, international protection is necessary. If Myanmar has an intention to take them back, they won't be in Bangladesh and India's camps for more than three years according **(Rachel Tan, Advancing the Rights of Refugees in the Asia Pacific Region)**. Myanmar signed the bilateral agreement with Bangladesh in early 2018 and has been saying that the refugees will be taken back but has not created any conditions that are acceptable for the Rohingya. Myanmar has no intention to restore the citizenship and ethnic rights of Rohingya. Myanmar keeps offering a **National Verification Card (NVC)** which degrades Rohingya as foreigners. Rohingya have been rejecting this genocide card. Myanmar is not showing any will to negotiate or fulfil the demands of the Rohingya survivors in Bangladesh. According to **UN report**, there is no any possibilities of the return of the Rohingya. A solution is to boycott Myanmar by the international community diplomatically, socially, economically and whatever other options available. Strongest pressures are extremely needed to change Myanmar's genocidal policy towards Rohingya.

In order to solve the Rohingya crisis, international pressure is a must to force the Myanmar government and military to create conditions where Rohingya can go safely home, but the international community is not applying that pressure. A first crucial step is citizenship, but the international community is not focusing on that as there is no political will to solve the crisis. Apart from visa bans, which stop the military taking holiday in the USA, UK and EU, the military have paid no price for genocide against Rohingya people. The USA, UK, EU and others must implement all the recommendations of the **United Nations Fact-Finding Mission** on Myanmar said **(Josep Borrell told the European Parliament on February 9th)**. They should impose sanctions on military companies. In addition, the only solution is for Myanmar to give citizenship to the Rohingya people and come to a peaceful agreement for the Rohingya. If Myanmar does not take back the Rohingya, it will be devastating for the Rohingya. As an activist and human rights defender, the Rohingya rights and lives is very important to us at Restless Beings. The world should stand by their side forever. But practically, the best solution is for Myanmar to take them back or for the Rohingya to be granted safe passage and citizenship in other nations who are happy to have them join their nation said **(Rahima-Begum-Co-Founder, Restless Beings)**.

ICJ, ICC, and UNSC can play a vital role by taking actions effectively to solve and end the Rohingya crisis. Myanmar will listen and act only if economic sanctions, especially which includes the targeted, smart sanctions on Myanmar army's generals, their backed institutions and companies, and business

cronies and industrialists. Another important strategy is to put diplomatic pressure on those countries which are directly or indirectly supporting Myanmar like China, India, Japan, ASEAN countries. Because if those neighboring countries and other geopolitical important countries will maintain silence without giving pressure on Myanmar to solve the plight of the Rohingya's crisis then Myanmar will play the diplomacy game with UN and International communities to divert attention from the root causes of the Rohingya's refugee crisis. Definitely, Myanmar cannot deny and delay the concrete repatriation process because the Myanmar government is facing many challenges for widely spreading coronavirus and economic slowdown and the economic sanctions pressures from **western nations** and **European countries** including **America's foreign policy** which possible will change after **Joe Biden** victory. And so for NLD government, which promised before this year's win that if NLD wins 2020 the elections then the government will solve the Rohingya repatriation matter and the refugee crisis which is portraying Myanmar and NLD's new elected government badly. And we believe that the NLD party's manifestos are one of the clear proofs to solve Rohingya's repatriation matter and might call back Rohingya refugees who are living in Bangladesh camps. Myanmar voters voted for Daw Suu Kyi and NLD is a good sign for Rohingya even though the 2020 election is not free and fair as Rohingya rights to vote and rights to the candidate were excluded. This time Myanmar's army-backed USDP party lost many seats in parliament which always systematically and aggressively oppressed the Rohingya. But NLD which won 83% seats including two elected Muslim MPs in parliament and NLD might have a bit soft policy for Rohingya. So we believe the new government will solve the Repatriation process sooner or later after the new president and the government at the end of February 2021 according to **(U Shwe Maung, Former MP (Member of Parliament at Pyithu Hluttaw) and a Board Member of Aseanmp.org) and Founding member of IPPFORB)**. The Rohingya were by birth and by-laws citizens according to 1947, 1974 and 2008 constitution and also Rohingya are full plus citizens of the Myanmar or Burma according to 1948, 1951 and even controversial and discriminatory 1982 citizenship laws. Rohingya were officially recognized as an ethnic minority and full plus citizens by the first prime minister **U NU** and his cabinet minister in 1961. As Rohingya were by-laws citizens so far they have had rights to vote and rights to candidates in all previous elections from the year 1930s till 2010. And it is only after **President Thein Sein** ordered to abolish the validity of white cards in 2014 then Rohingya lost rights to vote in the 2015 elections and in the 2020 elections too. We believe that it's a violation of the constitutional rights and citizenship rights because we Rohingya are native people and Rohingyas were living in Arakan as an Arakanese Muslim since Burma's king annexed Arakan in 1784. So it's Rohingya basic fundamental rights which every Rohingya deserves that government needs to treat Rohingya as full plus citizens of Myanmar. If Myanmar refuses to accept Rohingya as its citizens, then Rohingya have the right to deny Myanmar government legitimacy towards Rohingya because the government is using exclusion policy against the entire Rohingya which is an early sign of the **"intend to genocide"**. Therefore, Rohingya has the right to ask the protection from the international communities, European Union and the United Nations as they are the victims and survivors of Genocide said **(Pro. Micheal W. Charney, school of oriental and African studies at the university of London)**.

CONCLUSION

In this research, the paper witnessed that the Rohingya crisis is a creation of Myanmar government and the solution is in their hand. Now I want to discuss here how to solve the crisis of Rohingya although all of them seem far from the reality. We can see three possible solutions. We want to emphasize on how and what for each option. The first option is enforcing international sanction on Myanmar so that they will recognize Rohingya as citizens and repatriate all refugees from Bangladesh and India. The second option is creating an international **(UN operated)** protected zone for all Rohingya in northern Rakhine state. The third option is liberating northern Rakhine state from Myanmar government through the war by Rohingya with supports from friendly countries. In order to solve this crisis, all options will require international advocacy and political activities. The Rohingyas have become stateless within Myanmar and refugee or migrants beyond its border. Thus it becomes a regional problem with international dimension. It is important

that the International community need to take their responsibility to bring rights for Rohingya and penalty to the perpetrators who committed crimes against humanity with Rohingya. The international community must hold Myanmar accountability and to prevent further atrocities genocide crimes against Rohingya and to protect human rights. Myanmar must take effective measures to prevent destruction of evidence of genocide. It is a political problem in nature and need to be dealt accordingly and any humanitarian solution, will not resolve the issue. However, we have never witness any good intention or willingness from Myanmar military nor government in changing their attitude toward the Rohingya refugee crisis or to resolve the problem. And the way forward, would be to create pressure and situation, where Myanmar government changes its racist and genocidal views toward Rohingya refugee. Moreover, it is also important that the international community needs to increase raising their voice in order to support and end the prolonged crisis of Rohingya refugee in Bangladesh and India before they face complete annihilation. It is too hard to say that Myanmar has never taken any step honestly in order to solve the Rohingya crisis. Whatever Myanmar has been doing are just either show off or to decrease the inadequate international pressure. Last not the least, the international community should help the Bangladesh and India government in order to handle a vast majority of Rohingya refugees in over populated countries. The UN needs to stand on Rohingya crisis should be made stronger than ever by global community in order to save the Rohingya from genocide in future. The UN should take effective steps to put an end to the suffering of Rohingya community especially focusing on a political solution not a humanitarian one. The international community need to find a better solution to end Rohingya's crisis which is becoming not only a regional crisis but also a global crisis. And ICJ, ICC, and UNSC can play a vital role by taking actions effectively to solve and end the Rohingya crisis. Moreover, Myanmar will listen and act only if economic sanctions, especially which includes the targeted, smart sanctions on Myanmar army's generals, their backed institutions and companies, and business cronies and industrialists. Another important strategy is to put diplomatic pressure on those countries which are directly or indirectly supporting **Myanmar like China, India, Japan, ASEAN countries**. Because if those neighboring countries and other geo-political important countries will remain silence without giving pressure on Myanmar to solve the plight of the Rohingya's crisis then Myanmar will play the diplomacy game with UN and International communities to divert attention from the root causes of the Rohingya's refugee crisis.

REFERENCES

1. Al-Jazeera. (2019, January 16). Over 1,000 Rohingya flee India for Bangladesh fearing crackdown. Al Jazeera. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2019/01/16/over-1000-rohingya-flee-india-for-bangladesh-fearin-g-crackdown>.
2. Amin, M. Z. (2018). Rohingya Crisis: Identity of Rohingya in Myanmar. *International Research Journal of Social Science*, 12.
3. Bari, M. A. (2018). *The Rohingya Crisis*. England: Kube Publishing Ltd.
4. Barry Buzan, *People, State & Fear* (Colchester: Transasia Publishers, 1983).
5. Bashar, I. (2018). Impact of the Rohingya crisis on the threat landscape at the Myanmar-Bangladesh border. In Echle, C. (Ed.), *Combatting violent extremism and terrorism in Asia and Europe: From cooperation to collaboration* (pp. 29–42). Konrad-Adenauer-Stiftung and S. Rajaratnam School of International Studies.
6. *Cambridge International Law Journal*, Edward Elgar Publishing (www.elgaronline.com/cilj).
7. Cheesman, N. (2017). How in Myanmar "National Races" Came to Surpass Citizenship and Exclude Rohingya. *Journal of Contemporary Asia*, 461-483.
8. Deutsche Welle (2017, September 9). Myanmar's Rohingya: A history of forced exodus. Germany. <https://www.dw.com/en/myanmars-rohingya-a-history-of-forced-exoduses/a-40427304>.
9. Economic Impact of Rohingya Exodus on Bangladesh Mehmet Levent Yılmaz Md. Ishtiaq Ahmed Talukder, p-8-13.
10. Fortify Rights. (2018b). *Thailand/Malaysia: Protect Rohingya refugees, urge ASEAN to take action*. <https://www.fortifyrights.org/publication-20180402.html>.

11. History of Rakhine State and the Origin of the Rohingya Muslims P-6
12. http://www.mixedmigration.org/wp-content/uploads/2019/04/063_briefing_paper_Rohingya_India.
13. https://hwpi.harvard.edu/files/hds-rlp/files/violence_and_peace_buddhism.pdf.
14. <https://www.hrw.org/news/2021/02/18/myanmar-sanctions-and-human-rights>
15. https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/FFM-Myanmar/EconomicInterestsMyanmarMilitary/A_HRC_42_CRP_3.pdf.
16. https://www.researchgate.net/publication/304776199_The_Rohingyas_Refugee_Crisis_A_Regional_and_International_Issue.
17. https://www.researchgate.net/publication/326317165_Examining_India's_stance_on_the_Rohingya_Crisis.
18. https://www.researchgate.net/publication/338194048_Struggle_for_Life_and_Liberty_Rohingyas_in_India.
19. <https://www.thedailystar.net/myanmar-rohingya-crisis-the-other-face-of-todays-humanity>.
20. <https://www.unhcr.org/blogs/covid-19s-impact-on-rohingya-and-bangladeshi-adolescents-in-coxs-bazar>.
21. Human Rights Watch (2018, October 4). India;7 Rohingya deported to Myanmar. Retrieved November 3 from Human Rights Watch website: <https://www.hrw.org/news/2018/10/04/india-7-rohingya-deported-myanmar>.
22. Islam and Yeasir Yunus, 2020 M.M. Islam, M.D. Yeasir Yunus, Rohingya refugees at high risk of COVID-19 in Bangladesh, *Lancet Glob. Health*, 8 (8) (2020), pp. 993-994.
23. **Islam et al., 2020** M.N. Islam, T.T. Inan, A.K.M. Najmul Islam, COVID-19 and the Rohingya refugees in Bangladesh: the challenges and recommendations, *Asia Pac. J. Public Health*, 32 (5) (2020), pp. 283-284.
24. Johan Galtung, "Cultural Violence," *Journal of peace research*, pp. 291-305, 1990.
25. Johan Galtung, "Violence, Peace and Peace Research," *Journal of peace research*, P-P. 167-191.
26. Kavari. (2017). Being stateless and the plight of Rohingyas. *Peace Review*, P-20-25.
27. M. Zarni & A. Cowley (2014); *The Slow-Burning Genocide of Myanmar's Rohingya*, Compilation © 2014 Pacific Rim Law & Policy Journal Association.
28. **Mayyu Ali** a Rohingya Poet and The Author of EXODUS and an Editor at the Art Garden-Rohingya <http://www.theartgardenrohingya.com>.
29. McDowell, R. (2013). *Rohingya Kids in Myanmar: Hard Labor, Bleak Lives*. Associated Press.
30. Mr Ali Johar Director of Education at Rohingya Human Rights Initiative India, <http://www.rohingya.org/about-us.php?ABTID=8>
31. Myanmar T-State of Conflict and Violence. P-110.
32. Nicholas Kristof, "Myanmar's Appalling Apartheid," *The New York Times*, May 28, 2014, <http://www.nytimes.com/2014/05/29/opinion/kristof-myanmar'dappalling>
33. Parnini, S. N. (2013). The Crisis of Rohingya as a Muslim Minority in Myanmar and Bilateral Relations with Bangladesh. *Journal of Muslim Minority Affairs*. Published online.
34. Paul D. Williams, *Security Studies: An Introduction* (Oxon: Routledge, 2008), p.1
35. Remenyi, D. S. J., Swartz, E., Money, A., & Williams, B. (1998). *Doing Research in Business and Management: An Introduction to Process and Method*. SAGE Publications, London.
36. Rohingya Refugee Crisis and Insecurity in Bangladesh P-146-147.
37. The Daily Star. (2019, August 28). Rohingya crisis: Cost of being a generous host. Bangladesh.
38. Ullah, A. K. M. (2011). Rohingya refugees to Bangladesh: Historical exclusions and contemporary marginalization. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 9(2), P-139–161.
39. UN Fact-Finding Mission (2019). *The economic interests of the Myanmar military*.
40. Vardhini, H. (2017). Protection of Refugees in India: A Critical Analysis. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education*, 3(4). Retrieved from www.ijariie.com123.

(38)

Tuğba YAŞ¹⁵⁶

**TÜRK HUKUKU'NDA VE MUKAYESELİ HUKUKTA BOŞANMA DAVASI DEVAM EDERKEN
EŞLERDEN BİRİNİN ÖLMESİ HALİNDE SAĞ KALAN EŞİN MİRASÇILIĞI
INHERITANCE OF THE SURVIVING SPOUSE IN CASE OF THE DEATH OF ONE OF THE
SPOUSES WHILE THE DIVORCE CASE IS ONGOING IN TURKISH LAW AND COMPARATIVE
LAW**

ÖZ

Evlilik; kişilerin yaşam ortaklığı kurmak amacıyla bağılı buldukları ülkenin hukuk sistemine uygun şekilde bir araya gelmesidir. Boşanma ve ölüm evlilik birliğini sona erdiren hallerdendir. Evliliğin ölüm ve boşanma sebebiyle sona erme halleri farklı hukuki sonuçlar doğurmaktadır. Boşanma davası devam ederken eşlerden birinin ölmesi ihtimalinde eşlerin birbirinin mirasçısı olma durumu da ülkelerin hukuk sistemlerinde farklı düzenlenmiştir. Makalemizde, ülkeler arasındaki uygulama farklılıklarını inceleyerek ortaya koymayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Evliliğin Sona Ermesi, Boşanma, Ölüm, Miras.

JEL Kodu: K15.

ABSTRACT

Marriage is the coming together of people in accordance with the legal system of the country they are connected to in order to establish a life partnership. Divorce and death end the marital union. The cases of termination of marriage due to death and divorce have different legal consequences. In the event that one of the spouses dies while the divorce proceedings are ongoing, the status of the spouses becoming each other's heirs is also regulated differently in the legal systems of the countries. In our article, we aimed to decipher the differences in practice between countries by examining them.

Keywords: Marriage Dissolution, Divorce, Death, Inheritance.

JEL Code: K15.

GİRİŞ

Kişinin vefat etmesi halinde geride kalan malvarlığı mirasçılara intikal etmektedir. Miras hakkı kanun koyucu tarafından öngörülebileceği gibi murisin ölüme bağlı tasarrufu ile de doğabilecektir¹⁵⁷. Yasal mirasçılık ülkelerin hukuk düzenlerinde, ülkelerin toplum yapısına göre farklı şekillerde düzenlenmiştir.

Türk Hukuku'nda yasal mirasçılar murisin altsoyu, annesi babası ile anne babasının altsoyu, büyük annesi büyük babası ile büyük anne ve büyük babasının altsoyu, eşi, evlatlığı ve devlettir¹⁵⁸. İsviçre Hukuku'nda murisin torunları, ebeveynleri ve soyundan gelenlerle murisin eşi veya kayıtlı hayat ortağı yasal mirasçılardır. Alman Hukuku'nda ise murisin hısımları, eşi veya hayat arkadaşı ve devlet yasal mirasçı olarak kabul edilmektedir. Türk Hukuku'nda, İsviçre Hukuku'nda ve Alman Hukuku'nda eşin yasal mirasçılığı kabul edilmiştir. Ancak sağ kalan eşin miras payı farklı düzenlemelere tabi kılınmıştır.

Türk Hukuku'nda murisin ölüm anında mirasçı olarak eşi ve altsoyu kaldığında sağ kalan eşin miras payı terekenin dörtte biri kadardır. Eş murisin anne ve babası veya murisin anne ve babasının altsoyu ile birlikte mirasçı olduğunda terekenin yarısı kadar miras payına sahip olacaktır. Murisin büyük annesi ve büyük babası veya büyük anne ve büyük babasının altsoyu ile birlikte mirasçı olan eş ise mirasın dörtte üçü üzerinde hak sahibi olacaktır. Murisin eşinden başka mirasçısı yoksa mirasın tamamı eşe ait olacaktır.

İsviçre Hukuku'nda eş ve birinci zümre mirasçılar birlikte mirasçı olduğunda sağ kalan eş terekenin yarısına sahip olmaktadır. Eş ikinci zümre ile mirasçı olursa terekenin dörtte üçüne sahip olmaktadır. Bu iki zümrede mirasçı yoksa eş mirasın tamamına sahip olmaktadır¹⁵⁹. Alman Hukuku'nda ise eş murisin altsoyu ile mirasçı olduğunda terekenin dörtte biri kadar miras payına sahip olacaktır. Murisin anne ve babası ile anne ve babasının altsoyu veya murisin büyük anne ve büyük babası ile eş birlikte mirasçı olduğunda eş terekenin yarısı kadar miras hakkı elde edecektir. Murisin altsoyu, annesi, babası, anne ve babasının altsoyu, büyük annesi, büyük babası dışında kalan mirasçılar eşle birlikte mirasçı olamayacaktır.

Alman Hukuku'nda kayıtlı hayat ortaklığı kabul edildiğinden kayıtlı hayat ortaklarından birinin ölmesi halinde hayatta kalan ortak da eşle aynı miras hakkına sahip olacaktır¹⁶⁰.

Ölüm gibi boşanma da evlilik birliğini sona erdirmektedir. Türk Medeni Kanunu'nun¹⁶¹ (TMK) 181. maddesinde boşanma durumunda eşlerin birbirine yasal mirasçı olamayacağı hatta boşanmadan önce eşlerden birinin diğer eş lehine yaptığı ölüme bağlı tasarrufun dahi tasarruftan aksi anlaşılmadıkça ortadan kalkacağı düzenlenmiştir.

İsviçre Hukuku'nda boşanma halinde eşlerin birbirine mirasçı olup olmayacağına ilişkin özel bir düzenleme yer almamaktadır. Alman Hukuku'nda ise Türk Hukuku'nda olduğu gibi eşlerin boşanması halinde birbirine yasal mirasçı olamayacağı kabul edilmektedir.

Evlilik birliğini sonlandırmak üzere eşler tarafından ya da eşlerden herhangi biri tarafından boşanma davası açılmış fakat henüz karar kesinleşmeden eşlerden biri vefat etmiş olabilir. Evlilik boşanma kararı kesinleşmeden önce ölümle sona ermiş olduğundan boşanmanın hukuki sonuçları doğmayacaktır. Ancak bu durum uygulamada bazı problemler yaşanmasına sebebiyet verecek niteliktedir. Zira boşanma davasının açılmasında ağır kusuru bulunan eşin diğer eşin boşanma kararı kesinleşmeden önce ölmesi sebebiyle ölen eşe mirasçı olması adalet duygusunu incitecek niteliktedir. Kaldı ki, bu durum kötü niyetli kişiler tarafından kullanılarak olumsuz sonuçlar doğmasına sebep olabilecektir.

Türk Hukuku'nda boşanma davası devam ederken eşlerden birinin ölmesi halinde sağ kalan eşin ölen eşe mirasçı olması engellenebilmektedir. İsviçre ve Alman Hukuku'nda ise farklı hukuki düzenlemeler bulunmaktadır.

¹⁵⁷ Bilge Öztan, Miras Hukuku (Tablolar ve Örneklerle), Ankara, Turhan Kitabevi, 2014, s. 37

¹⁵⁸ Rona Serozan ve Baki İlkay Engin, Miras Hukuku ve Uygulama Çalışmaları, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 166; Sezer Çabri, Miras Hukuku Şerhi(TMK m.495-574), İstanbul, Onikilevha Yayınları, 2022, s.61; Mustafa Dural ve Turgut Öz, Türk Özel Hukuku C.IV. Miras Hukuku, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2015, s. 17

¹⁵⁹ Dural ve Öz, s.39

¹⁶⁰ Bakınız; Kayıtlı Hayat Ortaklıklarına İlişkin Kanun (Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft)

¹⁶¹ R.G. 8.12.2001, S.24607

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKU'NDA BOŞANMA DAVASI SIRASINDA EŞLERDEN BİRİNİN ÖLMESİ HALİNDE SAĞ KALAN EŞİN MİRASÇILIĞI

Türk Hukuku'nda ölen eşe mirasçı olabilmek için ölüm anında hayatta olmak, geçerli bir evlilik birliği içerisinde olmak ve mirasçılığa engel olan bir durumun içerisinde olmamak gerekmektedir. Belirtilen koşulları sağlamayan eş ölen eşin mirasçısı olamayacaktır. Boşanma kararının kesinleşmesi evliliği sona erdirmekte ve eşlerin birbirine mirasçı olmasını engellemektedir. Boşanma davası sırasında eşlerden birinin ölmesi halinde ise TMK 181/2 hükmü gereği hayatta kalan eşin mirasçı olmasının engellenmesi ölen eşin mirasçılarında birinin davaya devam ederek hayatta kalan eşin kusurunu ispatlaması ile mümkün olabilmektedir.

Hayatta kalan eşin ölen eşe mirasçı olmasının engellenebilmesi için; eş vefat etmeden önce hukuki usullere uygun olarak açılmış ve görülmekte olan boşanma davasının bulunması, eşin dava devam ederken ölmüş olması ve ölen eşin mirasçılarının davaya devam ederek hayatta kalan eşin boşanma davasında kusurlu olduğunu ispat etmesi gerekmektedir. Bu koşullara ek olarak ölen eşin hayatta kalan eşi lehine yaptığı ölüme bağlı tasarrufunda hayatta kalan eşin boşanmaya rağmen kendisinin iradi mirasçısı olacağını belirtmemiş olması gerekmektedir. Zira ölüme bağlı tasarrufta hayatta kalan eşin boşanma kararına rağmen ölen eşe mirasçı olacağının belirtilmesi halinde diğer koşulların sağlanmasının bir önemi kalmayacak ve hayatta kalan eş ölen eşe mirasçı olacaktır.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun¹⁶² (HMK) 118. maddesinde davanın, dilekçenin kaydedildiği tarihte açılmış sayıldığı belirtilmiştir. Bu sebeple kişi boşanmak istediğini açıkça ortaya koymuş olsa dahi dava açılmadan ölmüş olması halinde mirasçılarının devam edebileceği bir dava söz konusu olmayacağından hayatta kalan eş ölen eşe mirasçı olacaktır.

Boşanma davası açan kişinin fiil ehliyeti bulunması gerekmektedir. Boşanma kişiye sıkı sıkı bağlı bir hak olduğundan yalnızca eşler bu hakkı kullanabilmektedir¹⁶³. Fakat tam ehliyetsiz olan eşin diğer eş tarafından zina, hayata kast gibi davranışlara maruz bırakılması halinde tam ehliyetsiz kişi adına temsilcisi de boşanma davası açabilmelidir¹⁶⁴.

Boşanma davasına ilişkin verilen kararın şeklen kesinleşmesiyle birlikte derdestlik sonlanacağından mirasçılar davaya devam ederek hayatta kalan eşin mirasçı olmasını engelleyemeyecektir.

Davacı eşin ölmeden önce boşanma davasından feragat etmesi halinde mirasçılarını davaya devam edemeyecektir. Feragatin irade sakatlığı sebebiyle iptal edilmesi halinde ise mirasçılar davaya devam edebilecektir¹⁶⁵. Ancak davalı eşin ölmesi halinde davacı davadan feragat hakkını kullanarak mirasçılarını davaya devam etmesini engelleyemeyecektir¹⁶⁶.

Davacı tarafından dava geri alındıktan ve davalı tarafından davacının geri alma beyanı kabul edildikten sonra davacının ölümü gerçekte mi mirasçılar davaya devam edemeyecektir. Zira ortada devam edilecek bir davanın bulunduğundan söz edilemeyecektir.

Kişinin ölümüne kesin gözle bakılmasını gerektirecek durumlar içinde kaybolması halinde cesedi ortaya çıkmasa dahi öldüğünün kabul edilmesine ölüm karinesi denilmektedir. Boşanma davası sırasında eşlerden biri hakkında ölüm karinesine karar verilmesi halinde de hakkında ölüm karinesi kararı verilen eşin mirasçılarını davaya devam edebilecektir¹⁶⁷.

¹⁶² R.G. 4.02.2011, S. 27836

¹⁶³ Turgut Akıntürk ve Derya Ateş, Türk Medeni Hukuku, C. 2 Aile Hukuku, İstanbul, Beta Yayınları, 2022, s. 278

¹⁶⁴ Mustafa Dural, Turgut Öz ve Mustafa Alper Gümüş, Türk Özel Hukuku C.III. Aile Hukuku, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2016, s.128; Akıntürk ve Ateş, s.278

¹⁶⁵ Gökçen Topuz, Boşanma Davası Sırasında Eşlerden Birinin Ölmesi Halinde Mirasçılarının Davaya Devam Etmelerinin Usul Hukuku Bakımından Yol Açtığı Sorunlar, TAAD, S. 10, 2012, s. 76

¹⁶⁶ Gökçe Kaya Gökmen, Boşanma Davası Sırasında Ölen Eşin Mirasçılarının Boşanma Davasına Devam Etmesi, Yüksek Lisans Tezi, Başakşehir Üniversitesi, 2020, s.37

¹⁶⁷ Hülya Taş Korkmaz, Boşanma Davasında Sağ Kalan Eşin Bu Sıfatla Mirasçılığına Son Vermek Amacıyla Mirasçılar Tarafından Davaya Devam Edilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, 2015, s. 1445; Gökçen Topuz, Boşanma Davası Sırasında Eşlerden Birinin Ölmesi Halinde Mirasçılarının Davaya Devam Etmelerinin Usul Hukuku Bakımından Yol Açtığı Sorunlar, TAAD, S. 10, 2012, s. 77

Kişinin ölüm tehlikesi içerisinde kaybolmasının üzerinden en az bir yıl geçmesi halinde veya kişiden uzun süre haber alınmaması halinde son haberleşme tarihinden itibaren beş yıl geçmişse ve ölüm ihtimali yüksekse ilgililer mahkemeye başvurarak kişi hakkında gaiplik kararı verilmesini isteyebilir. Boşanma davası sırasında gaipliğine karar verilen eşin mirasçılarının davaya devam edip etmeyeceği öğretide tartışma konusu olmuştur. Bir görüş TMK 181/2 hükmünün lafzından hareketle gaibin mirasçılarının davaya devam edemeyeceğini belirtmektedir¹⁶⁸. Aksi yöndeki görüş ise; TMK 584. madde hükmünden hareketle gaiplik kararının mirasın paylaşımını engellemediğini ileri sürerek gaibin mirasçılarının da sağ kalan eşin kusurunu ispatlamak amacıyla davaya devam edebileceğini belirtmiştir¹⁶⁹.

Kanaatimizce; gaiplik kararı evliliği kendiliğinden sona erdirmedeğinden ve mirasın paylaşılmasına engel teşkil etmediğinden gaibin mirasçıları da boşanma davasına devam ederek sağ kalan eşin kusurunu ispatlama hakkına sahip olmalıdır. Zira gaibin mirasçılarının da korunmaya değer hukuki menfaati bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Boşanma davası sırasında eşlerden birinin vefatı halinde vefat edenin mirasçılarının birinin dahi davaya devam etmesi yeterlidir. Ancak TMK'nın 181/2 hükmünde mirasçılar yönünden bir ayırım yapılmamıştır. Öğretide yalnızca yasal mirasçılar davaya devam edebileceğini ileri süren görüşün¹⁷⁰ karşısında sağ kalan eşle beraber mirasçı olabilecek kişilerin davaya devam edebilmesi gerektiğini savunan bir görüş¹⁷¹ de bulunmaktadır. Öğretideki baskın görüş ise yasal mirasçılarla birlikte atanmış mirasçılarının da davaya devam edebileceğini ileri sürmektedir¹⁷².

Kanaatimizce; ilgili hükümde mirasçılar yönünden bir ayırım bulunmadığından ve tüm mirasçıların sağ kalan eşin mirasçılığının engellenmesinde hukuki menfaati bulunduğundan davaya devam etme hakkı bulunduğu kabul edilmelidir. Mirasçılardan en az biri davaya devam etmek istediğini mahkemeye bildirdiğinde mahkemece davaya devam edilecektir¹⁷³.

Eşlerden biri boşanma davası sırasında vefat ettiğinde mahkeme davanın konusuz kaldığına karar verecektir. Ölen eşin mirasçıları davaya boşanma davası olarak devam etmeyecektir. Mirasçıların devam ettiği dava sağ kalan eşin kusurunun ispatlanmasına yöneliktir. Fakat ilgili hükümde kusurun niteliği belirtilmemiştir. Öğretide bir görüş¹⁷⁴ sağ kalan eşin miras hakkını kaybetmesi için ağır kusurlu olması gerektiğini belirtirken bir başka görüş¹⁷⁵ sağ kalan eşin kusurunun ölen eşten fazla olmasının yeterli olduğunu ileri sürmektedir. Baskın görüş ise sağ kalan eşin miras hakkını kaybetmesi için boşanmaya sebep olacak derecede kusurlu olması gerektiğini belirtmektedir¹⁷⁶.

Baskın görüşün yerinde olduğu kanaatindeyiz. Zira TMK 181/2 hükmünün gerekçesinde de belirtildiği üzere ilgili hükümle eşin kusurlu olmasına rağmen menfaat elde etmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Boşanmaya sebep olacak kusurun bulunması eşin mirasçı olmasını engellemek için yeterli kabul edilmelidir. Yargıtay da bir kararında sağ kalan eşin boşanmaya sebep olacak kadar kusurlu olup olmadığını belirlenmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir¹⁷⁷.

¹⁶⁸ Topuz, s. 78

¹⁶⁹ Şükran Şıpka ve Ali Yaşar Çelikel, "Boşanma Davası Devam Ederken Tarafardan Birinin Ölmesinin Maddi Hukuk Bakımından Sonuçları", Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.5, S.1, 2017, s.177-188

¹⁷⁰ Ahmet M. Kılıçoğlu, Aile Hukuku, Ankara, Turhan Yayınevi, 2019, s. 146

¹⁷¹ Hande Doğan, Anayasa Mahkemesi'nin Türk Medeni Kanunu 181/II Hükmüne İlişkin Karar İncelemesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 3, 2016, s. 141

¹⁷² Taş Korkmaz, s. 1449

¹⁷³ Çabri, s. 116

¹⁷⁴ Taş Korkmaz, s. 1462

¹⁷⁵ Şıpka ve Çelikel, s. 181

¹⁷⁶ Mehmet Akif Tutumlu, "Boşanma Davası Süreken Davacının Ölümü Nedeniyle Mirasçıların Davayı Takibi Yönünden Uygulanması Gereken Usul Kuralları", ABD, 2002, S.2, s. 125

¹⁷⁷ Yarg. 2. HD., 2018/181 E., 2018/13716 K., 28.11.2018 T., E.T. 6.05.2023 (www.e-uyar.com)

İKİNCİ BÖLÜM

MUKAYESELİ HUKUKTA BOŞANMA DAVASI DEVAM EDERKEN EŞLERDEN BİRİNİN ÖLMESİ HALİNDE SAĞ KALAN EŞİN MİRASÇILIĞI

1. İsviçre Hukuku'nda Boşanma Davası Devam Ederken Eşlerden Birinin Ölmesi Halinde Sağ Kalan Eşin Mirasçılığı

İsviçre Hukuku'nda boşanmanın gerçekleşmesi için hakim kararı gerekmektedir. Boşanmak için kusur şartı aranmamakla birlikte kusura dayalı olarak da dava açılabilir. Eşlerden her biri mahkemeye başvurarak boşanma kararı verilmesini isteyebilir.

İsviçre Medeni Kanunu'nda boşanma halinde eşlerin birbirine mirasçı olup olmayacağına ilişkin özel bir düzenleme bulunmamaktadır. İlgili kanunda bu konuda düzenleme yer olmadığından kanun koyucunun kasıtlı olarak sustuğu ve eşlerin mirasçı sıfatının etkilenmeyeceği anlaşılmaktadır¹⁷⁸. Bu durumda boşanma davası sırasında eşlerden birinin ölmesi halinde hayatta kalan eşin ölen eşe mirasçı olacağı kabul edilmektedir.

2. Alman Hukuku'nda Boşanma Davası Devam Ederken Eşlerden Birinin Ölmesi Halinde Sağ Kalan Eşin Mirasçılığı

Alman Medeni Kanunu'nun 1933. madde hükmüne göre boşanma davası devam ederken eşlerden biri ölmüşse; ölen eş iradesini mahkemeye bildirmiş ve ölüm anında boşanma koşulları da gerçekleşmişse sağ kalan eş miras hakkını kaybedecektir. Ölen eş boşanma iradesini, mahkeme nezdinde boşanma talebinde bulunarak ya da diğer eşin boşanma talebini kabul ederek ortaya koyabilmektedir. Boşanma koşulları ise Alman Medeni Kanunu uyarınca değerlendirilecektir. İlgili kanunun 1565. madde hükmünde evliliğin başarısız olması halinde boşanma kararı verileceği belirtilmiştir. Eşlerin ortak hayat sürdürmemesi ya da ortak hayat sürdürmelerinin kendilerinden beklenmemesi halinde evlilik başarısız sayılacaktır.

SONUÇ

Türk Medeni Kanunu'nun 181/2 hükmünün amacı adaletsiz sonuçları engellemektir. Zira boşanmada kusurlu bulunan eşin boşanma kararı kesinleşmeden önce diğer eşin ölmesi sebebiyle ölen eşe mirasçı olması toplum vicdanını yaralayacak niteliktedir. İlgili hükümde düzenlenmeyen bazı hususlar öğretide görüş ayrılıkları yaşanmasına ve uygulamada farklı kararlar verilmesine sebep olmuştur. Hangi mirasçıların davaya devam edebileceğinin ve mirasçıların mahkeme huzurunda ispatlayacakları kusurun niteliğinin belirlenmesiyle birlikte ölen eşin mirasçıların davaya devam edebilmesi için mahkemece tebligat yapılmasına ve gaibin mirasçıların da davaya devam edebileceğine ilişkin hukuki düzenleme yapılması yerinde olacaktır.

Kanaatimizce İsviçre Hukuku'nda boşanma davası sırasında eşlerden birinin ölmesi halinde sağ kalan eşin miras hakkına ilişkin düzenlemeye yer verilmemesi ciddi bir eksikliklerdir.

Alman Hukuku'nda; eşlerden birinin boşanma davası sırasında ölmesi halinde, ölen eşin boşanma iradesini mahkeme nezdinde ortaya koyması ve ölüm anında boşanma koşullarının da gerçekleşmiş olması halinde ölen eşin mirasçıların davaya devam ederek sağ kalan eşin kusurunu ispatlamasına gerek kalmaksızın sağ kalan eş ölen eşten doğan miras hakkını kaybetmektedir. Bu hukuki düzenlemenin yerinde olduğu kanaatindeyiz. Zira; Türk Hukuku'ndaki düzenlemelere göre boşanma kararı kesinleştiğinde eşler birbirine mirasçı olamamaktadır. Ancak boşanma davası sırasında eşlerden birinin ölmesi halinde sağ kalan eşin mirasçı olmasını engellemek için bu durumdan menfaat elde edecek olan mirasçıların davaya devam ederek sağ kalan eşin kusurunu ispatlaması gerekmektedir. Eşin ölmeden önce boşanma iradesini ortaya koyduğu gözetilmesiz ölüm halinin hukuki sonuç doğurduğu kabul edilmekte ve bu hukuki sonuçların doğmasını engellemek üzere mirasçılara mahkemeye ispatta bulunma imkanı tanınmaktadır. Alman Hukuku'nda yer verilen düzenleme ise mirasçılara sağ kalan eşin kusurunu ispatlama sorumluluğu yüklediğinden mirasçıların hak ettiği hukuki menfaati elde etmesi kolaylaşmaktadır. Tüm bu sebeplerle Türk Hukuku'nda da benzer düzenlemeler yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

¹⁷⁸ Dural ve Öz, s.44

KAYNAKÇA

1. Ahmet M. Kılıçoğlu, Aile Hukuku, Ankara, Turhan Yayınevi, 2019
2. Bilge Öztan, Miras Hukuku (Tablolar ve Örneklerle), Ankara, Turhan Kitabevi, 2014
3. Gökçe Kaya Gökmen, ‘‘ Boşanma Davası Sırasında Ölen Eşin Mirasçılarının Boşanma Davasına Devam Etmesi’’ , Yüksek Lisans Tezi, Başakşehir Üniversitesi, 2020
4. Gökçen Topuz, ‘‘Boşanma Davası Sırasında Eşlerden Birinin Ölmesi Halinde Mirasçıların Davaya Devam Etmelerinin Usul Hukuku Bakımından Yol Açtığı Sorunlar’’, TAAD, S. 10, 2012
5. Hande Doğan, Anayasa Mahkemesi’nin Türk Medeni Kanunu 181/II Hükmüne İlişkin Karar İncelemesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 3, 2016
6. Hülya Taş Korkmaz, Boşanma Davasında Sağ Kalan Eşin Bu Sıfatla Mirasçılığına Son Vermek Amacıyla Mirasçılar Tarafından Davaya Devam Edilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, 2015
7. Mehmet Akif Tutumlu, ‘‘Boşanma Davası Süreken Davacının Ölümü Nedeniyle Mirasçıların Davayı Takibi Yönünden Uygulanması Gereken Usul Kuralları’’ , ABD, 2002, S.2
8. Mustafa Dural, Turgut Öz ve Mustafa Alper Gümüş, Türk Özel Hukuku C.III. Aile Hukuku, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2016
9. Mustafa Dural ve Turgut Öz, Türk Özel Hukuku C.IV. Miras Hukuku, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2015
10. Rona Serozan ve Baki İlkay Engin, Miras Hukuku ve Uygulama Çalışmaları, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019
11. Sezer Çabri, Miras Hukuku Şerhi(TMK m.495-574), İstanbul, Onikilevha Yayınları, 2022
12. Şükran Şıpka ve Ali Yaşar Çelikel, Boşanma Davası Devam Ederken Taraflardan Birinin Ölmesinin Maddi Hukuk Bakımından Sonuçları, Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.5, S.1, 2017
13. Turgut Akıntürk ve Derya Ateş, Türk Medeni Hukuku, C. 2 Aile Hukuku, İstanbul, Beta Yayınları, 2022, s. 278
14. www.e-uyar.com

(39)

Doç. Dr. Seyit Ali AVCU¹⁷⁹; Yusuf MUBARAK¹⁸⁰

ANALYSIS OF MONTESQUIEU'S VIEWS ON DESPOTISM

MONTESQUIEU'NUN DESPOTİZME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ

ABSTRACT

The aim of this study was to examine Despotism most especially in the views of Montesquieu; an 18th Century French Philosopher. On the one hand, some scholars have argued that, he was the one who developed and introduced the term Despotism into Political Studies while on the other hand, others have disputed this claim. However, even though it is being asserted by some that he did not developed the term, but it is widely agreed that he was the one that developed the concept. The main goal is to find out how Despotism as a Political Ideology has helped to shape the study and understanding of Political Ideology. The study offers better comprehension and also, attempted to scrutinise the characteristics of this system of governance. It is assumed by many that, it is an ideology which is perceived with negative thoughts because it negatively affects the ethical fabric of societies. The pedals used by such leaders, governments or regimes to consolidate powers, stretches to an extent that they are seen to be above the law. Some Despots even consider themselves to be the law. This attribute has made many to get confused to an extent that they are unable to distinguish Dictatorial regimes from Despotic regimes. However, there is a clear political difference between the two. The protagonist of ideology, the execution of mind-control, the sway of media, the initiation of the misconception of solidarity, the hunt for opposition, arbitrary rule, etc. are all traits of Despotism.

Keywords: Despots, Montesquieu, Arbitrary Rule, Constitution, Monarchs, Freedom.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Despotizmi özellikle Montesquieu'nün görüşleri açısından incelemek; 18. yüzyıl Fransız Filozofu. Bir yandan bazı akademisyenler Despotizm terimini geliştirip Siyasal Çalışmalara sokan kişinin kendisi olduğunu ileri sürerken, diğer yandan bu iddiaya karşı çıkanlar da olmuştur. Ancak her ne kadar bazıları tarafından terimi geliştirmediği iddia edilse de kavramı geliştirenin kendisi olduğu yaygın olarak kabul görmektedir. Ana amaç, bir Siyasi İdeoloji olarak Despotizmin, Siyasi İdeoloji çalışmasını ve anlayışını şekillendirmeye nasıl yardımcı olduğunu bulmaktır. Çalışma daha iyi bir anlayış sunmakta ve aynı zamanda bu yönetim sisteminin özelliklerini incelemeye çalışmaktadır. Toplumların ahlaki yapısını olumsuz etkilediği için olumsuz düşüncelerle algılanan bir ideoloji olduğu birçok kişi tarafından varsayılmaktadır. Bu tür liderlerin, hükümetlerin veya rejimlerin yetkilerini pekiştirmek için kullandıkları pedallar, kanunların üstünde görülecek kadar genişliyor. Hatta bazı Despotlar kendilerini kanun olarak görüyorlar. Bu özellik birçok kişinin kafasının diktatörlük rejimlerini despotik rejimlerden ayıramayacak kadar karıştırmasına neden olmuştur. Ancak ikisi arasında açık bir siyasi fark var. İdeolojinin kahramanı, zihin kontrolünün uygulanması, medyanın hakimiyeti, yanlış dayanışma algısının başlatılması, muhalefet arayışı, keyfi yönetim vb. Despotizmin özellikleridir.

Anahtar Kelimeler: Despotlar, Montesquieu, Keyfi Yönetim, Anayasa, Hükümdarlar, Özgürlük.

¹⁷⁹ Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, saavcu@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6890-9139

¹⁸⁰ MA Student; Political Science and Public Administration; Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey; https://orcid.org/0009-0000-8318-3284

INTRODUCTION

Despotism implies a type of governance system that an individual or a group of individuals, or institutions accumulate all powers and rule with absolutism. It can also be referred to as an extreme form of rule that concentrates on arbitrary powers. Citizens living even in liberal societies may think that being abuse in the hands of despots is something that is aloof for unfortunate peoples. But this has been proven to be false by Despotic leaders. This leaders or regimes exercise absolute power that sometimes goes beyond their territorial boundaries. Recently, the world has seen how China is abusively controlling Hong Kong with absolutism. They have extended their rule even to Citizens of Hong Kong who are living in other countries like in Europe or America. If any Hong Kong citizen is found speaking negatively about the Chinese government, s/he may never return again to Hong Kong because they may be imprisoned. In the UK, schools are developing special measures for all Hong Kong citizens' who are studying Chinese literature or History. Very high levels of security have been put in place; there is no recording during classes, participation in class, presentations and assignments of students are highly classified and protected. Here, we can clearly see how the action of a despotic regime is influencing and changing the free flow of things in another country.

When legal fences sometimes fail to protect people from minuscule despots, then political despotism is not really far from us. Montesquieu, the 18th Century French philosopher who conveyed the term Despotism into political lexis, would not be flabbergasted at the incoherence between accepted freedom of societies and the experience many have as victims of irresponsible power within it. In his writings titled: “*The Spirit of the Laws* (1748)”, he illustrates that despotism is an ever-present danger and a persistent threat to human blossoming everywhere and always. He made it clear that, even those who are lucky to live outside the territorial boundaries or physical reach of a despotic government, they can still be persecuted and victimised by despotic practices. Montesquieu explains that the unveiling of despotism must continue to be a central exertion in socio-political lifecycle.

Montesquieu is highly recognised for being the stimulus for the political theory of “*Separation of Powers*”. He advocated for separation of Powers at all levels of governance as a response to tame despotism. The founding fathers and writers of the USA Constitution, labelled him the “*Oracle*” of separation of powers when tapping-in freely from his political wisdoms. All through his work: “*The Spirit of the Laws*”, there are illustrations that despotism lays at the core of the European mind-set. Noticeable features of its religious and philosophical traditions inspire and encourage the concentration of power and a ruggedness that can too readily eventuate into despotic tendencies (Cohler, 1988)

Robert Dahl: a great American Political Scientist in his theory of Polyarchy, stated categorically clear that no country is 100 percent democratic. As a result of this, he advocated and urges citizens to strive for more freedom. Going through Dahl's theory, it clearly shows that premium Political Ideologies are only those that provide, and assures more freedom, and at the same time protects human rights (Richard, 1982). Thus, if Despotic regimes could provide more freedom to their citizens, it may not be viewed with high degree of negativity. Dahl is very right in his assertion because looking around the world today; there is no country that can boast of being 100 percent democratic. Even the most liberal democracies like those of the United States of America (USA) or United Kingdom (UK), are not perfect. Many lapses continue to linger around their democracies. The main problem with Despotism is that, it provides very little freedom to citizens as compared to other Political Ideologies. Polyarchy does not really care much about centralization or grip of Political powers; it minds much about the welfare and happiness of citizens. Hence, according to Polyarchy, if modern despotic regimes could change it approach and assures more freedom, it may be welcome by many citizens. But this is not possible and it may never be possible because, more freedom may inspire citizens to freely protest to oust Despotic regimes or leaders.

This explains why George Orwell in his book: *Animal Farm* (1945), stated with certainty that “*all animals are equal.*” But from a critical perspective, “*some animals are more equal than others.*” As such, Despotic regimes use State apparatus like the military and police at the detriment of it citizens. Their so aim is to be in full control forever no matter the cause or consequences. Increase in democracy and better welfare systems is seen as a direct threat to Despots all over the globe. Orwell believes that, citizens will sum up

courage to protest and possibly overthrown bad leaders. The works of Montesquieu in relation to classical liberalism was geared towards defending the sovereignty of individualism against the political powers of governments or State Institutions. It tried to discourage excessive State interference into citizens' daily life; it endorses freedom of choice and association (Orwell, 1945).

Montesquieu unlike other great scholars in the past saw despotism in other continents and was very quick to point at it while at the same time, he downplay the present of despotism in Europe; he pointed most especially at big monarchs in Asia to be despots. These monarchs did everything to accumulate all political powers and put their citizens' under complete control. Citizens were deprived of the right to have a say into political issues or discuss about the form of the state. These Despotic monarchical regimes portrayed themselves as God sent, thus, it was ungodly and unholy for anyone to oppose their rule or attempt to overthrown them. This false perception enabled monarchs to become above the law while some saw themselves as being the law. Because of this, a lot of untold sufferings occurred among civilians whose resources were seize, some were killed while others work in the farms of nobles without any wage. Human dignity was completely lost and everyone was scared to oppose those in power because the punishment for such endeavour is usually a capital punishment (death). Though Montesquieu minimised the presence and activities of Despots in Europe, it is however important to note that, some of these characteristics of Despotism were also found in most European societies. That is why the 16th and 17th Centuries in Europe were marked with fierce revolutions (Cox, 1983).

The revolutions in the above mentioned two Centuries came about because monarchs in Britain and France were Despots. They willed a lot of powers, accumulated endless properties, and lived in affluence. They acted as they wish without any limitations. They disenfranchise their citizens'. The freedom of citizens' was limited to a greater extent until they could no longer bear it any longer. These forced citizens to start revolting against Despotic monarchs; first in Britain and later on in France. This is why it is hard to believe that Despots were never at the helm of European governments. Even today in the modern era, one can still see resemblance of the Despots who ruled Europe in the yesteryears. Also, it is worthy to note that, Montesquieu writings in "*The Spirit of the Laws*" projected clearly that if succinct care is not taken in Europe; several Despotic regimes may emerge in future. And we are presently living in the future he spoke about; Despotism unlike other out fashion Political Ideologies continues to be present in all societies (Cox, 1983).

Despotism as a Political Ideology does not only refer to political leaders, it also includes political institutions or any organization that willed absolute power. Because of this, a scholar in the calibre of Montesquieu should have been aware that religious institutions like the one in Rome (Catholic Church) exhibited some traits of despotism. Being a French citizen and France being a Christian nation with Catholicism as its dominant religion, one is tempted to say that patriotism may have been responsible for Montesquieu refusal to acknowledge that religious organizations in the West were Despots. It is very difficult for contemporary Philosophers and Political Scientists to accept that Montesquieu did not truly see the existence of Despotic regimes in Europe before and during his time. Despite this, he was one of the best scholars of his time who helped to structure the future of Europe. He was completely against the abuse of human rights, violence and capital punishment. Today, there is no European country that has capital punishment enacted in its constitution or law. Irrespective of the gravity of crime a person commits in Europe, the highest punishment he or she may receive is life in presentment without parole. Death sentence do not exist again in European legal lexicons. Never the less should we forget the fact that, this mile stone was achieved because of the prevailing ills of Despotism in European societies. One of Montesquieu best argument on criminal justice system was that: one must have accurate knowledge before proceeding and arbitrating a criminal.

Many thinkers of his time saw utopianism as the best and quickest mechanism to achieve objectives but Montesquieu did not align to this method. Rather, he preached non-violence and the protection of all governments that truly provide freedom to its citizens. In overcoming Despotism, he came out with one of the best works of his life time which was titled: "*Separation of Power*". To him, this is the surest means by which Despotic regimes will vanish. He advocated for a complete separation of power in the institution of

governments namely: the Executive, Legislative, and Judiciary. He saw this to be the premium pro-active approach to implement checks and balances, thus, preventing abuse of power. He was greatly concern on how separation of power can be effectively instituted in to monarchical system of governance. This is because, monarchs loves to be in full control which explains why most despots are monarchs.

Montesquieu was not very far from the truth because the Glorious Revolution in England was a testament to this and even the French revolution proved this to be true. Monarchs argued that, increase in checks and balances reduce their powers, thereby, making them to become inefficient to fully execute their duties. Monarchs wanted to reduce the powers of all institutions that perform checks and balances, thus, becoming despots. But the people of England were very quick to oppose King James II who was eventually dethrone and replaced with William of Orange. This was the major turning point that shaped the politics of modern England. It cemented the bone of separation of powers and today, the UK Parliament is very powerful in carrying out its duties. This act changes the UK from an Absolute Monarchy to a Constitutional Monarchical System of governance. Here, Political powers are shared between the Monarch and the Parliament (English Monarchs could no longer possess absolute Political powers). While later on in France, the Monarchical system was also completely destroyed and a Republican system of governance was born.

Despotic States are seen when leaders act arbitrarily in disregard of the constitution, law or political institutions. They care less about opposing opinions or views; even if a majority of the population are against their rule and decisions, they still go ahead to implement them. The primary focus of Despotic leaders or regimes is centred on the full control of power. Despots easily get rid of oppositions, because of this people live in constant fear. Many pretend to love such regime or leaders as a means to preserve their lives and/or properties. A good example is the case of Kim Jong Um in North Korea. He is an apt depiction of a Despotic leader. He rules with absolutism and he is above the law; he executed his uncle shortly after he took power because the uncle was trying to oppose his rule. Despots develop educational curriculums that project them as messiahs; it educates and mesmerise citizens to be ready to defend the leader at any time by saying that other nations do not like their messiah.

CONCLUSION

Montesquieu articulates that the norm of Despots is characterised with widespread levels of corruption because those in government who fully supports the Despots do not truly account for resources placed under their control. Corruption, mismanagement of State resources does not favour economic growth, hence, despotic States are often very poor and sometimes they are sanctioned and isolated by other States. Thus, development is usually very slow and a vast proportion of the population lives in abject poverty.

REFERENCES

1. Cohler Anne (1988), *Montesquieu's Comparative Politics and the Spirit of American Constitutionalism*, Lawrence KS: University of Kansas Press
2. Conroy Peter (1992), *Montesquieu Revisited*, New York: Twayne Publishers
3. Cox Iris (1983), *Montesquieu and the History of French Laws*, Oxford: Voltaire Foundation at the Taylor Institution
4. George Orwell (1945), *Animal Farm Harcourt*, Brace and Company
5. Hulliung Mark (1976), *Montesquieu and the Old Régime*, Berkeley: University of California Press
6. Richard Krouse (1982), *Polyarchy & Participation: The Changing Democratic Theory of Robert Dahl* Palgrave Macmillan Journals
7. Shklar Judith (1987), *Montesquieu*, Oxford: Oxford University Press
8. *The Complete Works of M. de Montesquieu* (London: T. Evans, 1777), 4 vols. Vol. 1. Retrieved from: <https://oll.libertyfund.org/title/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws>

(40)

Zeyd YILMAZ¹⁸¹

**KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ’NİN HAŞİYE ALA DÜRERİ-L HÜKKAM ADLI ESERİ
BAĞLAMINDA FIKHİ KAYNAKLARI, GÖRÜŞLERİ ve METODU
FIQH SOURCES, AN OPINIONS and METHODS OF KINALZADE ALI CHELEBI’S HASHIYE ALA
DURERI-L HUKKAM**

ÖZ

Osmanlı Dönemi’nin önde gelen alimlerinden biride Kınalızâde Ali Çelebidir (ö.979/1572). Yaşadığı dönemde birden fazla medresede müderrislik vazifesinde bulunmuş ve kadılık yapmıştır. Kınalızâde Ali Çelebi ilmi donanım bakımından kendisini çok yönlü biçimde geliştirmiş, sadece şer-i ilimlerle sınırlı kalmayıp felsefe, edebiyat, şiir, gibi alanlarda da eserler ortaya koymuştur. Esasen fıkıh alimi olan Kınalızâde Ali Çelebi’nin fıkıh alanında yazma halinde bulunan birçok nüshası kütüphanelerde mevcuttur. Bu eserlerinden bazıları daha yayınlanmamış olup neşri ve tahlili ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Kınalızâde Ali Çelebi’nin haşiye olarak kaleme aldığı Haşiye ala Dürerü-l Hükkam, yaklaşık elli yedi buçuk varaklık hacme sahiptir ve ulaşabildiğimiz üç nüshası mevcuttur. Bu eserin ele aldığımız nüshasında fıkıhın giriş bölümü olarak adlandırdığımız taharet, abdest, gusül, mesh, teyemmüm vb konular ele alınmıştır. Bu eserde müellif sadece fikhî bilgiler ile yetinmeyip yer yer arapça gramer bilgisi, kelime analizi, bazı fakihlerin eserlerinden alıntılar yaparak çok faydalı bilgiler sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Kınalızade, Haşiye, Dürer, Nüsha.

ABSTRACT

One of the leading scholars of the Ottoman period is Kınalızâde Ali Çelebi (d.979/1572). During his lifetime, he worked as a mudarris in more than one madrasah and served as a judge. Kınalızâde Ali Çelebi has developed himself in a versatile way in terms of scientific equipment, and he has not only been limited to şer-i sciences, but has also produced works in fields such as philosophy, literature, poetry. Many copies of Kınalızâde Ali Çelebi, who is essentially a fiqh scholar, are available in libraries in the field of fiqh. Some of these works have not been published yet, and studies on their publication and analysis continue. Haşiye ala Dürü-l Hükkam, written by Kınalızâde Ali Çelebi as an annotation, has a volume of approximately fifty-seven and a half sheets, and we have three copies of it. In the copy of this work that we have dealt with, subjects such as tahara, wudu, ghusl, mash, tayammum, etc., which we call the introductory part of fiqh, are discussed. In this work, the author not only contented with fiqh information, but also occasionally provided very useful information by quoting Arabic grammar, word analysis, and citations from the works of some jurists.

Keywords: Fiqh, Kinalizadah, Haşiye, Dürer, Nüsha.

¹⁸¹ Diyanet İşleri Başkanlığı; Zeyd.2934@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0983-3087

GİRİŞ

Din insan ile Allah arasındaki ilişkiyi düzenlediği gibi fert ve toplum olarak insanlar arasındaki münasebetleride düzenleyen bir müessesedir. Bütün bu ilişkilere ait olmak üzere Kuran ve Sünnetten elde edilen bilgilerin adı olan fıkıh iman ve ibadetten sosyal nizama ve ahlaka kadar bir çok ilim dalını içine almıştır. Cemiyeti nizamlayan kaideler bütününü inceleme ve araştırma konusu yapan hukuk ilmi, islami ilimler içinde “fıkıh” çerçevesinde yer almıştır. İslam toplumunun kurmuş olduğu medeniyet ortamında yoğun ilmi gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda İslam fikhinin klasik kaynakları ortaya çıkmıştır. Bu temel kaynakların bir bölümü muhtasar klasik metinler, bir bölümü de şerh ve haşiyelerden meydana gelmektedir. Sözlükte “doldurmak; gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak” anlamlarına gelen haşiv mastarından türetilmiş bir isim olan hâşiye “söz ve yazıdaki fazlalıklar, bir şeyin kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarındaki boşluk” demektir. Terim olarak hâşiye, “sayfa boşluklarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not” mânasında olup hâmiş ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlıdır. Genellikle muhtasar yazılmış meşhur bir metnin şerhi üzerine yapılmış olan hâşiyeler, hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen özel isim, âyet, hadis, şiir gibi hususlarla ilgili olarak yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir. Ancak bu açıklamalar bazen metinden uzun olabilir. Şerh ise eserin bütününe dair daha geniş izahları ihtiva eden kitaplar için kullanılır. Hâşiye türü eserler metinden ziyade şerhteki bazı güç ve kapalı ifadeleri açıklama, tamamlayıcı bilgi verme ve yerine göre eleştirme amacı taşıyan çalışmalardır. Bir metne açıklama yazma geleneğinin kutsal kitapların yorumuyla başladığı düşünülmektedir. Zira ilahi mesaj ne kadar açık ve anlaşılır olursa olsun insanların bilgi ve kültür düzeyleri farklı olduğundan herkesin aynı şekilde anlaması mümkün değildir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm “mübîn” (apaçık) sıfatıyla nitelendiği halde bir kısım âyetler başka âyetlerle tefsir edilmiştir. Hazreti peygamberin hadisleride yerine göre Kur’ân-ın lafzını veya mânasını açıklar mahiyettedir. Özellikle Osmanlı devletinin son zamanlarında yoğun biçimde görülen hâşiyelerin bir özelliğide kelime veya cümleyi izaha “kavlühû” ifadesiyle başlanmasıdır.¹⁸² Osmanlı döneminin ilim, siyaset, sanat ve düşünce konusunda en zengin zamanı olan 16. Yüzyıla yaşamını sığdıran Kınalızade Ali Çelebi arapça ve türkçe eserler kaleme almıştır. Müstakil eserlerden farklı olarak hâşiye, talikat şeklinde eserler vermiştir. Gerek kendisinin okuduğu ve gerekse öğrencilerine okuttuğu derslere hâşiye ve talikat yazmayı alışkanlık haline getirmesi onun çok eser vermesine sebep olmuştur.¹⁸³ Hâşiye olarak kaleme aldığı eserlerden bir taneside “Hâşiye Âla Düreri-l Hükkam”dır. Bu eser küçük hacimli olmasına rağmen fikhin önemli konularına açıklık getirmektedir. Bununla beraber bizde çalışmamızda adı geçen eserin tahlilini ve müellifin fikhi görüşlerini izah etmeye çalıştık.

1.Kınalızade Ali Çelebinin Fikhi Kaynakları

Kınalızade Ali Çelebinin bu eserini incelediğimizde fıkıha dair bazı konuları özellikle ele aldığını, konuyla alakalı diğer alimlerin görüşlerini bildirdiğini görmekteyiz. Çalışmamızın bu kısmında eserin içeriğindeki bazı fikhi konulardan bahsedeceğiz.

a. Abdestin Farzları

Kınalızade haşiyesinde farzı tarif ederken şu cümleleri kullanmıştır. Farz; kendisi olmadığı takdirde ibadetin sahih olmadığı şeydir. Şayet kendisinde şüphe bulunmayan kat’i deliller bulunursa ameli farz kapsamına girer. Bu durumda onu inkar eden ameli bakımdan kafir olur. Farz yerine getirilmediği takdirde amel batıl olur. Başka bir hüküm onun yerini doldurmaz. Şayet kendisinde şüphe bulunan bir delil varsa bu da ameli farzdır. Kendisi olmadığında amel batıl olur. Başın dörtte birini mesh etmenin farz olması gibi inkar eden küfre girmez. Namaz kılan kişi abdest alırken başın dörtte birini mesh etmeyi terk ettiğinde namazı kesinlikle batıl olur. Fakat mesh etmenin farz olmasını inkar ederse küfre girmez¹⁸⁴. İmam Şafii’de bu görüştedir. Bunun üzerine Kınalızade “üç uzvu yıkamakla birlikte başın dörtte birini mesh etmek abdestin

¹⁸² TDV, İslam Ansiklopedisi, “Hâşiye”, c.16, s.419-420, İstanbul, 1997.

¹⁸³ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 677.

¹⁸⁴ Kınalızade, Haşiyeye Ala Düreri-l Hükkam, vr.9^a

farzlarındanır” demiştir¹⁸⁵. Kınalızade’nin kaynaklarını oluşturan Şemsü’l-eimme el-Halvânî (ö. 452/1060) diyor ki; suyun yanaklar üzerine dökülmesi gerekmez, parmaklar ile ıslatmak yeterlidir. Diğer şekliyle olduğunda külfet ve meşakkat meydana gelir. Bu hüküm İmam Ebu Yusuf’un (ö. 182/798) “namaz kılan bir kişi yüzünü ve abdest azalarını su ile ıslattığında tamamını akıtmasa dahi caizdir” sözüne dayandırılmıştır¹⁸⁶. Alimler suyun kıl köklerine ulaşmasına gerek olmadığını söylemişlerdir. Hanefî Fakihlerinden Kâdihan (ö. 592/1196) demiştir ki; suyun kılın köklerine ulaştırılması gerekmez ancak, kıl az olursa görünen kısmın diplerine ulaşması yeterlidir. Hûlâsa adlı kitapta “sakal bittiğinde suyun diplerine ulaşması gerekmez” denmiştir. Ancak yüzde görünen sakalı mezhepler ve rivayetler dört kısma ayırmıştır ve bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Birincisi, İmam Ebu Yusuf’unda (ö.182/798) katıldığı sakaldan herhangi birşeyin meshedilmesi gerekmediği yönündedir. İkincisi, İmam Ebu Hanife’den (ö.150/767) Hasan’ın rivayet ettiği sakalın sadece dörtte birinin meshedilmesi gerektiğidir. Üçüncüsü Kâdihan’dan (ö. 592/1196) rivayet edilen ve en meşhur olan, sakalın tamamının mesh edilmesi gerektiğidir. Dördüncüsü yüzün tamamının yıkanması gerektiğidir. Bu görüşleri bildirdikten sonra Kınalızade: ben arkadaşlarımla sözlerinde yüz yıkamadaki sınıra rastlamadım, yüz derisindeki ölçünün hakikati kıl bitimleridir” demiştir¹⁸⁷.

Esasen sakalın yıkanması gerekmez. İbnü’l Hümâm (ö.861/1457) “Şerh-il Hidaye” kitabında zikredilen rivayetleri naklettikten sonra şöyle demiştir; yüzde görünen seyrek sakalın dibine suyu ulaştırmak gereklidir. İbn-i Emir Hâc (ö.879/1474) “Şerhu-l Meniyye” adlı kitabında sık olan sakalın dibine suyu ulaştırmak gerekmez diye söylemiştir. İbnü-l Hümam (ö.861/1457); sakal sık olursa diğer mezhep imamlarının kitaplarında görüldüğü üzere ve bizim görüşümüze göre suyu sakalın dibine ulaştırmak gerekmez demiştir. Fakat İmam-ı Şafii (ö.204/820) ve İmam-ı Malik (ö. 179/795) bu görüşün aksine “sakal hafif seyrek olsa dahi suyu dibine ulaştırmak gereklidir” demişlerdir. Fadıl “Şerhu-l Meniyye” adlı kitabında şöyle demiştir; alimlerin içinde bulunduğu bu ihtilafı şu şekilde açıklayarak ortadan kaldırmak mümkündür. Seyrek olan sakal iki kısımdır. Birincisi bakıldığında sakalın altı görünen ve ikincisi bakıldığında sakalın altı görünmeyendir. Sakalın dibinin yıkanmaması gerektiğini söyleyen alimlerin maksadı ikinci kısım olan bakıldığında altı görünmeyen sakaldır.

İhtilafı olan “elleri yıkarken geniş veya dar olan yüzüğü hareket ettirmek” konusunu elen Kınalızade Ali Çelbi bu konuda görüşlerini şu şekilde bildirmiştir. Suyun altına ulaştığı geniş olan yüzükte hareket ettirilmesi veya çıkarılması gerekmez. Ancak çıkarılması veya hareket ettirilmesi müstehaptır. Yüzük dar olduğunda ise eğer yüzüğün altına su geçmediği biliniyorsa hareket ettirmek ihtilafsız olarak vaciptir. Bize aktarılan rivayet bu görüş üzerinedir. Şayet yüzük dar olduğunda suyun altına ulaştığı biliniyorsa hareket ettirmek sünnet ya da edep kısmına girer. Eğer suyun altına ulaşmış ama bilinmiyorsa yüzüğü hareket ettirmek ihtiyaten vaciptir.

Eserin kaynaklarından biri olan Tahâvî’nin (ö. 321/933) rivayetinde başın dörtte birini meshetmenin farz olduğu geçmektedir. İmam Radiyyüddîn es-Serahsî (ö. 571/1175) “Muhit” adlı eserinde üç parmak miktarı kadar mesh etmenin farz olduğunu nakletmiştir. Başka bir rivayette ise dörtte birini mesh etmenin farz olduğu nakledilmiştir. Hasan’ın Ebu Hanife’den (ö. 150/767) naklettiği üzere başın dörtte biri miktarınca mesh etmesi yeterlidir. Kişinin başını mesh edeceği su yeni, yani kullanılmamış veya müstamel olmalıdır. Birincisi ister eliyle alsın ister nehire dalsın şüphesiz bir şekilde caizdir. İkincisi yani müstamel olan ise herhangi bir uzuvdan almadan elinde geri kalan sudur denildikten sonra Kınalızade; meşayihimiz arkadaşlarımıza, başın ne kadarının meshedilmesin farz olduğu konusunda ihtilaf ettiler demiştir.

b. Abdestin Sünnetleri

Abdestin sünnetlerine gelince tek veya cemaat halinde olması farketmeksizin, yapıldığı halde sevap kazanılan, terkedilmesi halinde cezası olan ameldir. İmam Havahirzade sünnetin tanımını şu şekilde yapmıştır ; Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem’in sürekli yaptığı işler olup yapılmasıyla ecir alınan, terk edilmesiyle cezası olan ameldir. Abdestte başlama niyetinde bulunmak sünnettir. Cumhur alimler niyet ile

¹⁸⁵ Kınalızade, Haşiye Ala Düreri-l Hükkam, vr.9^b

¹⁸⁶ Kınalızade, Haşiye Ala Düreri-l Hükkam, vr.13^a

¹⁸⁷ Kınalızade, Haşiye Ala Düreri-l Hükkam, vr.13^a

başlamanın sünnet olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü niyet mükellifin fiilidir ve sünnet kılınmasında bir engel yoktur. Ayrıca İmam Şafii'ye (ö.204/820) göre niyetin farz olduğu açıkça görülmektedir. Kişi kalbi ile abdest almayı, abdestsizliğini kaldırmayı veya Allah'ın emrini yerine getirmeyi kastettiği takdirde niyet etme sünnetini yerine getirmiş olur.

Müslüman bir kişi kalkıp ibrik ile abdest alsın veya bir nehir kenarında otursa niyet etme sünnetini gerçekleştirmiş olur. Aynı olarak dili veya kalbi ile “ben abdest almaya niyet ettim” demesine gerek yoktur. Çünkü kalbi olarak maksat gerçekleşmiş olur. Ancak niyetsiz bir şekilde aniden suya düşen kişinin niyet kasdı gerçekleşmemiş olur. Abdestin başında besmeleyi unutan kişi ortasında hatırlasa ve besmele çekse sünneti yerine getirmemiş olur. Yemek yerken besmeleyi unutan kişi için durum aynı değildir. Şöyleki kişi yemeğin ortasında besmele çekmediğini hatırlasa ve o an besmele çekse sünnet yerine gelmiş olur.

Çünkü abdest tek bir ameldir. Fakihler abdestten önce ellerin yıkanmasının sünnet olması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu hususta dört görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi ve meşhur olan görüş mutlak sünnet olduğu yönündedir. “Muhit ve Mebsut” adlı kitaplarda da bu şekilde geçmektedir. İkinci görüş İmam Malik'ten(ö. 179/795) rivayet edildiği üzere, elinin temizliği konusunda şüphe eden kimse için elleri yıkamak müstehaptır. Üçüncüsü İmam Ebû Dâvûd(ö. 275/889) ve arkadaşlarının karar kıldığı üzere uykudan uyanan kişi için elleri yıkamak vaciptir. Dördüncüsü ise gündüz uykusu değil ancak gece uykusundan uyanan kişi için elleri yıkamak vaciptir. Arkadaşlarımız ile aramızda abdestte elleri bileklere kadar yıkayarak başlamanın mutlak sünnet olması konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Burada elleri bileklere kadar yıkamanın tafsilatını üç kısımda zikredeceğiz. Birinci kısım, suyu bir elden diğer ele boşaltmadan denizde nehirde ve akıcı suda abdest almak gibi elleri birlikte yıkamaktır. İkinci kısım suyu ellere sağdan sola sonra soldan sağa dökecek şekilde yıkamaktır. Üçüncü kısım elleri ayrı ayrı yıkamaktır ki bu da iki şekilde olur. Birinci şekli öncelikle suyu sol elinden sağ eline dökmek diğeri ise tam aksi olmasıdır. Bu konuda İmam Ebu Davut'tan şu Hadis-i Şerif rivayet edilmiştir; “Osman Bin Affan su istedi, sonra onunla abdest aldı. Suyu önce sağ eliyle sol eline dökü iki elini bileklerine kadar yıkadı. Sonra ağzına ve burnuna üçer defa su verdi. Ebu Alkame, Hz. Osman'ın uzuvlarını üçer defa yıkadığını söyledi ve şöyle devam etti: Hz. Osman başını meshetti, sonrada ayaklarını yıkadı. Sonra şöyle dedi: Ben Rasulullah'ın (s.a.v.), benim abdest aldığımı gördüğünüz gibi abdest aldığımı gördüm.” Abdestin sünnetlerinden bir diğeri de misvak kullanmaktır. Alimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir.

Arkadaşlarımızdan bildirilen en meşhur görüşe göre misvak kullanmak sünnettir. Ancak bazı meşayihler müstehap olduğunu söylemişlerdir. İmam-ı Süreci “Gayetül Mezhep “ adlı eserinde abdest esnasında ağıza su verirken misvak kullanmanın sünnet olduğunu söylemiştir. Misvak kullanmak özel bir durum olmadığı için abdestin değil el yıkamanın sünnetidir. Kınalızade'nin görüşüne göre abdeste özel olmasa bile kişinin misvak kullanmasının abdestin sünneti olması caizdir. Namaza has olmasa bile tilavet secdesi gibi müstehap olduğunda söylenmiştir. Dişlerin sararmaması ve ağız kokusunu gidermek için, uykudan kalktığında, namaza duracağı zaman, eve ilk girdiğinde, insanlarla bir araya geleceği vakitte ve Kuran-ı Kerimi okuyacağı zaman misvak kullanmak sünnettir. Bizim görüşümüze göre bir kişi tek bir abdest ile birden fazla namaz eda etse kullandığı misvak ona yeterli olur. Fakat İmam Şafii'ye göre her namaz için ayrı olarak misvak kullanması sünnettir. Bilinmelidir ki mazmaza ağız yıkamak anlamına gelmez. Aynı şekilde şekilde istinşak burnu yıkamak anlamına gelmez. Ancak ağızda ve burunda suyu dolaştırmak anlamındadır.

c. Abdestin Müstehapları ve Edepleri

Sağdan başlamak ve boynu mesh etmekten ibarettir. Abdestin edepi sayılamayacak kadar çoktur. Biz, alimlerin kitaplarında müstehap, mendup ve edep arasında herhangi bir farka rastlamadık. Aynı şekilde abdestin müstehap ve edep kısımlarını zikreden kimse görmedik. Musannif müstehabı şu şekilde açıklamıştır: yapılması üzerine sevap kazanılan, terkedilmesi üzerine kınanmayan ameldir. Zikredilen bu tarif abdestin edep tarifinede uygundur. “Tuhfe” adlı eserin sahibi edebi şu şekilde tarif etmiştir: Peygamberimiz (s.a.v.)'in bir veya iki defa yaptığı fakat sürekli devam etmediği amellerdir. Kulakları mesh etmekte sağdan sola başlamak müstehap değildir. Boynun mesh edilmesi hususunda ihtilaf edilmekle birlikte bid'at olduğunda söylenmiştir. Ancak Kâdihan(ö. 592/1196) edep veya sünnet olmadığını söylemiştir. Boğazın mesh edilmesi müstehap

değildir. Bilakis boğazın mesh edilmesi ittifakla bid'at sayılmıştır. Çünkü alimlerin hiç birinden edep veya sünnet olduğuna dair görüş bildirilmemiştir.

Islak olan parmaklarla kulakları yıkamak abdestin edeplerinden sayılmıştır. Abdest alırken yardım almamak, her uzvu yıkarken besmele çekmek, dünya kelamı konuşmamak, abdest uzuvlarını ovalamak ve yıkamak, kelime-i şehadet gibi sünnet olan duaları okumak da bunlardandır. İmam-ı Nevevi(ö.1277/676) her uzvu yıkarken sünnet olan duaların yapılmasının bir aslı olmadığını söylemiştir. Ancak sabit olan, abdest bittikten sonra kelime-i şehadet getirmektir. Ayakta su içmekte edeplerinden sayılmıştır. Şemsü'l-eimme el-Halvânî (ö. 452/1060), abdestten arta kalan suyun içilmesini edep olarak görmekte beraber nasıl içileceği konusunda serbest bırakmıştır. Dilerse ayakta dilerse oturarak içer demiştir. Hûlusa sahibide bu şekilde görüş bildirmiştir.

d. Abdestin Mekruhları Ve Abdesti Bozan Şeyler

Abdestin mekruhları altıdır. Bunlar; suyu yüze sert bir şekilde vurmak, özürsüz şekilde avret mahalline bakmak, sol el ile mazmaza, istinşak yapmak ve sağ elle çekmek tükürük atmaktır. Nehir kenarında veya deniz kıyısında olsa bile suyu israf etmek yine abdestin mekruhlarından. Abdesti bozan şeylerden biriside kusmaktır. Bu mesele dört kısımdır: Birincisi; mide bulantısı ve bulunduğu yer aynı olursa ittifak ile bozulur. İkincisi; mide bulantısı ve bulunduğu yer aynı olmazsa ittifak ile bozulmaz. Üçüncüsü; bulunduğu yer aynı, fakat mide bulantısı farklı olursa İmam-ı Muhammed'e (ö. 189/805), göre bozulmamış olup, İmam Ebu Yusuf'a göre bozulur. Dördüncüsü ise; mide bulantısı aynı, bulunduğu yerler farklı olursa İmam Ebu Yusuf'a(ö. 182/798) göre bozulmayıp, İmam Muhammed'e(ö. 189/805) göre bozulur. Fakat İmam-ı Muhammed'in(ö. 189/805) görüşü en sahihi olanıdır. Baygınlık geçirmekte abdesti bozanlardandır. Tıp doktorlarının en doğru tarifi şudur ki; baygınlık, beynin içinin dolu olması sebebi ile bedeninin his ve hareketlerinin yok olmasıdır. Sarhoşluk ve delirmekte abdesti bozar. Çünkü delirmek söz ve eylemlerin aklın uygun olmamasıdır. Delilik ve baygınlık arasındaki fark, akıl delilikte şuarsuzlukken, baygınlıkta etkisiz olmasıdır. Bu sebeple peygamberler için baygınlık caiz, fakat delirmek caiz değildir.

Namaz esnasında kakhaha atmak abdesti bozar. Bazı alimler kakhahanın vücuttan çıkan bir necis olmadığını, ancak ağlamak gibi bir ses olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ihtilafın faidesi şudur ki; abdestin bozulduğu görüşünde olanlara göre o kişinin Kuran-ı Kerim'e dokunması da uygun olmaz fakat abdestin bozulmadığı görüşünde olanlara göre ise Kuran-ı Kerim'e dokunmasında sakınca yoktur. Şehvetle veya şehvetsiz olarak kadına veya zekere dokunmak abdesti bozmaz. İmam Şafii'ye(ö. 204/820) göre şehvetli olsun ya da olmasın elin iç kısmı ile zekere, ferce veya dübüre dokunmak abdesti bozar. Fakat şehvet bulunmayan mahrem birisine ya da kendisinden küçük yaşta olan birine dokunursa sahih olan görüşe göre abdesti bozulmaz.

e. Guslün Sünnetleri ve Guslü Gerektiren Haller

Guslün sünnetleri niyetle başlamak, besmele çekmek ve elleri yıkamaktır. İhtilam olmak, uykudan uyanan kişinin meni veyahut mezi görmesi ise guslü gerektiren durumlardandır. Kişi uyandığında ıslaklık görse ve o ıslaklığın mezi veyahut meni olması konusunda şüpheye düşse o kişiye gusül gerekir. İmam-ı Ebu Hanife(ö. 150/767) ve İmam-ı Muhammed'e(ö. 189/805) göre ihtilam olduğunu hatırlamasa dahi gusül gerekir. İhtilam olduğunu hatırlamasa ancak o ıslaklığın vedi olduğuna kanaat getirirse gusül gerekmez. Bir kadın ihtilam olduğunu hatırlasa fakat ıslaklık görmese ona gusül gerekir. Guslün sebepleri ve gerekenleri hususunda özet bilgiler zikredeceğiz. Gusül; farz, vacip, sünnet ve müstehap olarak dört kısma ayrılır. Farz olan guslün gerekli olduğu haller üçtür. Bunlar da cünüplük, hayız, ve nifasın kesilmesidir. Cünüplük ve gerektirdiği haller, üzerine icma edilen ve ihtilaf edilen olmak üzere iki kısımdır. Icma edilen kısma gelince bu da iki kısımdır. Birincisi; meninin dokunma ve bakma olmadan fişkırlarak çıkmasıdır. İkincisi haşefe miktarı canlı olan birisine, iki yoldan birisiyle, iki tarafında şehvet duyduğu durumdur. İhtilaf edilene gelince, uyanık kişinin ıslaklık görmesidir.

Gusül on bir kısımdır: Bunlardan beş kısım farz olandır. Bunlarda iki cinsin karşılaşması, meninin gelmesi, ihtilam olmak, hayız ve nifas olmaktır. Diğer dört kısım ise sünnet olandır. Bunlar ise Cuma günü, arefe günü, ihram giyerken, bayram günlerinde gusletmektir. Bir tanesi vacip olandır. Bu da ölünün

yıkanmasıdır. Diğeri müstahap olandır. Bu ise, müslüman olduğunda kafirin gusletmesidir. Eğer cünüpse ve gusletmediyse bu konuda ihtilaf vardır. Abdestte olduğu gibi gusül üzerine gusül almak müstahap değildir. Cünüp hayız ve nifas olan kişiler için mescide girmek haramdır. Geçmek için bile olsa bu hüküm değişmez. Kur an-ı Kerim okumak ve dokunmak veya Kuran yazılı bir kağıda dokunmakta aynı hükmü kapsamaktadır. Yemek ve içmek ise tenzihen mekruhtur. İhtilam olan kişinin o haliyle hanımıyla cima etmesi de mekruhtur. Bir kadın guslettiğinde tırnağında hamur, çamur veya boya var ise bu hususta alimler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı guslü ve abdesti tamam olarak gerçekleşir, çünkü bu durum suyun iç tarafına ulaşmasına engel değildir demişlerdir. Ve kirin suyun tamamını engellemediği konusunda icma ettiler. Ancak bazı kaynaklarda tırnak üzerinde bulunan hamur, gusle engel görülmüştür. Bu caiz değildir. Çünkü su altına ulaşmamıştır. Fakat kir üzerine guslederse bu caiz olur.

3. Dürerül Hükkam Adlı Eserin Üslubu Ve Metodu

Kınalızade, bu eserinde sıkıcı bir üslup kullanmayıp, gayet açıklayıcı bir lisan ile yerine göre kendi tanımlarını ortaya koyarak bu yazma eseri meydana getirmiştir. Haşiyen'in birçok yerinde konu ve görüşlerden ziyade, yoğun bir şekilde irab analizi yaparak arapça dil hususunda ki maharetini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Mesela daha eserin başında Molla Hüsrev'in "الكتاب" kelimesini detaylı bakımdan ele alması, bu kelimenin "كتب" fiilinin mastarından türediği ve sülasi mücerredlerin birinci babından geldiğini beyan etmesi bu yönüyle alakalıdır. Fakat en meşhur kullanım itibari ile "تصوير اللفظ بحروف هجائية" kelimeleri hece harfleri ile şekillendirmek manasına gelen "الكتابة" kalıbıdır. Örnekte görüldüğü üzere nerdeyse haşiyenin başından sonuna kadar hep bu minval üzere açıklamalar yapmak ile dilticiliğini yoğun ve geniş bir şekilde okuyucularına hissettirmiştir. Yer yer konu ile ilgili ayet, hadis ve meşhur arap şairlerin şiirlerine başvurmuştur.

Kınalızade'nin dikkat çeken en önemli özelliklerinden biriside eserini salt açıklamalar ile doldurmayıp, yer yer asıl müellifi sert bir üslup ile eleştirip kendi yorumunu ve bazı fakihlerin konu hakkındaki görüşlerine yer vermesidir. Üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen konuları özellikle zikredip ardından en uygun olan görüşü ortaya çıkararak meselelere açıklık getirmiştir. Ardından "اقول" kelimesini kullanarak kendi açısından en isabetli olan görüşü ortaya koymaktan çekinmemiştir. Müellif haşiyen'de fıkhi konuları ele almakla birlikte, ağırlıklı olarak dilbilim ve gramer bakımından açıklamalar yapmıştır.

4. Dürerül Hükkam Adlı Haşiyenin İçeriğindeki Ayet-i Kerime'ler, Hadis-i Şerifler Ve Diğer Kaynaklar

İslamda müsbet hukukun kaynaklarına delil denmektedir. Buda "üzerine düşünülüp akıl yorularak şer'i hükme varılan şey" diye tarif edilmiştir. Kaynaklar çeşitli bakımdan kısımlara ayrılmış ise de önemli olanı akli-nakli asli-feri şeklinde ayrımlanır. Akli delillerden maksat, dinin selahiyet verdiği ölçüde aklın işletilmesidir. Kıyas akli delillerin başında gelir. İstihsan, mesalih-i mürsele ve istishab akli deliller içerisinde mütalaa edilmiştir. Nakli delil ise doğrudan vahye dayanan ve vahyin açık ifadesinden ibaret olan delildir. Kitap ve sünnet nakli delillerin esasını teşkil eder. Kuran-ı Kerim, "Allah'ın elçisi Muhammed (s.a.v.)'e vahiy vasıtasıyla gelmiş, mushaflara yazılmış ve ondan bize kadar şüphesiz tevatür yoluyla nakledilmiş kitaptır" şeklinde tarif edilmiştir.¹⁸⁸

Sözlükte "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" manalarındaki sünnet kelimesinin terim anlamı fıkıh, fıkıh usulü hadis ve kelam ilimlerinde farklılık göstermekle beraber bunların hepsi Resul-i Ekrem ile ilişkili olma veya onun yolunu izleme noktasında birleşir. Fıkıh usulünde sünnet öncelikle şer'i hükümlerin meşruiyet delillerinden ikincisini ifade eder ve "Rasulullahın söz, fiil veya tasvipleri" şeklinde yorumlanır. Hadis ilminde farklı anlayışlar mevcuttur, ancak hadis alimlerinin çoğunluğunca sünnet hadis ile eş anlamlı sayılmakta ve yapılan tanım fıkıh usulüyle paralellik göstermektedir. Hadisler ihtilafa düştükleri konularda insanları aydınlatan, böylece onlar için hidayet ve rahmet kaynağı olan Kuran-ı Kerimin kendisine indirildiği peygamberin (s.a.v) sözü olarak üstün bir değer ifade ettiği gibi Kuran-ı Kerimi herkesten iyi anlayan ve ayetlerdeki ilahi maksadın ne doluğunu en iyi bilen Allah Rasulünün görüşü

¹⁸⁸ Hayreddin Karaman, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, I, 103-104.

olarak da büyük önem taşır. Hadisler aynı zamanda Kuran-ı Kerimde yer almayan bir çok meseleye de açıklık getirmiş ve bu konulardaki uygulama şeklini göstermiştir.¹⁸⁹

1.Dürerül Hükkam Adlı Eserin Genel Özellikleri

Söz konusu olan bu eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde ulaşabildiğimiz üç nüshası mevcuttur. Yazma halinde bulunan eserlerin varak sayıları birtakım farklılıklar gösterebilir tüm nüshaların başlangıç ve bitiş yerleri aynıdır. Bu nüshalar arasında en okunaklı olan Şehid Ali Paşa 749 numara ile kayıtlı olan nüshayı ana nüsha belirledik. Bu nüsha 57 varaktır. Detaylı incelediğimizde sayfa numaraları varakların sol üst köşesinde bulunmaktadır. Bu yazma eser harekeli olmayıp, bakıldığında zorlanmadan okunabilmektedir. Genel olarak bütün sayfaların kenar kısımlarında yoğun ve sayfayı tamamıyla dolduracak seviyede açıklayıcı bilgilere yer verilmektedir. Molla Hüsrev'in sözlerinin başına kırmızı renk içinde “قوله” ifadesi kullanılmıştır. Nüshanın ilk sayfasının sağ köşe kısmında “حاشية قتالي زاده علي الدرر” ifadesi dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Hayatının tamamını ilim ile meşgul olarak geçiren, bir çok medresede müderrislik ve kadılık görevi yapan Kınalızade Ali Çelebi'nin günümüze kadar ulaşan bir çok eseri mevcuttur. Türkçe, Arapça ve Farsça'ya ileri düzeyde hakim olarak, mustakil eserlerden ziyade ağırlıklı olarak risale, haşiye ve talikat türü kitaplar kaleme almıştır. Bu çalışmamızda Kınalızade'nin Haşiye türü eserlerinden birisi olan “Haşiye Ala Düreri-l Hükkam” adlı eserini tahlil, muhteva ve metodoloji bakımından incelemeye çalıştık. Özellikle nüsha halinde, hacmi küçük fakat değeri büyük olan bu eseri gün yüzüne çıkarıp ilim camiasına kazandırmayı amaçladık. Bu bağlamdan hareketle elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıraladık.

1-Ele aldığımız bu eser, öncelikle Kınalızade'nin dil konusuna hakimiyetini ve kelimeler üzerindeki irab bilgisini anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır.

2-Kınalızade açıklamalarına, fihki konularda diğer Hanefi alimlerinin görüşlerini değerlendirdikten sonra, kendi isabetli bulduğu görüşü bildirerek devam etmektedir.

3-Müellif metin içerisinde, zaman zaman farklı alimlerin görüşlerine ya da eserlerine atıfta bulunarak eserin içeriğini zenginleştirmiştir.

4- İslami ilimlerin birçok alanında çalışmalar yapan Kınalızade bu eserinde daha çok dilbilim alanındaki uzmanlığını ve fihki yönünü öne çıkarmıştır.

5-Eserde sadece fihki görüşleri bildirmekle kalmayıp Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şeriflerle desteklemiş dolayısıyla okuyucuların aklındaki soru işaretlerini gidermiştir.

6- Kınalızade bu eserinde fıkıh, tefsir, hadis, lügat ve nahiv gibi pek çok kaynaktan istifade edip bu kaynakları zikretmiştir. Dolayısıyla bu bilgiler ışığında haşiyesini çok geniş bir açıdan ele aldığını ve bu sayede kendisinden önceki alimleri aktarma hususunda da önemli bir hizmet gerçekleştirdiğini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

1. Karaman, Hayreddin, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, 1/103-104
2. Koca, Ferhat, “Sünnet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2010, 38/154
3. Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Haşiye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: 1997, 1/419-422
4. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, 2/677

¹⁸⁹ TDV, İslam Ansiklopedisi, “Sünnet”, c.38, s.153-154, İstanbul, 2010

(41)

Şəbnəm CƏFƏROVA¹⁹⁰

**YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDE KİŞİLİK MOTİVASYON KURAMLARININ
SINIFLANDIRILMASI**

***CLASSIFICATION OF MOTIVATION THEORIES OF PERSONALITY IN FOREIGN LANGUAGE
LEARNING***

ÖZ

Makalede modern zamanlarda yabancı dil öğrenmede motivasyonun önemi tartışılmıştır. Motivasyon, herhangi bir yabancı dile hakim olmak için en önemli faktörlerden biridir. Motivasyonun kendisini açıklamak ve tutumlar, hedefler, çevre ve diğer değişkenler arasında ayırım yapmak, aynı zamanda Gardner'ın motivasyon teorisi, sosyo-egitim modeli ve diğerleri gibi motivasyonla ilgili teoriler sunmak, ikinci yabancı dil ediniminde motivasyonun rolü gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: motivasyon, rol, yabancı dil, bütünleştirici, kişilik, teoriler.

ABSTRACT

In this article the importance of motivation in an individual's learning a foreign language in modern age is mentioned. Motivation is one of the most essential factors in acquiring a foreign language skillfully. By explaining the motivation itself and distinguishing variables ,such as attitudes, goals, environment ,etc. And at the same time the theories related to motivation, namely, Gardner's motivation theory, Social-education model and others the role of motivation in second foreign language acquisition has been demonstrated.

Keywords: motivation, role, foreign language, integrativeness, personality, theories.

¹⁹⁰ Bakı Dövlət Universiteti; psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru namizədi; shebnem.ceferova.97@gmail.com; ORCID: 0009-0001-8412-7361

GİRİŞ

Motivasiya bir başa müşahidə edilə bilməyən , lakin davranışı hərəkətə keçirən , tənzim edən bir daxili prosesdir. Motivasiya insanları öz məqsədlərinə nail olmağa aparan psixoloji keyfiyyətdir. Motivasiya insanların, digər orqanizmlərin davranışını idarə edən və enerji ilə təmin edən faktordur. Motivasiya hibrid konsept , yəni xarici gücün nəticəsi olan daxili atribut, kimi görülməlidir. Motivasiya olunmuş individual öz səylərini genişləndirir və yerinə yetirməyə çalışdığı tapşırıqqa qarşı diqqətli və israrlı mövqə sərgiləyir, məqsədləri və arzuları var , etdiyi fəaliyyətdən zövq alır. Motivasiya statik deyildir və o kontekstdən asılı olaraq və zamanla dəyişir.

Motivasiyanın xarici dil öyrənmədə rolu: Universitet və ya məktəb tələblərini yerinə yetirmək; Bu günün və ya gələcəyin global iqtisadiyyatında effektiv və məhsuldar şəkildə fəaliyyət göstərmək və eyni zamanda yarışmaq; İş imkanlarını və maaş potensialını artırmaq; Mədəniyyətlərarası həssaslığı inkişaf etdirmək, global anlaşılmanı artırmaq; Həmin , yəni hədəf dil icması üzvləri ilə ünsiyyət qurmaq üçün söz ehtiyatını və dil bacarığını (səriştəliliyini) inkişaf etdirmək; Prestij (sosial güc) əldə etmək; Xaricdə səyahət və təhsil imkanlarını genişləndirmək;

Motivasiyanın dörd növü var: 1) Əsl , həqiqi (intrinsik) motivasiya; 2) Xarici (ekstrinsik) motivasiya ; 3) İntegrativ motivasiya ; 4) Instrumental motivasiya

Intrinsik (daxili) motivasiya xarici dil öyrənmənin daxili gücü, dil öyrənmə arzusu və iradəsi ilə yaranan motivasiya növüdür. Ekstrinsik(xarici) motivasiya isə xarici mükafat , ödü ,məsələn, yemək, pul, şöhrət və s əldə etmək üçün formalaşan motivasiyadır. O ,həmçinin, hər hansı bir cəzadan qaçmaq arzusu ilə də əmələ gələ bilər.

İntegrativ motivasiya dil öyrənmənin sosial və mədəni cəhətdən əlaqəli məqsədləri vasitəsilə yaranır, məsələn, fərqli bir dil danışan cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyi istəmək və ya başqa bir mədəniyyətə , cəmiyyətə inteqrasiya etmək.

Instrumental motivasiya karyera və akademik cəhətdən əlaqəli praktik məqsədlər vasitəsilə formalaşır. Buna misal kimi imtahandan keçmək, iş əldə etmək və ya daha yüksək gəlir əldə etməyi göstərmək olar. Motivasiyanın bu dörd növünün fərqləndirilməsi olduqca vacibdir, çünki motivasiya öyrənmələr üçün hərəkətverici qüvvədir, motivasiyanın həmin xüsusi növünü bilmək dil öyrənmək istəyənlər və ya dil öyrədənlərə öz ehtiyaclarını başa düşmək və həmin ehtiyaclarını qarşılamağa kömək edir. (Tranquillio and Mona Stecker- 197)

Motivasiyanın xüsusiyyətləri: Xarici dil öyrənmək üçün motivasiya dil haqqında daha çox bilik əldə etmək üçün öyrənmələri stimul verməkdə böyük rol oynayır. Motivasiyanın müxtəlif növlərinin təhrək etməsi ilə fərdlər oxuma, danışma , dinləmə və yazma kimi dil nümunələrini asanlıqla mənimsəyə bilərlər. Motivasiyanın məqsədi olmalıdır hansı ki, fərdin davranışının istiqamətini idarə edir və əsas hərəkətverici qüvvə ilə təmin edir. Fərdin məqsədi anlaması xarici stimuldan daxili ehtiyaca çevrilir və davranışının motivasiyasına çevrilir və davranışı irəli aparır. Deməli, motivasiya olunmuş xarici dil öyrənmək istəyən şəxs 1) öyrənməyə can atan; 2) özünü bilik əldə etməyə həsr etməyə hazır ; 3) öz təhsil mühitini qorumağı sevən şəxs kimi xarakterizə edilir . Əlavə olaraq intrinsik motivasiyalı insanların daha yaradıcı və nadir tapşırıqları tamamlaya biləcəkləri ehtimal olunur , çünki əgər xarici faktorlar , məsələn, cəza, son tarixlər yoxdursa, onlar bilik əldə etmək və ya hər hansı bir problemi həll etmək üçün müxtəlif yanaşmalar tapırlar.

Xarici dil öyrənməklə bağlı motivasiya nəzəriyyələri:

Dorneinin motivasiya modeli. Ruta görə Qardnerin inteqrativlik üzərində diqqətinin əksinə Dörnyei təsdiq edirdi ki, xarici dil öyrənmədə instrumental orientasiya qurmaq dil öyrənmələrin üzərində böyük təsiri ola bilər. Dörnyei öyrənmə prosesini üç mərhələyə bölür və araşdırır. İlk mərhələ ilkin motivasiyanı əmələ gətirməkdir. Buna öyrənmələri öyrənməyə hazırlaşdıqları şeylər barədə necə həvəsləndirmək , həyəcanlandırmaq daxildir. İkinci mərhələ motivasiyanı davam etdirmək və mühafizə etdirməkdir. Formalaşdırılmış motivasiya davam etdirilməlidir , yoxsa o yayılmaqda uğursuzluqla nəticələnər

və məqsəd əldə edilməz. Üçüncü mərhələ müsbət özünü əksətdirmədir. Öyrənənlər məqsədləri yolunda bir neçə tapşırıqları tamamladıqlarına görə, onlar gərək özləri və öz təcrübələri barədə müsbət düşünsünlər. Bu yolla onlar təslim olmadan davam edə bilirlər. (Dörnyei, Zoltan – 32)

Qardnerin motivasiya nəzəriyyəsi. Qardnerin motivasiya nəzəriyyəsi bu sahədə, yəni şəxsin ikinci xarici dil öyrənməsi ilə bağlı olan nəzəriyyələr arasında ən təsiredici nəzəriyyələrdən biridir. Motivasiyada Qardner tərəfindən göstərilən üç əsas element vardır ki, onlar: həvəs (öyrənmək üçün qərar); iradəlilik, istək (məqsədə çatmaq istəmək); öyrənmək həzzi. Qardnerin tədqiqatı ilk dəfə Fransız və İngilis dilində danışanların birlikdə yaşadığı Kanadada həyata keçirildi. Qardner qeyd edir ki, insanların motivasiya kimi məqsədləri olur, lakin həmin məqsəddən istifadə etmək əvəzinə o onu oriyentasiya ilə əvəz edir. Həmin oriyentasiya instrumental oriyentasiya və integrativ oriyentasiyadır. Bir dili xarici stimula görə, məsələn, yüksək məşq və ya imtahanda yaxşı nəticələr əldə etmək məqsədi ilə öyrənən insanlar instrumental motivasiyalıdırlar. (Gardner, Robert. C- 19)

Bunun əksi olaraq integrativ motivasiyada bəzi insanlar özlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə və ya doğma dildə danışanlarla ünsiyyət qurmaq üçün və mədəniyyətlərinə integrasiya olmaq üçün ikinci xarici dil öyrənirlər. Yeganə motivasiyaları özlərini öz fərdiyyətlərinə həsr etməkdir.

Beləliklə, Qardner və Lamberts belə bir fikir tapırlar ki, integrativ motivasiya ilə ikinci xarici dil öyrənənləri daha yaxşı və uzunmüddətli motivasiya ilə təmin etmək ehtimalı var. Qardnerin nəzəriyyəsi dörd aspektdən ibarətdir: integrativ, öyrənmə şəraitinə qarşı münasibət, sosial-təhsil modeli, uzunmüddətli genişləndirilmiş ikinci dil motivasiyasının yaradılması.

Halbuki, sosial-təhsil modeli ən məşhur və təsiredicidir. Bu model o ilk dəfə təklif edildikdən (1975-ci ildə) bəri bir neçə dəfə təkrar edilmişdir. Orijinal sosial-təhsil modeli versiyasında Qardner qeyd edir ki, istedad və ya qabiliyyət ikinci dili öyrənən bir öyrənəni müəyyən etmək üçün yeganə faktor ola bilməz. Hər bir individual fərqli olduğuna görə mədəniyyət mülümü nəzərə alınmalıdır. Qardner insanların hətta qabiliyyətləri o qədər də yaxşı olmasa da belə, ikinci dili necə yaxşı öyrəndikləri ilə maraqlanır. Buna görə də o belə bir nəticəyə gəldi ki, ikinci xarici dil öyrənən insanlar üçün motivasiya önəmli rol oynayır. 1985-ci ildə Qardner əvvəlcədən də qeyd edilmiş üç elementi təqdim etdi: öyrənməyə həvəs; intensivlik; öyrənməyə qarşı münasibət. Xarici dil öyrənənlər bu üç faktor birlikdə işləyəndə ikinci xarici dili ustalıqla mənimsəyirlər.

Sosial-təhsil modeli nəzəriyyəsi. Qardner zəka ilə əlaqəli koqnitiv aspektləri və digər əlaqəli dəyişənləri söylər və motivasiyanın müəyyən edilməsində məqsəd və istəyi kimi affektiv dəyişənlər ilə fərqləndirir. Sosial-təhsil modeli əsasən ikincixarici dil öyrənilməsində öyrənənlərin fərqlilikləridir.

Qardnerə görə dil əldə edərkən dörd bir-biri ilə bağlı dəyişənlər vardır: Sosial mühit; Individual fərqlər; Öyrənmə konteksti; Nəticələr

Sosial mühit fərdlərin həm affektiv, həm də koqnitiv aspektlərinə təsir edən fərdlərin yaşayış mühiti və mədəniyyətini əks etdirir. Fərdi fərqlər iki koqnitiv və iki affektiv faktor daxil olmaqla dörd yarım dəyişənlərə bölünə bilər. Zəka və dil qabiliyyəti iki koqnitiv faktordur ki, dil mənimsəmə bacarıqları və çevikliyi müəyyən edir. Affektiv faktorlar yeni dil əldə etmədə öyrənənin cəhdlərini göstərən motivasiya və dil mənimsəmədə öyrənənlərin cəhdlərinə əngəl olmaqla əlaqəli situasional narahatlıqdır. Öyrənmə konteksti sinif otağı kimi rəsmi məkanları və ya musiqi, film kimi qeyri-rəsmi məkanlar daxil olmaqla dil öyrənilən məkanları əks etdirir.

Nəhayət, nəticəyə linqvistik bilik və linqvistik olmayan bacarıqlar kimi iki yarım dəyişənlər daxildir. Linqvistik bilik qrammatika, söz ehtiyatı, tələffüz, səlislik və s. kimi xarakterizə oluna bilər. Linqvistik olmayan bilik fərdi münasibət kimi görünə bilər.

1985-ci ildə Qardner fərdi fərqlər dəyişənləri adı altında iki komponentə: “öyrənmə situasiyasına qarşı münasibət və sosial-təhsil modelini dəyişmək üçün integrativlik” bölünə bilən yeni integrativ motivasiya konseptuallaşdırdı. Öyrənmə situasiyalarına qarşı münasibətlər öyrənənin məktəb, kitab, sinif yoldaşı və müəllimlərə olan münasibətini əhatə edir. Integrativlik hədəf dilə olan maraq və hədəf dil cəmiyyətinə və mədəniyyətinə qarşı olan münasibət kimi götürülə bilər.

Proses yönümlü dövr modeli. Proses yönümlü dövr modeli zamanla motivasiya dəyişmələrinin müxtəlif mərhələlərinə mərkəzlənir. Bu model üç mərhələdən ibarətdir: 1) Fəaliyyətdən öncəki mərhələ ; 2) Fəaliyyət mərhələsi; 3) Fəaliyyətdən sonrakı mərhələ. Fəaliyyətdən öncəki mərhələ yaradılması vacib olan motivasiyadır, fəaliyyət mərhələsi isə formalaşan motivasiyanın saxlanmasıdır. Fəaliyyətdən sonrakı mərhələ isə motivasiyanın inkişafının dəyərləndirilməsidir. Bu sonuncu mərhələ xüsusilə çox əhəmiyyətlidir, çünki şagirdin oxşar fəaliyyətlərlə məşğul olarkən sahib olacağı gələcək motivasiyaların səviyyəsini müəyyən edir. Məsələn, əgər ikinci xarici dil öyrənənin dil öyrənmədə mənfəət təcrübələri varsa, o böyük ehtimalla bu öyrənməyə yenidən məruz qalmaqda istəklili olmayacaq və nəticədə motivasiya əksikliyi yaranacaq.

Münasibət və ya motivasiya test batareyası. İkinci xarici dil öyrənənlər üzərində motivasiyanın təsirini ölçmək üçün Qardner tərəfindən tərtib edilmiş bir tədqiqatdır. Qardner üç kateqoriyanı: motivasiya intensivliyi, dili öyrənmə arzusu, dil öyrənməyə qarşı münasibətlər ölçərək iki növ motivasiyanı qiymətləndirmişdir. Bunlardan biri instrumental motivasiya, digəri isə inteqrativ motivasiyadır.

Tədqiqat proseduru sorğunu həyata keçirməyi ehtiva edir. Sorğuya altı dərəcədə iştirakçıların razılaşma səviyyəsi barədə soruşam 104 sual və yeddi dərəcədə iştirakçıların hissləri haqqında soruşan 12 sual daxildir. Qardnerin həyata keçirdiyi tədqiqat nəticələri yüksək dil ustalığı və yüksək motivasiya arasındakı bağlantıları göstərdi. Qardnerin reallaşdırdığı tədqiqatların nəticələri həmçinin irəli sürür ki, yüksək inteqrativ motivasiyalı şagirdlər ümumilikdə dil öyrənmə bacarıqlarına baxmayaraq motivasiya olunmamış şagirdlərdən daha yaxşı nəticə göstərirlər.

Buna baxmayaraq bu tədqiqat metodunun müxtəlif məhdudiyyətləri var. İlk olaraq razılaşmanın yalnız altı dərəcəsi və hisslərin yeddi dərəcəsi var. Bu kateqoriyaların məhdud sayları iştirakçıların həqiqi ideyalarının qeyri-dəqiq təklifinə səbəb ola bilər. İkinci olaraq bu ümumi kodlar (azacıq, güclü, orta dərəcədə) keyfiyyətlə bağlıdır və fərdlər arasında fərqlənən iştirakçıların subyektiv şərhinə səbəb ola bilər və bu da öz növbəsində sorğunun nəticələrini müqayisə edilə bilər etmir. Üçüncü olaraq Qardner digər motivasiya növlərini, məsələn, Ryan və Deki tərəfindən təklif edilən daxili və xarici motivasiyaları qəbul edir.

Qardnerin motivasiya nəzəriyyəsinə görə o, motivasiyanı hər hansı bir fərd yeni bir dil öyrənəndə həvəs və bu fəaliyyətdə yaşanan məmnunluq hissi kimi çatdırırdı. İnteqrativ və instrumental motivasiya ən çox təsiredici motivasiya növləridir. Qardner bildirirdi ki, inteqrativ oriyentasiya inteqrativ motivasiyanın əsas bir faktorudur. Güclü inteqrativ motivasiyası olan ikinci xarici dil öyrənən tarixi, mədəniyyəti, cəmiyyəti və hədəf dillə bağlı çoxlu digər aspektləri təbii olaraq öyrənməyə can atırlar. Buna görə də hər hansı bir xarici dili öyrənmək ikinci xarici dil öyrənən üçün zövq və məmnuniyyətdir. Gardner inanırdı ki, inteqrativ motivasiyanın ikinci xarici dil öyrənmə ilə mühüm əlaqəsi var. (Gardner, Robert, C., and Wallace: Attitudes in second language acquisition- 18)

NƏTİCƏ

İkinci xarici dil əldə etməyin uğuru bir çox faktorlardan asılıdır. Motivasiya onlar arasında ən vacib olanlardan biridir. Bu məqalədə dil öyrənmədə motivasiyanın rolu və motivasiyanın növləri haqqında ümumi məlumat əks etdirilmişdir. Eyni zamanda motivasiya haqqında Qardnerin motivasiya nəzəriyyəsi, Dorneyinin nəzəriyyəsi və başqa nəzəriyyələr barədə qısa və ümumi informasiya verilmişdir. Məqalədə qeyd edilən məlumatlar hər hansı bir xarici dil öyrənmək istəyən şəxsiyyətin adekvat şəkildə motivasiya edilməsi üçün əhəmiyyətli mənbə ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ajomshoa, L. And Sadighi, F. The Importance of Motivation in Second Language Acquisition. International Journal on Studies in English Language and Literature, 126-132
2. Deci, L.E., & Ryan, R.M. "Intrinsic motivation and self-determination in human behaviour" New York: Plenum Press (1985)

3. Dornyei, Zoltan. “Attitudes, orientations, and motivations in language learning: Advances in theory , research, and applications”. *Language learning* 53.S1(2003): 3-32
4. Dörnyei, zoltan. *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Routledge, 2014
5. Engin, A. O. *Second Language Learning Success and Motivation, Social Behavior and Personality*, 1035-1042
6. Gardner, Robert C. “ İntegrative motivation and second language acquisition” *Motivation and second language acquisition* 23.1 (2001): 1-19
7. Gardner, Robert C., and Wallace E. Lambert. “ Attitudes and motivation in second language learning” vol. Newbury: Rowley, 1972
8. Gardner, Robert C., and Wallace E. Lambert. “Motivational variables in second language acquisition ” *Canadian Journal of Psychology* 13.4 (1959):266
9. Saranraj, Loganathan, and Zafar Shahila. “ Motivation in Second Language Learning- A Retrospect” *International International İnterdisciplinary Research Journal* 4.1 (2016): 7-113
10. Tranquillo, Joseph, and Mona Stecker. “ Using intrinsic and extrinsic motivation in continuing professional education” *Surgical neurology international* 7.Suppl (2016): S197

(42)

Dr. Öğr. Üyesi Didem TÜRKOĞLU¹⁹¹

FIGÜRATİF YARATICI HAREKET GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME A STUDY ON FIGURATIVE CREATIVE MOVEMENT DEVELOPMENT

ÖZ

Motor yaratıcılık, hareket fikirlerinin üretimi ve kullanımını için bilişsel eylemi varsayan yaratıcı bir sürecin son ürünüdür. Figüratif yaratıcı hareket olarak adlandırılan çocukların motor yaratıcılığı, somutlaştırılmış nesnenin özelliklerinin (karakterler, eylemler, deneyimler) insan vücudunun ifade edici hareketleri ve yeniden yorumlaması yoluyla yansıtılmasıdır. Okul öncesi çağındaki çocukların figüratif yaratıcılığı, çocuğun hayal gücünün motor doğasına, görüntülerinin çocuk tarafından "kendi bedeni aracılığıyla" etkili bir şekilde oluşturulmasına dayanarak gelişir. Üretken etkinliklerin ürünleri olan, kalıplanabilen veya şekil verilebilen boya, kil, alçı gibi malzemelerin uygulanmasıyla oluşturulan resim, heykel, çizim gibi plastik sanatlarda yaratıcılığın aksine, anlık olan motor görüntülerin değerlendirilmesi zordur. Bu amaçla araştırmada, okul öncesi dönemde figüratif yaratıcı hareketin kuramsal temellerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada literatür taraması kullanılmış olup, konuya özgü kaynaklar figüratif motor hareketin doğası, gelişim süreci ve değerlendirme basamakları altında sistematik olarak sentezlenmiştir. Araştırma sonucunda, çocukların figüratif yaratıcı hareket gelişiminin desteklenmesine ilişkin öneriler literatür bulguları ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı hareket, motor yaratıcılık, figüratif hareket, motor beceri.

ABSTRACT

Motor creativity is the end product of a creative process that assumes cognitive action for the generation and use of movement ideas. Children's motor creativity, called figurative, is the reflection of the properties of the embodied object (characters, actions, experiences) through expressive movements and plasticity of the human body. Figurative creativity of preschoolers develops on the basis of the motor nature of the child's imagination, the effective creation of his images by the child "through his own body." However, unlike creativity in plastic arts such as painting, sculpture and drawing, which are products of productive activities and created by applying materials such as paint, clay and plaster that can be molded or shaped, it is difficult to evaluate motor images that are instantaneous. For this purpose, the research aimed to examine the theoretical foundations of figurative creative movement in the preschool period. A literature review was used in the research. Subject-specific resources are systematically presented under the nature of figurative motor movement, its development process and evaluation steps. As a result of the research, suggestions for supporting children's figurative creative movement development were discussed in the light of literature findings.

Keywords: Creative movement, motor creativity, figurative movement, motor skill.

¹⁹¹ Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Antalya, Türkiye, didem.turkoglu@alanya.edu.tr , 0000-0003-2866-598X

1.GİRİŞ

Yaratıcılık, insan yaşamının hemen her alanında insanın ilerlemesini kolaylaştırıcı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, gerçek yaşam yaratıcılığına ulaşmak; farklı düşünme veya içgörü gibi yaratıcı düşünmenin mümkün kıldığı özelliklere bağlıdır (Kaufman ve Beghetto, 2009). Erken çocukluk döneminde yaratıcı düşünmeyi kolaylaştırmanın en etkili yollarından biri motor aktivitelerdir. Hareket etmek, bebeklerin ve küçük çocukların dünyayı keşfetmelerinin ve öğrenmelerinin ilk ve en önemli yollarından biridir. Bu süreç onlar büyüdükçe ve geliştikçe devam eder (Dow, 2010; Karaca ve Aral, 2017; Wang, 2003). Her çocuk, gelişimi için oldukça önemli olan ve yaşam süresi boyunca geliştirmesi gereken yaratıcı potansiyelle doğar. Gardner, her çocuğun yaratıcı potansiyelle doğduğunu ve özellikle üç ila beş yaş arasının yaratıcılığın gelişimi için kritik yıllar olduğunu bildirmiştir (Cheung, 2008). Çocukların yaratıcı potansiyelinin desteklenmesi, psikolojik ve pedagojik bilimin temel sorunlarından biridir (Gorshkova, 2022; Tsompanaki, 2019). Bununla birlikte yaratıcılığın, erken çocukluk müfredatında önemli bir unsur olarak giderek daha fazla tanınmaya başlandığı ve çocukların yaratıcılığının geliştirilmesinin artık müfredatın temel yapı taşı olduğu açıktır.

Yaratıcılık içerisinde özelleşen bir alan olarak motor yaratıcılık, hareket fikirlerinin üretimi ve eleştirel düşünme için bilişsel eylemi varsayan yaratıcı bir sürecin son ürünüdür. Bu süreç motor tepkilerle ilgili mantıksal kararların oluşturulması için kullanılır (Cheung, 2008; Trevlas, Matsouka ve Zachopoulou, 2003). Motor yaratıcılık, bir uyarana karşı çok sayıda, orijinal ve işlevsel motor tepkiler üretme yeteneği olarak tanımlanabilir (Torrents Balagué, Ric ve Hristovski, 2021). Bu anlamda motor tepki, önceden belirlenmiş bir sorunu çözebilen veya insan vücuduyla bir fikir veya duyguyu ifade edebilen yeni bir motor model olabilir. Hem bilişsel hem de motor yaratıcılık akıcılık, esneklik ve özgünlük ölçümlerini içerir (Guilford, 1967'den akt. Marinšek ve Luckman, 2022).

Figüratif motor yaratıcılık, üretken etkinliklerdeki yaratıcılığın aksine değerlendirilmesi zor bir alandır. Üretken etkinliklerin ürünleri olan, kalıplanabilen veya şekil verilebilen boya, kil, alçı gibi malzemelerin uygulanmasıyla oluşturulan resim, heykel, çizim gibi plastik sanatlarda yaratıcılığın aksine, özellikle okul öncesi çocuklarda anlamlı olan motor plastik görüntülerin değerlendirilmesi zordur. Motor-plastik etkinliğin ürünleri olan görüntüler, özellikle doğaçlama yaratan okul öncesi çocuklar için anlamlıdır (Gorshkova, 2022; Thom, 2010). Okul öncesi dönemde çocuklara hareket dilinin kazandırılması temelinde gelişen figüratif motor yaratıcılık, çocukların sözsüz iletişim yöntemlerini geliştirmelerine de katkıda bulunur. Motor yaratıcılıkta birer sanatçı olan çocuklar, figüratif içerik taşıyan hareket kompozisyonlarının bestecisidir (Gorshkova, 2020). Ancak yaratıcı hareket yine de her erken çocukluk müfredatının ayrılmaz bir parçası değildir. Bu temel sorunun ilk ve en önemli sebebi; öğretmenlerin ve genel olarak toplumun, yaratıcı hareket ve dansa diğer gösteri sanatlarından daha az aşına olmasıdır. Bir diğer faktör ise, bazı öğretmenlerin yaratıcı hareket konusunda ilgi, bilgi ve deneyim eksikliğidir. Bu eksiklik, yaratıcı hareket etkinliklerini planlama ve uygulama konusunda öğretmenlerde yetersizlik duygusu oluşturabilir. Bu etkinlikte ana faaliyet araçlarının; çocuğun vücudunun ifade edici hareketleri ve plastisitesi olması, okul öncesi çocukların motor yaratıcılığı hakkında neden bu kadar az çalışma olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Yöntem

Araştırmada literatür taraması kullanılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen konuya özgü kaynaklar; figüratif yaratıcı hareketin doğası, okul öncesi dönemde gelişim süreci ve değerlendirilmesi basamakları altında sistematik olarak sentezlenerek sunulmuştur.

3. Figüratif Yaratıcı Hareket

Çocukların bedenleri aracılığıyla yaşadıkları deneyimlerin önemi her zaman gelişim psikolojisine dayanan ilerici eğitimin ilkesi olmuştur. Motor-plastik görüntü, somutlaştırılmış nesnenin özelliklerinin (karakterler, eylemler, deneyimler) insan vücudunun ifade edici hareketleri ve plastisitesi yoluyla yansıtılmasıdır. Figüratif yaratıcı hareket olarak adlandırılan çocukların motor yaratıcılığı, en çok çocuğun vücudunun sözlü rol yapma açıklamalarına eşlik etmeden ifade edici hareketleri ve plastisitesi yoluyla karakterlerin görüntülerini yaratmayı amaçlayan, okul öncesi çocukların özel bir sanatsal ve eğlenceli

aktivitesi olarak tanımlanır. Bir diğer ifadeyle, görüntünün düzenlenmesinin ifadesidir. Görüntüyü iletmenin motor-plastik yollarını ve düşüncenin duygusal olarak dışavurumcu performansını icat etmeyi içerir (Gorshkova, 2017; Thom, 2010).

Vygotsky'e göre okul öncesi çağındaki çocukların figüratif yaratıcılığı, çocuğun hayal gücünün motor doğasına, görüntülerinin çocuk tarafından "kendi bedeni aracılığıyla" etkili bir şekilde oluşturulmasına dayanarak gelişir. Karakterlerin görüntülerini ne kadar tam ve ayrıntılı bir şekilde somutlaştırırsa ve hareketlerin dilini kullanarak hayali bir olay örgüsü durumunu yeniden yaratırsa, üretken hayal gücü ve yaratıcılığı o kadar aktif bir şekilde gelişir. Figüratif motor yaratıcılığın göstergelerinin gelişimine, sadece okul öncesi çocukların yaş özellikleri değil, geleneksel anaokulu pratiğinin etkisinin sonucu da yansır. Okul öncesi çocuklarda figüratif motor yaratıcılığın çeşitli göstergeleri arasındaki önemli bir korelasyon, çocukların görüntüyü somutlaştırmada motor araçlara (hareketlerin dili) olan hakimiyeti ile yarattıkları görüntülerin ayrıntısı arasındadır. Bununla birlikte, okul öncesi çocuklar büyüdükçe, motor araçları daha az yaratıcı bir şekilde kullanırlar ve esas olarak eğitimden bilinen imajı somutlaştırmanın kültürel, ancak basmakalıp yollarını yeniden üretirler (Dow, 2010; Gorshkova, 2020b).

Zaporozhets (1986), insan motor becerilerinin içeriğinin iki yönüne vurgu yapmıştır: Esas olarak acil fizik motor eylemlerde ortaya çıkan operasyonel-teknik ve daha sık postural-tonik bileşenlerde ifade edilen kişisel-anlamsal yöndür (Akt. Gorshkova, 2017). Benzer şekilde, bir aktivite ürünü olarak motor-plastik görüntünün yapısal ve plastik ifadesinden bahsedilebilir. Bir görüntünün yapısal ifadesi, "belirli destekleyici unsurlar, aşamalar ve hareket yönü tarafından okunan" içeriği, bilgilendiriciliği olarak anlaşılır. Bir yandan kültürde genel kabul görmüş hareket dilinde, özellikle jestlerde var olur ve yetişkinler tarafından çocuğa aktarılır. Diğer taraftan yapısal ifade, çocuğun belirli bir hareketi ustalaşması ve benimsemesi sonucu - bir hareketin yapısını kültürel bir modele uygun olarak az çok açık bir şekilde yeniden üretme (ifade etme) ve böylece kişinin sözsüz mesajının içeriğinin başkaları tarafından anlaşılabilir olmasıdır. Görüntünün plastik ifadesi, onun tarafından iletilen mecazi duygunun içeriğine ve duygusal katılım derecesine bağlı olarak, çocuğun kaslarının gerginliğindeki az çok ince değişikliklerde, duruşların özelliklerinde kendini gösterir, bu içeriğin anlamı çocuk sanatçı tarafından oluşturulur. Bu nedenle, hareketlerin plastik ifadesi, bir yandan mevcut duygusal yaşamın kalitesi, hareketlerin anlamsal içeriği, diğer yandan çocuğun bireysel olarak deneyimlediğini başka bir kişiye aktarmanın az ya da çok oluşturduğu yeteneğidir. Plastisitenin değiştirilmesi (bilinçli bir anlamsal yük eklenmesi sonucu veya tersine, yetersiz ifade performansı nedeniyle) hareketin anlamını değiştirebilir ve hatta anlamını bozabilir. Plastik anlatım daha çok hareket dilinin bilişinin duygusal bileşenini yansıtır (Duffy, 2006; Gorshkova, 2017).

Çocukların figüratif motor yaratıcılığında görüntü iki şekilde ele alınır. Başlangıçta, çocuk için bir yetişkin tarafından dışarıdan verilen karakter özelliklerinin bir özelliği olarak görünür: Karakterin kendisi, içinde bulunduğu hayali bir durum, bir çocuğun yardımıyla ifade hareketlerinin görsel örneği veya bir sözlü hikayenin yardımı. Bu, çocuğun zihninde karakter hakkında birincil, çok parçalı ve eksik fikirlerin ortaya çıkmasına neden olur. Bununla birlikte, çocuk onu kendi vücudunun hareketlerinin yardımıyla somutlaştırmaya başladığında, o zaman bu durum çocuğun hayal gücünün motor doğası nedeniyle bütünsel bir görüntü temsili oluşturmanın ana mekanizması haline gelir. Bu yolla hangi motor-plastik yolların karakterin imajını iletilebileceği ve karakterin kendisinin hangi özelliklere (iç ve dış) sahip olduğunu değerlendirir. Fikir, yaratıcı bir görevin yerine getirilmesi için "programın" temelini oluşturur. Yürütme sürecinde, ek bulunan hareketler ve yeniden yorumlanan nüanslar sayesinde görüntü aynı anda değiştirilir ve ayrıştırılır. Sonuç olarak, karakterin görüntü temsili ve somutlaşma yolları zenginleştirilir, çocuğun yaratıcılığının sonucu haline gelir, görsel algı için izleyici tarafından erişilebilir (Gorshkova, 2017).

4. Okul Öncesi Dönemde Figüratif Yaratıcı Hareket Gelişimi

Yaratıcı düşüncüyü geliştirmenin en önemli yolu taklit eylemidir. Çocuklar ilk yaşlarından itibaren çevrelerindeki insanları taklit ederler ve bu eğilimden taklitçilik ve hayal gücü gelişir. Taklidi oyun, çocukların kopyalamasını veya taklit etmesini içerir. Başlangıçta bu bir deneyim sırasında meydana gelir. Örneğin bebekler, bakıcılarının yüz ifadelerini kopyalar. Daha sonra bu taklit, olay gerçekleştikten sonra yeniden

yapılandırılmasını içerir. Çocuklar oyuncak bebekle oynarken uyku rutinlerinde yer alan jest ve hareketleri kullanırlar. Büyüdükçe hayal etme yetenekleri oyunlarının doğasını etkiler. Yetişkinin yüzünü ellerinin arkasına sakladığı ve sonra yeniden yüzünü gösterdiği (ce-e) saklama oyunları, çocukları var olmayı hayal etmeye teşvik eder. Bu süreç; rol oynama, cansız nesnelere hayat verme veya hayali arkadaşlarla oynama gibi çeşitli etkinliklerle devam eder (Bauer ve Gilpin, 2022; Brown vd., 2017). Hayali oyun temaları günlük gerçekçi etkinlikleri (sosyodramatik oyun) veya gerçek hayattaki olasılıkların dışındaki temaları (fantastik oyun) temsil edebilir. Bu oyunlar, eylemlerin yeniden yapılandırılmasını ve içselleştirilmesini içerir. Çocuklar sadece gördüklerini kopyalamakla kalmaz, aynı zamanda kendi fikirlerini de ekler. İlişkisel rollere dayalı oyunlar, çocuklar geliştikçe ve oluşturulan anlatılar daha fazla karakter ve bölüm içerdikçe giderek daha karmaşık hale gelir (Bauer ve Gilpin, 2022; Duffy, 2006; Göncü, Patt ve Kouba, 2002). Yapılan araştırmalar bu oyunların erken çocukluk döneminde çocukların hayal ile gerçek arasında geçiş yaptığında bilişsel esneklik ve çalışma belleği gibi yürütücü işlev becerilerinin (Thibodeau-Nielsen vd., 2020) ve duyu düzenleme becerilerinin geliştirilmesinde (Lindsey ve Colwell, 2013) doğal bir bağlam olacağını ortaya koymaktadır.

Okul öncesi çocuklar, taklit hareketlerin iki türünde de giderek ustalaşırlar. Birinci tür figüratif hareketler; kendisini tanımlayan karakterin sürekli doğasında olan eylem ve hareketlerin belirlenmesidir. Bu hareketler; bir horozun kanatlarını çırpması, karganın tahılları gagalaması gibi betimsel taklit becerileridir. Bu aynı zamanda duyguları belirten (ağlama-gözyaşlarını silmek; neşe-dudakları gülümseme şeklinde uzatmak gibi), duygunun dışsal biçimini yeniden üreten, ancak yaşamadan gerçekleştirilen bir dizi hareketi de içerir ve bir görüntüye dönüşme yeteneğinin geliştirilmesinde başlangıç veya ara aşama için tipiktir. İkinci tür figüratif hareketler; hayali nesnelere eylemler gerçekleştirirken kullanılır. Örneğin, kartopu oynamak, iğne takmak veya dikiş dikmek gibi (Gorshkova, 2022). 3-4 yaşında, görsel-etkili düşünme bir çocuk için tipiktir; “bir şeyi başka bir şey aracılığıyla temsil etmek” için nesnelere yerine geçenlerle hareket eder (Gorshkova, 2019). 3 yaşında bir çocuk diğerlerinin nesneyle nasıl etkileşime girdiğine dikkat eder. Sembolik nesnelere rol yapma eylemlerinde bir yaşıtını veya bir yetişkini taklit eder. Başka birinin ne yaptığını görürse, farklı davranamaz, sadece aynı şeyi tekrar eder. İlerleyen yıllarda, bir akranının farklı bir rolde nasıl davrandığını görse bile, rol oynayabilir. Görünür (gerçek) ve anlamsal (görüntülerde temsil edilen) alanlar arasındaki bu tutarsızlık, çocuğu durumsal bağlantıdan kurtaran etkinlik olan oyunda hayali bir durum yaratmanın temeli haline gelir (Vygotsky, 1966’dan akt. Gorshkova, 2019).

3-4 yaşındaki bir okul öncesi çocuğu, karakter rolündeki bir yetişkinin “hüzününü” görünce gerçekten üzülebilir, çünkü hayali ve gerçek oyun planlarını ayıramaz. İlerleyen yıllarda, çocuk oyundaki hayali durum ile gerçeklik arasında giderek daha fazla ayırım yapar. Çocuklar hayali bir alanda yaşamaya başlarlar ve bu uzlaşmaları anlarlar. Çocuğun oyunda ikili bir konumu vardır: Aynı anda oyunun içinde, anlamsal alanında ve oyunun dışındadır (Cheung, 2008; Gorshkova, 2019). Örneğin oyun oynayan bir çocuk hasta gibi ağlar ama oyuncu gibi sevinir. Vygotsky’ye göre çocuk oyunundaki “çifte duygusal plan” sahnede bir karakter olarak “yaşayan” ve aynı zamanda içsel bir seyirci olarak oyununu izleyen, estetik deneyimleyen bir aktörün oyunculuğunu anımsatır (Gorshkova, 2019).

Özellikle 3-5 yaşındaki bir okul öncesi çocuğun, figüratif yaratıcılık sürecinde kendisini, yarattığı görüntüden ve kendi deneyimlerini tasvir edilen karakterin doğasında bulunan figüratif duygulardan ayırması zordur. Bu yaşta çocuk, oyundaki hayali durum ile gerçeklik arasında ayırım yapmaya yeni başlar ve görünür alanla katı bir bağlantıdan arınmış "anlamsal alandaki hareketi" şekillenme aşamasındadır (Boone ve Cunningham, 2001; Gorshkova, 2019). Dahası, figüratif sanat gibi bir etkinliğin özgünlüğü; çocuğun vücudunun, hareketlerinin hem maddi hem de bir görüntü yaratma aracı olduğu gerçeğinde yatmaktadır. Başka bir ifadeyle, çocuk sadece ifade edici hareketleri bir araç olarak kullanmamakta, aynı zamanda ilgi, göreve katılmaktan mutluluk duyma veya özgüven eksikliği gibi istemsiz motor-beden kendi duygularını da iletmektedir. Karakter, karakterin deneyimleri, çocuğun kendi spontane hareketlerini aktaran figüratif hareketler ve duygularını ifade eden hareketler, yaratıcı bir görevin yerine getirilmesi sırasında tek bir akışta birleştirilir (Gorshkova, 2019).

Figüratif yaratıcılığın gelişmesinde, 4-5 yaş arası özel bir yer tutar. Bu yaşta çocuklar, figüratif etkileşim yeteneğini bir görüntüye dönüştürmek için niteliksel olarak yeni fırsatlara sahiptir. 4-5 yaşlarına

geldiklerinde, diğere bireyler ve akran partnerlerle etkileşime girmeye daha fazla ilgi duyarlar. Bu da algılamalarına ve somutlaştırmalarına izin verir. Yeni fırsatların nedenleri, gelişen psikolojik neoplazmalardır. Bunların en önemlileri 3 ila 4 yaş arasında "konuya odaklanmaktan kendine odaklanmaya, gerçeklikle yeni bir etkileşim yolu arayışına" geçişle ilişkilidir. Neoplazmalar arasında hayal gücü, görsel-figüratif düşünme, iç bilinçli ve kişinin davranışının figüratif temsillere dayalı gönüllü olarak düzenlenmesinin ortaya çıkması vardır. Bu geçiş, en açık şekilde, çocuğun rol yapma eylemlerinin gerçekleştirilme şekline yönlendirilmesini gerektiren oyun etkinliğinde gerçekleşir. Bu dönemde rol yapma oyununun gelişiminin özelliklerine hitap etmek, onunla figüratif yaratıcılık arasındaki belirli bir benzerlikle açıklanmaktadır. Bu benzerlik, iki tür faaliyetin genel gelişim modellerini gösterir - bir rol varlığında, hayali bir durum; rol yapma eylemlerine dayalı figüratif temsiller yaratmak; rolün uygulanması ile bağlantılı olarak, amaç ve sonuçla ilgili kurallara uygunluk. 4-5 yaş arası çocuklar için tercih edilen oyun türü rol yapma oyunudur. Hayvanların davranışlarını zevkle taklit eder, oynadıkları role uygun hareket etmeye çalışırlar. 4-5 yaşlarında görsel-figüratif düşünme ortaya çıkar. Artık çocuk sadece nesnelere pratik eylemler temelinde düşünmez; oyuna insanlar, onların iç nitelikleri, ilişkileri hakkındaki fikirlerini yansıtmak için figüratif temsillerle çalışmaya başlar. Rolü alarak, yetişkini kendisiyle "yer değiştirir", onun gibi davranır, eylemlerin anlamsal koordinasyonuna dayanan içsel bir program olarak kendisi hakkında figüratif fikirler tarafından yönlendirilir (Bernshtein, 1997; Gorshkova, 2019). 4-5 yaş arası bir çocuğun oyununda, "anlamsal alanda hareket", görünür alanla katı bir bağlantıdan bağımsız (Vygotsky, 1966), birkaç karakterle olay örgüsü oynamayı mümkün kılar. Çocukların her biri kendi rolünü oynar, rollerini üstlenir ve oynadıkları rollerin özelliklerine göre birbirleriyle etkileşime girerler (Gorshkova, 2019).

Gorshkova (2020c) 3-6 yaş okul öncesi çocuklarda figüratif hareket gelişimini incelediği araştırmasında, çocuklardan sözlü olarak verilen bir olay örgüsünü anlamlı hareketler kullanarak aktarmasını istemiştir. Araştırmanın sonucunda temel alınan göstergeler ile gelişim düzeyleri arasında negatif bir korelasyon ortaya çıkmıştır. Yaratıcılığın bilişsel yönü olan görüntüleri somutlaştırmanın motor araçlarına, özellikle yaşamın 5. yılında daha aktif bir şekilde hâkim olunurken; yaratıcı göstergelerin kendisi, özellikle görüntünün düzenlenmesinin özgünlüğünün, yaşla birlikte azaldığı saptanmıştır. 6 yaşındaki çocuklar 4-5 yaşındakilerin aksine, motor araçları daha az yaratıcı bir şekilde kullanarak, bir imajı somutlaştırmanın kültürel ancak basmakalıp yollarını yeniden üretmişlerdir. Araştırmada özellikle görüntüyü somutlaştırma yollarının özgünlüğünde gözle görülür bir gecikme olduğu görülmüştür. Figüratif yaratıcılık göstergelerinin geliştirilmesindeki bu eşitsizlik, yalnızca okul öncesi çocukların yaş özelliklerini değil, aynı zamanda yönlendirilmemiş bir anaokulunun geleneksel eğitim uygulamasının özelliğine atfedilmiştir.

5. Figüratif Yaratıcı Hareketin Değerlendirilmesi

Her ne kadar çocukların sanatsal yaratıcılığı yetişkinlerin sanatına benzemese de yaratıcı görevlerin kompozisyonlarının temel sanat ilkeleri dikkate alınarak oluşturulması önemlidir. Mizansen kompozisyonu oluştururken olayın en geniş biçimde sunulması gerekir ve sanat alanında, kompozisyondaki bir olgunun karakteristik özelliği olan sürecin bağlantılarının ve aşamalarının bütünlüğü içinde ortaya çıkması gerekir. Sanat izleyiciyi etkileme gücüne bu şekilde ulaşır; çocukların figüratif yaratıcılığında hayali durumun bütünlüğü sağlanır (Gorshkova, 2017).

Figüratif yaratıcı hareketin değerlendirilmesi informal süreçler ile gerçekleştirilir. Verilen figüratif içeriğe göre çocuğun anlamlı hareketler oluşturması en temel gözlem ve değerlendirme yoludur. Değerlendirme konusu olan durum, olay veya kompozisyon örüntüsü bölümler halinde çocuğa sunulur, çocuğun kompozisyonda olup bitenleri hareketlerinin yardımıyla farklı yön ve şekillerde tasvir etmesi beklenerek, gerektiğinde çocuğun hareketi tasvir etmesini kolaylaştırıcı rehberlik sağlanır. Çocuğu yaratıcı hareket etmeye teşvik eden ifadeler ve sorular çocuğun görevi ne kadar kabul ettiğine dayalı olarak kısa veya daha kapsamlı olabilir. Gorshkova (2020) tarafından önerilen örnek bir kompozisyon örüntüsü ve değerlendirme kriteri şu şekilde planlanabilir:

"Bir zamanlar bir tavşan yaşamış (*Sanki bir tavşanmışsın gibi hareket et*)

Küçükmüş (*Küçük bir tavşanın nasıl hareket ettiğini göster*)

Ve çok komikmiş (*Bana bir tavşanın nasıl eğlendiğini göster*)
Bir gün ormanda yürüyüşe çıkmış (*Tavşanın nasıl yürüdüğünü göster*)
Aniden onunla bir kurt tanışmış (*Ne tür bir kurt olduğunu, nasıl hareket ettiğini göster*)
Ve tavşan korkmuş (*Tavşanın nasıl korktuğunu göster*)
Hatta ağlamış (*Bana göster*)
Sonra şunu düşünmüş: Neden ağlıyorum? (*Tavşanın nasıl düşündüğünü göster*)
Ve kendini savunmaya başlamış (*Kendini nasıl savunduğunu göster*)
Kurt bunu beklemiyormuş ve korkmuş (*Kurtun nasıl korktuğunu göster*)
Hatta ağlamış (*Nasıl ağladığını göster*)
Sonra kendini kurtarmak için koşmuş (*Kurtun tavşandan nasıl kaçtığını göster*)”

Figüratif yaratıcı hareketin değerlendirilmesinde kullanılacak temel ölçütler beş başlıkta incelenebilir. Bunlar; motor araçların kullanılması, motor hareketlerin yeterliliği, görüntünün detaylandırılması, figüratif içeriği aktarma yönteminin özgünlüğü ve görüntüye dönüşümdür (Gorshkova, 2020):

Motor araçların kullanılması; çocuğun hareketsiz durmasından başlayıp kademeli olarak içerik açısından uygun olmayan hareket kullanması, kültürel olarak kabul edilen anlamı tahmin edilebilen bir hareketin yanlış yeniden üretilmesi, belirli bir içeriği izleyiciye tanınabilir ve anlaşılır bir şekilde aktaran, kültürel olarak kabul edilmiş bir motor araç ve verilen içeriği aktaran ve izleyici için anlaşılır olan, bağımsız olarak icat edilmiş bir ifadeye doğru artan seviyede değerlendirilebilir.

Motor hareketlerin yeterliliği; hareket yerine yalnızca sözel ifadenin varlığı, ifade edilen hareketlerin karakter tarafından sözel ifadeyle öncesinde açıklanması, sözel ifade olmadan hareket esnekliği ve ifade çeşitliği ile çığlık atma gibi motor plastikteki sessiz görüntüye göre artan yaratıcılık bağlamında değerlendirilebilir.

Görüntünün detaylandırılması; karakterin eylemini şematik olarak gösteren yalnızca ellerle veya yalnızca mimiklerle yapılan tek hareketten, aynı anda kollar, bacaklar, vücut, kafa gibi karakterin ayrıntılı bir tek hareketini aktaran bir hareket kompleksi ve çeşitli karmaşık hareketlerden oluşan bir dizi, figüratif bir anlatımın bağlantılı dokusu bağlamında değerlendirilebilir.

Figüratif içeriği aktarma yönteminin özgünlüğü; aynı bölümü somutlaştırmada kullanılan basmakalıp hareketler, anlaşılmayan rastgele hareketler, aynı hareketi yaparken diğer akranlarda bulunmayan sıradışı bir dokunuş ve yaratıcı hareketler olarak değerlendirilebilir.

Görüntüye Dönüşüm: Çocuğun görüntüyü kendisinin dışında ifade etmesi (örneğin karakterin boyutunun avuç içi mesafeye gösterilmesi), karakterin esnekliğinin özelliklerini yansıtmayan hareketlerle ifade etmesi, görüntünün kısmi düzenlemesi (örneğin görüntü üzüntüyü aktarırken gözlerde neşe vardır), canlı duygusal-plastik dönüşümün varlığı değerlendirilir. En üst seviyede “tüm vücutla” figüratif hareketin bütünlüğü, plastisitenin tutarlılığı, yüz ifadeleri ve süresi esastır.

6. Sonuç ve Öneriler

Figüratif yaratıcı hareket, çocukların bedenlerini yaratıcı bir şekilde ifade etmelerine olanak sağlayarak motor yaratıcılığı ortaya çıkarır. Anaokulu deneyiminin önemli bir parçası olarak pek çok fırsat sunacak bu deneyim çocukların öğrenme yaşantılarına teorik ve pratik uygulama alanları bilinerek dâhil edilmelidir. Çocuklar figüratif yaratıcı hareket yoluyla beden kontrolünü geliştirmekle kalmayıp, hareket eyleminde derinlemesine düşünmeye, yaratıcı ifade gücüne ve bilişsel yaratıcı yapılandırmaya teşvik edilir (Dow; 2010; Gilbert 2015). Figüratif hareket veya etkileşimle ilgili hemen hemen her görevden veya alıştırmadan elde edilen materyal, hem hareketi oluşturma hem de uygulama yaratıcılığını geliştirmek için kullanılabilir. Okul öncesi öğretmeninin çocuklara hangi görevi verdiğini anlaması ve bunu metodolojik ve doğru bir şekilde sunması önemlidir (Gorshkova, 2017). Yeni alıştırmaların “deneme” ile başlaması en temel noktadır. İlk başta çocuklar henüz kelimeleri tam anlamıyla oluşturamayıp, yalnızca anlam açısından uygun hareketleri seçmeyi öğrenirler. Yani öncelikle mecazi içerik sözlü olarak verilir ve sorun ortaya atılır: Bu durum hareketle nasıl anlatılır? Çocuklara olası hareketleri önermemek, ancak genel olarak karakterin eylemlerinin veya duygusal

etkileşiminin anlamını belirlemek için sözlü yönergeler ve sorular üzerinde rehberlik etmek gerekir. Bu aşamada yetişkinin kendi hareketlerini takip etmesi, yanlışlıkla “çözüm” önermemesi açısından önemlidir. Çocuklar tarafından önerilen tüm çözümler ve olası seçenekler dikkate alınır alınmaz performansın ifadesini geliştirmeye geçilmelidir. Figüratif harekete "tüm vücut" dâhil edildiğinde ifade performansının örnekleri ortaya çıkmaya başlar. Öğretmen, çocukların en ufak başarılarını fark etmeli, onların dikkatini buna çekmeli, böylece en yaratıcı performansın nasıl elde edildiğinin daha iyi farkına varılmalıdır (Gorshkova, 2017).

Erken çocukluk uygulayıcıları çocukların oyunları sırasında yaratıcı temaları teşvik etmelidir. Okul yılı boyunca çocuklar kendi deneyimlerinden elde ettikleri görüntüleri veya kategorileri kullanarak kendi ifadelerini yaratmaları konusunda teşvik edilebilir. Örneğin yüzme ve su ile ilgili figüratif pozlar, bir çocuğun denizi ziyaret etmesinden sonra ortaya çıkabilir. Penguenlere hayran kalan bir çocuk, yoga çalışması sırasında penguen pozu sergileyebilir. Sınıf arkadaşları daha sonra bir sıra halinde durmaları gerektiğinde bu pozu kullanabilir ve uzayda hareket ederken, koridorda yürürken penguen pozlarını kullanmayı deneyimleyebilirler. Böylece, günlük rutin içerisinde çocuklar, kendileri için önemli olan görüntüleri, nesnelere veya kavramları temsil etmek için hem beden hem de dil becerilerini kullanan ortak bir sembolizm sistemi geliştirebilir (Thom, 2010). Öğretmenler bunu çocuklara, sınıfta bilişsel açıdan karmaşık ve zenginleştirici oyunları teşvik eden yaratıcı rehberlikleri, oyun alanları ve dekorlar sağlayarak yapabilirler. Dahası, çocukların bu tür oyunlardan faydalanmak için mutlaka yaratıcı oyuna yönelik doğal bir eğilime sahip olmaları gerekmez. Öğretmenler, çocukların katılımını teşvik etmek için çocuklara yönelik temalar kullanarak çocukları bu etkinliğe kısa bir süre ayırmaya teşvik edebilir (Bauer ve Gilpin, 2022). Shinkareva ve Tarkhanova (2021), hareketlerin ifade gücünü geliştirmeyi amaçlayan etkinliklerin düzenlenmesinde, iyi bir çevre düzenlemesinin etkili olduğunu belirtmektedir. Etkili bir öğrenme ortamı ve materyal olanakları, çocuklarda hareketlerin ifade edilebilirliğini geliştirmede önemlidir. Bu nedenle verimli bir etkinlik için öğretmenin, öğrenme merkezlerine yeni materyaller sunması ve öğrenme ortamını çeşitli açık uçlu materyallerle desteklemesi sağlanabilir.

TEŞEKKÜR

Moskova Devlet Psikoloji ve Eğitim Üniversitesi, Okul Öncesi Pedagoji ve Psikoloji Bölümü Başkanı, Doç. Dr. Elena V. Gorshkova'ya orijinal dilde yayımladığı ilgili alan çalışmaları paylaşımı ve destekleri için; çevirilerin kavramsal karşılıklarında değerli yorumları ve geri bildirimleri için Prof. Dr. Münevver Can Yaşar'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

1. Bauer, R. H., & Gilpin, A. T. (2022). Imaginative children in the classroom: Mixed-methods examining teacher reported behavior, play observations and child assessments. *Early Education and Development*, 34(2), 449-468. <https://doi.org/10.1080/10409289.2021.2024111>
2. Boone, R. T., & Cunningham, J. G. (2001). Children's expression of emotional meaning in music through expressive body movement. *Journal of nonverbal behavior*, 25, 21-41. <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1006733123708>
3. Brown, M. M., Thibodeau, R. B., Pierucci, J. M., & Gilpin, A. T. (2017). Supporting the development of empathy: The role of theory of mind and fantasy orientation. *Social Development*, 26(4), 951-964. DOI:10.1111/sode.12232
4. Cheung, R. H. P. (2008). Designing movement activities to develop children's creativity in early childhood education. *Early Child Development and Care*, 180(3), 377-385. <https://doi.org/10.1080/03004430801931196>
5. Dow, C. B. (2010). Young children and movement: The power of creative dance. *YC Young Children*, 65(2), 30. <https://www.proquest.com/openview/dc42510b5dd7c96897833359a31ed46e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=27755>

6. Duffy, B. (2006). *Supporting creativity and imagination in the early years*. McGraw-Hill Education (UK).
7. Gilbert, A. G. (2015). *Creative dance for all ages*. Human Kinetics.
8. Gorshkova, E. V. (2017). On the development of figurative-plastic creativity in preschoolers: Questions of theory and practice. *Modern Preschool Education Theory and Practice*, 7, 29–37. (in Russian). <https://sdo-journal.ru/journalnumbers/gorshkova-ev-o-razviti-i-obrazno-plasticheskogo-tvorchestva-u-doshkolnikov-voprosy-teorii-i-praktiki.html>
9. Gorshkova, E. V. (2018). The development of character creativity in children at age 3-4. *Theory and practice*, 2, (84), 4-13. (in Russian). <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitiie-obrazno-%20plasticheskogo-%20tvorchestva-u-detey-4-5-let>
10. Gorshkova, E. V. (2019). The development of figurative and plastic creativity in children 4–5 years old. *Modern Preschool Education Theory and Practice*, 6(96), 24-34. (in Russian). <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitiie-obrazno-plasticheskogo-tvorchestva-u-detey-4-5-let>
11. Gorshkova, E. V. (2020). Assessment of creative movement in preschool children. *Психологическая Наука И Образование Psychological Science And Education*, 25(3), 31. (in Russian). https://psyjournals.ru/files/114708/pse_2020_n3.pdf#page=32
12. Gorshkova E.V. (2020b). Peculiarities of embodiment of the propulsion-plastic image by children at age 5–7 in creative tasks. *Preschool Education Today*. 2(14), 28–37. (in Russian). DOI: 10.24411/1997-9657-2019-10066
13. Gorshkova E.V. (2020c). Diagnostics of figurative and plastic creativity of preschool children. *Psychological science and education*. 25(3), 30–39. (in Russian). DOI: 10.17759/pse.2020250303
14. Göncü, A., Patt, M. B., & Kouba, E. (2002). *Understanding young children's pretend play in context*. Blackwell handbook of childhood social development, 418-437.
15. Karaca, N. H., & Aral, N. (2017). Investigation of the Effect of Creative Relaxation Exercises on Preschoolers' Self-concept and Motor Creativity. *Journal of Theoretical Educational Science*, 10(1), 146-169. DOI number: <http://dx.doi.org/10.5578/keg.27768>
16. Kaufman, J. C., & Beghetto, R. A. (2009). Beyond big and little: The four C model of creativity. *Review of General Psychology*, 13(1), 1–12. <https://doi.org/10.1037/a0013688>
17. Lindsey, E. W., & Colwell, M. J. (2013). Pretend and physical play: Links to preschoolers' affective social competence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 59(3), 330-360. <https://www.jstor.org/stable/10.13110/merrpalmquar1982.59.3.0330>
18. Marinšek, M., & Lukman, N. (2022). Teaching strategies for promoting motor creativity and motor skill proficiency in early childhood. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 35(1), 2645-2653. DOI: 10.1080/1331677X.2021.1974306
19. Shinkareva, N.A., & Tarkhanova, V.S. (2021). Organizational-pedagogical conditions for the development of movement expressive in dancing activities in children of the sixth year of life. *Baltic Humanitarian Journal*, 4(37), 161-164. (in Russian). <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-pedagogicheskie-usloviya-razvitiya-vyrazitelnosti-dvizheniy-v-tantsevalnoy-deyatelnosti-u-detey-shestogo-goda>
20. Thibodeau-Nielsen, R. B., Gilpin, A. T., Nancarrow, A. F., Pierucci, J. M., & Brown, M. M. (2020). Fantastical pretense's effects on executive function in a diverse sample of preschoolers. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2020.101137>
21. Thom, L. (2010). From simple line to expressive movement: The use of creative movement to enhance socio-emotional development in the preschool curriculum. *American Journal of Dance Therapy*, 32(2), 100-112. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10465-010-9090-2>
22. Torrents, C., Balagué, N., Ric, Á., & Hristovski, R. (2021). The motor creativity paradox: Constraining to release degrees of freedom. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 15(2), 340–351. <https://doi.org/10.1037/aca0000291>

23. Trevlas, E., Matsouka, O., & Zachopoulou, E. (2003). Relationship between playfulness and motor creativity in preschool children. *Early Child Development and Care*, 173(5), 535-543. <https://doi.org/10.1080/0300443032000070482>
24. Tsompanaki, E. (2019). The effect of creative movement-dance on the development of basic motor skills of pre-school children. *Rev. Eur. Stud.*, 11, 29. doi:10.5539/res.v11n2p29
25. Wang, J. H. T. (2003). *The effects of a creative movement program on motor creativity of children ages three to five*. Annual Meeting of the American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance (April 1-5, 2003) <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED479276.pdf>
26. Vidoni, C., Lorenz, D. J., & de Paleville, D. T. (2014). Incorporating a movement skill programme into a preschool daily schedule. *Early Child Development and Care*, 184(8), 1211-1222. <https://doi.org/10.1080/03004430.2013.856895>

(43)

Selçuk AYDOĞAN¹⁹²; Mustafa GÜVEN¹⁹³; Serpil AYDOĞAN¹⁹⁴; Orhan POLAT¹⁹⁵; Fatih BOZKUŞ¹⁹⁶

**BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIFLARDA GÖREV YAPAN SINIF ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİ YETERLİLİKLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH TO DETERMINE THE CLASSROOM MANAGEMENT COMPETENCIES OF CLASSROOM TEACHERS WORKING IN UNITED CLASSES**

ÖZ

Öğretmen, öğrenci ve derslik sayısının azlığı sebebiyle daha çok köylerde ve kırsal kesimlerde yaygın olarak görülen birleştirilmiş sınıf uygulamasının, yakın gelecekte de varlığını devam edeceği ön görülmektedir. Bu nedenle araştırmamızın amacı, birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliliklerinin ortaya koymak ve bu yeterliliğin bazı değişkenlere göre nasıl farklılaştığını belirlemek olmuştur. 2022-2023 eğitim-öğretim yılında ülkemizin güneydoğusunda bulunan bir ilçede tüm birleştirilmiş sınıflı okullarda görev yapan 30 birleştirilmiş sınıf öğretmeni üzerine yapılan araştırma doğrultusunda sınıf yönetimi yeterlilik ölçeği kullanılmıştır. Ölçme aracından elde edilen veriler tarama yöntemiyle SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliliklerinin yüksek olduğu ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca hizmet içi eğitimlerin fiziksel düzeni sağlama ve zaman yönetimiyle anlamlı farklılaştığı ancak öğretim yönetimi, sınıf içi ilişkileri ve davranış geliştirme ile anlamlı farklılaşmadığı sonucuna varılan araştırmamızda, birleştirilmiş sınıf uygulaması olan okullara atanan öğretmenlerin göreve başlamadan önce birleştirilmiş sınıf yönetimine ilişkin hizmet içi eğitimlere zorunlu olarak tabi tutulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf öğretmenleri, Birleştirilmiş sınıf uygulaması, Yeterlilik.

ABSTRACT

It is predicted that the multi-grade classroom practice, which is more common in villages and rural areas due to the low number of teachers, students and classrooms, will continue to exist in the near future. For this reason, the aim of our research was to reveal the classroom management competencies of teachers working in multigrade classes and to determine how this competency differs according to some variables. The classroom management competency scale was used in the research conducted on 30 multigrade teachers working in all multigrade schools in a district located in the southeast of our country in the 2022-2023 academic year. The data obtained from the measurement tool was analyzed using the SPSS program by scanning method. As a result of the research, it was determined that teachers' classroom management competencies were high and did not differ significantly according to gender. In addition, in our research, which concluded that in-service trainings differ significantly with maintaining physical order and time management, but do not differ significantly with teaching management, classroom relations and behavioral development, teachers assigned to schools with multi-grade classroom practice are required to undergo in-service training on multi-grade classroom management before starting their duties. It is recommended.

Keywords: Classroom teachers, Multigrade classroom application, Competency.

¹⁹² Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlanması ve Ekonomisi yüksek Lisans Mezunu, selcukaydogan23@gmail.com, 0009-0006-9909-0545

¹⁹³ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı, Sınıf Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, mustafagvn73@gmail.com, 000-0002-7462-9835

¹⁹⁴ Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlanması ve Ekonomisi yüksek Lisans Mezunu, serpilaydogan023@gmail.com, 0009-0000-0574-8155

¹⁹⁵ Dicle Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü Mezunu, orhanpolat99@hotmail.com, 0009-0009-9719-9872

¹⁹⁶ Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlanması ve Ekonomisi yüksek Lisans Mezunu, fatihbozkuss@hotmail.com, 0009-0005-8943-8424

GİRİŞ

Birleştirilmiş sınıf, farklı seviyelerdeki öğrencilerin tek bir öğretmenin sorumluluğunda olduğu sınıflardır (Little, 1995, Akt; Karakuş, 2019). Birleştirilmiş sınıf uygulamasının nedeni olarak yerine göre öğrenci ve derslik sayılarındaki azlık, yerine göre de öğretmen sayılarındaki yetersizlik olarak görülebilmektedir. Birleştirilmiş sınıflarda öğretim, farklı seviyelerdeki tek bir sınıftaki öğrencilerin ayrı çalışmalar yaptığı bir uygulama (Çınar, 2004) olmakla birlikte bu uygulamaya daha çok kırsal kesimlerde ya da nüfusu az olan köylerde rastlanmaktadır (Erdem, 2004; Akt, Bilir, 2008).

Birleştirilmiş sınıf öğretiminde görev alan sınıf öğretmenleri, eğitim ve öğretim hayatı yeni başlayan öğrencilere başta okuma ve yazma olmak üzere onlara, ilkokuldan mezun olabilecek düzeyde temel bilgiler veren kişi olarak tanımlanmaktadır. Sınıf öğretmeni birleştirilmiş sınıf öğretimi sistemiyle en az 2 farklı en fazla (2012/2013 eğitim öğretim yılına kadar 5) 4 farklı sınıfa aynı zaman diliminde eğitim vermektedir. Dolayısıyla anlama ve kavrama düzeyleri farklılık arz eden öğrenci gruplarına aynı anda farklı uygulamalarda bulunmak karmaşık olmakla birlikte zor bir süreç olabilmektedir (Yıldırım ve Amaç, 2020). Bu süreci yönetebilmek sınıf öğretmenin sınıf yönetimi beceri düzeyi ile ilişkili olmakla birlikte sınıf yönetimi kavramını ön plana çıkarmaktadır (Ocakcı ve Samancı, 2019). Bu kapsamda sınıf yönetimi, sınıf öğretmeni tarafından belirli kurallar çerçevesinde eğitim ve öğretim sürecinin verimli kullanılmasıyla sınıf düzeninin sağlanması olarak ifade edilmektedir. (Çelik, 2003; Akt, Akkaya, 2011).

Birleştirilmiş sınıf uygulaması neredeyse ülkemizin tüm illerinde görüldüğu MEB (2005) kaynaklarında belirtilmiştir. Bu doğrultuda birleştirilmiş sınıf öğretiminin en fazla olduğu bölgeler sırasıyla Güneydoğu Anadolu (%63), Doğu Anadolu (%62), Karadeniz (%56), İç Anadolu (%36), Ege ve Akdeniz (%35) ve Marmara (%18) bölgeleri şeklinde (Karakuş, 2019). Tablodaki veriler, ülkemizde birleştirilmiş sınıf öğretimi uygulamasının daha uzun yıllar kendini hissettireceğinin kanıtı niteliğindedir. Bu kapsamda Öztürk (2007), birleştirilmiş sınıf uygulamasını bir problem olarak görmek yerine nasıl daha etkin ve verimli hale getirilmesine yönelik çalışmaların yapılması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca birleştirilmiş sınıf uygulaması yapısı itibariyle farklı yaş aralığında olan öğrenci gruplarından oluşması sebebiyle onlar arasındaki bilgi paylaşımı, yardımlaşmayı, birbirinden öğrenmeyi ve sorumluluk bilincini arttırmaktadır (Akbaşlı ve Pilten, 1997, Akt: Al, 2019). Bu bağlamda birleştirilmiş sınıf uygulamalarında etkin rol alması sebebiyle sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterliliklerinin araştırılması çalışma konumuzun seçiminde belirleyici rol oynamıştır. Bu sebeple sınıf öğretmenlerinin, birleştirilmiş sınıf yönetimi yeterliliklerini ne düzeyde gördüklerini ve bu yeterlilik düzeylerinin bazı değişkenlere göre nasıl farklılaştığını belirlemek amacıyla aşağdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilik düzeylerine ilişkin görüşlerini,
2. Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilik düzeylerinin cinsiyet, hizmet yılı ve aldığı eğitime göre nasıl farklılaştığını belirlemek amaçlanmıştır.

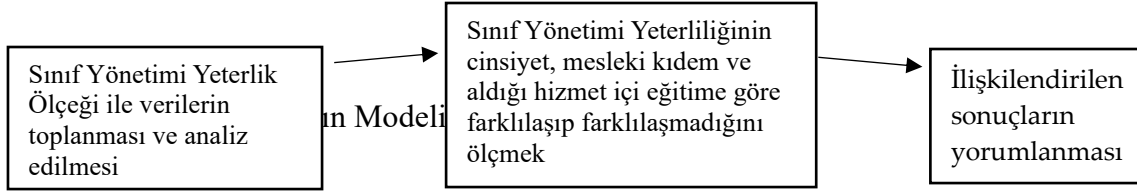
Robotik gelişmelerin ve yapay zekânın gündemde olduğu gelişmelerin yaşandığı bu küresel düzende en önemli unsur, insan eğitiminde rol alan öğretmenin yeterliliği ve öğretimine dair uygulanan eğitim sistemidir. Sosyal yapının ve ekonomik koşulların oluşturduğu eğitim sisteminin bir sonucu olan birleştirilmiş sınıf uygulamasının etkililiğinde rol alan sınıf öğretmenlerinin yeterlilik düzeylerine ilişkin görüşlerine dikkat çekmek açasından çalışmamız önemlidir. Böylelikle sınıf öğretmenlerinin birleştirilmiş sınıf yönetimi yeterliliğini, yeterliliğine ilişkin olası sorunları ve bu sorunlara dair çözüm önerilerini tartışmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın amacı doğrultusunda birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliliklerini ortaya koymak ve bu yeterliliğın bazı değişkenlere göre nasıl farklılaştığını ölçmek adına tarama modelinde yararlanılmıştır. Karasar'a göre (2011) tarama modeli, geçmişte var olan ve hala devam

eden bir durumu betimlemek için evrenin tümü ya da ondan oluşan örneklem üzerinde tarama yapılmıştır (Akkaya,2011).

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini ülkemizin güneydoğusunda bulunan bir ilçesinde 2022-2023 eğitim-öğretim yılında birleştirilmiş sınıflı okullarda görev yapan 30 birleştirilmiş sınıf öğretmeni oluşturmakta olup değerlendirme verdikleri cevaplar üzerinden sağlanmıştır.

3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve Çetin (2009) tarafından geliştirilen 47 madde ve 5 alt boyuttan oluşan sınıf yönetimi yeterlilik ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin alt boyutları fiziksel düzeni sağlama, öğretim yönetimi, zaman yönetimi, sınıf içi ilişkileri düzenleme, davranış geliştirme ve düzenleme şeklinde olup araştırmanın verileri 5'li Likert tipi ölçek (1=her zaman, 2=sık sık, 3=ara sıra, 4=nadiren, 5=hiçbir zaman) kullanılarak değerlendirilmiştir. Ölçek genel ve alt puanları 1 ile 5 arasında değişmektedir. Çetin (2009) tarafından geliştirilen sınıf yönetimi yeterlik ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,94'tür. Bu araştırma için bulunan Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,96 olarak yüksek bulunmuştur.

Tablo 1. Araştırmamızın Sınıf Yönetimi Yeterlilik Ölçeğine İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Cronbach's Alpha	Soru sayısı (N)
,964	47

4. Veri Toplama Süreci

Birleştirilmiş sınıf öğretimi sistemiyle görev yapan sınıf öğretmenlerine yüz yüze uygulanan anket her bir katılımcı için yaklaşık 10 dk sürmüş ancak okullara ulaşım konusunda yaşanan sıkıntıdan dolayı verilerin toplanması 1 aylık bir sürede tamamlanmıştır.

5. Veri Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS for Windows 26.0 programı kullanılmıştır. Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin ölçekten aldıkları puanların ortalamaları hesaplanarak Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerleri ile Shapiro Wilk testlerinin yardımıyla veri setinin normal dağılım göstermediğine karar verilmiştir. Normal dağılım göstermeyen araştırmamızda Mann-Whitney U testi kullanılarak değişkenler arasında anlamlı farklılık olup olmadığının analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma problemleri doğrultusunda elde edilmiş bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin bazı değişkenlere göre dağılımı Tablo 1. sunulmuştur.

Tablo 1. Birleştirilmiş sınıfta görev yapan öğretmenler sayılarının Cinsiyet, Mesleki Kıdem ve Aldığı eğitime Göre Dağılımı

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	20	66,7
	Erkek	10	33,3
	Toplam	30	100
Mesleki Kıdem	1 -2 yıl	13	43,3
	3 - 4 yıl	12	40,0
	5 ve üstü	5	16,7
	Toplam	30	100
Aldığı Hizmet İçi Eğitim	Evet	10	66,7
	Hayır	20	33,3
	Toplam	30	100

Araştırmaya katılan birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterliliklerinin belirlenmesine dair uygulanan ölçekten aldıkları ortalama puanlar boyut kategorisine göre hesaplanmıştır. Elde edilen betimsel bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Sınıf Yönetimi Yeterlilik Ölçeği ve Alt Boyutlarına Ait Puanların Betimsel İstatistikleri

	N	\bar{x}	Ss
SINIF YÖNETİMİ YETERLİLİK ÖLÇEĞİ	30	4,61	,34
<i>Fiziksel Düzeni Sağlama</i>	30	4,47	,41
Öğretim Yönetimi	30	4,62	,36
Zaman Yönetimi	30	4,61	,31
Sınıf içi İlişkileri Düzenleme	30	4,72	,31
Davranış Geliştirme ve Düzenleme	30	4,49	,48

Tablo 2'de görüldüğü üzere; genel ortalamalarının (\bar{x} =4,61) oldukça yüksek düzeyde (4,21-5,00) olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Yeterlilik Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların fiziksel düzeni sağlama (\bar{x} =4,47), öğretim yönetimi (\bar{x} =4,62), zaman yönetimi (\bar{x} =4,61), sınıf içi ilişkileri düzenleme (\bar{x} =4,72) ve davranış geliştirme ve düzenleme (\bar{x} =4,49) olarak yüksek düzeyde (4,21-5,00) olduğu görülmektedir.

Araştırmamızda ortalamaları alınan boyutların normallik değerine bakılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

1. Fiziksel düzeni sağlama

Araştırmada fiziksel düzeni sağlama boyutunun normallik analizi incelenmiştir. Buna göre Tests of Normality değeri; skewness (çarpıklık)= -,636, kurtosis (basıklık)=-,248 olarak bulundu. Dolayısıyla çarpıklık ve basıklık değerimize göre (-1,00 ve +1,00 arasında) normal dağılımın bulunmadığı görülmüştür. Yine normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri incelenmiştir. Buna göre Kolmogorov-Smirnov sig. değeri= ,051 olarak Shapiro-Wilk sig. değeri= ,042 olarak bulunmuştur. Katılımcı sayımız 50 kişinin altında olduğundan Shapiro-Wilk sig. değeri baz alınarak (p<0,05) normal dağılımadığı görülmektedir.

2. Öğretim Yönetimi

Araştırmada öğretim yönetimi boyutunun normallik analizine incelenmiştir. Buna göre Tests of Normality değeri; skewness (çarpıklık)= -,636, kurtosis (basıklık)=-1,131 olarak bulundu. Dolayısıyla çarpıklık ve basıklık değerimize göre (-1,00 ve +1,00 arasında) normal dağılımın bulunmadığı görülmüştür. Yine normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri incelenmiştir. Buna göre Kolmogorov-Smirnov sig. değeri= ,001 olarak Shapiro-Wilk sig. değeri= ,000 olarak bulunmuştur. Katılımcı sayımız 50 kişinin altında olduğundan Shapiro-Wilk sig. değeri baz alınarak ($p<0,05$) normal dağılmadığı görülmektedir.

3. Zaman Yönetimi

Araştırmada zaman yönetimi boyutunun normallik analizine incelenmiştir. Buna göre Tests of Normality değeri; skewness (çarpıklık)= -,657, kurtosis (basıklık)=-,850 olarak bulundu. Dolayısıyla çarpıklık ve basıklık değerimize göre (-1,00 ve +1,00 arasında) normal dağılımın bulunmadığı görülmüştür. Yine normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri incelenmiştir. Buna göre Kolmogorov-Smirnov sig. değeri= ,010 olarak Shapiro-Wilk sig. değeri= ,001 olarak bulunmuştur. Katılımcı sayımız 50 kişinin altında olduğundan Shapiro-Wilk sig. değeri baz alınarak ($p<0,05$) normal dağılmadığı görülmektedir.

4. Sınıf İçi İlişkileri Düzenleme

Araştırmada sınıf içi ilişkileri boyutunun normallik analizine incelenmiştir. Buna göre Tests of Normality değeri; skewness (çarpıklık)= -1,168 olarak, kurtosis (basıklık)=-,418 olarak bulundu. Dolayısıyla çarpıklık ve basıklık değerimize göre (-1,00 ve +1,00 arasında) normal dağılımın bulunmadığı görülmüştür. Yine normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri incelenmiştir. Buna göre Kolmogorov-Smirnov sig. değeri= ,000 olarak Shapiro-Wilk sig. değeri= ,000 olarak bulunmuştur. Katılımcı sayımız 50 kişinin altında olduğundan Shapiro-Wilk sig. değeri baz alınarak ($p<0,05$) normal dağılmadığı görülmektedir.

5. Davranış Geliştirme ve Düzenleme

Araştırmada davranış geliştirme ve düzenleme boyutunun normallik analizine incelenmiştir. Buna göre Tests of Normality değeri; skewness (çarpıklık)= -,577, kurtosis (basıklık)=-,758 olarak bulundu. Dolayısıyla çarpıklık ve basıklık değerimize göre (-1,00 ve +1,00 arasında) normal dağılımın bulunmadığı görülmüştür. Yine normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri incelenmiştir. Buna göre Kolmogorov-Smirnov sig. değeri= ,063 olarak Shapiro-Wilk sig. değeri= ,002 olarak bulunmuştur. Katılımcı sayımız 50 kişinin altında olduğundan Shapiro-Wilk sig. değeri baz alınarak ($p<0,05$) normal dağılmadığı görülmektedir.

Son olarak Birleştirilmiş sınıfta görev yapan sınıf öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Yeterliliklerinin normallik değerlerine bakılmıştır. Buna göre Tests of Normality değeri; skewness (çarpıklık)= -,664 olarak, kurtosis (basıklık)=-,716 olarak bulundu. Dolayısıyla çarpıklık ve basıklık değerimize göre (-1,00 ve +1,00 arasında) normal dağılımın bulunmadığı görülmüştür. Yine normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri incelenmiştir. Buna göre Kolmogorov-Smirnov sig. değeri= ,134 olarak Shapiro-Wilk sig. değeri= ,008 olarak bulunmuştur. Katılımcı sayımız 50 kişinin altında olduğundan Shapiro-Wilk sig. değeri baz alınarak ($p<0,05$) normal dağılmadığı görülmektedir.

Dolayısıyla normal dağılım göstermeyen araştırma verilerimizin analizine Mann Whitney U testi yapılarak test edilmiştir. Mann-Whitney U testi, bağımsız iki grubun karşılaştırılması için kullanılan parametrik olmayan bir testtir. Buna göre;

Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlik ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyet değişkenine göre dağılımı Tablo 3’de sunulmuştur.

Cinsiyet			N	so	st	u	z	p
Sınıf Yönetimi Yeterlilik Ölçeği	Kadın		20	16,00	320,00	90,0	-,441	,659
	Erkek		10	14,50	145,00			
Fiziksel Düzeni Sağlama	Kadın		20	15,85	317,00	93,0	-,311	,756
	Erkek		10	14,80	148,00			
Öğretim Yönetimi	Kadın		20	15,80	316,00	94,0	-,267	,789
	Erkek		10	14,90	149,00			
Zaman Yönetimi	Kadın		20	17,35	347,00	63,0	-1,669	,095
	Erkek		10	11,80	118,00			
Sınıf içi İlişkileri Düzenleme	Kadın		20	16,05	321,00	89,0	-,492	,623
	Erkek		10	14,40	144,00			
Davranış G. ve D.	Kadın		20	15,35	309,50	99,5	-,134	,893
	Erkek		10	15,80	155,50			

Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilik düzeylerinin ve alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre; cinsiyet değişkeninin, sınıf yönetimi yeterliliğiyle ($p=,659$), alt boyutlardan fiziksel düzeni sağlamaya ($p=,756$), öğretim yönetimiyle ($p=,789$), zaman yönetimiyle ($p=,095$), sınıf içi ilişkileri düzenlemeyle ($p=,623$) ve davranış geliştirme ve düzenlemeyle ($p=,893$) istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmadığı tespit edilmiştir. ($p>0,05$)

Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlik ölçeğinden aldıkları puanların aldığı hizmet içi eğitim değişkenine göre dağılımı Tablo 4’de sunulmuştur.

Aldığı Hizmet İçi Eğitim			N	so	st	u	z	p
Sınıf Yönetimi Yeterlilik Ölçeği	Evet		10	19,95	199,50	55,5	-1,964	,050
	Hayır		20	13,28	265,50			
Fiziksel Düzeni Sağlama	Evet		10	20,40	204,00	51,0	-2,175	,030
	Hayır		20	13,05	261,00			
Öğretim Yönetimi	Evet		10	19,45	194,50	60,5	-1,759	,079
	Hayır		20	13,53	270,50			
Zaman Yönetimi	Evet		10	19,95	199,50	55,5	-2,007	,045
	Hayır		20	13,28	265,50			
Sınıf içi İlişkileri Düzenleme	Evet		10	19,05	190,50	64,5	-1,589	,112
	Hayır		20	13,73	274,50			
Davranış G. ve D.	Evet		10	18,40	185,00	71,0	-1,297	,195
	Hayır		20	14,05	280,00			

Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin birleştirilmiş sınıf yönetimiyle ilgili aldıkları hizmet içi eğitimlerinin fiziksel düzeni sağlama ($p=,030$) ve zaman yönetimi ($p=,045$) ile anlamlı farklılaştığı ($p<0,05$) tespit edilmiş olup öğretim yönetimi ($p=,079$), sınıf içi ilişkileri ($p=,112$) ve davranış geliştirme ve düzenleme ile ($p=,195$) istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmadığı saptanmıştır. ($p>0,05$).

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliliklerini ölçtüğümüz ve bu yeterliliğin bazı değişkenlere göre nasıl farklılaştığını test ettiğimiz araştırmamızda önemli bulgulara rastlanmıştır. Buna göre birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilikleri ve alt boyutlarına ait fiziksel düzeni sağlamaya, öğretim yönetimine, zaman yönetimine, sınıf içi ilişkileri düzenlemeye ve davranış geliştirmeye dair ortalama puanların oldukça yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Ocakçı ve Samancı

(2019)'nın yaptığı araştırmada da birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilikleri ve alt boyutlarının ortalama puanları yüksek bulunmuştur.

Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterliliğine ilişkin alt boyutlarının ortalama puanları arasında önemli bir farklılık olmamakla birlikte en yüksek düzeyde olan sınıf içi ilişkileri düzenleme olmuştur. Pratt (1986), birleştirilmiş sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin hoşgörülü, destekleyici ve işbirlikçi davranışlar sergiledikleri ve okul ilişkilerinde pozitif yönelimli oldukları belirtmiştir (Ocakcı ve Samancı, 2019). Bunun yanı sıra en düşük ortalamaya sahip alt boyut ise öğretim yönetimidir. İyi bir öğretim yönetimi için dersin iyi planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi gerekmekte olup bu durum, birleştirilmiş sınıflarda birkaç sınıf düzeyinin bir arada olması sebebiyle zorlaştırabilmektedir.

Araştırmada öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliliklerinin, cinsiyet değişkeniyle anlamlı farklılık göstermediği elde ettiğimiz diğer bir bulgudur. Buna göre alan yazında öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliliklerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılaşmadığını belirten çalışmalara rastlanmıştır. (Ocakcı ve Samancı, 2019; Akkaya, 2011; Yaşar, 2008). Bunun yanı sıra birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin aldıkları hizmet içi eğitimlerin, fiziksel düzeni sağlama ve zaman yönetimi ile anlamlı farklılaştığı, öğretim yönetimi, sınıf içi ilişkileri ve davranış geliştirme ile anlamlı farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda etkili bir sınıf yönetimi fiziksel ortamının düzenlenmesi ile başlayacağından öğrencilerin öğrenmeye karşı olumlu tutum sergileyecekleri fiziksel koşulların sağlanması önemlidir. Ayrıca birleştirilmiş sınıf öğretiminde önem arz eden bir diğer konu zaman yönetimidir. Sınıf yönetiminde etkili bir zaman yönetimi için çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Kaunin'e göre zamanın etkili kullanılması öğretmenin içindelik davranışıyla yani sınıf içindeki olaylardan haberdar olması durumuyla ilgilidir. Dreikurs'a göre öğretim zamanını etkili kullanmanın en önemli ölçütü sınıfta egemen öğretim ortamının niteliğiyle ilgilidir. Lee ve Carter'a göre sınıf içinde etkili bir zaman yönetiminin öğretmenlerin yaptırım gücüyle ilgili olduğu belirtilmiştir (<https://acikders.ankara.edu.tr>, 2022). Tüm yaklaşımlarda etkin rolün sınıf içindeki öğretmenin olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla öğretmenin zaman yönetimi yeterliliğinin sınıf yönetimi başarısında etkin rol oynadığı vurgulamakla birlikte öğretmenlerin sınıf yönetimine ilişkin gerekli donanımına sahip olmasının vurgulanması yerinde olacaktır.

Araştırmamızda elde edilen bulgular ışığında Sınıf Öğretmenliği bölümü öğretim programında, birleştirilmiş sınıf yönetimine ilişkin derslerin yoğunlaştırılması ve her sınıf öğretmeni adayının, birleştirilmiş sınıf öğretiminde görev alabilme ihtimaline karşın geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca birleştirilmiş sınıf uygulaması olan okullara atanan sınıf öğretmenlerinin göreve başlamadan önce “birleştirilmiş sınıf yönetimine ilişkin hizmet içi eğitimlere” zorunlu tabi tutulmasına yönelik programlara ve hizmet içi eğitimlerin geliştirilmesine yönelik düzenlemelerin MEB eğitim sisteminde yaygınlaştırılması önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Akkaya, M. (2011). *Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri ile mizah tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 289602) [Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
2. Al, H. (2019). *Birleştirilmiş sınıflarda görev yapan müdür yetkili öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 600796 [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Ana Bilim Dalı]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
3. Bilir, A. (2008). Birleştirilmiş sınıflı köy ilköğretim okullarında öğretmen ve öğretim gerçeği, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4(Sayı: 2), 1 – 22.
4. Çetin, F. (2009). *Eğitim fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının sınıf yönetimi ile ilgili davranışlarının incelenmesi* (Tez No: 235593). [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
5. Çınar, İ. (2004). Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okullarında ilk okuma yazma öğretimine ilişkin bir araştırma, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5(Sayı: 8), 31-45.

6. Karakuş F. (2019), *Birleştirilmiş sınıflarda öğretim dersine yönelik öğretim programı geliştirme çalışması*, (Tez No: 562214). [Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
7. Pratt, D. (1986). The benefits of nongraded schools, educational leaderson the merits of multiage classrooms. *Research in Rural Education, Volume: 3*(Number: 3), 111-115.
8. Ocakcı E. ve Samancı O. (2019). Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilikleri ve sınıf yönetimi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:19* (Sayı: 2), 604-620.
9. Öztürk, N. (2007). Cumhuriyetin başlangıcından günümüze birleştirilmiş sınıflar uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:22*, 28-35.
10. Yaşar, S. (2008), İlköğretim öğretmenlerinin sınıf yönetimi yaklaşımları, (Tez No: 228541). [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretimi Ana Bilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
11. Yıldırım, F. ve Amaç, Z. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının birleştirilmiş sınıf uygulamaları: görüş ve öneriler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 30*(Sayı:2), 203-220.
12. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/55453/mod_resource/content/1/ADM%20SY%208_Scrd.pdf, (Erişim tarihi: 17.12.2022)

(44)

Mustafa YURDAKUL¹⁹⁷; Ozan KANAATKAR¹⁹⁸; Erhan İRTEGÜN¹⁹⁹; Fuat ÇALBAY²⁰⁰; Raşit YILDIRIM²⁰¹

ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONLARINDA OKUL YÖNETİCİLERİNİN ROLÜ THE ROLE OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN TEACHERS' MOTIVATION

ÖZ

Bu çalışma, öğretmenlerin motivasyonunu artırmak için okul yöneticilerinin oynadığı kritik rolü incelemeyi amaçlamaktadır. Öğretmenlerin motivasyonu, öğrenci başarısı ve okulun genel performansı için hayati bir öneme sahiptir. Çalışmanın odak noktası, okul yöneticilerinin öğretmenlerin iş doyumunu, işe bağlılığını ve öğrencilere karşı tutumlarını nasıl etkileyebileceğini anlamak ve açıklamaktır. Çalışmanın yöntemi, literatür taraması yöntemidir. Literatür taraması, mevcut literatürdeki ilgili kaynakları araştırarak benzer çalışmaların, teorilerin ve bulguların analiz edildiği bir yöntemdir. Bulgular, okul yöneticilerinin liderlik tarzlarının, öğretmenlerin motivasyon düzeylerini etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, okul yöneticilerinin öğretmenlere destek sağlama, iletişim kurma ve profesyonel gelişim fırsatları sunma konularında önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma okul yöneticilerinin, öğretmenlerin motivasyonunu artırmak ve böylece öğrenci başarısını olumlu bir şekilde etkilemek için kilit bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Okul yöneticileri, öğretmenlerin iş memnuniyetini ve performansını artırmak için etkili liderlik ve destek stratejileri geliştirmelidirler. Bu çalışma, eğitim sektöründeki liderler ve karar vericiler için önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Motivasyonu, Okul Yöneticisi, Liderlik, Performans.

ABSTRACT

This study aims to examine the critical role that school administrators play in enhancing teachers' motivation. Teacher motivation is vital for student achievement and the overall performance of the school. The focus of the study is to understand and explain how school administrators can influence teachers' job satisfaction, work engagement and attitudes towards students. The methodology of the study is a literature review. Literature review is a method in which similar studies, theories and findings are analyzed by searching for relevant sources in the existing literature. The findings show that school administrators' leadership styles affect teachers' motivation levels. In addition, school administrators play an important role in providing support, communicating and offering professional development opportunities to teachers.

This study emphasizes that school administrators have a key role to increase teachers' motivation and thus positively influence student achievement. School administrators should develop effective leadership and support strategies to increase teachers' job satisfaction and performance. This study offers important implications for leaders and decision makers in the education sector.

Keywords: Teacher Motivation, School Administrator, Leadership, Performance.

¹⁹⁷ Öğretmen, Elazığ/Maden İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, mustafayurdakul095@gmail.com 0009-0001-8920-5808; Sorumlu yazar: mustafayurdakul095@gmail.com

¹⁹⁸ Öğretmen, Elazığ/İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ozankanaatkar4040@gmail.com 0009-0007-2679-5314

¹⁹⁹ Öğretmen, Elazığ/Arıcak İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, erhanirtegun@gmail.com ,0009-0007-0751-6367

²⁰⁰ Öğretmen, Elazığ/İl Milli Eğitim Müdürlüğü, fuatcalbay62@gmail.com , 0009-0009-8641-213X

²⁰¹ Öğretmen, Kırşehir/ İl Milli Eğitim Müdürlüğü, rashiit81@gmail.com , 0009-0002-6866-8384

1. Giriş

Her meslek dalında, yöneticilerin çalışanlarıyla işbirliği içinde çalışmasının ve çalışanların motivasyonunu artırmanın önemli olduğu görülmektedir. Yönetim, iş süreçlerinin ve performansın iyileştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu rolün merkezinde hedeflerin belirlenmesi, planlamaların yapılması ve denetimin sağlanması gibi faktörler bulunmaktadır. Yöneticilerin, çalışanlarla olumlu ilişkiler kurarak, onları motive etmesi kurumun başarısını etkileyen önemli bir faktördür. Ayrıca, yöneticilerin astlarının verimliliğini artırmak için çaba göstermesi, kurumun iş verimliliğini artırabilir. Bu nedenle, yönetim becerileri, karmaşık faktörlerin etkileşimine dayalıdır ve sadece matematiksel formüllere indirgenemez.

Eğitim, toplumların gelişimi ve ilerlemesi için temel bir taşıyıcıdır. Eğitim kurumları, bilgi aktarımının yanı sıra bireylerin karakter gelişimi, beceri kazanımı ve toplumsal değerlere bağlılık gibi önemli alanlarda da etkili bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, eğitim kurumlarının verimli ve etkili bir şekilde işlemesi son derece önemlidir.

Eğitim kurumlarının başarısında önemli bir rol oynayan unsurlardan biri, öğretmenlerin motivasyon seviyeleridir. Öğretmenler, öğrencilere bilgi aktarımının yanı sıra onların ilgi, merak ve öğrenme isteğini artırmakla da görevlidirler. Bu nedenle, öğretmenlerin kendi işlerine olan motivasyonu, eğitim kalitesi üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir.

Öğretmenlerin motivasyonunu artırmak ve sürdürmek, sadece öğrencilere değil, aynı zamanda tüm eğitim kurumu için kritik bir öneme sahiptir. Bu noktada, okul yöneticileri devreye girer. Okul yöneticileri, eğitim kurumlarının yönetimini üstlenen kişiler olarak, öğretmenlerin motivasyonunu etkileyen bir dizi faktörü kontrol edebilirler.

Bu çalışma, okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu nasıl etkileyebileceğini ve artırabileceğini incelemeyi amaçlamaktadır. Okul yöneticilerinin liderlik tarzları, iletişim becerileri, destek mekanizmaları ve profesyonel gelişim fırsatları sağlama yetenekleri, öğretmenlerin iş doyumunu, işe bağlılık ve performansları üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu çalışmanın amacı, okul yöneticilerinin rolünü vurgulayarak, öğretmenlerin motivasyonunu artırmak için etkili stratejilerin belirlenmesine katkıda bulunmaktır. Aynı zamanda, bu çalışma, eğitim kurumlarının daha iyi işlemesi ve öğrencilere daha iyi bir eğitim sunulması amacıyla okul yöneticilerinin önemini vurgulamaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yönetim ve Yönetici

Yönetim kavramı, farklı boyutlara sahip karmaşık bir yapıyı ifade eder. Bu yapı, küçük gruplardan büyük organizasyonlara kadar farklı ölçeklerde uygulanabilir. Bu ölçekler arasında bazı ince farklılıklar olabilir, ancak yönetim sürecinin temel ilkeleri genellikle aynı kalır. Yönetim, bir organizasyonu düzenlemek, bir grubu yönlendirmek, bir grubun performansını izlemek ve tüm bu süreçlerin birbirine bağlı bir şekilde çalışmasını sağlamak anlamına gelir. Bu kavramlar birbirleriyle sıkı bir şekilde ilişkilidir ve bir eksiklik veya aksaklık, tüm yönetim sürecini etkileyebilir. Yani yönetim, bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı bir dizi kavramı içerir ve bu kavramlar arasındaki dengeyi korumak yönetimin etkinliği için kritik öneme sahiptir(Başaran, 2010).

Yönetici, bir kurumun başarısının belirleyici faktörlerinden biridir ve sıklıkla başarı veya başarısızlığın en önde gelen sorumluları olarak kabul edilirler. Yönetici, çalıştığı grup veya organizasyon içindeki bireyleri, belirli hedeflere ulaşmak için bir arada tutabilen, düzenli bir işbirliği sağlayabilen ve uyumlu bir şekilde çalışmalarını yönlendiren kişidir. Ayrıca, yönetici kurumun belirlenmiş hedeflerini gerçekleştirmek için gereken kaynakları temin eden ve bu kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayan bir rol üstlenir. Yönetici aynı zamanda liderlik niteliklerine sahip bir kişidir; grup üyelerini etkileyebilir, onlara vizyon sunabilir ve işbirliğini teşvik edebilir(Taymaz, 2000). İyi bir yönetici, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için grup üyelerini bir araya getirir ve bu hedefleri dengeli bir şekilde yönetir. Ayrıca, sorumluluk duygusuna sahiptir ve grubun içinde işbirliği kültürünü teşvik eder. İyi bir yönetici, barışı sağlamaya ve çatışmaları çözmeye önem verir ve aynı zamanda kurum içi ilişkilere dikkat eder. Ayrıca, iyi bir politikacıdır ve kurum içindeki ilişkileri yönetir. Yönetici aynı zamanda yönetmen rolünü üstlenir. Karşılaşılan sorunlara karşı

sabırlıdır, problemleri çözmek için çaba sarf eder ve kontrolü elinde tutar. Gerçekçi ve objektif bir bakış açısına sahiptir ve çevresel değişikliklere uyum sağlar. Ayrıca, zaman yönetimi konusunda becerilidir ve kaynakları etkili bir şekilde kullanır. Yönetici, sürekli kendini geliştirmeyi ve yeniliklere açık olmayı hedefler ve grup üyelerini cesaretlendirir, onları güdüler ve kararlarına katkıda bulunmalarını teşvik eder(Gözübüyük, 2006).

1.2. Okul Yönetimi ve Yöneticisi

Eğitim sisteminin temel taşı olan okul, öğrencilerin kişisel gelişimine katkı sağlayan, onları hayata hazırlayan ve potansiyellerini geliştirmeyi amaçlayan önemli bir kurumdur. Okul yönetimi, eğitim yönetiminin altında bir kavramdır ve genellikle okulun idari yapısının etkin bir şekilde yönetilmesini ifade eder. Eğitim yönetimi ise daha geniş bir perspektife sahiptir ve eğitim bilimleri alanındaki diğer disiplinlerle de etkileşim içindedir. Eğitim yönetimi, sadece okul yönetimi değil, aynı zamanda Milli Eğitim Bakanlığı gibi eğitimle ilgili tüm kurumları içerir(Bursalıoğlu, 2002). Eğitim yönetimi, eğitim sisteminin amaçlarını, yapısını ve görevlerini analiz ederken, bu sistemin temel felsefesini ve bu felsefenin dayandığı değerleri gözden geçirir. Ayrıca, toplumun gelecekteki ihtiyaçlarına yönelik nitelikli insan kaynağını belirlemek, maliyetleri hesaplamak ve kaynakları oluşturmak gibi işlevleri üstlenir. Okul yönetimi ise bu geniş kapsamlı eğitim yönetimini okul düzeyine indirger. Yani, okul yönetimi, eğitim yönetiminin ilkelerini ve uygulamalarını okul seviyesine taşır. Her okulun kendine özgü özellikleri ve ihtiyaçları olduğu için okul yönetimi, bu farklılıkları göz önünde bulundurarak okulu yaşatmayı ve geliştirmeyi amaçlar(Taymaz, 2003).

Okul yöneticisi, bir okulu veya eğitim kurumunu idari, pedagojik ve organizasyonel açıdan yöneten kişiyi ifade eder. Okul yöneticileri, okulun günlük işleyişini denetler, öğrencilerin eğitim ve öğretim süreçlerini planlar ve düzenler, öğretmenleri koordine eder, okul personeli ile iletişim kurar ve okulun genel performansını yönetirler. Bu pozisyonlar, okul müdürü, okul müdür yardımcısı veya okul idarecisi gibi çeşitli unvanlar altında bulunabilir(Aydın, 2014). Okul yöneticileri, eğitim kurumlarının başarısını artırmak, öğrenci başarılarını yükseltmek ve okulun düzgün bir şekilde işlemlerini sağlamak için önemli bir rol oynarlar. Bu nedenle, okul yöneticilerinin liderlik, iletişim ve yönetim becerileri önemlidir ve eğitim sisteminin gelişimine katkıda bulunurlar(Şişman ve Turan, 2004).

1.3. Motivasyon ve Özellikleri

Motivasyon, bir bireyi veya bir grup insanı belirli bir hedefe veya amaçlara yönlendirmek için içsel veya dışsal etmenlerin tetiklediği bir süreçtir. Bu süreç, kişinin istekleri, ihtiyaçları, beklentileri, ilgi alanları ve dürtüleri ile ilgilidir ve bu faktörlerin bir araya gelerek kişiyi bir işi yapmaya, bir hedefe ulaşmaya veya belirli bir davranışı sergilemeye teşvik etmesini içerir. Motivasyon aynı zamanda örgütlerin çalışanlarını daha üretken ve memnun hale getirmek için kullandığı bir araçtır. İş yerinde motivasyon, çalışanların işlerine daha fazla bağlanmalarını, daha fazla çaba harcamalarını ve sonuçta örgütün hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur. Bu nedenle motivasyon, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde önemli bir kavramdır. Motivasyon, insanların harekete geçmelerini teşvik eden, isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayan bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreç, hem kişisel hem de iş dünyasındaki başarıları etkileyen önemli bir faktördür (Kutaniş, 2004:49).

Motivasyonun bazı önemli özellikleri şunlardır(Can, 1994; Eren, 2006):

- İçsel ve Dışsal Kaynaklardan Etkilenir: Motivasyon, hem içsel faktörlerden (örneğin, kişisel hedefler, değerler, tutkular) hem de dışsal faktörlerden (örneğin, ödüller, tanınma, çevresel etmenler) etkilenebilir. İnsanların motivasyonu, hem içsel isteklerini tatmin etmek hem de dışsal teşvikleri elde etmek arasındaki dengeye bağlı olarak şekillenir.
- Kişiseldir: Her bireyin motivasyonu farklı olabilir. İnsanlar farklı ihtiyaçlara, hedeflere ve değerlere sahip oldukları için, motivasyonları da kişiseldir. Bir kişinin motivasyonunu anlamak için bireysel faktörleri dikkate almak önemlidir.
- Değişkenlik Gösterir: Motivasyon, zaman içinde değişebilir. Bir kişi bir gün bir işe çok motive olabilirken, başka bir gün aynı işe ilgisiz veya motivasyonsuz olabilir. Dışsal koşullar, duygusal durumlar ve diğer faktörler motivasyonu etkileyebilir.

- Performansı Etkiler: Motive bir birey, genellikle daha yüksek performans gösterir. Motive edilmiş çalışanlar, işlerine daha fazla bağlanır, daha fazla çaba harcarlar ve daha verimli çalışırlar.
- Hedef Odaklıdır: Motivasyon, genellikle belirli bir hedefe veya amaçta yönlendirilir. Kişi, bir hedefe ulaşma veya bir görevi yerine getirme isteğiyle motive olabilir.
- İçsel Memnuniyetle İlişkilendirilir: Motive olan bireyler, yaptıkları işten veya ulaştıkları sonuçlardan içsel bir memnuniyet duyarlar. Bu, kişisel tatmin ve özsaygıyı artırabilir.
- Yönlendirilebilir: Motivasyon, bilinçli çaba ve yönlendirme ile artırılabilir veya azaltılabilir. İnsanların motivasyonunu artırmak için ödüllendirme, tanıma, eğitim, rehberlik gibi çeşitli yöntemler kullanılabilir.
- Dinamik Bir Süreçtir: Motivasyon sürekli olarak değişen bir süreçtir. Yeni hedefler belirlendiğinde veya dışsal koşullar değiştiğinde motivasyon seviyeleri değişebilir.
- Bireyin Kendi Kontrolünde Olabilir: Motivasyon, bireylerin kendi düşünce ve davranışları üzerinde kontrol sahibi olabilecekleri bir süreçtir. İnsanlar, kendi motivasyonlarını yönlendirmek için bilinçli çaba sarf edebilirler.
- İş ve Yaşamın Her Alanında Etkilidir: Motivasyon sadece iş hayatında değil, aynı zamanda kişisel gelişim, eğitim, sağlık, spor ve diğer yaşam alanlarında da önemlidir. İnsanlar, farklı alanlarda kendilerini motive ederek başarı elde edebilirler.

Bu özellikler, motivasyonun karmaşık ve çok yönlü bir kavram olduğunu göstermektedir. İnsanların motivasyonlarını anlamak ve yönlendirmek, hem bireysel hem de kurumsal başarı için önemlidir.

1.3.1. Motivasyon Kaynakları

Motivasyon kaynakları, bir bireyin veya grupların harekete geçmesini, çaba sarf etmesini ve belirli bir hedefe yönelmesini teşvik eden faktörlerdir. Motivasyonun kaynakları çok çeşitli olabilir ve her birey için farklılık gösterebilir. İşte motivasyon kaynaklarının bazı örnekleri(Ulusoy, 2009; Akbaba, 2006):

- Bireysel Hedefler: Kişisel hedefler, bireylerin motivasyonunu büyük ölçüde etkiler. Bu hedefler, kariyer hedefleri, eğitim hedefleri, sağlık ve fitness hedefleri gibi çeşitli alanlarda olabilir.
- Başarı ve Tanınma: Başarıya ulaşma ve başarının tanınması, birçok insan için güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Ödüller, övgüler ve başarı belgeleri bu kategoriye girer.
- Öğrenme ve Gelişme: Bilgi edinme, yeni beceriler kazanma ve kişisel gelişim, bazı insanlar için büyük bir motivasyon kaynağıdır. Kendini geliştirme amacıyla eğitim almak veya yeni bir dil öğrenmek gibi aktiviteler bu grubun içine girer.
- Maddi Ödüller: Para, birçok kişi için önemli bir motivasyon kaynağıdır. İşte yüksek maaşlar, primler, promosyonlar ve finansal ödüller bu kategoriye örnektir.
- Sosyal İlişkiler: İnsanlar, sosyal ilişkilerden gelen motivasyonla harekete geçebilirler. Arkadaşlar, aile üyeleri ve iş arkadaşları arasındaki sosyal bağlar ve destek, bir kişinin motivasyonunu artırabilir.
- Sorumluluk ve Bağlılık: Bazı bireyler, kendilerine veya başkalarına karşı taahhütlerini yerine getirme sorumluluğunu taşımak ve bağlılık göstermekten kaynaklanan içsel bir motivasyon hissederler.
- İlgi ve Tutku: İnsanlar, ilgi duydukları ve tutkulu oldukları konulara doğru motive olurlar. İlgi ve tutkularını takip etmek ve tutkularını keşfetmek, motivasyonlarını artırabilir.
- Özsaygı ve Öz Değer: Kendine güven, özsaygı ve öz değer hissi, bir bireyin motivasyonunu pozitif bir şekilde etkileyebilir.
- Zorluklar ve Başa Çıkma: Bazı kişiler, zorluklarla başa çıkmak ve engelleri aşmak için motive olurlar. Bu tür kişiler, karşılaştıkları zorlukları fırsat olarak görüp motivasyonlarıyla bunları aşmaya çalışırlar.
- Dışsal Uyarıcılar: Dışsal faktörler, özellikle iş ortamında, motivasyonu artırabilir. İyi bir çalışma ortamı, esnek çalışma saatleri veya tatil izinleri gibi faktörler motivasyonu etkileyebilir.

Her birey farklıdır ve motivasyon kaynakları kişiseldir. Bir kişinin motivasyonunu anlamak ve teşvik etmek için, bireysel ihtiyaçlarını ve hedeflerini göz önünde bulundurmamak önemlidir. İş veya öğrenme

ortamlarında, bu kaynakları tanımak ve uygun şekilde kullanmak, bireylerin daha motive olmalarına yardımcı olabilir.

1.3.2. Motivasyonun Temel Unsurları

Motivasyon sürecinde üç temel unsur vardır. Bunlar; Gdüler, hedefler ve olumlu beklentilerdir.

Gdüler, bireylerin içsel veya dışsal etmenlerle uyarılarak belirli davranışları gerçekleştirmeye yönlendirilen içsel arzular veya iticilerdir. Gdüler, kişinin hedeflerine, ihtiyaçlarına veya isteklerine ulaşma çabasıyla yakından ilişkilidir. Bir kişinin güdülerinin gücü, o kişinin davranışını etkileme ve hedeflerini gerçekleştirme derecesini belirler. Her bireyin kişisel bir güdü profili vardır, bu profilde farklı güdüler belirli bir sıralama veya öncelikte olabilir. Örneğin, bir kişi bağımsızlık güdüsüyle hareket ederken, başka bir kişi daha çok güç ve kontrol güdüsüne sahip olabilir. Bu güdülerin karmaşıklığı ve özgünlüğü nedeniyle her insan farklı şekillerde davranır ve farklı hedeflere yönelir. Gdüler, çevresel koşullar, kişisel deneyimler ve değerler gibi faktörlerle etkileşimde bulunabilir ve bu etkileşimler kişinin davranışlarını ve tercihlerini şekillendirir. Gdülerin anlaşılması, bireylerin neden belirli eylemleri gerçekleştirdiğini ve hedeflerine nasıl ulaşmayı amaçladığını anlamak için önemlidir(Vulture, 2006).

"Hedef," genellikle ulaşmayı amaçladığımız, elde etmek istediğimiz bir sonucu ifade eden bir terimdir. Hedefler, kişisel, mesleki, eğitimsel veya diğer yaşam alanlarında farklı olabilir ve bireylerin motivasyonunu yönlendiren, çaba sarf etmelerini sağlayan noktaları temsil ederler(Akbaba, 2006).

"Olumlu beklenti," bir kişinin gelecekteki bir olay veya durum hakkında pozitif bir sonuç veya sonuçlar beklemesi anlamına gelir. Olumlu beklenti, bir kişinin olayların veya deneyimlerin olumlu sonuçlanacağına inanması ve bu inançla hareket etmesi durumunu ifade eder(Selçuk, 2005).

2. Okul Yönetici Rollerinin Öğretmen Motivasyonu Üzerine Etkileri

Eğitim ve öğretim sürecinin başarısı için önemli stratejik unsurlardan ikisi öğretmenler ve okul yöneticileridir. Öğrencilere kaliteli bir eğitim-öğretim deneyimi sunmak, onların bireysel gelişimlerini desteklemek ve topluma faydalı bireyler olarak yetişmelerini sağlamak, öğretmenlerin temel görevlerindedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin olumlu bir motivasyonla görevlerini yerine getirmeleri son derece kritiktir (Cemaloğlu, 2002; Kocabaş ve Karaköse, 2005).

Öğretmenlerin motivasyonunu artıran ve etkileyen birçok faktör bulunsa da yapılan araştırmalar, okul yöneticilerinin bu konuda kilit bir rol oynadığını göstermektedir. Okul yöneticilerinin tutumları ve davranışları, öğretmenlerin motivasyonunu büyük ölçüde etkiler. Olumlu bir okul yöneticisi, öğretmenlerin işlerine daha fazla bağlanmasını, daha yaratıcı ve etkili olmalarını teşvik ederken, olumsuz bir yönetici bu motivasyonu olumsuz yönde etkileyebilir. Okul müdürleri, okulun en üst düzeydeki liderleri olarak, okulun genel çalışma ortamını ve öğretmenlerin iş memnuniyetini büyük ölçüde şekillendirirler (Ünal, 2001).

Motivasyon araçları, kurumlar arasında, okullar arasında ve yöneticiler arasında değişebilen çeşitli yöntemler ve stratejilerdir. Bu araçlar, çalışanların veya öğrencilerin motivasyonunu artırmak, performanslarını iyileştirmek ve hedeflere ulaşmalarına yardımcı olmak amacıyla kullanılır.

Motivasyon araçları genellikle üç ana kategoriye ayrılır(Yalçın ve Korkmaz, 2013):

- Ekonomik Araçlar: Bu kategori, maddi teşvikleri içerir. İkramiyeler, primler, bonuslar gibi finansal ödüller, çalışanların veya öğrencilerin motivasyonunu artırmak için kullanılabilir. Ancak ekonomik araçlar yalnızca maddi tatmin sağlamakla kalmaz, aynı zamanda performansı teşvik etmek için kullanılabilir.

- Psikososyal Araçlar: Bu kategori, psikolojik ve sosyal tatmin sağlayan araçları içerir. Çalışanların takdir edilmesi, değer verilmesi, başkaları tarafından saygı görmesi, fikirlerinin dinlenmesi gibi faktörler, psikososyal araçlar olarak kabul edilir. İşte bu tür ödüller, çalışanların özsaygılarını artırabilir ve işyerinde daha iyi bir çalışma ortamı yaratmaya yardımcı olur.

- Örgütsel ve Yönetimsel Araçlar: Bu kategori, örgütün yapısını, yönetimini ve süreçlerini düzenleyen araçları içerir. Eğitim programları, terfi fırsatları, iş tanımlarının yeniden düzenlenmesi, iletişim stratejileri, adil ve disiplinli bir yönetim sistemi gibi faktörler bu kategoriye girer. Bu tür araçlar, çalışanların ve öğrencilerin kendilerini geliştirmelerine ve örgütün amaçlarına katkı sağlamalarına yardımcı olur.

Eğitim kurumlarında yöneticilerin rolü, öğretmenlerin motivasyonunu yükseltmek ve iş tatminini artırmak için çeşitli yöntemleri başarıyla uygulamakla ilgilidir. Okul müdürleri, liderlik rolleriyle okullarının başarısını büyük ölçüde etkilerler. Öğretmenlerin motivasyonunu artırmak, onları daha iyi bir performans sergilemeye teşvik etmek ve öğrencilere daha iyi bir eğitim sunmak için önemlidir(Çelik, 1999).

İyi bir okul yöneticisi, liderlik becerilerini etkin bir şekilde kullanmalıdır. Bu, öğretmenleri etkileme ve yönlendirme yeteneğini içerir. Okul müdürleri, okulun genel hedeflerini belirlerken öğretmenlerin görüşlerini almalı ve bir vizyon oluşturmalıdır. Bu, öğretmenlerin okulun amaçlarına katkıda bulunma isteğini artırabilir.

Öğretmenlerin motivasyonunu artırmak için okul yöneticileri, iletişim becerilerini kullanmalıdır. İyi bir iletişim, güven ve saygı oluşturabilir. Yöneticiler, öğretmenlerin beklentilerini anlamalı, onları dinlemeli ve gerektiğinde destek olmalıdır. Yöneticiler, olumsuz dil ve davranışlardan kaçınarak olumlu bir çalışma ortamı yaratmalıdır.

Okul yöneticileri ayrıca öğretmenlerin kendilerini değerli hissetmelerini sağlamalıdır. Öğretmenlerin katkıları ve çabaları takdir edilmeli, başarıları kutlanmalıdır. Bu, öğretmenlerin motivasyonunu artırabilir ve iş tatminini artırabilir.

Sonuç olarak, iyi bir okul yöneticisi, öğretmenlerin motivasyonunu artırmak ve onları daha iyi bir performansa teşvik etmek için liderlik becerilerini, etkili iletişimi ve takdir edici bir tutumu kullanmalıdır. Bu, öğretmenlerin kendilerini değerli ve motive hissetmelerini sağlar, bu da eğitim kalitesini artırabilir.

SONUÇ

Bu araştırma, öğretmenlerin motivasyonlarının, okul yöneticilerinin rolü tarafından nasıl etkilendiğini incelemeyi amaçlamış ve eğitim alanında daha iyi sonuçlar elde etmek için okul yöneticilerinin bu bağlamda oynadığı kritik rolü vurgulamıştır.

Çalışmanın temel bulgularından biri, okul yöneticilerinin öğretmen motivasyonu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Okul yöneticileri, öğretmenlerin motivasyonunu artırmak ve iş tatminini yükseltmek için bir dizi strateji ve beceriyi başarıyla kullanmalıdır. Bu stratejiler arasında, etkili iletişim becerileri, etkili liderlik yetenekleri, öğretmenlerin görüşlerini dinleme ve değer verme, takdir etme ve motive etme gibi unsurlar bulunmaktadır.

Araştırma aynı zamanda, okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu artırmak için öğretmenlerin beklentilerini anlamaları, onları desteklemeleri ve güven ortamı oluşturmalarının ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin kendilerini değerli hissetmeleri ve katkılarının takdir edilmesi, onların işlerine olan bağlılığını artırabilir. Bu, öğretmenlerin daha fazla özveriyle çalışmalarına ve daha yüksek bir performans sergilemelerine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu araştırma, okul yöneticilerinin eğitim alanında daha iyi sonuçlar elde etmek için oynadığı kilit rolü vurgulamaktadır. Okul yöneticileri, öğretmenlerin motivasyonunu artırmak için liderlik becerilerini geliştirmeli, etkili iletişim kurmalı ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını anlayarak destek olmalıdır. Bu, öğrencilerin daha iyi bir eğitim almasına, okulun başarısına ve eğitim kurumlarının genel başarısına olumlu bir şekilde katkıda bulunabilir. Ayrıca, bu araştırmanın sonuçları, eğitim yöneticileri, politika yapıcıları ve eğitimciler için öğretmen motivasyonunu artırma stratejilerini geliştirmek ve eğitimdeki kaliteyi yükseltmek için değerli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin işbirliği içinde çalışmalarını, eğitim sisteminin genel iyileştirilmesine katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

1. Akbaba, S. (2006). Eğitimde Motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13: 343-361.
2. Aydın, M. (2014). *Eğitim Yönetimi*. (10. Baskı). Ankara: Gazi Kitapevi.
3. Başaran, İ. E. (2000). *Eğitim Yönetimi, Nitelikli Okul*. Ankara: Feryal Yayınları.
4. Bursalıoğlu, Z. (2002). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. (12. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları

5. Can, H. (1994). *Organizasyon ve Yönetim*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
6. Cemaloğlu, N. (2002). Öğretmen Performansının Artırılmasında Okul Yöneticisinin Rolü, *Milli Eğitim Dergisi*, 153-154.
7. Çelik, V.(1999). *Eğitimsel Liderlik*. Pegem. Ankara.
8. Eren, E. (2006). *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*. İstanbul: Beta Yayınevi.
9. Gözübüyük, Ş. (2006). *Yönetim Hukuku*. Ankara: Turhan Yayınları.
10. Kocabaş, İ., Karaköse, T. (2005). Okul Müdürlerinin Tutum ve Davranışlarının Öğretmenlerin Motivasyonuna Etkisi (Özel ve Devlet Okulu Örneği), *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 79-91.
11. Kutaniş, Ö., R. (2004), Motivasyon Faktörleri: Bir Fındık İşletmesi Örneği. *Sakarya Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.IV, S.1.
12. Selçuk Z. (2005). *Gelişim ve Öğrenme*. Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara.
13. Şişman, M. Ve Turan, S. (2004). *Eğitim ve Okul Yöneticiliği El Kitabı*. Özden, Y. (Ed.). (1.Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
14. Taymaz, H. (2000). *Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayınları.
15. Taymaz, H. (2003). *İlköğretim ve Ortaöğretim Okul Müdürleri İçin Okul Yönetimi*. (7.Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
16. Ulusoy A.(2009). Gelişim ve Öğrenme. Anı Yayıncılık. Ankara.
17. Ünal, S. (2001). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Okullarında Motivasyonu Sağlama Etkinlikleri, *Pamukkale Üniversitesi Dergisi*, 7, 88–94.
18. Yalçın, H. ve Korkmaz, M., E. (2013). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Motivasyon Durumları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), 602- 609.

(45)

Parviz SHAKOURI²⁰², Dr. Öğr. Üyesi Pınar YAPRAK²⁰³
İRAN'DA ÇOCUKLAR, FİZİKSEL AKTİVİTE ve SPOR
CHILDREN IN IRAN, PHYSICAL ACTIVITY and SPORT

ÖZ

Çocukların okul içi ve okul dışında katılabildikleri fiziksel aktivite fırsatlarının çeşitliliği ve yaygınlığı; cinsiyete, sosyoekonomik, engellilik vb. duruma göre kapsayıcılığı; ilgili mevzuat ve yaklaşımlar gibi alandaki ve literatürdeki bulgular gelişime açık alanları belirlemek için göstergelerdendir. İçerik analizi kullanılan bu nitel çalışmanın amacı, günümüzde İran'da çocukların fiziksel aktivite fırsatlarını, katılım biçimlerini ve düzeylerini ve bu konuda gelişim alanlarını belirlemektir. Var olan yasal çerçeveler, kentse alanlarda düşük gelir grupları için merkezlerin kurulmuş olması, bazı devlet kurumlarının yaz okulları açması, spor bilimleri sayesinde alan bilgisinde artışın olumlu yansımaları bulunmaktadır. Ayrıca, bulgular ışığında İran'da ilgili sektörler-arası sistematik tartışmaların yapılması; beden eğitimi ve spor, rekreasyon ve oyun gibi fiziksel aktiviteye ilişkin disiplinlerarası bir bilimsel mekân ve bağlam değerlendirmesi yapılması; uyarlanmış fiziksel aktivite programlarının içerik ve sayılarının geliştirilmesi gibi çalışılabilecek birçok alan ve konu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Spor, Fiziksel Aktivite, Çocuklar.

ABSTRACT

The variety and prevalence of physical activity (PA) opportunities children can participate in and out of school, inclusivity by e.g. gender, socioeconomic status, disability; relevant regulations and approaches in field and literature are some indicators for developmental areas. This qualitative research, using content analysis, aims to describe children's PA opportunities, ways and levels of their participation, and relevant development areas in Iran today. The existing legal frameworks, centers for low-income groups in urban areas, some state institutions opening summer schools, positive reflections through increase in field knowledge due to sports sciences are noteworthy. Moreover, in the light of the findings, many areas and subjects that can be worked on are discussed such as making relevant cross-sectoral systematic discussions in Iran; an interdisciplinary contextual and space evaluations regarding PA such as physical education, sports, recreation and play; developing the content and number of the adapted PA programs.

Keywords: Iran, Sports, Physical Activity, Children.

²⁰² parviz.shakouri1@gazi.edu.tr; ORCID: 0009-0002-3844-6131

²⁰³ pinaryaprak@gazi.edu.tr; Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi & Spor Öğretmenliği ABD; ORCID: 0000-0002-6737-9911

GİRİŞ

Araştırmalar, fiziksel aktivitelerin çocukların (ve yetişkinlerin) fiziksel, bilişsel, sosyal gelişimini önemli düzeyde etkilediğini (Wuest ve Bucher, 1999; Akandere et al, 2010; Zarezadeh et al, 2016; Yıldız ve Yaprak, 2018; Banach et al, 2023), olumlu bir deneyim için disiplinlerarası ve eleştirel bilgi birikiminden faydalanmanın önemini vurgulamaktadır (Coakley, 2015; Yıldız ve Yaprak, 2018). Çocukların söz konusu faydalara erişebilmeleri için fiziksel aktiviteye örneğin sağlıklı ortamlarda, düzenli ve bilinçli biçimlerde katılmaları önemlidir (Aslankhani, 1999; Yaprak, 2012; Coakley, 2015).

Çocukların örneğin, beden eğitimi, örgütlü spor, serbest zamanında bir spor tesisinde veya bahçe-sokak dahil çeşitli mekânlarda egzersiz ve oyun olarak ilişkide olabildikleri fiziksel aktivitelere, üstün yararlarının gözetildiği katılımlarında, çok yönlü kazanımlar elde edilebilmektedir. Bu bağlamda okullar, devletlerin desteği ile en kritik fiziksel aktivite alanlarından biri olmuştur. Okullarda beden eğitimi (BE), kişinin bir bütün olarak gelişimine katkıda bulunmayı hedefler. Bilişsel, psiko-sosyal ve fiziksel kazanımların hem teorik hem hareket yoluyla sağlandığı “BES derslerinin katkısı bu yönüyle eşsizdir ve okul eğitim programlarında başka bir alan psikomotor gelişime bu ölçüde katkı sağlayamaz” (Wuest ve Bucher, 1999; Akandere ve ark, 2010; Zarezadeh et al, 2016; Yıldız ve Yaprak, 2018).

Çocuğun motor aktivitelere katılımı kardiyovasküler fonksiyonun artması, denge, motor, solunum, bağışıklık, merkezi sinir sisteminin, kasların ve kemiklerin gelişmesi ve güçlenmesi, çeşitli hastalık ve obezite risklerinin azalması ve bunların önlenmesi, reaksiyon hızının ve dayanıklılığın gelişmesi gibi birçok fizyolojik değişikliğe ve sağlıkta olumlu gelişimlere neden olur (Aslankhani, 1999; Faigenbaum ve Myer, 2010; Rulison ve Kimes, 2010; Amini et al, 2018; Özbay 2014; Yaprak 2012; Bingöl 2002; Sunay 2017; Mirzeoğlu2022).

Fiziksel aktiviteler çocukların ayrıca bilişsel gelişimine büyük ölçüde yardımcı olabilir ve çocukluk ve ergenlik döneminde olumlu etkiler oluşturabilir. Örneğin, dikkat, çalışma hafızası ve kısa süreli hafıza geliştirilebilir; takım sporları ve takım oyunları ile çocuklar başkalarıyla nasıl işbirliği yapacaklarını öğrenip sosyal (iletişim) becerilerini güçlendirerek öğrenme becerilerini artırabilir; edindikleri bilgi ve becerilerle zaman, stres, kaygı, hayat boyu sağlıklı yaşam yönetimini güçlendirebilir (Özbay, 2014; Aslankhani, 1999; Zarezadeh et al, 2016; Yaprak, 2012; Sunay, 2017; Bingöl, 2022; Mirzeoğlu, 2022).

Fiziksel aktivite, bireyi sosyal hayata hazırlarken, öz disiplinin, barış içinde bir arada yaşamının temellerini oluşturur ve sosyalleşmenin önemli bir işlevini yerine getirir (Faigenbaum ve Myer, 2010). Bireyin karakter, ruhsal ve manevi gelişimine katkıda bulunmanın yanı sıra sosyal becerilerinin ve toplumsal değerlerinin güçlenmesine yardımcı olur (Faigenbaum ve Myer, 2010; Camire ve Trudel, 2010; Deci, ve Ryan, 2000). Örneğin, başkalarına saygı gösterme, kazanmayı ve kaybetmeyi barışçıl yollarla deneyimleme, bağımlılığı önleme, empati yapma ve adil olma, ahlaki zorluklarla başa çıkma gibi önemli toplumsal ve manevi değerleri ve becerileri teşvik edebilir (Faigenbaum ve Myer, 2010; Rulison ve Kimes, 2010; Camire ve Trudel, 2010; Deci ve Ryan, 2000; Amini et al, 2018; Güven yy ; Yaprak, 2012; Bingöl 2022; Sunay, 2017; Mirzeoğlu, 2022; Lumpkin,2020).

Dahası, fiziksel aktivitenin gelişim alanlarına katkıları hem çok boyutlu ve kapsamlıdır hem birbirleriyle bağlantılı özelliktedir. Örneğin, (endorfin gibi) iyi huylu hormonlarının salgılanması gibi temelde fizyolojik ancak sonuçta hem fizyolojik, hem bilişsel hem de duygusal-sosyal alanda olumlu etkileri değerlendirildiğinde, kişi sadece bir boyuta ilişkin bile çok yönlü biçimde desteklenmektedir. Başka bir örnek, “zaman yönetimi ve sorumluluk” birlikte gelişen bilişsel ve sosyal beceriler olarak karşımıza çıkar.

Fiziksel aktivitenin insan için bütünsel faydalarının toplumsal ve yönetsel kabulü, Sümer kaynaklarına dayanan köklü bir bilgidir (Yaprak 2012). Bununla birlikte, ülkelerin bilhassa örneğin eğitim ve insan hakları alanlarında toplumsal ekosisteminin anlaşılması, akreditasyonu ve geliştirilmesi son yüz yılın öne çıkan konuları arasında bulunmuştur. Bu hususlarda analizlere; örneğin, mevcut durumların anlaşılmasına, sonuçların yeniden sorgulanmasına ve çalışmaların eşgüdümlemesine olan ihtiyaç devam etmektedir. Bu araştırmanın amacı, günümüz İran'ında çocukların fiziksel aktivite ve spora katılım olanaklarını, biçimlerini, kapsamını ve gelişim alanlarını değerlendirmektir. İran'daki duruma dair daha çok ya uluslararası okuyucular tarafından takip edilebilen özellikle İngilizce içeriklere ya da İran dillerinde (örneğin Farsça) yayınlara rastlamaktayız. Bu, yakın dilsel ve kültürel temaslarımız olmakla birlikte, İran'daki durumun Türkiye'den

anlaşılmasını ve değerlendirilmesini görece zorlaştıran bir durumdur. Bu çalışma, “çocuk, fiziksel aktivite” gibi alanlarda çalışan okurların ve araştırmacıların birtakım erişim zorluklarının aşılmasına, bu içeriklerin daha geniş kesim tarafından anlaşılmasına ve çalışılmasına yardımcı olabilir (Shakouri, in press).

Yöntem

Bu araştırma, yazarların Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalında tamamlanmakta olan doktora çalışmasıyla (Shakouri, in press) eş zamanlı gerçekleştirilen ilgili ön çalışmalardan biridir. Bu çalışma, Gazi Üniversitesi’nde gerçekleştirilen Herkes için Spor Kongresinin uluslararası oturumunda çevrimiçi sözlü bildiri olarak sunulmuştur ve tam metni yayımlanmamıştır (Yaprak ve Shakouri 2021).

Süregiden değişimlere dair boylamsal incelemeler yapmanın çeşitli zorlukları bulunmakta, ayrıca, tarihsel veriler eksik ya da yanlış olmaktadır (Marshall, 2009). Bu bağlamda, Shakouri (basımda), doktora tezinde İran’da toplumsal değişim ve spor üzerine çalışmasında birtakım tarihsel ve kapsamlı karşılaştırmaları ele almaktadır. Bu nitel çalışmanın amacı ise günümüzde İran’da çocukların fiziksel aktivite fırsatlarını, katılım biçimlerini ve düzeylerini ve bu konuda gelişim alanlarını belirlemektir. Bu çalışma, ilgili literatürün, yasal çerçevenin ve web sitelerinin içerik analizi ile bu bağlamda daha ileri çalışmaların yapılabilmesini sağlayacak, söz konusu tezin ve diğer ilgili araştırmaların ilerlemesini kolaylaştırıcı bir araştırma olması bakımından önemlidir.

İran’da Çocukların Beden Eğitimi Fırsatları

İran Hükümeti ve yasaları, fiziksel aktivitenin ve sporun sağlık ve refahı artırmada önemli bir araç olduğunu kabul etmektedir. Milli eğitim Bakanlığının yanı sıra, Milli Sağlık ve Tıbbi Eğitim Bakanlığı, toplumun daha sağlıklı yaşam biçimlerine yönlendirilmesi için çeşitli sağlık kampanyaları ve programlarını destekler (Kelishadi ve Azizi-Soleiman, 2014). Bununla birlikte, beden eğitimi ve spor ile ilgili İran’ın ileri gelenlerinin yönlendirici mesajları bulunmaktadır. Örneğin (Rothon, et al, 2008).

“Haşimi Taba (1389). "Çocuk kelimelerle büyütülemez. Beden eğitimine gerçekten önem ve rirsek birçok eğitsel özelliğin spor yoluyla çocuklara aktarılabilmesini görürüz. Röportaj (Hashmi Taba, Ulusal Olimpiyat Komitesi'nin eğitici sporlarla ilgili eski başkanı)

Cafer Rabbani (1389). "Modern sporda öğretmenlerin rolü spor için çok önemlidir...". Cafer Rabbani, İran sinemasının en ünlü yönetmen ve yapımcılarından biridir.

Fiziksel aktivite, yukarıda da açıkladığımız gibi, doğrudan sağlıkla ve tüm gelişim alanları ile ilgilidir; bu bağlamda, okullarda eğitimin önemli bir bileşenidir. Milyondan fazla öğrencisi olan İran, bölge ve dünyadaki genç nüfuslu ülkelerden biridir. Toplumun bu kesimine daha fazla dikkat etme ihtiyacı, hükümetin, özellikle de Eğitim Bakanlığı'nın önceliklerinden biridir. Zarezadeh et al (2016) İran’da tüm okullar için eşit koşullarda spor tesislerinin ve ekipmanlarının oluşturulması ve geliştirilmesi ihtiyacına dikkat çekmektedir (Zarezadeh et al, 2016).

İran'da beden eğitimi ve ilgili ders ve etkinlikler, okul programlarının bir parçasıdır ve çocuklar, okulda düzenli olarak beden eğitimi dersleri almaktadır. Bu dersler, öğrencilere fiziksel aktivite alışkanlıkları kazandırmaya yöneliktir (NOC.I.R.IRAN, 2022). İlk ve orta öğretimde (1.-12. sınıflarda) beden eğitimi dersi 2 saattir. Bu dersin işlenmesinden beden eğitimi ve spor öğretmenliği alanından mezun beden eğitimi öğretmeni sorumludur (Zarezadeh et al, 2016, Han 2022; ISNA 2023; İMEB, 2023). İki saat beden eğitimi dersi diğer ülkelere kıyasla kötü bir tablo olmamakla beraber (pek çok ülkede zorunlu beden eğitimi ders saati benzerdir), bilimsel verilerin işaret ettiği günlük fiziksel aktivite miktarından daha azdır. Bu nedenle, tüm diğer ülkelerde de önerildiği gibi, bu sürenin artırılması ve/veya çocukların okul dışı katılım fırsatlarının da olması, bunların mümkün olduğunca garanti altına alınması önem arz etmektedir.

Fiziksel aktiviteler ve beden eğitimi İran okullarındaki müfredatın önemli bir parçasıdır. Farklı eğitim seviyelerindeki öğrenciler beden eğitiminin farklı özelliklerini deneyimlerler. Bu deneyimler örneğin, yüzme, bisiklete binme, takım ve bireysel sporları ve fiziksel aktiviteleri içermektedir (Âmini et al, 2018; Amrai, 2021).

İran’da Okul Dışında Fiziksel aktivite Fırsatları

İran’da çocukların serbest zamanlarında katıldıkları oyun ve sporlar arasında modern branşların yanı sıra zorhane sporları ya da sokak oyunlarından giza, top arabi, tille gibi yerel kültürel oyunlara ve aktivitelere de ilgi vardır.

Şehirlerde spor eğitim merkezleri kurulmuştur. Engelli çocuklara yönelik klinik ve programlar hakkında net bilgi henüz bulunmamakla birlikte, bu gibi uygulamaların çok az sayıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda daha derinlemesine araştırmaya ihtiyaç olmakla birlikte, İran’da engelli bireyler için spor federasyonlarının aktif faaliyetleri ve uluslararası organizasyonlara sporcularıyla aktif katılımı bulunmaktadır (<http://irisfd.ir>).

Genel olarak fiziksel aktivite fırsatlarına erkekler kızlara göre daha özgürce katılım göstermektedir. Bununla birlikte, Gençlik ve Spor Bakanlığı istatistiklerine göre, bazı sporlarda kız çocuklarının sayısı erkek çocuklardan daha fazla olabilmektedir (Tablo 1). Kız çocuklarının daha ağırlıklı katıldıkları bazı sporlar Tablo 1’de görülmektedir. Sosyo-ekonomik duruma göre, birçok ülkede olduğu gibi, geliri yüksek olan kız ve erkek çocukların farklı faaliyetlere daha özgürce katılma olanakları bulunmaktadır (Shakouri, basımda).

Tablo 1. İran’da öne çıkan bazı sporlarda kız ve erkek sporcu sayıları (Spor ve Gençlik Bakanlığı, 2022).

Branşlar	Kızlar	Erkekler
Basketbol	484832	403572
Voleybol	636342	248352
Atletizm	424228	248352
Cimnastik	212114	279396
Tenis	393926	186264
Futbol	545436	1924728

İran’da uluslararası ilgili spor örgüt ve organizasyonları ile uyumlu çalışan ulusal spor örgütleri ve organizasyonlar bulunmaktadır. İran Olimpiyat Komitesi, İran’da ilgili tüm spor dallarının gelişimini teşvik etmekte ve olimpik sporcuların eğitimini ve katılımını desteklemektedir (NOC.I.R.IRAN, 2022). Spor Federasyonlarından İran Futbol Federasyonu, ülkenin en eski ve en büyük federasyonlarından biridir (Sharififar et al, 2020). İran’ın Azerbaycan vilayetinde (bölgesinde) Tebriz şehri, Türkler tarafından da sıkça medya ve araştırma konusu edilen Türk Traktör futbol takımına ev sahipliği yapmaktadır.

İran’da voleybol, basketbol, güreş, halter ve diğer birçok spor dalı için federasyonlar bulunmaktadır. Bu federasyonlar da uluslararası mevzuata bağlı olarak ilgili sporların gelişimini teşvik ederler ve ulusal düzeyde organizasyonlar düzenlerler (Saraji et al, 2015).

Gelişen modern sporlar, federasyonları ve eğitim faaliyetleriyle paralel olarak İran’ın her bölgesinde birçok spor tesisi ve stadyum bulunmaktadır ve bakanlık açıklamaları gibi çeşitli bildirimlere göre, iyileştirme faaliyetleri devam etmektedir. Bu tesisler, zaman zaman İMEB ile ortaklaşa etkinliklere ev sahipliği yapabildiği gibi, profesyonel sporcuların antrenman yapması ve yarışmalar düzenlenmesi için kullanılır. Tahran’daki Azadi Stadyumu gibi büyük stadyumlar uluslararası futbol maçlarına ev sahipliği yapmaktadır (Gedimi, 2018). Bu tesisler, başta futbol, hatta İslam Kadınları Oyunları gibi İran’da gerçekleştirilen özgün büyük organizasyonlar dâhil olmak üzere, çeşitli uluslararası spor etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır.

Fırsatlar ve Gelişim Alanları

Çalışmalar, İran’da tüm okullar için eşit koşullarda spor tesislerinin ve ekipmanlarının oluşturulması ve geliştirilmesi ihtiyacına dikkat çekilmektedir (Zarezadeh et al, 2016). İran devleti, bu bağlamda okullara yönelik çalışmalarının yanında okul dışı spor örgüt ve organizasyonlarının gelişimini de desteklemek için

yatırımlar yapmaktadır. Örneğin, spor altyapısının geliştirilmesi, spor tesislerinin inşası ve spor okullarının açılması gibi alanlarda çalışmalar yürütülmektedir (Emami et al, 2019). İran’da geleneksel ve modern, ulusal ve uluslararası, elit-profesyonel ve amatör, rekreatif birçok spor uygulanmaktadır. Her biri üst düzeyde organize ve kurumsallaşmış olmasa da ülke büyük uluslararası spor etkinliklerinde temsil edilmekte, hem uluslararası hem yerel geleneksel, rekreasyonel, informal katılımlara da ev sahipliği yapmaktadır (Dousti, et al 2013; Shakouri, basımda).

Söz konusu veriler ışığında, var olan yasal çerçeveler, bazı kentsel alanlarda düşük gelir grupları için merkezlerin kurulmuş olması, bazı devlet kurumlarının yaz okulları açması, spor bilimleri sayesinde alan bilgisinde artışın farkındalık ve uygulamalara olumlu yansımaları da dikkat çekmektedir.

Öte yandan, İran’da ilgili sistematik tartışmaların yapılması, farklı şehirlere, iklim koşullarına ve coğrafi özelliklere göre, beden eğitimi ve spor, rekreasyon ve oyun gibi fiziksel aktiviteye ilişkin disiplinler arası bir bilimsel mekân, tesis ve bağlam değerlendirmesi yapılması, kız çocukları ve engelli bireyler için fiziksel aktivite alanında mevcut durumun ortaya konması, programların koşullarının, içerik ve sayılarının geliştirilmesi gibi derinlemesine çalışılabilecek çok sayıda alan ve konu bulunmaktadır (Ahmadi, 2022).

SONUÇ

İran’da çocukların okulda (örn. haftada 2 saat beden eğitimi) ve okul dışında katılabilecekleri fiziksel aktivite fırsatları çeşitlidir; ancak, bunların güncel koşullara göre ve çocukların üstün yararına uygun olarak en iyi biçimde organizasyonu, tüm devletler için sürekli bir çabadır.

İki saat beden eğitimi dersi, diğer ülkelere kıyasla kötü bir tablo olmamakla beraber, bilimsel verilerin işaret ettiği günlük fiziksel aktivite miktarından daha azdır. Bu nedenle, tüm diğer ülkelerde de önerildiği gibi, bu sürenin arttırılması ve/veya çocukların okul dışı katılım fırsatlarının da olması, bu katılımların mümkün olduğunca garanti altına alınması, çocukların üstün yararı açısından önem arz etmektedir.

İran’da örneğin, giza, top arabi, tille gibi geleneksel sokak oyunlarının yanı sıra örgütlü olarak zorhane, spor eğitim merkezleri, uluslararası yapılarla eşgüdümlü çalışan spor federasyonlarının organizasyonları ve bağlı kulüpler ve engelli çocuklar için bazı programlar bulunmaktadır. Var olan bu geleneksel ve modern yapılar, yasal çerçeveler, kentsel alanlarda düşük gelir grupları için merkezlerin kurulmuş olması, bazı devlet kurumlarının yaz okulları açması, spor bilimleri sayesinde alan bilgisinde artışın farkındalık ve uygulamalara olumlu yansımaları da dikkat çekmektedir.

Söz konusu veriler ışığında, İran’da ilgili sistematik tartışmaların yapılması, uluslararası bilimsel etkileşimin artması, farklı şehir iklim koşullarına ve coğrafi özelliklere göre, beden eğitimi ve spor, rekreasyon ve oyun gibi fiziksel aktiviteye ilişkin disiplinlerarası bir bilimsel mekân, tesis ve bağlam değerlendirmesi yapılması, elit sporcuların keşfi ve yetiştirilmesinde Milli Eğitim Bakanlığı ile gerçekleştirilen programlarının iyileştirilmesi, engelliler için fiziksel aktivite alanında programların içerik ve sayılarının geliştirilmesi ve arttırılması gibi çalışılabilecek çok sayıda alan ve konu bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Ahmadi, A. (2022). Analysis of the role of physical education on students' health. Number 75 (volume two) (10 pages - from 65 to 74)
2. Akandere M, Özyalvaç NT, Duman, S. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile akademik başarı motivasyonlarının incelenmesi (Konya Anadolu Lisesi Örneği). Selçuk Ün Sos Bil Ens Der, 24, 1-13.
3. Amini, M., Karimzadeh, S. ve Fakhari, A. (2018). Fiziksel aktivitenin çocukların bilişsel işlevlerine etkisi: Sistematik bir derleme. Tıp Bilimlerinde Çalışmalar, 29(11), 750-758.
4. Aslankhani, M., A. (1999). The effect of movement and physical activities in facilitating the process of cognitive development. Movement, 1(1), 85-96.
5. Banach, M.; Joanna, L; Stanisław, S.; Peter, E, P; Amirhossein, S; Seth, S; Martin,G, B; Michael, Y; Henein, Ž; Reiner, A; Bielecka-Dąbrowa, I, B; on behalf of the Lipid and Blood Pressure Meta-

analysis Collaboration (LBPMC) Group and the International Lipid Expert Panel (ILEP). (2023). The association between daily step count and all-cause and cardiovascular mortality: a meta-analysis, *European Journal of Preventive Cardiology*; zwad229, <https://doi.org/10.1093/eurjpc/zwad229>. *BMC Medicine*, 6(1), 1-8.

6. Mirzeoğlu, N (2022). Spor Bilimlerine Giriş. Spor Yayınevi ve Kitabevi.
7. Camire, M., ve Trudel, P. (2010). When the sport parent becomes too much: Impact of the athlete-parent relationship on youths' sport experiences. *Quest*, 62(3), 201-216.
8. Coakley, J. (2015). Assessing the sociology of sport: On cultural sensibilities and the great sport myth. *International Review for the Sociology of Sport* 50(4-5):402-406. DOI:10.1177/1012690214538864.
9. Deci, E. L., ve Ryan, R. M. (2000). The " what " and " why " of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
10. Dergi: Spor ve Gençlik Stratejik Çalışmaları, Sayı: 58, Sıra: B (Bilim Bakanlığı/ISC) (25 sayfa - 83'ten 107'ye).
11. Emami, A., Emami, F ve Afshari, M. (2019). Sporda yatırım geliştirmenin paradigma modeli. *Spor Yönetimi (Hareket)*, 12(3), 759-788.
12. Faigenbaum, A. D., ve Myer, G. D. (2010). Exercise deficit disorder in youth: play now or pay later. *Current Sports Medicine Reports*, 9(6), 325-330.
13. Amrai, F. (2021). Okullarda beden eğitimi kitabı; Dihadakht Yayınları; S. 36.
14. Gedimi, B. (2018). Investigating the level of satisfaction of sports tourists with the quality of the facilities of Azadi Sports Complex in Tehran. Publication: *Geographical Land*; Course information: 16; Number: 64; Pages: 120-130
15. Han, S. (2022). Esmaili, F. (Editör). ISNA. 2023'te İr/xdMv7n adresinden erişildi.ISNA 2023.
16. Hosseini, F. ve Tavakol, K.H. (2012). Fiziksel aktivitelerin okul çağındaki çocukların genel sağlığına etkisi. *Tıp Bilimleri Araştırma Dergisi*, 17(10), 938-942.
17. İMEB. (2022). İnan Milli Eğitim Bakanlığı; Öğrencilerin akademik rehberliği. Haziran 2023'te www.medu.ir adresinden erişildi.
18. Kelishadi, R. ve Azizi-Soleiman, F. (2014). Çocuklukta obezitenin kontrol edilmesi: Stratejiler ve zorluklar üzerine sistematik bir inceleme. *Tıp Bilimleri Araştırma Dergisi*, 19(10), 993-1008.
19. M. Dousti, M. Goodarzi; H. Asadi ve M, Khabiri. (2013). Sport policy in Iran, *International Journal of Sport Policy and Politics*, 5:1, 151-158, DOI: 10.1080/19406940.2013.766808.
20. NOC.I.R.IRAN. (2022). IRAN official web site OFFICAL WEB SITE; National Olympic Committee of Islamic Republic Of
21. Rothon, C., Edwards, P., Bhui, K., Viner, R. M., ve Taylor, S. (2008). Physical activity and depressive symptoms in adolescents: a prospective study.
22. Rulison, K. L., ve Kimes, D. D. (2010). The role of sports involvement in facilitating violent behavior: An empirical analysis of the relationship between sports team participation, contact aggression, and gender. *Deviant Behavior*, 31(11), 879-907.
23. Saraji, M. Hosseini, S. Ehsani, M ve Broumand, M. (2015). Evaluating and optimizing the performance of selected sports federations of the Islamic Republic of Iran using data sharing analysis. *Strategic studies on sports and youth*, 15(33), 1-19. SID. <https://sid.ir/paper/262796/fa>
24. Shakuri, P (2023). İnan'da Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Toplumsal Değişimin; Spor Kùltürüne Yansımaları, *Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı*; Danışman: Pınar YAPRAK, Ankara
25. Sharififar, F. Kerimive İ. Nik Bakhsh, R. (2020). İnan İslam Cumhuriyeti Futbol Federasyonu'nun stratejik yönetimini etkileyen faktörlerin derlenmesi.
26. SID. <https://sid.ir/paper/394740/fa>
27. Spor ve Gençlik Bakanlığı(2022). SID. <https://msy.gov.ir>
28. Wuest AD, Bucher CA (1999): *Foundations of Physical Education and Sport*. Boston: McGrawHill.

29. Yaprak P. (2012). Beden Eğitimi ve Spor Bilimlerine Giriş Ders Notları. Gazi Üniversitesi, Ankara.
30. Yaprak P., ve Shakouri P., (2021). İran'da Çocuklar, Fiziksel Aktivite ve Spor (Physical Activity and sports for Children in Iran). NATURAL: 4. Uluslararası Herkes İçin Spor Kongresi'21, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
31. Yıldız, E., ve Yaprak Kemaloğlu, P., (2018). Lise Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutumları: Ankara'xxda Bala İlçesi Örneği. Spormetre , vol.16, no.4, 275-287.
32. Zarezadeh, Y., Ebadollahzadeh, K., ve Davoudi, A. F. (2016). The effect of physical activity on functional health status of children in north of Iran. Asian Journal of Sports Medicine, 7(4), e38307.